

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XXI СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«XXI САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

ТОМ 17

**ПАВЛОДАР
2021**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
Ж66

Редакция алқасының мүшелері:

Муканов Р. Б., Ахметов К. К., Бегимтаев А. И., Бексеитов Т. К.,
Кислов А. П., Колесников Ю. Ю.

Жауапты хатшылар:

Азимхан А., Айтмагамбетова Г. А., Акимбекова Н. Ж., Альмишева Т. У.,
Амангельдинова М. М., Амерханова А. Х., Анарбаев А. Е., Аубакирова Д. Б.,
Байкен А., Бахбаева С. А., Джусупова Э. М., Досымжан А., Дюсова Р. М.,
Еликпаев С. Т., Ельмуратов Г. Ж., Жаябаева Р. Г., Жумабаева Г. М.,
Жумабекова Д. К., Жусупбаева Д. А., Зарипов Р. Ю., Исакова З. С., Кайдарова
Г. Ш., Камашев С. А., Каменов А. А., Капенова М. М., Кривец О. А.,
Куанышева Р. С., Молдакимова Г. А., Мусаханова С. Т., Муталиева Р. М.,
Мухтизарова М. Б., Нуркина Н. А., Ордабаева Ж. Е., Рахимов М. И., Савчук М. И.,
Садықкалиев А. М., Салимова Р. С., Смагулова Б. Т., Тайболатов Қ., Ткачук А. А.,
Урузалинова М. Б., Шабамбаева А. Г.

Ж66 «XXI Сәтбаев оқулары» жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен
мектеп оқушыларының : халықар. ғыл. конф. мат-дары. – Павлодар :
Toraighyrov University, 2021.

ISBN 978-601-345-167-1 (жалпы)
Т. 17 «Жас ғалымдар». – 2021. – 490 б.
ISBN 978-601-345-183-1

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-183-1 (Т. 17)
ISBN 978-601-345-167-1 (жалпы) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2021

6 Секция. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
6 Секция. Гуманитарные и социальные науки

6.9 Тарих және өлкетану
6.9 История и краеведение

**XIX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ
ДӘСТҮРЛІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАҒДАРЫСЫ**

АКШАМБАЕВА Т. Н.

магистрант, 1 курс, «Тарих» мамандығы, Торайғыров университеті,
тарих пәнінің мұғалімі, № 26 гимназия-мектебі, Екібастұз қ.

РАХИМОВ Е. К.

археология және этнология докторы (PhD), қауымд. профессоры (доценті),
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақ халқының этникалық территориясының қалыптасуы
XVI ғасырдың аяғы мен XVII басында, яғни қазақ жүздерінің
құрылуымен тұспа-тұс келеді.

Қазақ жерінде ерте ортағасырлардан бастап негізгі үш
шаруашылық аймақ бір-бірінен ерекшеленіп жатқан болатын:
Жетісу, Солтүстік – шығыс және Орталық Қазақстан, Батыс
Қазақстан. Олардың әр бірінің жыл маусымдарына байланысты
мал жайлайтын қоныстары болған.

Жүз – қазақ этносы қалыптасқанға дейінгі шаруашылығы мен
географиялық орта ерекшеліктері бойынша бөлінген тайпалық
бірлестіктер одағы. Жетісу аймағы ежелден бастап қазақ халқы
этногенезінің басты орталықтарының бірі болып саналады. Осы
аймақта көшпелі өмір сүрген тайпалар Ұлы жүз (Үлкен) атауын
иеленді. Ұлы жүз құрамына қалыптасуы бойынша Жетісудың
байырғы тұрғындарына жақын үйсін, қаңлы, дулат, албан, суан,
жалайыр, сіргелі, ошақты тайпалары кірді.

Сырдарияның төменгі ағысы мен Жайықта, ал жайлаулары
Тобылдың жоғарғы ағысы, Мұғалжар таулары бойын мекендеген
тайпалар Кіші жүз атауын иемденді. Кіші жүз тайпаларының көп
бөлігін ертеге Ноғай мемлекеті құрамында өмір сүрген. Сол себепті
де Кіші жүз алғашқы кезде Алшын деп аталған.

Кіші жүз құрамын әртүрлі қауымдар мен бөлімшелер құрайды.
Олар: табын, тама, жағалбайлы, керейіт, телеу, рамадан руларынан
тұратын жетіру; қаракесек, шөмекей, кете, төртқара, қарасақал,
шекті рулары құрайтын әлімұлы; адай, жаппас, алшын, алаша,

байбақты, беріш, таз, есентемір, қызылқұрт, шеркеш рулары біріккен байұлы [1, 42 б.].

Ал енді қарастырылып отырған XIX ғасырға келсек, Абылай ханның өлімінен кейінгі қалыптасқан саяси дағдарысқа қарамастан, қазақ сұлтандары қоғамдағы жоғарғы билікті атқарды. 1817 жылы Орта жүздің жеті арғын руының бірлестігінде Жұма Құдайменді сұлтан, он найман руының бірлестігін Баба Қайыпов, қыпшақтардың 12 бірлестігін Жантөре Жиһангеров басқарса, бақтыкерейдің төрт руына Шотай Бақтыкерей басшылық жасады. Билер мен старшындарға сүйенген сұлтандар билігі құзыретіне көші-қоны тәртібін бақылау жүктелді.

Патшалық Ресейдің билеуші тобының Қазақстанның кең байтақ жерін өзіне қаратып алу арқылы империяның шеңберін ұлғайтудағы стратегиялық мақсаты орындалды. Енді өкімет оны басқару үшін жаңа жүйе жасауға кірісті, оның түпкі мақсаты – аумақтық-әкімшілік жүйені қайта құру арқылы мұндағы жалпы халықтың ықпалымен хан сайлап келген қазақ халқын осынау демократиялық тарихи дәстүрінен айыру еді [2, 103-105 б.].

Дәлірек айтсақ осы кезеңнен бастап патшалық Ресей саясатының қазақ жеріндегі жаңа кезеңі басталды. Өйткені XIX ғасырдың екінші онжылдығында Орта жүз жерінде басқару реформасының жүргізілуіне өте қолайлы жағдай қалыптасқан еді [3, 37-38 б.].

1822 жылғы Жарғы бойынша Ресей билігін жүзеге асыратын лауазым, қазақтардың әлеуметтік қоғамындағы «сұлтандар» тағайындалды. Сұлтандар бұл лауазым қызметіне кіріскеннен соң, округтік приказдардың, болыстық басқарманың жұмыстарын қатар атқарды. Бұл лауазым қызметі кандидаттығына сұлтан тегінен шыққан таңдаулы адамдарғана сайланды. Сұлтандыққа таңдалу бағдарламасын М. М. Сперанский жарғы жобасын жасаған сәттен пайдаланғанын көрсетті.

Сібірдің шекаралық мекемелерінің өкілдері М. М. Сперанскийге әр түрлі материалдарды әкеліп отырды. Бұл материалдарда сұлтандар хандарға қарсы негізгі белсенді әрі оппозициялық топтар деп жазылды. «Сұлтандар ежелгі қырғыздардың басшылары - хандардың ұрпағынан шыққан, өз лауазымдарын мұрагерлікпен алады және мұраға қалдырады» - делінген.

Көшпелі халық және оның қоғамдық институттары күштерді жинауды мөлшеріне қарай, өзіне ұйыңғайсыз немесе өзінен көңілінен шықпаған саяси билеудің кез-келген түрін тойтарып, тіпті жоққа шығаруға мүмкіндігі болды. Бұл Шынғыс ұрпақтарының хандық

немесе сұлтандық билігінен көрініс тапты. Ш. Уәлиханов : «Дегенмен «Керегесіз киіз үй құрылмаса, халық та сұлтансыз өмір сүре алмайды» деген қырғыздың нақыл сөзі болса да, іс жүзінде халық үшін сұлтан қызметінің еш маңызы болмады. Қырғыздар айтады: қожалар – сарттар, ал сұлтандар – біздің құлдарымыз дейді. Халықты билеудің барлық құзыреті тайпа басшыларының, ақсақалдардың қолдарында болды, ал хандар олардың айтақанын орындар отырды. [4, 346 б.].

XIX ғасырдың 20-жылдарында Ресей әкімшілігі қазақ хандарының шынайы бет - келбетін түсінді. Себебі көп жыл бойы хандық билікке артқан сенім өзінің шынайы экономикалық және әлеуметтік негізі жоқ екенін көрсетті. XIX ғасырдың 20-жылдарына дейін әкімшіліктің өзі мен қазақтар арасындағы қарым-қатынас үлгісі шекаралық қатынас сипатында болды. Сыртқы саяси шаралардағы сұлтандардың белсенділігі әскери лауазымдарының дәстүрлі түрі бар екенін растады. Сұлтандар XIX ғасырдың 20-жылдарында ресейлік әкімшіліктен бұрын сонды болмаған билікке ие болды. Соңында бұл шара қате болып есептелді, және Ресей үкіметінің сенімін мүлде ақтамады. Сөйтіп, 1855, 1861, 1865 жылдардағы заң жүйелеріне өзгерістер енгізуге мәжбүр болды. Бұл өзгерістер сұлтандардың құқығына шектеу қоюмен қатар, қазақтарды билеушілердің ішіндегі өздеріне тиімді әлеуметтік базаны кенейтуге бағытталды. 1867 - 1868 жылдары сұлтандар институты жойылды.

Көріп отырғанымыздай, XIX ғасырдың 20-жылдарындағы Ресей империясының қазақтармен жасаған өзара қарым-қатынасы, қазақ қоғамына Ресей үкіметінің әкімшілік тәртіптерін енгізуі – Ресей үкіметінің қазақтарды және жалпы Азия аймағы бойынша жоспарлаған мақсат-міндеттері жетістікке толы болды [5, 8-13 б.].

Бірақ та сұлтандар институтының шынайы келбеті Ресей әкімшілігіне белгілі болған жағдайда да, қазақ қоғамының басқару аппараты ретінде қолдануға болатын, өзіндегі әлеуметтік базасын таңдау, ресей шенеуніктерінің талаптарына сай келе қоймайтын қоғамдық құрылыстың жүйесінің болмағанын атап өтуіміз керек.

1822 жылғы Жарғы бойынша қызметтерінің сыртқы үлгілерінің сипаты бойынша енгізілген қазақтың «ру» бөлімшелерінің басшыларының «ауыл ақсақалдарына» айналуы, биліктің бұл институтының әлеуметтік-саяси мазмұнын толықтай өзгертті. 1867-1868 жылдардағы келесі реформаларды даярлау барысында, 1891 жылы Ресей әкімшілігінің өкілдері Жарғыға анализ жасай отыра, жарғының жақсы жақтары мен кемшіліктерін белгілеп, М. М. Сперанскийдің өзіне бірнеше рет жүгінген болатын.

Солардың бірі 1882 жылғы Далалық генерал-губернатор Г. А. Колпаковский еді. 1891 жылғы реформаның дайындық жұмыстары кезінде, «Сібір қырғыздары туралы Жарғының» әлеуметтік-саяси салдарын талдай отыра, қазақ қоғамы бөлімшелерінің нақты басшыларын анықтайды: «Әрбір рудың басында – рубасшы тұрады, ол сайланбайды, ол бұл құқыққа туғаннан ие болды. Өзін ру мәселелерін шешуге арнады, ол нағыз патриарх, туыстары арасындағы ең үлкені, еті тірі, рудың жігерлі қорғаушысы мен реттеушісі». Бұл жағдайда Г. А. Колпаковский олардың заң жүйелеріне жүгінбей-ақ, биліктің идеалды түрінде өзінің саясатындағы әлеуметтік қабатына жүгінуге болады деп санады.

Бірақ сонда да, қоғамдар арасындағы ішкі жағдайды қадағалайтын, Қазақ қоғамының әлеуметтік элементтері, Ресей үкіметіндегі сияқты саясатқа сай, орталықтанған мемлекеттің міндеттерін қанағаттандыру үшін жүргізілген саясаттың кепілі бола алмады. Қауым басшыларының билігі, бұл қоғамның орталықтан тыс, субъективті мүдделі сипатта болды, сондықтан да Ресейдің мемлекеттік саясатына қайшы келе алмады. Мысалы, қазақ қауымының басшылары бұрын-соңды біреудің пайдасына салық өндірімеген, оған қосақөпелі қазақтар үшін абстракты күш болып көрінген ресейлік мемлекеттің жүйесі үшін халықтан салық жинау жұмыстарын жүргізе алмады. Бұны түсінген М. М. Сперанский қазақ қоғамына мүлде сәйкес келмейтін, бірақ, Ресей мемлекетінің әкімшілік жүйесіне ыңғайлы құқықтық ережені, яғни Жарғыны қабылдады. Жарғы бойынша тағайындалған полицейлік шендер, казактардан құралған әскери күзет қызметі лауазымындағы тұлғалар бұл жарғының қозғаушы құралы болып есептелді.

XIX ғасырдың 30-жылдарында округтердің құрылуы мен ондағы жарғылардың қабылдануы қазақ қоғамы арасындағы ішкі тәртіпсіздіктерді шектеу, әсіресе барымтаны тоқтату үшін, Ресей әкімшілігі алдындағы жаңа міндеттердің пайда болуында айтарлықтай нәтижелер берген болатын. 1834 жылы Батыс Сібірдің генерал-губернаторы орталық үкіметтің алдында өтініш хат жариялады. Бұл өтініш хатта Омбы желілік казак әскерінің пайдасына, Қарқаралы және Көкшетау округтерінің жасақ есебінен ақшалай түрде 21000 рубль аударылды.

Мұндай қажеттілік 1822 жылғы Жарғының қабылдануына дейін қазақтар шекаралық жерде мал жаю үшін Орынбор казак әскерінің атты-артиллериясын қамтамасыз ету үшін 2360 шақырымға баж салығын төледі. Ал Бұдан соң: « шекараның ар жағында ішкі

округтердің ашылуы, қазақтардың барымтаның қажеті жоқ екенін түсініп, біздің шекарамыздан пана іздеді. Өз жерлерінде еркін көшіп-қонып жүр, осының салдарынан табындардан баж салығын жинау жылдан-жылға азайа түсті, енді әскери жылқыларды күтуге қаражат жетпеді, олардың саны 2216-ға жетпеді де».

Егер генеарал-губернатордың бұл өтініш хаты жанама түрде ресей әкімшілік жүйесінің енгізілуінің жағымды нәтижелерін айғақтаса, ендігі жасақ салығының жаңа шығындары Округтық приказдар мен Омбы облысы басқармасының арасындағы почта қызметіне, земстволық хаттамаларға жұмсалды. Бұл әкімшіліктің алдына қойған міндеттерінің кеңейтілгенін байқатады. 1834 жылы жасақ салығынан Омбы облысының ішкі округтеріне 11000 руб. жылына, ал округтердің өздерінің арасына жылына – 12800 руб, және де 1836 жылы – Аман-Қарағай приказы бойынша – 2,4 руб. аударылды.

Сонымен қатар, қазақ тілін білетін округ приказындағы орыс қызметкерлерін де қамтамасыз ету көзделді. Алғашқы уақыттарда үкімет мұндай қызметкерлер жетіспеушілігін, қазақ қоғамымен таныс әскери отрядтар басшыларымен алмастырып отырды. 1836 жылғы үкіметтің жарғысында: «Керек жағдайда, әсіресе азаматтық жұмыстар барысында, қырғыз тілін білу қажеттілігінде әскери отряд басшылары округтық приказдарда үкіметтің өкілдері ретінде шыға алады», – делінген.

1837 жылы Омбы жағынан Қарқаралы, Ақмола, Аягөз округтерінің алшақтауы мен жетуі қиын болғандықтан, сауда керуендерінің қауіпсіздігі мен полицейлік басқарма жұмыстарын күшейту үшін Ақтау бекінісі құрылды. Бекініс шет елдер министрлігіне бағынып, қорғаныс коменданты басшылық етті. Комендант полковник және подполковник шендерімен жоғары приказдармен тағайындалып және жұмыстан шығарылып отырды.

Ресей үкіметінің тәртібіне үйреніп қалған, әрі Орта Азия хандықтарының ықпалына түскендіктен Ақтау комендатына ерекеше нұсқау берілді. Оның негізгі қызметтері: аталған үш аймақтың ішкі тыныштығын қадағалау; көшу кезінде қазақтарды сыртқы шабуылдан қорғау; қазақтардың өз еркімен аталған округтен басқа жерге көшіп кетпеуін бақылау; шекаралардың жерлеріне бас сұғушылықты болдыртпау; сауда керуендердің қозғалысын бақылап отыру.

Әкімшілік мекемелердің ары қарай жетілдірудің жаңа қажеттіліктері 1822 жылғы Жарғыдан кейін Сібір ведомствасының казак жерлерінде Ресей үкіметінің салық жүйесінің заңды бекітілуі

мен территорияның кеңеюімен байланысты болды. Мал басылық жасақ салығының белгілі мөлшері Сібір казак полктерінің аттарын жөндеуге жұмсалды. Қалған бөлігі Сібір бойындағы сауда жұмыстарына жұмсалып, артылғаны Мемлекеттік қазынаға жөнелтілді. Егер де Сібірде малды нарықтық баға бойынша сатып алатын адам табылмаса, 1831 жылғы 20 мамырдағы Сібір комитетінің тәртібі бойынша Орынбор казактарына: «...бағаны бекіту және жөндеуге жөнелту», – деп, бекітілді.

Біртіндеп, жасақтық салық Округтық приказдың қызметінің алғашқы бес жылдығы аяқталғаннан соң басқа округтерге де енгізіле бастады. Әкімшілік жүйенің алшақтауы, малдың ірі көлемдегі өлім-жітімі мен ұрлануы мен кейбір жағдайларда бұл қызмет уақыты ұзартылып отырды. 1837 жылғы 134000 мал басының өлім-жітімі мен Орта Азия халықтарымен тоналуы, 1840 жылы Омбы облысына Ақмоланың ішкі округтерінің казактарынан жасақ алу мерзімі ұзартуға үкімет басындағыларды мәжбүрледі. Осы жылы Аягөз сыртқы округінің казактарынан белгілі бір мерзім аралығында «...оның бүкіл болыстарының құрылғанына дейін» салық жинау мерзімін ұзарту қажет деп шешілді.

Осы салық жүйесін енгізу жұмысында байқалған кедергілер, әсіресе: казактардың салық төлеу мүмкіндіктерін төмендеткен ішкі дау-дамайлар, ұрлық әрекеттер, сыртқы алшақ орналасқан округтердің әкімшілік жүйесіндегі қиыншылықтары басқару органдарының одан әрі жетілдіруін қажет ететін себеп болды.

Онсыз да ұлғайып алған империя құрамына Қазақстанның қосылуы аяқталған жағдайда оның орналасқан геосаяси жағдайы әскери жағынан алғанда әлсіз Қоқан және Хиуа хандықтарын таптап тастап, бірінші отаршыл империя – Англияның Шығыс Түркістан ауданына енуін жоққа шығаруға мүмкіндік беретін еді, ал бұған Қазақ өлкесі кедергі болып қала берген. 1820 жылы «Қазақ даласы» әскери - топографиялық жағынан суреттелген журналдан мыналарды оқуға болады: «Ұлы Петр орыстардың саудасын кеңейтуге ұмтылып және өзі дүниеге кеңінен қарай келіп, Үндістанға көз тоқтатты: екі жақты қатынастарды түбірінен өзгерткісі келген ол сауда қатынастарын кеңейтуді ғана ойлап қоймай, Хиуа, ал содан соң Бұхара билеушілерін, сондай-ақ өзі алтынға бай құм табуға үміттенген Яркеть қаласын (қазіргі Жаркент қаласы) өз билігіне бағындыру мақсатымен стратегиялық қадам жасауға бел байлады».

Жоғарыда атап өтілген мән-жайлармен қоса, үкіметтің оңтүстік - шығыс Қазақстанның сол кезге қарай саяси оқшаулығын сақтап

қалған шекаралық аудандары отарлық басып алу және байырғы халықтың ғасырлар бойы ірге тепкен орындарынан ашықтан - ашық ығыстырылып шығарылуы себепті қытай жағына «ауып түсіп», «боғдыханның бодандығын» қабылдауы мүмкін деген қауіптері де хандық институтының жойылуын тездетті. Бұл жөнінде белгілі тарихшы Н. Г. Аполлова кезінде жазған: «Орыс үкіметі, – деп атап өтті ол, – өзінің құбылмалы бодандарының дипломатиялық байланыстарын бақылай отырып, олардың басқа бодандыққа ауысу мүмкіндіктерін барлық амалдармен болғызбауға тырысты» [6, 205 б.].

Қорытындылай келе, жоғарыда аталған алғышарттар, себептер ғасырлар бойы қалыптасып келген дәстүрлі хандар билігін біржолата таратып, Орта жүз казактарын Ресей империясының құрамына енгізуге жол салды [7, 62-65 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Касымбаева Ж. К. Государственные деятели казахских ханств (XVIII век). – Алматы : Білім, 1999. – 288 с.
- 2 Рысбай К. Қазақстан Республикасының тарихы. – Алматы : Атамұра, 2005. – 312б.
- 3 Бекмаханов Е. Қазақстан XIX ғасырдың 20-40 жылдарында. – Алматы : Санат, 1994. – 416 б.
- 4 Толыбеков С. Е. Кочевое общество казахов в XVII – в начале XX века. – Алма-Ата : Наука, 1971. – 633 с.
- 5 Нурбаев К. Сарыарқа: до и после колонизации : историко-географический аспект. – Павлодар : С.Торайғыров атындағы ПМУ баспасы, 2005. – 365 с.
- 6 Абдрахманова Б. М. История Казахстана: власть, система управления, территориальное устройство в XIX веке. – Астана : Фолиант, 1998. – 137 с.
- 7 Алдабергенов Қ. Патшалық Ресейдің Қазақстанды отарлау саясатының тарихынан (1731-1917). – Павлодар : Артекс, 2003. – 205 б.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАСИЕТТІ ГЕОГРАФИЯСЫ: ҚАЗАҚ-ЖОҒАР СОҒЫСЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ, ЕРТІС ӨҢІРІНДЕ САҚТАЛҒАН ЕСКЕРТКІШТЕР

АҚАШҰЛЫ Н.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ТҰРЛЫБЕКОВА А. М.

т.ғ.к. қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қасиетті жерлерге байланысты, бірінғай монографиялар бар деп айта алмаймыз. Себебі, сакральды орындарды жүйелі зерттеу 2017 жылдан ғана басталды деп айта аламыз. Белгілі бір құрылымның негізінде қасиетті орындарды жүйелеу, табиғи және басқа да сакральды орындардың тарихи-мәдени сараптамасын жасауға, Қазақстанның әр облысындағы қасиетті орындарын жүйелі түрде картаға түсіруге мүмкіндік ала аламыз. Одан бөлек, Қазақстанның тарихи аумағын бірнеше тарихи-мәдени ареалдарға бөле аламыз.

Руханиятты жаңғырту, жаңарту үшін, келер ұрпаққа санасындағы ұлттық рухын, ұлттық болмысын нығайтудың бірден бір қадамы болып саналады.

Жазушы М. Қ. Жаманбалиновтің айтуынша, Ертіс ауданының Найза қонысында Абылай ханның әскерлері дем алуға тоқтаған. Осы жердің әйгілі байы Қанжығалы руынан шыққан Мұраттың 17 мың жылқысы болған, осы кісі іріктеп алған 400 салт атын Абылайға сыйға тартқан. Хан әскері тоқтаған жерде көп уақыт жерге қадалған найза қалған, содан бұл жер «Найза» деп аталып кеткен. Жоңғарлармен шайқастарда Ертіс өңірінде қыпшақтың Қошқарбай, Түгел, Мойнақ, Жазы, Лепес, Өтел, Қожаберген, Байсары және т.б. батырларының атақтары шыққан. Қазақстан мен Ресейдің шекарасында (Ертіс және Русская поляна аудандары). Үлкен және Кіші Мойнақ ауылдары орналасқан, олардың маңында Мойнақ көлі бар. Мойнақ батыр осы көлдің жағасында шайқаста қаза болып, осы жерде жерленген деген аңыз бар.

Жоңғарлармен шайқастарда Ертіс өңірінде қыпшақтың Қошқарбай, Түгел, Мойнақ, Жазы, Лепес, Өтел, Қожаберген, Байсары және т.б. батырларының атақтары шыққан. Қазақстан мен Ресейдің шекарасында (Ертіс және Русская поляна аудандары). Үлкен және Кіші Мойнақ ауылдары орналасқан, олардың маңында Мойнақ көлі бар. Мойнақ батыр осы көлдің жағасында шайқаста қаза болып, осы жерде жерленген деген аңыз бар.

Түгел, Жазы және Қошқарбай батырлары Жалаулы көлін ру қосындарының жиналатын жері деп жариялап, өз әскери жалауларын көтерген, сондықтан бұл көл «Жалаулы» деп аталған. Бір ұрыста, зеңбірек оғынан Жазы батыр қаза болады. Батырдың денесі туған жеріне жеткізіліп, Қызылағаш жанында, биік төбенің үстінде жерленеді, кейін бұл жер Жазы төбесі деп аталады. Осы төбеде жоңғарлармен соғыс жылдары даланы қадағалау үшін үнемі қарауылдар тұрған. Төбенің үстінен дала 15-20 шақырымға дейін тым айқын көрінеді. 1961 жылы батыр ұрпақтарының бірі Тиыштыбай молла атақты бабасының бейігінде ескерткіш белгі қойды. 1995 жылы Амангелді Мусин және Беке Мұхамеджанов сынды Ертіс ауданының қадірлі азаматтарының басшылығымен Жазы төбесінде ескерткіш орнатылған [1, 22 б].

Жоңғар басқыншылары халқымызды 1723 жылы ақтабан-шұбырындыға ұшыратқаннан кейін қазақтың шұрайлы жерлерінің бірі Сілеті өңіріне қоныс теуіп, бекініп алған екен. Тоғайы қалың, суы мен шөбі мол ертіс өзенінің бойы мал баққан көшпелі халықтың қыстауына қолайлы. Ал жазда қыр жазығы таптырмайтын кең жайылым. Бірде жазғы жайылымға көшейін десе, Жалаулы мен Сілеті бойын қалмақтар басып алған көрінеді. Өз жерін қорғау мақсатында, Ертіс бойының батырлары күш біріктіріп, жауға аттанады. Солардың бірі қыпшақтан шыққан Жазы батыр болды. Батырдың ерлігі мен шайқастары туралы жазба деректер жоқтың қасы, халық жадында сақталып қалған аңыз-әңгімелер мен деректер ғана. Солардың бірі Мағзұм Ахметұлы келесі ақпаратты келтіреді: «Жазының жасөспірім кезінде қалмақ ханы Сыбанның Шарш (Чаршы) деген батыры болған.

Шарш – заманының хас батыры, зордың зоры екен. Ол келе жатқанда қазақтар үрке қашатын болған. Шаршқа қазақтан жекпе-жекке келетін батыр болмаған. Қазақтың қолын қиратып, қайратын сөндіріп, қанын судай шашып тұрған мезгілде, қазақтан Жазы, Малайсары батырлар шыққан. Жазы он тоғыз жасында ат үстінде батырлық қылған. Бір соғыста қалмақтың Шарш батырына қарсы қазақтан Жазы батыр шығады.

Бұрыннан «менің бетіме кім шығады» деп, биманас ағып жүрген. Шарш «мен, мен» деген тәубәсіз біреу екен, бір салып жығамын», - деп ойлап, найзасын бір салып өте береді. Жазы аттан жығылмай, сау қалады. Кезек Жазыға келді. Шарш, Жазының аман қалғанына «нағып қалды» дегенде, бетін бұрып алып: «Сен қай баласың, менің ұрғаныма шыдап қалған?» деді. «Менің кім екенім не керек, менің бала екенімді қаруласқанда айтарсың, менің атым Жазы, арманда қалмай естіп кет»

деп, қос қолдап тұрып көк желкеден бір салып өткенде Шарш аттан өкіре құлап, аты ойнап шыға берді дейді. Қалмақтар оны көріп, көбі жан-жаққа быт-шыт болып қашты. Қазақ батырлары қашқан қалмақты соңынан қуып, қойдай қырып, шауып, шаншып, қиратып, қанша аттың саймандарын олжа қылып, қарық болыпты. Сонда Абылайдың жолы болып, мерекеге батып, жорықтан қуанып қайтыпты». Жазы батыр Сілеті бойында, Бестөбе маңында болған сұрапыл соғыс кезінде зеңбірек оғынан мерт болған. Ел аңызында Түгел батыр: «Інімнің мәйітін туған жеріне апарып жерлеймін», - делінеді. Оның зираты Ертіс ауданының Қызылағаш ауылының шығыс жағындағы батырдың өз есімімен аталатын Жазы төбесінің үстінде. Жоңғарлармен соғыс кезінде даланы бақылау үшін қарауылдар осы төбеде орналасқан деседі. Төбе биігінен айналадағы 15-20 шақырым қашықтық өте жақсы көрінеді. Жазы батырдың басына алғаш құлпытасы оның ұрпақтарының бірі Тиыштыбай молда тоқсан жасында, 1961 жылы орнатыпты. Ол тас қирағаннан кейін қабыр қоршалып, құлпытас Ертіс ауданының азаматтары Амантай Мусин мен Беке Мұхаметжановтың басшылығымен 1995 жылы қайтадан орнатылды. Батырдың құрметіне ас берілді. Бүгінгі күні Жазы батырдың мазары Ертіс ауданының киелі жерлерінің бірі болып табылады. Қазақ – жоңғар соғыстары кезінде туған жері үшін жанын құрбан еткен батыл да батыр болған Жазы батыр халық жадында мәңгі сақталып, пір тұтылады.

Түгел батыр, жерленген орнындағы құлпытас. XXI ғ. Бұл нысан Павлодар облысы Ертіс ауданында, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарының әкімшілік шекарасында, Солтүстік Қазақстан облысы Қызылағаш ауылынан солтүстікке қарай 2-3 шақырым қашықтықта орналасқан. Ескерткіш болжам бойынша Түгел батырдың жерленген жерінде, Жуантөбе деген жерде орнатылған.

Түгел батыр өмірінің негізгі тұстары мен қалмақтармен соғысы мерзімдік басылымдар бетінде жарияланып, жергілікті әуесқой өлкетанушылардың еңбектерінде жазылған. Бұл материалдар Ертістің Павлодар өңіріндегі Қыпшақ руынан шыққан қазақтар арасында сақталған аңыздарға негізделген. Батыр туралы ауызша әңгімелер жергілікті өлкетанушылар, Павлодар облысы Ертіс ауданының тумалары М. Жаманбилинов пен А. Бәделхановтың «Түгел батыр және оның ұрпақтары» жұмысында жарияланған. Сонымен қатар бұл деректер Тілек Жеңістің «Ертіс-Баянауыл өңірі», Тілеукен Еңсебаевтың «Павлодардың Ертіс өңірі тарихының очерктері» жұмыстарында жарық көрген.

Ертіс өңірі қазақтарының ауызша дәстүрлеріне сүйенсек, Түгел батыр мен оның үзентілес батырлардың ерлік жасаған уақыты XVIII ғасырдың 20-50-жылдарындағы қазақ-жоңғар соғысы кезеңімен түспа-түс келеді. Сол оқиғалардың естелігі ретінде Ертіс бойында, Қорғанкөл, Найза, Бөгенбай, Жазытөбе, Қалмақ моласы, Мойнақ ауылы, Мойнақ көлі, Жалаулы сияқты бірқатар топонимдер сақталған.

Түгел батыр Ертістің сол жақ жағалауы, Сілеті өзені бойындағы жайылым үшін қалмақтармен шайқаста қазақ жасағының жетекшілерінің бірі болды. Түгел батырмен қатар басқа да қыпшақ батырлары – Жойсандық, Мойнақ, Қошқарбай, Жазы, Қарабатыр, Лепес, Шан, Өтел, Қожаберген, Байсары, қанжығалы батырлары – Айтқожа, Бозша, Боранбай, керей батырлары – Аманбай, Есенбай, уақ батырлары – Құрымсы, Өмір есімдері аталады. Бірақ, жасақтың беделді басшылары ретінде Түгел, Жазы мен Қошқарбайға ерекше рөл беріледі.

Ақсақалдардың айтуына қарағанда сол кезде қазақтар суы таза, орман-тоғайлы, шөбі шүйгін Ертіс даласында қыстаған. Ал Ертістің сол жағалауы жайлау болды. Бірде қазақтар көктеуге жиналған тұста өздерінің Сілеті өзені бойындағы жайлауында қалмақтарға кезігеді.

Қазақ батырлары – Түгел, Жазы және Қошқарбай ақылдаса келе жауға тойтарыс бермек болады. Өлкетанушы, Мұбарак Жаманбилиновтың жеткізген аңыздарына сүйенсек, батырлар суы тұзды Жалаулы көлінің жағасына жиналып, рулардың әскери туын көтерген. Сол себепті көлдің атын Жалаулы деп атап кеткен.

Қыпшақтың үш батырынан қаймыққан қалмақтар Сілеті өзенінен, Бестөбе жаққа қарай ығысты. Мұнда қыпшақтың үш батырынан құралған жасақ жоңғарлармен соғысады. Аңыз бойынша, бұл шайқасқа қазақтың басқа да батырлары – Мойнақ, Лепес, Өтел, Байсары мен Қожаберген қатысқан. Түгел батыр жоңғардың атақты батырымен шайқасып, қарсыласын жер жастандырып, жеңіске жеткен. Қақтығыс бірнеше күнге жалғасқан, солардың бірінде Жазы батыр зеңбірек ядросынан қаза тапты. Түгел батыр, Жазы батырдың денесін өз ауылына жеткізіп, төбелердің бірінде жерледі. Жазы батырдың бейіті орналасқан төбе Жазытөбе деп аталады. Соғыс нәтижесінде қазақтар жеңіп, Жалаулы көліндегі әскери тулар ұзақ уақыт бойы осы маңызды оқиғаның белгісі болып қалды.

Түгел батыр жерленген орнындағы құлпытас қазақ-жоңғардың Ертіс өңіріндегі соғысының маңызды ескерткіштері қатарына енеді және облыстың жергілікті тұрғындары арасында тарихи санасының маңызды элементі болып табылады. Түгел батыр зиратындағы құлпытас сакралды нысан ретіндегі мәні Түгел батырдың қазақтарды

жонғар әскерінен босатудағы рөлімен, ұйымдастырушылық қабілеті мен өзінің өзгелерге жарқын үлгі бола білуімен, қазақтардың атақты аталарын құрметтеуімен анықталады. Әлі күнге дейін Ертістің Павлодар өңірі жұртшылығы батырды еске алып, өскелең ұрпаққа өнеге етіп, дұға қайырып, ас береді [2, 121 б]. Әрбір атаудың шығу, пайда болуы мен тек-төркіні, олардың бастапқы мән-мағыналарын анықтау мәселелерін тарихи-салыстырмалы, салыстырмалы-типологиялық, тұрғыдан зерделей зерттеп, мән-мағыналары көпшілікке түсініксіз, тіптен мүлдем белгісіз атаулардың құпия сырын ашу көпшілік қауымды қызықтыра түсері сөзсіз. Осымен бірге, қасиетті жерлер аттарының қолданылу аясы, оның қоғамдық қызметі, мемлекеттік мәні де келелі мәселе екені белгілі.

Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай. ХХІ ғасыр басындағы жаңғыру мемлекет пен қоғам, түрлі мәдени ерекшеліктер алдында тұрған саяси басқару, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және жеке міндеттерді ішкі-сыртқы қауіп-қатерлер мен тәуекел жағдайларда кешенді түрде шешудің оңтайлы тәсілі. Жаңғыру – жекелеген қоғам, мемлекет дамуындағы техникалық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси үдерістердің жиынтығы. Заманауи жаңғыру теориясының шартты қызметтері ретінде мемлекет пен қоғам қауіпсіздігі, азаматтардың өмір сүру сапасының орта деңгейі, мәдени құрылымдардың тұрақты қызметі қарастырылады. Бұл тұрғыдан алғанда кез-келген мемлекеттің аталған шартты мақсаттарға жетуі оның өзге мемлекеттермен салыстырғандағы жаңғыруы жайлы нақты білімнің деңгейі мен динамикасын талап етеді.

Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық.

Елдің, ұлттың болашағы, яғни жастардың ұлттық болмысын нығайтып, рухын көтеру мақсатын алға қойып отыр. Себебі, киелі жерлер халқымыздың көмбе мұрасы. Бізге, жас ұрпаққа аманат ету үшін, жас күнімізден бастап тарихи мұраларымыздың маңыздылығын ұғынып, көзіміздің қарашығындай қорғап, дәріптеуді үйрену қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тілеке Ж. Шежіре: Ертіс – Баянаула өңірі. 1 кітап. – Павлодар: «Дауа», «Қазақстан», 1995. – 368 б.
- 2 Әбжанов Х. Сакральді география: мәні, құрылымы, келешегі. // «Ақселеу Сейдімбек және тарих ғылымындағы шежіретану мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдар жинағы. – Астана: Л.Н. Гумилёв атындағы ЕҰУ баспасы, 2017. - 6-10 б.
- 3 Жаманбалинов М, Бөделханов А. Түгел батыр және оның ұрпақтары. – Павлодар: «ЭКО» ҒОФ. – 2005. - 121 б.
- 4 Жұматов Ғ. Таймас әулие // Шаһар, 2012. - 22 маусым. – 16 б.

ТІЛЕКТЕС АУЫЛЫ: КЕШЕ, БҮГІН, ЕРТЕҢ

АПСАЛИКОВА А. М.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Кенжекөл ЖОББМ, Павлодар қ.

Тілектес ауылы – менің туған жерім, балалық бал дәуренім өткен құтты мекенім. Қара Ертістің дәл жағасында орналасқан ауылдың қалың тоғайы жазда сыңсыған жеміс-жидектен көрінбейді. Ахмет тоғайы мен Мағалдың жазығындағы қарасулар көктемде Ертіс тасығанда арнасынан шығып, айналаны топан суға толтырып, ауыл тұрғындарын балыққа бір кенелтіп тастайды. Ертістің ақ шабақтары мен тайдай тулаған ақ шортандары, алабұғалары мен қызыл балықтары, жайындары мен сазандары жаз бойы балалардың, балықшылардың кимас қызықты күндерінің думанына айналады. Сол Ертістің жағалауында орналасқан Тілектес ауылының тарихы сан мыңдаған жылдар қойнауына сүңгіп жатыр десек те артық болмас.

Аңыз бен ақиқат, ақиқат пен шындық бір-бірімен қат-қабат астасып жатқан күрделі ұғымдар. Халық тарихы тәрізді мәңгілік категорияға бой ұрған әрбір адам білсе керек: бұл ұғымдарды ажыратып алу қаншалықты күрделі болса, соншалықты қажет, қаншалықты қажет болса, соншалықты күрделі. Тарихтың шымырлап шығар бастауы – аңыз. Тілектес ауылының тарихы да аңыз бен ақиқаттан өрілген.

Менің зерттеуімше, осы уақытқа дейін Тілектес ауылында 4 атау болған екен: Қарауыл, ТОЗ, Жас қайрат, Тілектес ауылы. Жердің аттары мен атаулары жай әншейін қойыла бермейді. Олардың әрқайсысының белгілі бір себебі, мағынасы бар.

Тілектес ауылының ең көне атауы «Қарауыл». Тарихи деректерге сүйенсек, сол көптің қатарында күн-көрістің қамына орай тұрмысын қалыптастырған шаңырақтың бірі – Арғын-Атығай-Қарауыл руы. Ру – қалыптасқан рулық бірлестіктер мен тайпалардың негізі болды. Өйткені олардың барлығы рулардан құралды. Құралғанда, ең алдымен, туысқандық негізде құрылды. Байлау, Үркінші, Құндызбай ұлы аталарымыз. Олар шамасында сонау Көкшетау өңірінен келіп, Ертістің оң жақ жағалауында қоныстаған екен. Сол кезде өңір Семей губерниясы, Павлодар уезі, Сейтен болысына қарасты болған. Қарауыл ауылсовет № 3 құрамына енген. Сол жылдары ауылда 8 шаруашылық болған. Мал басының өсуі, оның үстіне қыста да тебіндеп жайылым ауыстырып көшіп отыруды қажет етті. Қарауыл ауылының қыстауы «Түбек» деп аталған, ал жазғы жайлауы «Қималы-Тобылғылы-Миялы» деп атаған екен. Әлі күнге дейін саманнан салынған қыстаудың орындары төмпешік болып жатыр. Ата көрші болып қоныстаған қозбақтардың қыстағы «Жанысбай» деп аталған. Оларда бастапқыда 6 шаруашылық болған.

Кеңес өкіметіне дейін негізгі кәсібі мал өсірумен сiңiрi шыққан ел iшiнде небiр мың айдаған байлар болған. Солардың бiрi мың жылқы бiткен менiң ұлы аталарым Тыным және Қодар, олардан тараған Исабек, Темiрғалы, Шәкiл-дәулеттi адамдар болған, дейдi қазiргi қариялар. Досай-орта шаруалы, ең кедей атанған Омар-Оспанның шаруашылығында 20 шақты жылқы, 50 шақты қой және 20 шамасында сиыр болған екен. Ертістің ар жағында аталарымыздың атымен аталған Исабек кара суы бар. Менің әкемнің айтуынша, Исабек Ертістің үстіндегі 2 шақырымдай мұздың үстіндегі қарды тазалап, мұздың үстінен Құбақан деген атты үйреткен. Әуелі аттың 4 аяғын тағалап, содан кейін пәуескеге жегіп, көк мұздың үстімен жүріп, жай атты жорға ғып шығарған. Сол жорғамен Тұзғалада өтетін жәрмеңкеге барып отырған. Бай болғаны соншалық, ер тоқым, басқа да ат әбзелдері күміспен әшекейлеген екен. Досайдың үлкен ұлы Омар- атқамінер, шешен, ағайындар арасында қандай болса жік немесе дау туса тез арада шешіп беретін әділ, ақылды адам болған.

Тарихи дерек көздерінің негізі болып табылатын этнографиялық мәліметтерді біз археологиялық қазбалар кезінде ашылған ертедегі адамдардың мекенжайларынан, тұрақтарынан, мола-қорым, зираттарынан табылған заттарды зерттеу, салыстыру арқылы аламыз. Ертедегі жерленген адамдардың жерлеу дәстүріне қарап, олардың діни наным-сенімдері, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары туралы көп білуге болады [1, 46.].

1879 жылы ұлы атамыз Тыным қайтыс болады. Қодардың ұлы Исабек жылқының қылынан, шілік, түйенің жүнінен сиырдың сүтімен илеп Тыным тамын салып жерлеген екен. Сол бай атамыз көзінің тірісінде: Егер мен олай-бұлай бола қалсам, кең дүниемен қоштасар күнім туса – мені осы төбенің үстіне жерлендер және менің айтқанымды істендер. Мағал – құйқалы, шымды жер. Маған осы Мағалдың шымын ойып, кірпіштен қырнап мола соғындар. Оның арасына әрбір шымды қалағанда жас саумал сүтпен Ертістің тұнып тұрған біркелкі көктал шыбықты шауып қосып қаландар. Сонда ол мәңгілік болады. Осыны жасасаңдар – құдайға да, сендерге де ризамын – деп, балаларына, туыстарына өсиет айтыпты. Соны ұрпақтары орындаған екен [2, 35 б.]. Тыным тамы осы күнге дейін сол қалыпта сақталған, бірақ ақ пен қызылдар соғысқанда адамдар сол тамға тығылған деп, Ертіс үстіндегі пароходтан зеңбірекпен атып, тиген жерін ойып түсірген. Аталарымның айтуынша, Қарауыл ауылының тұрғындары Тұзқала ауылында өтетін жәрмеңкесіне қатысқан. Тұзқаланың жәрмеңкесі желтоқсанның 23-25 кезінде басталып, қаңтардың басына дейін кем дегенде 10 күндей өтетін болған. Жәрмеңке ашыларда Ту көтеріліп, жабыларда түсіріліп отырады екен. Соған Станицаға көршілес ауылдардан ақындар, күйшілер, палуандар, әншілер келіп тұратын. Негізінен жылдың желтоқсанның 25-нен қаңтардың басына дейін өтетін әсіресе соғым айларына дәлмедәл келетін кезеңдер болған, өйткені әсіресе товар айналымынан түсімі тек мал терісінен болатын. Бұл төңірекке әмірін жүргізуші Сібір және Солтүстік Қазақстанды игеруге келген орыс атамандары болған. Тұзқаланың жәрмеңкесі соңғы рет 1928 жылы өтті. Ақыры, осы өңірде кеңес үкіметі орнап, алғаш ТОЗ-дар құрыла бастайды [2, 37 б.].

«Қызыл қоғам» ауылы қарияларының айтуынша, бертін келе 1927 жылы алғашқы колхоздар құрыла бастады. Соның ішінде «Жас тілек», «Жаңа талап», «Жас қайрат» колхоздары ұйымдастырылды. Соңынан Қаракесек ауылында 1936 жылы мектеп салуына байланысты төрт колхоз біріктіріліп, «Қызыл қоғам» деп аталынды. Осы жылдың шілдесінен Шалдай орманынан ағаш тасыла бастады. Жағалай отырған Мағал, Қозған, Сырым, Күшік, Қарауыл тұрғындары көлік сайлап, ағаш тасуға жұмылды. Құрылыс комиссиясы құрылды. Оразалин Оспан, Қасқырбаев Құттыбай, Оспанов Хамит, Тәшімов Махмет, Макин Хамза, Жолдыбаев Ильяс, Теміржанов Сыздық, Дүкенбаев Хамит, Манабаев Тас, Сәрсенов Жағыпар, Ыдырысов Дінке тәрізді азаматтарымыз белсенді қатысты».

1928 жылдың қыркүйек айының 25-і күнгі ақпар бойынша орталық кәмпеске кәмесіесі Павлодар (Кереку) өкірігінен 33 кісінің

мал-мүлкін көмеспекелеп, өздерін жер аударуды жоспарлаған. Соның ішінде біздің аталарымыз да бар. Осылай жылдар өз ағынымен өте берді. Еліміз ашаршылық, колхоздастыру кезеңін, коллективтендіру және кулачествоны жоюды бастан кешті. 1929 жылы Тілектес ауылы ТООЗ - жерді бірлесіп пайдалану серіктестігі деп аталған. Сол жылдары ТООЗ-дың тұңғыш төрағасы Теміржанұлы Сыздық болған.

Мектептегі өлкетану мұражайындағы деректерге қарағанда «Тілектес» ауылының іргетасы Ұлы Қазан төңкерілісінен бұрын қаланған делінген. Алғашқы кезде төрт үй болатын. Бастапқы кезде ауыл «Тоз» (жерді бірлесіп пайдалану серіктестігі) деп аталып, кейінен 1931 – 32 жылдары «Тілектес» колхозы деп өзгертілген.

Сол кезде «Қызылқоғамның» акционерлік қоғамына қарайтын жер аттарын келесі тізімнен қарауға болады:

1. Тұзқала; 2. Қималы; 3. Дөңгелек; 4. Бесқұдық; 5. Ащы құдық; 6. Тілектес /ескі аты «Қарауыл»/; 7. Миялы; 8. Мағал; 9. Ақ тоғай немесе Күшік тоғай; 10. Қасқыр соққан; 11. Шалғылы көл; 12. Сасық оба; 13. Бес диірмен көлі; 14. Тобылғылы көлі [3,62 б.].

Кейіннен 1933-35 жылдары Исакаев Айдархан осы аталған колхоздың төрағасы болды.

Ал «Тілектес» колхозының аты соғыс жылдары 1940 жылы қойылған. Бұл деректі «Лебяжі Қиық -Аққу өңірі» кітабынан алдым. Ауылдың 20 шақты қадірлі ақсақалдары жиналып, ұзын жолдың бойында балаларын әскерге аттандырып жатқанда ақ баталарын беріп, біз «тілектес», «тілеуқор», «тілектес» болайық, аман-есен оралындар деп атаған. 40-тан аса жігіттер соғысқа кетіп, содан тек жартысынан астамы оралмаған [4, 17 б.]. Олардың аты-жөндері «Боздақтар» кітабында жазылған. Содан бастап біздің ауыл «Тілектес» деп аталып кетті.

Ал В. Н. Попованың «Словарь географических названий Казахстана. Павлодарская область, часть 2» атты кітабында колхоз Тілектес «сочувствующий» деген мағынада берілген екен. [5,22 б.]. 1990 жылғы 13 қыркүйек айында шыққан «Ленинский путь» газетінде соғыс жылдарына дейін Тілектес ауылы «Жас қайрат» деп аталған екен деп жариялаған. Мақалада: «Бұл ауылдан Лебяжі әскери комиссариат арқылы Каменов Талып, Махметов Қапан, Ибадуллин Сейтжан, Жұмабаев Хамза, Жагипаров Қайса, Темірғалиев Шәкіл, т.б. 17-18 жасындағы жас жігіттер Отанды қорғауға аттанған екен» дейді. 1954 жылы тың жерлерді игеруде колхозшылар көп ат салысты [6,2 б.].

1957 жылы «Қызыл қоғам» совхозы құрылып, «Тілектес ауылы» осы совхоздың екінші бөлімшесі болып қалды. Совхоз

болғаннан кейін ауылда тұрғын үйлер салына бастады. Ертіс өзенінің баурына электр станциясы салынып, шам жарығы берілді. Ал одан бұрын колхоз кезінде ұсталық болған жерде мотор тұрды, сол моторды іске қосып ауылға жарық беріліп тұратын.

- 1958 жылдың күзінде жұмысшыларға арнап асхана салынды. Ол 2 бөлмеден тұратын осы жылы ауылға дүкен салынып, оған сатушы Сейсекеұлы Омар тағайындалды.

- 1960 жылы клуб салынды, оның меңгерушісі болып менің әкем Шакилов Машрап орналасты.

- 1961 жылы жаңа мектеп пен монша салынды.

- 1964-66 жылдардың аралығында кітапхана мен дәрігерлік пункт ашылды.

- 1972 жылы жаңа мектеп салынды, типтік емес 2 пәтер үйден. (қазіргі көрініс) Осы жылы жаңадан дүкен салынды, сатушылары Құсаинова Сағила және Дәулетова Қарлығаш болды.

- 1979 жылы жаңа мәдениет үйі, мал мен сүт комплексі, 1983 жылы жаңа кітапхана, дәрігерлік пункт салынды.

Осылардың бәрі 1991 жылға дейін жұмыс істеп тұрды. 1994 жылы атақты жерлесіміз кезінде облыстың көп аудандарында басшы партия, кеңес қызметтерін атқарған Уақап Бекұлы Сыздықовтың туғанына 70 жыл толу құрметіне осы кісінің атымен аталған акционерлік қоғамға айналады.

- 2002 жылы ауылға жазғы су құбыры тартылды.

- 2004 жылы – КМБ салынды.

- 2005 жылы Ұлы Жеңістің 60-жылдығына арналған монумент салынды. Оның ашылуы салтанатты түрде сәуір айында өтті. Бұл монументті ашуға ұсыныс жасап, көп үлес қосқан Бекпауов Сейтқұл Есенбайұлы.

- 2007 жылы мамырдың сегізінде салтанатты түрде ауылдың тыл иегерлеріне тақтайшалар ашылды.

2008 жылы Тілектесте бұрын аталмаған, 4 көше пайда болды: Уақап Сыздықов көшесі, Бәшір Әубәкіров көшесі, Айдархан Исакаев көшесі, Сағындық Бейсебаев көшесі. Осы аталған адамдардың атымен аталу себебі де бар. Колхоздың құрылу кезінде, Ұлы Отан соғысы кезінде ауылдың дамуына мол үлес қосқан осы адамдар болды.

Ауылда 4 жеке шаруа қожалықтары жұмыс істеуде. Олар сиыр, жылқы, қой асырайды. Мектепте, ауылда өткізілген іс-шараларға демеуші болып жүреді. Ауыл тұрғындары таза ауыз сумен қамтамасыз етілген. 2004 жылдан бастап КБМ жұмыс істеуде.

Ауылдың азаматтары жұмыспен қамтылған, жастардың көбі жоғары немесе арнаулы оқуларын бітірген соң, ауылға келіп орналасады, ауылдың дамуына, көркеюіне өз үлестерін қосады. Алдағы уақытта Тілектес ауылында мешіт, наубайхана салу жоспарланып отыр.

Егер 1950-2011 жылдар аралығындағы деректерді салыстырсақ: 1950 жылдары ауылда 120 тұрғын үй болса, қазір 60 үй ғана. 1950 ж. – 500 адам тұрса, қазір 226 адам тұрады. Бірлікте, татулықта әртүрлі ұлт өкілдері өмір сүруде: қазақтар, орыстар, украиндар, молдавандар, ингуштар, немістер. Тілектес ауылынан көптеген атақты адамдар шыққан. Олар: Сыздықов Уақап Бекұлы – партия басшысы, кеңес қызметкері. Ташимов Қаят – инженер, аудан әкімі. Ибадуллин Тұрсынбай – журналист. Алибаев Қабидолла Алиұлы-аудан бөлімінің басшысы, ұстаз.

Өлкеміздің тарихы – еліміздің тарихының бір парағы. Ауылдың кешегісі мен бүгінгісіне қатысты жәйттерді ел аузындағы аңыздар, көнекөз қариялардың естеліктері желісіне құрып, еркін жеткізуге ұмтылдым. Туған жердің тарихын әр адам білу қажет. Көнетоз қарияларымыз өмірді, тарихты көрген адамдар. Олар барда сұрап, жазып алмасақ, өзіміздің туған жерімізді сыйламағанымыз. Аталарымыз бізге өнеге, үлгі. Олар көп қиындықты көрген, бейбітті өмір үшін жанын да берген. Сондықтан оларға қарап үлгі-өнеге алсақ, біз кез келген қиындықты жеңе білуге, төзімді болуға үйренеміз, қарияларымызды құрметтейміз, бағалаймыз. «Өткенсіз бүгін жоқ», – деп жұмысымызды аяқтаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қ.Жылқыбаев. «Көне тарих куәлары». 4 б.
- 2 Н.Қайдаров. Лебязі ауданының тарихы. / 1939-1999 ж./Павлодар қаласы.1997ж. 35, 37 б.
- 3 Т.Жеңіс. Шежіре/.Ертіс-Баянаула өңірі/Павлодар.Дауа. Қазақстан.1995 ж. 62 б.
- 4 Н.Есім, Р.Ібіжан. Лебязі-Қиық Акку өңірі.Алматы. Атамұра.2002 ж. 17б.
- 5 В.Н.Попов. Словарь географических названий Казахстана. Павлодарская область. Часть 2. с. 22.
- 6 Районная газета «Ленинский путь».1990 г.от 13 сентября.2 с.

КЕҢЕСТІК ТОТАЛИТАРЛЫҚ ЖҮЙЕ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАУЫ

АСҚАРҰЛЫ Д.

докторант, 2 курс, тарих мамандығы, Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Адамзат тарихы қилы кезеңдерді басынан өткеріп келеді. Әлем тарихының құрамдас бөлігі ретінде Қазақстан тарихы да сан мәрте аумалы-төкпелі дәуірлердің куәсі болып үлгерді. Бұрын қаған VI ғасырда Түркі қағанатының іргесін қалағаннан кейінгі уақытта түркілердің Еуразия даласындағы үстемдігі өрстей берді. Кеңестік тарихнамада, әлемдік тарихта «моңғолдық кезең» деп шартты түрде аталғанымен, XIII ғасырдан бастап Шыңғысхан мен төрелер билігіне жүгінген түркі империясының жаңа формадағы өмірі жалғасты. XV-XIX ғасырлар аралығында түркі халықтарының басым бөлігі Ресей империясының отарларына айналды.

XX ғасырдың алғашқы ширегінде Ресей империясының құрамындағы өзге де ұлттармен қатар түркі халықтарының саяси белсенділігі артты. 1917 жылдың қарашасында Орталық Азияның демократиялық күштері Қоқанд (Түркістан) автономиясын құрды, оның құрамына Қазақстанның оңтүстік аудандары енді. Ал орталық және батыс аймақтар Алаш (Қазақ) автономиясының билігін қолдады, олардың мақсаты саяси, экономикалық және мәдени мәселелерді шешу болатын [1, 40 б.]. Бір қазақ территориясының өзінде екі түркі мемлекеті құрылып үлгерген, сондай-ақ, болашақта екеуі бірігіп, Орталық Азияда ірі саяси күшке айналу ықтималдылығы да болған еді. Осы ретте башқұрт, татар, қарашай, балқар, құмық, өзірбайжан және т.б. түркілердің де саяси белсенділіктерін ескерер болсақ, Ресей империясы орнында бірнеше тәуелсіз түркі мемлекеттерінің орнағалы тұрғанын байқаймыз. Бұл XX ғасырда туыстар халықтардың қайтадан өзара ықпалдасу, одақтасу, геосаясатқа бірлесе әсер ету мүмкіндіктерінің туындайтындығы жөнінде ой салады.

1917 жылы Петроградта қазан төңкерісі орын алғаннан кейін «Қазақ» газетінің 26 қарашадағы номерінде келесі үндеу жарияланады: «Ресей құлау алдында тұр, бір аяғы жерде, бір аяғы көрде. Ары қарай не боларын – ешкім де білмейді. Біреулер аман қалуды ойлауда, енді біреулер осынау лас бүліктен айналып ету амалын қарастыруда. Біз – қазақтар – орын алып жатқан оқиғалардың бейқам бақылаушысы ғана бола алмаймыз. Мұндай

дүрбелең уақытта заңдар жұмыс жасамайды, бізді бөгде ешкім де қорғамайды. Сондықтан біз өз күшімізді жиып, мына қадамдарды жасауымыз қажет: біріншіден, өлмеуіміз керек, екіншіден, байлығымызды тонауға жол бермеу, үшіншіден бұл дүрбелеңге қосылмауымыз керек. Бұл үшін баршамыз күшіміз бен білімімізді аямағанымыз абзал» [1, 70 б.]. Алаш автономиясының баспасөз органы «Қазақ» газетіндегі еркін, ашық демократиялық бағыттағы үндеулер мен қомақты мақалалар большевиктердің назарына ілікпеуі мүмкін емес болатын, тек большевизмнің ерекшелігі өз бәсекелестерін жалған ұран, уақытша жеңілдіктерді уәде ету, қорқытып үркіту арқылы аяғында жою мақсаты тұратын.

Қоқанд автономиясын күштеп құлату, Алаш автономиясын жан-жақты қыспаққа алып, таратылуға мәжбүр ету үдерістері іске асқаннан кейін де большевиктердің мүддесі болашақта түркілердің тәуелсіз ел болуына жол бермеуге тоғысатын. Ресей империясының орнында құрылған барлығына дерлік ұлттық автономиялардың билігін кеңестер басып алғаннан соң «пантюркизм», «панисламизм» айдаршаларын тағу арқылы ұлттық интеллигенцияларды тұқырту үрдісі жаңаша белең алды.

Кенес қысымынан ығысып, шетелде саяси күресін жалғастырған, Түркістан автономиясының бұрынғы басшысы болған Мұстафа Шоқай темір құрсаулы КСРО-ның келбетінің бірқатар қырларын әлемге жария етті. Түркі халықтарын қуғындау барысында кеңестік әдеттегідей ойға қоныссыз жалалар жиі қолданылды. Солардың бірі жөнінде Мұстафа Шоқай былай деп жазған: «1939 жылдың 23 тамызында қол қойылған кеңес-герман келісімі елімізге қандай терең әсер еткені және оны большевиктер өз мүдделеріне қалайша қолданғандықтары бізге белгілі. Өйткені мәскеулік большевиктер ату жазасына кескен түркістандық ұлттық интеллигенцияның («ұлттық-большевиктер» де солардың ішінде) 9/10-ы Түркістандық Ұлттық Орталықпен байланыста болды деп жала жабылды. Түркістандық Ұлттық Орталық арқылы олар «германдық фашизмнің агенттері болды» деп айыпталды» [2]. Өз қарамағындағы халықтарды әрдайым тізесі бүгілген қалыпта ұстау үшін тоталитарлы жүйе түркілердің қара шаңырағында отырған қазақ интеллигенциясын қудалау үшін «жапон тыншысы» деген айыпты да қолданған...

Әрине, бұл мақалада аталып отырған айыптар тек түркі халықтарына ғана тағылмаған, дегенмен түркі халықтарын бытыраңқы, демократиялық саяси белсенділігі әлсіз күйде ұстап тұру мақсатында өте жиі қолданылған болып табылады.

II Дүниежүзілік соғыс кезінде Германияның алғашқы жылдары ірі жеңістерге жеткендігі, аз уақыт ішінде Еуропаны бақылауына алғаны тарихтан белгілі. 1941 жылдың 22 маусымында Германияның КСРО-ға шабуылы алып мемлекеттің ішкі тартыстарын тоқтатып, бар күшті отанды агрессордан қорғауға, әскерді толық жасақтауға жұмылдыруға бағыттау керек еді. Бірақ та, КСРО соғыс уақытының өзін де өз халықтарын қуғын-сүргінге ұшыратуға пайдаланды, сонымен қатар іс жүзінде коммунистік державаның экономикалық артта қалуы, әскери өндірісінің патшалық кезең сарынынан ажырамағандығы миллиондаған сарбаздардың соғыстың алғашқы айларында-ақ тұтқынға түсуіне, немесе мерт болуына себепкер болды. Осы ретте негізінен түркі халықтарынан жасақталып, герман танктері мен пулеметтеріне қарсы шабуылға жіберілген атты әскер құрамдары, қарусыз жаяу әскер бөлімдерін атауға болады. Түркілерге ортақ қайраткер, Мұстафа Шоқай герман тұтқынындағы түркістандықтармен әңгімелесу арқылы төмендегідей мәліметтерді атап өтеді: « Әскери тұтқын түркістандықтар соғыс басталғанға дейін әскер қатарында болғандардан (бірнеше аптадан екі жылға дейін) және соғыс басталғандағы жалпы мобилизация бойынша шақыртылғандардан құралады. Тұтқындар арасында көпшілігі негізінен мобилизацияланғандар. Оннан тоғызы мылтықты дұрыс ұстап қолдана алмайды, бұлар көбінесе ат қосшы болуға, аспаз міндетін атқаруға, интенданттық қоймаларда қызмет етуге дайындалған. Тұтқындардың көпшілігі « Біз қайдан сарбаз боламыз, егер Қызыл армияда болған бір жарым жылда бір рет те қолымызға мылтық ұстамаған болсақ» деп айтады» [3]. Қарусыз, қажетті даярлықсыз адамдарды соғысқа толық сайланып келген жауға қарсы аттандыру өлімге айдап салғанмен, ату жазасына кескенмен тең деп санаймын. Сол себепті басым бөлігі қазақ, қырғыз, өзбек және т.б. түркі ұлттарынан құралған «әскери құрамдарды» өлімге аттандыруды да саяси қуғын-сүргіннің бір нұсқасы, жазықсыз жазалаудың бір амалы деп есептеймін.

Кеңестік тоталитарлық жүйенің ерекше белгісі ретінде ГУЛАГ (Лагерьлердің Бас басқармасы) жүйесі ерекше орын алады. Шынайы қылмыскерлермен қатар азаматтық, саяси көзқарастары үшін қудаланып сотталғандар, олардың әйелдері мен балалары тоғытылған лагерьлер жүйесі кеңестік қуғын-сүргін машинасының басты үрей тетігі саналды. ГУЛАГ-қа қарасты ОУРЗ-ның (қамаудағылар бойынша есеп және үлестіру бөлімі) 1945 жылдың 5 мамырындағы мәліметі бойынша қамаудағы жұмыс колонналарының ұлттық

құрамы: немістер – 92 000, финдар – 2400, румындар – 3200, венгрлер – 300, итальяндықтар – 100, болгарлар – 4500, гректер – 3200, кәрістер – 1000, қырым татарлары – 5000, қалмақтар – 1700, молдовандан – 800, өзгесі – 4500 адам [5, 100 б.]. Көріп отырғанымыздай аталған ұлт өкілдері арасында сан жағынан немістерден кейінгі екінші орында қырым татарлары орналасқан. Қырым татарлары да түркі халқына жатады, сонымен қатар әлі күнге дейін ең көп қуғын-сүргінге ұшыраған кеңес халықтарының бірі саналады.

ГУЛАГ-тың тағы бір көлемді жұмыс бағыты жер аударылған халықтарды қадағалау, күзету, жазалау ісі саналды. Кеңес Одағының кеңестік тарихында ХХ ғасырдың 40-жылдары фашистік Германияға қарсы Ұлы Отан соғысы болып көрсетілгенімен, тұтас халықтар үшін бұл кезең тарихи отанынан күштеп жер аудару уақыты болып ел жадында сақталды. ГУЛАГ басшысы В. Г. Наседкиннің КСРО ішкі істер халық комиссарының орынбасары С. Н. Кругловқа Қазақ және Қырғыз КСР-на арнайы жер аударылған қарашайлар туралы баяндама хатын қарастырайық. Ол хат бойынша Қазақ КСР-ның Оңтүстік-Қазақстан және Жамбыл облыстарына, сонымен қатар Қырғыз КСР-ның Фрунзе облысына арнайы жер аударылған қарашайларды қоныстандыру 1943 жылдың 23 қарашасында аяқталдығы баяндалады. Арнайы жер аударылған қарашайлардың жалпы саны 15 987 отбасы – 68 614 адамды құрағандығы, олардың ішінде ер адамдар – 12 500, әйел адамдар – 19 444, балалар – 36 670 деп көрсетіледі. Хат 1943 жылдың 8 желтоқсанымен мерзімделген [5, 397 б.]. Ұсынылып отырған ақпарат соғыс жылдарындағы тарихи отанынан тұтастай немесе ішінара көшірілген түркі халықтарының жалғыз мысалы емес. Балқар, әзірбайжан, қырым татарлары, месхет түріктері, құмықтар және т.б. қарашайлар тағдырын өз бастарынан өткерді. Соғыс уақытында тылдағы аймақ саналғандықтан аталған түркі халықтарының көп бөлігі Қазақстан жеріне жер аударылды.

КСРО ІХК-ның арнайы қоныстар бөлімінің басшысы М. В. Кузнецовтың КСРО ІХК комиссарының орынбасары В. В. Чернышовқа 1944 жылдың 23 наурызында жолдаған баяндама хатында арнайы жер аударылған балқарлар тасымалданған эшелондарды Қазақ және Қырғыз КСР территорияларында қабылдап алу аяқталғандығы жөнінде есеп береді. Барлығы екі республикаға 14 эшелон, 37 433 арнайы жер аударылған балқар әкелінген. Олардың ішінде 8 эшелоны, 21 235 адам Қазақ КСР-ның 6 облысына орналастырылды. Арнайы жер аударылған балқарларды қоныстандырған облыстар: Ақмола, Алматы, Павлодар, Оңтүстік Қазақстан, Семей, Жамбыл.

Жолда барлық эшелондарды қоса есептегенде 36 адам қаза тапқандығы туралы да есеп беріледі [5, 407 б.]. КСРО-ның арнайы жер аударуға ұшыратқан халықтарының ішінде негізінен түркі халықтарына қоныстандырылған жердегі қазақ және қырғыздармен тілдерінің ұқсастығы, бір діни дүниетанымда болуы белгілі бір деңгейде аздаған қолайлы жағдай тудырды деуге болады, әрине, бұл фактор жер аударылып келушілердің жаңа жердегі әлеуметтік, экономикалық, құқықтық мәселелерін түбегейлі шешуге жеткіліксіз еді.

1944 жылдың 1 шілдесіндегі КСРО ІХК арнайы қоныстар бөлімінің анықтамасында Қырымнан халықтарды жер аудару 28 маусымда аяқталғандығы аталады. Барлығы 225 009 адам жер аударылған, олардың ішінде татарлар – 183 155 адамды құрады. Қырым татарларымен қатар армяндар, немістер, итальяндықтар, румындар, өзге ұлттар мен бөгде ел азаматтары да болды. 3652 шетел азаматының 3531 адамы – грек азаматығына; 105 адамы – түрік азаматтығына; 106 адамы – иран азаматтығына ие деп танылды [5, 423 б.]. Осылайша, Қырым түбегінің негізгі көпшілігін құраған қырым татарлары мен өзге ұлт өкілдері де КСРО-ның бірнеше аймақтарына жер аударылды.

Нақты деректер арқылы қарастырғанымыздағы қарашай, балқар, қырым татарларын жер аудару үдерісінің өзі үш жүз мыңға таяу кеңес азаматының, түркі халқының жаппай қуғын-сүргін көргендігін айқындайды. Ресми мәліметтерде халықтар достығы, партияның көреген саясаты, еңбек озаттары туралы ғана бірінші қатарда баяндаумен шұғылданған кеңес пропагандасы арнайы жер аударылған халықтардың қоныстандырылған жерлердегі тұрмыс жағдайының қиындықтарын, өлім-жітім прогрессиясын атамағандығы анық. Егер бастапқыда аталған ГУЛАГ-тың лагерьлерінде қамаудағылар ресми түрде «қылмыс үшін жазаланғандар» есебінде қарастырылса, арнайы жер аударылғандарды да «жазаланғандар» қатарына жатқызуға болады, себебі олар азаматтық тұрғыда ең маңызды бірқатар құқықтарынан айрылды. Арнайы жер аударылғандар қоныстандырылған жердегі ІХК-ның қызметкерлерінің, коменданттардың рұқсатынсыз елді мекенді тастап шыға алмады, бұл еркін жүріп тұру құқығын шектеу деген сөз. Қызмет түрін, еңбек ету орнын да өз ұйғарымдары бойынша тандай алмады, адам тұруына есептелінбеген «ғимараттарды» паналауға мәжбүр болды.

Жер аударуға ұшыраған түркі халықтарының қоныстандырылған жердегі көрген қиындықтары жайында 1944 жылдың 17 маусымында Алматы станциясындағы «№5 ДорУРС» атты совхоз әкімшілігінің Алматы қалалық атқару комитетіне жолдаған хатын мысалға алсақ

болады. Бұл хатта совхоз директоры Павлов пен саяси ұйымдастыру хатшысы Костерин қарамақтарындағы совхозға 341 арнайы жер аударылған балқар ұлт өкілі жеткізілгендігін айтады. Олардың 157 совхозда жұмыс жасауға қабылданған, бірақ та совхоздың жеке қоры жетіспегендіктен қалалық атқару комитеті арнайы жер аударылған балқарларды азық-түлікпен қамту бойынша көмек көрсетуін сұрайды. Арнайы жер аударылған балқарлар азық-түлікке аса зәру екендігі ерекше аталып өтеді [6, 372 б.]. Қарапайым совхоз басшылығының қалалық атқару комитетіне бұл хатты жолдауының өзінен арнайы жер аударылғандарды қоныстандыру кезінде олардың алдағы уақыттағы тұрмыстық жағдайы, азық-түлікпен қамтылуы алдын ала шешілмегендігі, немесе жасалынған жоспарлар мен бұйрықтар кешеуілдетіліп орындалуы жиі орын алғандығын аңғара аламыз.

1944 жылдың 7 шілдесінде Алматы облысы ІІХК басқармасы басшысының орынбасары Т. Шаяхметовтың ҚазКСР ХКК төрағасының орынбасары А. Заговельевке арнайы жер аударылғандардың тұрмыстық, баспаналық жағдайы бойынша хат жазған. Хат мазмұнында 1944 жылдың наурызында Алматы қаласының кеңестік партия ұйымдары сұрауы бойынша қала кәсіпорындарына жұмыс күші ретінде 3539 арнайы жер аударылған азамат жөнелтілгендігі айтылады. Арнайы жер аударылғандардың орналастырылғанына 4 ай өткеніне қарамастан олар әлі де бұрынғы жылқы қораларында, жертөлелерде, уақытша күрделерде тұрып жатқандықтарына назар аударылады. ГЭС салу үшін бөлінген 2068 арнайы жер аударылған жұмысшылардың бір бөлігі «2-я пятилетка» колхозының бұрынғы жылқы қорасында қоныстандырылғаны, ол ғимаратта осы уақытқа дейін жылқыға жем-шөп салуға, автоматты түрде су беруге арналған құрылғылар алынып тасталмағандығын атап көрсетеді [6, 379 б.]. Егер совхоз әкімшілігінің арнайы жер аударылғандардың мәселелері турасында хатын жергілікті факт деп атауға болса, облыстық және республикалық деңгейдегі билік тараптарының арнайы жер аударылғандардың мәселелері бойынша хат алмасуы жағдайдың көлемі бүкіл елде ауыр болғандығын көрсетеді.

Ұлттардың саяси мүдделерін кеңестік мүдде жолында күштеп жаныштау, арнайы әзірліксіз, қарусыз соғысқа аттандыру мен алдын ала тиянақты дайындықсыз жүз мыңдаған халықтарды күштеп жер аудару да тоталитарлық жүйенің кеңес халқын, соның ішінде түркі халықтарын қуғын-сүргінге салудың, құқықтықтарын аяққа таптаудың көрінісі деп түйіндеуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Смутное время. Неизвестные страницы известной истории/ Б. Аяган, А.Ауанасова, Е. Нурпеисов. –Алматы: ТОО «Литера-М», 2017. –320 с.
- 2 Қазақстан Республикасының Ұлттық архиві, 83-қ., 1-т., 60-іс, 18-п.
- 3 Қазақстан Республикасының Ұлттық архиві, 83-қ., 1-т., 60-іс, 20-п.
- 4 История сталинского ГУЛАГА. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов.Собрание документов в 7-ми томах./ Т.4. Население ГУЛАГА: численность и условия содержания/ Отв.ред. А.Б. Безбородов, В.М. Хрусталева. Сост И.В. Безбородова (отв.сост.), В.М. Хрусталева – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 624 с.
- 5 История сталинского ГУЛАГА. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов. Собрание документов в 7-ми томах./ Т. 5. Спецпереселенцы в СССР: Отв.ред. и сост. Т.В. Царевская -Дьякина – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 824 с.
- 6 Из истории депортаций. Казахстан. 1939-1945 гг. Сборник документов. Т.3. – Алматы: LEM, 2009. – 708 с.

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ МАНЫЗДЫ ҚОҒАМДЫҚ ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ

АУБАКИРОВ М. Н.

магистр, әлеуметтік пәндер мұғалімі,

Торайғыров университетінің Жоғары колледжі, Павлодар қ.

КУЛУМБАЕВА М. Ж.

магистр, аға оқытушы, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін ұлттық саясатта бір ұлтты көтеруге және екіншісін қорлауға тосқауыл қойылды.

Ұлттық мәселе «ұйықтап жатқан жанартау» болуды тоқтатты, ұлттық мәселелерді бірге, өркениетті шешетін уақыт келді.

Қазақстанның дамуының басты бағыттарының бірі ұлттық келісім, ұлтаралық қарым-қатынастардағы мәдениеттің жоғары деңгейі болып табылады. Барлық қазақстандықтардың теңдігін қамтамасыз ету үшін адамдарда ұлтаралық татулық пен келісім санасын қалыптастыру маңызды болды.

Осыған байланысты әрбір ұлтты, барлық этникалық топтарды өз тілі мен дәстүрлерін жан-жақты дамытуды қамтамасыз ету қажет болды.

Мұны бірінші болып мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаев түсінді. Іс жүзінде әрбір баяндамасында ол қоғамдағы бейбітшілікті сақтауға ықпал ете отырып, елдегі ұлтаралық және конфессияаралық тұрақтылықты сақтаудың маңыздылығын атап көрсетеді. Ұлтаралық саясатты жүзеге асыруда Президент қазақ халқының менталитетіне, оның басқа ұлттарға деген дәстүрлі толерантты көзқарасына сүйене бастады [1, б. 46-51].

Қазақстан халқы Ассамблеясы Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 1 наурыздағы Жарлығына сәйкес Мемлекет басшысының жанындағы консультативтік-кеңесші орган ретінде құрылды.

Қазақстан халықтары Ассамблеясын құру идеясын алғаш рет ел Президенті Н. Ә. Назарбаев 1992 жылы Тәуелсіздіктің бірінші жылдығына арналған Қазақстан халықтарының бірінші форумында айтқан болатын.

Онда сөйлеген сөзінде Президент: «қазақстандықтардың бірнеше ұрпағы біздің басты байлығымыз – халықтар достығын қалыптастырды. Қазақстандықтардың бұл байлықты ысырап етуге, игі дәстүрлерді ұмытуға құқығы жоқ. Олар соңғы онжылдықта және коммунистік емес директиваларда пайда болған жоқ. Әр ұлттың, әр ұлттың дауысын күнделікті есту керек. Сондықтан форумды тұрақты негізге ауыстырып, жаңа қоғамдық институт құру қажет».

Ассамблеяның мақсаттары мен міндеттері, жұмысының құрылымы мен ұйымдастырылуы, қызметінің негізгі бағыттары Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы Ережеде және Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 26 сәуірдегі № 856 Жарлығымен бекітілген Ассамблея Стратегиясында айқындалған.

Ассамблеяның қызметі мынадай міндеттерді шешуге бағытталған:

- республикада ұлтаралық және конфессияаралық келісімді, қоғамдағы тұрақтылықты сақтауға жәрдемдесу;
- Қазақстан аумағында тұратын ұлт өкілдері арасында достық қарым-қатынастарды дамытуға ықпал ететін, тең құқылық қағидатын сақтау негізінде олардың рухани-мәдени қайта түлеуіне және дамуына жәрдемдесетін мемлекеттік саясатты жүргізу бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- өркениетті және демократиялық нормаларға сүйенетін азаматтардың саяси мәдениетін қалыптастыру;
- мемлекет жүргізіп отырған ұлттық саясатта алуан түрлі ұлттық мүдделердің ескерілуін қамтамасыз ету;
- қоғамда туындайтын әлеуметтік қайшылықтарды шешу үшін ымыраларды іздеу [2].

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Ассамблеяның өмір бойғы төрағасы болып табылады. Ассамблея Төрағасы Ассамблея қызметінің негізгі бағыттарын айқындайды және бекітеді. Ассамблея төрағасының екі орынбасары болады.

Ассамблея Төрағасының орынбасарлары Ассамблея Кеңесінің ұсынымы негізінде Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен тағайындалады. Ассамблея сессияларын Ассамблея Төрағасы шақырады.

Ассамблея сессиясының өткізілетін күні, орны және болжамды күн тәртібі оның жұмысы басталғанға дейін бір ай бұрын жарияланады.

Сессия жылына кемінде бір рет шақырылады. Ассамблеяның кезектен тыс сессиясын Ассамблея Төрағасы өз бастамасы бойынша немесе Ассамблея мүшелері жалпы санының кемінде үштен бірінің өтініші бойынша шақырады және ол шешім қабылданған күннен бастап бір ай мерзімде өткізіледі.

Қазақстан халқы Ассамблеясы он жыл ішінде 11 сессия өткізіп, онда қоғамның әлеуметтік-саяси өмірінің маңызды мәселелерін талқылады.

Бірінші. Құрылтай сессиясы (1995 ж. Наурыз) – «біздің ортақ үйіміздегі бейбітшілік пен келісім үшін». Екіншісі (1995 жылғы маусым) – «өткенді пайымдау және қоғамды одан әрі демократиялық реформалау».

Үшінші (1996 жылғы сәуір) – «Қоғамдық келісім-Қазақстанның демократиялық дамуының негізі». Төртінші (1997 жылғы маусым) – «тарихи естелік, ұлттық келісім және демократиялық реформалар-Қазақстан халқының азаматтық таңдауы». Бесінші (1999 жылғы қаңтар) – «ұлттық келісім – Қазақстанның тұрақтылығы мен дамуының негізі».

Алтыншы (1999 жылғы желтоқсан) – «достық пен келісімде-XXI ғасырда».

Жетінші (2000 жылғы желтоқсан) – «халықтың рухани мәдени дамуы-Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін нығайтудың негізі».

Сегізінші (2001 жылғы қазан) – «Тәуелсіздіктің он жылы: бейбітшілік, прогресс және келісім». Тоғызыншы (2002 жылғы қараша) – «Қазақстан халықтары Ассамблеясының Даму стратегиясы: ұлттық келісім, қауіпсіздік, азаматтық бейбітшілік». Оныншы (2003 жылғы желтоқсан) – «этносаралық келісімнің қазақстандық моделі: тәжірибе, практика және перспектива». Он бірінші (2005 жылғы қараша) – «бейбітшіліктің, ұлтаралық келісімнің және жасампаздықтың он жылы».

Ассамблея құрамы мемлекеттік органдар, ұлттық-мәдени және басқа да қоғамдық бірлестіктер өкілдерінің, сондай-ақ қоғамдағы беделі, қоғамдық-саяси белсенділігі ескеріле отырып, өзге де адамдар қатарынан қалыптастырылады.

Қазіргі уақытта Ассамблеяның құрамында 350 мүше бар. Ассамблеяның жұмыс органы құрылымдық жағынан ҚР Президенті Әкімшілігінің құрамына кіретін Хатшылық болып табылады. Елімізде 100-ден астам ұлттық мектеп, 170 жексенбілік мектеп жұмыс істейді, онда 23 Ана тілі оқытылады.

Ұлттық жаңғырудың үш мектебінде 12 ана тілін үйрену бойынша 29 бөлім жұмыс істейді. Ел үкіметі бұл мектептерді қаржылай қолдауға жыл сайын 12 млн.тенге бөледі. Сонымен қатар, оларға жергілікті бюджеттен де көмек көрсетіледі. Қазақстанда 4 республикалық және 15 өңірлік ұлттық газет шығарылады, 6 Ұлттық театр жұмыс істейді (қазақ, орыс, неміс, ұйғыр, корей және өзбек).

Қазіргі уақытта Ассамблеяның құрамында 350 мүше бар. Жыл сайын этникалық топтардың тілдерінде бірнеше ондаған жаңа кітаптар жарық көреді. Жыл сайынғы жаппай халықтық мерекелер Наурыз, Масленица, Рождество және т. б. дәстүрге айналды.

2008 жылғы 20 қазанда «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заң Қазақстан халқы Ассамблеясының мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыруға, Қазақстан Республикасындағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге және мемлекеттік және азаматтық қоғам институттарының этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған мәртебесін, оны қалыптастыру тәртібін және жұмысын ұйымдастыруды айқындады [3].

Құрылғаннан бері Қазақстан халқы Ассамблеясы бірегей қоғамдық институт ретінде конституциялық органға айналды.

Ассамблеяның қызметі Қазақстан Республикасының ұлтаралық қатынастар проблемаларын тиімді шешетін ел ретіндегі халықаралық беделінің өсуіне ықпал етеді. Ассамблеяның қосқан үлесі ең жоғары деңгейде лайықты бағаланды.

Елімізге сапармен келген БҰҰ Бас хатшысы Кофи Аннан Қазақстанды әлемнің басқа мемлекеттері үшін ұлтаралық келісімнің, тұрақты, орнықты дамудың үлгісі деп атады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Киер Л. Н. Ассамблея народа Казахстана – символ единства, согласия и дружбы / История Казахстана: преподавание в школах и ВУЗах. – 2015 – №4. – С.46–51.

2 Закон Республики Казахстан «Об Ассамблее народа Казахстана» от 20 октября 2008 года № 70-IV.

3 <https://e-history.kz/ru/news/show/3968/>

СҰЛТАНБЕТ – ЕРТИС ӨҢІРІНІҢ БИЛЕУШІСІ

БАЙГАБУЛОВА А. К.
педагог-зерттеуші, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№26 ЖОББМ, Павлодар қ.

Ұлы даланың көптеген атақты адамдарының өмірбаяны қандай да бір дәрежеде зерттелсе де, бірқатар мән-жайларға байланысты мүлдем ұмытылып кеткен тарихи тұлғалар да бар. Бұл, бірінші кезекте, XVIII ғасырда Әбілмәмет хан атынан Орта Ертіс өңіріндегі қазақтарды шебер басқарған, жалпыұлттық ауқымындағы аса көрнекті қайраткерлердің бірі – Сұлтанмәмет. Оның толық аты – Сұлтанмұхаммед, бірақ халық оны Сұлтанбет деп атап кеткен.

Сұлтанбет сұлтан 1710-1794 жылдар шамасында өмір сүрген. Ол 1710 жылы Түркістанда дүниеге келген. Абылай ханның немере ағасы болғаны тарихтан белгілі. Оның билігі қазіргі Павлодар, Омбы, Шығыс Қазақстан облыстарының тұрғындарына таралған. Мұрағат материалдары бойынша, Ертістің оң жағалауын қазақ халқына қайтаруда Сұлтанбет пен оның ұрпақтарының еңбегі зор.

Сурет 1

Қазақ хандығы мен Ресей патшалығы арасында дипломатиялық қарым-қатынас орнатуға үлкен үлес қосқан. Дипломатиялық бағытта көптеген жазбалар қалдырыпты. Қазақ-қытай арасындағы келіспеушілікті шешуде мәмілегер ретінде танылған.

Сұлтанбетке және оның ұрпақтарына өзі бақылайтын өңірдегі мемлекетаралық өзара қарым-қатынастарды тұрақтандыру және

сол дәуір үшін күрделі шекаралық мәселелерді реттеудің бейбіт әдістерін табанды түрде ілгерілету бастамасы тиесілі болды. Осы ірі саяси қайраткердің ұлылығын сезіну, оның икемді сыртқы саясатын, әскери тактикасын және азаматтарды басқарудағы еңбегі ықпалды казак билеушісі өмір сүрген күрделі кезең болды. Бұл үшін тарихи дереккөздер жақсы көмек болып табылады, соның арқасында ол кездегі халықаралық байланыстардың жалпы көрінісі және көрші халықтар мен мемлекеттердің билеушілері саналған тұлғалардың Сұлтанбетке деген құрмет рухы көз алдына елестейді. Сұлтанбеттің Абылай ханмен белсенді өзара іс-қимылы, оның дипломатиялық саладағы іс-әрекеттері үлкен қызығушылық тудырады. Ертiс өңірінің билеушісі - Сұлтанбет өз заманының ең ықпалды мемлекет қайраткерлерінің бірі болғанын, ал оның өз иеліктері мен Қазақ хандығының шекарасын сыртқы шабуылдан қорғау жөніндегі белсенді ұстанымы зерделеніп жатқан өңірдің тарихына лайықты үйлесіп, түрлі деректерде көрініс тапқанын атап өткен жөн.

XVIII ғасырдың I жартысында Орта жүз ханы Әбілмамбет ханның жарлығымен қыпшақ ұлысының басшысы болды. Абылай ханды Жоңғар шапқыншылығынан құтқаруға, сонымен қатар жоңғарларға қарсы әскери күрестерге де белсенді қатысты. Бос қалған Іле өзені үшін қытай - казак арасындағы аумақтық келіспеушілік шешуде ол өзін мәмілегер ретінде танытты.

Сұлтанбет Ресей империясымен, Қытаймен және Жоңғар хандығымен көптеген келіссөз процестеріне белсенді қатысқан білікті дипломат ретінде де танымал болған. Мәселен, 1742 жылдың 27 тамызында ол Абылайды жоңғар тұтқынынан босату мақсатымен 28 тамызда Орскіде Ресей бодандығын «қабылдайды». И. Неплюевтің 1742 жылғы 27 қыркүйектегі Сыртқы істер хабарламасында: «В бытность мою при Орской крепости из обоих ее императорского величества подданных киргис-кайсацких орд приезжали ко мне ... Средней орды Салтанбет-салтан (свои улусы имеюсчей)» [1, 254 б.] деп баса айтылды. Көріп отырғанымыздай, ол сол кезде Қазақ хандығының солтүстік-шығыс бөлігіндегі қазақтардың беделді билеушісі болған.

Абылай хан мен Сұлтанбет қазақтардың бірлігін, казак жерін қорғайтын қуатты бір күшке айналды. Сұлтанбет, шын мәнінде, қазақтың дәстүрлі қоғамындағы жоғарғы билік деңгейінде саяси-әкімшілік және әлеуметтік-экономикалық реттеу функцияларын орындады.

Ресей Орта жүздегі қырық жылға жуық бойы Абылай хан Сұлтанбет серіктестік, одақтастық тарапынан бірқатар қиындықтар

мен белгілі бір қарсылықтарға тап болды. Олар Орта жүзді ғана емес, ішінара Ұлы жүздің шектес аумақтарын, тіпті Кіші жүзді де басқарды. Екеуі де жоңғарларға, Еділ қалмақтарына, қытайларға, қырғыздар мен өзбектерге қарсы алдын ала жорықтар жасай отырып, келісілген белсенді сыртқы саясат жүргізді. Абылай мен Сұлтанбет арасында ең жылы және сенімді қарым-қатынастар қалыптасты, оларды бірқатар мән-жайлармен түсіндіруге болады. Біріншіден, олар жақын туыстар – немере ағалар болды. Екіншіден, олар барлық сыртқы саяси қатынастар мен ішкі істерде әрқашан бір-бірін қолдайтын әрі құрдас, әрі пікірлес адамдар болды. Үшіншіден, олардың бірлескен жауынгерлік бауырластығы да маңызды фактор болып табылады: олар бірге жоңғарлар мен Еділ қалмақтарына қарсы көптеген әскери шайқастарға қатысып, барлық әскери қиыншылықтардан бірге жеңіске шығып отырды. Олар ең қиын жағдайларда бір-біріне кеңес беріп, көмек, қолдау көрсете білді. Төртіншіден, олардың балалық балғын шағы да казак жерінің оңтүстігінде бірге өтті. Немере ағалардың бұл жылы және одақтастық қарым-қатынасы алдымен олардың болыстарын басқарушылар лауазымына тағайындалу тұсында аса күшейе түсті.

Уақыт өте келе олардың достық қарым-қатынасы одан да мықты болды, әсіресе Абылай үш казак жүзінің ханы болғаннан кейін. Бұл одақ Ресей әкімшілігін алаңдата бастады, өйткені олардың әрқайсысы империяға қауіп төндірді. Олар біріккен кезде ресейлік әскери қатысу қауіпі едәуір артты. Сондықтан жергілікті Ресей билігі екі беделді дала билеушісінің байланыс барысының қадамдарын мұқият қадағалап, Абылайдың сұлтанға кезекті келу себептерін және олар көтерген тақырыптарды анықтауға өз адамдары арқылы білуге тырысып отырған.

Қыпшақ ұлысының сұлтаны, сонымен бірге бүкіл Орта Ертiс өңірінің билеушісі замандастары арасында Ресей империясымен, Қытай және Жоңғар мемлекетімен көптеген және күрделі келіссөздер шараларында белсенді қатысқан көрнекті дипломат ретінде танымал болды. Оған және оның ұлдарына Орта Азиялық иеліктің шегіне жалпыказак жасағы құрамында қарулы топтарды жиі жібере отырып, соғысқұмар қырғыздармен, сондай-ақ қарақалпақтар мен өзбектермен күрделі мәселелерді шешуге тура келді. Мәмілегерлік қабілеті мол Сұлтанбет кейде хандардың атынан Ресей ұлықтарына дала халқының мұн-мұқтажын айту үшін жиі барған. Абылай ханның жұмсауымен екі рет (1762 және 1767 жылы) Қытайға елші болып барып, шекара мәселесін реттеген. Ертiстің оң жағалауын орыс отаршыларынан сақтап қалуда арасан зор еңбек етті. Ертiс бойын билеген Сұлтанбеттің

беделі жоғары болғанын Шоқан Уәлихановтың: «Орыс үкіметі шынайы ханның өзі тұрғанда да Орта жүз билеушілерінің ішінен Абылаймен, оның ағасы Сұлтанбетпен көбірек қарым- қатынас жасады» [2, 113 б.], деп жазғанынан көруге болады.

Ресей үкіметі Сұлтанбетке арнап Ертіс өңірінде еуропалық үлгідегі сәулетті үй салып берген. Оның 1762 жылы Ресей патшайымы Екатерина және басқа да ықпалды орыс қайраткерлерімен жазысқан хаттары сақталған.

1762 жылы Сұлтанбет 5 қазақ хандары мен сұлтандарының ішінде (Нұралы, Абылай, Ералы, Айшуақ және Сұлтанбет) Ресей патшайымы Екатерина II тәж кигізуге шақырылғаны Ертіс өңірі сұлтанының ресейлік ортада ықпалды болу дәрежесін айғақтайды.

Сұлтан нағыз жауынгер-батыр ретінде де танымал болған (оның жеке мөрінде «баһадүр» деген жазу бар) [8, 19 б.], ол Қазақ хандығы үшін маңызды көптеген әскери жорықтарға белсене қатысқан. Мұрағат материалдарынан, 60 жастан асқан ол Еділ қалмақтарымен батыл күресіп қана қоймай, сол дәуірге әсерлі болған армияны – 50 мың адамды жинайды [5, 27 б.]. Аты жер-жаһанға танылған сол «Шаңды жорықта» 1771 жылғы шешуші шайқаста Сұлтанбет сұлтан ұлдарымен бірге жонғарларды ойсырата женеді [6, 240 б.]

Айта кету керек, кейбір хандар мен сұлтандар құрметті атаққа ие болды (баһадүрлар), яғни батырлар. Төре мұндай атақты жеке ерлігі үшін немесе сыртқы жаулармен күресте әскери әрекеттерді шебер басқарғаны үшін ала алады. Бұл ретте XVII–XVIII ғасырларда қазақ қоғамында үлкен әлеуметтік және әскери-саяси маңызы бар әскери көсемдер – батырлардың үлкен әлеуметтік тобының атағы мен атауының арасындағы айырмашылықты түсіну қажет. Сұлтанбеттің сақталған жеке мөрінің арқасында оның ресми аты-Сұлтан-Мұхаммед-баһадүр екені белгілі.

Шыңғыс сұлтандардың билік өкілеттіктері соғыс уақытында өсті, өйткені олар жорықтарда және жауға тойтарыс беру кезінде жиналған жауынгерлердің басында тұрды. Сонымен қатар, осындай кезеңде әскери жетекшілер ретінде сұранысқа ие болған батырлар, бағынышты хандар мен сұлтандар ретінде өнер көрсетті. Сұлтанбеттің он сегіз ұлы болған. Олардың көбі (Орыс, Иман, Жәңгір, Үкібай, Тортан, Шаншар) кезінде Ертіс бойын мекендеген руларды билеп, сұлтан атанған. Осылардың ішіндегі танымалы, бәсентиін руының билеушісі – Орыс сұлтан. Ол Абылай хан мен Сұлтанбеттің тапсырмасы бойынша бірнеше рет Ресей және Қытаймен дипломат болып, келіссөздер де жүргізген.

Сұлтанбет өз балаларын мұсылман сауаттылығына үйретудің жақтаушысы болғанын және қазақтар арасында Исламның ұстанымын нығайтуды жақтаған [6, 423 б.]. Өз халқының түрлі ішкі мәселелерін шешуде Сұлтанбет Тәуке хан белгілеген заңдарына сүйеніп, соларды негізге алып отырған.

Ол қазақтың дәстүрлі мерекелерін де белсенді атап өтетін, әсіресе Наурыз мерекесіне ерекше көңіл бөліп, керемет атап өтетін. Белгілі фольклоршы, ақын және ойшыл Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының нұсқасы бойынша сұлтанның үлкен ұлын - Наурыз деп атаған, кейін халық оған екінші ат беріп, Орыс деп атап кеткен [3, 37 б.]

Сұлтанбет пен оның балалары да өте жақсы, бай-дәулетті тұрған. Олардың байлығы, ең алдымен, жылқылар санымен есептеледі.

Ал Сұлтанбеттің байлығы туралы, кем дегенде тек бір ғана жылқының 20 мың басы бар екені туралы, 1788 жылғы 8 қаңтардағы Ямышев бекінісінің коменданты Ф. Шаховтың Сібір корпусының командирі генерал-лейтенант Н. Г. Огаревке баяндамасы растайды: «В районе станицы Черное находилось старшины Басантеинской волости Урус-султана ево и и его сыне Татене 7000 лошадей при 50 табунщиках. У Султанбета и его сына Караша было 20000 голов лошадей при 100 табунщиках» [6, 474 б.]

«Орта жүздің сұлтандары мен батырлары» жинағының материалдары көрсеткендей, Сұлтанбет бұрын далада болмаған шөп шабуды белсенді түрде насихаттай бастайды [6, 408 б.]

1776 жылы Сұлтанбет сұлтан шөп шабуды белсенді түрде дамытуға тырысты. Бұл орыс патша үкіметіне өте қолайлы болды, өйткені, көшпенділер ақырындап отырықшылыққа бет бұруына қандай да бір мүдделі болды: олар жеңіл басқарыла және бақылана басталды, сондай-ақ қазақ жауынгерлері бірте-бірте әлсізденіп әрі дәулетті де бола алмады.

Сұлтанбет сұлтан Ресей империясының тұрғындарымен, қытайлармен және Орталық Азиядан келген саудагерлермен «сатовка»/түркі сөзі «сату» деп аталатын сауданы жандандырды. Сұлтанбет – патша үкіметінің қаражатына қазақ даласында ағаш үй – «хором» салғандардың алғашқылардың бірі болғаны белгілі [8, 186 б.]

Абылай хан қайтыс болғаннан кейін мұрагерлікке ұсыныс жасалғанда, ол егде жасына сілтеме жасай отырып, жоғары атақтан бас тартты. Жасының ұлғайғанын ескеріп, орнын Абылайдың үлкен ұлы Уәлиге берген. Қолда бар мәліметтер бойынша, бұл уақытта ол 70 жаста болған. Атақты Сұлтан Ертіс өңірінде 1794 жылы 84 жасында қайтыс болды.

Тарихи деректерге көз жүгіртсек, Сұлтанбеттің Ертіс өзені жағалауында бірнеше ордасы болыпты.

Орынбор мұрағатынан Виталий Сирик тапқан көне құжаттар Сұлтанбеттің өмірін ғана емес, сонымен қатар Ертіс өңірінің тарихы туралы да сыр шертеді. Келер ұрпаққа мұра болатын өткен күндердің жаңа беттері ашылғандай болды. 1776 жылға тиесілі табылған тарихи құжатта «сұлтан үйі көлденеңінен 6, ал ұзындығы 25 метр болған» деп жазылыпты [8, 440 б.]

Өткен тарихты келер ұрпаққа есте қалдыру ретінде, Сұлтан ордасын қайта жаңғырту қолға алынды. Қазіргі таңда бұл ғимарат, «Margulan Centre» (Астана к.151) оқу орнында салынып, жұмыс істеп тұр. Бүгінде бұл нысан республикалық қасиетті жерлер картасының тізіміне енгізілді [8, 144 б.]. 2019 жылдың 21 ақпанында Атырау қаласында «Қазақстан киелі жерлерінің географиясы» жобасының III халықаралық өлкетанушылар форумында Павлодар облысының «Ақкелін» тарихи-мемориалдық кешені және «Сұлтанбет сұлтан ордасы» «Қазақстан қасиетті жерлері» атты арнайы тізіміне енгені туралы ерекше аталып өтті.

Қорыта келсек, Абылай хан және Сұлтанбет тұлғасындағы қазақ элитасы өз ниетінен бас тартып қана қоймай, Ертіс өзенінің бассейнін қазақтарға қайтаруды талап етті. Сол кезде олар мемлекеттің заңды бөлігі ретінде жерді интеграциялау мақсаттарына жету үшін барынша тапқырлық пен дипломатиялық дағдыларды көрсетуге мәжбүр болды.

Осы жұмысымда, қарастырылған кітаптарда ішінара енген мұрағаттық деректер XVIII ғасырдағы Қазақ хандығының ықпалды саяси қайраткерлерінің бірі Сұлтанбет баһадүр сұлтанның қысқаша өмірбаяны, өмірі, жақын ортасы мен тұрмысынан аз белгілі беттерді қайта құруға мүмкіндік берді. Тіпті осы деректердің өзі бүкіл Орталық Азияда әскери-саяси жағдайға ие болған, отбасының сауатты билеушісі және қамқор әкесі, сондай-ақ күрделі халықаралық жағдайларда қалаулы тұрақтылықтың қол астындағылардың өмірі мен денсаулығын сақтау үшін барлық күш-жігерін салған дипломат пен батырдың бейнелі бейнесін ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 ПМПУ. Сұлтанбет – Ертіс өңірінің билеушісі және XVIIIғ. Хан тағына үміткер. – Павлодар, 2018.- 254-б.

2 В.Сирик. Архивные документы. – Омск, Оренбург, 2017. – 113-бб.

3 Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы шығармалары. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. – 37-б.

4 З.Е.Кабульдинов. Монография. Султанбет султан : государственный деятель, дипломат и батыр. – Алматы: «Литера-М», 2018. – 186-б.

5 Е.Канапьянов. Вселенная судьбы. – Алматы: «Жібек жолы», 2018.- 45-б.

6 Институт истории и этнологии им.Ч.Ч.Валиханова. В.Сирик. Султаны и батыры Среднего жуза (вторая половина XVIII века). – Алматы, «Литер-М», 2018. -27, 240, 408, 423,440, 474-бб.

7 Институт истории и этнологии им.Ч.Ч.Валиханова. В.Сирик. Из истории казхско- российских отношений XVIII век. – Алматы, «Литер-М», 2019. 240-б.

8 Ж.Қамзин, В.Сирик, А.Байгабулова. Сұлтанбет баһадүр султан (I,II том). – Павлодар, «ЭКО», 2019. -19, 144, 186-бб.

9 З.Е.Кабульдинов. Қазақстан тарихы. – Алматы, 2016.-28-б.

МУЗЫКАЛЬНОЕ И ФИЛОСОФСКОЕ НАСЛЕДИЕ АБАЯ

БАТТАЛОВ А. Б.

магистр педагогики и психологии, учитель, СОШ №24, г. Павлодар

Абай Кунанбаев как великий казахский поэт-просветитель, так и как автор популярных мелодий. Выдающийся мыслитель Абай любил и понимал музыку. Он очень высоко ценил творчество народных акынов, любил слушать их песни и игру на домбре. С многими он был знаком лично.

Абай с детских лет любил народное искусство, сам пел и играл на домбре. Он знал Биржана, Ахана Сери, Таттимбета и других выдающихся певцов и инструменталистов, высоко ценил их творчество и исполнительское мастерство. Частыми гостями в ауле Абая были акыны и певцы, они сыграли большую роль в распространении его песен среди народа.

Абай очень хорошо понимал значение музыки в жизни общества, рассматривал искусство как средство, способное обновить человека. Во многих своих стихах Абай говорит о силе и значении музыки. Недаром многие стихи его по своей форме настолько музыкальны, что невольно хочется их спеть или же услышать их в музыкальном сопровождении. Абай сам сочинял мелодии к некоторым своим стихам. Нам известно более 20 мелодий поэта. Многие из них

представляют большую художественную ценность. Это дает нам право утверждать, что Абай был не только выдающимся поэтом казахского народа, но и талантливым композитором-мелодистом [1].

Он требовал к искусству: значительность мысли, чистоту и весомость слова, выразительность мелодии, поэтому песни Абая называют народным достоянием, душой казахского народа. Мелодии Абая имеют оригинальный музыкальный язык, и это свидетельствует о том, что Абай не копировал народное творчество, а развивал его дальше, обогащая новыми красками. Характерно также и то, что мелодии Абая полностью соответствуют содержанию текстов, на которые они сочинены.

Несмотря на тяжелое содержание стихов, мелодии Абая просты и очень легко запоминаются. Этим и объясняется общедоступность и большая популярность у казахского народа песенных мелодий Абая Кунанбаева. В нашем необъятном Казахстане нет ни одного уголка, где не знали бы его мелодий. Впервые эти мелодии были записаны и изданы А. Затаевичем.

Развитие культуры казахского народа во второй половине XIX в шло под плодотворным влиянием русской культуры, народное искусство все больше и больше обогащалось демократическим содержанием, которое отражалось стремления народных масс. Это было время расцвета исполнительского мастерства народных певцов и инструменталистов.

Большинство казахских акынов в своих произведениях отмечали огромное значение песни в жизни человека. Но особенно сильно и образно сказались песни Абая.

Свои просветительские идеи Абай распространял в народе, особенно среди молодежи. Собрав вокруг себя слушателей, он вел с ними беседы на темы: как жить, какие были на свете великие ученые, чему учили и т.д. Обо всем говорил он с увлечением. Советы его не оставались без влияния на молодое поколение. Он называл время, проведенное с молодежью в беседах, лучшими моментами своей жизни.

К настоящему времени советские фольклористы записали более 60 песен Абая. В этих песнях раскрывается музыкальный дар великого поэта. Являясь знатоком казахской народной музыки и высоко оценивая русскую музыку Абай объединил их интонационные элементы в единое целое и тем самым обогатил казахский музыкальный язык новыми выразительными средствами. Как и все народные композиторы, Абай сочинял песни на свои стихи, но

стремясь возбудить у казахского народа интерес к русской литературе, стал сочинять мелодии к своим переводам из А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова. Стихи русских поэтов в переводах Абая вместе с его мелодиями приобрели художественную выразительность и наравне с другими его песнями стали любимы народом [2].

Абай не был певцом для широкой аудитории, он напевал свои песни близким друзьям и часто гостившим в его ауле профессиональным певцам и акынам, а они включали его песни в свой репертуар и, постоянно разъезжая по аулам, распространяли их среди народа. Разученные по слуху мелодии песен и инструментальных произведений при исполнении заметно отличались от оригинала, но песни Абая, хотя и имели исполнительские варианты, не утратили своего авторского стиля. В народном песенном творчестве произведения Абая выделяются своей мелодией, особым стилем, Абай не просто использовал традиции песенного творчества родного народа, но и развил эти традиции, исходя из своих идейных и этических представлений. Яркие мелодические излияния был у Абая единственным средством выражения его музыкальных стремлений, его композиторское творчество не включает гармоничных сочетаний, только выразительным напевом и поэтическим словом Абай создавал реалистические художественные образы. Они охватывают большой круг человеческих чувств и размышлений, получивших воплощение в жанрах любовной лирики, назиданий, драматических монологов. Творческая деятельность великого просветителя казахского народа, поэта и композитора явилась вершиной дореволюционной казахской культуры. Абай внес важный вклад в сближение казахской и русской культур [3].

Музыкальное наследие Абая занимает особое место в истории казахского национального искусства. Музыкальный дар Абая взращен на глубоко народной основе и нашел свое отражение в мелодичных лирических песнях, выражающих мироощущение поэта, его душевный настрой. Песни Абая «Козимнин карасы», «Неиздейшконилим», «Айтымсалем, Каламкас», «Татьянанын хаты» и другие ввели в народное песенное творчество новые мелодические ритмы, новые принципы использования художественно-выразительных средств родного языка. Абай выступил новатором, обогатив своим песенным искусством ритмико-интонационный строй народной музыки. На стихи Абая писали песни и романсы композиторы: М. Тулебаев, С. Мухамеджанов, Г. Жубанова, М. Койшибаев, Н. Глендиев, Н. Мендығалиев.

Песни Абая еще при его жизни получили широкое распространение. Многие профессиональные певцы и акыны имели их в своем репертуаре. Из музыкального наследия, оставленного выдающимися народными казахскими композиторами, наиболее полную научную разработку в историческом, музыкально-этическом и теоретическом аспектах получили именно песни Абая Кунанбаева.

Если мы обратимся к сочинениям Абая, то ясно увидим, что он искренне хотел совершенствования и развития своего народа, эта идея красной нитью проходит через все его труды. Известно, что основой прогресса являются образование и наука. И Абай всей душой желал, чтобы казахи постоянно учились, осваивая новые знания. Мыслитель, философ и не просто поэт, а гений, чьи произведения пережили многие годы и до сих пор остаются актуальными. Глава государства Касым - Жомарт Токаев заострил внимание в статье «Абай и Казахстан в XXI веке», посвященной 175-летию великого Абая, на том, что ещё 100 лет назад Абай Кунанбаев призывал свой народ к духовной модернизации. И это, бесспорно. Он всегда стремился ко всему новому, прогрессивному и, переживая за будущее своего народа, призывал его выйти на путь цивилизованного развития. Кроме этого, Абай Кунанбаев постоянно говорил, что без труда невозможно прийти обществу к богатству и изобилию: «Не жди добра с неба, ищи добро в труде». В своё время говорил Абай и показывал личным примером, что культ знания во все времена ценилось, ценились и образованные люди, а сегодня быть высокообразованным - это требование времени. Абай наказывал: «Стремись к знаниям, науке..Учитесь, чтобы стать Человеком, полезным своему народу». И голос извечно звучит Абая Кунанбаева с его призывом: «Будь человеком!». На протяжении 20 лет ярко расцветает разносторонний гений Абая. Он впитал в себя многое из того, что несли восточная и арабская культура: Коран, «Тысяча и одна ночь», был знаком с творчеством Фирдоуси, Низами, Саади, Навои, изучал труды Аристотеля, Сократа, Спинозы и Спенсера. Абая оказалась чрезвычайно близка по духу поэзия Пушкина, Лермонтова, Гёте, Байрона, Шиллера и он хотел познакомить свой народ с вершинами мирового духа. В своих переводах на казахский язык Абай тонко передавал дух переводимых стихов и адаптировал их к мироощущению своих соплеменников [4, с. 426].

Абай основательно изучал труды философов древности Платона и Аристотеля, а также сочинения немецких философов Нового времени – Канта, Гегеля, Фейербаха. Этические и эстетические проблемы,

при всей их важности не могли быть решены безотносительно к решению более общих вопросов философии. Ломая все препятствия и преграды, шел Абай к вершинам поэтического мастерства. Уверенной рукой опытного мастера он создает стихи, басни, которые сразу ложатся прочным фундаментом нового здания казахской национальной литературы [5, с. 218].

В его понимании человек должен сочетать в себе разум и гуманность, трудолюбие и образованность, дружбу и любовь. Он не уставал напоминать современникам, что солнце и луна – украшение небес; леса и ягоды – украшение гор, а украшение земли – человек. Особое значение в воспитании молодежи Абай придавал семейному воспитанию. Первые и самые главные воспитатели, учителя, по мысли Абая, – это родители. Осваивая мир культуры, человек воспринимает те или иные идеи и идеалы, языки и нормы поведения. Для великого поэта, мыслителя, гуманиста, выразителя сокровенных дум казахского народа Абая Кунанбаева главное - человечность, ценность человеческого существования, нахождение своего места в жизни. Обращение к советам и нравственным заповедям Абая может очень нам помочь в преодолении собственного нравственного несовершенства и особенно в воспитании молодого поколения. Произведения Абая призывают к духовной модернизации. Он поднимает общезначимые, вселенские, вечные вопросы – любви, веры, совести, знания, трудолюбия, милосердия. Труды его сопоставимы с деяниями Сократа, Мишеля Монтеня, Льва Толстого: отыскать истину и правду, преодолеть ложь и обман, утвердить справедливость и человечность.

Абай не создает этической системы. Он – представитель казахской философии, музыкальной и поэтической по своему звучанию, подобной вольному ветру жарких южных степей. Он создает знаменитый концепт человека, каким бы желал его видеть. Невежество и тупость – мать всех пороков, лени, безделья, зависти. Но это не просто знание, которое обучает наукам, ремеслу, дает пропитание. Это знание, основанное на нравственных принципах – долге, совести, чести, справедливости, т.е. на таком бесценном даре, как человечность, или «сердце». «Знания должны служить справедливости и отвечать требованиям закона божьего», – утверждает Абай. Он следует восточной традиции, согласно которой научное, позитивное знание, обеспечивающее насущные нужды людей, не должно отрываться от духовного начала, источника нравственности.

Абай высказывает эту позицию в форме воображаемого спора трех универсальных способностей человека – это воля, разум

и сердце, каждая из которых претендует на первенство. Воля утверждает, что без нее ничто в жизни человека не состоится - ни богатство, ни уважение, ни карьера. Разум возражает: только он способен давать человеку знание, приобщать к наукам. Но сердце оказывается победителем в споре: без него невозможно отличить добро от зла, а без этого не достигнуть подлинного знания и уважения людей. Знание в концепте Абая связано с категорией труда. Он переосмысливает привычное отношение к труду как тяжелой обязанности, необходимости и утверждает, что труд - основа формирования целостной личности и нравственного самосознания народа. Абай раскрывает общечеловеческие истины через своеобразие национального восприятия мира и систему ценностей казахского народа. За категорией труд следует целеустремленность. «Ничтожнейший из людей, кто не имеет стремления». Справедливость – следующая категория этики Абая. Ее смысл раскрывается в требовании быть и сыном своего отца, и сыном человека, т. е. решать все жизненные проблемы с позиций не только своей семьи, рода, страны, но и с позиций всего человечества. Одной из ключевых категорий для Абая является счастье. Говорит он и о такой ценности, как совесть [6, с. 334].

Доминантой этики казахского мыслителя – это вера и любовь. Это смысл, а значит прочная опора человеческой жизни.

Что волнует человечество прежде всего: вопросы, приносящие пользу - это вечные тема добра и зла, справедливости, совести, любви, веры. И консолидирующая и философская сила Абая звучит ныне как мощный призыв ко всем «Будь человеком! (Адам бол!)». Ведь мы все гости на этой земле. И незачем в наш короткий срок завидовать, ссориться, враждовать, умирая духовно еще до физической смерти. Человек живет, когда он верит, любит, сострадает, стремится к справедливости и отстаивает свою честь и независимость отчизны.

Хотя Абай не писал специальных философских трудов, но почти все без исключения произведения пламенного наставника молодёжи пронизаны нравственно-этическими назиданиями, опирающимися на интересы, нравственные идеалы и мудрость трудового народа, на творчество казахской народной интеллигенции - акынов и композиторов, на достижения общественной мысли народов Востока и Запада. Таким образом, Абаем формулируются в его творчестве наиболее консолидирующие силы философского и литературного наследия: во-первых, это трудолюбие, во-вторых, стремление к знанию,

разумности, в-третьих, умеренность, в-четвёртых, совесть и, в-пятых, самоконтроль, самовоспитание, самодисциплина [7, с. 116].

Великий сын казахского народа Абай Кунанбаев оставил в наследие прекрасные творения. В них воплощена вся его жизнь, его мечты о светлом будущем. Его пламенные стихи никогда не утратят своей силы и свежести.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ауэзов Мухтар. Путь Абая, том 1
- 2 Ауэзов М. О., Жизнь и творчество Абая Кунанбаева, в сб.: Мысли разных лет, Алма-Ата, 1959;
- 3 Бейсембиев К., Мировоззрение Абая Кунанбаева, Алма-Ата, 1956;
- 4 Абай. Книга слов. Алматы, 1992.
- 5 Абай Кунанбаев. Избранное. Серия «Мудрость веков». - М.: Русский раритет, - 426 с.
- 6 Орынбеков М.С. Философские воззрения Абая. - Алматы: Гылым, -334 с.
- 7 Мамырбекова А.С. Нравственный оптимизм Абая // Мысль. - 2007. - № 8. - 116 с.

МӘҢГІЛІК ЕЛДІҢ ҰЛЫ ТАРИХЫ – ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ

БӨРІБАЙ О.
магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ЖҮСІПОВ Е. Қ.
т.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
МҰСАҒАЖИНОВА А. А.
аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мақалада қазақ хандығының құрылуымен дамуы баяндалады. XV ғасырдың ортасында Қазақ хандығының құрылуы – Қазақ елі аумағында ықылым заманнан бері жалғасып келе жатқан этникалық пр.оестің мәдени, рухани дамулардың мемлекеттіліктің дамуының сонымен қатар, XIV-XV ғасырлардағы саяси процестердің занды қорытындысы болып табылады. Тәуелсіздік тізгінін қолға алғаннан кейін, өткенін еске түсіріп, ұлттық мемлекеттілігіміздің қалай, қашан құрылғаны туралы білу маңызды мәселе болып табылады. XV-XVIII ғасырда Қазақстанның оңтүстік-шығыс бөлігінде құрылған

Қазақ хандығы ірі тарихи оқиға болды. XIV-XV ғасырларда Дешті Қышпақ пен Мәуереннахр, Моғолстанда болған этникалық процесстердің дамуы, Еуразиялық шығыс және Орта бөлігіндегі саяси даму Қазақ хандығының құрылуының басты факторы болды. Сондықтан XIV ғасыра пайда болған Ақ Орда, Ноғай Ордасы, Сібір хандығы, Моғолстан секілді мемлекеттер жергілікті халықтардың мемлекеті деп есептеледі. Қазақ хандығының құрылуы мен дамуы – ортағасырлық Қазақ елі тарихындағы ұлттық сипаттағы мемлекет пен этносты тарих төріне шығарған аса айтулы оқиғалардың бірі болып табылады. Соған қарамастан ғылыми зерттеумен айналысқан зерттеушілер. Қазақ хандығының құрылуын өте тар көлемде қарастырып, оны бір оқиғамен және бір уақытпен шектеп көрсетеді. Ал осы тұрғыда бұл зерттеумен терең айналысқан Т. И. Сұлтанов осыған байланысты мынадай тұжырым айтқан болатын: «Қазақ хандығының құрылуы бір оқиғамен жүзеге асқан жоқ, ол сипаты жағынан күрделі, уақыты жағынан ұзаққа созылған көп астарлы процесс болды, атап айтсақ, саяси процестер этникалық процестермен қатар дамып, бір-бірімен астасып жатты» [1, 238 б.].

Қазақ хандығының құрылуы XIY-XV ғасырлардағы Қазақ елі аумағындағы әлеуметтік-экономикалық және этносаяси үрдістердің заңды нәтижесі болды. Халық болып қалыптасқанға дейін олар, сан ғасырлық тарихты басынан өткерді, хандық бір күнде ия болмаса бірнеше жылда құрыла қойған жоқ. Қазақ халқының тарихи бастауы Ұлы даланы ерте заманнан мекен еткен ру- тайпалармен сабақтас келеді, мүмкін одан әрі барады. Қазақ ұлты тек бірігу, бірлесу жолында келе жатқан халық. Қазақ халқының тарихи тамыры өте тереңде жатыр. Біз – Орта Азиядағы ежелден келе жатқан мемлекеттердің біріміз. Қазақ хандығы – біздің еліміздің түп - тамыры. Тәуелсіз Қазақ еленің азаттық жолындағы сан ғасырлық арманы. Қазақ хандығының құрылуы мен дамуы – Қазақ елі тарихындағы аса маңызды оқиғалардың бірі. Сол кезеңде басталған этникалық дамуларды қазіргі уақытта ұлттық деңгейге жеткізіп, қазақ халқының ұлт болып қалыптасуына ықпалын тигізіп, Қазақстан Республикасы деп аталатын жаңа мемлекеттің құрылуына негіз болды. Сонымен қатар, қазақ халқының құрылуының Евразия тарихында алатын тарихи орны ерекше. Сондықтан да қазақ хандығының құрылуының бүгінгі күнде талаптар тарапынан таптық емес, жанаша бағыт, көзқарастармен зерттеу кезек күттірмейтін айтулы мәселеге жатады. Күн сайын еліміздің мемлекеттілік тұрғысынан нығаюы, әлеуметтік-экономикалық дамуы бүкіл әлем алдында саяси және

мемлекеттік мәртебесінің, беделінің өсуі республикамыздың халықаралық аренадағы ролін айқындап отыр. Бүкіл әлем алдында қазақ мемлекеті өзінің егемендігімен және әртүрлі халықаралық саясаттағы көшбасшылығымен көзге түсуде. Міне, сол себепті де қазіргі мемлекетіміздің XV ғасырдағы бір көрінісі, бір белесі болып табылатын қазақ хандығының тарихы, оның құрылуы кімді болса да қызықтырады анық. Қазақ хандығы – Қазақстан аумағында бұрын болған мемлекеттік құрылымдардың мұрагері, этникалық процестермен байланысты әлеуметтік қатынастардың өзгерістер мен экономикалық даму нәтижесі. 1457 жылдың күз айында Әбілқайыр хан Сығанақ түбінде қалмақтардан жеңіліске ұшырағаннан кейін, Керей мен Жәнібек сұлтандар қол астындағы ру-тайпалармен Шу өңіріне келіп қоныстанып, Қазақ хандығының негізін қалады. Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарихи-Рашиди» атты еңбегінде Қазақ хандығының құрылған жері – Шу бойы мен Қозыбасы деп жазылады. 1458 жылдың көктемінде жасы үлкен Керейді ақ киізге көтеріп хан сайлайды. Әбілқайыр ханға наразық танытқан сұлтандар, билер, ру-тайпа басшылары Керей мен Жәнібекке келіп қосылады. Аз уақыттың ішінде халықтың саны 200 мыңнан асып түседі. Қазақ хандығының құрылуы бұған дейін бүкіл Қазақстан аумағында болған әлеуметтік-экономикалық және этно-саяси процестердің заңды қорытындысы еді.

Керей мен Жәнібек сұлтандарды Есен-бұға хан әуелі өзінің қол астына көшіп келген билеушілер ретінде танығысы келді. Бірақта, көшіп келушілердің көптігі және олардың Жетісу қазақтарымен ынтымағы жаңадан құрылған саяси ортаны аз уақытта тәуелсіз бірлікке айналдырды. Хандыққа Керей (ұлы хан) мен Жәнібек (кіші хан) сайланды. Қазақ хандығының жариялану жылын ортағасырлық тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати 1465 ж. деп көрсеткен. Қазақ хандығының құрылуы – қазақ халқының тарихындағы аса маңызды белестің бірі. Небәрі 10 жыл көлемінде (1459–1470 жж.) қазақтар Орталық Азиядағы елді біріктіре алған қуатты ұлттық мемлекет құрды.

Қазақ хандығының құрылуы белгілі бір дәрежеде тарихи процестердің заңды қорытындысы болғандықтан, оның тарихи алғы шарттары болады. Тарихи алғышарттардың өзін іштей жіктейтін болсақ, ол мынандай алғы шарттардан тұрады:

Қазақ хандығының құрылуының этникалық алғы шарттары.

Қазақ хандығының құрылуының діни-рухани алғы шарттары.

Қазақ хандығының құрылуына тікелей әсер еткен саяси оқиғалар..

Қазақ хандығының құрылуындағы моңғолдық фактор, немесе мемлекеттіліктің дамуының әсері.

Бұл көрсетілген факторларды ғылыми тұрғыдан терең зерттеу бізге қазақ хандығы құрылуының алғышарттарын түсінуге мүмкіндіктер беретіні хақ. Енді қысқаша түрде осы факторларға назар аударсақ. Алдымен қазақ хандығы құрылуының этникалық алғышарттары туралы. Кез-келген мемлекет белгілі бір этностың әлеуметтік – территориялық ұйымы және қоғамның ішкі және сыртқы қатынастарын реттейтін басқару жүйесі болғандықтан, этнос-мемлекет бір-біріне етене тығыз ұғым болып есептеледі. Қарапайым тілмен айтсақ, мемлекетті этностар туғызады. Ал, мемлекеттер этностың дамуына, өркендеуіне жағдайлар жасайды. Осы қағиданы қазақ халқы мен қазақ хандығына қолданып көрсек, онда қазақ хандығын дүниеге әкелген қазақ этносы болып табылатыны сөзсіз ақиқат. Керей мен Жәнібектің Батыс Жетісуға көшіп келуін - халқымыздың тұңғыш көрнекті тарихшысы, ғұлама Мұхаммед Хайдар. Дулати 1465–1466 жылдар деп жазады. Сұлтаннар Батыс Жетісуды құтты мекен ете отырып, 1465-1466 жылдары Қозыбасында қазақ хандығын құрды. Жаңадан құрылған қазақ хандығының тағына Шыңғысханның ұрпағы болғандықтан, Керей, Жәнібек сұлтандарының екеуінің де отыруға құқықтары болды. Бірақ сол кездегі орныққан тәртіп бойынша, хан тағына отырғызарда мұрагерлікпен қатар, жас ерекшеліктерінде ескерілген. Сол себепті хан тағына жасы үлкен Керей отырып, билік тізгінін өз қолына алды. Ақылдасар тірегі Жәнібек болды. Жәнібек хан – Барақ ханының бел баласы, Керей хан болса, Барақ ханның ағасы Болат сұлтанының баласы, яғни екеуі немере ағайынды еді. Керей хан мен Жәнібек ханның Шудағы Қозыбасыға Орда тігуі ең алдымен, көшпелі қазақтардың ел болып, еңсе көтерсек деген арман – үмітін жүзеге асырды. Керей хан хандықтың басқару ісін Жәнібекпен ақылдаса отырып ойдағыдай жүргізген. Қазақ хандығының құрылуы мен нығайуы, қазақ хандығының ішкі феодалдық қырқыстар мен талас – тартысты тежеді. Адам өліміне, өріс бұзылуына әкеліп соғатын тайпа аралық қақтығыстарға тыным салынды. Ел ішінде тыныштық берік орнап, береке – бірлік пен ынтымақ кең өріс алды. Қазақ хандығының нығайуы мен дамуы, көшпелі шаруалардың бұрыннан қалыптасқан дағдылы мал жайылымдарын - жыл мерзімдері бойынша тиімді пайдалануына жағдай жасады. Шаруалар дер кезінде өріс-қонысқа, жайлау мен қыстауға көшіп қонды. Бейбіт өмір тыныштық заман орнады. Сөйтіп, қазақ хандығының іргесі бекіп, күш-қуаты мен беделі артты. Осылай, Керей мен Жәнібек хан негізін қалаған Қазақ хандығының жалғасы – бүгінгі таңда қазақ елі ХХ ғасырдың соңында мәңгілік арманына жетті. Мойны бұғаудан босады.

Біз тәуелсіз ел болдық деп мінбеден сөйлеп, биік-биік тұғырдан көріндік. Қазақ хандығының 550 жылдық тойының атап өтілуі де халқымыздың Егеменді, Тәуелсіз «Мәңгілік ел» болғанымызды айқындайды. Қазақ хандығының құрылуын осыған дейін бүкіл Қазақстан аумағында болған әлеуметтік - экономикалық және этно-саяси процесстердің заңды қорытындысы деп санауға толық негіз бар. XV ғасырдың 60 жылдары қазақ хандары қарсыластарын тықсыра отырып, Батыс Жетісуды мекендеді. XVI–XVII ғасырларда Қазақ хандығы нығайып, шекаралары кеңейе түсті. Орта Азия, Астрахан, Қазан, Сібір. хандықтарымен, Ресеймен тығыз қарым-қатынас орнатты. Ұлан байтақ елімізге, жерімізге жан-жақтан көз алартып, ойран салушылар. көбейді. Ең қатерлісі XVI–XVIII ғасырларда жоңғарлардың шапқыншылығы болды. Әйгілі Төле, Қазыбек, Әйтеке билердің ұйытқы болуымен Қанжығалы Бөгенбай, Қаракерей Қабанбай, Шапырашты Наурызбай, Шақшақұлы Жәнібек, Баян батыр. секілді көптеген батырлар, Абылай ханның ақ туының астына жиналып, жоңғар шапқыншылығынан қазақ жерін толық азат етті. XVIII ғасырда қазақ хандығының тәуелсіздігіне қауіп төндірген тек қана Жоңғар хандығы ғана болған жоқ. Оңтүстіктен Хиуа, Қокан, Бұхар, хандықтары, батыс пен солтүстігінде қалмақтар, башқұрттар, орыс казактары үнемі шапқыншылық жасаумен болды. Қазақ хандығының құрылу кезеңін баян еткен шығыс жылнамалырын талдап шыққан ресейлік зерттеуші – Т. Сұлтанов Керей мен Жәнібектің Әбілқайыр ханның бөлініп шығу жылын Нижнаның 864/1459-60 жж. деп көрсеткен болатын.

Қорытындылай келе қазақ Халқын аман алып қалу үшін осындай қиын кезде Әбілқайыр хан бастаған қазақ сұлтандары, билері мен батырлары Ресей империясының құрамына кіре бастады. Сөйтіп, қазақ халқы тәуелсіздігінен айырыла бастады. Біз үшін қай заманғы тарихымыз болмасын қымбат, бабаларымыз құрметті, әсіресе қазақ хандығының құрылуы тарихтағы маңызды оқиғалар. Қазір өзіміз өмір сүріп жатқан Отанымыздың ірге тасы. «Өз тарихын білмеген халық- өзін де сыйламайды», – деп Елбасымыз айтқандай тарихты білу баршамыздың парызымыз. Қазақ хандығының құрылуы қазақ халқының тарихындағы төтенше маңызды оқиға болды. Ол ұлан-байтақ өңірді мекендеген қазақ тайпаларының басын қосып шоғырландыруда, қазақтың этникалық территориясын біріктіруде, қазақтың байырғы заманнан басталған өз алдына жеке ел болып қалыптасуын біржолата аяқтауда аса маңызды және түбегейлі шешуші рөл атқарды. Керей мен Жәнібек Қозыбасыға

орналасып, Қазақтың туын көкке көтергеніне 2015 жылы 550 жыл толғанын атап өттік. Ата-бабамыз қалдырған осындай кең-байтақ жердің лайықты мұрагері болайық! Қазіргі таңда тек бірлікпен болашаққа сенімді қадаммен жүруіміз қажет. Мың жаса тәуелсіз егемен – Қазақ Елі!!!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кәрібаев Б.Б. Қазақ хандығының құрылу тарихы. – Алматы, 2014. – 520 б.
- 2 Құл Мұхаммед М. Алаш қайраткерлері саяси-құқықты қозқарастарының эволюциясы. Алматы, 1998. – 360 б.
- 3 Қойгелдиев М., Омарбеков Т. Тарих тағылымы не дейді? – Алматы, 1993. – 208 б.
- 4 Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30119920
- 5 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауы 2007 ж.
- 6 Назарбаев Н.Ә. Тарих Толқынында. – Алматы, 1999. – 292 б.
- 7 Омарбеков Т. Зобалан. Алматы, 1994. – 272 б.

ШЕТЕЛДІК ДЕРЕКТЕРДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ

ИДРИСОВА І. Н.

магистрант, I курс, «Тарих» мамандығы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.,
тарих пәнінің мұғалімі, Дарынды балаларға арналған
мамандандырылған гимназиясы, Ақсу қ.

КАБИДЕНОВА Ж. Д.

Phd докторы, қауымд. профессоры, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақ халқының егемендігін алып, тәуелсіздігін жариялауы халқымыздың сана-сезімінің, ой-өрісінің ілгері басуына зор үлесін тигізді. Сонымен қатар еркіндікке қол жеткізуіміз еліміздің тарихына тереңірек үңілуге, ғасырлар қойнауындағы тарихи оқиғаларды байыпты зерттеуге үлкен мүмкіндік берді.

Тәуелсіз Қазақстанның өткеніне көз жүгіртер болсақ, қазақтар мемлекет болып қалыптасу жолында әлеуметтік-саяси, мәдени-экономикалық тұрғыдан сан аулан өзгеріске ұшырады. Қазақстан өзінің тарихи жолында алғашқы тайпа-мемлекеттердің тәуелсіздік үшін күресінің куәсі болды, сырттан төнген жаумен күресіп, хандық билікті сақтау үшін ұлт-азаттық қозғалыстарды бастан

кешіріп, бодандыққа түсіп, отар елге айналды. Осындай аумалы-төкпелі кезеңдегі еліміздің тарихын қағаз бетіне түсіру отандық тарихшылардың ғана емес, шетелдік ғалымдардың негізгі мәселесі болды десек болады.

Шетелдік тарихи деректер отандық дерекөздер сияқты жазбаша және заттай болып бөлінеді. Қазақстандағы жазбаша дереккөздерге құлпытастардағы жазулар, әулеттерге жататын шежірелер, қазақ жерінде болған саяхатшылардың жазбалары жатады. Және әскери бейбітшілік келісімдер, дипломатиялық хаттамалар, саяхатшылардың жазбалары кіреді. Оларды шартты түрде бірнеше топқа бөлуге болады. Бірінші топқа антикалық дәуір авторларының жазбаларын жатқызамыз. Мысалы, ежелгі грек тарихшысы Геродоттың «Тарих» еңбегі мен географ Страбонның «География» еңбегінде ежелгі қазақ жерінде мекен еткен сақ және түрік тайпаларын туралы мағлұматтар кездеседі. Осылардың ішінде Страбон өз еңбегінде парсы патшасы Кирмен күрескен сақ тайпаларының ерлігін баяндаған [1, 512 б.].

Шетелдік деректердегі Қазақтан дегенде ойға бірінші келетіні атақты тарихшы, шығыстанушы, аудармашы Л. Н. Гумилев келетіні сөзсіз. Тарихшының еңбектері кеңес заманында да, қазіргі Ресейдің тарихи туындылары арасында бестселлер қатарында. Л. Н. Гумилев берген сұхбаттарының бірінде: «жеке мен үшін татар, өзбек, қазақтармен қанай-да бір байланыс орнату өте оңай болды. Олармен шынайы болып, олардың әдет-ғұрпына сыйластық таныту керек, себебі олар өздерінің өмір сүру салтын ешкімге міндетсінбей – ақ өмір сүруде» деген екен. «Көне түріктер» атты еңбегі түріктердің халық болып қалыптасу жолындағы тарихына арналады. Оқулықта теле атауының тарихы, қағанаттың құрылуы және түркі билеушілерінің алдында тұрған міндеттері, қағанаттың екіге бөлінуі мен сыртқы саясаты мықты баяндалған [2, 545-581 б.].

Жоғарыда атап өткенімдей, халқымыз тәуелсіздік үшін ұзақ күрес жолын өтті. Солардың бірі Шыңғысханның шапқыншылығы. Осы тарихи оқиға туралы ақпарат беретін деректер аз емес. XIII ғ. I жартысы – XV ғ. ортасы парсы тіліндегі тарихи әдебиеттердің бірі Рашид-ад-диннің «Жамиғ ат-тауарих» еңбегі. Бұл жұмыста автор шапқыншылықтан кейін қазақ жерінде құрылған ұлыстар мен олардың жер аумағы туралы баяндайды.

Қазақ даласының географиясын, жануарлар әлемін, этнографиясын мен даласын зерттеуде XIX ғасырдың әйгілі саяхатшысы және зерттеушісі А. И. Левшиннің қосқан үлесі зор. Левшинді «қазақтың

Геродоты» деп текке айтпаса керек. Себебі ол қазақ халқының тарихи мен этнографиясы туралы алғашқы іргелі еңбек жазып қалдырған. «Қырғыз-қазақ немесе қырғыз-қайсақ далаларының сипаттамасы» атты еңбегінде қазақ халқының ежелгі дәуірден бастап XVIII ғасырдың соңына дейінгі тарихын егжей-тегжейлі суреттеп, олардың өмір сүру салты, шаруашылығы, тұрмысы, мәдениеті туралы көптеген өзіндік мәліметтер берген. 1823 жылы А. И. Левшин алғаш рет «қазақ» терминін ауқымды зерттеп, «қырғыз» және «қазақ» атауының екі түрлі ұғым екенін атап жазды [3, 656 б.].

Қазақ халқының халық болып қалыптасуында маңызды кезең болып саналатын түркі дәуірін зерттеуде атақты шығыстанушы Н. Я. Бичуриннің еңбегі зор. Өзінің «Орта Азияны мекендеген халықтардың көне заманғы тарихи» атты еңбегінде қаңлы, үйсін тайпаларын зерттеумен шектелмей, түркі дәуірінің атақы Түрік қағанаты, Қарлұқ қағанаттары туралы мағлұматтар береді. Ол қытай деректеріне сүйене отырып, қарлұқтардың шығу тегі, орналасуы мен миграциясы туралы жазған [4, 220-229 б.].

Сонымен қатар сақ дәуірінен бастап қазақ хандығы дәуірін қамтитын ауқымды еңбек қалдырған тағы бір атақты шығыстанушы С. Г. Кляшторный туралы сөз қозғамасқа болмайды. С. Г. Кляшторный «Летопись трёх тысячелетий» атты еңбегінде қазақ жерін мекендеген сақ, ғұн мемлекеттерінің қоғамдық құрылысын, түркі қағанаттары мен олардың Иран, Византия, араб халқымен ортақ байланысын, түріктердің діни наным-сенімі мен жазуы туралы, сондай-ақ Қазақ хандығы дәуірін егжей-тегжейлі сипаттаған болатын [5, 75-153 б., 150-215 б.].

Өздеріңіз білетіндей, кез-келген ұлттың тарихы әрқашан басқа халықтармен және олардың мәдениеттерімен өзара байланыста дамып келеді. Бұл дегеніміз, белгілі бір халықтың тарихы географиялық орналасуына қарамастан, басқа мәдени салаларда басылып, көрініс тапты. ҚР тұңғыш президенті Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асырылған «Мәдени мұра» бағдарламасының арқасында қазақ халқының тарихи туралы деректерді жинауда шетелдік басылымдар мен шетелдік мұрағат қорлары зор үлесін қосуда. Осы бағдарламаның арқасында жарық көрген басылымдардың бірі «История Казахстана в русских источниках XVI – XX в.» атты көп томдық. Бұл туындыда географ, өлкетанушы П. И. Рычковтың жазбалары қайта басылып шықты. П. И. Рычковтың мұнда зор көрген зерттеу еңбектері мен материалдары қазіргі заман тарихшылары үшін зор ғылыми-практикалық қызығушылық туғызары сөзсіз, өйткені ең алдымен

бұл еңбектерте XVIII ғ. ортасында өмір сүрген қазақтардың әлеуметтік-саяси тарихы мен қазақ даласының кейбір хандары мен сұлтандарының өмірбаяндары, сол кездегі Сыр бойындағы кейбір қалалардың тарихи тіршілігі туралы әртүрлі құжат көздеріндегі мәліметтерді толықтыра айқындай түсетін хабарламалар бар [6, 30-37 б.].

Қазақ тарихында өзекті мәселелердің бірі хандық билік және оның жойылуы. Осы тақырыпта жазылған еңбектердің ішінде А. А. Кауфманның «Переселение и колонизация» еңбегі. Кітап XIX ғасырдың екінші жартысында жаңа жерлерді отарлаумен байланысты Ресейдегі қоныс аудару мәселесіне арналған. Ресейдегі басыбайлы құқықтың жойылуы мен шаруалардың қазақ жеріне қоныс аудару ерекшелігері жазылған бар [7, 60-63 б.].

Хандық билік жойылып, жеріміз патшалық Ресей тарапынан әкімшілік жағынан басқарыла бастағанна кейін, Ресейге қосылған жаңа жер туралы қызғушылық танытқандар аз болмады. Солардың бірі Дала өлкесіне арналған іргелі, мол монографияның авторы М. Красовский. Бұл еңбекте жергілікті көшпелі қазақ халқы және орыс халқының әр түрлі топтары туралы материалдар ұсынылған. Нақтырақ айтар болсам, монографияның үшінші бөлімінде қазақ ауылының тұрмысы, ауыл шаруашылығы, мал басының саны мен өсуі кесте бойынша жақсы жазылған. Таблицаар арқылы Атбасар, Қарқаралы, Баянауыл, Көкшетау округтеріндегі киіз үй саны мен сол жерде қолдағы түйе малының саны келтірілген. Сонымен қатар егін шаруашылығымен айналысатын Қазақстанның солтүстік өңірлері, осы жерлердегі егін мөлшері мен ұнның бағасына дейін ақпарат берілген. Түз өндірумен айналысатын Петропавл, Коряков бекіністеріне де таблица келтірген. Балық аулау өнеркәсібі, былғары, сабын жасау, осының барлығы еңбекте жақсы келтірілген. Қарағанды, Талдықөл, Майкөбе кен орындары мен осы жерлерден алынған көмірдің жалпы мөлшері, -бағасы туралы айтылған. Тек шарушылық емес, сонымен қатар халықтың діни хал-ахуалы, білім саласы да жақсы зерттелген. Кесте беріліп, 1857-1862 жылдар аралығында қазақ жеріндегі мешіттер мен шіркеу саны, осы жылдар аралығындағы ашылған медресе, моллалар саны, білім алған ер балалар санына дейін келтірілген [8, 10-13, 43-46, 175 б.].

Қазақ жеріне кеңестік биліктің белгілері еніп, саясаты жүргізіле бастағаннан кейін, жазылатын туындылардың да тақырыптары солай қарай ауысты. Осындай еңбектердің бірі П. Г. Галузонның «Туркестан – колония» (Очерк истории Туркестана от завоевания

русскими до революции 1917 года) туындысы. Бұл тарихи дерек көзінде ортаазиялық хандықтар мен патшалық Ресей арасында қыспаққа түсіп, кейін Ресейдің отары болған Түркістан өлкесі суреттеледі. Өлкенің географиялық орналасуы, өнеркәсіп саласы, сауда, мақта шаруашылығы т.б. жақтары қамтылған [9, 63-78 б.].

Еуразия құрлығында орналасқан ұлы даланың тамыры тереңге жайылған тарихы көріп отырғанымыздай, отандық қана емес, шетелдік автордардың зерттеу тақырыбына айналды. Тілі, діні бөлек тарихшылардың еңбектерінде мәліметтер бұрмаланып, кейбірі тіпті басқа мәдениеттерге сіңісіп, бастапқы мазмұнын жоғалтты. Тәуелсіздік алғаннан кейін кеңестің солақай саясатының нәтижесінде жариялауға тыйым салған отандық жазушылардың, тарихшылардың еңбектері қайта жарық көріп, әлі күнге дейін мектеп оқушылары үшін, жоғарғы оқу орындарының студенттері үшін, еліміз үшін қызмет етіп келе жатыр.

Дегенмен, кез келген елдің тарихи біржақты зерттелуі қажет. Сол үшін Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асырылған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының көмегімен қазақ деректануы мен ақпараттық-тарихи базасын бірегей жәдігерлер мен архивтік материалдардың көшірмелерімен толықтыруға және кеңейтуге мүмкіндік туды.

Еліміздің тарихы мен мәдениетін куәландыратын шетелдік деректер - ғасырлар бойына жалғасып келе жатқан халқымыздың мыңжылдық тарихы мен оның қазынасына ерекше үлес қосатындығы сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Страбон. География – М.: Ладомир, 1994. – 512с.
- 2 Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М.: Клышников, Комаров и Ко, 1993. –545-581с.
- 3 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. – 656с.
- 4 Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М.: Ладомир, 1950.- 220-229с.
- 5 С.Г. Кляшторный, Т.И. Султанов Казахстан. Летопись трёх тысячелетий. – Алматы: Рауан, 1992. –75-153с.
- 6 Научное издание История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков IV том. – Алматы: Дайк пресс, 2005. –30-37 с.
- 7 Кауфман А.А. Переселение и колонизация. – Санкт-Петербург, Тип. т-ва «Общественная польза», 1905. –60-63с.

8 Красовский П. (сост.) Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Область сибирских киргизов. Часть II – Санкт-Петербург: Типография Траншеля, 1868. –10-13,43-46,175с.

9 Галузо П. Г. Туркестан – Колония. Ташкент, 1929. – 63-78 с.

СРАВНЕНИЕ ДАТСКИХ И НОРВЕЖСКИХ ДОБРОВОЛЬЧЕСКИХ ФОРМИРОВАНИЙ СС НА ВОСТОЧНОМ ФРОНТЕ И НА БАЛКАНАХ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

ИКЛАСОВ А. Е.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Когда Германия напала на СССР, то лейтмотивом немецкой пропаганды был «крестовый поход против большевизма», в котором принимают участие все страны континентальной Европы, подчёркивая единение её народов в борьбе с коммунизмом. Вместе с армиями союзных немцам стран вроде Италии, Финляндии, Венгрии, Румынии и Словакии, в составе германской армии воевали французы, голландцы, бельгийцы, датчане, норвежцы, финны и хорваты, которые были добровольцами.

В данной статье мы изучим особенности скандинавских (датчан и норвежцев) подразделений Ваффен-СС, их состав и боевой путь на Восточном фронте.

Материал приурочен к восьмидесятилетию вторжения Германии в СССР и созданию датского и норвежского Легионов СС в боях на Восточном фронте.

В первую очередь нужно отметить, что согласно нацистской расовой иерархии голландцы и скандинавы (включая финнов) считались арийцами, следовательно, их положение было равным немцам и не существовало никаких предрассудков против их вербовки в СС.

В 1940 году Дания и Норвегия были оккупированы немцами, а уже летом того же года рейхсфюрер СС Генрих Гиммлер подпишет указ о создании штандарта (полка – А.И) СС «Нордланд», в котором служили бы как скандинавские добровольцы, так и фольксдойче из Восточной Европы [1, с. 210]. А уже в конце 1940 года полк стал частью дивизии СС «Викинг», которая воевала на Восточном фронте. Российский историк Константин Семёнов указывает национальный состав

«Викинга»: «По национальному признаку иностранные добровольцы делились так: голландцы – 631, норвежцы – 294, датчане – 216, швед – 1, швейцарец – 1, финны – 421» [1, с. 211]. Выходит, что скандинавы без учёта финнов были вторыми по численности после голландцев.

Мы не будем подробно описывать боевой путь дивизии, лишь отметим, что в 1941-43 годов «Викинг» наступал в Украине, юге России и на Северном Кавказе в составе группы армий «Юг», затем с 1944-45 годов началась пора отступления, которое закончится в Австрии, когда остатки подразделения сдадутся американцам после поражения у озера Балатон в Венгрии [2, с. 41-43]. Нужно отметить тот факт, что если сначала дивизия «Викинг» была моторизованной, то потом она перешла в разряд танковой.

Что же касается датского Легиона СС, то его начали формировать ещё летом 1941 г., когда произошло вторжение Германии в СССР [1, с. 215]. Численность подразделения была равной армейскому батальону (480 человек). Первым командиром датских добровольцев был подполковник Кристиан Педер Крюссинг, бывший офицер датской королевской армии [1, с. 215]. Лето-осень 1941 г. происходила тренировка личного состава подразделения и формирование его «костяка», которое продолжиться до зимы 1942-го. Затем, весной 1942 г. Крюссинг был смещён с поста командира датского Легиона СС и заменён штурмбаннфюрером Кристианом Фредериком фон Шальбургом – ветераном дивизии «Викинг», а Легион СС отправился на Восточный фронт.

Личность фон Шальбурга была настолько яркой, что следует рассказать о ней несколько слов. Фон Шальбург был выходцем из немецко-датско-русской семьи торговца, получившего аристократический титул в Дании (отец был полунемцем-полудатчанином, а мать русской дворянкой), родившимся в 1906 г. в Российской империи и после Октябрьской революции репатриировался на историческую родину отца [3, с. 77-78]. Воспитанный матерью в монархическом духе, фон Шальбург, живя в Дании, стал ярким антикоммунистом и сторонником самодержавной монархии. Швейцарский исследователь Мартин Гутманн в своей статье «Развенчание мифа о добровольцах» цитирует призыв Шальбурга к «союзу национальных государств Европы, в которых народы почитали бы принципы Бога, Короля и Отечества» [4, с. 17]. После окончания коллежа юный Кристиан предпочёл избрать поприще военного и поступил в Военную академию. Константин Залесский, автор книги «Командиры национальных формирований СС», приводит отрывок из дневника фон Шальбурга:

«Я чувствовал, что мой долг отомстить за мою семью и за ту страну, которую я всегда так любил. Именно поэтому я выбрал военную карьеру в надежде, что позже я смогу с оружием в руках бороться против большевизма, вступив в ряды Белой армии или армии какой-либо другой страны, которая будет бороться с большевизмом. Из года в год я тешил себя надеждой, что вот сейчас большевизму придет конец – ведь каждому было понятно, что в конце концов Россия должна стать цивилизованной страной. Сегодня 70 % населения может уже читать и писать слово «Советы», но в то же время 70 % всех детей между 11 и 17 годами в России болеют сифилисом. Каждый из нас должен был умереть за своего императора, и то, что мы не сделали этого, – наш величайший позор, который нам предстоит смыть кровью. Этого можно добиться, только одержав победу над его убийцами или погибнув в попытке ее одержать» [3, с. 79-80].

«То есть, – заключает Залесский, – свою предстоящую военную карьеру в датской армии Кристиан фон Шальбург уже тогда рассматривал лишь как временную, как период подготовки к своей главной миссии – бороться с большевиками на полях сражений. Победить или погибнуть, как он писал сам» [3, с. 80].

Фон Шальбург был офицером датской Королевской гвардии и близким другом королевской семьи [4, с. 5]. Пользовался репутацией находчивого и твёрдого офицера [4, с. 8]. А уже в начале тридцатых фон Шальбург вступит в датскую нацистскую партию.

В Зимнюю войну был в рядах финской армии [3, с. 84-85], затем после начала оккупации Дании записался в СС. Фон Шальбург нашёл свою смерть в 1942 г. в Демянском котле.

Датские легионеры продолжали сражаться в Демянском котле, потеряв 78% процентов личного состава [1, с. 218] и были отозваны в Данию на отдых. Легион вернулся на фронт в октябре-ноябре 1942 г. и стал частью 1-й пехотной бригады СС [1, с. 219], действовавшей против партизан, затем в 1943 г. датский Легион СС стал панцергренадёрским полком СС «Дания» [1, с. 228], бывший частью дивизии «Нордланд», воевавшей в СССР и на Балканах. «Нордланд» закончит свой «крестовый поход» обороняя Берлин. Нужно отметить, что датские добровольцы СС занимались военными преступлениями в оккупированных регионах СССР [5], в частности, Белоруссии [6 с. 68]. Такая же картина была и в оккупированной Югославии. Скандинавские историки Клаус Бундгорд Кристенсен, Нильс Бу Паульсен и Петер Шарфф Смит приводят послевоенные показания командира датского батальона СС:

«Один или два наших батальона были отправлены в партизанский район. Наши солдаты были обстреляны из деревни с расстояния 800 метров. Мои подчинённые пришли и захватили деревню, где не было партизан, а лишь мирные крестьяне. Они были согнаны из деревни, которую потом сожгли» [6, с. 67]. Авторы цитируют письмо датского добровольца СС, служившего в Хорватии (это письмо распространяла подпольная газета Сопротивления в ноябре 1943 г.):

«Каждый день мы воюем против партизан; мы сжигаем их дома, когда они находятся на крышах; и забираем у них всё, что находим: от одежды до коров и лошадей. Вчера мы сожгли четыре городка, размером с Ф (конкретный город не указан – А.И.), в котором проживает 700 человек. Однажды двадцать моих товарищей попали в плен к врагу. Когда мы нашли их тела, то обнаружили перед собой, что у них были отрезаны носы и уши, а их глаза были вырваны и привязали к шеям. Однако городишко тоже было наказано. Говорю вам; были отрезаны груди каждой местной и нам разрешали приставлять к ним оружие, пока они умирали в поле или на улицах; а все мужчины были приставлены к стенке и расстреляны» [6, с. 67].

А норвежские добровольцы также принимали участие в военных преступлениях на Восточном фронте и на Балканах. Один из них, Олаф Туфф, рассказывал, как осенью 1941 г. его товарищи сожгли жителей одной деревни, согнав их в церковь и подожгли её [6, с. 68].

Плюс, существуют свидетельства об участии ветеранов добровольческих формирований СС в терроре против подполья в своих странах (в Дании, к примеру, порядка пяти из семи членов группы «Петер», занимавшейся террором против подпольщиков и убивших 160 человек, пришли из рядов Ваффен-СС) [6, с. 68].

Эти факты свидетельствуют, что скандинавские добровольцы СС не были «солдатами, как и все остальные».

Норвежский Легион СС, как и датский, начал формироваться летом-осенью 1941 г., а с начала следующего года – отправлен на Восточный фронт. Итальянский исследователь Массимилиано Афиеро отмечает, что «приток добровольцев в вербовочные пункты в Осло включал в себя как добровольцев Зимней войны (во время советско-финской войны некоторые норвежцы поехали воевать на стороне финнов – А.И.), так и тех, кто воевал против немцев во время их вторжения в Норвегию» [7, с. 9-10]. Первоначально легионеры полагали, что их отправят служить в финскую армию. Об этом же и писал первый командир Легиона Финн Ганнибал Кьельструп в своём воззвании:

«Решающее сражение Финляндии против советского большевизма началось... Мы можем доказать свою симпатию к финнам, послав норвежское подразделение, которое примет участие в борьбе нордической культуры, обеспечивая свободу Финляндии и нашей восточной границы, вместе со шведскими и датскими добровольцами... Все наши соотечественники, заботящиеся о судьбе родины, должны присоединиться к этой почётной обязанности... Бойцы Норвежского легиона получают униформу фельдграу с норвежскими национальными символами» [7, с.10]. Следовательно, многие добровольцы были разочарованы, когда узнали, что будут служить в немецкой армии. Впоследствии Кьельструп был заменён Юргеном Бакке, которого через некоторое время перевели в «Викинг» и на его место был назначен Артур Квист, бывший майором норвежской королевской армии [7, с. 13]. Численность подразделения, согласно оценкам Семёнова, составляла 1218 человек [1, с. 226].

В начале 1942 г. Легион был отправлен на Восточный фронт, где он воевал в составе группы армий «Север», принимая участие в блокаде Ленинграда и уже с февраля того же года норвежские добровольцы воевали против РККА, а с осени 1942 г. норвежцы будут служить вместе с испанцами, голландцами, фламандцами и латышами [7, с. 36]. Норвежское подразделение было объединено во 2-ую пехотную бригаду СС, где также воевали представители вышеуказанных народов [7, с. 40].

Настроения норвежского батальона выразил на допросе в плену у РККА доброволец Энтведт Киель:

«По словам пленного, немецкие и норвежские солдаты, находясь на Восточном фронте, выполняют свои обязательства. Норвежцы борются на фронте не за Германию, а за Норвегию» [8, с. 437]. И объясняет причины, почему норвежцы шли в СС добровольцами:

«... , во-первых, норвежцы уже один раз попробовали бороться с немцами, и в течение 1-2 месяцев Норвегия была побеждена; во-вторых, норвежцы не имеют для этого оружия. Сейчас норвежцы защищают Норвегию от чужих стран, пытающихся захватить часть норвежской территории...» [8, с. 437]. Вместе с тем Киель отмечал, что перед отправкой на Восточный фронт, граждане Норвегии забрасывали будущих добровольцев камнями [8, с. 437]. И свидетельствовал о фактах взаимного недоверия между немцами и норвежцами [8, с. 438].

Легион отличился в битве за Красный Бор в январе-феврале 1943 г., когда Красная армия начала операцию «Искра» – попытку

деблокады Ленинграда [7, с. 40]. Противотанковая рота норвежцев была придана в распоряжение испанской «Синей дивизии», где отличилась в боях против советских танков [7, с. 40-41].

Оборона Красного Бора была последней битвой, где норвежские добровольцы воевали в качестве самостоятельного подразделения. Весной 1943 г. легионеров отправили в Норвегию и после отдыха немцы предложили им вступить в ряды норвежского полка «Нордланда». По оценкам Афиеро, примерно половина бывших легионеров согласилась продолжать воинскую службу [7, с. 45]. А после войны они подвергались остракизму со стороны норвежского общества [7, с. 5].

Нужно иметь в виду, что многие норвежцы воевали в союзных армиях против нацистской Германии и из них сформируют пехотную бригаду, действовавшей в составе британской армии; подразделение диверсантов («рота Линге»; флот продолжил борьбу в изгнании; помимо этого, многие норвежские пилоты служили в Королевских ВВС Великобритании [9, с. 12-14]. А немногие из датчан, сумевших добраться до Англии, участвовали в борьбе в изгнании [9, с. 14-15].

Исходя из данной статьи можно сделать следующие выводы:

Многие военнослужащие скандинавских подразделений СС (особенно офицерский состав) до оккупации служили в армиях своих стран (а в случае Шальбурга, то он был офицером Королевской гвардии).

Несмотря на неоднозначные отношения с немцами, добровольцы проявили себя стойкими как в обороне, так и наступлении бойцами.

Не все их соотечественники поддерживали нацистов.

Добровольцы из СС устраивали военные преступления как против комбатантов, так и мирного населения оккупированных стран.

Часть ветеранов добровольческих формирований принимали участие в терроре против подполья даже в своих странах, применяя навыки, полученные на Востоке.

ЛИТЕРАТУРА

1 Дробязко С., Романько О., Семенов К. «Иностранные формирования Третьего рейха». – М: АСТ, Астрель, 2011. – 830, [2] с.: ил.

2 Williamson, Gordon. «The Waffen-SS (1) 1. to 5. Divisions». Men-at-Arms 401. Osprey Publishing. Publication Date: 21 November 2003. 48 p. [на англ.яз].

3 Залесский, К. «Командиры национальных формирований СС», АСТ, 2007, 285 с.

4 Gutmann, Martin «Debunking the Myth of the Volunteers: Transnational Volunteering in the Nazi Waffen-SS Officer Corps during the Second World War». Contemporary European History, 22, 4(2013), P. 585–607 [на англ.яз].

5 Карабликов, А. «Безумие «викингов»: крестовый поход против «красных»// Warspot. 30-го июля 2020 г. [Электронный ресурс]. URL: <https://warspot.ru/17764-bezumie-vikingov-krestovyy-pohod-protiv-krasnyh> [дата обращения 07.08.2020].

6 Böhler, Jochen. [Editor], Gerwarth Robert [Editor]. «The Waffen-SS: A European History». Oxford University Press; 1st edition (February 15, 2017). 407 p. [на англ.яз].

7 Afiero, Massimiliano. «Norwegian Waffen-SS Legion, 1941–43». Men-at-Arms 524. Osprey Publishing. Publication Date: 21 March 2019. 50 p. [на англ.яз].

8 Сост.: С. К. Бернев, С. В. Чернов. Ред. Н. А. Ломагин [и др.]; «Блокадные дневники и документы». – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Европейский Дом, 2007. – 466 с. – (Архив Большого Дома).

9 Thomas, Nigel. «Foreign Volunteers of Allied Forces 1939-45». Men-at-Arms 238. Osprey Publishing. Publication Date: 25 July 1991. 48 p. [на англ.яз].

ПОСТНОРМАЛЬНОЕ (ПОСТПРИВЫЧНОЕ) ВРЕМЯ В ИСТОРИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

КАБИДЕНОВА Ж. Д.

PhD, асоп. профессор, кафедра «История Казахстана»,

Торайгыров университет, г. Павлодар

МУСАГАЖИНОВА А. А.

МА, ст. преподаватель, кафедра «История Казахстана»,

Торайгыров университет, г. Павлодар

В исторической науке сама история человечества представлена строгими категориями, в которых она представлена границами и периодами, то есть нам нравится делить историю на конкретно-обозначенные периоды. Это помогает нам увидеть, как движется история, какой прогресс было сделан с учетом смен парадигм. Доминирующей схемой истории выступают западные нарративы, строящиеся на позиции евроцентризма. Данную проблему периодизации

можно отметить в трудах О. Шпенглера, где он отверг линейную схему истории «древнее-средневековое-современное» и предложил, что ее следует рассматривать с точки зрения культур, которые органически трансформируются в цивилизации [1]. Британский историк А. Тойнби представлял историю с точки зрения взлета и падения цивилизаций, и описал двадцать три цивилизации [2]. В футурологических исследованиях Э. Тоффлер рассматривал, как история движется тремя волнами такими как земледельческая, промышленная и постиндустриальная (информационная) [3]. Р. Хиггинс предположил, что мы перешли от шести угроз – перенаселение, нехватка продовольствия, истощение ресурсов, деградация окружающей среды, ядерная угроза и злоупотребление наукой и технологиями – к седьмому врагу: политическая инерция и индустриальная слепота [4]. Согласно последним описанным теориям, современное общество в стадии перехода к четвертой волне и находится в кризисе.

Рефлексия современности весьма сложно поддается историческому осмыслению, так как требуется определенное время или период, но тем не менее в междисциплинарном поле дискутируется тема постнормального времени и перспектив будущего. Согласно мнению пакистанско-британского ученого З. Сардара «все, что было «нормальным», теперь испарилось; мы вступили в постнормальные времена, промежуточный период, когда старые ортодоксы умирают, а новые еще не возникли, и на самом деле ничего не имеет смысла» [5]. Характеристиками современности выступают сложность, хаос и противоречия, где немаловажным обозначается трансформация представлений идей «контроля и управления», переосмысливается идеи прогресса, модернизации и эффективности. Постнормальная эпоха характеризуется еще и невежеством. Например, процесс глобализации наряду с глокализацией представляет нам общества с разнообразными культурами, но тем не менее, знание этих культур основано больше на установленных стереотипах. При этом необходимо понимать, что открытый мир представляет собой некий сад разнообразных и множественных идентичностей. Тем не менее, на этом фоне «огромные группы населения становятся всё более националистичными, фундаменталистскими и узкомыслящими. У нашего невежества есть и измерение, обращённое в будущее... Невежество – это «немышление» будущего» [6]. Каким же можно представить нарратив человеческого пространства в будущей перспективе? Ответ на данный вопрос возможен в создании открытого пространства плюралистичных обществ, где развиты

гражданские институты, в которых уроки истории прошлого останутся ценным опытом и поиск консенсуса будет вырабатываться в открытых дискуссиях.

Постнормальный период обозначается приблизительно с 2005 года, то есть практически с начала 21 века, когда ценности прошлого утратили свою актуальность, но заменить их новым аксиологическим нарративом еще невозможно, так как они еще не выработались. Мир, в котором сосуществуют Восток и Запад на пересечении второго и третьего тысячелетий претерпевает кризисные изменения, где одним из главных факторов выступает позиция неопределенности будущего. Здесь взаимосвязаны все сферы социального бытия человечества такие как экономика, политика, культура, религия, экологические проблемы, здравоохранение, образование.

В 2020 году осмысление перехода к определенно новой действительности осозналась в связи с появлением ситуации пандемии в мировом масштабе, которая и по сей день насущна. Кризисные времена и любые пандемии влекут за собой нестабильность в обществе в отношении, когда социальные и политические институты находятся в сложном состоянии. Здесь могут активизироваться различные формы проявления национализма, мобилизации различного рода социальных протестов [7]. В исследованиях футурологов много вопросов о возможности возвращения в прежнее русло человеческого сообщества после пандемии. Тем не менее, наблюдаются политические, экономические изменения, а также в социальной и духовной областях. Исследователями четко обозначается вопрос о разработке видения мира после COVID-19. В особенности необходимо понимать перспективы социально-духовных ориентиров человеческого общества, в которой, например, институт религии претерпевает поворотные изменения, связанные с организацией коллективных действий и повышением ее роли и места.

В исследовании перспектив будущего мусульманской уммы в контексте постсоветского пространства Е. Музыкаина рассматривает ряд критических аспектов [8]. Во-первых, данный аспект связан с традиционной культурой в мусульманских сообществах, связанной с поддержанием родственных связей по различному роду празднеств (той) или похорон. Это вызывает сложности в поддержании традиционных ценностей и приводит к духовно-нравственному конфликту. Любые взаимосвязи, связанные с коммуникацией, переходят виртуального, где в мессенджерах передаются поздравления или соболезнования с использованием онлайн переводов денежных

средств. Во-вторых, сложным для религиозной части населения выступают ограничения или запреты на посещение мечети для совершения пятничного намаза (жума-намаз). Коллективные действия и практики в одном пространстве усиливали чувство единения и общности или религиозной идентичности, но сегодняшние реалии приводят к индивидуализации в трансцендентальном опыте. Следующим для критического осмысления выступает вопрос о хадже. Возможен ли онлайн-хадж? Сложно обозначить это перспективой ближайшего будущего и конечно для Саудовской Аравии необходимо принимать серьезные решения в этом вопросе. Конечно, здесь идет речь ситуации с исламским обществом. Аналогичные проблемы в постнормальный период имеют и другие конфессии. Общим для многих религий выступает процесс индивидуализации, в котором коллективные формы религиозной идентичности претерпевают трансформации. На протяжении существования человеческой цивилизации принцип коллективности в религиозной идентичности общностей был одним из главных объединяющих в единое целое, где перед Всеобщим законом или Абсолютом все верующие равны.

Религия как общественный институт в любом современном национальном государстве выступает значимой стороной национальной идентичности. В период до пандемии каждое национальное государство имеет определенный порядок в обществе, выстраиваемый через ритуализацию повседневности (праздники, национальные символы, мероприятия и т.п.). Это как соединительная нить внутри социума, которая связывает символы с национальными привязанностями, что укрепляет связь между государством и нацией. Другая сторона лица пандемии – это активная онлайн коммуникация, в которой с применением различных онлайн-платформ, например, Zoom или Google стирается грань между национальным и международным, что в определенной мере интернационализирует еще более человеческое сообщество и обнажает различные проблемы общества, в числе которых не только сохранение национальной безопасности от влияния деструктивных течений или идеологий, но и экономические, политические в виде проблемы социального неравенства. Через подобные платформы сегодня можно не только получать образование, различную информацию, но и совершить онлайн религиозные практики.

События современного мира показывают перед человечеством ряд новых вызовов на которые необходимо реагировать и найти общие решения проблем мирового масштаба. Период смены

парадигм характеризуется комплексом противоречивых проблем и поисков новых смыслов и ценностей и это состояние можно охарактеризовать как «постпривычное время», предложенное З. Сардаром. Постпривычность характеризуется неопределенностью или непривычной реальностью, где в ближайшей перспективе ожидается непривычное будущее.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. М., 1993. - с. 265.
- 2 Тойнби А. Дж. Постижение истории: Сборник / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. - М.: Рольф, 2001- 640 с.
- 3 Элвин Тоффлер. Третья волна. - Москва: АСТ, 2004. - 781 с.
- 4 Ronald Higgins, *The Seventh Enemy* (London: Hodder & Stoughton, 1978).
- 5 Sardar Ziauddin. Welcome to Postnormal Times // *Futures*. - 2010. – Vol. 42 (5). – P. 435–444.
- 6 Сардар Зияуддин Критическое мышление и будущее ислама // *Islamology*. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriticheskoe-myshlenie-i-budushee-islama> (дата обращения: 31.03.2021).
- 7 Гуд, Дж., Струп, Д., & Гауфман, Э. (2020). Повседневный национализм в беспокойные времена: в поисках нормальности во время пандемии. *Документы о национальностях*, 1-25. DOI: 10.1017 / NPS.2020.40
- Goode, J., Stroup, D., & Gauffman, E. (2020). *Everyday Nationalism in Unsettled Times: In Search of Normality during Pandemic*. *Nationalities Papers*, 1-25. doi:10.1017/nps.2020.40.
- 8 Музыкина Е.В. Сценарии будущего мусульманского мира после COVID-19 // *Исламоведение*. 2020. Т. 11, № 2. С. 18–29.

РОСТ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МУЗЕЯХ МИРА

КАСАТКИНА Т. Н.

магистрант, 1 курс, Торайгыров университет, г. Павлодар

Перенесите свой музей или выставку в цифровую и связанную эпоху вместе с Garamantis. Уметь обращаться к новой и – в первую очередь – молодой аудитории с помощью современных и интерактивных методов передачи информации. Для того чтобы реализовать на выставке стратегию, ориентированную на

посетителя, и сохранить интерес как культурное предложение, мы рекомендуем грамотно продуманное и целенаправленное использование современных музейных технологий. Интерактивные концепции передачи информации не только дают посетителям возможность собирать информацию в игровой форме, но и способствуют большой глубине информации и высокой гибкости в передаче знаний. В мире, который становится все более цифровым, дополнить проверенные дидактические концепции новыми цифровыми технологиями-задача, с которой приходится сталкиваться каждому музею. Опытные сотрудники Garamantis с радостью помогут вам справиться с этой задачей, чтобы создать полезные и эффективные операционные системы. Благодаря нашему давнему сотрудничеству с Ars Electronica у нас уже была возможность помочь многочисленным музеям и выставкам на этом пути. При этом мы придерживаемся подхода, позволяющего держать «технологическое оборудование» вне внимания – по нашему мнению, вместо того, чтобы быть в центре внимания, технология должна поддерживать передачу знаний на заднем плане и интегрироваться в существующую концепцию. Современные и цифровые решения для вашей выставки: с мультитачом к интерактивному музейному приключению. В соответствии со своим уровнем цифровой зрелости музеи могут предпринять следующие шаги к созданию интерактивной выставки.

Централизованное управление всем цифровым контентом.

Преимущества централизованного хранилища данных и управления любой коллекцией неоспоримы – там, где когда-то неподвижные информационные доски показывали, казалось бы, всегда одну и ту же пустошь букв и цифр, сегодня мультитач – экран может предоставить всю информацию, имеющую отношение к целевой группе-мультимедийную-и на их предпочтительном языке. Высокопроизводительная система управления контентом (CMS) позволяет всем кураторам и организаторам выставок изменять и обновлять контент в течение нескольких минут и без каких-либо особых технических навыков. Жесткий диск и программное обеспечение достаточно гибки, чтобы позволить цифровому преобразованию всей выставки.

Интерактивные музейные экспонаты

Следующий шаг состоит в представлении выбранных элементов или предметов в интерактивном и мультимедийно-расширенном виде, другими словами: в разработке индивидуальной

установки. Это может быть выставка объекта в интерактивной витрине или презентация контента на мультитач -столе, которым могут пользоваться и изучать сразу несколько посетителей.

Интерактивный тематический музей

В качестве следующего шага можно было бы рассмотреть целую интерактивную выставку, а также «флагманские проекты», которые, возможно, приведут к созданию эмпирических пространств, беспрецедентных в музейном контексте. В зависимости от общей концепции, для некоторых музеев использование виртуальной реальности (VR) может быть мудрым решением, а дополненная реальность или AR могут дополнить существующий зал экранами, показывающими дополнительную цифровую информацию. Преимущество здесь в том, что реальное место остается в центре.

Музеи и галереи были одними из самых пострадавших мест с начала пандемии коронавируса, поскольку ограничения продолжают препятствовать количеству посетителей или полностью уменьшать их.

Исследование, проведенное в октябре 2020 года, показало, что в среднем музеи США потеряли 35 % своего обычного операционного дохода в 2020 году и ожидают потерять еще 28 % в этом году[1]. В то время как эти учреждения внедряют новые способы связи со своей аудиторией, цифровой сбор средств по-прежнему на 34 % меньше дохода, обычно получаемого от личных мероприятий [1].

В Великобритании, сейчас, в нашей третьей национальной изоляции, туристические направления снова закрыты, как и во многих других регионах, столкнувшихся с более жесткими ограничениями. В результате крайне важно, чтобы музеи продолжали предлагать альтернативный, виртуальный опыт для общественности, чтобы увеличить вовлеченность и доходы.

Конечно, не только коронавирус стимулирует такие инновации в цифровых технологиях – в годы, предшествовавшие пандемии, было общеизвестно, что институтам было трудно продавать их молодым поколениям. Итак, вот некоторые из лучших примеров того, как музеи и галереи творчески подходят к цифровому опыту, как до, так и во время Covid-19.

В январе 2021 года Метрополитен-музей в Нью-Йорке в партнерстве с Verizon выпустил серию виртуальных художественных и игровых опытов, основанных на их коллекциях, в которых пользователи смартфонов 4G или 5G могут участвовать из дома.

Кампания включает в себя множество цифровых галерей с дополнительными анимированными интерактивными элементами

на некоторых из самых известных произведений искусства в мире. Завершение различных игр, найденных в рамках опыта, позволяет пользователям разблокировать или «разблокировать» свои любимые произведения для отображения в их собственных пространствах с помощью технологии AR. The Met описал эту функцию как «виртуальный тур, как никто другой».

Лувр – Мона Лиза: За стеклом

Мона Лиза, пожалуй, самая известная картина в мире, находится в парижской галерее Лувр. К сожалению, это также очень маленькая картина, размером всего 77x53 см, а это означает, что может быть трудно увидеть шедевр в реальной жизни с обычной толпой вокруг него. На самом деле картина является настолько популярной достопримечательностью, что музей ограничил время просмотра до 30 секунд на человека, прежде чем его попросят двигаться дальше.

Чтобы решить некоторые из этих проблем и сделать опыт посещения Моны Лизы гораздо более насыщенным и менее поспешным, в Лувре внедрили технологию виртуальной реальности [2].

Mona Lisa: Beyond the Glass-это ограниченное по времени мероприятие, стартовавшее в октябре 2019 года, целью которого было позволить посетителям и удаленным поклонникам картины «быть во вселенной» и более глубоко исследовать историю, стоящую за этой картиной. Используя инфракрасное и рентгеновское сканирование картины и ее более широкий контекст, специалисты VR из Emissive создали 3D-виртуальную модель Моны Лизы, которая реалистично двигалась и взаимодействовала со зрителем, в комплекте с исторически точной настройкой фона [2].

В домашней версии опыта дополнительные картины Да Винчи также были доступны для изучения в виртуальной реальности, хотя и менее подробно, чем главная достопримечательность.

Совершите виртуальный тур с Google Arts and Culture

Приложение Google Arts and Culture, доступное на iOS и Android, похоже на Google Street View для галерей и культурных достопримечательностей. Он может быть реализован на мобильных устройствах при просмотре выбранных музейных сайтов и позволяет пользователю исследовать основные моменты или целые этажи этих зданий в виртуальной реальности. Хотя он существовал задолго до пандемии, многие музеи за последний год уделили особое внимание приложению как способу общения с клиентами, пока они не могут посетить его лично.

Возьмем в качестве примера экскурсию по картинной галерее Далвича. Вы можете просмотреть 652 изображения произведений искусства с высоким разрешением с помощью Google Arts and Culture, которые организованы по стилю, среднему и верхнему тренду [3].

Пользователи также могут совершить экскурсию по залам галереи в виртуальной реальности, с возможностью выбора изображений для просмотра крупным планом из комнаты, в которой они сейчас находятся [3].

Привлекательность приложения очевидна во время пандемии, поскольку оно позволяет вам виртуально посещать галерею, находясь дома, а также предлагает бесплатный образовательный контент. Однако в обычное время она также полезна для тех, кто не может посетить ее за границей, или для тех, кто предпочел бы посмотреть галерею на досуге, чтобы другие посетители не мешали их опыту.

Также одним из методов развития интерактивных технологий является прямая трансляция. Например, Запретный город/Дворцовый музей уже давно практикует данную методику.

В то время как он только набирает обороты на Западе, прямая трансляция уже давно популярна в Китае, часто как привлекательный метод онлайн-покупок.

Запретный город, он же Дворец-музей в Пекине, среди прочего, использовал эту технологию, чтобы предложить экскурсии с гидом, не выходя из дома [4]. В начале апреля здесь прошли три 2-часовые экскурсии в прямом эфире с гидом, предлагающие знакомство с 600-летним памятником и традиционной китайской культурой [4]. Он был настолько популярен, что одна конкретная сессия, транслируемая на платформе прямой трансляции Xinhuanet, достигла 34 миллионов просмотров на своем пике [4].

Прямая трансляция, если она сделана хорошо, часто может быть шагом вперед по сравнению с другими виртуальными турами, которые публика может испытать онлайн (например, через приложение Google Arts and Culture), поскольку эксперт может передавать факты в режиме реального времени, а также отвечать на вопросы тех, кто смотрит. Это также требует меньше усилий со стороны участника, который в противном случае должен был бы читать информацию и быть их собственным гидом.

Художественный клуб Грейсона взял британское телевидение штурмом в 2020 году. Ежедневно транслируемый по 4-му каналу

известный художник и национальное достояние Грейсон Перри стремился «объединить нацию через искусство» в ответ на кризис коронавируса [5].

Каждую неделю Перри рассказывал знаменитостям и коллегам-художникам о важности искусства как отдушины и призывал зрителей дома проявить творческий подход и создать свои собственные работы, поставленные на еженедельную тему, чтобы получить шанс попасть на шоу. Согласно официальному сайту программы, почти десять тысяч человек представили свои работы на протяжении всего сериала, вышедшего в эфир в 2020 году [5].

В то время как это более традиционный интерактивный опыт с помощью линейного телевидения, Манчестерская художественная галерея провела заключительную выставку работ публики из серии и провела прямую трансляцию экскурсии Куратора по галерее для тех, кто не смог ее посетить. Это оказался действительно интересный способ просмотреть некоторые из лучших творений, представленных на протяжении всего шоу, наряду с вдумчивыми комментариями.

Онлайн-уроки, беседы и мероприятия

#OurBrokenPlanet в Natural History Museum является примером учреждения, который стал проводить свои собственные (часто бесплатные) онлайн-уроки, беседы и мероприятия, особенно в свете закрытия школ и праздников в условиях изоляции.

Музей естественной истории был одним из таких музеев, предлагающих этот образовательный контент, запустив свои мероприятия #OurBrokenPlanet в январе 2021 года, которые направлены на изучение нашего воздействия на окружающую среду и способов его снижения. Среди приглашенных докладчиков-фотографы, ученые, журналисты и климатические активисты, такие как Джейн Фонда. Это следует за живыми онлайн-событиями музея природы, которые проходили в течение всего 2020 года, охватывая целый ряд тем-от древних деревьев до астероидов.

Интерактивные сенсорные устройства могут быть неоценимы для предоставления карт расположения выставочных залов. Например, галерея и музей Виктории в Ливерпуле, где представлены работы художника по дикой природе девятнадцатого века Джона Джеймса Одюбона (1785-1851), использовали технологию для создания бесплатного приложения, которое дает интерактивную экскурсию по всему музею.

Как итог, человечество не стоит на месте и непрерывно развивается, продуктом чего с большой уверенностью можно

называть массовая интерактивизация объектов искусства. Существует колоссальный спектр различных путей достижения максимального улучшения и увеличения заинтересованности в произведениях творчества, который расширяется изо дня и в день, и иногда, даже самые негативные явления, такие как пандемия, могут подталкивать человеческий род к развитию

ЛИТЕРАТУРА

1 American Alliance of Museums. National Snapshot of COVID-19 Impact on United States Museums. <https://www.aam-us.org/2020/11/17/national-snapshot-of-covid-19/>

2 Dennis Firšt, Nikola Petljak. Ditdot. Interactive Museum Exhibitions - Examples and Technologies. <https://www.ditdot.hr/en/interactive-museum-exhibitions-examples-and-technologies>

3 Google Arts & Culture. <https://artsandculture.google.com/partner/dulwich-picture-gallery>

4 China Takeway. О Запретном городе. https://twitter.com/China24Official/status/1247740006589849600?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1248196739439312896%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es3_&ref_url=https%3A%2F%2Fconsultancy.com%2Fhow-museums-are-using-immersive-digital-experiences%2F

5 Manchester Art Gallery. Curator's Tour: Grayson's Art Club. <https://www.youtube.com/watch?v=wSsrYsnTWkk>

6 Meet Vincent van Gogh. О проекте. <https://meetvincent.com/lisbon/en/about>

7 teamLab. О национальном музее Сингапура. <https://www.teamlab.art/w/story-of-the-forest/>

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЕВ СЕВЕРО-ВОСТОКА КАЗАХСТАНА В 60-70 ГГ ХХ ВЕКА

КОЖОКАР В. А.

магистр географии, учитель географии,
Школа-лицей № 8 для одарённых детей, г. Павлодар

Начиная с 1960-ых годов историко-краеведческие музеи Казахской ССР видели себя в качестве научно-исследовательских центров, ими собирались значительные материалы по вопросам местного краеведения как в рамках региона, так и с помощью

межмузейной коммуникации. Работники музеев северо-востока Казахстана обращались в музеи, архивы, библиотеки, к частным коллекционерам и свидетелям прошедших событий для восполнения пробелов в истории своего региона. Ими собиралось и обрабатывалось значительное количество материалов, требующее распространения среди школьников, педагогов, студентов и жителей. В этих целях, сотрудники музеев Павлодара, Усть-Каменогорска и Семипалатинска использовали все возможные ресурсы и средства коллаборации для изготовления и широкого распространения различной печатной продукции.

Павлодарский областной краеведческий музей им. Г. Н. Потанина в 2021 году будет отмечать 79 годовщину со дня своего основания. С первых дней он становится одним из основных центров развития краеведения в регионе. В далёкие 1940-ые годы, основатель музея Д. П. Багаев и его сподвижники не могли и мечтать о том количестве и качестве печатных изданий, которые будут издаваться силами его сотрудников через 20-30 лет. Проводя регулярный сбор информации по истории, природе, культуре нашей области из разных источников, сотрудниками была создан значительный архив краеведческих материалов. С ростом количества экспонатов, посетителей возникла необходимость трансляции накопленных фактов из истории области на более широкую аудиторию. Упор в данном направлении был сделан на публикации плакатов, буклетов, брошюр по советскому периоду истории области.

Именно начиная с 1960-ых годов началась история массового выпуска печатных изданий силами музеев северо-востока Казахстана. Павлодарский областной историко-краеведческий музей стал участвовать в выпуске первых краеведческих плакатов. Яркими примерами подобной работы являются плакаты: «В борьбе за власть Советов», «Герои Советского Союза – павлодарцы» [1, с. 5]. Некоторые из них, а именно - «Женщины добровольцы - комсомолки Великой Отечественной войны» был подготовлен и издан совместно с архивными и другими общественными организациями. Можно отметить, что взаимно выгодное сотрудничество музея с другими организациями можно назвать характерной чертой 1960-1970-ых годов. Именно в этот период, руководители, члены администрации входили в музейный Совет, на собраниях которого часто принимались решения о поиске материалов необходимых для издательской практики.

В течении 1960-ых годов музеем был выпущен ряд интересных и значимых для жителей Павлодарской области изданий. Увидел свет

первый путеводитель по Павлодарскому Прииртышью, авторами которого стали: И. Лагутин, В. Критинин, Ю. Юханов. Через пять лет был издан путеводитель по революционным местам Павлодара и области. В 1967 году при поддержке обкома комсомола вышла книга «Победившие смерть» - издание о Героях Советского Союза павлодарцах. В целях развития краеведения и туризма областным музеем и архивным отделом обкомполкома издаётся буклет «Спутник-путеводитель по Павлодарскому Прииртышью», ставший пособием для краеведческих кружков и туристических отрядов [2, с. 10]. Самостоятельным печатным продуктом, выпускаемый павлодарским краеведческим музеем, стал так называемый «Малый музей», сборник фотографий, репродукций и исторических справок по истории края, необходимый для создания основы музеев на общественных началах [3, с. 10]. Семипалатинский областной историко-краеведческий музей готовил путеводитель по городу, приуроченный к 250-му юбилею Семипалатинска [4, с. 112]. Небольшой Лениногорский историко-краеведческий районный музей также занимался издательской работой, фотолaborаторией музея был издан альбом «Лениногорцы – участники Великой Отечественной войны» в количестве восемнадцати экземпляров [5, с. 10]. Нарботанные за десятилетия поисковой и научной работы материалы требовали широкого тиражирования. Как видно из значительного количества наименований печатной продукции, финансовые и технические возможности позволяли осуществлять замыслы по тиражированию наработок даже в небольших провинциальных музеях. Широта тематик печатаемых музейных материалов была самой широкой: от краеведческих изысканий до рекламных проспектов, приглашающих жителей региона в музеи.

Можно говорить о максимальных показателях массовой музейной печатаной активности в 1970-ые годы. Для привлечения посетителей администрация и сотрудники павлодарского музея подготовили, напечатали и разместили свыше 1000 плакатов-реклам и 2500 листовок-обращений к населению с призывом посетить музей. Реклама музея проходила также через радио, телевидение и печать. Это десятилетие было отмечено выпуском брошюры «Знатные земляки», тиражом 2000 экземпляров, которая «имела успех у учителей и молодёжи». К 20-летию освоения целины, был выпущен плакат «Целина – подвиг народа», тиражом 1000 экземпляров совместно с государственным архивом. В 1972 году музей совместно с партийным и государственным архивом был выпущен плакат к 50-летию образования СССР - «В семье единой» тиражом 500 экземпляров,

«Путеводитель по залам музея» тиражом 2000 экземпляров. В 1974 году, в местной областной типографии отпечатан тираж в 500 экземпляров «Тематика экскурсий и уроков» на материалах музея. Издание было подготовлено для оказания методической помощи учителям при организации уроков и тематических экскурсий в музее, которые самостоятельно приводили своих ребят в музей. В 1975 году были изданы типографским способом первый выпуск буклетов об улицах города. Издание было приурочено к 30-летию Победы, в нём работники музея описали подвиги Героев Советского Союза и борцов за власть Советов: М. Катаев, К. Камзин, С. Муткенов, С. Теплов. Небольшой тираж издания в 500 экземпляров, распространялись бесплатно среди школ, общественников, краеведов, пропагандистов, учителей города и области. Работники музея в целях пропаганды знаний о родном крае, о работе музея, а также для привлечения новых посетителей в музей работали над многочисленными публикациями в местной печати и в направлении печати самостоятельных изданий.

Все музеи региона в той или иной мере занимались рекламой [6, с. 7]. С целью активного привлечения в музей посетителей были изданы, отпечатаны типографским способом буклеты и листовки с приглашением посетить этнографический музей в селе Бутаково и историко-краеведческий районный музей в Лениногорске [7, с. 46]. Во многом активность по привлечению посетителей в музей объясняется желанием показать населению обновлённые экспозиции или новые выставки. Зачастую обыватели считали, что посетить музей достаточно один раз, и ничего нового там не появляется. Изменить данное представление были намерены сотрудники музеев.

Именно в эти годы появлялись новые и укреплялись уже существующие общественные и производственные музеи. Учреждения, существовавшие за счёт своих активистов и работающие исключительно за счёт внимания и труда представителей местного сообщества. Для поддержки малых музеев области выпускались малотиражные буклеты о народных / общественных музеях тиражом 200 штук каждый. Таким образом поддерживали музеи в Успенске, Песчаном, Галкино, Экибастузе, мемориальный музей Торагырова. Печатались и документы: инвентарные книги для учёта экспонатов общественных музеев, в количестве, а также «Охранные обязательства» на памятники музеев и списки подлинных памятников взятых на государственный учёт областным музеем. В 1981 году в областной типографии, совместно с областным обществом охраны памятников истории и культуры, издавались

брошюра тиражом 600 единиц: «Памятка шефам, осуществляющим уход за памятниками истории и культуры Павлодарской области».

Таким образом, мы видим, что издательская деятельность сотрудников историко-краеведческих музеев северо-востока Казахстана была обширной и крайне разнообразной. Она отвечала требованиям времени о распространении знаний и памяти о событиях и людях, внёсших значительный вклад в дело развития региона. В то же время издательская активность музеев являлась непосредственно научной работой, в которую входил поиск информации, её оценка и интерпретация для дальнейшего тиражирования. Следует отметить и высокую инициативность активистов, налаживавших связи с другими общественными, культурными, научными и государственными организациями для расширения издательских возможностей по вопросу издания и распространения материалов направленных на популяризацию краеведческих знаний о регионе. Помимо агитационных и просветительских материалов сотрудниками музеев выпускались вспомогательные издания для нужд «подшефных» общественных и народных музеев, документация направленная на сохранение культурного и природного наследия региона.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 ГАПО. Ф. 400. Оп. 2. Д. 23. Л. 5.
- 2 ГАПО. Ф. 400. Оп. 2. Д. 23. Л. 10.
- 3 ГАПО. Ф. 535. Оп. 1. Д. 191. Л. 10
- 4 ЦДНИ. Ф. 374. Оп. 1. Д. 3. Л. 112.
- 5 ГАВКО. Ф. 1151. Оп. 1. Д. 23. Л. 10.
- 6 ЦДНИ. Ф. 694. Оп. 1. Д. 37. Л. 7.
- 7 ГАВКО. Ф. 1151. Оп. 1. Д. 23. Л. 46.

ВОЕННОЕ ВООРУЖЕНИЕ КАЗАХОВ И КАЗАКОВ

КОМАРОВ В. В.

учитель истории, Специальная школа-интернат № 2, с. Песчаное

В структуре вооружения казахского народа XVII-XVIII вв. ведущая позиция занимали лук и стрелы – ручное металлическое оружие дальнего боя. В персо-тюркоязычных письменных источниках XV-XVII вв. по истории кочевников Среднем Азии и Казахстана многократно упоминаются лук и стрелы, группы

стрелков-лучников. В устно-поэтическом фольклоре казахов необходимый набор вооружения воина-батыра – лук и стрелы.

По сохранившимся визуальным источникам мемориально-культурных памятников Мангышлака и Устюрта, казахские луки по своему строению относились к классу сложносоставных. Информация о точных размерах лука и стрел ничего не известно. По рисункам англичанина Дж. Кэстли, можно определить, что некоторые виды казахского лука достигали достаточно значительных размеров, вероятно, 120-130 сантиметров (рисунок 1). Подтверждение тому является, что изображения лука и спичечного коробка на авторских рисунках более или менее совпадают [1, с. 51].

Рисунок 1 – Типы наконечников казахских стрел

Стрелковое оружие достигает наивысшего уровня развития среди кочевников Евразии. Причиной такого явления выступает охота, которая играла важную роль в хозяйстве кочевого народа. Основным охотничьим оружием кочевников были лук и стрелы. Очевидно, что в процессе охоты конструкция лука постоянно видоизменялась и дополнялась. В то же время лук и стрела – главное оружие кочевника в бою. Постоянно приобретенный военный опыт способствовал

постоянному изменению ручных метательных средств. Рост боевых столкновений с оседлым аграрным миром и знание его военного дела, в частности, с разветвленной системой обороны, напрямую определяли улучшение боевых возможностей кочевнических луков. Здесь также следует подчеркнуть, что особенно в военно-технической сфере процесс инноваций, заимов и взаимных влияний продвигается быстрыми темпами. Казахские луки генетически восходят к многочисленным разновидностям сложного лука, бытовавших среди тюрко-монгольских племен и народов средневековья.

Казахи использовали разные виды составных луков разного происхождения. Источники указывают, что казахские кочевники часто приобретали луки у соседних народов. В основном лук состоял из центральной части – рукояти и упругие части между рукоятью и концами – плечи лука и два конца. Можно предположить, что элементы лука были склеены клеем и обернуты в основном кожаными ремнями, которые могли быть усилены костяными или роговыми накладками. Размер арки, скорее всего, составлял от 70 до 120 сантиметров.

Казахи «из кишок делают тетиву для лука...», – сообщает Рузбихан. В качестве тетивы (адырна) также использовались тонко переплетенные конский волос и шелк. В неэффективном положении лука кочевники оставляли сухожилие ослабленным и незатянутым, поскольку чрезмерное и долгое растяжение могло сделать сухожилие непригодным для использования. На продуктивность лука сильно влияли климатические условия. Например, из-за дождя тетива становилась влажной и ослабленной, а в сильный мороз оно могло лопнуть, если его потянуть. Чтобы уберечь их от повреждений, луки хранили в специальных кожаных налучьях [2, с. 143].

Большая коллекция стел казахов, ок и жебе хранится в музее антропологии и этнографии им. Петра Великого в городе Санкт-Петербург. Среди всех наконечников выделяются несколько важных видов, для пробития панциря использовался четырехгранный «Сауыт бузар», для охоты – двухгранный, для сбивания врагов с седла применялся наконечник «Козы жаурын» в форме лопатки ягненка [3, с. 86].

Все представленные в музее стрелы изготовлены из дерева. Из определенных видов деревьев крайне умело изготавливали стрелы. Самые прочные и крепкие были из березы. Из веток тополя, ивы и тростника делали заготовки. В казахском эпосе неоднократно говорится о раскрашенных стрелах. По старой традиции нижние концы древка выкрашены в орнамент в виде спирально прикрепленных

красных полос, оканчивающихся широкой черной полосой, после которой древко до пятки уже сплошь выкрашено красной краской. Это окрашивание играет и практическую роль. Специальные красные, синие, желтые и подобные полосы, нанесенные на древки стрел, были связаны с тем, что по этим условным обозначениям воин-лучник по мере необходимости вынимал нужную стрелу из колчана.

Кочевники Средней Азии для стабилизации полета стелы использовали птичьи перья. Монголы применяли оперения таких птиц как орла, коршуна и гуся. Бралась перья только из хвоста, ибо перья из крыльев не подходили для точности полета. Пятки (а точнее гнезда) казахских стрел делались непосредственно на древке в виде насечки или специально делались из рога.

Во время стрельбы лук держался в основном вертикально в левой руке. Правой рукой лучник доставал стрелу из колчана и натягивал тетиву. Особенно важной деталью был наклон лука. Когда задача лучника состояла в том, чтобы отправить стрелу на большое расстояние, лук держали в приподнятом положении. Одним из решающих условий, пришедших к успешному применению лука, были ветряные условия. Воины стремились попасть в такое положение при метании стрелы, поэтому полет стрелы сопровождался движением ветра, это был один из главных моментов меткой и правильной стрельбы. Успешный выстрел и дальность полета стрел зависит также от других условий: мощи лука (гибкость, упругость), способа натягивания тетивы на лук кибити, качества тетивы, лука, стойки стрелка (положение тела, ног и головы), положения рук на кибити (хват) и тетиве и, наконец, опыта и искусства воина-лучника.

Выстрел из лука требовал маневренности и ловкости со стороны воина. Кочевники обычно низко располагались на лошадях. Такая посадка давала воину возможность легко поворачивать лук и способствовала более эффективному выстрелу противника. Одну из главных ролей для удобства стрельбы с лошади играли седельные скобы. Короткие стремена были характерны для казахского способа посадки в седло. Чаще всего кочевому всадник укорачивали фиксатор, что давало ему возможность лавировать во время езды и тем самым облегчало стрельбу из лука. Секреты искусства стрельбы из лука передавались от отца к сыну. При удачном выстреле стрелу было очень тяжело вытащить из раны.

В Средние века показателем качества стрельбы из лука была высочайшая способность попадать в цель. Некоторые воины могли стрелять через доспех и щит, а иногда и через двойные доспехи.

Мастера боя с луком пользовались уважением и престижем среди кочевников. Один из первопроходцев казахского султана султан Ондан (отец знаменитого Ораз-Мухаммеда) за свое искусство на листе носил прозвище «Узын окты Ондан» – буквально длиннострельный Ондан.

Лук и стрелы в милитаристской системе казахов, как и других евразийских воинов, имели важнейшее значение. Его более развитый боевой опыт, чем у других видов оружия, способствовало преобладанию у казахов образов конного и лучного боя.

По свидетельствам летописцев, казачьи лучники были выдающимися стрелками. Лучшие из них могли выпустить всего за минуту более двадцати стрел на расстояние до 300 шагов, уложив их в круг диаметром не больше метра. Такой темп стрельбы требовал не только наличия хороших луков, но и соответствующего вспомогательного инвентаря. И пешие, и конные лучники того времени носили луки и стрелы в специальных футлярах – на лучах и колчанах. Полный набор вооружения лучника назывался сайдак, или сагайдак. Для увеличения скорости стрельбы стрелы извлекались из колчана и втыкались в землю так, чтобы стрелок, выпустив одну, мог немедленно наложить на тетиву следующую. Обычно на это уходило около двух секунд. Для защиты рук стрелка от болезненных, а порой и рассекающих кожу до крови ударов спущенной тетивы использовались различные защитные приспособления [4, с. 350].

Необходимо отметить, что лук со стрелами довольно быстро уступили место ружьям и пистолетам, которыми они пользовались уже со времен похода Ермака в Сибирь.

В то же время лук продолжал служить наряду с огнестрельным оружием. На протяжении большей части рассматриваемого периода, ружья и пистолеты уступали в скорострельности (пистолеты еще и в дальности стрельбы) традиционным сложносоставным лукам, что было особенно заметно в ходе динамичной конной схватки характерной для степных сражений. В этих условиях среди сибирских, яицких и оренбургских казаков наметился своеобразный «ренессанс» лучного боя. Саадаки (луки, стрелы, налучи, колчаны, стрелковые пояса) приобретались казаками у тех же кочевников. Они же выступили и первыми «учителями» лучной стрельбы для русских казаков степного пограничья. Интересно, что если первоначально функции конных лучников в казачьих войсках выполняли, в основном, выходцы из степных народов (татары, ногайцы, калмыки, казахи, башкиры и др.), то позднее к ним присоединились и этнические русские. Заимствованная казаками степная воинская традиция оказалась весьма устойчивой.

Лучной бой достаточно широко практиковался конными казаками Сибири даже в первой половине XVIII в. А яицкие и оренбургские казаки продолжали эпизодически использовать луки и во второй половине столетия [5, с. 250].

Военные действия в Сибири вскоре доказали, что применение огнестрельного оружия в полевых условиях не всегда полезно. Поэтому сибирские крепостные часто брали старые луки и стрелы, и у них они были наравне противников. Источники часто упоминают «саидаки», которые были вооружены сибирскими казаками и слободскими драконами Тобольского края. Один из странников, пришедший в Томск в 1719 году, говорил об учении местных казаков. Посередине полянки они ставили прут и «все время скакали перед ним, вводили стрелы без ошибок». В культурном слое Сибири останки костей и железные наконечники стрел постоянно встречаются в основном коренного происхождения, хотя попадаются и чисто русские наконечники. Вероятно, казаки по-прежнему использовали обмундирование туземного производства, сделанного местными татарами.

У казахов и казаков лук со стрелами, как самый древнейший вид оружия использовался изначально, у казахов эта военная традиция перешла от своих тюркских предков. У казаков лук использовался очень незначительное время и к началу XVIII века практически был отодвинут на второй план, а в бою применялся редко. У казахов лук со стрелами применялся на протяжении всего XIX века. К примеру, войско Кенесары было вооружено именно луками, ружей было мало. Таким образом отметим, что традиция использования лука наиболее развитой оказалась у казахского ополчения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сочин С. А. Боевые традиции казахского народа – основа военно-патриотического воспитания будущего учителя // Молодой ученый. – 2012. – №9. – С. 300-310 с.
- 2 Кушқұмбаев А.К. Военное дело казахов в XVII-XVIII веках. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 172 с.
- 3 Валиханов Ч. Избранные произведения. – Алма-ата: Наука, 1986. – 420 с.
- 4 Семенюк Г.И. Оружие, военная организация и военное искусство казахов в XVII-XVIII вв. // Вопросы военной истории России XVIII и первой половины XIX веков. – М.: Наука, 1969. – 445 с.
- 5 Мамонтов В.Ф. История казачества России. – Екатеринбург, 1995. – 500 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ – АЛАШ ИДЕЯСЫНЫҢ ӨМІРЛІК ШЫНДЫҚҚА АЙНАЛУЫНЫҢ КӨРІНІСІ

КУЗЕМБАЕВ А. С.

магистрант, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ТОРАЙГЫРОВ Е. М.

«Қазақстан тарихы» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» еңбегінің «Алаш мұрасы және осы заман» атты тарауында: «XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан рухани - зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идеясын жазу міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарапынан шыққандар, әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауымның қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал» – деп көрсеткен болатын [1, 156 б.].

Алаш партиясы қозғалысының және аса көрнекті көшбасшыларының қазақ халқының ұлттық мемлекеттілігін қайта дамытудағы ұмтылысы 1920 жылғы 26 тамыздағы Қазақ (Қырғыз) автономиялық республикасын, одан кейін 1936 жылы Одақтас республиканы құруға ұласты және ол ақырында 1991 жылы Тәуелсіз Қазақстан мемлекетін құрудың негізі болды.

Ең бірінші қазақ сахарасының тәуелсіздік алар алдындағы жағдайы зерделенген дұрыс.

XX ғасырда ұлт-азаттық қозғалысының жаңа сатысы басталды. Оның басы-қасында «Оян, қазақ!» ұранымен шыққан, демократиялық Ресейдің құрамында қазақ елін еуропалық жолмен дамытуды, жаңғыртуды көсеген реформаторлар – Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұстафа Шоқай бастаған ұрпақ еді. Бұл ұлттық рухтың жаңғыру, қайта түлеу кезеңінің басы еді. 1916-1937 жж. қазақ халқы ұлт-азаттық қозғалысының сергелдең кезеңіне түсті, ұлт қырғынға ұшырады, оның рухының қаймағы, кілегейі тұтасқа жақын құрып кетті, ұлт-азаттық қозғалысы өз қанымен түгшықты. Алайда халық өзінің жауынгерлік рухын жоғалтпады. Шаруаларды күшпен зорлап ұжымдастыруға қарсы 370-тен астам көтеріліске шықты. Соғыстан кейін халық өзінің жарасын жазды, күш жинады, біртіндеп ояна бастады. Бұл процестерді рухани өмірдің көсемі – зиялы қауым басқарды.

Қандай да бір ғылымы дамыған елде – тілі, әдебиеті мен тарихы тасада елеусіз қалып жатса, онда ол елдің елдігі де, руханиятының тектілігі де күмәнді болмақ. Осы тұрғыдан алғанда қазақ халқының руханиятының ішіндегі өзін-өзі сақтау иммунитеті, таңдаулы тәуірлерінің парасаты арқылы ғана сақталып келген. 37-жылға дейін қазақ «Алаш» – деп ұран салса, енді жаңа ұран – «Қазақ» болды. 1938 жылы үзілген қазақ руханияты мен қазіргі руханиятымызды жалғайтын зиялы қауым құралып қалыптасуы Ұлы Отан соғысы басталған кезеңнен бастау алды. 1941-1953 жылдар аралығында қазақ руханиятының жаңа құрағы құралып, серкелерінің ордалы ордасы: Қаныш Сәтпаев, Мұхтар Әуезов, Бауыржан Момышұлы, Әлкей Марғұлан, Қасым Аманжолв, Есмағанбет Исмаилов, Ермұхамбет Бекмаханов, Бейсенбай Кенжебаев, Қажым Жұмалиев, Илияс Омаров, Жайық Бектұров, Ахмет Жұбанов, Темірғали Нұртазин, Әуелбек Қоңратбаев, Қайым Мұхаметханов, Бекжан Сүлейменов және т.б. осылар сынды «Алаш арыстарының» көздерін көріп, тағлымдарын бойларына сіңірген, қазақ халқына қызмет ету – аманатын адал арқалаған ерлеріміздің қатарымен толықты. Бұл рухани һәм тарихи сабақтастығының үйлесімді жалғасы болып, текті руханиятымыздың есесін қайтарып, іргесін бүтіндеді [2, 49 б.].

Шындығында да М. Әуезовтың «Абайы», С. Мұқановтың «Мөлдір махаббаты», «Жұмбақ жалау», «Балуан Шолағы», «Менің мектептерім», Олжас Сүлейменовтың «Азиясы», Ф. Мүсіреповтың өшіп бара жатқан қазақ тілін қорғап жасаған баяндамасы, Ж. Молдағалиевтің, М. Мағауиннің, Ә. Кекілбаевтың шығармалары, Е. Бекмахановтың «Қазақстан XIX ғ. 20-40 жылдарында» т.б. еңбектері жастарды оятты, ұлттық сана сезімін қалыптастырды.

Дегенмен адамзат тарихында болып көрмеген идеологиялық машина 70 жыл бойы ұлттың рухани тіректерін күл-талқан қылып қиратты, оның руханиятын кесіп-пішіп шүнтитты да ортақ бір қалыпқа салып салып шегендеді [1, 291 б.]. Жас ұрпақ ұлттың басына түскен геноцидті түсіне бастады. Өз елінде халық жатаққа, өз Отаны – өгей елге айналды. Ахмет Байтұрсынов айтқандай «қуыршақ республика» дәрежесінде қалды. Шын мәнінде жас ұрпақ – жаңаруды, жаңғыртуды армандаған күрескер ұрпақ өз халқына деген сүйіспеншілігін, ұлттық арын, бостандығын қорғады, оны күн тәртібіне қойды [3, 128 б.]. Міне, осылай ұлт – азаттық қозғалысының жаңа сатысы өрбіді.

70 жылдан астам уақыт бойы қарулы күшке сүйеніп адам құқын аяқ асты етіп келген кеңес өкіметінің бұрынғы КСРО көлемінде соққан азғана демократия лебіне шыдамай құлап түсуі Алаш

ардагерлерінің кезінде оған қарсы жүргізген күрестерінің әділетті күрес болғандығының ең басты көрсеткіші. Демек, олар қазақ даласына зорлықпен қолдан орнатыла бастаған кеңес өкіметінің жаратылысынан алаш баласына жат, бүкіл табиғаты, бітім-болмысы қазаққа қарсы құбылыс екендігін, сол кезде-ақ көре білген [4, 320 б.].

Бұл қозғалыс Одақтың құлап, ыдырап, республикалардың суверениетімен аяқталды. Қазақстан желтоқсаны Одақ желтоқсанына айналды, республика шеңберінен шығып, еуразиялық сипат алды. 1986 жылғы Желтоқсан – қазақ халқының күрескер халық екенін танытты, бостандық үшін жанын пиде етуге даярлығын көрсетті.

Желтоқсан қозғалысы – ұлт азаттық тарихында ерекше орын алады. Бұл XX ғасырда Ұлттық жаңғыруға бастаған Алаш идеясының қайта түлеу кезеңінің басы болды. Бүгінгі күнде бастан кешіп жатқан тәуелсіздігімізге жол салған ұлт-азаттық қозғалыстың жаңа сатысы еді. Ол бүкіл халықтың рухани өміріне әсер етіп, ұлттық сананы өсірді, ұлттық рухты жандандырды.

1988 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің «Жазықсыз жазалағандарды ақтау жөніндегі» қаулысымен 20-40 жылдар мен 50 жылдардың бас кезінде негізсіз қуғын-сүргінге ұшырап, сотталған халықтың даңқты өкілдерінің есімі қазақ халқына қайтарылды. Танымал тұлғалардың ақталуы жұртшылық арасында зор қолдауға ие болды. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің 40 жылдардың екінші жартысы мен 50-жылдардың бас кезіндегі идеология мен ғылым мәселелері жөнінде қабылданған бірқатар қаулыларының мәні жағынан терең қателікке ұрынған және ғылымның дамуына орынсыз бөгет жасаған қате шешімдер ретінде күші жойылды. Алаш қайраткерлерінің есімдері мен еңбектері ел игілігіне айналды, тәуелсіздікке қызмет ете бастады. Алаш қайраткерлерін ақтау ісі жалпы ұлттық идеяға айналды.

Алаштықтардың басты мұраты – елшілдік, яғни жеке тәуелсіз мемлекет құру және оның байтақ астанасын пайда болдыру еді. Тіптен бұл мақсат жолында Ә. Бөкейхановтың жеке ой-пайымы да болғанын аңғарамыз. Алаш көсемі өзінің «Григорий Николаевич Потанин» атты мақаласында: «Қазақты автономия қылсақ, Қараөткел Алаштың ортасы, сонда университет салып, қазақтың ұлын, қызын оқытсақ, «Қозы-Көрпеш - Баянды» шығарған, Шоқан, Абай, Ахмет, Міржақыпты тапқан қазақтың кім екенін европа сонда білер еді-ау» деген өзек жарды сөзі бар [5, 183 б.].

Мына бір үндестікке назар аударса, Елбасы Н. Назарбаев «Жылдар мен ойлар» атты кітабында: «Өткен ғасыр басында

алғашқы қазақ либералдары – «Алаш» партиясы көсемдеріде саяси орталықты әуелден зор стратегиялық маңызға ие осы аймаққа (Сарыарқаға) көшіріп әкелуге күш салды» дейді. Елбасы айтқандай, XX ғасыр басынды тәуелсіздікті мақсат тұтқан алаштың ел астансын таңдаудағы мұраты – қазіргі тәуелсіз Қазақ елінің ғасыр аяғындағы астана таңдауымен үндесіп жатқаны, мемлекет мүддесінің үзілмей жалғасқан асыл арқауы екені шындық.

Сонымен қатар Алаш қайраткерлері қазақ елінің сан ғасырлық даму тәжірибесін, салт-дәстүрін революциялық әдіспен күрт өзгертуді емес, қайта оларды эволюциялық жолмен, басқа өркениетті елдердің өмір тәжірибесін ескере отырып, одан әрі жетілдіре түсуді көздейді. Осы орайда Елбасы: «Біздің кешегі тарихымыз бұлтартпас бір ақиқатқа – эволюциялық даму ғана ұлттың өркендеуіне мүмкіндік беретініне көзімізді жеткізді деуі» жоғарыдағы алашшылдардың бір ғасырдан кейін іске асқан арман-аңсары екенін бағамдай аламыз [6, 12 б.].

XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының өз халқын ұйқыдан оятып, бостандық, теңдік және туыскандық жолына салу үшін жүргізген жанпида күресі туған халқымен мәңгі бірге жасамақ, ал бүгінгі күнде олардың азабы мол еңбегі азаматтықтың биік үлгісі ретінде қазақ елінің тарихи жадында қайта жаңғыру үстінде [7, 364 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
- 2 Тасболатұлы Ж. Репрессияға ұшыраған қазақ руханияты // Ақиқат, ұлттық қоғамдық-саяси журнал. – № 4. – 2013.
- 3 Қозыбаев М.Қ. Киелі тәуелсіздік. – Алматы: Баспалар үйі, 2009 – 448 б.
- 4 Атабаев Қ. Қазақ баспасөзі Қазақстан тарихының дерек көзі (1870-1918) ғылыми монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2000. – 358 б.
- 5 Бөкейхан Ә. Таңдамалы. 2-кітап. Алматы: Өлке» баспасы, 2003. – 224 б.
- 6 Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана, 2017 – 55 б.
- 7 Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы – Алматы: «Санат», 1995. – 368 б.

ЕКІБАСТҰЗ ҚАЛАСЫНЫҢ ӨТКЕНІ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ. ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІК ТУРАЛЫ

КУЛЬМАҒАНБЕТОВА Р. А.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Болашақтың дағдылары – ертеңгі табысқа жетудің бүгінгі жолдарын ұсынған бұл ғылыми-зерттеу мақаламда XX ғасырдың I жартысында Екібастұз өңіріндегі кәсіпкерлік жағдай мен қазіргі нарық жағдайында өмір сүрудің бірегейі болып табылатын салаға кәсіпкерлік ойлаудың соңғы әдістерін, қойылатын негізгі талаптарын жан-жақты көрсетуді жөн көрдім. Қазақстанды әлемге танытатын брендтер төңірегінде жасау және оны дәріптеуге бағытталған біршама тың жобалар көрініс табады. Біз жаңа заманға сай болу үшін Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы тарихи өрлеу бастауында тұрған біртұтас ұлт болуымыз керек. Бұл жолдау еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму мәселелеріне арналған. Жолдауда халықтың әл-ауқатын арттыру, кәсіпкерлікті дамыту, әлеуметтік саланы қолдау мәселелеріне баса назар аударылды. Қ. Р. Тұңғыш президентінің әсіресе, экономиканың негізгі қозғаушы күші саналатын шағын және орта бизнестің бүгінгі дамуына тоқталып, оны ары қарай жандандырудың негізгі жолдарын айқындап бергені мәлім. «Бизнестің жол картасы» бағдарламасын 2025 жылға дейін ұзартуды ұсынды. Жұмыс берушілерді тарту арқылы және халықаралық талаптар мен цифрлық дағдыларды ескере отырып, техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламаларын жаңарту керектігін басты назарға алды [1].

XIX ғасырдың екінші жартысында XX ғасырдың басында қазақ қоғамдық өмірінде ұлттық буржуазия тобы қалыптаса бастады. Бұл топтар қоғамның кәсіпшілік негізін қалады. Белгілі тарихшы Е.Бекмаханов былай деп жазған «XIX ғ ортасында товарлы капиталистік қатынастарының қазақ қоғамына енуіне байланысты қоғамның әлеуметтік жүйесінде күрделі өзгерістер болды. Қазақтың кейбір бай феодалдары капиталистік қатынасқа тез арада ілесіп кетті. Байлардың жаңадан құрылған жалдамалы еңбек, ауылшаруашылық машиналары кеңінен қолдана бастады» - деп жазады, өзінің «XIX ғ екінші жартысындағы және XX ғ басындағы байлар шаруашылығы және оның ерекшеліктері» деген еңбегінде [2, 338 б.]. Жаңа бай элементтер тобы өз шаруашылығының рынок сұранысына

байланысты құра білді. Патша үкіметінің Қазақстандағы отаршыл экспансиясы оның әлеуметтік экономикалық өмірдегі табиғи ішкі қатынастарды толығымен өзгертті десе болады. Сонымен қатар олар қоғамның дамуына рыноктық қатынасты енгізу арқасында кәсіпкерлік топтардың қалыптасуына ықпал етті. Ол жөнінде орыстың зерттеушілері Румянцев П. П. өзінің «Современный экономический строй» деген еңбегінде, Галузо П. Г. өзінің «Социальные отношения в казахском ауле и переселенческой деревне Казахстана в начале XX века» - деген еңбегінде, қазақ қоғамындағы кәсіпкерліктің дамуы жөнінде ашып көрсеткен. Галузо былай дейді «Қазақтың жаңа байлар тобы жәрменкеде сатылатын малдың иесі ғана емес, сонымен қатар олар жердің де иесі» – деп көрсеткен [3, 28 б.]. Олар ауылшарушылығының товарларын рынокқа шығарып қана қоймай, капитал қорында жинағанын көрсетеді.

«Баршаға тегін кәсіптік-техникалық білім беру» жобасын жүзеге асырылды. «Мемлекет жастарға алғашқы мамандықты береді. Бизнес-климатты жақсарту үшін батыл іс-қимыл талап етіледі, әсіресе өңірлік деңгейде» - деп, оны да бір жолға қойды. Осылайша Үкімет бизнесті көлеңкеден шығарып, оны қолдауға бағытталған жүйелі шаралардың жаңа пакетін дайындады. Міне ғылыми мақалада өңіріміздің осы құндылықтарын заманауи тұрғыда дәріптеу, паш ету, күнделікті өмірде қолдану бағыты да кіріктірілген. Құнды дүниелердің біршамасы қазақ даласынан бастау алғанын әлем мойындап отыр. Осы тұрғыда алсақ зерттеу тақырыбы кәсіпкерлік ойлау қазақ халқы үшін болашақтың дағдысы ғана емес, ұлттық рухымызды көтеретін құндылықтардың бірі екенін, оны дамыту бағытында атқарылатын жұмыстарды нақты жүйелеу қарастырылған. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақалада әлем бізді қара алтынмен немесе сыртқы саясаттағы ірі бастамаларымызбен ғана емес, мәдени жетістіктерімізбен де тануы керек. Біз кәсіпкерлік ойлау тұрғысынан заманауи мәдениетіміздің қандай өкілдері әлемдік аренаға жол тартуы керектігін анықтап алуымыз қажет. Осылайша өз өлкемізде ұлттық мәдениетіміздің озық үлгілерін іріктеп алғаннан кейін республикаға оларды таныстыру рәсімдерін өткіземіз. Ал әлемнің саяси және экономикалық трансформация үдерістері күшейе түскен заман халықаралық имидж құрумен тығыз байланысты болуы зерттеу тақырыбының өзектілігін көрсетеді.

Тақырыптың ең маңыздысы қазақ әдебиетіндегі материалдық және рухани құндылықтарды кіріктіре отырып, қазіргі кезде қаншалықты қолдануға ыңғайлы деген тұжырымды да талдап

көрсетіледі. Қазіргі кезде елімізде кәсіпкерлікте қажетті бүгінгі күннің трендін де шолып өтеміз. Мысалы, IT-технология, инновация, блокчейн, стартап, венчур, соңғы технологиялар, бизнесті бастайтын жер т.б. Отандық өнімдерді қалай брендтеу керек? Жалпы ғылыми-зерттеу жұмыста алға қойған мақсат та осы.

Павлодар облысы Екібастұз қаласындағы шағын және орта кәсіпкерліктің динамикасы мен құрылымы. Қысқа мерзімді экономикалық индикатор 2019 жылдың қаңтар – маусым айларында 2018 жылдың қаңтар – маусымына қарасты 101,8 %-ды құрды. Қысқа мерзімді экономикалық индикаторды есептеу жеделдікті қамтамасыздандыру үшін жүргізіледі және ЖІӨ-нің 60%-ын құрайтын негізгі салалардың, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп, құрылыс, сауда және байланыс, шығару индексінің өзгеруінде негізденеді.

Кесте 1. Павлодар облысы аймақтары бойынша шағын және орта кәсіпкерліктер субъектілерінің саны

ШОК субъектілерінің көрсеткіштері

	2019 ж. 1 шілдесіне		2019 ж. 1 сәуіріне жұмыспен қамтылған адамдар саны	2019 ж. қаңтар-наурыз айларында өнім шығаруы, млн Т
	тіркелген субъектілер саны, бірлік	әрекеттегі субъектілер саны, бірлік		
Барлығы	54 788	46 167	133 374	142 895
шағын кәсіпкерліктің заңды тұлғалары	13 115	9 625	47 395	70 604
орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары	109	109	16 868	41 851
жеке кәсіпкерлер	37 958	32 966	62 219	26 000
шаруа және фермерлік қожалықтар	3 606	3 467	6 892	4 440

Облыс аймақтары бойынша ШОК субъектілерінің саны

	Жалпы тіркелген ШОК субъектілері	в том числе			Жалпы әрекеттегі ШОК субъектілері	в том числе		
		ШОК заңды тұлғалары	жеке кәсіпкерлер	шаруа және фермерлік қожалықтар		ШОК заңды тұлғалары	жеке кәсіпкерлер	шаруа және фермерлік қожалықтар
Павлодар облысы	54 788	13 224	37 958	3 606	46 167	9 734	32 966	3 467

Павлодар қ.	31 877	9 736	22 037	104	26 083	7 031	18 970	82
Ақсу қ.	3 198	358	2 602	238	2 749	283	2 237	229
Екібастұз қ. Аудандар:	10 230	2 405	7 526	299	8 540	1 789	6 465	286
Ақтоғай	701	42	408	251	661	40	373	248
Баянауыл	1 530	118	906	506	1 373	99	786	488
Железин	851	70	580	201	806	63	547	196
Ертіс	1 085	72	692	321	998	66	645	287
Тереңкөл	966	86	617	263	889	74	573	242
Аққулы	625	26	370	229	593	21	344	228
Май	657	43	427	187	632	39	406	187
Павлодар	1 322	133	630	559	1 204	110	540	554
Успен	724	49	437	238	672	43	393	236
Шербакты	1 022	86	726	210	967	76	687	204

Тұрмыс деңгейі Орта есеппен жан басына шаққандағы халықтың атаулы ақшалай табысы 2019 жылдың I тоқсанында, бағалау бойынша 98 416 Т құрды және 2018 жылдың I тоқсанымен салыстырғанда 12,5%-ға артты, нақты ақшалай табыс 7,3%-ға артты.

Еңбек нарығы және еңбекақы төлемі 2019 жылдың I тоқсанында жұмыссыздардың саны, жұмыспен қамту мәселелері бойынша ішінара тексерудің мәліметтері бойынша 19,4 мың адамды құрды, жұмыссыздық деңгейі жұмыс күші санына қарасты 4,8% құрды. 2019 жылдың қаңтар-наурыз айларында жұмысшыларға аударылған орташа айлық атаулы жалақы 145 845 Т немесе 2018 жылдың сәйкес мерзіміне қарасты 108,9%. Нақты жалақы индексі 103,9%-ды құрды.

Бағалар 2019 жылдың маусымында тұтыну бағасының индексі 2018 жылдың желтоқсан айымен салыстырғанда 102,2%-ды құрды. Азық-түлік тауарларының бағасы 5%-ға, азық-түліктік емес тауарлар – 1,9%-ға артты, ал тұрғындар үшін ақылы қызметтер – 1%-ға кеміді. Кәсіпорін-өндіруші өнеркәсіптік өнім бағасы 2019 жылдың маусымында 2019 жылдың бірінші жартысында өңірлерге шаққанда Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы туралы есеп 137 2018 жылдың желтоқсан айымен салыстырғанда 4,2%-ға артты [4].

Кесте 2 – Павлодар облысы шағын және орта кәсіпкерліктер субъектілері

ШОК субъектілері

өткен жылдың сәйкес мерзіміне, пайызбен

	2019 ж. 1 шілдесіне әрекеттегілер саны	2019 ж. 1 сәуіріне жұмыспен қамтылғандар саны	2019 ж. қаңтар-наурыз айларында өнім шығару
Шағын және орта кәсіпкерліктер субъектілері	107,8	106,5	113,9
Шағын кәсіпкерліктер субъектілері	107,8	106,7	118,3
Орта кәсіпкерліктер субъектілері	107,9	105,2	104,4

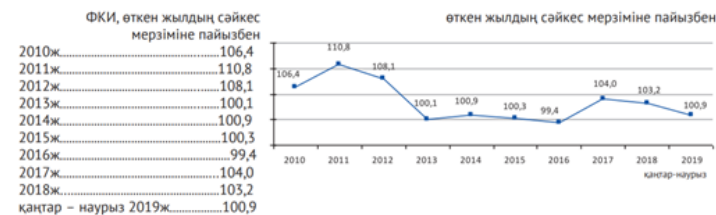
Ұлттық экономика Аудандық жалпы өнім көлемі 2019 жылдың қаңтар – наурыз айларында 562,6 млрд тенге құрды. 2019 жылдың қаңтар-маусым айларында негізгі капиталдағы инвестиция көлемі 171,3 млрд Т немесе 2018 жылдың қаңтар-маусым айларымен салыстырғанда 2,7%-ға артты. 2019 жылдың 1 шілдесіне тіркелген заңды тұлғалар саны 15 903 бірлік құрды және өткен жылдың сәйкес мерзімімен салыстырғанда 3,7%-ға артты, соның ішінде 100 адамнан кем жұмысшылар санымен 15 581 бірлік. Әрекеттегі заңды тұлғалар саны 12 088 бірлік құрды, соның ішінде шағын кәсіпорындар (100 адамнан кем) 11 766 бірлік құрды.

Сауда «Сауда» саласы (көтерме және бөлшек сауда; көлік және мотоцикл жөндеу) бойынша физикалық көлем индексі 2019 жылдың қаңтар – маусымында 103,7%-ды құрды. Бөлшек сауда көлемі 2019 жылдың қаңтар – маусым айларында 180,7 млрд тенге, физикалық көлем индексі – 103,7%-ды құрды. Көтерме сауда көлемі 2019 жылдың қаңтар – маусым айларында 210,1 млрд Т құрды және 2018 жылдың қаңтар – маусым айларымен салыстырғанда 0,3%-ға артты.

Экономиканың нақты секторы 2019 жылдың қаңтар-маусым айларында өнеркәсіптік өндіріс көлемі 969,1 млрд тенге құрды, бұл 2018 жылдың сәйкес мерзімінен 0,2%-ға артық. Тау-кен қазу өнеркәсібі және жердің үстіңгі қабатындағы кендерді қазып алатын орынды өңдеу 10,3%-ға, сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтарды жинау мен бөлуді бақылау – 1,2%-ға өсті, ал өңдеуші өнеркәсіпте 0,6%-ға және электрмен жабдықтау, газ беру, бу және ауа кондициялауда – 10,1%-ға кеміді [3].

Кесте 3 – Экономикалық жүйелерді ұйымдастырудың үлгілері

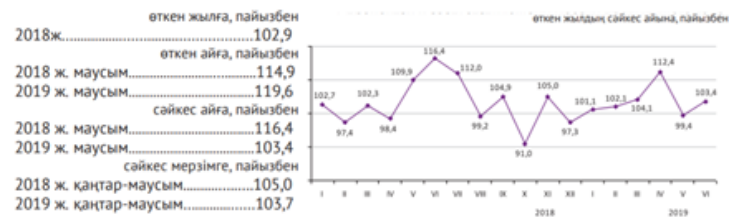
Өңірлік жалпы өнім

Павлодар облысының өңірлік жалпы өнімнің (ӨЖӨ) өндірілген көлемі 2019 жылдың қаңтар-наурыз айларында 562,6 млрд тенге құрды және 2018 жылдың сәйкес мерзімімен салыстырмалы түрде нақты есептеуде 0,9%-ға ұлғайды.

Облыста жан басына шаққандағы ӨЖӨ шамасы 2019 жылдың қаңтар-наурыз айларында 746,3 мың т құрады, бұл республика бойынша орта деңгейден 4,3%-ға жоғары (715,5 мың т).

Кесте 4 – Павлодар облысындағы бөлшек сауда көрсеткіші 2018-2019 жж

Бөлшек сауда

Бөлшек сауда айналымы 2019 жылдың қаңтар-маусым айларында 180,7 млрд ₸ құрады, нақты көлем индексі — 103,7%.

2019 жылдың 1 шілдесіне көтерме саудада сатушы кәсіпорындардың босалқы тауар қоры көлемі 20,6 млрд ₸ құрады.

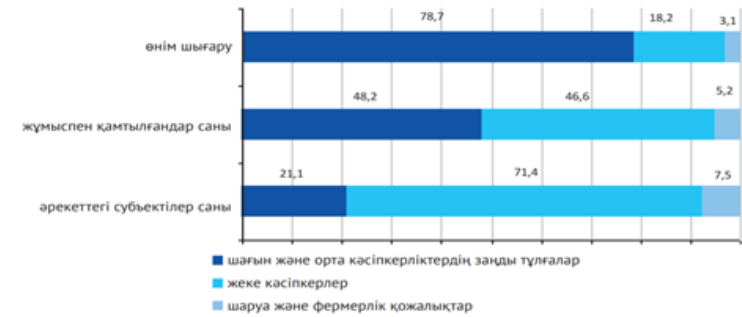
	*Бөлшек сауда НКІ-і			пайызбен
	Меншікті салмақ	2019 ж. маусымы 2018 ж. маусымына	2019 ж. маусымы 2019 ж. мамырына	
Бөлшек сауда	100,0	103,4	119,6	103,7
сатушы кәсіпорын	48,0	113,8	105,9	109,1
жеке кәсіпкерлер, соның ішінде нарықтағы сатушылар	52,0	96,1	134,1	99,1

Көтерме сауда айналымы ағымдағы жылдың қаңтар – маусым айларында 210,1 млрд т, немесе өткен жылдың сәйкес мерзімі деңгейіне 100,3 % құрды. Көтерме сауда көлемі 2019 ж. маусым айында өткен жылдың сәйкес айымен салыстырғанда 43,9 %-ға артты. Тауар өткізудің жалпы көлемі 205,9 млрд т, немесе 98 % заңды тұлғалар үлесіне келеді. 2019 жылдың 1 шілдесіне көтерме саудада сатушы кәсіпорындардың босалқы тауар қоры көлемі 12,7 млрд т құрады.

Павлодар облысындағы шағын және орта кәсіпкерлік қызметі көрсеткіштерінің құрылымы.

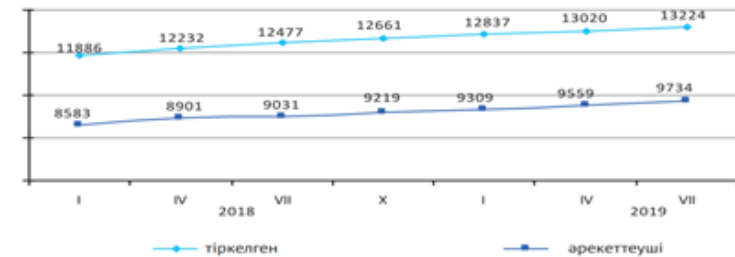
Облыс бизнес құрылымында әрекеттегі ШОК субъектілерінің саны 2019 жылдың 1 шілдесіне қарай 46 167 бірлікті құрды, соның ішінде 9 625 бірлік – шағын кәсіпкерліктер, 109 бірлік – орта кәсіпкерліктер, 32 966 бірлік – жеке кәсіпкерлер, 3 467 бірлік – шаруа және фермерлік қожалықтар. 2019 жылдың қаңтар-наурыз айларында шағын және орта кәсіпкерліктер субъектілерімен өнім шығару (тауарлар мен қызметтер) 142,9 млрд ₸ құрады. 2019 жылдың 1 сәуіріне ШОК-тегі жұмыспен қамтылғандар саны 133 374 адам.

Кесте 5 – Павлодар облысында 2019 жылғы 1 сәуірде шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны 133 374 адамды құрады

Шағын және орта кәсіпкерлік кәсіпорындар (заңды тұлғалар) Шағын және орта кәсіпкерліктің тіркелген заңды тұлғалар саны 2019 жылдың 1 шілдесіне 13 224 бірлік құрды, ондағы 9 734 бірлік, немесе 73,6 %, әрекетте болды. Әрекеттегі кәсіпкерліктердің көбі (38 %) көтерме және бөлшек саудаға, көлік және мотоцикл жөндеуге негізделеді [5, 184 б.].

Кесте 6 – Экономикалық жүйелерді ұйымдастырудың үлгілері

Екібастұз қаласындағы шағын кәсіпкерліктің стандартты жағдайын жасау. Екібастұздың агроөнеркәсіп кешені экономиканың аса маңызды саласы. 2005 жылдан бастап қайта басталған жыл сайынғы су жіберу Ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуін ынталандырды, шалғындарда жоғары сапалы жемшөп дайындау ұлғайды, бұл ауыл шаруашылығы жануарлары басының ұлғаюына әкелді, ауыл тұрғындарының Екібастұз қаласына кетуі азайды, отбасылық шаруа және фермер қожалықтарының саны ұлғайды.

Жайылма және Лиманды шабындық алқаптардың ішінде Шідерті өзенінің арнасында, Аккөл, Екібастұз және Сарқамыс ауылдық округтерінде орналасқан шабындық алқаптар 14,8 га құрайды, бұл барлық алқаптың 94 %-ын құрайды. 01.01.2020 жылға Аккөл, Екібастұз және Сарқамыс ауылдық округтеріндегі ауыл шаруашылығы малдары 15763 Бас-барлық мал басының

Сурет 1 – Екібастұз аймағы бойынша АӨК саласының даму тұжырымдамасы

42,0 %-ын; уақ мал 8255 Бас-барлық мал басының 27,0 %- ын; және жылқы 8813 Бас-барлық мал басының 42 %-ын құрады, бұл өңірдегі барлық ауыл шаруашылығы малдарының 37,0 %-ын құрайды. Бұл бағдарламаны тоқтата тұру Аккөл жүйесі көлдерінің, Шығанақ және Жалаулы көлдерінің болу қаупіне ғана емес, сонымен қатар Шідерті өзенінің жайылмасында орналасқан ауылдық округтердегі ауыл шаруашылығы малдары санының азаюына алып келеді. «Өркен» ашылғанға дейін кәсіпкерлер тапсырысты үйлерінде орындап, үй жайы мен басқа ғимараттарды жалға алып келсе, енді олар өз кәсібін екі қабатты ғимараттағы цехтарда жалғастыру мүмкіндігіне ие болды.

Сурет 2 – «Екібастұз қаласы әкімдігінің ауыл шаруашылығы бөлімі» ММ бас маманы Шакирбекова Айгерім Ерікқызы және әкімдіктің құрылыс бөлімі маманы Аубакирова Балжан Ержанқызымен сұхбаттасу

Екібастұз қаласындағы кәсіпорындар статистикасына зерттеу жұмысын жүргізу барысында анықтағанымыз бойынша 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылы 1 қазанға дейінгі көрсеткіш кәсіпорындар саны ірі кәсіпорын 20, орта кәсіпорын 43, шағын кәсіпорын 2803 тіркелген. Экономиканың нақты секторы 2020 жылғы қаңтар-қыркүйек, 2019 жылғы қаңтар-қыркүйекке дейінгі пайыздық көрсеткіш өнеркәсіп 111,9, құрылыс 98,4, инвестициялар 98,4, бөлшек сауда 94,3 пайызды құраған [6, 171 б.].

Екібастұз қалалық кәсіпкерлік бөлімінің басшысы Медет Шоқановтың айтуынша, шаһарда екі қабатты ғимаратта бизнес өкілдері жұмыс жасауда. Қазір мұнда 18 жергілікті тұрғын өз кәсібін алаңсыз жүргізіп отыр. Олар ағаштан бұйымдар, оның ішінде, жиһаз жасайды. Сонымен қатар, тұтынушыларға жеңіл өнеркәсіп, азық-түлік өнімдерін ұсынып, полиграфиялық қызмет көрсететіндері де бар. Бұған дейін, 12 адам үйлері мен жалдамалы ғимараттарда бизнесін жүргізсе, 6 тұрғын жұмыссыздар қатарында болған.

«Шағын индустриялық аймақ қатысушыларының қатарында көпбалалы аналар, мүмкіндігі шектеулі жандар да бар. Кәсіпкерлердің барлығы бірдей жалдау ақысынан босатылды. Тек жылу мен су үшін қыста бір шаршы метрге, шамамен, 500 теңге, жазда 100 теңге төлейді. Ал электр энергиясының құнын жеке есептегіш құралдардың көрсеткіштеріне сәйкес ай сайын төлеп отырады», - дейді Медет Шоқанов.

Бүгінде аталмыш аймақта бос орын қалмады. Себебі инфрақұрылыммен қамтылған ғимаратты жеңілдікпен алуға бәрі асық. Бұл ретте, кәсіпкерлерге де бірқатар талап қойылады. Атап айтқанда, өндіріс орындары үздіксіз жұмыс істеп, қазынаға уақытылы салық төлеуі тиіс. Сондай-ақ, жарты жыл аралығында кемінде бір жұмыс орнын ашуға міндетті. Әзірге бизнес өкілдерінің барлығы бұл талаптарды бұлжытпай орындап отыр.

Кесте 7 – Екібастұз қаласы әкімдігінің ауылдық аймақтарына қарасты шаруа немесе фермер қожалықтары

№	ЖШС атауы, ШҚ, ФҚ, және ӨК	Пайдаланылмайтын жерлердің ауданы, га	Орналасқан орны
1	КХ «Nomad» 8-777-697-37-69	667,0	С. Шикылдак
2	КХ «Болашак» 8-705-594-10-63	10,0	Шикылдак ауылы
3	ТОО «Береке» 8-701-733-52-29	900,0	Железнодорожный а/о

4	КХ «Үш-Ата» 8-702-124-51-84	400,0	Железнодорожный а/о
5	ИП «Баженов»	498,0	Железнодорожный а/о
6	КХ «Рамазанов» 8-705-986-66-88	100,0	Железнодорожный а/о
7	КХ «Мирошников» 8-777-449-03-33	1434,0	Байет а/о
8	КХ «Эльдарадо» 8-701-586-32-65	50,0	Байет а/о
9	ФХ «Анара» 8-705-219-20-83	500,0	ЗЗ «Бозшакөл»
10	ТОО «КХ «Жана-аул» 8-701-599-66-71	502,0	Шикылдак ауылы
11	ИП «Буламбаев» 8-777-068-52-92	300,0	ак. А. Маргулан анындағы
12	КХ «Киреев» 8-777-460-37-77	961,0	Железнодорожный а/о
13	КХ «Рахметова» 8-776-381-11-88	1534,0	Железнодорожный а/о
	Жиыны	7856,0	

Жергілікті әкімдік осы жылы-ақ «Өркен» шағын индустриялық аймағында, шамамен, 80 млн теңгенің өнімі шығарылады деп жоспарлап отыр. Жыл сайын бұл көрсеткіш 5 пайызға өсіп, соның есебінен, салықтық түсімдер 2 млн теңгені құрайды деген болжам бар.

Екібастұздың іскер қыз-келіншектері өңірлік палата алаңында жұмыс қорытындысы шығарып, жылдың бағыттарын белгілеу үшін бас қосты.

Қаладағы Іскер әйелдер кеңесінің төрайымы Гүлмира Ыдырысова Кеңестің негізгі міндеті – қаладағы қыз-келіншектерді іскерлік ортада күшейту.

«Біздің міндетіміз кәсібін жаңадан бастаған және жұмыс істеп жатқан кәсіпкер әйелдерге олардың бизнес-бастамаларының жүзеге асуына, жобаларды сүйемелдеуге көмектесу. Мысалы, ауылдағы келіншектерге кәсіп ашуда көмек жиі керек. Қазіргі таңда кәсіпкер әйелдердің үлкен үлесі бар әлеуметтік кәсіпкерлік кооператив ашуға бағыт алып отырмыз. Бала күтімінде отырған аналарды бизнеске тарту қажет деп пікір білдірген Гүлмира Ыдырысова.

Кәсіпкерлер палатасының Екібастұз қаласындағы филиалына биылғы жылы 300-ден аса әйел жүгінген. Оның ішінде 62 қыз-келіншек «Бизнес-Кеңесші» құрауышы арқылы білім алды.

Жеке кәсібін енді қолына алған 16 қыз-келіншек қызмет көрсету, ауыл шаруашылығы, жүк тасымалдау, наубайхананы үлкейту, тігін өндірісі, жылжымайтын мүлікті жалға беру, сауда салаларында кәсіп ашты.

Мұнымен қоса, қоғамдық тамақтандыру саласында бизнес жүргізіп отырған Шолпан Субекова мамандарды оқыту мәселесін көтерді.

Іскер әйелдер кеңесінің мүшелері клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсарту керектігімен келісті. Сондықтан елордадан мейрамхана саласының маманын шақырып, кәсіпкерлер мен осы саланың қызметкерлері үшін арнайы шеберлік-сыныбын ұйымдастыруды шешті [7, 5 б.].

Іскер әйелдердің пікірінше, Әлеуметтік мәселелер реестрі әрбір кәсіпкерге қайырымдылық шарасын дәл қажетті бағытта атқаруға мүмкіндік береді.

«Қайырымдылықпен айналысу әркімнің жеке ісі. Алайда әрбір кәсіпкер өз мүмкіндігіне қарай игі іске үлес қосу керек деп ойлаймын. Әлеуметтік мәселелер реестрінде нақты қандай көмек керек екенін біліп, шамасына қарай жәрдемдесе алады деген пікірде «Мәди» шаруа қожалығының басшысы Сәуле Қалимова.

Қорыта келе, жүргізілген зерттеулер негізінде келесі нақты түйіндер мен ұсыныстардан тұратын нәтижелер алынды:

1. 1914 жылы Риддер және Екібастұз Ресейдің кеніштері мен зауыттарын қоластына қаратқан. Орыс – Азия корпорациясының концессиясына көшті. Шын мәнінде бұл ағылшын компаниясы болатын, онда мысалы Лесли Уркарт сияқты ірі қаржы іскерлері үстемдік етті және 1914 жылы ол өзінің Ертіс корпорациясы атты еншілес қоғамы арқылы Қазақстан Кенді Алтай мен Екібастұз кеншілерін пайдалану мақсатымен Риддер және Қырғыз кен-өнеркәсіп акционерлік қоғамдарын құрды.

2. 1914 жылы Риддер және басқа кеніштердің Екібастұз ауданында мырыш зауытының құрылысы басталып, 1916 жылы Екібастұз көмір және Риддер концентраттары базасында қорғасын зауыты салына бастады.

3. Қазіргі кезеңдегі кәсіпкерлікке былайша анықтама беруге болады: «Кәсіпкерлік табыс алу үшін өз атынан жүргізетін, өз жауапкершілігіне алатын азаматтардың дербес ынталы қызметі». Кәсіпкер кез-келген шаруашылық қызмет түрін жүргізуі мүмкін, егер ол заңға қайшы болмаса, мәселен: коммерциялық, делдалдық, сауда- саттық, кеңес беру және басқа да қызметтерді, сондай-ақ бағалы қағаздар операциясы.

4. Кәсіпкерлік қызметтің субъектілері дегеніміз - заңмен сәйкес тіркелген және қызмет көрсету немесе жұмыс атқару, тауар сату, мүлікті қолданудан жүйелі пайда табуға бағытталған жеке іс-әрекетті өз тәуекеліне бел-байлап жүзеге асыратын тұлғаларды

айтамыз. Сонымен қатар жеке тұлғалар және заңды тұлғалар кәсіпкерлік қызметтің субъектілері болып табылады.

5. Осындай жағдайда ауыл шаруашылығы нарығында тәуекелді басқарудың мемлекеттің қатысуынсыз жүзеге асырылатын, тиімді және ауыл кәсіпкерлеріне тәуекелді басқару үрдісін адекватты ұғынуға мүмкіндік беретін құралдарын ұсыну мәселесі туындап отыр. Оған жауап ретінде - өнімді сату көлемін уақыт бойынша оңтайландыруды атап өтуге болады. Себебі ауылшаруашылық дақылдарының көбінің нарығына бағаның маусымдық құбылуы төн, өйткені саладағы өндірістің өзі маусымдық сипатқа ие. Мұндай жағдайда ауылшаруашылық кәсіпорнының табысын өнім бағасының динамикалық ерекшеліктерін максималды ұтымды ескеретін нарықтық стратегиялар арқылы барынша жоғарылатуға ұмтылу қажет.

Осы аталған шараларды жүзеге асыру елімізде шағын бизнестің дамуына алғышарт болуы тиіс. Ал Қазақстандағы кәсіпкерлік қызметтің дамуы ел экономикасының дамуы ғана емес, жалпы халықтың әлеуметтік жағдайының да жақсаруына өз үлесін қосары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар 1-10 б.

2 Е.Бекмаханов «XIX ғ екінші жартысындағы және XX ғ басындағы байлар шаруашылығы және оның ерекшеліктері» М., 1961. 434 с. 338-346

3 Галузо П.Г. «Социальные отношения в казахском ауле и переселенческой деревне Казахстана в начале XX века» /Казахстан в канун Октября. Под. ред. проф П.Г Галузо. А-А. 1968. 284 с.-с. 25-148.

4 Жаңа онжылдық - жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері - ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2010 жылғы 30 қаңтар

5 Қ.Р Ұлттық экономика министрлігі. Атамекен. «2019 жылдың бірінші жартысында өңірлерге шаққанда Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы туралы есеп» – Нұр-Сұлтан қаласы ҚБ, 2019. - 184 б.

6 Кобдикова Ж.У., Аганина Қ.Ж. Кәсіпкерлік және бизнес негіздері: 10 сынып оқулығы. – «Арман - ПВ» баспасы, 2019. – 171-174 б.

7 «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы 5 б.

РОЛЬ ДМИТРИЯ БАГАЕВА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ

КУТЫШЕВА Е. А.

магистрант, 1 курс, Торайгыров университет, г Павлодар

В данной статье рассматривается страницы жизни и становление Д. П. Багаева, как краеведа, летописца и основателя историко-краеведческого музея им. Г. Н. Потанина. На основе проведенного исследования определена роль Д. П. Багаева в изучении и сохранении культурного наследия Павлодарского Прииртышья. В сентябре 2019 года исполнилось 135 лет со дня рождения-летописца Павлодарского Прииртышья, знаменитого фотографа, основателя историко-краеведческого музея Дмитрия Багаева. Родился Д. Багаев 5 сентября 1884 г. в семье малоземельного крестьянина. Отец умер рано, тяжелая работа подорвала его здоровье. По рассказам своих дядьев Дима изучал географию. «Я знал все сибирские города от Благовещенска до Тюмени. Хорошо знал и Павлодар, который земляки любя называли «Хлебодар» за его превосходные Чукарихины калачи». в 1891 г. С раннего детства мальчик вынужден был помогать матери: работал подпаском, на кирпичном заводе. Семье помогал брата Поликарпа – Назара, который служил конюшим у павлодарского купца Артемия Дерова и посылал деньги в Туманы своей семье и вдове брата. Судьба Назара Поликарповича незавидная: он трагически погиб в 1899 году.

В телеграмме, извещавшей о смерти дяди, было сказано: «Отправьте племянника в Павлодар» (из дневников Д. Багаева). Позже Дима узнал, что купец выполнил последнюю просьбу своего конюшего – выписать в Павлодар племянника Диму на заработки как единственного кормильца уже двух осиротевших семей. Дима в 15-летнем возрасте, прибыл по приглашению купца Дерова с первым пароходом в Павлодар, город, с которым судьба связала его на всю жизнь. Шел 1899 год, сначала он работал рассыльным, потом писарем у местного купца и акционера горнопромышленного общества Артемия Дерова. У Дмитрия была огромная мечта стать художником. Семье было не по карману образование юноше. Но ему повезло – выразить свой талант художника с помощью фотокамеры. У приказчика купца Дерова был фотоаппарат, которым тот владел как фотограф-любитель, юноша упрямил научить его фотографировать. Приказчик не только научил его азам фотодела, но, но и посоветовал учиться дальше.

С помощью купца Дерова, он обучился в Омске у знаменитого фотографа В. Коркина на правах подмастерья, возвратился в 1905 г. в Павлодар и открыл первый и единственный в то время в Павлодаре фотосалон. Занимаясь как профессионал фотографией и смог даже зарабатывать этим на жизнь. Со времен конторской службы юный Дмитрий был очарован жанровыми и этнографическими работами выпускников Академии художеств. С их работами он был знаком по фотожурналам и Обучившись их приемам и методам, он стал признанным мастером.

В 1908 году его фотографии «По этапу», «Ветряные мельницы», «Меновое поле» и некоторые другие получили признание. А в 1912 г. он был отмечен Похвальным отзывом Тамбовского фотографического общества – оригинал этого документа хранится в Доме-музее.

Вся творческая деятельность Багаева как человека, владеющего фотокамерой, была направлена на осуществление главной задачи, определенной им самим, следующим образом: «Фотография не пустая забава, фотография – это наука, искусство, фотография – свидетельство времени». Эти слова были его жизненным кредо [1, с. 36-41]. Имея активную жизненную позицию, Д. Багаев сумел отразить историю нашего края в документальной фотографии. Он стоял у истоков создания областного отделения «Общества изучения Казахстана», принимал участие в палеонтологических и этнографических экспедициях по области. Самостоятельно посетил все уголки нашего края, запечатлел своей фотокамерой на протяжении более пятидесяти лет жизнь и быт народа. Из своих поездок он привозил не только фотографии, но и бесценные дневниковые записи, уникальные находки, которые стали основным экспозиционным материалом для открытия им областного историко-краеведческого музея в 1942 году. Работы Д. Багаева как фотомастера были известны и получили признание не только в Казахстане, но и далеко за его пределами. Редкое сочетание таланта фотографа с энтузиазмом историка-исследователя выделило и по сей день выделяет его фотографии из многих других. Ему одинаково хорошо удавались и пейзажи (серия снимков Баянаула, Усолки и т.п.), и сюжетные фотографии (этнография, быт народа), и репортажно-событийные фотосъемки. Благодаря творчеству Багаева дореволюционный Павлодар был известен по всей России в 1911-1912 гг. Московское общество Фишера выпускало почтовые открытки с его фотографиями. Дмитрий Поликарпович решил для себя, что целью его творчества должна стать съемка реалий повседневности без прикрас.

В отличие от предшественников – известных фотомастеров-краеведов (россиян Денъера, Метенкова) у него не было постановочных кадров. Достаточно высокая к тому времени светочувствительность фотопластинок и моментальные затворы позволяли снимать происходящее репортажно, без инсценировок и режиссуры. Понимая, что кочевой быт уходит в прошлое, он торопится запечатлеть его для потомков. Бескорыстно, по собственной инициативе, пешком и на лошади, посещая отдаленные районы Павлодарского Прииртышья (до Баянаула, например, в те времена нужно было ехать на подводе целую неделю), он делает свои бесценные снимки. Мальчик верхом на теленке, за помолом зерна, заточка косы, добыча соли, на водопое, откочевка... – таковы сюжеты его снимков. Много фотографий с видами старого Павлодара, природы Баянаула [4, с. 168-170]. Целые серии, коллекции его снимков остались потомкам благодаря тому, что Багаев делал их как краевед.

Краеведом он себя осознал, когда стал еще в двадцатых годах прошлого века вынашивать идею создания в Павлодаре краеведческого музея. Об этом делилась своими воспоминаниями его дочь Валентина Дмитриевна: «Папа, когда мы были маленькими, говорил: «Вас у мамы шестеро, и все вы будете ее помнить, а меня будет помнить город...» Его мечта о создании музея осуществилась только в 1942 году. Багаев стал первым директором этого музея и оставался им до конца своей жизни [3, с. 46-51]. Как уже было сказано, именно его фотографии и находки легли в основу первых экспозиций вновь открытого музея. Уникальные находки он привозил из своих поездок по области, которые вначале организовывал самостоятельно, а позже, став членом корреспондентом Западно-Сибирского отделения Русского географического общества, был участником ряда экспедиций. Так Багаев принял участие в первых раскопках на Гусином перелете, проводимым академиком Орловым в 1929 году. Большая часть найденных в результате этих раскопок костей доисторических животных (по некоторым данным, два вагона) была вывезена в палеонтологические музеи Москвы и Ленинграда. Однако часть находок Багаев оставил себе и хранил у себя дома в специальной кладовке, куда не было доступа домашним. В доме, где жил и работал фотолетописец, в 2001 году был открыт его мемориальный музей. Здание музея, построенное более 100 лет назад, является историко-архитектурным памятником мещанского быта конца XIX века [2, с. 31]. Кроме того, неотъемлемой частью музейной деятельности является налаживание культурных связей с другими музеями и сотрудничество с современными фотографами, продолжателями дела Багаева. В

Екатеринбурге по инициативе Дома-музея Д. Багаева состоялась обменная выставка с фотографическим музеем Метенкова. Знаменитая коллекция Багаева на тему «Жизнь и быт казахского народа начала XX века» стала отправной точкой долгосрочного проекта «Грань веков», открывая таким образом «многосерийную» фотоисторию народов Казахстана, Средней Азии, Китая, России. А в Доме-музее Д. Багаева в это же время экспонировались работы мэтра фотографии Вениамина Метенкова с видами столицы Урала XIX века [3, с. 23-25]. В 2011 году экспонаты Дома-музея входили в состав двух областных выставок, проходивших в столице РК: во Дворце мира и согласия и в Музее Первого президента. В 2012 году была организована самостоятельная выездная выставка «Фотолетопись Павлодарского Прииртышья в фотографиях Д. П. Багаева» в Музее Первого президента.

С течением времени фотографическое наследие Д. П. Багаева вызывает все больший интерес, становится все более ценным. Д. П. Багаева с уверенностью можно назвать классиком фотоискусства Казахстана. «Я знаю, что историю не будут писать без фотографий», – говорил он, и эта его убежденность отражена в его снимках сполна [3, с. 4-8]. Не только историки обращаются к его творчеству в поисках подтверждения той или иной истины, но и фотографы, находят в фотографиях мастера много поучительного. Значение же его наследия для воспитания подрастающего поколения в духе патриотизма и любви к своей малой родине неоспоримо. Остается добавить, что Дом памяти фотографа и краеведа – явление, уникальное для Казахстана. Подобного ему в нашей республике нет [4, с. 26]. Он пользуется интересом не только казахстанцев, но и иностранных граждан – туристов, ученых, представительств посольств из Италии, Германии, Франции, США, Великобритании и др. Жизнь и творчество Д. П. Багаева, неразрывно связанные с музейным делом, вошли в историю края как яркий пример бескорыстного служения людям, отечеству, истории.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Д Багаев: летописец Павлодарского Прииртышья/авт-сост В.Д. Болтина, Т.Е.Покидаева,Л.В.Шевелева.-Павлодар,2017гс 740с.
- 2 Багаев Дмитрий Поликарпович (1884-1958) // Наши знатные земляки. - Павлодар, 1971. - С. 31.
- 3 Путеводитель по залам музея: краткий обзор\сост: В. А. Критинин, Н. Л. Перепелица, Э. Д. Соколкин: ред. М. К. Гапон. Павлодарское областное управление культуры. Павлодарский историко-краеведческий музей. 42 с.

4 Тереник М. Павлодар: Это нашей истории строки, Павлодар, 2001 г., 785 с.

«ДЕКАБРЬ 1986-ГО» КАК ПРОТЕСТ СИСТЕМЕ

РАХИМБАЕВА З. Е.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОРАЙГЫРОВ Е. М.

к.и.н., ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Казахстан в годы пресловутого «застоя» считали «лабораторией дружбы народов», при этом игнорируя формирование иерархии этнических неравенств и существование системы предпочтений по этническому признаку в получении высшего образования, доступе к занятию руководящих должностей и т.д. Союзное руководство после кончины Л. И. Брежнева попыталось взять под контроль внутренние дела союзных республик, иницируя кампании борьбы с коррупцией и nepотизмом. Избрание в марте 1985 г. М. С. Горбачева на пост Генерального секретаря ЦК КПСС сопровождалось по устоявшейся традиции обещаниями широких реформ, направленных на «ускорение социально-экономического развития страны». Новая политика, получившая через три года название «перестройка», была не результатом строго научного видения решения назревших проблем, а скорее воплощением субъективного подхода. Соответственно не просчитывались и негативные последствия тех или иных политических решений. После распада страны Горбачев отметит недооценку актуальности «национального вопроса» при реализации стратегии обновления страны [1, с. 58].

В декабре 1986 года на площади Брежнева в Алматы выступили студенты высших учебных заведений против назначения на должность Первого секретаря Центрального комитета Коммунистической партии Казахской ССР ни дня не работавшего в стране Геннадия Колбина вместо Динмухамеда Кунаева. Протест молодежи означал недовольство всей административно-командной системой. Требование студентов, идущее вразрез политике Кремля, было жестоко подавлено. После разгона мирной демонстрации начались репрессии в отношении патриотично настроенных молодых людей.

Такие периодические издания, как «Казахстанская правда», «Ленинская смена» беспощадно обрушивались с рьяной критикой

на мирных демонстрантов. Про выступление молодежи в Алматы информационное агентство «ТАСС» дало краткую информацию. Данная информация на следующий день появилась на страницах газеты «Казахстанская правда», а после в газете «Ленинская смена».

Содержание предоставленной информационным агентством информации сводилось к оценке общественного протеста как проявление национализма группы студентов, не поддержавшей решение Кремля на последнем пленуме ЦК. Сообщается о противозаконных действиях митингующих, о поджоге продуктовых магазинов, транспорта, демонстранты охарактеризованы как хулиганы и тунеядцы.

Реакция в периодических издания была скорой. Печатались, обрушивающие шквал жесточайшей компрометирующей критики, статьи, призывающие к жестким взысканиям участвующих к акции протеста. В советской печати формулировались доводы о «вредных, отрицательных действиях», «проявлении национализма», «нарушение порядка». Вышеназванные газеты активно освещали рассмотрение мирной демонстрации на заседаниях партии и комсомола [2].

И в настоящее время неизвестно о жертвах декабрьских событий. Официальные источники информации повествуют о четверых умерших, а неофициальные источники таят сведения о намного превышающей численности жертв. 99 человек были преданы суду, 264 студента были отчислены. В целом, эксперты находят в декабрьских событиях причину распада СССР. События декабря 1986 года еще не получили объективной исчерпывающей оценки.

До обретения Казахстаном независимости официально выступление молодежи обозначалось как «декабрьские события». Определение его как национально-гражданского проявления или же «восстания» не применялось [3].

Мирная демонстрация разгонялась вооруженными войсками, 8,5 тысячи человек были задержаны, из 2401 были помещены в камеры временного содержания, многих вывезли за город, более 1,7 тысячи человек получили телесные повреждения, некоторые умерли от увечий и избиений.

Изначально постановили, что в ходе волнений погибли Ербол Сыпатаев и Савицкий, позже стало известно как 26 декабря 1986 года в Усть-Каменогорске студентка Сабира Мухаметжанова по причине запугивания следственных органов выпрыгнула из окна общежития, во время событий Кенжегуль Молданазарова, 18 марта 1987 года в ауле Караспан Южно-Казахстанской области умерла

Сабира Мухаметжанова от удара по голове во время волнений, в местах лишения свободы Кайрат Рыскулбеков погиб 21 мая 1988 года.

Среди погибших студентка музыкального училища города Алматы Ляззат Асанова. Кайрат Рыскулбеков и Мырзакул Абдикулов были осуждены на 20 лет. К. Рыскулбеков погиб в тюрьме города Семипалатинска.

События декабря 1986 года в Алматы продолжались в городах Жезказган, Караганда, Павлодар, Кокшетау, Аркалык, Джамбул, Чимкент, Талды-Курган. В них принимали участие более 2,5 тысяч человек, 281 из них был задержан, более 20 человек осуждены.

За 70 лет до силового подавления империей выступления молодежи в Алматы, с изощренной жестокостью национально-освободительное восстание 1916 года царизмом было затоплено кровью.

В дни выступления молодежи из рабочих заводов европейской национальности создавались отряды, вооруженные арматурой, резиновым кабелем, металлическими цепями для подавления демонстрантов.

Демонстрация носила мирный характер и никак не было националистической. Никто выступал против русского народа и какой-либо другой национальности, никто не призывал к свержению государственного строя. Однако союзная и республиканская партийные организации вопреки здравому смыслу расценили мирную демонстрацию как экстремистско-националистическую. Система, назвав требование демократических свобод как проявление «казахского национализма», посеяла межэтническую рознь и применяла противоправные действия.

Долгое время не раскрывалась правда о событиях, ее масштабах и последствиях. Центральный комитет Коммунистической партии Советского Союза принял постановление «О работе Казахской республиканской партийной организации по интернациональному и патриотическому воспитанию трудящихся», обвинившее весь народ в национализме. Такое разъяснение событий «оправдывало» применение силы и меры взыскания и наказание.

Следствие проводилось в сжатые сроки и поверхностно. Проводились открытые судебные процессы, повсеместно на заседаниях комсомола, партии, профсоюзов предлагалось исключить из высших учебных заведений всех участвовавших в демонстрации. 99 человек были осуждены, 264 – исключены из вузов, 758 – исключены из комсомола, 52 человека исключались из КПСС. Из министерства внутренних дел были уволены 1200

человек, из министерства здравоохранения и министерства транспорта – 309 человек, 12 ректоров вузов лишились должностей.

В первой половине 1988 года 78,2 % партийных деятелей, 98 % работающих в советах, 94 % профсоюзных деятелей, 66 % занятых в комсомольских организациях проходили аттестацию [4].

На площади Брежнева в декабре 1986 года, помимо с сильным характером парней- патриотов, участвовали казахские храбрые девушки, готовые отстаивать честь и достоинство родного народа. Вместе с пожертвовавшими своими жизнями и свободой, казахскими парнями, девушки разделили участь наказуемых системой.

Сабитова Жансая Алкейкызы – преподаватель средней школы рабочей молодежи города Алматы, была осуждена на 5 лет.

Салыкова Нагима Аскаркызы – бухгалтер фабрики головных уборов города Алматы, осуждена на 3 года.

Еспенбетова Каншайым Мухаткызы – токарь завода «Поршень», осуждена на 3 года и 6 месяцев.

Махметова Айтгуль Абдырахманкызы, работавшая в общежитие № 1, осуждена на 2 года.

Абылкайырова Гульнар Бердыкожакызы – ткачиха на фабрике головных уборов, осуждена на 3 года.

Панинова Гульвира Толебайкызы – ткачиха на фабрике головных уборов, осуждена на 2 года.

Шамаева Галимат Абенкызы – ткачиха на фабрике головных уборов, осуждена на 2 года.

Лепесбаева Гульнар Сабыргаликызы – ткачиха на фабрике головных уборов, осуждена на 2 года.

Рахымжанова Гульмира Акимжановна – ткачиха на фабрике головных уборов, осуждена на 2 года.

Иманбаева Кайыпхан Султанкызы – токарь завода «Поршень», осуждена на 3 года.

Рамазанова Галия Файзуллакызы – швея-мотористка, 1 год исправительно-трудовых работ.

Мергенова Бакша не работала по инвалидности, осуждена на 3 года.

Алиева Раушан – студентка Карагандинского государственного университета, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Еркинбекова Алия Торехановна – студентка Карагандинского медицинского института, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Досанова Жанат Абдырахмановна – студентка Карагандинского медицинского института, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Мусина Гүлден Қанафияқызы – студентка Карагандинского медицинского института, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Сарсенбекова Раиса Мырзабековна – бухгалтер-ревизор, осуждена на 2 года.

Каримгазина Гульжан Газизовна – студентка кооперативного техникума, осуждена на 1 год.

Сарекенова Анар Жемисхановна – студентка юридического техникума, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Айтжанова Жанат Наукеновна – студентка педагогического института, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Шыныкулова Ляйля Бекеновна – студентка педагогического института, 1 год исправительно-трудовых работ.

Шокаева Галия Кудыскызы – вахтер общежития, осуждена на 2 года.

Мусина Маншук Жанатовна – студентка юридического техникума, осуждена на 1 год и 6 месяцев.

Мухамеджанова Сабира Есимбеккызы – студентка педагогического училища 22 декабря 1986 года участвовала в протесте решению Кремля в городе Усть-Каменогорск. Не выдержав давления следственных органов, покончила с собой, выпрыгнув из окна 5 этажа общежития [5].

У власти отсутствовал механизм диалога с общественностью, проявляющей собственную точку зрения. Студенты, работающая молодежь, предлагавшие свое видение национальной политики в условиях Перестройка подверглись репрессиям. Центр принял решение расправиться с несогласными «по-имперски».

ЛИТЕРАТУРА

1 Казиев С.Ш. Перестройка и кризис национальных отношений в Казахстане (1985-1991 гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. - 2015. - № 3 (35). – С. 58-66.

2 Тоқаева Ә. Желтоқсан оқиғасы жайлы мақала кейіпкерлері мен авторлары // Азаттық радиосы. 31 мамыр, 2011. [Электронный ресурс]. - URL: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_december_events_1986/24183910.html

3 «Желтоқсан» оқиғасының кейбір құпиялары. // Абай-Ақпарат. 18 Наурыз, 2016. [Электронный ресурс]. - URL: <https://abai.kz/post/43838>

4 1986 жылғы желтоқсан көтерілісі. // e-history. [Электронный ресурс]. - URL: <https://e-history.kz/media/scorm/303/369/text/text.htm>

5 Сиязбаев Н. 1986 жылғы көтеріліске қатысқан қазақ қыздары // qasym.kz. 13.12.2018 [Электронный ресурс]. - URL: <https://qasym.buketov.edu.kz/1986-zhylgy-okigaga-katyskan-kazak-kyzdary/>

ҚАЗАҚСТАН ЖАЗБА ГРАФИКАСЫ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТІЛ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САДВАКАСОВА С. М.
тарих пәнінің мұғалімі, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Тіл тарихын зерттеу жауапты әрі қиын жұмыс. Өйткені тілдің даму тарихын зерттеу халықтың тарихын дұрыс баяндауды міндеттейді. Өйткені тіл – сол халықтың әлеуметтік, мәдени, рухани дамуын айқындайтын бірден-бір құрал. Демек, қазақ тіліне қатысы бар көне, ескі, ауызша, жазбаша тараған жәдігерліктерді де танып-талдау керек. Ол үшін көне түркі жазба ескерткіштерін, араб жазулы, ұйғыр жазуы, латын жазуы, тасқа қашалған жазбаларды, қолжазбаларды салыстыра отырып зерттеу осы тақырыпты ашуға мүмкіндік береді.

Бай қазақ тілі әрине бірден қалыптасқан жоқ. Оның ұзақ тарихы бар. Қазақ тілі басқа түркі тілдес ноғай, ұйғыр қарақалпақ, ойрат және басқа тілдерге жақын және жалтылай немесе жанама ортақ тарихқа ие. Қалай болғанда да, қазіргі қазақ тілінің үлкен ерекшеліктері туралы сөз қозғап, қазақ тілінің тарихы терең, жалпы «Қазақ» атауы пайда болмай тұрап тамырын тереңге жайған.

Қазақ тілінің тарихын оқып білуде бізге үлкен мағұлымат беретін Орхон-Енесей жазбалары, Күлтегін ескерткіші, XII ғасырдағы Половцы немесе Куман тілінің ескерткіші, «Кодекс Куманикус», Печенегтердің тілін половецтер тілінен басқа, орыс жылнамалары мен венгр шежірелері де сақталған. Қазақтар өз тілімен тарихта мемлекеттік-этнографиялық тұтастық ретінде XV ғасырда ғана пайда болды; олардың осы уақытқа дейінгі тарихын зерттеу біз үшін үлкен қиындықтар тудырады. Сондықтан осы тақырыпта тарихи зерттеудің сапасын арттыруға, түрлі бағыттағы ізденістер жүргізуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты. Қазақстан жазба графикасы тарихы және тіл ерекшеліктері тақырып бойынша ғылыми еңбектердің түбегейлі тұжырымдарын, бүгінгі күн талаптары тұрғысынан қайта зерделеп, кезеңге бөлу арқылы зерттеп объективтік баға беру.

Зерттеу міндеттері:

Қазақстан жазба графикасы мен тіл ерекшелігін кезеңдерге берге бөлу арқылы зерттеу:

- көне түркі жазба мұралары арқылы (көне түркі графикасында, соғды және манихей жазуында сақталған жазба мәтіндер);

- ортағасырлық классикалық араб графикасында жазылған мұралар арқылы (ортағасырлық кыпшақ тілі материалдары);

- ортағасырлық ескі латын графикасында жазылған мұралар арқылы («Кодекс Куманикус» нұсқалары);

- арабы-парсы қаріптері аралас «шағатай» түркісінде жазылған араб графикалық мәтіндер арқылы (XVIII-XIX ғғ. ескі қазақ тіліндегі жәдігерліктер);

- араб графикалы «төте жазуда» жазылған мұралар арқылы (XX ғғ.);

- кирил жазуымен жазылған мұралар арқылы (XVIII-XIX ғғ.);

- 1929-40 жылдары қолданылған латын графикалы жазумен жазылған мұралар арқылы;

- Қазіргі қазақ жазуымен жазылған тіл тарихына қатысты мұралар арқылы.

Болжанатын ғылыми жаңалық. Қазақтардың тілі әрдайым басқа түрік немесе түркі тілдерінің арасында өзінің бейнелілігімен, көркемдігімен ерекшеленді.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы. Қазақстан жазба графикасы тарихы және тіл ерекшеліктері тақырыбы бойынша жинақталған материалды арнайы курстар мен семинарларда, ғылыми-зерттеу жұмыстарына көмекші құрал ретінде пайдалануға болады.

Қазақ графикасы-қоғамдағы түрлі тарихи, әлеуметтік өзгерістерге сай бірнеше жазу нұсқаларына: араб, латын, кирил жазуларына бағындырылған. Қазақтар өзінің халық, ұлт болып қалыптасу жолын көне түркілер заманының бастаса, оның жазу мәдениетінің тарихы да сол заманнан бастау алады.

А. Ысқақов қазақ халқының даму тарихында 4 кезең бар екенін айта келіп:

1. Көне түркі кезеңі (V-X ғғ.);

2. Ортағасырдағы көне түркі кезеңі, яғни кыпшақ қауымы кезеңі (X-XV ғғ.);

3. Қазақ тілінің өз алдына қалыптасу кезеңі, яғни қазақтың халықтық тілінің даму, қалыптасу кезеңі (XV-XIX ғғ.);

4. Жаңа кезең, яғни қазақтың ұлттық тілінің қалыптасу кезеңі (XIX ғасырдан қазірге дейін) – деп жобалайды [4, 35 б.].

Түркі тайпалары халық ретінде біздің дәуіріміздің VI ғасырында дүние жүзіне белгілі бола бастады. Түркі тайпалары туралы құнды деректерді батыс Еуропадағы Византия материалдарынан көбірек кездестіруге болады. Қазіргі қазақ тіліне негіз болған жалпы түркі тілдеріне ортақ жазу ескерткіштері бар. Мұндай көне жазу қатарына Орхон-Енесей, «Құтадғу білік», «Кодекс куманикус», Мұхамед Қашғаридың «Диуани луғат-ат-түрік» жазбаларын жатқызуға болады [1, 5-9 б.].

Көне түркі жазба ескерткіштері түркологиялық әдебиеттерде негізінен үш топқа бөлінеді:

Енисей жазба мұралары. Олардың бұлай аталуы тас бетіндегі сына жазулардың Енисей бойынан табылуымен байланысты. Бұған қоса кейіннен Тува мен, Краснояр өлкелерінен де осындай жазбалар табылған. Енисей жазбаларының жалпы саны-85 шамалы. Енисей ескерткіштері – ескі түркі жазуының алғашқы шығып, қалыптасып тараған нұсқасы. Бұл жазу біртіндеп Орхон өзені, одан Талас өзені өңірінде таралған.

Талас жазу ескерткіштері. Талас өзенінің бойынан, Қырғызстан жерінен барлығы 13 ескерткіш табылған. 1932 жылы Талас алқабынан руна жазуы бар асатаяқ табылған. Оның төрт қырына да көне түркі алфавитімен жазылған. Бұл асатаяқ шыршадан жасалған, оның құндылығы да осында. Асатаяқ қазір Санкт-Петербургтегі мемлекеттік Эрмитажда сақталған.

Орхон жазуы. Көне түркі жазба мұраларының ішінде қазіргі түркі тілдес халықтардың бәріне ортақ көне түркі әдеби тілінде жазылған.

Орхон ескерткіштерін зерттеуге көптеген ғалымдар ат салысты. Түркі халықтарының тарихи мұралары тарих, мәдениет және тіл тұрғысынан алғанда аса құнды қазына. Мұндай жазба нұсқалар түркі халықтары үшін баға жетпес тарихи және мәдени ескерткіш болып табылады. Ғылым әлемінде түркі жұрттарының жәдігері ретінде танылған жазулар 2500 жылдан бері бар деп есептеледі. Өзірге мәлім болған есеп бойынша, көне түркі жазуымен тас бетінде 240-тай, қағаз бен теріге 310 беттей мәтін түсіпті. Манихей әріпімен 554 бетке жуық мұралар, ұйғыр әріпімен 100-ға тарта мәтіндер, 10-ға жуық кітаптар жасалыпты [6, 134 б.].

Араб жазуы-ежелгі акад шумер тайпаларының жазба әріптері негізінде (б.з.б 2500) пайда болған көне жазулардың бірі. Шумер өзінің қазынасын- тілі мен мәдениетін, тікелей өзінің ұрпақтарына, скиф-көшпенділері мен қазақтарға берген. Шумерліктер Каспийдің арғы жағына кетіп, кейінірек Еуразия шөл даласына қайта оралып, дамып, скифдерге түрленген болуы ықтимал. Сондықтан түркі-қазақар ежелгі шумерліктердің тікелей ұрпақтары екендігі әбден анық. Бұл жөнінде Асана Бахти «Шумерлер, скифтер, қазақтар» атты кітабында 12 дәлел келтіреді [5, 14-18 б.].

Араб жазуы оннан солға қарай жазылады, бас әріптері болмайды. Әріптер бір-бірімен қосылып жазылады. Араб жазуы қазіргі кезде барлық араб елдерінде және ислам дінін ұстанатан бірқатар мемлекеттерде қолданылады.

XIX ғасырдың бас кезінде Шығыс Түркістанға жасалған экспедициялар құнды деректер береді. Солардың ішінде ерекше мән берерлік ол- ұйғыр жазулары туралы материалдар. Тарихи деректерге қарағанда, соғды жазуының негізінде ұйғыр жазуы пайда болды. Көне ұйғыр жазуы жоғарыдан төмен қарай жазылды. Онда 23 таңба бар. Әр бір таңба сөз ішінде келетін орнына қарай түрлі болып жазылады. 23 таңба 28 әріптің орнына жұмсалады [3, 15 б.].

А. Байтұрсынов бір халықтың әліпби жүйесін екінші бір халық қабылдағанда, оны өз тіліне икемдер, үйлестіру қажетігін, олай етпеген жағдайда әріп мәселесінің дұрыс шешім таптайтынын 1924 жылы өткен Қазақ Тұңғыш съезінде ашық түрде айтқан болатын. Ахмет Байтұрсынұлы араб графикасын реформа жасап, дүниеге өзінің «төл жазуын» алып келді.

Қазақ кирилл әліпбиі – 1938-1939 жж. латын графикасына негізделген әліпбиді орыс графикасына ауыстыру мәселесі қызу талқыға түсе бастады. 1940 жылы орыс графикасына негізделген қазақ жазуы қабылданған еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Айдаров Ф. Орхон- Енисей және көне ұйғыр жазба ескерткіштерінің тілі. - А.: Баспа, 1995. – 350 б.
- 2 Қордабаев Т. Қазақ тіл білімінің қалыптасу, даму жолдары. - А.: Онер, 1995.- 250 б.
- 3 Аханов К. Тіл білімінің негіздері. - А.: Ғылым, 2003. - 155 б.
- 4 Ысқақов А. Әдеби тіліміздің дамуы // Қазақ әдебиеті. -1962. -16 қараша.-Б. 35
- 5 Бахти Асан. Шумерлер, скифтер, қазақтар. - А.: Лингва, 2003. - 114 б.
- 6 Аманжолов К. Түркі халықтарының тарихы. - А.: Ғылым, 2002.- 134 б.

МУЗЕЙДЕГІ ҚОР ЖҰМЫСЫН ЖАСАҚТАУ ЖӘНЕ МҰРАЖАЙ КЕҢІСТІГІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

ТОКТАСЫНОВА Р. М.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АКИШЕВ А. А.

т.ғ.к., қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мақалада мұражайлардағы қорларды тиімді сақтауға, ұлттық мұраны қастерлеуге, жол ашқан ақпараттық технологиялар туралы сөз қозғалады. Қазақстан мұражай қорларының алдында тұрған тұрақты мәселе-сақталу мәселесі және келешек ұрпаққа тарихи, мәдени мұраларды кеңінен насихаттау. Мұражай келермендердің саяси, кәсіби тәрбиесінің, көркемдік және эстетикалық талғамдарының дамуына, өз бетімен жұмыс жасау қабілетінің шыңдалуына әсерін тигізеді. Бүгінгі таңда виртуалды мұражайлар әлемнің кез-келген жерінде орналасқан мұражайларға виртуалды саяхаттауға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: мұражай қоры, 3D модельдеу, виртуалды мұражайлар.

Қорларды жинақтау мұражай қызметінің ең негізгі бөлігі болып табылады. Ол мұражайдың өмір сүрген уақытынан бастап, барлық кезеңдерінде жүргізіліп отырады. Қазіргі таңда музейтану қорды, мәліметтерді жинау қоғамдық өзгерістерді деректендіру сияқты қызметтерді іске асыратын мүмкіншіліктің бір түрі. Мұражай қоры өз уақытының деректері мен құжаттарының деректі қайнар көзі. Бұл қорлардың басты мақсаты тарихи ескерткіштерді, деректерді мәңгілік есте сақтауға ықпал ету.

Қор жинау сатылары:

- Зат белгілерін ой елегінен өткізу, шығу тарихы, физикалық қасиеті, әлеуметтік тұрмыстық ортасы, жасалу әдісі, сыртқы белгілері, ерекшеліктері, авторы, қатыстылығы туралы деректер анықтау.

- Жіктеу мен жүйелеу

- Ғылыми дерек көзі ретінде соңғы сараптау мен интерпритациялау.

Жинақтау жұмысы барысында мұражайлық құндылықтарды анықтау процесі басталады. Бұл үшін деректер мен заттар туралы ақпараттар жинала бастайды. Мысалы, мыстан жасалаған самаурын өзінің түрімен атқаратын қызметі мен жасалынған орны және мезгілі туралы ғана ақпарат бере алады, ал оның мекен еткен орны, белгілі бір отбасына жатқаны туралы тарихын арнайы алынған қосымша

деректер арқылы ғана хабарлай алады. Мұндай ілеспелі деректер әртүрлі жағдайда ол туралы алдын-ала жазылынып қойылуы мүмкін (өмірбаяндық анықтамалар, газет-журнал қиындылары); жинақтау жұмысының кезінде алынуы мүмкін (мысалы, алынған ұлттық киімдердің кию әдістерін анықтау мақсатында түсірілген суреттер) немесе алынған материалдарды зерттеу процесінде алынуы мүмкін. Ілеспелі деректер беретін, бірақ мұражайлық зат ретінде құндылығы төмен заттар ғылыми-қосалқы материалдар қорын құрайды (уақыт өткен сайын кейбір ғылыми қосалқы материалдардың өзіндік мұражайлық маңыздылығы анықталуы мүмкін, мұндай жағдайда олар мұражай заттарының қорына ауыстырылады). Ілеспелі деректердің кейбір бөлігі ауызша түрде алынып, сол арада мұражай ісінде қолданып жүрген ерекше түрдегі құжаттарға жазылынып алынады [1, б. 7].

Мұражайдың басты анықтауыш белгісі түпнұсқалығында. Алайда, мұражай тәжірибесінде жиі мұражай заттарын жаңғырту қажеттілік туғызады. Экспозицияда мұражай заттарының түпнұсқалығын көрсету мүмкін болмаған немесе қажет болмаған жағдайда мұражай заттарының көшірмелерін, репродукцияларын, макеттер мен модельдерін, муляж, көшірмелерін, бейнелерін, голограммаларын жасайды. Әдетте олардың барлығы ғылыми-көмекші материалдар қорына кіреді. Кейбір жағдайларда қолжетімсіз немесе жоғалған музей затының дәл көшірмесін жасау «қайталама түпнұсқа» деп аталатын мәртебеге ие болып, мұражайдың негізгі қорына енгізілуі мүмкін. Мұндай объект бастапқы көз, түпнұсқалық функциясын орындайды деп болжанады.

Қалпына келтіру-мұражайтануда қолданылатын жалпы ұғым. Белгілі бір түпнұсқаның ерекшеліктерін мүмкіндігінше дәл көрсетіп, көбейту қажет болған жағдайда көшірмесі жасалады. «Көшірме» термині көбінесе өнер туындыларына және жазбаша құжаттарға қатысты қолданылады. Көшірме түпнұсқадағы материалдан өзгеше материалда жасалуы және басқа мөлшерде болуы мүмкін (мысалы грек мәрмәр мүсіндерінің римдік көшірмелері көбінесе қоладан жасалынған). Қазіргі заманғы көшірмелер әдетте белгілі бір жағдайлармен көрмеге қойылмайтын мұражай заттарының ауыстыру мақсатында жасалады. Егер бірінші жағдайда көшірме ғылыми-көмекші материалдарға кірсе, екінші жағдайда түпнұсқа мұражай заты мен мәдени ескерткіштің құндылығы болуы мүмкін. Мұндай көшірмелер ежелгі дәуірден бастап танымал. Грек мүсіндерінің римдік көшірмелері, құрметті «мүсіндер» тізімі, ірі шеберлер жасаған

әйгілі өнер туындыларының көшірмелері мұражай құндылығы болып табылады. Түпнұсқаның авторы жасаған көшірмелер ерекше санатқа жатқызылып, «авторлық қайталану» немесе «репликалар» деп аталады.

Ежелгі әлемде мұражайлар пайда болғаннан бастап, қазіргі уақытқа дейін басты мақсаты ескерткіштерді жинау, сақтау, зерттеуде болды. Мұражай қазіргі таңда ақпараттық жүйе ретінде қарастырыла бастады. Қазіргі уақытта мұражай кеңістігінде жетекші ғылыми-зерттеу функцияларын сақтай отырып, түбегейлі өзгеріске түсуі келушілерді тарту, мұражайдың тұрақты қызығушылығын арттыру мақсатында жүргізіліп отыр. Сонымен қатар ақпараттармен бөлісе отырып, эксперимент алаңдары ретінде әрекет ету виртуалды көрмелер мен экспозициялардың, мұражай қызметін көрсететін 3D турлар мен сайттар ашу маңызды болып табылмақ. Арнайы әдебиеттерде оларды көбінесе ақпараттық технологиялар деп атайды. Электронды сайттар-бұл келушіге электронды каталогты алуға мүмкіндік беретін интерфейс қана емес, оның өзіндік сценарийі де бар. Басқа электронды басылымдардағыдай емес, бірқатар материалдар осы каталогқа арнайы мәтіндер, суреттер, аудио-бейнеклиптер, мультимедиялық бағдарламалар дайындалады.

Мұражай сайты виртуалды келушілер үшін жасалған. Мысалы Орталық Мемлекеттік мұражайдың веб-сайтында мұражай коллекциясында негізгі бөлімнің тізімі көрсетілген. Терезеде басқару тақтасын қолдана отырып, біз серуендеуді өзімізге ыңғайлы етіп қойып, кез-келген уақытта келесі бөлмеге ауыса аламыз [2, б.406-430].

Қазақстандық онлайн виртуалды мұражайлар: ҚР Орталық музей, Жетісу 360, Ұлттық неміс мәдениет музейі, Хазрет-Сұлтан мұражайы, ҚР Мемлекеттік Ә.Қастеев атындағы өнер мұражайы [3].

Жақында графикалық бағдарламалар негізінде құрылған ақпараттық өнімнің жаңа түрі пайда болды. Компьютерлік 3D модельдеу сәулетші құралы ретінде ойлап табылғанымен, мұражай қорықтарда, сәулет ескерткіштерінде тиімді пайдаланылып жүр. Мысал ретінде көзімізге елестетсек, XVIII ғасырдың 2 қабатты ғимараты қирау жағдайында, ал 1 қабаттың төбесінде көркем әрі құндылығы бар сурет салынған. XVIII ғасырдың ғимаратын қалпына келтіру өткен ғасырдың тарих және мәдениет ескерткішінің жойылуына әкеп соғады. Дәл осы жерде реставраторларға, зерттеушілерге компьютерлік графика көмектеседі. Оны пайдаланудың сәтті тәжірибесі қайта салынған Мемлекеттік мұражайға тиесілі Михайловский сарайы. 3D модель реставрациялау жұмыстарын жүргізу кезінде және мұражайдың көрмелік қызметінде қолданылды.

3D модельдеу бұл объект формасын, өлшемі мен құрылымын дәл бейнелеуге, бағалауға мүмкіндік беретін виртуалды көлемді модель құру процесі. Алғашқы виртуалды технологияларды қолдану 1962 жылы Мартин Хайлиг қолданды. Ол визуалды эффекттермен иіс пен қозғалысты қамтитын тренажер ойлап тапты. Ақпараттық технологиялар арқасында келушілер елестетіп қана қоймай, оқиға мен экспонаттарды үш өлшемді, әрі қозғалыста көре алады.

3D технологиялары көбінесе өнер мұражайларында көрмелер жасау үшін қолданылады. Бейне дәйектілігі көрерменнен әртүрлі қашықтықта орналасқан біріктірілген проекциялық технологиялар кеңістіктің немесе оқиғаның атмосферасына толық енуге мүмкіндік береді.

3D технологияларының артықшылықтары: фотографиялық дәлдік, модель сапасының ұзақ уақыт сақталуы, сақтаудың ерекше қымбат шарттарының болмауы, көбею мүмкіндігі және т.б.

Ұлттық қасиетті жерлерді 3D сканерлеу және виртуалды 360 градустық тур құру проектісі жүзеге асырылып жатыр. Оның көлемі негізінде Қабанбай батыр мавзолейі, Кенесары Қасымұлы үңгірі, Беспақыр мавзолейі, Рабиға Сұлтан Бегім мавзолейі, Гауһар ана мавзолейі, Есім хан мавзолейі, Қарашаш ана мавзолейі, Домалақ ана мавзолейі, Хакназар хан мавзолейі виртуалды каталогтары құрылу үстінде.

Қазіргі уақытта 3D модельдерін жобалауға және жасауға арналған ең танымал бағдарламалық өнімдер: Autodesk 3D Max, Blender, PTC Creo, Kompas Zi [4].

Жалпы қорытындылай келе айтатыным, мұражайлардың ғылыми жүйеде қоғамдық өмірде білім мен мәдениет, тарих құрылымында алатын орны үлкен әрі айқын.

Музей қорлары-ұлтымыздың асыл мұрасы. Олар баға жетпес құнды жәдігерлерден тұрады. Бүгінгі таңда Республикамызда 25 мыңнан астам жылжымайтын тарих, археология, сәулеттік өнер ескерткіштері, 89-дан аса мұражайында 2 млн-ға жуық мәдени құндылықтар бар. Қазақстан мұражайлары археологиялық ескерткіштер мен мұражайлық жинақтар негізінде еліміздің ғылыми, эстетикалық, танымдық құндылықтарын ашуға атсалысады. Қазіргі уақытта музей заттарын немесе деректерін заттық, бейнелеу, жазба, фоно, фото, кино деректер сияқты түрлері бар. Қор жинақтарында сақталынған және жаңа түскен ескерткіштерді ғылыми өңдеу, зерттеу мәселесі мұражайтанудың өзекті мәселелерінің бірі. Мұражай ісінде қоғамдық ортада тіпті әлемдік мәдениет сипатында

күнды болып табылатын қордағы өткеніміздің белгісі болып қалған сан түрлі жәдігерлердің асыл мұрамыз екені шүбәсіз. Сондықтан да ұлттық мәдениетімізді сақтау үшін ақпараттық технологияларды тиімді жақтарын алып, мұрамызды сол қалпында сақтап қалуына бар күш жігерімізді салуымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Музейлердегі қор жұмысын жасақтау.-Алматы,2012.-96 б.
- 2 Основы музееведения.-Москва,2010.430 б.
- 3 <https://www.the-steppe.com>
- 4 https://studref.com/580864/tehnika/ispolzovanie_modelirovaniya_instrumenta_sozdaniya_eksponatov_virtualnyh_muzeev_drab_eryomina

ВКЛАД А.Ж. МАШАНОВА В ПРОВЕДЕНИИ 1100-ЛЕТНЕГО ЮБИЛЕЯ АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ

ШАБАМБАЕВА А.Г.

магистр, преподаватель, кафедра «История Казахстана»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

ДУКЕНБАЕВА З.О.

д.и.н., профессор, Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан

Абу Наср аль-Фараби – средневековый философ Востока, один из первых установивших своеобразный диалог между культурами Востока и Запада. Его по праву называют «Вторым учителем», «Аристотелем Востока». Имя и труды философа уже на протяжении более 60 лет известны в нашей стране, но немногие знают, что первооткрывателем научного наследия аль-Фараби в Казахстане является Акжан Жаксыбекович Машанов [1, с. 5].

Впервые имя философа А. Машанов услышал в 1943 г. В тот год в Алма-Ате в казахском филиале Академии Наук СССР читали лекции зарубежные ученые. Одним из слушателей лекции был А. Машанов. Ему особенно запомнилось выступление Э. Кольмана, чехословацкого профессора математики. Доклад ученого был посвящен великим мыслителям Средней Азии, внесших большой вклад в развитие европейской науки: аль-Хорезми, аль-Жауһари, аль-Фараби, аль-Бируни, Ибн Сина, Абул-Вафи, аль-Фергани, Омар Хайам, ат-Туси, Ұлықбек, аль-Хазин [2, с. 112]... Среди плеяды мыслителей наименее известным и мало исследованным был аль-Фараби. Узнав,

что философ является выходцем из города Отрар, он посчитал своим долгом изучить научное наследие великого мыслителя, «скудные сведения привели меня на мысль о необходимости исследования его научного наследия» [3, Л. 8]. Так, в 1958 г. он начинает интенсивную деятельность по поиску и сбору трудов аль-Фараби:

- посещает архивы, библиотеки, музеи Ташкента, Бухары, Самарканда, Баку, Еревана, Тбилиси, Киева, Москвы, Ленинграда, Казани и Уфы;

- ведет переписку с университетами и библиотеками Парижа, Лондона, Рима, Милана, Уайра, Дамаска, Багдада и др.;

- посещает г. Отрар (мавзолей Арыстанбаба), Дамаск (кладбище Баб ас-Сагир) [4, Л.4-5].

Путешествия по следам аль-Фараби, начиная от Отрара до Дамаска, предпринятое по личной инициативе ученого, явилось решающим событием в активизации изучения научного наследия великого мыслителя Востока аль-Фараби. Тем самым, ученый сумел привлечь внимание к изучению жизни и творчества аль-Фараби [5, Л.6].

В первые годы изучения жизни и научной деятельности «Второго учителя» он встречался с рядом трудностей:

Во-первых, вплоть до 1968 г., поиском и переводом трудов аль-Фараби ученый занимался по собственной инициативе. В то время только небольшая группа людей откликнулись на приглашение А. Машанова исследовать научное наследие аль-Фараби: А. Кубесов, И. Хайруллоев, Н. Ахметов, Д. Кунаев, Б. Гафуров, С. Григорян, Б. Розенфельд.

Во-вторых, трудность заключалась в том, что в Казахстане не было никакого центра изучения арабского языка. А все известные труды аль-Фараби были изложены на арабском языке. Ни в университетах, ни в Академии Наук не было человека, кто знал бы арабский язык [3,Л.8].

В Алма-Ате, единственные, кто владел арабским языком, были представители мечети: Садуакас Гылымани, Габбас Елеусинов, Рахим Сарсенов. С помощью этих людей Акжан Жаксыбекович смог выучить арабский язык и изучить труды мыслителя.

Благодаря усердной работе Акжана Жаксыбековича, к началу 1960-х гг. были приобретены несколько важных трудов выдающегося ученого, в том числе и «Большая книга о музыке» [6, Л.6-7]. Им по межбиблиотечному абонементу удалось получить три книги: «Рисала Фисус аль Хаким», «Рисала...аль-Мадина... аль-Фабила», «Государственное управление по аль-Фараби». Автором

двух первых работ являлся аль-Фараби, а автором третьей – Брунели, т.к. работы были на арабском и немецком языках, для их перевода на казахский и русский языки необходимо было финансирование. С этой целью А. Машанов на имя Президента АН КазССР К.И. Сатпаева написал докладную, в которой попросил «дать указание о финансировании данной работы через библиотеку». 15 ноября 1960 г. Каныш Имантаевич дал согласие на реализацию данного проекта [7, Л.1-2]. Именно эту дату Акжан Жаксыбекович считал началом изучения научного наследия великого предка, «до этого все сказанное без конкретного труда аль-Фараби носило бармаглотский характер» [4, Л.5 об.]. С этого периода он начинает активную популяризацию трудов аль-Фараби не только в Казахстане, но и в СССР. Принимает активное участие в международных конференциях по математике (1966 г.), по истории и науки (1970 г.). Выступает на симпозиумах, посвященных 500-летию Н.Коперника (1970), 1600-летию Беруни (1979), 2500-летию Самарканда (1970).

В 1971 г. в Москве на XIII международном конгрессе истории науки А. Машанов вместе с другими казахстанскими учеными предложил внести имя аль-Фараби в список ЮНЕСКО и провести его 1100-летний юбилей в Алма-Ате.

Многие ученые согласились, но были и те, кто выступил против данного предложения. По мнению узбекских ученых-востоковедов центром изучения научного наследия аль-Фараби должен был стать Ташкент, а не Алма-Аты. Они приводили следующие доводы:

Аль-Фараби являлся ученым Средней Азии, а не именно казахом, т.к. в IX–X вв. казахская нация, как таковая, еще не сложилось.

По месту своего рождения он находится недалеко от Ташкента, тогда как Алма-Ата находится гораздо дальше.

В Узбекистане уже создан специальный Институт востоковедения, где имеются опытные кадры для изучения научного наследия аль-Фараби. В Казахстане такого центра нет, нет и переводческой группы.

Данные аргументы были довольно обоснованы, но мотивы наших ученых оказались сильнее:

1 По существующей традиции основным центром изучения научного наследия ученого обычно является та страна, где он родился. По этому же принципу многие древние ученые, родившиеся на территории современного Узбекистана - Бухар, Хорезми, Беруни, Улугбек, Навои и другие теперь считаются узбекскими.

2 Казахские ученые раньше начали изучения научного наследия аль-Фараби, а также собрали значительное количество его трудов.

3 В Казахстане, действительно, нет центра востоковедения, но такой центр будет создан. Подготовка мероприятий по проведению 1100-летнего юбилея аль-Фараби и послужит началом для создания данного центра.

Окончательное решение по данному вопросу вынес председатель всесоюзного научного совета по координации востоковедческих исследований Б. Г. Гафуров.

В своем выступлении Бободжан Гафурович отметил следующее: «Все другие национальные республики такие мероприятия проводят часто. Были проведены юбилеи выдающихся ученых в Узбекистане, Таджикистане, Азербайджане, Грузии, Армении и т.д., а в Казахстане ни разу, хотя он является родиной аль-Фараби, и казахстанцы раньше всех подняли этот вопрос и начали исследовать его наследие. Как мы можем лишать их этого права? Товарищи узбекистанцы, вы готовитесь сейчас к двум крупным мероприятиям: «2500-летие Самарканда» и «1000-летие аль-Беруни». Разве этого мало? Пусть представители всех республик помогают друг другу в этих мероприятиях» [4, Л.69-71].

Так, благодаря усилиям Акжана Жаксыбековича, Казахстан был признан центром изучения научного наследия аль-Фараби, а великий ученый спустя 1100 лет вернулся на свою историческую родину.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Машанов А. Өнегелі өмір /ред.басқ. Ғ.М. Мұтанов. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 312 б.
- 2 Дуқенбаева З.О., Талғатбек М.М., Шабамбаева А.Г. Акжан әл-Машани. – Көкшетау, 2019. – 412 б.
- 3 ЦГА РК – Ф.2285.- Оп.1.- Д.163
- 4 ЦГА РК – Ф.2285.- Оп.1.- Д.8
- 5 ЦГА РК – Ф.2285.- Оп.1.- Д.152
- 6 ЦГА РК – Ф.2285.- Оп.1.- Д.151
- 7 ЦГА РК – Ф.2285.- Оп.1.- Д.175

6.10 Археология және этнология

6.10 Археология и этнология

ЖАҢАБЕТ, ЖАҢАТАП – ҚАЖЫЛАР ҚОНЫСЫ

АДУОВА А. Т.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, Нығманов атындағы ЖОББМ,
Павлодар обл., Ақтоғай ауд., Жаңабет а.

Мен неге бұл тақарапты тандап алдым деген сұрақтар туындауы мүмкін, себебі киелі қлқемнің тарихта өшпес із болып, қажы аталарымыздың ісі бізге үлгі ретінде қалу, кейінгі ұрпақ мақтанышпен айта білуі керек деп ойлаймын.

Павлодар облысының Ақтоғай ауданына қарасты Жаңабет пен Жаңатап ауылдарының ортасындағы күре жолдың тоғай жағында үлкен қорым бар. Көл жиегіндегі ол мүйісті ел Мәрдәбрар атайды. Осы бір бөлікте жол-көлік апаты жиі орын алатыны да рас. Тірі пендеге белгісіз мистикалық күш бар секілді. Сондықтан сырын білетіндер бұл жерден көліктерінің жылдамдығын төмендетіп, қолдарын жайып дұға қайырып, «біссімілласын» айтып өтеді. Ауылдың үлкендері: «Ол қорымдарда жеті (кейбіреуі тоғыз) қажы жатыр. Алланың назары түскен жер. Осы екі ауылды солардың аруағы желеп-жебеп жүреді», – дейді. Бұл төңіректегі зираттарда оннан астам қажының жерленгені рас. Бұл тарихи шындықты өлкетанушылар зерттеп жазуда.

Өлкетанушы ағамыз Бейбіт Бөженнің жазбасында : Жетінші сыныпты бітірген шағым. Мәрдәбрар қорасының қасында қой-кезекті атқарып жүріп, ескі қораның ішінде сүйеулі тұрған оқтай түзу 4-5 сырғауылды көзім шалды. «Мыналар мал қораға бел ағаш болуға деген екен, кешқұрым атты жегіп келіп алып кету керек» деген пайдакүнемдік ой санаға сап ете түсті. Балалық қой, кешке ешкімге айтпастан күрең атты арбаға жегіп алып «ұрлыққа» тарттым. Мүйістегі қораның қасына келгенде әншейінде бишіктің үрейімен ғана аяғын сылбыр басатын кәрі атқа жын тигендей ойнақтап, божымен бағыттаған жағыма аяқ баспай қойды. Шошайған қорадан шошынғандай, маңайлар емес. Сол күйінде бір мөңкіп алып, қарашылдығы ұстап келген ізімен үйге қарай ала қашты. Арбаның алдындағы көлденең жұмыр ағашқа өкшемді тіреп, божыны шалқая тартқаныма ырық беретін емес. Сол ызғытқан күйінде қой қамайтын ашықтың алдындағы ат таңастыруға арналып орнатылған ашаға келіп маңдайын бір-ақ тіреді. Көздеген дүниеге

қолым жетпей, божымен алысып әбден сілем қатып, қос қарым талып, іштегі ыза сыртқа теуіп атты доғарып жатқан кезде ауылдың молдасы атанған атам Темірғалы Бөженұлы келіп, аттың ақ көбікке малынып сүмектей болғанын көріп себебін сұрады. Болған жағдайды бұлжытпай айтып бердім. Сөз арасында «пері соққанба мына күрең атты» деп жекіп те қойғаным рас. Сонда атам марқұм: «Е, балам, жануар екеш жануар да қасиет сезеді. Оның ол жаққа аяқ баспай қоюы да тегін емес. Ол төңіректегі қорымдарда атақты қажылар жатыр. Мәрдәбрар мүйісінде Мағзұм қажылардың аталары өткен, мұсылманша бала оқытқан, діни кітапхана болған, құран түсірген қасиетті жер. Қиранды қора екен деп қарауға және ол қорадан ешбір дүние алуға болмайды», – деген еді деп жазған болатын [2, 8 б.].

Сурет 1 – Мәрдәбрар мүйісі

Сурет 2 – Мәрдәбрардағы ескерткіш

Осы құлақтары құлаған ескі қораның қасиеті қандай? Неге Мәрдәбрар, ол кім болған ?

Мәрдәбрар атамның тегі Орта жүз ішіндегі Бәсентиін-Ақтілестен тарайды Ақтілес-Жауғаш-Мәмек-Бабақ-Шақшан-Ерубай. Одан Байғара, Байғарадан Сүйіншібай тарайды. Сүйіншібайдан Ғабдолла, Күді, Нұрсейіт деген ұлдар туған [1, 23 б.]. Солардың ішінде Ғабдолладан Марғабдар (Мәрдәбрар), Ахметбек (Мағзұм), Ахметуалы (Ахметуәли) өркен жайған. Мәрдәбрардың әкесі Ғабдолла мұсылмандық парызын екі мәрте өткерген адам.

Ел Қыстау қажы деп атап кеткен Ғабдолла атам 1902 жылы қажылыққа екінші рет барған. Екінші мәрте ұзақ сапарға кетерде «енді ораламын ба, жоқ па» деп үй-ішімен, ағайын-ауылдастарымен көрісіп, көрмегендердің бәріне сәлем айтып қоштасып кетіпті. Оралмайтынын өзі де сезсе керек. Қажылық парызын екінші рет өтеп елге қайтып келе жатқанда Қара теңіздің үстінде алпыс алты жасында дүниеден өткен. Ол кезде заң солай болуы керек. Егер теңіздің үстінде адам қайтыс болса, жаназасын шығарып, бірден суға ағызып жібереді екен.

Інісі Ахметбектің немересі Қайыржан Ғалымов ақсақалдың айтуынша, ұлы атам теңізде қалды. Әрине, алпыс алты жастағы адамға жаяулап-жалпылап, бүгінгідей жүрдек ат-көлік жоқ заманда қажылық сапарды мекнат тартып өтеу қаншалықты ауыр болғанын сезіну қиындық келтірмес. Атаммен бірге барған қажылар пайдаланған дүниелерін өздерімен бірге алып келіп, ағайындарына табыс етіпті. Меккеден көк кесе, кітап салған әбдірасы мен таяғы аманат боп жетті. Таяғы бертінге дейін үйде болды. Кейін жұрт таяқтың сынықтарына дейін қажы атамның төбәрігі болсын деп емге талап алып кетті ғой. Қазіргі күні Меккеден келген көк кесе сақтаулы.

Сурет 3 – Ғабдолла (Қыстау) қажы Сүйіншібайұлының жүзігі

Ахметуәли атамның қызы Сәркен деген апамыздың қолында болды. Қазір балаларында. Ахметуәли менің немере ағам, яғни Ахметбектің інісі. Дін-апын заманда, яғни 1937 жылы түннің ішінде дінді уағыздаушы деген жала жабылып, Сіләм деген баласымен бірге сотталып, үш күннің ішінде атылып кеткен екен марқұм. Бертінге дейін 25 жасында жесір қалған Күлтай деген жеңгемізге «халық жауының әйелі» деп саусақ шошайтып, жұмысқа алмай келді. Ол кісі колхозда тракторшы болып еңбек етті, кейін суық тиіп қайтыс болды. Қалиақпар (Қалкен) деген бала қалған, ол әскерге барып келгеннен кейін дүние салды. Қыстау қажының күміс жүзігі болды, ол қазір менде сақтаулы. Николай патшаның кезіндегі ескі бір теңгелік тиынның бетіндегі жазуды өшіріп орнатып, арнайы дұға жазған. Ал кітап салған сандығын интернатта оқып жүрген бала кезімде өзіммен бірге тастамай тасыдым, ол қирап қалды. Ол кезде ең бірінші қымбат нәрсе нан еді ғой. Үш-төрт бөлке нанды алып келіп соның ішіне салып қойып қорек қылатынбыз. Сол

сандықшамен оқу бітірдім. Кейін ескіріп шашылып қалды. Естелік үшін бір жерге іліп қойып едім, бірақ жоғалтып алдым. Ғабдолла, яғни Қыстау қажы Жаңатап ауылының сыртындағы Шерубай зиратында жерленген. Былтыр басына естелік тас орнаттым, – дейді.

Ал Ғабдолла қажының баласы Ахметбекті ел Мағзұм деп атайды. Ол кісі 1908 жылы 38 жасында қажылық парызын өтеген. Қазіргі Мәрдәбар қонысындағы ескі қора аумағында қоңыр тірлік кешкен.

- Атам Мағзұм қажы 1908 жылы қажылыққа барды. Қырдағы Батпақы деген жерде жаздың шілінгір шілде айында дүние салды. Жалпы атамның өзі салдырған бес мешіті болған. Біріншісі, тоғайдағы қыстағы жыңғыл тоғайлы Боранбайда. Қыс бойы сонда болады ғой. Екіншісі, қазіргі Мәрдәбар аталып кеткен мүйістегі, яғни жардың басындағы қорғанның ішінде. Ол жерде мешіті, сосын бауырында жеке кітапханасы болған. Атамыз бала оқытқан. Сол кітаптардың қайда кеткенін ешкім білмейді. Діни тұлға замана дауылын сезіп бір жерге көміп тастауы немесе үш әріптің өкілдері тәркілеп алып кетуі де мүмкін. Тап басып айтар ешкім жоқ. Мешіттің дәл іргесіндегі қорғанда медресесі болған екен. Үшінші салдырған мешіті қырдағы Төлек деген жерде. Яғни ел жер тоңыжібіп, алғашқы қар кеткен уақытта алдына малын салып Төлекке қарай көшеді. Сол жерге арнайы мешіт салған. Жердегі көк сиреп, малдың оты кете бастағанда қалың жұрт біртіндеп әрі қарай Батпақы деген жерге қоныс аударады. Сол Батпақыда да мешіті бар. Ал күн суытып, жерге қырау түсе бастаған уақытта, яғни күзге қарай Тайқоңырдың сыртындағы Байғараның қонысы Жетіқораға қарай көшеді. Ол жерге де Алланың үйін салдырған. Қар бір түскенше сол жерде отырады да, кейін тоғайдағы қыстағы Боранбайға қайта көшеді екен. Осылайша атам марқұм дін ұстанғандарға ыңғайлы болсын деп бес қонысында мешіт ашқан. Ахметбектен менің әкем Ғалым жалғыз, соғыста кетті. Мағзұм қажының бойына емшілік қасиет те қонған. Ол кісі көбінесе жүйке ауруына шалдығып, «жынданған» адамдарды емдеген. Мәрдәбарда қазылған орлардың орны бар. Ауырып келген адамдарды сол орға отырғызып қойып дұғамен емдейді екен. Бертін басына түнеп жүргендер де болды. Тіпті біздің төңіректен бір адамдар Ақкөл-Жайылмадағы қасиетті жан Жандарбек емшіге барған уақытта ол кісі: «Өздеріңнің төңіректерінде де мықты емші адам бар екен ғой. Соны неге елемейсіңдер?», – деген екен. Ол кісінің айтқаны сол Мағзұм қажы, – дейді Қайыржан ақсақал.

Жоғарыда аталған Боранбай қонысы қалың тоғайдың ішінде Ертіс өзенінің жиегінде. Бұл жерді Шақшан бабадан тарайтын Ерубай, Шерубай аталар қыстау еткен. Сол секілді мың айдаған

Таласбай деген бай да осы жерде түтін түтетіп, өмірден өткенекен. Ал ар жағындағы қазіргі Павлодар ауданына қарасты Авангард кеңшарын ел ол кезде «Қарамиек» деп атаған. Бұл деректерді жол сапарларымның бірінде үзетін болған көкірегі шежіре қарт, қазіргі Аққулы ауданының Шоктал ауданының тұрғыны, марқұм Мағауия Солтанов деген ақсақалдан жазып алған едім. -Мағзұм қажы сол төңіректегі, яғни Ертіс тоғайындағы оқыған, білімдар адам болыпты. Дүние салған кезде алыс-жақыннан үш жүздей трашпанке арбамен адамдар топырақ салуға келген екен. Ол кезде жай адам трашпанке арбамен жүрмейді ғой. Осыдан-ақ марқұмның айналасына қаншалықты сыйлы адам болғандығын аңғару қиындық келтірмес. Ал Мағзұм мекен еткен Мәрдәбрар тұмсығынан шыққанда он шақырымдай жерде Жалғыз құдық деген мекен бар. Ол жерде Ысқақбай, Жақыпбай деген байлар тұрған, – деп еді ақсақал.

«Ауылында қартың болса, жазып қойған хатпен тең», – демей ме халық даналығында. Ақтоғай ауданының құрметті азаматы, еңбек ардагері Қайыржан Ғалымов ағамыз араға бір ғасыр уақыт салып, 2008 жылы Меккедегі қасиетті қағбаға тәу еткенін қажы ата.

Сурет 5 – Қайыржан Ғалымұлы

Қашанда жолаушыны құшақ жая қарсы алатын ауыл тұрғындары қонақтарды жылы қабылдап, Мәрдәбрар атаның үйіне ертіп апаратын. Осы үйде олар қыстап, Рахима апаның туған балаларындай болып кетті. Үлкендердің айтуы бойынша Мәрдәбрар Ғабдоллаұлы ел адамы болған. Жан-жары Рахима әжеймен бірге қаншама жағдайы нашар жандарды, жетімдерді панасына алып, бауырына басқан мейрімді адамдар. Тіпті жер аударылып келгендерді оның үйіне әкелуінде де

үлкен мән жатыр. Соған қарағанда Мәрдәбрардың елге үкімі жүрген секілді. Ал Мәрдәбрар мүйісінде уақытында Құсайын Жүсіпұлы, Қабдрахман Ыбырайұлы секілді адамдар да тұрған.

Қорыта келгенде, туған жерім Жаңабет пен Жаңатапта Мәрдәбрар адам атына қойылған көне қоныс, қажылардың қасиетті мекені. Алақандай ауылдан осыншама қажылар шығып, елге дін таратып, мешіттер салдыруы Құдайдың құлы, ұлттың ұлы бола білгендіктерінің белгісі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тілеке Жәніс. «Шежіре. Ертіс-Баянаула өңірі», 1995 ж.
- 2 Сарыарқа самалы. 4 шілде, 2019. № 75 / 15395.
- 3 <http://mezgil.kz/e/action/ShowInfo.php> [Электрондық ресурс].

ТҮРКІ ЖӘНЕ МОҢҒОЛ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЭТНОГЕНЕЗІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ

БЕЗГАЗИМОВА А. И.

магистрант, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ТОРАЙҒЫРОВ Е. М.

т.ғ.к., қауымд. профессор, «Қазақстан тарихы» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мақалада қазіргі түркі және моңғол халықтарының этникалық бабаларына қатысты өте даулы мәселе қарастырылған. Дереккөздерді объективті және бейтарап талдауға сәйкес, түркілердің этногенезіне екі топ қатысты: туку және теле, ал олардан – ғұндар тобы. Моңғолдар – ата-бабалары ежелгі Дунху қауымы болған ортағасырлық Сяньби мен Ружан этникалық топтарының ұрпақтары.

Кілтті сөздер: түріктер, моңғолдар, хунну, дунху, Орталық Азия. Кіріспе

Моңғолдар мен түріктер Азия тарихының басынан бастап бірге болды. Бұл ежелгі заманда Алтайдың ұл-қыздары бір халық болғанын білдіреді. Бірақ кейінгісінде де олардың бірігетін кездері болды. Бұл Хунну, Шыңғыс хан және оның империясынан бөлініп шыққан мемлекеттер дәуірі – Тимуридтер мен Моғолстан дәуірі болды. Түріктер моңғолдардан онша ерекшеленбейтін. Оларда ежелден Алтай далалықтарын, түріктерді, моңғолдарды, тунгустарды біріктірген тайпалық федерациялар болған. Екі түрлі

түркі тайпаларының арақашықтығы түрік тайпасы мен моңғол тайпасының арақашықтығынан артық емес. Ал егер олардың тілдері бір-біріне ұқсамаса да, ойлау жүйесін қабылдайтын синтаксистік жүйесі бірдей болды. Бұл тайпалар әрдайым бірге әрекет етті, бірақ Жоғарғы Азиядан келген көшпелілердің, ұйғырлар, Қараханидтердің бағыныштылары мен әрине, Иран мен Ауғанстан түрікмендері, қыпшақтар мен болгарлар, Батыс Азиядағы және Шығыс Еуропадағы моңғолдардан гөрі көп болды.

Моңғолдар үстемдікке ие болып, олар өздерінің бағынушыларының күшейіп келе жатқан күші алдында жеткіліксіз болды. Осылай 552 жылы Түрік қағанаты пайда болды. Көп ұзамай ол екіге бөлінді. Шығыс бөлігінде қазіргі Сібір түркі халықтарының және шын мәнінде моңғолдардың арғы аталары қыпшақтар басым болды. Батыста бұлғарлар, оғыздар, қарлұқтар және қыпшақтардың бір бөлігі (башқұрттар мен қимақтар) тарады. Бірақ көп ұзамай екі қағанат та одан әрі бөліне бастады. Моңғолдар тәуелсіздік алды, ал түркі тайпаларының көпшілігі ақыры бөлініп кетті. Олардың көпшілігі өздерінің күштерін құрып, жаулап алушылықтың салдарынан ыдырады.

Бұл жағдай моңғолдардың жаңа өрлеуі басталғанға дейін бірнеше ғасырларға созылды. Шыңғыс ханның дәуірі басталып, оның барысында оның тайпалары әлем тарихындағы ең ұлы империяны құрылды. Ол кезде кейбір тайпалардың түркі-моңғол тектілері аралас болған. Оларға мысалы, наймандар мен керейттер жатады.

Ұлы ханның өзі бұл абыржуды қатты көтермелеп, бағынушыларының көтерілістеріне жол бермеудің тактикасын жасады. Ол бір күдікті тайпаны екінші бір күдікті тайпамен (немесе керісінше, өте, өте сабырлы тайпамен) біріктірді, нәтижесінде мүлдем жаңа көшпелі рулар пайда болды.

Өткен дәуірдегі табыстарының арқасында түріктер Моңғолияның өзінен басқа барлық жерде басым болды, сондықтан Шыңғыс ханның жерлестері тез түріктенді. Бұл Шағатай ұлысында, Алтын Ордада және Хулагу мемлекетінде болды.

Сонымен қатар, өте қызықты оқиға болды. Тәңірлік түріктер Тәңір моңғол империясының құрамына кіріп, исламды қабылдаған түріктерді жеңуге көп күш жұмсады. Шынымен Орта Азия мен Таяу Шығысты жаулап алу діннен алшақтық пен бұған дейін пұтқа табынушы қыпшақтардың мұсылман бауырлары Оғызға жасаған қысымдары үшін кек болды.

Хорезм мен Селжұқтың қорқынышты әскерлері өздерінің көптігі мен көпұлтты моңғолдар ордасында қолданған әскери тактикасына қарамастан жеңіліске ұшырады.

Шығыстың кейінгі моңғол көсемдері, Тимур мен Бабыр сияқты, түріктермен тығыз араласқаны соншалық, олардың қай адамдарға тиесілі екенін нақты айту өте қиын. Бұл олардың Орталық Азияда әлі күнге дейін басты себебі болып саналады.

Негізгі бөлім

Моңғол халқы қазіргі ұлы моңғолоидтық нәсілдің солтүстік азиялық нәсілінің ортаазиялық типіне жататын және алтай тұқымдастарының моңғол тілдерінде сөйлейтін халықтар. Жалпы алғанда, қазір үш елдің ішінде өмір сүретін 20-ға жуық моңғол халықтары бар: Моңғолия, Ресей және Қытай – бұлар халха, мингат, дурбет, захчин, бурят. Қалмақтар, донгсылар, баоани, дагурлар және т.б. Моңғол империясы өмір сүруді тоқтатқаннан кейін Үш өзендегі моңғолдар – Халха этникалық тобы негіз болды. Сондықтан халхастықтарды қазіргі барлық моңғолдың негізі деп есептейді. Қазіргі халха моңғолдары үшін түріктердің ежелгі ата-бабаларының, оның ішінде Ұлы Шыңғысханның мұрагерлері географиялық жағынан да, өмір салты жағынан да, ішінара тіл жағынан да мұрагерлер болып табылады. Бұған 40 жылдай уақыт бұрын «Шыңғыс ханның тілі» мен қазіргі халха-моңғолға салыстырмалы талдау жасаған Бухатұлы Базылханның диссертациясы дәлел бола алады.

Барлық моңғол тілдес халықтардың этногенезі дунхулардан басталады. Бұл туралы қытай жылнамаларында көрсетілген қазіргі кезде этникалық белгілерді анықтайтын сенімді көз болып қала береді. Хань династиясы кезінде көрнекті қытай тарихшысы Сыма Цянь (б.з.д. 145. - 87 ж.) алғаш рет ресми тарихқа көрші мемлекеттер мен халықтар туралы тарауларды енгізді.

Сима Цяннан бастап, қытай тарихшылары солтүстік халықтарды үш үлкен этникалық топқа бөледі: синну (сиунну), донгху және сушхен, бұл осы халықтардың түркі тілдес, моңғол тілді және тунгус тілдес болып бөлінуіне сәйкес келіп, қазіргі ғылымда қабылданған [1; 4].

Донгху атауы Қытайда Цзян-куо кезеңінде пайда болды (б.з.д. 403-221). «Ху» терминін қытайлықтар сол кезде Синнуды шақырған кезде қолданған, ал «донгху» (сөз. Шығыс. Ху) термині Дунху Хүннудың шығысында өмір сүргендіктің нәтижесінде пайда болған. Дунху есімдері Қытай тарихында сақталмаған бір емес, бірнеше этникалық туыс тайпаларды білдіруі әбден мүмкін.

Ортағасырлық моңғол тілдес халықтардың барлығы дунхулардан қалыптасқандықтан, дунхулар жазбаша дереккөздерден белгілі Орталық Азияның алғашқы моңғол тілдес қауымы болды. Егер Сяньби мен Жужанға қатысты дунху халқы прото-сяньбиан және прото-жужан этносы болса, онда қазіргі моңғолдарға қатысты олар прото-моңғол. Өз кезегінде, моңғолдарға қатысты Сяньби мен Жужани екінші және үшінші ретті моңғолшыл этностар болады. Прото-моңғолдарды моңғолдардың ата-бабасы болып табылмайтын және Сяньбидің бүйір тармағы болып табылатын Кидан деп атауға болмайды.

Моңғолдар Хүннудан тарады деген тұжырымдар жиі кездеседі. Этникалық және лингвистикалық тұрғыдан алғанда, Хүнну мемлекетінің құрамына кірген тайпалар гетерогенді болды. Вэй Шу, Синь Тан Шу, Танхуяо, Вэнсянтонгкао және басқа дереккөздер бойынша Теле тайпалары Синьнудың екінші тармағын құраған [8, б. 214, 301; 9, б. 36, 38, 39]. Кейбір зерттеушілер телелерді түркі-моңғолдардың араласқан этникалық құрамы болған деп санайды, ал кейбіреулері телелерді ежелгі моңғолдар деп санайды. Сонымен, Ц. Б. Цыдендамбаев бурят этнонимінің шығу тегі туралы түріктің бөрі – «қасқыр» сөзінен шыққандығы туралы гипотезасын негіздей отырып, былай деп жазды: «Біріншіден, Сяньбей заманынан, яғни біздің заманымыздың III-IV ғасырларынан бастап, бөліктің қасқырдың шығу тегі туралы аңыз болған прото-моңғолдар. Кейінірек кейбір моңғол тайпалары мен моңғолдардың кейбір аңызға айналған ата-бабалары, тиісінше, Чино – «қасқыр» атауын иеленгендігі қатты әсер етті [10, б. 275]. Оның сөзін қолдай отырып, Н. Я. Бичуриннің шығармашылығындағы «Вэй Шудан» белгілі аңызды келтіреді. Ол синну шаньюсының екі қызы туралы, олардың бірі қасқырға үйленіп, ұл туып, оның ұрпақтары көбейген мемлекет құрды деп, Ц. Б. Цыдендамбаевқа аңыздың аяқталуы қатты әсер еткен сияқты. Бұл жерде өмір сүретін адамдар ұзақ уақыт бойы ән салуды немесе қасқыр сияқты улауды жақсы көретінін.

Дереккөздер «теле» терминінің іс жүзінде «тужу» терминімен синоним болғанын көрсетеді. Бұл қытайлықтар үшін теле тайпаларының түрікке жатуы ешқашан күмән тудырмайтындығын білдірді. Егер жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз этникалық белгінің басты ерекшелігіне, тілге жүгінетін болсақ, онда Теле конфедерациясының негізгі тайпасы Хойху (ұйғырлар) тілі дәл сол тілде болған деп айта аламыз. Сионну және олардың жақын ұрпақтары Тюцзой. Мұны 8–9 ғасырлардағы ұйғыр және түрік руникалық ескерткіштері дәлелдейді, мұнда тұтас түркі мәтіндері алғаш рет жазылған [13, б. 121]. Міне, тағы бір факт. Қасқыр түцсуэ (тукю Тюркс) тотемі болғаны белгілі.

Алайда, Вэй Шудан шаньюйдің қыздары туралы аңыздан анық көрініп тұрғандай, негізгі тотемдердің бірі де қасқыр болған. Жалпы тотемиялық бабаның болуы этногенетикалық жоспарда тужу мен дене бір кездері біртұтас этникалық организм болған деп болжауға негіз береді. Бұл жағдайда түрік деп анықталған туюэ-телеский этномәдени қабаты синну қоғамындағы ең ежелгі кезең болды.

Қорытынды

Көрсетілген фактілер қорытындылауға мүмкіндік береді. Егер тутсуэ мен теле өз ұлты бойынша түрік болса, түріктер, дәлірек айтсақ, прото-түріктер, олардың этникалық ата-бабалары - синнулар болды. Бұл қисынды түрде тағы бір тұжырымға әкеледі: егер гуннулар прото-түріктер болса, онда олардан шығысқа қарай өмір сүрген дунхулар прото-моңғолдар болды.

Қазіргі моңғолдар, дербес этнос ретінде, Хуаннан кейін қалыптасып, Дунхулардан генетикалық сабақтастықты жалғастырды. Демек, моңғолдардың шығу тегі мәселесінің дамуы алғашқы жужан этнокомпоненті негізінде жаңа қауымдастықтың қалыптасу процесстерін, ондағы тұрақты этникалық сәйкестік пен өзіндік атаудың пайда болуын зерттеу болып табылады. көне түркі дәуірінің хронологиялық шеңберінде жасалған. Жалпы, моңғолдардың этногенезін зерттеу Эргуне-кун проблемасын ашуға дейін азаяды, бұл өзінің ғылыми маңыздылығы тұрғысынан әлемдік моңғолтануда шешуші мәселелердің бірі болып табылады [2, б. 47-48].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бартольд В.В. Тюрки. Двенадцать лекций по истории турецких народов. – Алматы: Жалын. – 1993. – С. 192.
- 2 <https://zen.yandex.ru/media/centralasia/kak-byli-sviazany-tiurki-i-mongoly-5e7e0cfa4656b323e246e7e0>
- 3 <https://history.wikireading.ru/328051>
- 4 Потемкина И.И., Монголия. – М.: Мысль. – 1988. – С. 142.
- 5 Эродан К. Алевилик-Бекташилик. – Стамбул. – 2008. – С. 178.
- 6 Мынжан Н. Древняя история казахов. – Алматы: Жалын. – 1994. – С. 156.
- 7 Д'Оссон К. История монголов, пер. Н.Козьмина. т. I. – Иркутск. – 1937. – С. 53.
- 8 Козин С.А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. М.: Наука. – 1941. – С. 140.
- 9 Зориктуев, Б. Р. Об этимологии этнонима монгол / Б. Р. Зориктуев // Восток (Oriens). – 2011. – № 1. – С. 47–57
- 10 Гумилев Л.Н., Древние тюрки. Алматы: «Білім». - 1994. – С. 14.

ТАБУ МЕН ЭВФЕМИЗМДЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ (БИОЛОГИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР БОЙЫНША)

ДАУЛЕТКАЛИЕВА Р. Л.
қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Сөз магиясына сену мен әр түрлі әлеуметтік себептердің негізінде қалыптасатын тыйым салынатын сөздер мен эвфемизмдердің ерекше бір тобы ауру атауларымен байланысты. Бұл – көптеген халықтарда кездесетін өте кең таралған этнолингвистикалық құбылыстардың бірі. Әсіресе, *оба*, *шешек*, *қызылша*, *безгек*, *топалаң*, *мәлік* т.с.с. тез тарайтын әрі адамдар мен малдарды жаппай қырғынға ұшырататын қатерлі дерттердің атын атау сол ауруларды шақырады немесе олардың иесін шамдандырады деген үрей мен қорқыныштан туындаған анимистік әрі магиялық нанымдар ертеректе жиі кездескен. Соның салдарынан ондай ауру-індеттердің тура атаулары *табуға* айналып, ендігі жерде ондай атаулар, яғни сөздер айналымнан шығып, олардың орнын *эвфемистік бүркеніш атаулар* басып отырған.

Мәселен, саратовтық великорустар безгек ауруын жанды нәрсеге балағандықтан оның *лихорадка*» деген тура атауын атаудан сескеніп, орнына – *она*», яғни «ол» деген есімдікті пайдаланатын болған. Чуваштардың арасында да ауруларды зиянкесті жын-перілер – *узал* немесе *хаяр* таратады деген сенім болғандықтан, әлгілердің атын ауызға алмайтын болған. Орыс халқы арасында шешек ауруының атауы (*оспа*) тура аталмаған. Оның орнына көбінесе *«гостья»*, *«гостиница»* (қонақ), *«матушка»* (ана), *«бабушка»* (әже), *«тетушка»* (әкпе), *«кумушка»* (өкіл шеше) сияқты эвфемизмдерді қолданған. Орыс халқы да *безгекті* киелі ауру деп сенетіндіктен, оның тура атауын (лихорадка) атамай, кәдімгі бір анасы немесе етене жақын туысы я болмаса сіңлі-қарындасы, жақыны, жанашыры, өкіл шешесі, тіпті кейде баласы секілді еркелете құрметтеп: *матуха*, *матушка*, *лихорадушка*, *матка* десе, украиндықтар – *тітка*; белорустар – *цяцуха*; великорустар – *тетушка* *ворогуша*, *дипиоха*; *сестрица*; *подруга*; *кума*, *кумушка*, *кумоха*; *добруха* деп, құлаққа жылы тиетін эвфемистік атауларды пайдаланатын болған. Якуттар да *шешек*, *қызылша* ауруларын апалы-сіңлілі әйелдердің кейпінде келеді деп сенетіндіктен олардың атын тура атаудан гөрі *«аңіі»* (әкпе), *«пjanbi»* (өкіл шеше) немесе орыс тілінен қабылдаған *«матыска»* («матушка») немесе *«бабушка»* сияқты кірме эвфемизмдерді, ал кейде *«кіні»* (ол) деген эвфемистік қызмет атқаратын есімдікті немесе шешектің

орысша *«оспа»* деген атауының якут тіліне икемделген *«уоспа»* түрін пайдаланатын болған [1, 29].

Халық арасында *қызылша* ауруына деген көзқарас пен шешек ауруына байланысты көзқарас көбінесе бірдей болып келетіндіктен олардың эвфемистік бүркеншік атаулары да ұқсас. Мәселен, Алтай түріктері шешек секілді қызылшаны да *«қонақ»* немесе *«ана»* деп атаса, якуттар да ол ауруды шешек секілді *«матыска»* (*матушка*) деп «еркелетеді». Якуттар мен Алтай шорлары *қызылша ауруын* кейде *«куор»* (*корь*) деген орыс тілінен енген кірме эвфемизммен бүркемелейтін болған. Якуттар сонымен қатар *қызба* ауруын тура атамас үшін де ол аурудың орысша атауын, яғни *«курорэчікі»* (*горячка*) деген сөзді эвфемизм ретінде пайдаланатын болған. Абақан түріктері де *сүзек* ауруын шешек пен қызылша секілді *«қонақ»* немесе *«ана»* деп басқаша атайтын болған [1, 34]. Адамда, малда кездесетін әрі эпидемия және эпизоотия кезінде сансыз көп шығынға ұшырататын *оба*, *шешек*, *қызылша* (адамда), *мәлік*, *топалаң*, *қарасан* (малда) т.б. жұқпалы дерттерден қазақтар да қатты сескенген, өйткені оларды киелі немесе құдай жібереді деп санаған. Төмендегі жолдар осы айтылғанның бұлтартпас дәлелі: «Особенно появление эпидемии и эпизоотии производит на киргиз (казахов.) панический страх. Они убеждены, что когда люди позабывают Бога, тогда на земле появляются эпидемии. К довершению общего бедствия является джут (голодная зима). Извращенная фантазия киргиз (казахов) создает каких-то злых духов, невидимо истребляющих людей и скот. Они убеждены, что оспа на землю является в виде дряхлой старухи без зубов, с больной косматой головой. Она невидимо входит в юрту, где есть дети. Злая старуха подкрадывается к детям и целует в лицо. Дети, почувствовав ее прикосновение с криком пробуждаются и лицо их алеет» [1, 39]. Осындай нанымдардың салдарынан қазақ арасында да адам мен малға жаппай келетін жұқпалы аурулардың иелерін шамдандырып, оларды өршітіп алмау үшін дерттің атын тура атамай, жоғарыдағы басқа халықтар секілді эвфемистік жанама атауларды қолданатын болған. Сондай дерттердің бірі *қызылша* болатын. Дәл қазір аса қатерлі аурудың санатында болмағанымен, ертеректе бұл аурудан қазақ арасында балалар шығынға өте көп ұшырайтын. Оның себебін жоғарыдағыдай діни нанымдармен байланыстыратындықтан, халық арасында қызылшаны тура атамай, *«қызыл көйлек»* деп басқаша атайтын. Үйде ол аурумен біреу-міреу сырқаттанып жатса, *«бір нәрсе шығып (көрініп) жатыр еді»* деп, қатерлі дертті тұспалдап

сездіретін. Халық арасында қызылшаны тура атамай, ептеп өзгертіп, «қызыл» деп атау да кездеседі.

Қызылша ауруын түсіне байланыстырып, бүркенші ат беру басқа халықтарда да кездеседі Төмендегі деректер осының айғағы десе болғандай: «Бытовые русские названия кори: краснуха, т.е. красная; черемушки, мн. по черемному, т.е. красному цвету; черемица, «Черемица Степановна, баженая (желанная) гостыица, не обидько у меня Ванюшку». Ертеректе қазақ арасында қызылша секілді *шешек* ауруын да тура атамаған. Бұл қатерлі дерттен адам жаппай қазаға ұшыран, немесе тірі қалған күннің өзінде де, көбінесе кемтар болып қалатындықтан, оны киелі ауруға балап, тура атауының орнына «*мейман*», «*қонақ*», «*қорасан*» немесе «*әулие*» сияқты эвфемистік бүркенші атауларды пайдаланатын болған. Ертеректе үйде *шешекпен* ауырып жатқан адам болса, ол жөнінде: «Үйде *мейман бар* еді» немесе «*қонақ қонып жатыр* еді» деп, қатерлі дерттің тура атауын түспалдап, яғни ғылыми тілмен айтқанда, эвфемистік сөз тіркестері арқылы білдіретін болған. Онымен қоймай, жаңағы үйден *от бергізбеу*, сырттан *ботен кісі кіргізбеу* сияқты тыйымдар да қатты сақталған. Ал кейде тіпті әлгіндей ауру шыққан үйді жұртқа жалғыз тастап, аулаққа көшіп кететін болған.

Ғ. Мұстафиннің «Көз көргенінде» біз әңгіме етіп отырған мәселенің халық арасындағы көрінісі кездеседі: - Отағасы, неге жалғыз үй отырсыз? Неге жақындатпайсыз?- Шырағым, ел үркіп жалғыз тастап кетті. *Әулие* шығып жатыр. Бес баланың әзірге үшеуін бердім. Екеуі шешесімен қосыла төсекте.

Көркем шығармалардан алынған төменгі мысалдар шешектің халық арасында *қорасан* болып та аталатынын байқатады: Шешесінің айран көз шикі сарылығын бүгін аңғарғандай. Екі беті жап-жалпақ, *қорасан* дағы бар (Ө. Қанахин. Жас дәурен.) «*Сүзек*», «*қорасан*» сияқты жұқпалы аурулардан басқа жұрт ептеп сақтанғанда, Шәрипа сол аурулардың шылқыма ортасында жүруші еді (Б. Майлин). Ну орманның қала жақ беті қысқы көрпесін қалың жамылған жазық дала, бүгін бетіне *қорасан* шыққандай шүп-шұбар (Ғ. Мүсірепов).

Шешек ауруының түрлі қосалқы атаулармен аталатынына диалектологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелері де көз жеткізеді. Мәселен, белгілі ғалым С. Аманжоловтың деректеріне қарағанда, шешек ауруы еліміздің оңтүстігінде –*мейман* болып аталса, солтүстік және шығысында *әулие* болып аталып келгені байқалады [2, 17]. Ал Ғ.Қалиевтің зерттеу жұмысынан Арал говорында *шешек* ауруын *күл* деп те атайтынына көз жеткіземіз [3, 28]. Алайда жоғарыда аталған

диалектологиялық еңбектердің бірде-бірінде шешектің *әулие*, *мейман*, *күл* болып аталуының себептеріне, олардың табумен байланысты екеніне жете мән берілмеген. Олар тек жергілікті тіл ерекшелігі тұрғысынан, яғни диалект ретінде ғана қарастырылады. Дәл осы жерде белгілі диалектолог ғалым Ж. Болатовтың: «Біз қазақ тілінің жергілікті ерекшелігін зерттегенде диалектизм мен табуды шатастырмай, олардың бірін екіншісінен ажырата білуіміз керек», – деген пікірінің [4, 39] өте орынды екенін атап өтуді жөн деп есептейміз. *Шешек* ауруына қатысты *табумен* байланысты басқаша атау қазақтар секілді басқа да түркі халықтарының мәдениетінен кездеседі. Мәселен, ғалым Н. Исмагуллаевтың келтірген деректеріне қарағанда, өзбектер де шешек ауруын «чечек» деп тура атаудың орнына «*гүл*» немесе «*гүл мома*» деген эвфемистік атауларды пайдаланатыны байқалады [5, 30]. Шығыс Түркістанда шешекті *бүбі* деп атаса, Ауғанстанда тұратын өзбектер оны *бібі* деп атайтын болған [6, 11]. И. Лауде-Циртаугастың пікірінше, кейбір түркі тілдерінде табудың әсерінен «*ауру*», «*науқас*» деген сөздер мүлдем қолданыстан шығып, олардың орнын бөтен тілдерден енген кірме эвфемизмдер басқан. Мысалы, түрік тілінде «*ауру*», «*науқас*» деген ұғымдарды араб тілінен енген «*hastalig*» деген сөз алмастырса, өзбек тілінде де араб тілінен кірген «*касалик*» немесе парсы тілінен енген «*беморлік*» сияқты кірме сөздер алмастырады. Мұндай кірме эвфемизмдердің қатарына қазақ тіліне моңғол тілінен енген «*сырқат*», парсыдан енген «*ақау*», «*науқас*», сол сияқты парсы тілінен енген қырғыз тіліндегі «*нооқас*», «*дарт*», «*кесел*» және моңғол тілінен енген қырғыз тіліндегі «*сырқоо*» сияқты сөздер жатады [6, 12].

Адамдарды жалмайтын қатерлі дерттермен қатар малдарды қырғынға ұшырататын жұқпалы аурулардың атауларына да тыйым салынып, олар эвфемизмдермен ауыстырылып отырған. Мәселен, ірі қара малға жаппай келетін әрі өлім-жітімге көп ұшырататын ең қатерлі, ең жұқпалы дерттің аты – *мәлік*. Бұл тұрғыдан алғанда, *топалаң* (жылқы мен түйеде – *жсамандат*; ірі қара малда – *қараталақ*, *ошақ*; қойда – *топалаң*; ешкіде – *кебенек*) да *мәлік* ауруынан кем соқпайтын. Сондықтан да болар, жайшылықта, анығырақ айтқанда, ол індет жоқ кезде, малға ыза болып қатты ашынған малшы: *мәлік келгір*, *топалаң тигір*, *жсамандатқыр*, *қараталақ тигір*, *ошақ болғыр*, *кебенек келгір* сияқты қарғыстарды айтып та жібереді. Ал шындап келгенде, бұл індеттен киелі деп сескенетін, оның атын атауға да қорқатын әрі оған қарсы жасалатын ем-домдар да діни ұғымдармен байланысты болып келетін. Мұның дәлелдері де жоқ емес. Мәселен, белгілі этнограф

Х. Арғынбаевтың келтірген деректеріне қарағанда, *мәлік* сияқты дерт араласқан малды әулие тұтатын адамдардың бейігіне түнету әдеті болған. Сол сияқты індетті үркіту мүмкіндігіне сенетіндіктен, ауру шыққан малға қасқыр шаба қалса, оны ажыратып алудың орнына «ит-құс араласса, пәленің беті қайтады» деп жайбарақат отыра беретін болған [7, 33]. Зерттеуші Х. Арғынбаев сонымен қатар *мәлік* пен *топалаңның* қазақ даласында әр түрлі аталып келгендігіне де назар аударып, олардың кейбіреулері, мәселен, мәліктің – «*қыз*», «*кемпір*», «*ақбайпақ*»; топалаңның – «*алаң*», «*секіртпе*», «*ұшна*» сияқты атауларының қалай пайда болғаны жөнінде көкейге қонымды болжамдар жасайды. Мысалы, ол «мәлік» деген дерттің неліктен «*қыз*», «*кемпір*», «*ақбайпақ*» болып аталатыны жөнінде былай дейді: «Мұндай атаулардың шығуы, біріншіден, үй жануарларына өлшеусіз зиянын тигізетін «жалмауыз қыз бен кемпір болыпты» деген ел аузындағы аңыз негізінде ірі қара малды лезде жусатып салатын мәлік індетін жалмауыз қыз бен кемпірге тенегендіктен, «қыз», «кемпір» деген атаулар қалыптасса, екіншіден, мәлік індеті ойда жоқта кенеттен бүрк ете қалатын ауру болғандықтан, «байпақшаң адам тәрізді жүрісін сездірмейді» деген ұғымның негізінде оны «*ақбайпақ*» атандырған болу керек деп топшылау дұрыс сияқты. Бұған қосымша халық түсінігі бойынша, «алла жіберген» ауыр індетті шамдандырмау мақсатымен адамда болатын шешек ауруын «*әулие*» деп айтатыны сияқты *мәлік* деуден именушіліктің өзі жоғарыда айтылған жанама атаулардың да қалыптасуына белгілі мөлшерде әсерін тигізуі мүмкін» [7, 34].

Топалаң ауруын қазан татарлары да әйел кейпінде болады деп сенетіндіктен оны тура атамай «*мамо*», яғни «*ана*» деп «еркелете құрметтеп» атайтын болған [7, 35]. Шындығында, кейбір ғылыми зерттеу жұмыстарында тіл ерекшелігі ретінде қарастырылатын *алан* (топалаң) [8, 16], *ұшаяқ* (қарасан) [8, 17], *ұшна* (топалаң), *сыйпар* (мәлік), *тырысқақ* (оба) [8, 18], *кемпір* (мәлік), *күл* (шешек) [8, 19] сияқты атаулардың жергілікті тіл ерекшеліктерін сипаттайтын сөздер екеніне шек келтіруге болмайды. Алайда олардың халыққа кеңінен танымал, бірақ о баста «алла жіберген» немесе «киелі»/«иелі» аурулар деген нанымның негізінде тура атауларына тыйым салынған «топалаң», «қорасан», «мәлік», «оба», «шешек» сияқты қатерлі де қорқынышты дерттердің эвфемистік атаулары екеніне де дау айту қиын. Жалпы қатерлі дерттерді күдіретті күшті құдайдың өзі жібереді немесе олардың иесі болады деп сену көп халықтарға ортақ құбылыс. Мысалы, Қазан губерниясының

орыстары кезінде *безгек* (лихорадка) ауруын тура атамай «*божья*», яғни «құдай жіберген ауру» деп атаса, моңғолдар *шешек* ауруын *Бурхан* есімді құдайдың атымен байланыстырып «*бурхат*» деп атаған. Чехтар *талма* ауруын құдаймен байланыстырып «*bozec*» деп атаса, словендіктер де *ұстамалы талма* ауруын «*bozjast*» (құдайдың күдіреті) деп атайтын болған [9, 20].

Қазақ арасында ұзаққа созылған көз ауруын «*иелі*» деп атау да кездескені байқалады. Кейде халық арасында кеселді дертті сайтанның ісі деп сенушілік те кездеседі. Мысалы, якуттар *күбірткені «абаасы харага»* (сайтанның көзі) деп тура атамай, сағайлықтардың «*мокай*» деуі секілді «*мохуи*» (аю) деп атаған. Аурулардың әсіресе жұқпалы немесе адам өміріне қатер туғызатын дерттердің атаулары тек жоғарыдағыдай діни нанымдардың негізінде ғана табу сөздерге айналып, эвфемизмдермен ауыстырылмайды. Бұл құбылыстың діни нанымдардан басқа да әлеуметтік себептері бар. Мысалы, кейбір аурулар, біріншіден, ешқандай ем қонбайтындығымен; екіншіден, түптің түбінде науқас адамды жалмап тынатындығымен қорқынышты; үшіншіден, ем қонғанымен көптеген жұқпалы немесе ауыр дерттердің атаулары сау адамның да, науқас адамның да берекесін алады, көңіліне ауыр тиеді, құлағына жағымсыз естіледі. Міне, сондықтан да ондай дерттердің тура атаулары аталмай, жанама немесе нақтылы ұғымды білдірмейтін жалпы атаумен, я болмаса тігісі жатықтау эвфемизмдермен ауыстырылып отырады. Күнделікті өмірден жиі байқап жүргеніміздей, ем қонбайтын, беті бері қарамайтын дерттердің тура атаулары, әсіресе науқастанып жатқан адамның көзінше аталмайды. Бұлай ету науқас адамның көңіл-күйін құлдыратып жібермеу үшін де, оның айығып кетуіне сенімін арттыру үшін де өте қажет екені кімге болса да түсінікті. Ал шындап келгенде, кейбір аурулардың тура атаулары науқас адам түгіл сау адамның да төбе шашын тік тұрғызып, денесін түршіктіреді. Мәселен, *қылтамақ*, *құрт* ауруы, *мерез* немесе *құлғана* деген сөздердің өздері тұрмақ, олардың ғылыми тілден берік орын алған *рак*, *туберкулез (tbc)*, *сифилис* сияқты баламалары да бұл күнде құлаққа жылы тие қоймайды. Тіпті *рак* немесе *туберкулез* ауруларын тура атамас үшін эвфемистік мағынада медицина қызметкерлерінің өздері ғана қолданып жүрген «*cancer*» немесе (соңғы ауруды Роберт Кохпен байланысты рудан туындайтын) «*koh*» деген халықаралық терминдердің өздері де кейінгі кезде эвфемизм болудан қалып бара жатыр десек, артық айтқандық болмайды. Алайда тілімізге енген халықаралық медициналық

терминдердің ішінде эвфемистік қызмет атқаратындары да жоқ емес. Мысалы, «қояншық», «мешел», «шыжың» сияқты құлаққа оғаш естілетін сөздердің орнына «эпилепсия», «рахит», «диабет» деген терминдерді қолдану анағұрлым ұтымдырақ, өйткені ол терминдер науқас адамдардың да, сау адамдардың да құлағына жұмсақтау тиетіні сөзсіз. Демек, олар эвфемизмдердің қызметін қоса атқарып жүр дей аламыз. Осы тұрғыдан қарағанда, мұндай эвфемизмдердің қатарына «дизентерия», «диспепсия», «глаукома» сияқты тағы біраз терминдерді жатқызуға болады, өйткені бұл терминдер де қазақ немесе басқа түркі тілдеріндегі дәл сол ұғымдарды білдіретін құлаққа әлдеқайда оғаштау естілетін атаулардан анағұрлым жатықтау екені дау туғызбаса керек. Ақпарат құралдары мен ауызекі тілде аты суық аурулар көбінесе «ауыр науқас», «ұзаққа созылған ауыр науқас» немесе «жаман ауру» сияқты тігісі жатық, бірақ жалпы ұғымды білдіретін эвфемистік сөз тіркестерімен алмастырылып отыратынын байқау қиын емес. Газет беттерінде қайтыс болған адамдар жөнінде берілетін некрологтар осы айтылғанның дәлелі, өйткені қайтыс болған адамның қандай аурумен ауырғаны атап жазылмайды. Қазақстанның кейбір жерлерінде *аланес* ауруын да «жаман ауру» деп атайтын болған.

Ауру атауларын эвфемизмдермен алмастыру көркем шығармаларға да тән. Мәселен, тура атауы түрлі эвфемизмдермен ауыстырылатын аурулардың бірі – *құрт ауруы*. Медицинада бұл атаудың орнына көбінесе *туберкулез* немесе одан да жатықтау латынша атауының қысқарған *tbc (тэбээс)* немесе *koh* түрі жиірек қолданылса, көркем шығармаларда *жөтел ауру*, *көкірек ауру*, *жіңішке ауру* сияқты эвфемизмдер жиірек ұшырасады. Төменгі мысалдардан мұны өте айқын байқауға болады: Сәт екеумізді тапқан шешеміз, аузынан ақ майды ағызып отырып-ақ, сол *жіңішкерген науқастан* қаза болған (М. Әуезов). Бір жаман жері – женгесі *жөтел ауру*, сырқаты нашар деп естідім (С. Мұқанов). Әділғазыдан басқа, бір ұзатылған қызы бар еді, бұдан екі жыл бұрын ол да *көкірек науқасынан* қайтыс болды (Н. Фабдуллин).

Екі ай-ақ не қылып.

Басқаша ауырып,

Япырмай, докторлар,

Жүрмесін жаңылып.

Соңғы мысал Абайдан. Ұлы ақын бұл өленді сүйікті ұлы Әбдірахман ауырып жатқанда шығарған. Қатерлі дерттің тура атауын айтуға аузы бармайды. Олай деуге Әбдірахманын қимайды.

Ол кездерде емі жоқ, бір жабысса адамды жалмамай тынбайтын жаман аурудың атын атаудан тайсақтап, ұлы ақынның астарлы эвфемистік тіркеске жүгініп тұрғаны да сондықтан.

Ауру атаулары секілді, туа біткен немесе кеселді дерттердің салдарынан болатын адамның, дене, ақыл-ой кемістігін білдіретін – *ақсақ*, *шолақ*, *соқыр*, *пұшық*, *бүкір*, *керең*, *саңырау* т.с.с. жағымсыз сөздер де естіген құлаққа ауыр тиетіндіктен, олардан әлдеқайда тігісі жатық «*кемтар*» немесе «*мүгедек*» деген жалпы ұғымды білдіретін эвфемизмдермен не болмаса эвфемистік мағыналы басқа сөз тіркестерімен ауыстырылып отырады. Бұл пікірдің дұрыстығына да көркем шығармалардан алынған төмендегі мысалдар көз жеткізеді: Он үш жасында шешек ауруының салдарынан *қос жанарынан айырылды*. Кеше ғана тұлымы желпілдеп ойнақтап жүрген қарақаткөз жеткіншек осылайша *мүгедек болып қалды*. Жылдар өткен сайын көзінің *загиптығы* жанына бата берді («*Жұлдыз*»). Соғыста екі жыл болдым. Оң аяғымды қиратып, *кемтар* болып қайттым (Н. Фабдуллин). Ауруға не ылаж, не амал бар, Жақында таңқы мұрын *самал* болды (*Айтыс*). Құлағы *мүкістеу* екен. Ермекті таяғымен түртті (Ф. Мұстафин). *Мүкіс тартқан* кәрі құлағының үстіндегі кимешегін кейін жиырып қойып, басын жоғары көтере бере, құлағын төсей түседі (М. Әуезов).

Бұл мысалдардағы курсивпен жазылған сөздер мен сөз тіркестерінің барлығы да эвфемистік қызмет атқарып, құлаққа жағымсыз атауларды, яғни табу сөздерді қалқалап, олардың тігісін жатықтау етіп тұрған эвфемизмдер.

Қорыта келгенде, жоғарыда келтірілген материалдар атауларына діни нанымдар мен соқыр сенімдер немесе басқа әлеуметтік себептердің негізінде тыйым салынған ауру атаулары мен олардың орнына қолданылатын эвфемизмдерді жан-жақты сипаттай алады деп есептейміз. Ал бұл мәселеге қатысты эвфемизмдердің жасалу жолдарына мән беретін болсақ, біріншіден, қай мәдениетте кездеспесін оларды тудыратын себептер негізінен өте ұқсас болып келетінін; екіншіден, табуға айналған атауды алмастыратын эвфемизмдердің қызметін есімдіктер, туысқандық қарым-қатынасты білдіретін терминдер, қатерлі дерттердің айрықша белгілерін сипаттайтын сөздер, бөтен тілдерден енген кірме сөздер, кейбір халықаралық медициналық терминдер, табуға айналған атаумен синонимдес жеке сөздер мен сөз тіркестері атқаратынын атап айту қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Зеленин Д.К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. Часть 2. Запреты в домашней жизни. Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1969. С. 187.
- 2 Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Алма-Ата, 1979. С. 392.
- 3 Қалиев Ғ. Арал говорының кейбір ерекшеліктері. Алматы, 1983, 143 б.
- 4 Болатов Ж. Аякөз ауданында тұратын қазақтардың тіліндегі жергілікті ерекшеліктер // Қазақ диалектологиясы. 1- шығуы. Алматы, 1975, 164 б.
- 5 Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке. Автореф.... дисс. на соиск. канд. фил. наук. Алматы, 1994.
- 6 Лауд-Циртаутас И. К вопросу о табу и эвфемизмах в казахском, киргизском и узбекском языках // Советская тюркология. Алматы, 1976. №4. С. 74.
- 7 Аргынбаев Х. Мал ауруларын емдеудегі қазақтың халықтық тәжірибесі туралы этнографиялық очерк // Вопросы этнографии и антропологии Казахстана. Алматы, 1988. Т. 16. С. 7.
- 8 Бектұров Ш. Қазақ тілінің Қызылорда говоры. Алматы, 1978, 168 б.
- 9 Бөрібаев Ә. Орда қазақтарының тіл ерекшеліктері. Алматы, 1984, 128 б.
- 10 Тэлор Э. Первобытная культура. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1969. С. 403.
- 11 Алексеев Н.А. Ранние формы религии тюркоязычных народов Сибири. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1980. С. 237.
- 12 Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Человек. Общество. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1989. С. 46-47.
- 13 Алексеев Н.А. Шаманизм тюркоязычных народов Сибири. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение. 1984. С. 220.

6.11 Көптілділік білім берудің өзгеріс үрдісі ретінде
6.11 Полиязычие как тренд образования

**ОСОБЕННОСТИ КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ НА
УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ПРЕИМУЩЕСТВА И
НЕДОСТАТКИ**

АЙМУЛЬДИНА А., КУЛАХМЕТОВА М. С.
Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Статья посвящена актуальным вопросам технологии критериального оценивания на уроках английского языка. Описаны преимущества и недостатки технологии критериального оценивания по сравнению с такими педагогическими методиками оценки, как формативное и суммативное оценивание. Выделены основные задачи критериального оценивания, сложности при критериальном оценивании. На основе сказанного, теоретическая значимость исследования в статье состоит в том, что была проведена систематизация имеющейся педагогической, психологической, лингвистической и методической литературы по данной теме и анализ различных подходов к решению проблемы.

Ключевые слова: критериальное оценивание, обновлённое содержание обучения, английский язык, информационно-коммуникационные технологии, образовательная программа.

Введение. Актуальность темы исследования в данной статье обусловлена тем, что контроль и самоконтроль знаний, умений и навыков является сегодня одной из важнейших проблем организации учебной деятельности на уроках английского языка. Именно в процессе проверки выявляются достижения школьников и пробелы в их учебной подготовке, закрепляются, и систематизируются знания и умения, приобретенные учащимися на предыдущих уроках, а на основе полученной информации корректируется процесс изучения нового материала.

Одной из главных задач современного образования является совершенствование методики преподавания дисциплин, подготовки компетентных кадров для этих дисциплин, объективная оценка знаний учащихся. Поэтому в последние годы одним из основных направлений методической работы в школе является внедрение критериального оценивания в учебный процесс.

Так, технология критериального оценивания как одна из современных методик обучения могла бы решить многие проблемы современного образования. На протяжении многих десятилетий оценивание заключалось в сравнении достижений учащегося с результатами других учащихся, и такой подход к оцениванию имеет целый ряд недостатков:

- педагог выставляет отметку, ориентируясь на средний уровень знаний класса в целом, а не на основе единых критериев достижения результатов каждым учеником;
- отметки, выставляемые учащимся, не дают четкой картины усвоения конкретных знаний, умений, навыков по отдельным разделам учебной программы, что не позволяет определить индивидуальную траекторию обучения каждого ученика;
- при выставлении итоговой оценки учитываются текущие оценки, что не является объективным оцениванием конечного результата обучения;
- отсутствует оперативная связь между учеником и учителем в процессе обучения, что не способствует мотивации учащихся к обучению [1].

Проблема исследования. Проблема выставления оценок школьникам – одна из актуальнейших проблем, как в педагогической теории, так и в педагогической практике. Существующая сегодня система оценивания формировалась в рамках традиционной системы образования, и поэтому не отражает результат полного усвоения знаний, что не соответствует в полной мере современным требованиям учебной программы [2].

Проблемами критериального оценивания занимался ряд авторов (Ж. А. Абекова, В. В. Воронова, Ж. К. Избасарова, А. А. Красноборова, А. Б. Оралбаева, И. И. Саранин и др.). Однако отдельного исследования по использованию критериального оценивания школьников собственных учебных достижений не проводилось.

Теоретико-методологическую базу исследования составили:

- теоретические положения по современным технологиям оценивания (В. В. Воронов, Н. В. Ефремова, О. В. Кирышина и др.),
- теоретические и методические положения по использованию критериального оценивания (Ж. А. Абекова, А. Т. Айтпукешев, М. Бердалиева, Ж. К. Избасарова, Т. А. Каражигитова, А. А. Красноборова, И. В. Кривопалова, М. А. Нурғалиева, А. Б. Оралбаева, И. А. Павперова и др.), методические аспекты обучения иностранным языкам (Н. Д. Гальскова, Н. Ф. Коряковцева, Н. Никитенко и др.).

Критериальное оценивание – это процесс, основанный на сравнении учебных достижений учащихся с четко определенными, коллективно выработанными, заранее известными всем участникам образовательного процесса (учащимся, администрации школы, родителям, законным представителям и т.д.) критериями, соответствующими целям и содержанию образования, способствующими формированию учебно-познавательной компетентности учащихся [3].

Содержание системы критериального оценивания регламентируется следующими инструктивно-методическими документами:

- Государственный общеобязательный стандарт начального образования;
- Учебная программа;
- Учебный план;
- Порядок проведения критериального оценивания учебных достижений обучающихся в организациях образования, реализующих общеобразовательные учебные программы начального образования;
- Руководство по критериальному оцениванию для учителей начальной школы;
- Руководство по критериальному оцениванию для региональных и школьных координаторов;
- Сборники заданий по формативному оцениванию;
- Методические рекомендации по суммативному оцениванию [4].

Само понятие критерий означает – признак, основание, правило принятия решения по оценке чего-либо на соответствие предъявленным требованиям.

В основных принципах критериального оценивания (для каждой конкретной работы) дается четкое представление о том, как в идеале должен выглядеть результат выполнения учебного задания, а оценивание означает такую шкалу как определение степени приближения ученика к данной цели [5].

Кроме этого критериальное оценивание подразделяются на формативное и суммативное оценивание. Формативное (текущее) оценивание – определение текущего уровня усвоения знаний и навыков в процессе повседневной работы на уроке и/или дома, осуществление оперативной взаимосвязи между учеником и учителем в процессе обучения. Оно позволяет учащимся понимать, насколько правильно они выполняют задания в период изучения нового материала и достигают целей и задач обучения.

Суммативное внутреннее оценивание – определение уровня сформированности знаний и учебных навыков при завершении изучения определенного блока учебной информации. Суммативное внутреннее оценивание осуществляется педагогами или администрацией школы.

Суммативное внешнее оценивание – определение уровня сформированности знаний и учебных навыков при завершении уровня обучения – начальной школы, основной школы, старшей школы.

Теперь попробуем разобраться какие преимущества и недостатки имеет критериальное оценивание, по сравнению с другими педагогическими методиками.

Среди основных задач критериального оценивания можно выделить следующие задачи:

- определение уровня подготовки каждого ученика на каждом этапе учебного процесса;
- определение и отслеживание индивидуального прогресса и коррекция индивидуальной траектории развития ученика;
- мотивирование учащихся на развитие умений и навыков широкого спектра для достижения ожидаемых результатов обучения;
- дифференцирование значимости оценок, полученных за выполнение различных видов деятельности;
- обеспечение обратной связи между учителем, учеником и родителями для выявления качества усвоения учебного материала и особенностей организации учебного процесса [6].

Процесс оценивания является постоянной составляющей образовательного процесса и также подлежит развитию.

В соответствии с уровнем развития современной науки и технологии необходимо создание универсальной, отвечающей всем требованиям современного общества системы оценивания. Существенный вклад в развитие теории оценивания внесли многие отечественные педагоги - исследователи, которые определяли оценку как результат учебной деятельности в целом.

Не менее значимы, такие проблемы, как грамотная организация процесса оценивания с целью формирования у учащихся учебно-познавательной мотивации и стимулирования, учебных достижений. В принципе естественно критерий оценивания должен рассматриваться как некоторый эталон, показатель уровня владения учебным материалом, имеющий значение стимула для повышения учебных достижений учащихся.

Учебно-познавательную компетентность учащихся, необходимо рассматривать в контексте технологии критериального оценивания учебных достижений как одно из современных научных направлений.

Основной проблемой в оценивании остается субъективизм школьной отметки. Здесь должны быть четкие критерии в выборе отметки, которое будет понятно и ученикам, и родителям, одним словом «карта» должна быть полностью открытой и прозрачной.

Проблему оценивания учебных достижений учащихся можно решить путем формирования критериальной оценки результатов освоения учащимися основных образовательных программ.

Нужно отметить, что при введении в учебный процесс технологии критериального оценивания нужно это условие непременно согласовывать между всеми учениками и родителями, так как сам процесс оценивания знания учащихся должен быть прозрачным для всех.

В зависимости от темы занятия, от уровня работы учеников, для каждого задания по тесту или письменной работы заранее оговариваются соответствующие баллы, имеется также шкала перевода баллов в оценки.

Вот только при такой прозрачной работе с учениками, при открытом диалоге между учениками и учителем можно объективно оценивать работу учеников, со стороны родителей тоже не будет возражений, такие объективные оценки результатов удовлетворяют всех [7].

Систем оценки учебных достижений учащихся в школе как и любая система в принципе естественно должна претерпеть определенные изменения в соответствии с уровнем развития науки и техники, это конечно создает определенный стимул для прогресса и совершенствования знаний учащихся.

Главной задачей педагогов, преподавательского состава и руководства школы несомненно должно стать создание условий способствующих стремлению к самообразованию, самопознанию личности, а также развитию мотивации достижения успеха. Одним из достоинств и преимуществ критериального оценивания является объективность, открытость, прозрачность новой системы технологии критериального оценивания, самое главное естественно – это стимулирующий потенциал для сохранения здоровья учеников и учителей [8].

Критериальная система оценивания является реальной системой, которая согласована с педагогическим коллективом,

направлена на индивидуальное развитие компетенции учеников, соответствующей целям и содержанию учебного плана образования.

Функции критериального оценивания представлены в таблице 1 по классификации авторов Р. Х. Шакирова, А. А. Буркитовой.

Таблица 1 – Функции критериального оценивания [14]

№	Функции	Содержание
1	нормативная	фиксирование достижений конкретного учащегося относительно утвержденного государством эталона с тем, чтобы для него наступили все правовые последствия, соответствующие успешности его обучения и окончания им учебного заведения, - административное отслеживание успеваемости отдельных учеников, школьных классов, уровня их подготовки и качества работы учителя. Внутри этой функции рассматривается и контролирующая функция позволяет проверить количественные и качественные уровни выполнения работы.
2	диагностическая	определение актуального уровня знаний и умений учащихся, оценка степени усвоения учебной программы, а также уровня сформированности компетентностей
3	обучающая	повышение мотивации и индивидуализация темпа обучения
4	организующая	совершенствование организации учебного процесса за счет подбора оптимальных форм, методов и средств обучения
5	воспитывающая	выработка структуры ценностных ориентаций
6	ориентирующая	определение путей улучшения результатов.
7	информационная	основа для получения сведений о качестве своей работы, учителю - о прогрессе учащихся, родителям и сообществу – о степени достижений результатов обучения

Таким образом, по нашему мнению – критериальное оценивание – это оценивание по критериям, то есть оценка, складывающаяся из составляющих (критериев), которые отражают достижения учащихся по разным направлениям развития их учебно-познавательной компетентности.

Вывод: Итак, по представленному исследованию по теме статьи, можно сформулировать следующие выводы:

1) Критериальное оценивание трактуется как процесс, основанный на сравнении учебных достижений учащихся с четко определенными, коллективно выработанными, заранее известными всем участникам процесса критериями, соответствующие целям и содержанию образования, способствующий формированию учебно-познавательной компетентности учащихся.

2) Критериальное оценивание осуществляется в соответствии с содержанием учебных программ, формами контрольных мероприятий, индивидуальными психолого-педагогическими особенностями учащихся; на основе единства формирующего и констатирующего оценивания, заключающегося в целостном использовании промежуточного и итогового контроля учебных достижений учащихся; осознанности, служащей действенной характеристикой процесса контроля учебных достижений учащихся; диагностической основы, осуществляющейся в проведении педагогической диагностики эффективности использования данной технологии.

3) Критериальное оценивание определяет цель создания условий и возможностей для формирования и развития учебно-познавательной активности учащихся, их творческой и исследовательской сферы, учебной самостоятельности и ориентации в потоке научной информации путем приобщения учащихся к систематической рефлексии, к поиску смысла этой деятельности.

Итак, новая для Казахстана система критериального оценивания будет направлена на развитие обучающегося, повышение его интереса и мотивации к обучению. Этого можно достичь, если установить ясные и измеримые критерии оценивания, понятные каждому обучающемуся и его родителям. С помощью четко выработанных критериев оценивания и учитель, и обучающийся будут понимать: На какой стадии обучения обучающийся находится? Куда он стремится в своем обучении? Что необходимо сделать, чтобы помочь ему достичь ожидаемых результатов обучения? Система оценивания дает возможность определять, насколько успешно усвоен тот или иной учебный материал, сформирован тот или иной практический навык. При этом целесообразно за точку отсчета брать обязательный минимум. Новый образовательный стандарт устанавливает требования к результатам освоения образовательной программы, согласно которым ученик должен уметь соотносить свои действия с планируемыми результатами.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Кривенцова Е. Э., Н. А. Гунина. Система критериального оценивания как инструмент измерения качества образования: текущее и итоговое оценивание. - М.: Педагогика, 2016. – 201 с.
- 2 Хамедова Л.Л. К проблеме формирования мотивации изучения иностранного языка у студентов [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- 3 Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования. - М.: Издательский центр «Академия», 2014. – 211 с.
- 4 Система критериального оценивания учебных достижений учащихся. Методическое пособие. - Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2013. -80 с.
- 5 Иванова С.В. Проблемы развития дидактических систем: философско-методологический контекст: монография. - М.: ФГНУ ИТИП РАО, Издательский центр ИЭТ, 2015. – 145 с.
- 6 Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. - М.: Дело, 2018. – 226 с.
- 7 Преснухина И.А., Фетисова Л.И., Елкина ИМ. Английский язык. Часть 3: учебное пособие. - М.: МГИУ, 2017. – 105 с.
- 8 Саранина, И.И. Критерии самооценивания в проектной деятельности учащихся при изучении иностранного языка // Полилингвильность и транскультурные практики. – 2018. – №1. – С. 20-25.

**НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА «ИДЕЯ
ТРЕХЪЯЗЫЧИЯ: РУССКИЙ, КАЗАХСКИЙ, АНГЛИЙСКИЙ
В ЖУРНАЛЕ «WAKE UP, ЖАСТАР!»**

АКАШЕВА Д. С.

учитель-исследователь, Гимназия № 6, г. Нур-Султан

В настоящий момент изучение в школах предметов на трех языках является первостепенной задачей всего образовательного процесса. С государственным казахским языком мы сохраним нашу независимость, индивидуальность, историю, а знание двух мировых языков английского и русского даст нам возможность иметь постоянный доступ к мировой науке и экономике, к самым новейшим инновационным открытиям необходимым для профессионального и культурного развития каждого государства. В нашей стране на

сегодняшний день очень мало людей, которые на достойном уровне владеют всеми тремя языками: казахским, русским, английским.

Целью создания данного проекта является изучение и овладение тремя языками на хорошем современном языковом уровне с помощью издания периодического печатного журнала с online, offline-версиями.

На сегодняшний день доминирующим языком во всем мире является английский. Из истории мы знаем, что это связано с расширением полномочий Британской империи, экономическим взлетом произошедшим в США, а также мощной волной массовой культуры.

В наши дни английский – это мировой язык бизнеса, науки и культуры.

Никогда еще в истории человечества ни один язык не имел такого господствующего положения, как английский в современном мире. Кроме того, английский язык является официальным языком программирования и развития информационных технологий. Неудивительно, что сегодня свыше половины веб-сайтов опубликованы именно на английском языке. В мировом информационном пространстве английский является крупнейшим источником получения глубокой и достоверной информации. Согласно разным оценкам, ежегодно до 57% научной литературы в мире публикуется на английском.

Русский язык входит в десятку мировых языков, на котором общаются согласно данным опубликованных на сайте el.tfi.uz около 250 млн. человек проживающих на территории Евразии. На русском было написано огромное количество научных и технических материалов, кроме того, русский – язык литературы: Толстого, Достоевского и других известных писателей с мировыми именами.

В свете принятого на уровне государства решения о переходе казахского языка на латиницу, изучение казахского языка становится как никогда острым. До конца 2017 года согласно указанию Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева, рабочей группой, созданной при Правительстве РК, должен быть разработан новый стандарт графики алфавита, который позволит в 2018-2021 гг. решать организационные вопросы по языковой реформе. В связи с чем, на страницах нашего журнала предполагается также освещать вопросы изучения новой азбуки казахского языка, что позволит читателям быстрее вникнуть в суть последних изменений и будет частичкой вклада в укреплении роли государственного языка.

Актуальность исследовательской работы заключается в том, что будущие знания, наука, передовые научные инновационные технологии и открытия будут зависеть от уровня владения тремя языками: русским, казахским, английским.

Методом решения задач, необходимых для достижения основной цели, мы взяли результаты тщательного анализа таких тем, как: актуальные новости, современный сленг, популярный стиль дизайна.

Цель – привлечение внимания молодого поколения:

- к проведению самостоятельного исследования по креативным и интересным темам-рубрикам журнала;
- к демонстрации умений отразить все, полученные в ходе исследования, данные в журнале «Wake up, Жастар!»;
- привитие интереса к научной деятельности.

В журнале представлен современный контент, тематика, интересная и захватывающая молодого человека, а так же яркий, необычный дизайн, который привлечет внимание читателей.

Содержание журнала включает рубрики, которые будут вызывать интерес среди молодого поколения, так как целевую аудиторию журнала «Wake up, Жастар!» представляют подростки. Т.к. журнал предполагается выпускать также в online и offline вариантах, то современные информационные технологии и широкое использование электронных мобильных устройств позволят обеспечить большое количество читателей, сократить время обмена информацией и сократить расходы на выпуск журнала на бумажном носителе.

Главной отличительной чертой нашего журнала является то, что проект «Wake up, Жастар!» включает в себя статьи на разных языках. И, соответственно, читателям предоставляется возможность изучать языки на тщательно подобранном, с учетом психологических и физиологических особенностей молодежи, языковом материале. В свете перехода казахского языка на латиницу данная тема становится наиболее актуальна. Online и offline версии журнала будут доступны каждому желающему человеку.

Благодаря журналу «Wake up, Жастар!» подростки будут не только запоминать текст и структуру письменной речи трех языков, но также расширять свой кругозор, повышать свой уровень, больше узнавать об истории нашей страны, более осознанно относиться к выбору будущей профессии.

Ожидается, что применение данного журнала повысит базовый и основной уровни в сфере трехязычия среди современного молодого общества.

Мы проделали исследовательскую работу по отбору тем, интересующих современную молодежь, тщательному анализу публицистического материала с целью создания молодежного журнала на трех языках. С помощью журнала «Wake up, Жастар!» мы будем способствовать развитию и овладению базового и основного уровней в сфере трехязычия.

Журнал может быть рекомендован для молодых людей, активно интересующихся языками, а также всех тех, кто находится в поиске и апробации новых интересных проектов в системе полиязычия.

В результате апробации одного номера журнала среди молодежи отмечается повышение уровня владения языками, а также роста интеллектуального и образовательного уровней в этой области.

В журнале «Wake up, Жастар!» собрана вся полезная и актуальная информация для молодого поколения. В процессе исследовательской работы было проведено анкетирование среди учащихся от 13 до 17 лет. В опросе был охвачен 121 человек. Из них 71,9 % отметили значимость и пользу данного проекта. Данная исследовательская работа не только будет способствовать развитию языков, повышению познавательной деятельности и активизации обучающихся, но и приобщению молодого поколения к духовно-нравственной культуре, получению достойного образования в нашей стране, а также за ее пределами.

Самое главное – качество реализации, то, насколько эффективно государственный аппарат и общество смогут реализовать этот масштабный трудоемкий переход.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <http://www.ninasolomatina.com/scholarships>.
- 2 https://vk.com/wall-36027753_41111.
- 3 <http://www.kapior.kz/novosti-assotsiatsii/events/85>.
- 4 <https://the-steppe.com/news/razvitie/2016-06-28/10-ka>.
- 5 Там же
- 6 <https://vk.com/sxodim.astana>
- 7 <http://www.kinopoisk.ru>
- 8 <http://comode.kz/post/vospitanie-i-razvitie/10-vazhny..>
- 9 <http://yvision.kz/post/55410>
- 10 <https://forbes.kz>

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРЕПОДАВАНИЮ ХИМИИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

БАБИЧ И. М.
докторант, Высшая школа Естествознания,
Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Важнейшим фактором формирования готовности будущих учителей к преподаванию предметов на английском языке является соблюдение определенных педагогических условий. По мнению О. В. Штеймарк [1], специфической чертой понятия «педагогические условия» является то, что оно включает в себя элементы всех составляющих процесса обучения и воспитания: цели, содержание, методы, формы, средства. Мы определяем педагогические условия как внешние обстоятельства, которые оказывают влияние на успешную реализацию всех компонентов учебной деятельности для достижения конкретных целей обучения.

Целью нашего исследования стало определение условий, необходимых для формирования готовности будущих учителей к преподаванию химии на английском языке на основе анализа исследований зарубежных, казахстанских авторов и собственного опыта CLIL-преподавания.

В зарубежных странах одним из условий формирования готовности учителей к преподаванию предмета на английском языке является применение CLIL-технологии (Content and Language Integrated Learning). CLIL используется для развития навыков как неязыкового предмета, так и языка, на котором он преподается, придавая одинаковое значение каждому из них. CLIL стал частью всеобщей образовательной системы в большинстве стран Евросоюза и при его применении эффективность языкового обучения значительно увеличилась.

В Германии, Италии, Малайзии, Тайланде и в Чехии университеты рассматривают дополнительную квалификацию преподавателя CLIL, как важное условие формирования его готовности к теоретическому пониманию и практическому воплощению аспектов предметно-интегрированного обучения. В Испании и в Чехии уделяется большое внимание организации практики студентов в университетах и в школе. Одним из условий подготовки будущих учителей к преподаванию на английском языке в Испании называют чередование циклов практики и рефлексии

через наблюдение и осмысление собственных уроков, уроков одноклассников, опытных учителей.

Дальтон-Пуффер и другие авторы [2] утверждают, что важным условием поддержки начинающих учителей является создание среды обучения языку CLIL, в которой будущие учителя должны постепенно овладеть коммуникативной компетенцией на целевом языке, используя его в повседневной учебной деятельности. Обучение оптимально, когда люди взаимодействуют через диалог, задают вопросы и активно строят свои собственные знания.

Р. Гарднер [3] определяет мотивацию, как главное условие, которое влияет на скорость и успешность обучения на втором языке. При этом по мнению О. А. Минеева и других авторов повышение мотивации будет происходить по мере увеличения содержательной ценности языкового материала и его соответствия интересам студентов [4, с. 270].

Большинство европейских исследователей определяют наличие разработанных CLIL-материалов и учебников важным условием подготовки будущих специалистов.

Н. С. Годжаева, Т. А. Логунов [5] отмечают, что определяющим условием является наличие преподавателей неязыковых дисциплин с достаточным уровнем иноязычной компетенции и достаточное количество преподавателей иностранных языков, имеющих второе специальное образование. Они полагают, что важным условием является решение проблемы учебного плана: адаптация образовательных программ для более широкого взаимодействия между языковыми курсами и профессиональными дисциплинами.

Казахстанские исследователи Г. О. Тажигулова и другие [6] считают, что для подготовки будущего учителя, преподающего на английском языке, необходима профессионально-ориентированная направленность обучения, наличие единой интерпретации понятия «иноязычная профессиональная компетенция», готовность вести занятия на иностранном языке и заниматься исследовательской деятельностью, создание соответствующей образовательной среды. А. С. Донцов [7] выделяет два педагогических условия: теоретическая подготовка по курсу «Основы контентно-интегрированного обучения» и практические занятия, во время которых будущие учителя получают личный опыт через преподавание «микроуроков».

Анализ международного, казахстанского, собственного опыта преподавания и обучения студентов в период их практики в школе позволил нам сформулировать следующие условия

формирования готовности будущих учителей к преподаванию химии на английском языке:

- наличие квалифицированных CLIL преподавателей, владеющих языковыми предметными, педагогическими компетенциями;
- наличие эффективной, эмоционально-грамотной среды, способствующей мотивации будущих учителей к преподаванию химии на английском языке;
- осуществление обучения посредством интегрированной программы курса «Learning and teaching Chemistry in English», включающей предметный, лингвистический и методический компоненты теории и практики преподавания химии;
- использование интеграции методик CLIL и IBL (inquiry based learning) для вовлечения будущих учителей химии в самоорганизованное диалоговое обучение в предметно-педагогической области;
- обеспечение системной рефлексивной практики будущих учителей в процессе изучения курса и проведения уроков химии на английском языке.

В Казахстане отсутствует единая система компетенций для будущего педагога, готового преподавать предметы на английском языке. На основе анализа результатов исследований европейских ученых и рефлексии собственной практики преподавания нами определены четыре основные группы компетенций, которые необходимы, как наставнику, так и будущему педагогу: базовые компетенции преподавателя химии на английском языке (знание различных разделов химии, общего, академического, «химического» английского языка и языка управления классом, методологии, подходов к оцениванию достижений учащихся на английском языке), компетенции планирования урока (планирование учебных результатов, выбор содержания и ресурсов, адаптация аутентичных материалов, техник преподавания, разработка заданий и стратегий оценивания), реализации плана на практике (компетенции в области поддержки развития общего, академического, «химического» английского языка, продуктивных когнитивных умений, мышления высокого порядка, культурного сознания и межкультурности, мультимодальности, культуры учебного оценивания, обеспечения безопасной и благоприятной среды), оценки преподавания на английском языке (компетенция оценивания и самооценивания прогресса в преподавании на английском языке и принятие решения по направлениям развития). Все эти компетенции имеют отношение к формированию

готовности будущих учителей к преподаванию на английском языке и не учитывают общие профессиональные компетенции будущих педагогов, которые формируются в процессе обучения в университете (управление своим профессиональным развитием и управление классом, установление конструктивных отношений с учащимися, работа с другими участниками образовательного процесса для улучшения обучения учащегося, использования интерактивных методик для поддержки студентоцентрического обучения и др.).

Аффективный фильтр (настроение и мотивация) влияет на формирование готовности будущих учителей к преподаванию химии на английском языке [8]. Он состоит из аффективных факторов, таких как: мотивация к изучению предмета на английском языке и отношение к самому языку; уверенность в себе и удовлетворенность собой; страхи и опасения. Поэтому создание среды, в которой студенты спокойные и уверенные в себе, положительно относятся к другому языку и к носителям этого языка, имеют аутентичные ресурсы позволит усвоить предмет и методику его преподавания быстрее и эффективнее. Обучение в такой среде должно быть направлено на совместную работу и социальное общение для достижения поставленных целей. Безопасная и спокойная среда в то же время должна быть вдохновляющей к общению как с педагогом, так и с другими студентами.

На мотивацию и результативность обучения влияет поддержка, оказываемая преподавателем. Она должна быть направлена на реализацию учебных потребностей студентов и может меняться от курса к курсу по мере развития языковых навыков и умения работать самостоятельно. Уровень поддержки преподавателем зависит от степени развития языковых навыков студентов, их навыков конструирования уроков на английском языке.

Таким образом, для создания эффективной, эмоционально-грамотной среды, способствующей мотивации будущих учителей к преподаванию химии на английском языке, необходимо максимально уменьшить аффективный фильтр. Для этого необходимо обеспечить поддержку преподавателем, наличие аутентичных ресурсов по химии и методике ее преподавания, коммуникацию будущих учителей в процессе самостоятельной практической работы по приобретению личного опыта планирования и преподавания уроков.

Важным условием развития выше сформулированных компетенций учителя и уменьшения толщины аффективного фильтра является обучение студентов с применением содержания

курса «Learning and teaching Chemistry in English». Ожидаемым результатом нашего курса является умение будущих учителей конструировать урок и осуществлять коммуникации с учениками и учителями, используя академический и «химический» английский язык. Контентом курса являются три предметные области: содержание химии старшей школы, методика преподавания химии на английском языке и конкретные языковые конструкции, наиболее часто используемые при объяснении определенных тем курса химии. Эти области представлены аутентичными учебными материалами (видео, электронными словарями, академическими текстами, методическими и химическими задачами), обладающими высоким мотивирующим потенциалом и подобранными в соответствии с принципом профессиональной направленности.

Мы полагаем, что оптимальным способом изучения контента нашего курса является интеграция обучения на основе запросов (IBL) и CLIL, способствующая повышению мотивации обучения за счет включения студентов в совместное конструирование уроков и диалоговое обучение.

Приоритетность роли практики для формирования готовности будущих учителей к преподаванию предметов на английском языке отмечают многие зарубежные исследователи. Более сорока часов разработанного курса отводится планированию, разработке заданий и преподаванию студентами фрагментов уроков по выбранным ими целям обучения, наблюдению за уроками одноклассников, обсуждению и размышлению над примерами практик. Приобретаемый студентами опыт будет использован ими при проведении уроков в школе. Такая организация работы позволит будущим учителям увидеть больше связей между практикой и теоретическими концепциями. В ходе обсуждения планов уроков в группах, предоставления обратной связи одноклассникам, самоанализа уроков происходит развитие рефлексивных навыков студентов, необходимых для совершенствования их собственной практики преподавания. Разработанные к каждой теме элективного курса интерактивные модули в приложении Web 2.0, обеспечивают условия для самостоятельной проверки, оценки и определения уровня усвоения предметных и методических знаний студентами на английском языке.

Таким образом, считаем, что создание подобных условий, реализованных нами в период практики студентов в школе, обеспечит формирование готовности будущих учителей к преподаванию химии на английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1 Штеймарк О.В. Педагогические условия эффективного использования компьютерных технологий в педагогическом процессе // Знание. Понимание. Умение. Автономная некоммерческая организация высшего образования «Московский гуманитарный университет», 2008. № 1.

2 Dalton-Puffer C., Nikula T. Pragmatics of Content-based Instruction: Teacher and Student Directives in Finnish and Austrian Classrooms // Appl. Linguist. 2006. Т. 27, № 2. С. 241–267.

3 Gardner R.C. The socio-educational model of Second Language Acquisition: A research paradigm // EUROSLA Yearb. John Benjamins Publishing Company, 2006. Т. 6. С. 237–260.

4 Минеева О.А., Ляшенко М.С. Исследование мотивации студентов неязыковых специальностей к изучению иностранного языка // Балтийский гуманитарный журнал. 2018. Т. 4, № 25. С. 269–273.

5 Годжаева Н.С., Логунов Т.А. Развитие лингвистической компетентности преподавателей вуза в целях реализации предметно-языкового интегрированного обучения в региональном университете: проблемы и перспективы. 2015.

6 Tazhigulova G.O. и др. Conditions of English language teaching to prospective biology teachers in Kazakhstan // Novosib. State Pedagog. Univ. Bull. 2018. Т. 8, № 6. С. 23–40.

7 Dontsov S.A. Model of forming the preparedness of Master's degree students in teaching and research programmes for the implementation of CLIL in Kazakhstan.

8 Krashen S. Some Issues Relating to the Monitor Model // On TESOL '77: Teaching and Learning English As a Second Language: Trends in Research and Practice. 1977. С. 144–158.

APPROACHES TO CLIL AND IBL INTEGRATION IN PREPARING PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS

BABICH I. M.

Higher School of Natural Sciences, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

BARATOVA A. A.

Nazarbayev University, Nur-Sultan

MUKANOVA R. ZH.

Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

In the context of Kazakhstan's transition to learning and teaching of Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) subjects in English in secondary schools, the issue of both the linguistic approach and academic subject language. It is important that graduates of teacher training universities are able to integrate content and language teaching and become language-sensitive in their approach [1]. Despite some positive changes in development of English in Kazakhstani schools, preparing pre-service teachers ready to deliver STEM subjects in English, including Chemistry, is still a thorny issue. Most of the pre-service teachers who attend yearly apprenticeship at schools still have an insufficient level of subject-specific language and lack teaching skills in English.

We believe that the integration of IBL (Inquiry Based Learning) and CLIL will help pre-service teachers develop their chemistry teaching skills in English for several reasons. First, inquiry-based learning will help motivate the pre-service teachers to teach chemistry in English because this approach allows students to adapt part of their learning experience to their interests [2]. Secondly, IBL will ensure the involvement of pre-service chemistry teachers in a dialogue learning in the subject-pedagogical field, while implementing the 'inquiry cycle' [3]. Saunders-Stewart et al. [2] believe that "Learning is optimal when people interact through dialogue, ask questions, and actively build their own knowledge." According to Bereiter and Scardamalia [4], the most relevant way of dialogue is to solve problems and develop new ideas. This way of interaction is typical for IBL. Thirdly, IBL aims to develop metacognitive skills and a deep academic understanding of the subject by pre-service teachers, which is inextricably linked to the development of CLIL academic language and classroom discourse.

The purpose of this article is to provide a rationale for the approaches to integrating CLIL and IBL and the support methods used in preparing chemistry teachers to teach in English.

The integration of CLIL and IBL was carried out in the process of teaching the course Learning and Teaching Chemistry in English.

The predicted result of this course was the development of pre-service teachers' readiness to design a lesson and communicate with students and teachers using academic English.

The course content consisted of three subject areas: the content of high school chemistry, the methodology for teaching chemistry in English, and the specific language structures most used in explaining certain topics in the chemistry course. The inquiry, as a trigger for the start of active investigation by pre-service chemistry teachers, arose at the intersection of three subject areas that were studied using the CLIL methodology.

As shown in Figure 1, specific attention was paid to the balance of 'linguistic and cognitive requirements' [5]. Each topic of the course began with assignments with a low cognitive and linguistic level, which was supported by verbal (paraphrasing and developing questions with Bloom's taxonomy in mind) and procedural (activating prior knowledge, using an instructional framework (IBL), pairing and grouping of students according to the level of knowledge and skills), multimedia (video, glossary, graphic organizer) and scaffolding.

Various activities identified in quadrants I-IV made it possible to plan the step-by-step development of the pre-service chemistry teachers' language skills without compromising content learning. Activities in the first quadrant had low cognitive and linguistic requirements. These tasks were focused on familiarization, understanding and application of knowledge and skills. The tasks in quadrant 2 helped to develop the skills of the pre-service teachers to formulate high-order questions on their own.

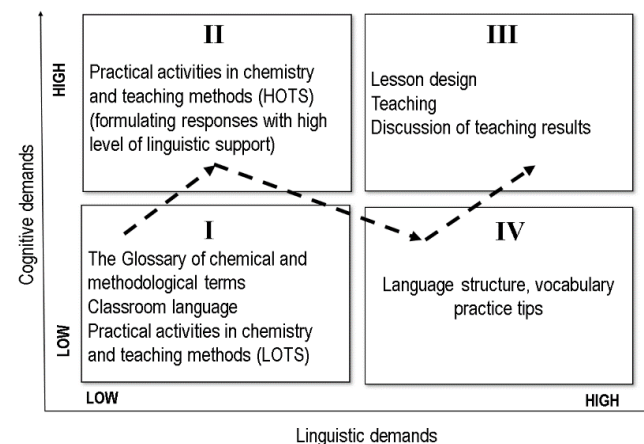

Figure 1 – The CLIL Matrix (adapted version of the Cummins) [6]

Most often, the transition from quadrant 2 to quadrant 3 took place through quadrant 4, where pre-service chemistry teachers received linguistic practice that was relevant in the study of specific chemical and pedagogical content. Such focus on the form was essential for completing quadrant 3 objectives, which required high language and cognitive skills from pre-service chemistry teachers in lesson designing, teaching, and discussing the results.

4C principles of subject-language integrated learning were implemented during the inquiry cycle, the main product of which was a lesson in CLIL designed and presented by the pre-service teachers (see Figure 2).

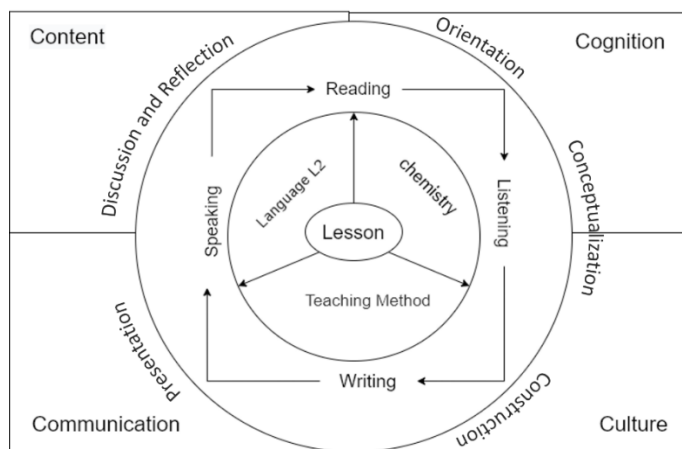

Figure 2 – Implementation of 4C principles during the implementation of inquiry cycle in designing a lesson plan

Among the many models for implementing IBL, the inquiry cycle synthesized by Pedaste et al. [3] was taken as the base. It combines the strengths of existing inquiry-based learning cycles. All stages worked well for designing the lesson plans by pre-service teachers as the final product of the inquiry cycle.

In the orientation phase as shown in Figure 2, pre-service teachers activated the chemical content of the topic, methodological knowledge for constructing a lesson and the language of classroom management. They got acquainted with the content of the learning objectives on the topic in order to independently select several objectives of interest to

build a lesson at the conceptualization stage. During this stage, the research question (lesson topic) was formulated, the pre-service teacher got familiarized with the content and language objectives for designing the lesson, the expected results, assessment criteria, and the structure of the lesson plan.

During the design stage, pre-service chemistry teachers went through four sequential stages: collection, analysis, evaluation of data, and conclusions. At the stage of data collection, pre-service teachers selected techniques, methods, resources to implement the objectives of the lesson. Data analysis was carried out to determine the effectiveness of the selected teaching strategies and resources to achieve the content and language objectives of the lesson. Evaluation of the data was necessary to explain the choice and relevance of teaching methods, resources, assessment strategies in the classroom, learning objectives, and the level of pre-service teachers' development. At the last stage of the lesson design, students formulated conclusions about the compliance of lesson planning with its objectives and expected results.

The teaching of the developed lessons (microteaching) was carried out by the pre-service teachers at the presentation stage, after which the teachers and the students and observers provided feedback and recommendations for improving the practice to the students delivering the lesson. A new inquiry cycle started after all lessons were delivered and discussed.

Thus, the integration of CLIL and IBL occurred at each of the five stages of the inquiry cycle. This ensured the regular use of the language of instruction, language for teaching and language through teaching in writing and speaking, as well as in the process of listening and reading.

The use of CLIL and IBL as an integrated approach was carried out with a gradual reduction in guidance and support from language and chemistry teachers and an increase in the percentage of use of English by pre-service teachers in the classroom from 50 % in the 2nd year to 85-90 % in the 4th year (see Figure 3).

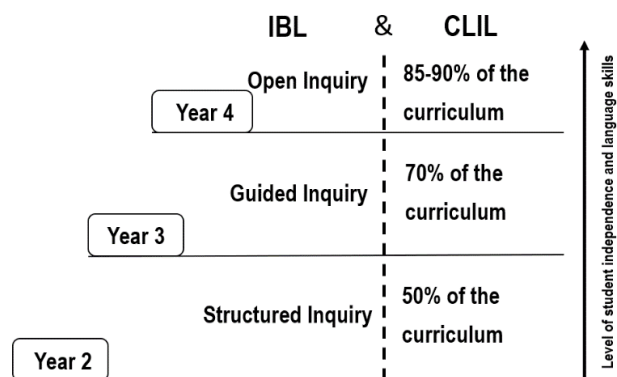

Figure 3 – Decreased scaffolding in CLIL and IBL integrated approach from year 2 to 4 (Modified model) [7]

Second-year pre-service teachers had no lesson planning experience, were not sufficiently motivated to teach in English [8] and therefore, needed a high level of support from English language and subject teachers. In this regard, in the second year, much attention was paid to the development of skills of drawing up a lesson outline in English. Groups of the pre-service teachers designed lesson plans according to the teacher's recommended objectives within a specific chemistry course topic. They were provided with a plan of the inquiry cycle, information on the formulation of expected outcomes, assessment criteria, and ways of finding authentic resources for the lesson. Such level of scaffolding, where language and subject teachers teach assistants who regularly support students, has been called structured inquiry by Spronken-Smith and Walker [9]. According to these and other researchers, the structured inquiry information framework promotes disciplinary knowledge to students and prepares them for a guided inquiry [10].

In the third year, pre-service teachers with experience of independent work in designing lessons in English received more independence and less support from teachers. Pre-service teachers, working in groups of 3-4, independently determined the objectives of the lesson in the framework of the studied topics of chemistry, planned and delivered lessons, receiving feedback from fellow students and teachers. At this stage of IBL implementation, a great emphasis was placed on the development of students' reflective skills, the ability to observe the lesson of fellow

students and formulate feedback. According to Fabiola et al. [7], the managed type of scaffolding shifts the role of the teacher from a practical assistant to a supportive mentor and shifts the emphasis to higher order thinking skills, including analysis, assessment, and reflection.

It is planned that the minimum support for the pre-service teachers in the 4th year will be aimed at increasing students' confidence and independence in the design and delivery of lessons. We believe that students, applying the knowledge and skills gained in the 2nd and 3rd year, will design lessons, develop multi-level assignments using CLIL techniques and IBL methodology independently. Much attention at this stage will be paid to improve the self-reflection skills of pre-service teachers after the lessons in the classroom. They will learn to reflect in action and after action, formulating ways to improve their own practice. Teachers will act as a consultant and support the future teachers in lesson design and assignments. Spronken-Smith and Walker [9] call this scaffolding an open request. This research will be continued in the next academic year.

REFERENCES

- 1 Busse V. Content and Foreign Language Integrated Learning. Contributions to Multilingualism in European Contexts // System. 2012. Vol. 40, № 2. P. 316–318.
- 2 Saunders-Stewart K.S., Gyles P.D.T., Shore B.M. Student Outcomes in Inquiry Instruction // J. Adv. Acad. 2012. Vol. 23, № 1. P. 5–31.
- 3 Pedaste M. et al. Phases of inquiry-based learning: Definitions and the inquiry cycle // Educ. Res. Rev. 2015. Vol. 14. P. 47–61.
- 4 Bereiter C., Scardamalia M. Technology and Literacies: From Print Literacy to Dialogic Literacy // International Handbook of Educational Policy. Dordrecht: Springer Netherlands, 2005. P. 749–761.
- 5 Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL Content and Language Integrated Learning. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. 173 p.
- 6 Cummins J. Bilingualism and special education: issues in assessment and pedagogy. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1984. 306 p.
- 7 Fabiola E. et al. Inquiry-based learning (ibl) as a driver of curriculum: a staged approach // Pap. Postsecond. Learn. Teach. 2019. Vol. 3, № 1. P. 44–51.
- 8 Babich I., Baratova A., Shomanova Z. Exploring preservice chemistry teachers' attitudes towards learning a subject in english in Kazakhstan // Bull. Pedagog. Sci. 2020. Vol. №2(66). P. 265–271.

9 Spronken-Smith R., Walker R. Can inquiry-based learning strengthen the links between teaching and disciplinary research? // Stud. High. Educ. 2010. Vol. 35, № 6. P. 723–740.

10 Spronken-Smith R. et al. Enablers and constraints to the use of inquiry-based learning in undergraduate education // Teach. High. Educ. 2011. Vol. 16, № 1. P. 15–28.

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ХИМИИ К ПРЕПОДАВАНИЮ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРАКТИВНОГО УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ «LEARNING AND TEACHING CHEMISTRY IN ENGLISH»

БАБИЧ И. М.

Высшая школа естествознания,
Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

В настоящее время большое внимание уделяется подготовке будущих учителей естественно-научных дисциплин к преподаванию предметов на английском языке. В Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года говорится о необходимости обновления учебных планов и образовательных программ по подготовке педагогических кадров, способных преподавать специализированные предметы на английском языке [1]. Первый опыт преподавания на иностранном языке будущие педагоги приобретают в период педагогической практики в школах.

Однако пандемия COVID-19 стала серьезным вызовом для системы среднего и высшего образования всего мира и Казахстана [2]. Она стала значительным препятствием для будущих учителей в полноценном прохождении ими педагогических практик и проведения классных и внеклассных учебно-воспитательных мероприятий с учащимися.

Дистанционное проведение педагогической практики для студентов – будущих учителей химии, готовых преподавать на английском языке, стало проверкой способности учителей-наставников Назарбаев Интеллектуальной школы г. Павлодара адаптироваться к быстро меняющимся условиям работы в период пандемии.

Современный учитель, преподающий науки на английском языке, должен владеть знаниями предмета, академического английского языка, языка управления классом, методов обучения,

подходов к оцениванию достижений учащихся. Он должен уметь планировать учебные результаты, выбирать содержание и ресурсы, адаптировать аутентичные материалы, техники преподавания, разрабатывать задания и стратегии оценивания, поддерживать развитие у учащихся академического и общего английского языка, продуктивных когнитивных умений, мышления высокого порядка, культурного сознания и межкультурности.

Развитие всех этих навыков ежегодно осуществлялось в школе в процессе реализации программы подготовки будущих учителей химии к преподаванию на английском языке, которая предусматривала проведение элективного курса «Learning and Teaching Chemistry in English» [3] в формате «Face to Face». Основная цель данного курса – это развитие академического английского языка, предметных и методических знаний будущих педагогов. Результатом обучения студентов-практикантов являются их самостоятельно разработанные и проведенные уроки. Содержание и ресурсы курса не были адаптированы к онлайн обучению будущих учителей.

Однако необходимость обеспечения непрерывности образовательного процесса в условиях дистанционного обучения и качественного преподавания уроков будущими учителями на английском языке послужило стимулом для разработки нами интерактивного учебного пособия [4], которое охватывает химическое, языковое и методическое содержание элективного курса и позволяет будущим педагогам полноценно изучить темы, определенные учителем-наставником для преподавания в классе.

Особенностью интерактивного учебного пособия стала разработка 280 интерактивных модулей в Web 2.0 приложении LearningApps.org. Данное приложение обеспечивает поддержку обучения студентов в дистанционном режиме и позволяет преподавателю использовать интерактивные задания в качестве инструментов оценивания уровня сформированности знаний, умений и навыков студентов, их готовности к преподаванию химии на английском языке или в качестве тренажера для отработки будущими учителями химического, языкового и методического контентов. Доступ к интерактивным заданиям осуществляется с помощью смартфонов через программу для сканирования кода.

Каждая из шестнадцати тем интерактивного учебного пособия имеет четкую и конкретную структуру, состоящую из нескольких секций. Основная цель секции «Classroom language» – это знакомство будущих учителей с различными фразами, обеспечивающими

организацию работы учащихся в классе. На рисунке 1 представлено интерактивное задание, позволяющее запомнить написание и произношение фраз управления классом по темам: вводные фразы (introductory phrases), цели и задачи (goals and objectives), ссылка на слайд (referring to the slide).

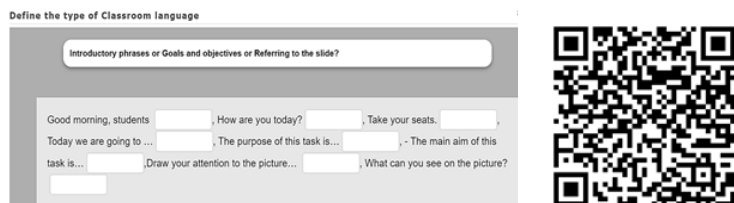

Рисунок 1 – Развитие навыков управления классом

Для запоминания фраз управления классом и их произношения студенты определяют тип языка управления классом с помощью интерактивного задания, затем, используя технику «Snowball» («Снежный ком») в онлайн формате, по цепочке повторяют изучаемые фразы и добавляют свою. Преподаватели химии и английского языка своевременно корректирует грамотность речи будущих учителей.

Задания секции «Vocabulary practice tips» направлены на развитие методических знаний будущих учителей, интегрирующих преподавание предмета и английского языка. Техники, предлагаемые студентам в этом разделе, могут быть использованы ими для организации изучения новой тематической лексики с учащимися. На рисунке 2 представлено интерактивное задание «Labelling a diagram». Его рекомендуется применять для визуализации концепта. Такой вид задания хорошо подходит для учащихся, имеющих визуальное восприятие и образное мышление.

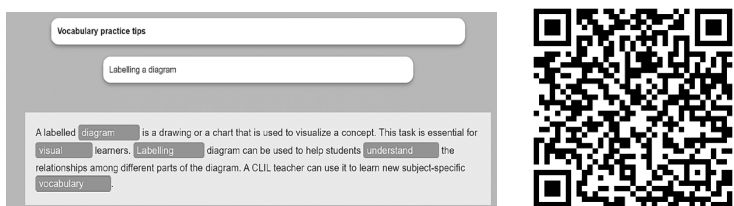

Рисунок 2 – Изучение техник преподавания предмета на иностранном языке

Секция «Glossary» обеспечивает знакомство будущих учителей с химической терминологией по конкретной теме курса старшей школы, где преподавание ведется на английском языке. Интерактивное изучение терминологии и определений терминов осуществляется с помощью разработанных на платформе LearningApps.org, заданий (рисунок 3) и с помощью электронного глоссария, встроенного в интерактивное учебное пособие [5].

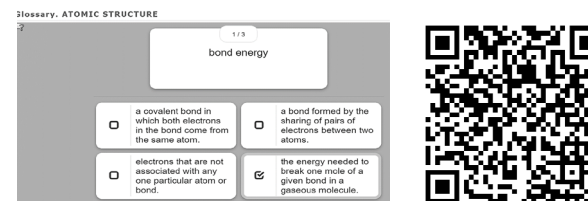
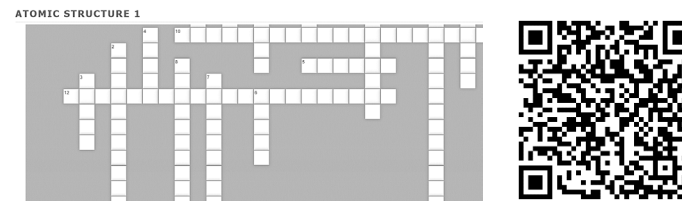

Рисунок 3 – Интерактивное изучение химической терминологии

Закрепить тематический вокабуляр, характерные языковые конструкции на английском языке позволяют секции «Reading» и «Practice exercises». Эти секции представлены широким спектром интерактивных заданий, развивающих навыки слушания, чтения и критического мышления студентов. Наиболее распространенными интерактивными заданиями в этих секциях являются задания на решение кроссвордов, заполнение таблиц, установления соответствия, определение «Правда-ложь».

Обучающая роль кроссвордов заключается в том, что позволяет в игровой ситуации в условиях онлайн обучения интенсифицировать процесс усвоения новых знаний и развивать навыки грамотного письма.

Рисунок 4 – Решение интерактивных кроссвордов

Будущим учителям химии предлагается несколько способов организации решения кроссвордов: индивидуально, в паре и в группе. В процессе индивидуальной работы студентов преподаватель

оказывает им поддержку, объясняя значение непонятных и неразгаданных слов. В процессе организации парной или групповой работы в приложении для онлайн обучения Microsoft Teams формируются группы студентов в отдельных каналах, в каждом из которых имеются обучающиеся с различным уровнем познавательной активности. Правильно распределяя роли, можно создать условия, когда более способные студенты будут оказывать поддержку менее способным и делиться с ними опытом самоорганизации в онлайн обучении. Мотивация студентов, работающих в группах, к диалогу, к обсуждению значений разгадываемых слов и выражений позволит расширить дидактические функции решения кроссвордов от закрепления знаний и развития навыков грамотного письма к развитию коммуникативных навыков студентов.

Знание тематических целей обучения позволит студенту ориентироваться в выборе содержания, методов и средств обучения для конкретного урока. Поэтому в электронном учебном пособии предусмотрено выполнение шестнадцати интерактивных заданий на соотнесение предлагаемых целей обучения с темами курса химии старшей школы (рисунок 5).

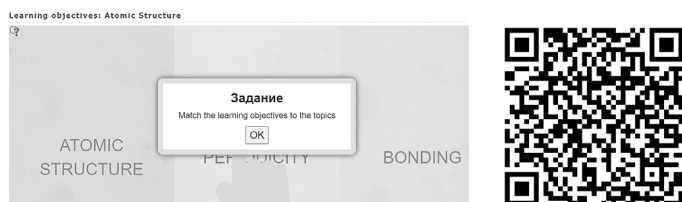

Рисунок 5 – Изучение целей обучения

Хорошим стимулом для будущих педагогов к самостоятельному дистанционному изучению «Learning and Teaching Chemistry in English» является возможность проверки уровня английского языка до и после работы с электронным учебным пособием с помощью встроенной ссылки на онлайн-экзамен Cambridge English.

В настоящее время продолжается апробация данного формата курса. В апробации электронного учебного пособия и 280 модулей интерактивных заданий принимают участие студенты 3 и 4 курсов, обучающихся по образовательной программе «Химия» Павлодарского педагогического университета, а также студенты – будущие учителя химии Омского Государственного педагогического университета.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы [Электронный ресурс]. Астана: Әділет. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан., 2019. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>.

2 Концептуальная записка : Образование в эпоху COVID-19 и в последующий период. 2020. 32 с.

3 Бабич И.М., Баратов А.. К вопросу о создании учебно-методического пособия для студентов-химиков педагогических вузов на основе «4С» принципов // Горизонты образования. Омск, 2020. С. 190–193.

4 Babich I.M. LEARNING AND TEACHING CHEMISTRY IN ENGLISH from Theory to Practice and Lesson Planning [Электронный ресурс]. 2020. С. 424. URL: <https://chemistry-in-english-ebook.netlify.app/>.

5 Babich I.M. Chemical Glossary [Электронный ресурс]. 2020. URL: <https://chemistry-in-english-ebook.netlify.app/glossary/>.

CONCEPT AND ESSENCE OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

GALIEV A. S.

Master of Law, Zhansugurov College, Taldykorgan

Formation of intercultural communicative competence, readiness for the real foreign language communication is the main purpose of teaching foreign languages at the present stage. Under the competence understood as ability of perform creatively activity based on formed motives, personal qualities, ability to use normative and acceptable patterns of behavior in the professional field. Mastery of competence provides the basis for the development of professionalism and skill.

The term «communicative competence» created Dell Hymes (1972) [1, p. 35] on the basis of concept «language competence» defined by N. Chomsky, which scientist used to name internal mental grammar individual, claiming that it is here language presented in the form of abstract rule sets, which are most clearly reflected in the subconscious intuitive notions of individual about language. Communicative competence D.Hayms defined as inside knowledge of situational appropriateness of language [2, p. 268-293]. Thus, communicative competence involves knowledge of native and other languages, providing ownership of ways of interaction and communication

with the people, the execution of the various social roles in society, the ability to use a variety of facilities of communications for the resolution of specific situations. Communicative competence is quite clear structure, the main components of which are the various competences, from different points of view and it is characterized by giving a total overall, a fairly complete description of the concept of 'foreign language communicative competence».

In methodological literature components of communicative competence defined variously. D. Himes singled out in the structure of the communicative competence grammatical, sociolinguistic, strategic, discursive competences. However, components of communicative competence can be defined in a different way:

- Linguistic, sociolinguistic, pragmatic competences
- Linguistic, discursive, pragmatic, strategic, socio-cultural competences
- Linguistic, pragmatic, sociolinguistic, socio-cultural, discursive competences - Linguistic, socio-cultural, educational and strategic competences
- Language, speech, socio-cultural competences - Language, speech, socio-cultural, compensatory, educational and cognitive competences
- Linguistic, pragmatic, cognitive, informative competences
- Linguistic, sociolinguistic, socio-cultural, strategic, discursive, social competences
- Linguistic, sociolinguistic, discursive, strategic, socio-cultural, social, psychological competences

Revealing the essence of the concept of «intercultural communicative competence», O. A. Leontovich stresses that intercultural competence «is a conglomeration of three components: linguistic, communicative and cultural competence. We agree with the statement O. A. Leontovich on the formation of a qualitatively new, «which has its own characteristics, different from each of the components taken separately» [3, p. 32-33].

Language competence is responsible for the correct choice of language means adequate for the situation of communication; communicative competence includes mechanisms, techniques and strategies needed to ensure effective communication process. More specifically defines the essence of intercultural communicative competence I. L. Pluzhnik: «... It (ICC) is the functional ability to understand the views and opinions of representatives of other cultures, to correct their behavior to overcome the conflicts in the communication process, to recognize the right of existence of different values, norms of behavior...» [4].

Intercultural communicative competence is the primary of foreign language education system and is aimed at the formation of the «subject of intercultural communication.» [5, p. 106].

Formation of intercultural communicative competence takes on added significance as means of education of his personality. Secondary socialization by the means of a foreign language contributes to the refinement of their way «I», an awareness of the subjects of the national culture, its new understanding. Tolerance to dissimilarity of carriers foreign language culture, a positive attitude to them, analytical approach to social and cultural phenomena can be directed to pedagogical communication, contributing to the appearance of respect, openness, understanding of interpersonal differences and the adoption of the interlocutor.

Intercultural communicative competence should be a complex structure, including an addition to the traditional components of the received knowledge of ethno-psychology of its people and the peoples of the studied language, the essence of intercultural competence, supplemented by block personal characteristics that contribute to intercultural understanding and successful pedagogical communication.

Expansion of the essence of the concept of «culture» as a way of life, a set of stereotyped patterns of behavior, ways of perception, interpretation and perception of the world, a new understanding objectives of learning the culture in the process of teaching foreign language as compatibility of two socio-cultural worlds in the mind of the student allow to allocate the factor of acquiring knowledge of a wide spectrum. They include knowledge of the ethno-psychology of the peoples of of the studied language, knowledge of the vision of our cultural realities, national typical standards and traditions of communication by carriers of a foreign language, knowledge of everyday way of life of the peoples – native speakers, pressing the mass ordinary consciousness of everyday information, linguistic-culturally painted vocabulary, cross-cultural knowledge.

Familiarity with foreign language culture is advantageously carried out on the basis of the system of authentic texts by using the following techniques: a «culture capsule», «a group of cultural phenomena», «analysis of the intercultural communication», «cultural adaptation» minidrama of culture, role playing, interviews with native speakers.

A significant role during intensification of the formation of cross-cultural communicative competence plays the person of the teacher, which comes to the fore the high level of its own competence and a number of personal qualities that determine the effectiveness of teacher communication: fairness, respect, tolerance for otherness of the interlocutor, the ability to understand his psychological condition, to empathize him. These personal characteristics should correspond to

successful development of their intercultural communicative competence, especially necessary for intercultural communication of personal qualities.

Today, the prospect of foreign language communication has become a real possibility for many people: in the «migration» orbit of international contacts gradually are drawn into and university and school. In light of current tendencies of the modernization of a common European space offers the «mobility» of teachers and students. It is assumed that education all over the world must comply with international qualification requirements in order to a specialist, regardless of where exactly he was educated, feel confident in any country. In connection with this, to the forefront of language education at the senior level of secondary school put forward the task of the development of intercultural communicative competence to the extent in order to a graduate could competently navigate in the stream of stamps and honed phrases about the elevated humane aspirations of his English-speaking companion and able to defend the position.

A powerful stimulus to find new, more effective ways of learning English is now emerged opportunity to communicate with native speakers, that culminated in the realization of the specific purpose of teaching a foreign language - the formation of communicative culture. Pupils have to go every year for many years abroad and have a great opportunity to communicate with native speakers. Practice, however, shows that in the modern conditions of constant expansion of the international contacts of the ability to properly speak and write in a foreign language, even if it relies on the fundamental knowledge of its foundations, is clearly not enough. The missing link here is the clever use of culturally-conditioned norms of behavior - both verbal and non-verbal, based on knowledge of the culture and way of thinking of communicants. In this regard, more than logical seems dissemination in Kazakhstan of a new trend in learning a foreign language - the development of intercultural communicative competence, that can (and should) be the key to effective communication.

For intercultural communication teaching need to expand the content of teaching by including foreign language course of a number of components aimed at the development of intercultural communicative competence sociocultural, sociolinguistic, linguocultural. If the culture in all the variety meanings of the word becomes the content of learning a foreign language, the usual for some teachers authoritarian style of teaching of this subject becomes practically unacceptable. Therefore, the school seeks to humanization of teaching foreign language communication. Modern requirements to the level of students 'foreign language capabilities make it necessary to research the formation of students' foreign language skills of intercultural communication.

The optimal is allocation of the following components of communicative competence: linguistic, sociolinguistic, socio-cultural, social, discursive, strategic. All other terminology in relation to part of communicative competence allocated in the literature, one way or another characterize these six specific competences. For example, the pragmatic competence gives the same characteristics as the sociolinguistic competence, which, however, is more voluminous and meaningful concept, in contrast to the pragmatic competence. Speech competence, meaning the ability to use being studied foreign language material in all kinds of speech activity, also correlated with socio-linguistic competence, that besides also aims at the necessary substantive features of the speech activities of students. The psychological component of communicative competence, it seems inappropriate to allocate in a separate, isolated unit, as it is in itself the mastery of a foreign language is a complex psychological process that forms the basis of formation of the communicative competence of students in general.

According S.S.Kunanbaeva intercultural communicative competence includes the following sub-competencies: linguistic-cultural, social, socio-cultural. conceptual, personal-centered, cognitive, communicative.

At the present stage of development of foreign language teaching methodology becomes necessary and the need to strengthen the socio-cultural component of intercultural communicative competence by teachers. And it is absolutely justified. Studying a foreign language, students are attached to a different culture, «the teaching of languages - it is always intercultural communication». G. V. Kolshansky noted that the inclusion of foreign language teaching of regional geographic elements, cultural information, reality, etc. it is connected not with the desire to make the learning process entertaining but with inner necessity of the learning process [6, p. 13].

Intercultural communicative competence as N. D. Galskova notes covers mainly the ontological aspect of identity formation, whereas communicative - its language and speech abilities. Fairly opinion that the intercultural competence as it «covers» all component parts of communicative competence, is their background. Thus, the term «intercultural communication», combining the terms «intercultural competence» and «communicative competence» in a single unit, means «communication between people from different cultures». At the same time partners in communication aware of the fact that each of them is the «other» and each receives alternately «foreignness» of the partner [7, p. 5-15].

Intercultural aspect should be the content of communicative competence, the main reference point for the formation of the communicative linguistic competence. It should be remembered that «not

all the linguistic units as lexical and grammatical level, have a cultural component values» [8, p. 87]. Therefore, in determining the content of learning a foreign language should not be limited to the culturological oriented speech and communication situations.

Ability to communicate in a dialogue of cultures requires the student has numerous private, formed quite difficult, skills:

- 1) the ability to put yourself in the place of other people;
- 2) the ability to take the initiative to create a of cross-cultural contacts;
- 3) the ability to anticipate and recognize the socio-cultural space, which leads to misunderstandings;
- 4) the ability to assume responsibility for the elimination of all kinds of cross-cultural misunderstandings;
- 5) the ability to exercise diplomacy in order to maintain dialogue between cultures in the spirit world;
- 6) the ability to act as a full-fledged representatives of native culture;
- 7) the ability to educate themselves to function independently in a multicultural world using socio-cultural strategy.

Such level language skills, perhaps, can be considered ideal. Of course, to the ideal should always strive for. But those who are really suited to teaching students foreign languages, be sure to see how the ideal level is far behind from the possibilities pupils of schools.

REFERENCES

1 Медведева И.Л. Психолингвистические проблемы функционирования лексики неродного языка. Дисс.... докт. филол. наук. Тверь, 1999. С. 35; Brown, H.D. Principles of Language Learning and Teaching. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1987.

2 Hymes, D. On Communicative Competence. In J.B.Pride and J.Holmes (eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972, pp. 269-293.

3 Леонтович О.А. Международное обучение на базе Центра американистики ВГПУ // Модернизация содержания и методов иноязычного обучения как приоритетное направление в условиях непрерывного языкового образования»: - Волгоград: Перемена, 2003. С. 32-33.

4 Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки»: Автореф. докт. дисс. – Тюмень. – 2003. С.

5 С.Кунанбаева Концепция иноязычного образования. С. 106

6 Колшанский Г.В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения// Иностранные языки. 1985. №1. С. 13

7 Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб., 2001. С. 6-7.

8 Халеева И.И. Интеркультура - третье измерение межкультурного Взаимодействия (Из опыта подготовки переводчиков)// Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. М., 1999. С. 5-15.

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДА ҚАЗЕТТІ РЕСУРС РЕТІНДЕ КӨПТІЛДІЛІКТІ ПАЙДАЛАНУ

ДОЩАНОВА Б. Б.

неміс тілі пәнінің мұғалімі, Б. Ахметов атындағы
Жоғары педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

МУКАНОВА Б. Т.

неміс тілі пәнінің мұғалімі, Б. Ахметов атындағы
Жоғары педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

Көптілділік бүкіл әлемде дамып келе жатқан құбылыс ретінде анықталады. Ұтқырлықтың және экономикалардың тығыз қарым-қатынаста өсуіне байланысты қазіргі уақытта көптеген елдерде айтарлықтай билингвалды немесе полилингвалды жұмыс күші және білім беру жүйесі бар. Тек қана халықаралық сауданың талаптары ғана көптілді оқыту бағдарламаларына үлкен қызығушылық пен назар аударды. Қазіргі заманауи, әр түрлі тілдік топтар мен мәдениеттер арасындағы байланыстардың үнемі өсіп келе жатқан әлемінде, екі немесе одан да көп тілді білу, адамның қай жерде өмір сүретінін және мансаптық таңдауды анықтауы үшін маңызды бола алады. Ағылшын тілінде халықаралық бизнестің негізгі тілдерінің бірі ретінде, әлемнің көптеген елдерінде, екінші немесе үшінші тіл ретінде сөйлейді. Шын мәнінде, ағылшын тілін «бүгін көптілділікті құрудың факторы ретінде қарастыруға болады». Сонымен қатар ағылшын тілін шет тілі, және неміс тілін екінші шет тілі ретінде оқитын студенттер, жиі екі тілде сөйлейді. Дүние жүзіндегі көптеген адамдар үшін бірнеше тілді меңгеру қажеттілік болып саналады, бұл олардың ата аналарының түрлі тіл өкілдеріне жатқандықтан ба, өйткені олардың ана және шет тілінің айырмашылықтарынан ба, немесе көптеген басқа да себептерге байланысты.

Бірнеше тілді білу – бұл кейінгі тілдерді үйренгісі келгендерге құнды актив болып саналады. Өкінішке орай, көп тілді студенттер,

көбінесе өз тілдерін білуді әдеттегідей қабылдайды және өздерінің білетін қабылеттерін толық пайдаланбайды. Алайда шет тілі оқытушылары өз студенттерінің білімін екінші шет тілін меңгерудің оң динамикасы үшін де бірнеше тілде қолдана алады. Көптілді тәжірибеге негізделген іс-шараларға қатысу және ой толғау шет тілі мұғалімдері үшін және тілдерді оқыту мен үйренуге жаңа өлшем қосқысы келетіндер үшін маңызды.

Бұл мақалада колледж студенттеріне арналған шет тілі сабағы әр түрлі жастағы, деңгейдегі және тілдік контекстегі студенттерге қалай бейімделгені көрсетілген. Мақсат – шет тілін меңгеруді студенттердің алдыңғы игерілген тілдік білімімен байланыстыру және осы бірнеше тілдер бойынша білімдерін ауызша пікірталастардың, жазбаша тапсырмалар мен сыныптағы жобалардың бір бөлігі ету. Зерттеу деректері көрсеткендей, бірнеше тілді меңгеру миға әртүрлі байланыстар жасайды, бұл көп тілді адамдарды бір тілді адамдармен салыстырғанда кейбір жағынан артықшылық береді. Ламберт мақаласында теңдестірілген екі тілді адамдардың танымдық икемділіктерінің жоғарлауы туралы бірқатар зерттеулер келтірілген, бұл оларға түрлі мәселелерді шешуге жақсы қатысуға және жаңа идеяларға бейімделуге мүмкіндік береді.

Көптілділіктің ықтимал артықшылықтарына қарамастан, мектепте қосымша тілдер оқитын студенттер, әрдайым бірнеше тілді меңгерудің маңыздылығын біле бермейді. Мысалы, көп тілді адамдар көп нәрсені біледі, тіл туралы, көбінесе бейсаналық, оның ішінде грамматикалық және әлеуметтік – мәдени білім, мысалы, бір тілде сыпайы деп саналатын нәрсе, басқа тілде дөрекі болуы екенін түсіну. Сонымен қатар, бірнеше тілде сөйлейтіндер, сонымен қатар әдетте, бір тілде сөйлейтіндерге қарағанда әлеуметтік – лингвистикалық вариациялар мен функцияларды жақсы біледі және олар әртүрлі аймақтық топтар мен ресми және бейресми тілдік стильдер арасында ауысуларды түсініп қолдана алады. Бұл білім, әсіресе саналы деңгейге жеткенде, тілдік сана және мета-тілдік сана деп аталады және көптілділіктің ерекше артықшылығы болып табылады.

Металингвистикалық хабардарлық, атап айтқанда, тілдің құрылымы және оның қалай жұмыс істейтіні жайындағы білім және сөйлеу қабылеті. Тілдік хабардарлық және мета-тілдік хабардарлық көптілділіктің ерекше артықшылығы болып табылады. Тіл зерттеушілері мен оқытушылар арасындағы тұрақты пікірталастар тілдік танымның қалай пайда болатынын және оның студенттер арасында қалай өзгеретінін анықтау мен түсіндіруге

қатысты жүргізіледі. Зерттеу және тәжірибе саласы ретінде, тілдік хабардарлықты шолуда, тілдік хабардарлыққа белсенді түрде тартудың қажеттілігін атап өту керек, себебі бұл «таза интеллектуалды түсіну де енжар түсіну де емес». Көптілді тәжірибені білу көптілді оқытушылардың оқытушылары үшін қажет екендігі белгілі; тілді, пәнді және оқыту әдістемесін білуден басқа, оқытушылар студенттер мен қоғамның әлеуметтік жағдайлары туралы түсінікке ие болуы керек. Өкінішке орай, студенттер мен тіпті оқытушылар шетел тілі сабағына келгенде тілдер, олардың қазірдің өзінде сөйлейтін тілдері шет тілін үйренуге кедергі келтіреді немесе басқа бір себептер кедергі келтіреді деп ойлайды. Сонымен қатар, неміс тілін екінші шет тілі ретінде үйрену кезінде, бірнеше тілде сөйлейтін студенттер алдыңғы үйренген тілдік қабылеттерін, мүмкін, ерте жастан үйренген тілді және қазіргі үйреніп жатқан тілмен әрдайым байланыстыра бермейді. Дәл сол студенттер шет тілдерін, бұрын білетін тілдермен салыстырғанда аз білетіндігімен ұнжырғасы түсуі мүмкін. Әр түрлі тілдердің салыстырмалы құндылығы және сол тілдердің қолданылуы туралы алдын-ала айтылған қате тұжырымдар. Сонымен, шет тілі оқытушыларының мақсаты – тілдерді көптілді контексте білу.

Б. Ахметов атындағы жоғары педагогикалық колледжінің оқытушысы бола отырып, мен екінші шет неміс тілінен сабақ беремін. Менің мақсатым – студенттерге пән бойынша негізгі білім алуға және екінші шет тілінен ауызша және жазбаша қабылеттерін дамытуға көмектесу. Бұл қиын міндет, өйткені студенттер өз білімі мен тілдік дағдыларын жетілдіруге тырысқанымен, сабақтан тыс уақытта екінші шет тілін сирек қолданады. Сонымен қатар, студенттер қазақстандық аудиторияларда оқулықтардан не оқытушылардан алған білімдерін қайталайды және өздерінің жеке тәжірибесінің көп бөлігін ашуға міндетті емес деп күтілуде. Осы кедергілерді жою үшін мен өткен тәжірибеміз бен түсінігімізге сүйендім, оларға студенттер жалпы жақсы жауап береді, олар әлеуметтік ақиқат туралы жазады және басқа академиялық тапсырмалар сияқты қиын деп санамайды. Оқытудың бұл түрі өзіндік ерекшелік педагогикасына, басқаша айтқанда, жергілікті ерекшеліктерді ескеретін оқыту тәсіліне ықпал етеді. Көптеген студенттер үшін олардың тілдері, шығу тегі және келесі практикалық тапсырмада оқу тәсілдері туралы сұрақ жаңа және көптен күткен тәжірибе болды. «Менің тілдерім» практикалық тапсырмасында студенттер шет тілінде өздерінің көптілділігі туралы жазды және мұның Қазақстан қоғамының тілдік болмысымен қалай үйлесетінін түсіндірді. Студенттер бұл тапсырманы орындауға

бірнеше апта болды. Төменде олар басшылыққа алған төрт нұсқаулық берілген: Сіз сөйлейтін тілдердің тізімін жасаңыз.

Сіз оларда қаншалықты жақсы сөйлейтіндігіңізді сипаттаңыз.

Осы тілдерді қандай домендерде/ жағдайларда қолданатындығыңызды көрсетіңіз.

Сіз сөйлегенде сөйлеу стиліңіздің қалай өзгеретіні туралы мысалдар келтіріңіз.

Бұл тапсырма студенттерден өздерінің жеке репертуарындағы қазақ (ана тілі), орыс, ағылшын, неміс тілдерін қоса алғанда, өздері айтқан тілдің қолданылуына талдау жасауды талап етті. Тапсырма топтың мақсаттарымен байланысты. Студенттер лингва-франка, бірінші тіл және Ана тілі сияқты ұғымдар туралы белсенді түрде ойлана алды. Студенттер өздерінің көптілділік контекстінде жалпы түсініктерді дамыту үшін академиялық шет тілін өз хаттарында қолданады деп күтілді. Олар тапсырманы тапсырмас бұрын бір-бірінің жұмысын оқып, жауап беру және түзету үшін топтарда жұмыс істеді. Бірнеше студенттер бұл тапсырма оларға жазу процесін жақсы түсінуге көмектескенін атап өтті. Студенттердің жауаптарына ана тілі мен Қазақстандағы басқа тілдер, сондай-ақ белгілі бір дәрежеде еркін меңгерген басқа шет тілдері туралы көптеген терең бақылаулар кірді. Кейбір студенттер достарының немесе мұғалімдерінің алдында ағылшын тілінде сөйлегенде қобалжығандықтарын айтты, ал басқалары тілдік қабілеттердің жоғалуы жиі пайдаланбау салдарынан болатындығын және оларды дамыту үшін тілдерді белсенді пайдалану мүмкіндіктерін іздеу керек екенін мойындады. Студенттер жазбаша тапсырма туралы ойланғанда, төрт айдың ішінде олардың дағдылары қаншалықты жақсарғанын көрді және енді олардың бұрынғы лингвистикалық репертуарына ағылшын композициясын қосуға болатындығын бағалады. Бұл тапсырма курстың соңында қолданылғанына қарамастан, ұқсас сабақты топтың басында әртүрлі тілдік дағдыларды меңгеру диагнозын қою үшін немесе оқушылардың тілдік таным дәрежесін анықтау үшін қолдануға болады. Мысалы, әр түрлі тілдердегі студенттердің лексикасы туралы нақты сұрақтар шет тілін білу туралы пайдалы ақпарат береді және көп көңіл бөлуді қажет ететін ағылшын тілінің дағдыларын көрсетеді. Оқытушылар студенттердің әртүрлі елдердегі ағылшын тілінің нұсқалары туралы не білетінін білу үшін осындай іс-шараларды кеңейте алады.

Колледжде педагогикалық тәжірибе жасай отырып, біз лингвистика саласындағы хабардарлықты арттыру іс-шаралары тілдерді тереңдетіп оқытатын мектеп оқушылары үшін де қолайлы

екенін және шет тілдерін оқытуды жақсарту үшін олардың лингвистикалық, мәдени және әлеуметтік-лингвистикалық білімдерін қолданудың көптеген жолдары бар екенін түсіндік. Төменде әртүрлі жастағы және тілді меңгеру деңгейіндегі көп тілді оқушылармен қолдануға немесе бейімдеуге болатын кейбір жаттығулар келтірілген. Бұл идеялар студенттердің көп тілді қабілеттерін сабақта қолдана алатын оқытушылар үшін бастапқы нүкте болып табылады. Шет тілін жетік меңгерген студенттерге арналған сабақтар толығымен шет тілінде өткізілуі мүмкін. Ана тілін қолдану, қажет болған жағдайда, ең алдымен студенттерге тілді түсінуге көмектесу және шет тілінің құрылымы мен функцияларымен салыстыру үшін қажет.

Шет тілін үйренуді бастаған студенттер үшін сөздік қорын кеңейту мақсатында келесі жаттығуларды ұсынамыз Мұғалім жануарлардың, түстердің және таныс заттардың суреттерін көрсетеді және оларды ағылшын тілінде анықтайды. Дұрыс жауапты құрастырғаннан кейін мұғалім: «Бұл сіздің тіліңізде қалай аталады?» деп сұрайды. Содан кейін мұғалім кез-келген ұқсастықтарға немесе байланысты сөздерге назар аударады (мысалы, французша «bleu» шетелдік «көк» «blue» немесе тағалдық «pulis» шетелдік «police» полициямен және айтылымдағы айырмашылықтар (мысалы, ағылшын тіліндегі маңызды қысқартылған дауысты дыбыс болып табылатын «а» дыбысы). Мұғалім сонымен қатар іс-әрекетке еліктеп, ағылшын тілінде сөз айту арқылы «жүру», «жүгіру», «секіру» және «жүгіру» сияқты етістіктерді көрсете алады. Мұғалім енгізілген лексиканың бір бөлігін қамтитын оқиғаны оқиды, үлкен кітапты немесе үлкен суретті қолдана отырып, барлық студенттер суреттерді көріп, шет тіліндегі сөздерді ести алу үшін. Жаңадан бастап жатқан студенттер үшін жақсы кітап – Дэвистің «кім секіреді» (2001) кітабы, онда етістік берілген және оны орындайтын немесе жасайтын жануарлар бар.

Әр оқушы өз сызбаларын немесе оқытушының берген сызбаларын қолдана отырып, өз отбасылық ағашын салады. Әр студент әр түрлі отбасы мүшелерін атайды. Студенттер серіктестер диаграммасында өзгерту, толықтыру немесе алып тастау туралы ұсыныстар енгізу арқылы жұптасып жұмыс істейді, ал мұғалім айналасында жүреді және әрекетті бақылайды. Содан кейін әр студент сыныпқа өзінің жазбаша схемасын ұсынады және отбасылық ағаштың бұтақтарындағы терминдерді түсіндіреді. Мұғалім тапсырманы жинайды және мәселенің жалпы түсінігін, сондай-ақ отбасылық терминдерді дұрыс қолдану мен жазуды бағалайды. Осы жұмыстың нәтижесінде студенттер барлық төрт дағды мен қабілеттерді отбасы мүшелерінің

аттарын шет тілінде және ана тілінде салыстыру үшін қолданады. Студенттер отбасы мүшелері мен туыстарын қамтитын отбасылық ағашты құру және таңбалау арқылы шежіренің негізгі принциптерімен танысады. Студенттер сыныптастарын салыстырады, талдайды, сынайды және шетелдік лексикалық бірліктерді қайта қарастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ағылшын тілін үйренудің маңыздылығы. – «Бірінші қыркүйек». – №7. – 2012.
- 2 Джойс Миламблинг. «Шет тілі оқытушыларына арналған әдістемелік журнал» «Форум» АҚШ. Вашингтон. – №1. – 2011.
- 3 Джордж Ю. «Тіл үйрену» – Кембридж: Кембридж университетінің баспасы, 2011.
- 4 Tengri News материалдары (ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың сөйлеген сөзінен үзінді).
- 5 Шет тілін оқыту. «Language Skills», 2013.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИЯЗЫЧИЯ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ: НА УРОКАХ САМОПОЗНАНИЯ И ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЕ ПО САМОПОЗНАНИЮ

КИРГЕЕВА Г. К.

учитель самопознания, СОШ № 14, Павлодар

«Знание родного, государственного, русского и иностранного языков расширяет кругозор человека, содействует его всестороннему развитию, способствует формированию установки на толерантность и объёмное видение мира.»

Н. А. Назарбаев

Важнейшей стратегической задачей образования Казахстана является, с одной стороны, сохранение лучших казахстанских образовательных традиций, с другой - обеспечение выпускников школ международными квалификационными качествами, развитие их полиязычного сознания, в основе которого лежит овладение государственным, родным и иностранными языками [1].

Отечественное образование должно стать конкурентоспособным, высококачественным [2]. В этой связи с особой остротой стоит вопрос о результативности обучения языкам и повышении уровня языковой

подготовки учащихся. Считаю, что дети должны учить языки не только на уроках казахского или английского языка. Должна быть интеграция этих языков в другие общеобразовательные дисциплины, и во внеурочную деятельность, тогда бы в полной мере можно было говорить о внедрении полиязычия в школьную среду. Работа по реализации полиязычия в школьной среде очень актуальна. Люди, профессионально владеющие несколькими языками, получают шансы занять в обществе более престижное положение, как в социальном, так и в профессиональном отношении, они лучше знают культуру других народов, так как воспитывались в поликультурной среде, такие люди более толерантны, а значит более миролюбивы, открыты к диалогу.

Поэтому я в своей работе на уроках самопознания и во внеклассной работе по самопознанию стараюсь внедрять полиязычие через использование казахских пословиц и поговорок, песен и физминуток на английском, казахском языке, через чтение мудрых высказываний на трех языках, через изучение обычаев и фольклора казахского народа.

Цель исследования: отследить динамику в реализации полиязычия в школьной среде: на уроках самопознания и внеклассной работе по самопознанию.

Объект исследования: учащиеся, в условиях реализации полиязычия в школьной среде

Предмет исследования: полиязычие в образовании

Гипотеза исследования: «Если в школьной среде, на уроках самопознания и внеклассной работе по самопознанию на качественном уровне будет реализовано трехязычие, то это будет способствовать идее продвижения полиязычия в казахстанском образовании и воспитанию полиязычной личности».

Идею триединства языков в Казахстане Первый Президент Н.А. Назарбаев впервые озвучил ещё в 2004 году. И в настоящее время идея реализации полиязычия развивается во всех школах. Полиязычие – это не только это веление времени, но и тренд образования [3].

Благодаря инициативе Первого Президента наше государство приступило к реализации концепции полиязычия в образовании, потому что именно полиязычие служит укреплению конкурентоспособности Казахстана.

Сару Алпысовну Назарбаеву- основателя предмета «Самопознание» справедливо признают духовным лидером и общественным деятелем планетарного масштаба. Она внесла заметный вклад в утверждение гуманистических ценностей, идеалов

добра и справедливости, не только в нашей стране, но и во всем мире. Сара Назарбаева очень трепетно относится к родному языку и глубоко уважает другие языки. Это отличный пример толерантности, любви, добра для наших детей. Это живой пример полиязычной личности, живущий по принципам общечеловеческих ценностей.

Главная цель предмета «Самопознание»: возродить общечеловеческие ценности, научить детей жить в гармонии с самим собой и с окружающим миром. Изучая чужой язык на уроках самопознания и разговаривая на нем как на родном, изучая и уважая культуру и традиции разных народов дети учатся толерантности и добру, к чему и призывает нравственно-духовное образование «Самопознание».

Главная цель по реализации полиязычия в школе, стоящая перед учителями и учениками школы, это развитие поликультурной личности, которая знает обычаи и традиции своего народа, владеет несколькими языками, способная говорить на трёх языках во всех ситуациях, которая стремится к самопознанию, саморазвитию и самосовершенствованию.

На уроках самопознания я предлагаю детям прочитать цитаты на трех языках (казахском, русском и английском языке), используя игры – физминутки на трех языках. Учащиеся старших классов готовят доклады о великих людях на трех языках – казахском, русском и английском.

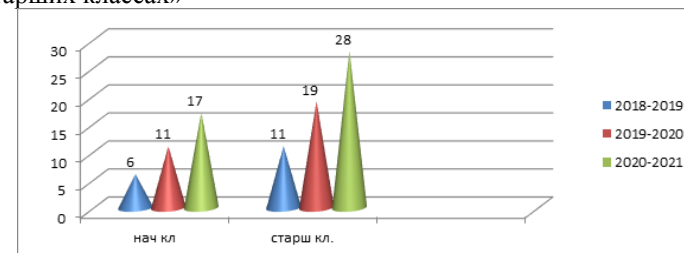
На внеклассных воспитательных мероприятиях по самопознанию наши ведущие приветствуют гостей и говорят со сцены на казахском, русском и английском языках.

Все проводимые мероприятия по самопознанию мы публикуем на сайте школы и в официальном аккаунте Инстаграмм школы на двух языках: на казахском и на русском. Ко «Дню благодарности» и к «Неделе самопознания» мы с учащимися оформляем стенд школы также на трех языках.

Вся эта работа способствует реализации полиязычия в нашей школе.

Мониторинг «Внедрение полиязычия на уроках самопознания и внеклассных воспитательных мероприятиях по самопознанию»

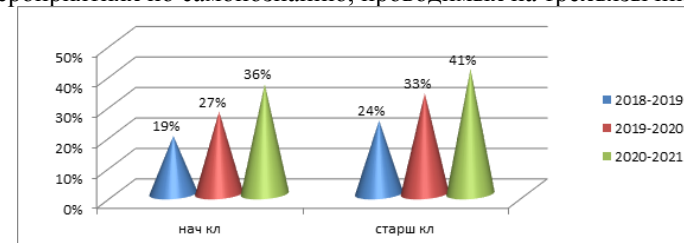
Мониторинг № 1 «Изучение новых фраз на казахском и английском языках учащимися на уроках самопознания в начальной школе и старших классах»

В 2018-2019 учебном году на уроках самопознания в начальной школе мы с ребятами выучили и активно использовали 6 фраз. Если в прошлом учебном году в начальных классах было изучено и активно использовано в речи во время урока 11 фраз, то в этом учебном году уже 17 фраз. Положительная динамика с прошлым годом составляет +6.

В 2018-2019 учебном году на уроках самопознания в старших классах мы с ребятами выучили и активно использовали 11 фраз. Если в прошлом учебном году в старших классах было изучено и активно использовано в речи во время урока 19 фраз, то в этом учебном году уже 28 фраз. Положительная динамика с прошлым годом составляет +9.

Мониторинг № 2 «Активность учащихся (%) в воспитательных мероприятиях по самопознанию, проводимых на трехязычии»

Если в прошлом учебном году мероприятиями по самопознанию, проводимых в начальной школе на трехязычии было охвачено 27% учащихся (классы с высокой успеваемостью), то в этом учебном году охват составил 36% учащихся начальных классов. Положительная динамика составляет +9%.

Если в прошлом учебном году мероприятиями по самопознанию, проводимых среди старшеклассников на трехязычии было охвачено 36 % учащихся (классы с высокой успеваемостью), то в этом учебном году охват составлял 41 % учащихся старших классов. Положительная динамика составляет +5 %.

Заключение

Полиязычие в школе необходимо внедрять уже в начальной школе, во первых, потому что государственный язык у нас в приоритете, а во вторых, для того, чтобы обучатся в зарубежных школах, университетах и колледжах, нужно отлично знать, прежде всего, английский язык. Если человек знает языки, он имеет возможность общаться с миром и имеет огромные возможности для развития.

В идее реализации полиязычия в школе – будущее нашей страны.

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н.А. Указ Президента Республики Казахстан от 29 июня 2011 года №110 «О Государственной программе функционирования и развития языков на 2011-2020 годы».

2 Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 27.01.2012 г.

3 Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. - № 33(25278). - 2007, 1 марта

THE LESSON STUDY – IN OUR PRACTICE

KOBLANOVA A. A.

undergraduate student, 1st year,

K. Zhubanov Aktoke Regional University, Aktoke

ANESSOVA A. ZH.

scientific supervisor, PhD, Pavlodar

In this article we are going to plan and conduct the Lesson study method that to make sure is effective for changing, infiltrating the lesson at school.

First of all we choose a group of teachers who are likely encouraged the challenge of starting up a new professional education at school. These teachers have learnt particular qualities of Lesson study method [1].

Aims of my work: To teach pupils the new methods of the updated educational content; To improve the quality of learning, to identify pupils “A”, “B”, “C” in class; Lesson study will helps teachers to do all this

in the context of a supportive teaching and learning community which is strongly committed to helping pupils to learn and to the professional learning of the members of the group. Lesson study helps teachers to insert these abilities into their teaching. The expected of results: Pupils can learn the new methods of the updated educational content; Pupils “A”, “B”, “C” may identify in class and improve the quality of learning; The main aims of Lesson Study are to help pupils to learn and develop the professional learning of the members of the group [2]; Lesson study may help to improve their pedagogical experience; It can form the united researching group; Teachers can exchange their new ideas; Teachers can start up and investigate forms the method of innovative works [3].

The group of three teachers have been chosen for Lesson Study. Lesson Study group consists of the teacher of Geography Shynar Mazhitova, the teacher of the English language Aigul Koblanova, the teacher of History Arken Mukhanbetkaziev.

The aims of Lesson Study that is to plan ‘a research lesson’ jointly which both uses develops pupils’ critical thinking and closely studies the effects of this new approach and keeps in mind three case pupils. Teachers make plans paying attention to three case pupils, and ready to prepare tasks choosing particular methods.

I hold coaching about ‘Lesson Study’. We identify focus using the method ‘Ice cream’. The focus of the grade 9 ‘G’ is ‘Pupils master methods through formative assessment of the updated educational content’. After the parents’ permission, pupils are asked to answer questionnaire. Three ‘case pupils’ had been given characteristic. I identified the three case pupils by English language. Case pupil “A” Bolatbek. Case pupil ‘B’ Nurzhanat, Case ‘C’ pupil Medet.

The theme of lesson: “Types of mountains”. The aims of my lesson: to understand the text, to express their thoughts, to speak fluently. After the aims of the lesson are disclosed and the expected of result of the three case pupils.

Level ‘C’ – to master the content of text, to answer the easy questions (Medet).

Level ‘B’ – to master the content of text, to make up the easy and difficult questions, answer the questions, to express their thoughts taking new information of the text, to do different tasks, to write reflection (Nurzhanat).

Level ‘A’ – to understand text, to make up the easy and difficult questions, to express their thoughts taking new information of the text, to do different tasks, to write reflection, to connect text with life (Bolatbek).

When I use “Kahoot” method, pupils assessed themselves and together in the group answered the questions using text. Using this method pupils arouse interest and aspire for the lesson.

The first time it was difficult to divide pupils into groups, the second time of my lesson it was easier. As Mercer showed, peer-to-peer communication plays an important role in learning. The pupils of knowledge success is reflected [4, p.12].

While working in groups students discuss, share information with each other and as a result of this work they understand the theme deeply. After using Jag saw strategy at the work with texts I found out that after repeating the abstract of the text several times some pupils manage to learn sentences by heart. I also noticed that some usually passive pupils participate actively in group work.

Pupils have prepared their home projects in a high level using critical thinking strategy.

At the end of this lesson I used “Mountain peak” and “SWOT” approach to feedback. This way by answering the questions pupils can see at what point they are at the top of the mountain.

Different activities were conducted with the help of internet such as ‘Learning apps’, ‘Kahoot’. Such activities always give students a splendid opportunity to be involved with great desire. Students work in groups, in pairs. They are able to do the tasks in different subjects. To my mind with the proper usage of effective methods in the lessons. She can reach the aim of the lesson and students will be able to do make progress. Taking into consideration the progress of assessment the teacher organizes the learning procedure in this way, that gives students an opportunity to assess each other.

In the nearest future I am going to learn more about formative assessment and she also will share my experience with colleagues. My class parents also will be informed about the procedure of assessment through different methods. I would like to share these works in mass media.

One of my goals is to build students’ critical thinking and searching skills. Thinking about a thinker, analyzing an important issues with students and colleagues to comprehend important through discussion and practice. For teaching history in the education system the following questions suggest themselves: «How to master the subject deeply? How to increase students’ interest to the subject?» To sum up I came to the conclusion that the answer to these questions can be obtained by applying the critical thinking strategy to one of the new teaching methods.

The development of students’ critical thinking through research, analysis, discussion, conclusion, interpretation is the main tool for solving the problem posed by current teachers. Equip the children with the skills and qualities they need for life in the XXI century and the coming centuries is a stimulating force for teachers. Children should develop critical thinking and research skills that enable them to participate effectively and successfully in the wider communication processes that are growing in access every day. (Teacher’s Instruction, page 51)

The main purpose of Lesson Study is to increase students’ literacy, the use of interactive methods and techniques of reader literacy in working with text in the lesson, tasks were developed into the lesson plan and methods were selected and the level of students to the subject was taken into my consideration.

Feedback. Writing «SMS message». In order to show their impressions the students wrote a message on the topic. The students under observation were questioned after class. What did you like best at the lesson? Mostly, students enjoyed working with the map and of course a group work. What can you do now that you could not do before [1]?

Students working in groups freely expressed their thoughts and opinion, explained the topic during the conversation; What part of the learning was effective for you? The great goal of education is not only education, but also activity. A Lesson Study consists of a cycle of at least three “research lesson” that are jointly planned, taught/ observed and analyzed by a Lesson Study group. (See Fig.1 below)

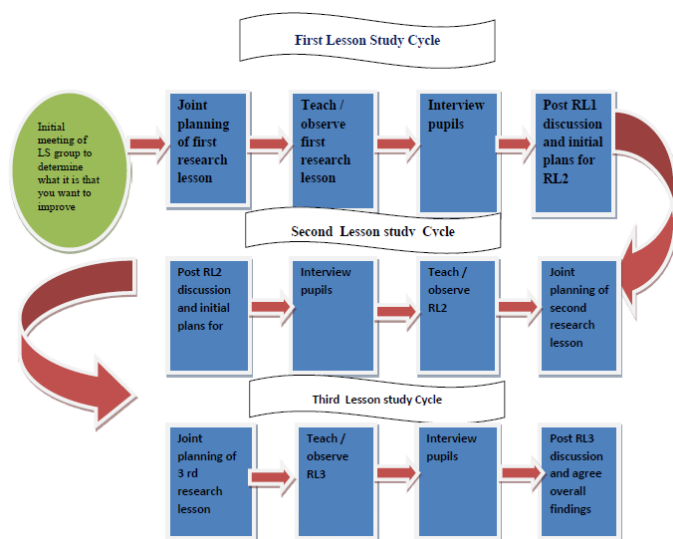

Figure1 – Lesson Study process. Conduct a public research [2]

Table 1 – SWOT analysis of our Lesson study method

Strengths	Weakness
Use of methods of problem training, critical thinking. Accounting of age characteristics of students in the different levels	Interaction with colleagues of Science cycle. Teacher's self-assessment and self-diagnosis.
Advantages	Threats
Participation in Lesson study to obtain a new outlook on the learning process, on the relation of the teacher and students, the assessment and analysis of progress or regress.	Problems remain unsolved, motivation of teacher and students decreases

REFERENCES

- 1 International Journal for Lesson and Learning Studies, May 2014.
- 2 Lesson Study: A Handbook, Pete Dudley ;University of Cambridge.
- 3 Larssen, D.L.S., Cajkler, W., Mosvold, R., Bjuland R., (2018), "A literature review of lesson study in initial teacher education: Perspectives about learning and observation" Vol. 7 No. 1, pp. 8-22.
- 4 Teachers' guide; University of Cambridge Faculty of Education, 2019.

ФОРМИРОВАНИЕ БИЛИНГВАЛЬНОЙ (РУССКО-АНГЛИЙСКОЙ) ХИМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ОБУЧАЮЩИХСЯ 7-Х КЛАССОВ

ЛЫСЕНКО С.А.

магистр, 2 курс, гр. ЕНО-222,

Омский государственный педагогический университет, г. Омск, РФ

ГЕРАСИМОВА И.В.

к.п.н., доцент, кафедра «Химии и методики преподавания химии»,

Омский государственный педагогический университет, г. Омск, РФ

Самым распространенным иностранным языком в мире является английский язык, так как в большинстве случаев информация поступает к нам с англоязычных ресурсов. Изучение химии на английском языке – это одно из требований современного мира для развития конкурентоспособной, коммуникабельной личности, обладающей развитым пониманием и чувством уважения других культур, умением жить в мире и согласии. Обучении химии на английском языке основана на формировании информационно-коммуникативных компетенций интегративного характера. Данные компетенции предполагают, что в процессе обучения учащиеся не только слушают и говорят, а также читают и пишут химическую тематику на двух языках. Для публичного выступления необходимо научиться дискутировать по химической тематике на двух языках, защищать свою точку зрения, а также слушать химическую информацию на двух языках, понимать её содержание и истинность.

Преподавание химии в 7-х классах ведется на основе Государственного общеобязательного стандарта среднего (начального, основного среднего, общего среднего) образования (далее – ГОСО РК), утвержденного постановлением Правительства РК от 23 августа 2016 года № 1080 [1]. Для исследования формирования билингвальной химической компетенции были выбраны именно обучающиеся 7-х классов, так как у них имеются предшествующие химические знания из курса «Естествознание». Кроме того, это начальная ступень к переходу на обучение предмета с полным погружением в английский язык.

Целью данного исследования является использование метода CLIL для внедрения в процесс обучения химии на английском языке.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

1. проанализировать научную литературу по теме исследования;
2. изучить цель и назначение CLIL-технологии;

3. исследовать применение «CLIL» при изучении дисциплины на английском языке.

4. проанализировать внедрение преподавания дисциплины на английском языке.

Объектом данного исследования является процесс обучения химии с помощью методики CLIL. Предметом исследования является внедрение преподавания химии на английском языке.

Гипотеза исследования: использование методики CLIL при преподавании химии на английском языке предусматривает обеспечение готовности педагогического коллектива к решению задач инновационного развития.

С целью выявления и внедрения лучших подходов к обучению химии с частичным погружением в английский язык было принято решение проведения педагогического эксперимента.

До начала эксперимента была проведено анкетирование среди родителей учащихся, которое показало достаточно высокую степень их заинтересованности и понимание необходимости получения качественного языкового образования.

Задачами проведения эксперимента являлись:

- определение эффективности действующих методик;
- разработка контрольных измерителей для проверки билингвальной компетенции;
- экспериментальная проверка эффективности преподавания химии с частичным погружением в английский язык в условиях 7-х классов.

Используя критерий Манна-Уитни [2, с. 16] были отобраны две группы для эксперимента – экспериментальная (7А класс) и контрольная (7Б класс), так как именно в этих классах не выявлено существенных различий при выполнении теста на химическую и языковую компетентность.

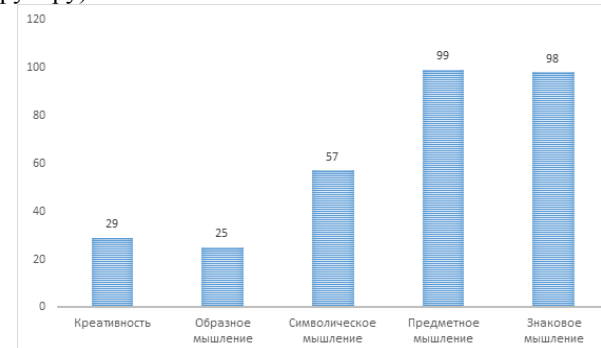
В первой четверти 2018-2019 учебного года при проведении уроков и занятий с частичным погружением в языковую среду были выявлены следующие проблемы:

- языковой барьер и психологическая скованность обучающихся;
- низкий процент знания и запоминания химической терминологии на английском языке по результатам химических диктантов и «5-минуток»;
- трудности коммуникации на английском языке.

Для поиска путей решения вышеизложенных проблем перед началом второй четверти было проведено анкетирование среди

учащихся 7-го класса для определения типа мышления и уровня креативности (диагностика по методу Дж. Брунера [3, с. 296]). По результатам опросника (диаграмма 1) выявлены низкий уровень креативности и образного мышления, средний уровень символического мышления, высокий уровень предметного и знакового мышления.

Диаграмма 1 – Средние показатели типов мышления и креативности (по Брунеру) в 7-ом классе

Так как в классе преобладают предметное и знаковое мышления, построение уроков и занятий в контексте CLIL строились работе с кроссвордами, таблицами, диаграммами, инфографиками в процессе кумулятивной беседы. Чаще всего использовались такие приемы методики CLIL, как «Визуальная поддержка», «Покажи», «Объясни значение» и т.д. Из активных и интерактивных методов обучения использовались: интеллект-карты, кластер, постер, синквейн и т.д.

Так как образное мышление и креативность в классе имеют низкий уровень ролевые и имитационные игры проводились крайне редко.

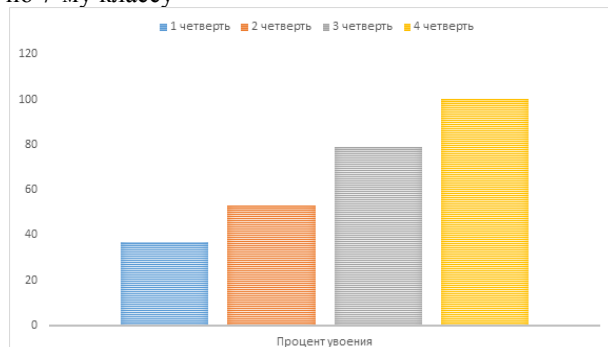
В третьей четверти уроки и занятия были построены на основе Cognition (мыслительных способностях). Основной формой работы выступает работа с текстом, сопоставление, установление связей, последовательности. Основные приемы: составление интеллект-карт, кластеров, постеров, таблиц, схем и т.д.

В четвертой четверти уроки и занятия были построены на основе Communication (общения). Здесь вводится больше устных форм общения: диалог, диспут, дебаты, игры-упражнения и т.д., направленные на улучшение коммуникации друг с другом и педагогом. В рамках факультативного курса обучающиеся защищали мини-проекты на уровне школы, демонстрируя свои языковые химические и экологические знания.

На протяжении учебного года анализ химических диктантов, промежуточного контроля, опросов и тестирования выявил повышение процента усвоения химической терминологии на английском языке вне зависимости от преобладающего типа мышления и креативности (по Брунеру) (диаграмма 2).

По критерию Вилкоксона [2, с. 8] был выявлен сдвиг в экспериментальной группе до и после педагогического воздействия.

Диаграмма 2 – Усвоение химической терминологии на английском языке по 7-му классу

Таким образом, при частичном погружении в языковую среду в контексте CLIL необходимо усложнять направленность занятий на основе языковых целей и целей обучения. Эффективное внедрение билингвального компонента основано не только на целенаправленном взаимодействии учителей химии и английского языка, но на применении активных и интерактивных методов обучения. Подготовка обучающихся к осознанному выбору языка обучения напрямую зависит от профессиональной билингвальной компетенции учителя.

ЛИТЕРАТУРА

1 Чан Динь Лам. Полиязычное образование – важнейшая стратегия развития Казахстана // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 7. – с. 130-132.

2 В.А.Шеловцев, Л.Н.Шеловцева. Непараметрические методы статистики: Учебное пособие. – изд. 3-е, исправленное. – Омск: Полиграфический центр КАН – 2016. – 60 с.

3 Джером Брунер. Психология познания. – М.: - Прогресс. – 1977. – 324 с. (как источник на опросник методики определения типа мышления и уровня креативности)

МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ВОСПРИЯТИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

НУРГОЖИНА Б. В.

преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЖУМАБЕКОВА Б.Б.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

В настоящее время политика в области языка является одной из важнейших целей в социальной модернизации казахстанского общества. Республика Казахстан находится на пути реализации культурного проекта «Триединство языков», целью которого является овладение казахстанцами тремя языками: казахским, русским и английским.

Русский язык в Казахстане используется около 300 лет и не потерял своей роли в нашем современном независимом государстве. По данным последней переписи, на русском языке свободно пишут и читают 84,8 % казахстанцев (на казахском – 62 %, на английском – 7,7 %), устную русскую речь понимают – 94,4 %.

Язык, как сложное социокультурное явление, состоит из нескольких пластов: сленга (просторечия), разговорного, литературного, официального и др. Современная методика обучения русскому языку как иностранному направлена на изучение научного, книжного и немного разговорного стилей речи и языку выбранной специальности, а студенческий сленг приходится усваивать самостоятельно вне занятий, общаясь непосредственно с носителями жаргона и при помощи интернет-коммуникации.

В речи современной молодежи наблюдаются существенные нарушения языковых норм. Речь студентов свидетельствует о малом запасе слов, неумении четко формулировать мысль, недостаточности последовательности в изложении материала, найти подходящие языковые выражения, переизбытка жаргонизмами и просторечием. Всё это приводит к тиражированию языковых ошибок и притуплению чувства ответственности за соблюдение норм русского языка.

Молодёжный сленг представляет собой сложное, многоплановое и нуждающееся в глубоком изучении явление.

Термин «сленг» стал использоваться в русской лексикологии относительно недавно. Его проникновение в русский язык было связано с изучением англоязычных стран и культур. И если сначала

сленгом обозначались только иноязычные реалии, то постепенно сфера его употребления значительно расширилась.

Во многих исследованиях термины и понятия «сленг» и «жаргон» используются синонимично. Мы не придерживаемся такой точки зрения, так как если в научном мире при определении понятия «сленг» ещё не достигнуто единое мнение, то термин «жаргон» имеет достаточно чёткое толкование. Так, большинство исследователей рассматривают жаргон как социальный диалект, отличающийся от общенационального языка особым лексическим составом, фразеологией, существенной особенностью которого является то, что он используется определёнными социальными, профессиональными или иными группами, объединёнными общими интересами (например, военный, уголовный, морской жаргон и т.д.).

Жаргон – это специфический, искусственно созданный язык», не связанный с определенной территорией, находящийся в сходных бытовых или профессиональных условиях. Молодежный жаргон (включая в себя и студенческий) в современном русском языке называют «сленг» (от англ. Slang) – «слова и выражения, употребляемые людьми определенных профессий или возрастных групп».

Вся сленговая лексика целенаправленна, т.е. используется с определённой целью: продемонстрировать своё знание жизни и превосходство, чувство юмора, выразить мысли свежим и оригинальным способом, сделать речь более пикантной и образной, создать непринуждённо-фамильярную обстановку между говорящими, дать оценку людям, предметам и событиям.

Творцами же студенческого сленга являются, конечно, сами студенты, которые говорят между собой в своей среде на студенческом жаргоне.

Одной из главных причин использования сленговых слов молодёжью является желание чувствовать себя свободно в своей среде, разговаривать со сверстниками на «своём языке». Лексика студентов тесно связана с процессом учёбы, поэтому в студенческой среде широко используются такие слова, как вышмат – высшая математика, пара – одно занятие, забить на пару – пропустить занятие, окно – свободное время между занятиями, стипуха – стипендия, шпора – шпаргалка и др. Молодёжь привлекает эмоционально-экспрессивная окраска, звучащая в словах, среди которых много смешных и забавных, например: ботан – тот, кто много и хорошо учится, днюха – день рождения, домашка – домашняя работа, крч – короче, колбаситься – танцевать, коммерсант, хвост – долг по предмету, шмот – одежда

и др. И в каждом учебном заведении есть свои слова и устойчивые выражения, которые передаются от старших курсов младшим.

Приведём примеры основных источников образования и пополнения молодёжного сленга.

Таблица 1 – Основные источники образования и пополнения молодёжного сленга

Речетворчество	Метафоризация нежаргонных слов	Глобус – преподаватель без волос, лысый
	Морфематическое и неморфемное словообразование	Общага – общежитие, ждунчик – человек, который ждёт
	Использование синонимии, антонимии, омонимии жаргонных слов	Грести, пилить – идти
Заимствования из других языков (в основном англо-американских)	Заимствования, не освоенные русским языком	Изи – легко, просто; party – вечеринка
	Частичные заимствования (включая полукальку)	to click – кликать
	Перевод (с помощью ассоциативного мышления)	disk – блин
Заимствования из других жаргонов	Компьютерный жаргон	Геймер – игрок в компьютерные игры, клавиша – клавиатура
	Уголовный жаргон	В натуре – правда, правильно; мусора – полицейские
	Жаргон наркоманов	Нарик, торчок, торч – наркоман

Таким образом, студенческий сленг представляет собой разновидность общего молодёжного сленга, носителем которого является многочисленная и социально активная группа. Основой для студенческого сленга является студенческий жаргон, который за пределами данной субкультуры широко используется также представителями других субкультур и сфер деятельности. Студенческий сленг заимствует слова из других социолектов и иностранных языков (в первую очередь из английского), в нём переосмысливаются обычные русские слова и создаются новые лексические единицы.

Но такое интересное и многоплановое явление до настоящего времени остаётся не достаточно изученным и противоречивым.

Студенческий сленг не является застывшей системой, он постоянно обновляется: исчезают старые слова, иногда вместе с

реалиями, которые они обозначали, и появляются новые. Возможно, это связано с тем, что какие-то явления действительности отмирают или уменьшают свою значимость для молодежи, а какие-то являются более устойчивыми.

Таким образом, студенческий сленг обладает особой лексико-образовательной системой, которая характеризуется нечеткостью и открытостью своих границ, быстрой сменяемостью лексических единиц, и их особой экспрессивной окраской.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Егошина, Н.Б. Студенческий сленг как объект лингвистики: Известия вузов // Серия «Гуманитарные науки. Филология». – 2017. - № 8 (4). – С. 319-323.
- 2 Кропачева, М.А. Молодежный жаргон как микроидиом национального русского языка: Лингвистика. – 2010. - № 2. – С. 27-29.
- 3 Булавина, С.М. Современные коммуникативные технологии при преподавании русского языка как государственного в вузе: Известия ВГПУ. Лингводидактика и дидактика. – 2007. – С. 104-107.
- 4 Береговская, Э.М. Молодёжный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания. - 1996. - №3. - С. 32-41.
- 5 Савилова, С.Л. Студенческий жаргон как компонент формирования речевой компетенции студентов-билингвов (иноязычная лексика) // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2015. - №4-5. - С. 739-741.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

НУРКИНА Н. А.

педагогикалық ғылымдар магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі кезде студенттердің білім алуға және өзін-өзі тәрбиелеуге деген қызығушылығы артып, қоғамның мәдени, әлеуметтік және технологиялық деңгейі жоғарылады. Жоғары оқу орнының әрбір студенті – тек қана білімді тұтынушы ғана емес, сонымен қатар өз бетімен оқып, өздігінен меңгере алатындай бәсекеге қабілетті жеке тұлға болуы тиіс.

2020 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы Covid-19 коронавирусына орай пандемия жариялады. Пандемия жарияланғаннан кейін әлемдегі және еліміздегі барлық жоғары оқу

орындары білім беруді қашықтықтан оқыту формасына көшіруге мәжбүр болды. Торайғыров университеті де 2020 жылдың 16 наурызынан бастап қашықтықтан оқыту формасында білім беруге көше бастады. Университетіміздің профессор-оқытушылар құрамы жаңа ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерінің арқасында онлайн режимінде өз сабақтарын, бейне конференциялар мен вебинарлар өткізіп, өз пәндері бойынша бейне-сабақтарды дайындап, classroom, youtube желісіне жүктеп, сонымен қатар zoom платформасында сабақтарын өткізе бастады.

Қазақ тілі пәні бойынша да барлық материалдар жүктелді. Бейне сабақ, слайд, арнайы даярланған тапсырмалар, тест тапсырмалары т.б. білім алушы үйде, оқытушының бейне сабақ барысында түсіндіруі арқылы өз бетімен оқып-үйреніп, практикалық тапсырмаларды орындап, оқытушыларға тапсырып отырды.

Қашықтықтан оқыту қазіргі кезде білім беру элементтерінің біріне айналды. Сондықтан, қашықтықтан оқыту форматында мұғалімдер қол жетімді ресурстарды барынша пайдаланады, олар: бейнесабақтар, оқыту мәтіндері, интерактивті жаттығулар, анықтамалық материалдар, электрондық оқулықтар, сөздіктер және т.б.

Интернет желісіне қол жеткізу университеттердің студенттеріне ақпараттық жүйелер арқылы базалық білімін қайталауға немесе басқа пәндер бойынша өздігінен білім алуға мүмкіндік береді. Компьютерлердің көмегімен олар жеке түрде баға алу немесе тестілеуден өту үшін өздерінің білім деңгейлерін тексере алады. Сонымен қатар, қосымша тапсырмалар, кеңестер алу және оқу процесін ұйымдастыруды жақсарту мақсатында оқытушылар мен студенттер арасында кез-келген ыңғайлы уақытта тікелей байланыстарды кеңейтуге мүмкіндік береді.

Осы ретте Қазақстан үшін жоғары сапалы қашықтықтан білім беру технологияларын енгізу маңызды әлеуметтік мәселе болып табылады. Қазіргі жағдайда біз қашықтықтан білім беруді теледидар, радио, компьютерлік байланыс және т.б. сияқты қашықтықтан ақпарат алмасу құралдарына негізделген мамандандырылған ақпараттық білім беру ортасын қолдана отырып, білім алушыларға ұсынылатын білім беру қызметтерінің жиынтығы ретінде қарастырамыз. Қашықтықтан оқыту жүйесі қашықтықтан білім алу мүмкіндігін, сонымен қатар оқытудың икемділігін қамтамасыз етуі керек. Бірақ, бұл ретте де әлі түйіні шешілмеген күрделі мәселелер көп болып отыр.

Қашықтықтан оқыту тек оқытушылар үшін ғана емес, сонымен қатар студенттер үшін де оқытудың жаңа түрі. Егер бұл жаңа,

тәуелсіз жүйе болса, онда оқу процесінде тиімді жұмыс істеу үшін сәйкесінше оның ерекшеліктерін зерттеу қажет. Қашықтықтан білім беру мәселесі отандық арнайы әдебиеттерде және интернет беттерінде көп талқыланып келеді. Мысалы, сабақ өткізудің әдеттегі жүйесінің өзгеруі де онай болмады.

Жалпы, бұл тәжірибе педагогтердің де, білім алушылардың да онлайн оқытуға дайын еместігін көрсетті. Осыған байланысты педагогтердің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламаларын өзгерту және қашықтықтан жұмыс істеу бойынша әдістемелік нұсқаулықтар әзірлеу қажет.

Қашықтықтан оқытудың тиімді жақтары да болды, мысалы: жеке қарқынмен оқу мүмкіндігі, пәндерді оқу уақыты мен жылдамдығын өз бетінше анықтау; қол жетімділік, яғни уақыт пен орналасқан жеріне қарамастан оқу мүмкіндігі, білім беру процесінде заманауи және өзекті технологияларды қолдану, білім алуға тең мүмкіндіктер беруді көздейтін әлеуметтік тең құқылық,

Сонымен қатар, бірқатар жағымсыз жақтары да бар: барлық студенттер өздігінен білім алу дағдыларын игере бермейді, бұл білім беру ұйымы тарапынан қосымша бақылауды талап етеді, оқу жұмысын және оқу уақыты мен зерттелетін материалды бөлу жұмысын дұрыс ұйымдастыра алмау, қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруға арналған жабдықтардың болмай қалуы немесе қымбаттығы (ДК, ноутбук, интернетке шығу және т.б.), студенттердің кез-келген уақытта байланысқа шығу мүмкіндіктері болмай қалады. Мысалы, межелік бақылау жазған кезде кейбір студенттердің интернетке шығуға мүмкіндіктері болмай, олар басқа уақытта жазу үшін рұқсат алады.

Әрине, жаңа технологиялар әдеттегі сабақтарды толық алмастыра алмайды. Бірақ дәстүрлі әдістерді толықтыра отырып, қашықтықтан білім беру технологиялары әр білім алушының ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне жеке көзқараспен қарауға көбірек мүмкіндік береді. Сонымен қатар, заманауи технологиялар оқу процесін ұйымдастыруда да пайдалы, контентке, соның ішінде мультимедиялық кең таңдауларға қол жеткізуге болады.

Тілдік пәндерді қашықтықтан оқытудың тағы бір ерекшелігі – үй тапсырмаларын суреттер, PDF файлдары, Word немесе Google құжаттары, электрондық кестелер немесе бейнелер түрінде тапсыруға болады. Егер студенттер үшін қолжазба жұмыстарын, мысалы, эссе, грамматикалық тапсырмалар немесе жеке жұмыстарды сканерлеу қажет болса, онда смартфонда PDF форматында файлдарды алуға арналған көптеген тегін қосымшалар бар. Студенттер осы

құралдарды барынша пайдалана алады. Сонымен қатар Zoom арқылы сабақ өткізіледі. Бұл – хабар алмасу және нақты уақыттағы мазмұнды беру үшін арналған бейнеконференцбайланыс құралы. Бейнеконференцбайланысқа арналған осы онлайн-платформа тек орта және жоғары білім беру ұйымдарында ғана емес, сондай-ақ конференцияларды (халықаралық және жергілікті), семинарларды, жұмыс кездесулерін өткізуде, сондай-ақ қызметкерлер қашықтықтан оқыту режимінде жұмыс істейтін басқа да салалардың жұмысында кеңінен қолданылады. Осы платформаны пайдаланудың қол жетімділігі мен ыңғайлылығы оны коронавирустық инфекцияның пандемиясына байланысты шектеу шаралары кезінде Қазақстанның барлық аумағында кеңінен таратты.

Осы платформаны пайдалана отырып онлайн сабақтар өткізу қашықтықтан оқыту режиміне көшу кезінде оқыту сапасын жоғалтпауға мүмкіндік береді. Мысалы, қашықтықтан оқыту үдерісінде мессенджерлерді немесе электрондық пошталарды пайдалану кезінде оқытушының білім алушылардың тыңдау және сөйлеу дағдыларын дамытуға мүмкіндіктері жоқ. Ал осы бейнеконференцбайланыс арқылы сабақ өткізу онлайн және оффлайн оқыту арасындағы алшақтықты жоюға мүмкіндік береді. Бейнеконференцбайланыс кезінде білім алушылар жаңа тақырыптың түсіндірмесін тыңдай алады, сұрақтар қоя алады және талқылау арқылы мәселелерді шеше алады. Бұл оларға көп мүмкіндіктер береді.

Қашықтықтан оқыту жүйесіне көшу кезінде ЖОО мен мектептер үшін Білім және ғылым министрлігі тарапынан жоғарыда аталған құралдар мен білім беру платформаларын ғана емес, сонымен қатар «Күнделік» сияқты электрондық журналдарды, электрондық пошталарды, WhatsApp және телеграмм сияқты мессенджерлердің әртүрлі түрлерін, сондай-ақ онлайн мектеп, Dayin.online және т.б. қолдану ұсынылды. Қашықтықтан оқыту кезінде оқулықтардың электронды форматтары да үлкен сұранысқа ие болды. Электрондық ресурстардан айырмашылығы – мұнда мұғалім оқу үшін материалдарды өз бетінше тауып, таңдауы керек, жаңа оқу тақырыптарына тапсырмалар әзірлеуі керек, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді пайдалану сабаққа дайындық уақытын едәуір қысқартады. Оқу-әдістемелік кешендердегі тақырыптар мен міндеттердің жүйелі орналасуы, мысалы, қарапайым лексикадан немесе грамматикадан күрделіге дейін, өз кезегінде студенттерге пәндік білімді ғана емес, сонымен қатар ағылшын тілін меңгеру дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Білім алушылар жаңа материалды игеру, сабаққа дайындық немесе үй тапсырмасын орындау кезінде қосымша ақпарат іздеу сияқты оқу процесінде дербестікке ие болды. Қашықтықтан оқыту түрі оқу процесін дұрыс ұйымдастыруға, білім алушылар мен педагогтердің уақытын үнемдеуге көмектеседі. Мысалы, оқытуды ұйымдастыру орнына барудың қажеті жоқ, т.б.

Жалпы, қашықтықтан оқыту түрі туралы айтар болсақ, осы жоғарыда келтірілген ақпараттарға байланысты қашықтықтан оқыту нысанын болашақтағы білім беру процесінің ажырамас бөлігі болатын оқыту нысандарының бірі ретінде қарастыруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері, А, 2008ж.
- 2 Садуова Ж.Н. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру
- 3 Нұрғазин Т. Сөз құдіреті-Астана: Ер-дәулет,2007
- 4 Абдиева Ш.Д. Жобалау әдісін қолдану арқылы студенттердің тіл үйренуге деген белсенділігі мен қызығушылығын арттыру // Қазақ тілі мен әдебиеті. №3, 2010, 39-43б.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ЛИНГВОЕЛТАНЫМДЫҚ АСПЕКТІСІ

НУРПЕЙСОВА А. У.
магистрант, Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ.
АНЕСОВА А. Ж.
ғылыми жетекші, PhD, Павлодар қ.

Бұл мақала ағылшын тілінің лингвоелтанымдық аспектісі компоненттерінің маңызды сипаттамаларына арналған. Тілдік-мәдени білімді студенттер көптеген мәдени-тілдік бірліктерден тұратын түпнұсқа мәтіндер арқылы ала алады. Бұл тілдік-мәдени бірліктердің күнделікті өмірде ерекше қолданылуын көрсетеді. Оқырман келтірілген лингвоелтанымдық бірліктердің мысалдарын талдай алады және олардың сөйлеу барысында олардың болашақтағы қолданылуы туралы ойлана алады.

Жаңа тұжырымдаманы тілдік оқытуда оның мәдени құзыреттілікке енгізу маңызды. В. А. Маслова – бұл мәдениеттің білім жүйесі, ол тілдің коммуникативті сипатын реттейтін болады,

сонымен қатар ол тіл арқылы ұсынылатын мәдени құндылықтар жүйесін игерудегі жеке құндылық болып табылады [1, 63].

Тіл жас ұрпақтың ой-пікірін қалыптастыруда ғана емес, сонымен қатар мәдениетті зерттеуде де маңызды рөл атқарады. Лингва-мәдени зерттеулер, бір жағынан, тілді үйренуді қамтитын, екінші жағынан, зерттелген тілдің елі туралы белгілі бір білім беретін пән. Лингвоелтанымның негізгі мақсаты - мәдениаралық коммуникацияның коммуникативті құзыреттілігін қамтамасыз ету. Яғни, біздің басты міндетіміз - мәдениаралық табысты қарым-қатынас үшін қажетті білім алу.

Сонымен, лингвоелтаным құзыреттілік - бұл тек тілді (тілдік, коммуникативті, лингвистикалық құзыреттілікті қалыптастыру) және лингвистикалық аспектілерді зерттеу ғана емес, сонымен қатар тілді мәдени құбылыстар ретінде қарастыру. Әлемдік тілдің мәдени-тарихи ортасы мен ұлттық сипатының айырмашылығын түсіну, сондай-ақ мәдени компонент ретіндегі тілдік бірліктердің мағынасын түсіну.

Студенттер лингвоелтанымдық құзыреттілікке ие болу үшін келесі заттарды қалыптастыру керек: Лингвоелтаным білім - бұл тілдік форма ретінде тұжырымдалған және есте сақталатын (сөздер, сөз тіркестері, фразалық етістіктер, тілді бұрау және көркем мәтін түрінде) тәжірибе. Лингвоелтаным білімдерге мыналар кіреді: елдің тарихы, мәдениеті, дәстүрі, азаматтардың коммуникативтік тілінің ерекшеліктері және адамдардың әлеуметтік өмірі. Тілдік-мәдени қабілеттер - тілдік белгілерде қалыптасатын лингвоелтаным ақпаратты талдау, сонымен қатар лингвоелтаным білімді шығармашылықпен пайдалану, оқушылардың теориялық білімі мен дағдыларын пайдалану.

Оқушылардың жеке сапасы: ақпараттық және мәдени құбылыстарды қабылдай білу. Оқу үрдісінде оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыратын тілдік-мәдени категорияларды қарастырайық. Лингвистикалық және мәдени деп бөлу біз үшін әлдеқайда жасанды болып көрінеді. Себебі, негізінен мұғалімдер жаңа грамматикалық тақырыпты түсіндіргеннен кейін, оқушылардың тілдік әдеттерін дамытатын жаңа тақырыпқа сәйкес жаттығулар жасайды. Бірақ студенттер берілген тақырыптың мәдени бөлігінен тілдің мәдени құндылықтарымен таныстыратынын жоққа шығара алмадық.

Шетел тілін үйрену барысында мәдениаралық сана-сезімді дамытудың маңызы өте зор, себебі ол оқытудың тиімділігі мен коммуникативті құзыреттілікке әсер етеді. Мәдениетаралық хабардарлық дегеніміз – әлеуметтік, әлеуметтік ережелер мен нормалар, құндылықтар, сенім, әдеттер мен әдет-ғұрыптар сияқты

нәрселерді түсіну және тану. Мәдениетаралық хабардарлықты өсіру жүйелі және біртіндеп жүретін процесс болып шығады, бұл мәдениетаралық сана-сезімді біртіндеп жинақтап, соған сәйкес және тоқтаусыз қайрап отыруға болатын процесс. Сондықтан оқыту процесінде тіл мен мәдениеттің органикалық интеграциясына қол жеткізу өте маңызды. Бұған жету үшін, бірінші кезекте, мұғалімдер мәдени ақпараттың оқу ресурстарында қай жерде орналасқанын және оны тиімді пайдалану жолдарын анық білуі керек. Оқу материалдары қандай болмасын, олар әртүрлі дискурстардан және әртүрлі мәдени ақпараттан тұратын соған байланысты жаттығулардан тұрады. Оқу ресурстарындағы мәдени ақпарат өзін әр түрлі деңгейде анықтайды. Айырмашылық тек өзгеретін мәдени ақпараттың көлемінде, оның материалдардағы қол жетімділік деңгейінде және өзін анықтау тәсілдерінде. Ол бейнеленуі немесе мәтінге енуі мүмкін.

Оқушылардың жеке қасиеттерін дамытуға мүмкіндік беретін лингвомәдени құбылыстарға тоқтаған дұрыс деп санаймыз. Сонымен, алдымен мәтінді алайық. Бұл басты назарды лингвистер аударған тілдік құбылыстар тізбегінде жатыр. Мәтіндердің көп функционалдығы шет тілдерін оқытудың практикалық әдістемесінде өте маңызды, сондықтан біз В. В. Красныйдың жұмысынан бұл туралы көптеген ақпаратты таба аламыз [2, 18]. Тілдік бірліктер ретінде мәтіндердің мазмұны туралы жаңа сапалы негізді Ю. Е. Прохоровтың еңбегінен таба аламыз [3, 67]. Автор мәтінді байланыс құралы ретінде қарастырды, ол келесі құрама құбылысты ұсынады:

- ақпаратты сақтау және жіберу әдісі;
- жеке адамдардың психологиялық өмірінің формасы;
- нақты бір тарихи дәуірдің жемісі және дәл мәдениеттің өмір сүру формасы;
- нақты бір халықтың мәдениеттері мен дәстүрлеріне, тіл құбылысына және тілден тыс шындыққа деген көзқарас.

Мәтіндердің функционалдығы мен мазмұндық сыйымдылығын кеңінен түсіну студенттерге мәтіндер арқылы оқып жатқан мәдени құндылықтар туралы маңызды ақпаратты алуға мүмкіндік береді.

Шетел тілі сабақ жоспарларын оқытуда олардың арасындағы ең маңыздысы коммуникативтік тәрбие және тілдік қатынастың әлеуметтік-мәдени стереотиптері деп айта аламыз. Шетел тілін үйрену студенттерді көрнекі материал және оқу материалы арқылы өзі оқытын адамдардың өмірімен, әдет-ғұрыптарымен, дәстүрлерімен таныстыруға мәжбүр етеді.

Соңғы жылдары Ю. Е. Прохоров пен И. Ю. Стернин сияқты ғалымдар коммуникативті тәрбие саласында пайдалы зерттеулер жүргізуде [4, 58]. Ғалымдар коммуникативті тәрбиені нақты адамдардың мінез-құлық ережелері және олардың дәстүрлерін жинау ретінде қарастырды. Олар рецептивті және өнімді негізге сүйене отырып, коммуникативті тәрбиені шет тілін үйрену әдеттерімен бірдей оқыту керек деп есептеді. Орыс және басқа ұлттың коммуникативті тәрбиесінің түрлерін салыстырмалы түрде сипаттау мұғалімдерге студенттерге мәдени диалогтарда болатын айырмашылықтарға назар аударуға көмектеседі, нәтижесінде бұл оқушылардың коммуникативті дағдыларын дамытуға көмектеседі. Ю. Е. Прохоров стереотиптерді бір ұлттың әдеттегі коммуникативті процесінде мүмкін болатын тілдік психикалық бірліктер кешені ретінде анықтады [5]. Шын мәнінде стереотип – бұл нақты ұлттың коммуникациясының нормативті әлеуметтік-мәдени бірлігі.

Оқушылар мәтіндермен жұмыс жасай отырып, өзгенің мәдениеті туралы білімдерін дамытады мұғалімдері студенттердің білімін кеңейту және толықтыру үшін мәтіндерді негізінен пайдаланады.

Мәтіндерді лингвоелтанымдық аспектіні зерттеу барысында сатып алынған білім жас ұрпақтың жеке танымдық ойларын кеңейту, олардың мәдени қорын байыту үшін олардың шығармашылық шеберліктерін едәуір арттыратын баға жетпес құндылыққа ие.

Қарым-қатынас жасау үшін студенттер мәдени мәтіндердің барлық бірліктерін бірдей қабылдауы керек және оларды нақты дискурс ретінде ұйымдастыруы керек.

«Бір жағынан, дискурс – бұл сөзді, қарым-қатынас пен тілдік қатынасты байланыстыратын құбылыс, екінші жағынан, ол қалған коммуникация сияқты болады және мәтіннің қалған бөлігімен байланысады». Мұның бәрі заманауи әдістеменің басты әдісі болып табылатын тілді оқытудың коммуникативтік әдісімен байланысты болады. Біздің мақсатымыз – студенттерді ағылшын тілінде дұрыс сөйлесе білуге үйрету және жеке тұлғаның лингвоелтанымдық аспектісін және құзыреттілігін дамыту, олар ағылшын тілінде сөйлейтіндермен тең дәрежеде сөйлесе алатын деңгейге жету. Алайда, студенттердің тілдік-мәдени құзыреттілігін егжей-тегжейлі дамыту үшін тек мәтіндер мен мәтіндерге сәйкес берілген тапсырмалар жеткіліксіз.

Табиғи-тарихи және лингвоелтанымдық аспекті қоғаммен анықталатын тілдік орта бізді ағылшын тілін оқыту әдістемесіндегі объективті шындық ретінде санайды.

Тілдік ортаның мәні – дәл тарихи уақытқа берілген объективті шындық. Сонымен, ол мақсатты параметрлер мен атрибуттарға қол жеткізеді. Тілдік ортаның объективті атрибуттары ретінде біз ағылшын тіліндегі аудио материалдардың, бейне материалдардың дәрежесін және табиғи жағдайлар дәрежесін бөліп көрсете аламыз. Педагогикалық қоғамда қабылданған нақты атрибуттар бізге ағылшын тілін үйренудің келесі екі түрін көрсетеді: ағылшын тілін тілдік ортада оқып үйрену немесе тілдік ортадан тыс ағылшын тілін үйрену. Біз білетіндей, көбінесе мектептерде ағылшын тілін оқытудың екінші түрі өтеді. Қазіргі кезде мұғалімдердің негізгі мақсаты студенттердің лингвомәдени құзыреттіліктерін қабылдауды ескеру және студенттерді оқыту барысында оқитын тілдік ортаның негізгі объективті қасиеттеріне назар аудару.

Ең алдымен, бұл әлеуметтік-саяси және көркем мәтіндерді түпнұсқада пайдалану, әдеби фильмдерді, әндерді пайдалану және интернеттен алынған қосымша ақпараттарды пайдалану. Мұндай қосымша материалдарды қолдану мұғалімнен мейлінше мықты дайындықты қажет ететіндігі сөзсіз. Бірақ бұл оқушылардың назарын арттырып, пәнге деген қызығушылықтарын арттырады.

Лингвоелтанымдық аспекті тәжірибенің нәтижесінде мұғалім сабақты лайықты түрде дайындағанда, ақпарат қабылдау мен есте сақтаудың көмегімен оқушының есінде ұзақ сақталады. Егер студент тілдік-мәдени құбылысты қолдану арқылы сөйлескенде дұрыс интонацияны қоятын болса, бұл оның тілдік мәдени құзыреттіліктері мен қарым-қатынас процестерін қалыптастыруға көмектеседі.

Мектепте ағылшын тілін оқытуда мұғалімдер оқушыларға лингвоелтанымдық бірлігіне назар аударуы керек, бұл мәдени құндылықтарға ие сөздер.

Көбінесе ағылшын тіліндегі мәдени сөздіктерде қазақ тілінде сәйкес мағынасы жоқ лингва-мәдени бірліктер болады, яғни баламасы жоқ сөздер қазақ тілінде болуы мүмкін, сондықтан студенттер мұндай түрді аударуда қиындықтарға тап болады. сөз. Сондықтан оларды жүйелеу және тапсырыс беру жақсы. Мұндай лингвомәдени бірліктер келесі топтардан тұрады:

- Нақты ұлт өмірінде болмайтын нәрселер немесе құбылыстар;
- Аударма тілі туралы түсінік болмаған кезде, бұл зат болуы мүмкін дегенді білдіреді, бірақ бұл сөзге түсінік жоқ;
- Стыльдік айырмашылықтар бар: (орыс тілінде жұрнақтар жүйесі жасалынған, мысалы дочь - дочка - доченька - дочурка, қазақ тілінде аяқталу жүйесі дамыған, қыз-қызым-қызыма-қызымыз-

қызға-қызды), бірақ ағылшын тілінде ондай жүйелер жоқ, тек жұрнақ жүйесі аздап дамыған. Біз нақты бір ұлттың өмірін, әдет-ғұрпын, мәдениеті мен дәстүрін және сол сөздерді сипаттайтын әртүрлі лингвомәдени бірліктермен және сөз тіркестерімен кездесеміз. Басқа тілдерде баламасы жоқ сөздер:

- Географиялық лингва -мәдени бірліктер: (тундра, қазақ жері, Хитлэнд ағылшынша);

-Жұмыс түрлері мен өнімдерге жататын тілдік-мәдени бірліктер: (колхоз, совхоз, сенбілік).

Мұғалім ретінде студенттер көбіне екі тілдік сөздіктерге қарағанда мәдени ақпарат беретін сөздіктерден лингвомәдени сөздерді таба алады. Егер екі тілді және лингвомәдени сөздіктен бір сөз іздейтін болсақ, үлкен айырмашылықты байқаймыз, екі түрлі мағына болады. Сонымен, біз бір сөздің әртүрлі анықтамаларына тап боламыз. Сондықтан біз студенттерге өздері оқитын мәдениетті оқытқанда, олардың мәдениетінің маңыздылығы мен құндылығын сақтайтын лингвомәдени сөздіктерді қолдануымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Маслова В. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. -- М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

2 Аннушкин В. И. Виктор Владимирович Виноградов (1895–1969) // Отечественные лексикографы. XVIII–XX вв. / под ред. Г. А. Богатовой. М., 2000

3 Зангиева З.Н. Взаимосвязь языков и культур как основа обучения межкультурной коммуникации // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки. 2012. Т. 14. No 2-1. С. 32-35.

4 Костюченко М.В. Лингвострановедческий подход при обучении иностранному языку // Междунар. журнал гуманитар. и естеств.наук. Новосибирск, 2016. Т. 6. No 1. С. 81-83.3.Лютавина Е.А. Реалии как лингвистическое явление // Молодой ученый. 2015. No 14. С. 488-490.

5 Рубаева В.П. Формирование иноязычной коммуникации студентов на основе лингвострановедческого подхода // Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология. 2014. No 3 (18). С. 177-178.

ҮШТІЛДІЛІК – ҮЛКЕН ӘЛЕМГЕ ЖАРҚЫН ЖОЛ

ТӨЛЕШ Г. Б.

бастауыш сынып мұғалімі, Мамандандырылған «Зерде»
дарынды балалар мектебі, Екібастұз қ.

*«Көп ұлтты болуымыз – біздің байлығымыз,
мақтанышымыз, тату елге тыныштық
орнайды, бейбіт елде гана береке болады...»*

Н. Ә. Назарбаев

Бүгінгі күні көптілді мемлекет қалыптастыру үшін жас ұрпақтың санасына жаңаша көзқарасты орнату арқылы тілдерге деген құрметтерін арттыру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Көптілділік адамзат дамуының маңызды бағыты ретінде ұзақ уақыттан бері танылып келеді. Бүгінгі күні басқа жерде халқы бір ғана тілде сөйлейтін елдер бар деп елестету мүмкін емес. Шындығында, бір ғана ұлт өмір сүретін өркениетті мемлекеттер жоқ. Билингвизм мен көптілділіктің қалыптасуы кез келген көпұлтты мемлекеттің қалыпты жұмыс істеуі үшін өте қажет құбылыс іспетті.

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Отанымызда жерде әр түрлі ұлт өкілдері бір үлкен достық отбасында тұрады, басқа ұлт өкілдерінің тілдерімен танысады, олардың тілдерін зерттейді және құрметтейді.

Қазақстандағы білім берудің маңызды стратегиялық міндеті, бір жағынан, ең жақсы қазақстандық білім беру дәстүрлерін сақтау, екінші жағынан, түлектерді халықаралық біліктіліктермен қамтамасыз ету, олардың тілдік санасын дамыту болып табылады. Мемлекеттік, ана және шетел тілдерін меңгеру.

Қазақстанда осы елді мекен еткен халықтардың тілдерін зерттеуге көп көңіл бөлінеді. Мұнда қазақ тілі – мемлекеттік тіл, ал орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі. Егер білім беру мемлекеттік, қазақша және ұлтаралық қатынас тілінде, мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында орыс тілінде жүзеге асырылады деп есептесек және барлық оқу орындарының оқу бағдарламаларында орыс тілінен басқа, кем дегенде бір оқуды қарастырып шет тілінде сөйлейтін болсақ, Қазақстанда екітілділік жағдай қалыптасқан және көптілді білім беру үрдісі қалыптасқан деп айтуға болады.

Қазір Қазақстанда билингвизм негізінен этносаралық қатынас мәдениетінің маңызды бағыты ретінде қалыптасқан. Өз ана тілінен басқа, басқа ұлттың тілінде сөйлейтін адам көптеген адамдармен сөйлесуге, басқа ұлттың тілінде сөйлейтіндер жасаған материалдық

және рухани байлықтармен танысуға мүмкіндік алады, оның тарихы мен мәдениетін жақын және тереңірек біледі.

2009 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы Н. Ә. Назарбаев елдің және оның азаматтарының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен жүзеге асыру ұсынған болатын, оған сәйкес үш тілді дамыту қажет екенін атап өтті: қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілі этникааралық қатынас тілі және әлемдік экономикаға сәтті интеграциялау тілі ретінде ағылшын тілі деп ұсынылды.

Елбасы Н. Назарбаевтың айтуы бойынша Қазақстан өзінің көпұлттығымен ерекше және күшті мемлекет, жерінде ерекше полимәдени кеңістік қалыптасқан жер деп таниды. Қазақстанның көпмәдениеттілігі – қоғам дамуының прогрессивті факторы. Қазақстан халықтарының еуразиялық тамырлары шығыс, азиялық, батыстық, еуропалық ағымдарды біріктіруге және көпмәдениеттіліктің дамуының бірегей қазақстандық нұсқасын жасауға мүмкіндік береді.

Білім берудің жаңа моделі үш тілде салынады. Бұл мемлекет басшысының таяу болашақта Қазақстан халқы алдына қойып отырған міндеті.

Көптілділік «белгілі бір әлеуметтік қауымдастық (ең алдымен мемлекет) шеңберінде бірнеше тілдерді қолдану; жеке адамның (адамдар тобының) әрқайсысы белгілі бір коммуникативті жағдайға сәйкес таңдалатын бірнеше тілді қолдануы.

Көптілділік – бұл көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі. Көптілді тұлға деп сөйлесуде, түсінуде және әртүрлі коммуникациялық жағдайларда шет тілдерін қолдануды білетін адам деп атауға болады. Шетел тілін үйрену дегеніміз әлі білім алу деген сөз емес.

Бірнеше шет тілін білудің халықаралық стандарт деңгейіне жетуді қамтамасыз ету үшін біз көптілді білім беру тұжырымдамасын жасадық. Ол белгілі бір мазмұны, оқыту принциптері бар көптілді тұлғаны қалыптастырушы жаңа оқыту тілінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсететін көп тілді сөздіктер мен оқу әдебиеттерін қолдана отырып, арнайы технологияны дамытуды көздейді. Оқытудың жаңа технологиясында әмбебап лингвистикалық құбылыстардан бастап, жаңа, зерттелген, тілге тән құбылыстарға көшу үшін екінші және үшінші тілдерді оқыту мазмұнының бірдейлігін қамтамасыз ету қажет.

Көптілді тұлғаны қалыптастыру деңгейлері белгілі бір дәрежеде шартты болып табылады, өйткені олар әр түрлі комбинацияларға ие бола алады.

Шетел тілдерін оқытудағы негізгі мақсат ретінде мәдени, коммуникативтік және интеллектуалды қажеттіліктері, қабілеттері мен құзыреттері бар көпмәдениетті көптілді тұлғаны қалыптастыру болып табылады, бұл оған мәдениетаралық қарым-қатынас жағдайында және кәсіби-лингвистикалық қызмет жағдайында табысты жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Көптілді құзыреттілік дегеніміз - бірнеше шетел тілдерін білу ғана емес. Көптілді құзыреттілік - бұл лингвистикалық білімдер жүйесін меңгеру, әр түрлі тілдердің лингвистикалық ұйымындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтай білу, тілдің жұмыс істеу механизмдері мен сөйлеу әрекеттерінің алгоритмдерін түсіну.

Көптілділік құзыреттілігі дегеніміз - белгілі бір тілдерді білудің жиынтығы емес, бұл пайдаланушы сүйенетін құзыреттердің бірыңғай күрделі, көбінесе асимметриялық конфигурациясы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А.Байтұрсынов «Тіл құралы»
- 2 Kitap.kz (онлайн)
- 3 Ш.К. Бектұров «Қазақ тілі»

РОЛЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ И ПИСЬМЕННОЙ ГРАМОТНОСТИ

УСЕРБАЕВ А. Е.

магистрант, кафедра «Иностранная филология»,
Горайгыров университет, г. Павлодар

В современном мире формирование читательской и письменной грамотности в процессе обучения учащихся средних общеобразовательных учреждений английскому языку является важнейшей темой. Данная статья содержит шесть рекомендаций, касающихся чтения, письма, разговора, развития словарного запаса и поддержки учащихся, испытывающих трудности. На протяжении всего отчета в рекомендациях подчеркивается важность дисциплинарной грамотности.

Дисциплинарная грамотность – это подход к повышению и улучшению грамотности в рамках учебной программы. Он подчеркивает, что навыки грамотности содержит общий характер, так и предметный, подчеркивая важность поддержки учителей по каждому предмету, чтобы научить учащихся читать, писать и эффективно общаться по своим предметам. Ведь если мы сейчас посмотрим на сегодняшнюю ситуацию, то мы можем увидеть, что ученики не совсем могут выражать свои мысли и не всегда могут правильно работать с текстом, понимать текст, отвечать на вопросы касательно текста и формулировать свои выводы на основе текста. Например, если на уроке английского языка ученики прочитали текст «How to make cheese», то после они должны суметь ответить на вопросы касательно данного текста, иначе урок и обучение не будет эффективным [4, с. 4-6].

Данная статья ставит под сомнение представление о том, что грамотность в средней школе является исключительной прерогативой учителей английского языка или координаторов по обучению грамоте. Акцент на функциональной грамотности дает понять, что каждый учитель излагает свой предмет академическим языком и что чтение, письмо, устная речь и аудирование лежат в основе знания и изучения естествознания, искусства, истории и всех других предметов в средней школе. Советуется сделать «функциональную грамотность» приоритетной в учебной программе. Грамотность является ключом к обучению по всем предметам в средней школе и надежным предиктором результатов в дальнейшей жизни. Функциональная грамотность - это правильный подход к повышению грамотности в рамках учебной программы, который подчеркивает важность поддержки по конкретным предметам.

Все учителя должны получить поддержку в понимании того, как научить студентов читать, писать и эффективно общаться по своим предметам, особенно учителям, которые обучают языку, в особенности английскому языку. Руководители школ могут помочь учителям, обеспечивая обучение, связанное с грамотностью, уделяя приоритетное внимание конкретным предметам над общими подходами.

Нужно еще подчеркнуть, чтобы улучшить понимание, учителя английского языка должны давать четкие инструкции по лексике, чтобы помочь учащимся получить доступ к академическому языку и использовать его на уроке.

Эффективные подходы, в том числе связанные с этимологией и морфологией, помогут учащимся запоминать новые слова и

устанавливать связи между словами. Учителя английского языка также должны уделять первоочередное внимание изучению лексики уровня 2 и 3 (слова которые реже используются в обиходе), с которой учащиеся вряд ли встретятся в повседневной речи. Развивать у студентов способность читать сложные академические тексты на английском языке. Обучение чтению, вероятно, поможет учителям средних школ более эффективно преподавать свой предмет. Чтобы понимать сложные тексты, учащиеся должны активно заниматься тем, что они читают, и использовать имеющиеся у них предметные знания. Стратегии чтения, такие как активация предшествующих знаний, предсказания и вопросы, могут улучшить понимание учащимися. Сущность понятия составляют признаки: понимание, рефлексия и использование. Они взаимосвязаны и обогащают друг друга. Рефлексия предполагает размышление о содержании (или структуре) текста, перенос его в сферу личного сознания. Только в этом случае можно говорить о понимании текста, о возможности использования человеком его содержания в разных ситуациях деятельности и общения. Мы учителя-словесники в основном работаем со сплошными текстами. На это направлены и задания в учебниках русского языка и литературы. На своих уроках я добиваюсь полного понимания текста, что предусматривается в грамотности чтения. Это знакомство с текстом, его осмысливание: предлагаю указать тему, идею, озаглавить текст, найти ключевые слова и словосочетания. Озаглавить текст так, чтобы заголовок отражал его основную мысль. При этом учащиеся учатся исключать лишнее и выбирать основное, необходимое. Это задание непростое, первичные навыки по его выполнению ученики отрабатывают через игру «Четвертый лишний», когда дается набор из 4-х слов, три из которых сходны между собой по значению, общим морфологическим признакам и др. «Способность понимать письменные тексты не статична или фиксированная способность, а скорее та, которая включает в себя динамические отношения между требованиями текстов и предварительные знания и цели читателя». Следовательно, музыкант, читающий журнальную статью, в которой описываются концепции теории музыки, извлечет из текста больше информации, чем музыкальный новичок из-за своих знаний и опыта в музыке. Кроме того, человеку, который тратит значительное количество времени на чтение руководств по эксплуатации автомобилей, будет легче ориентироваться в руководстве по эксплуатации мобильного телефона из-за того, что он знаком с таким типом текста. На данной диаграмме подробно описаны некоторые

общие и более специфичные для дисциплины стратегии, которые помогают учащимся понять сложный текст. В то время как общие стратегии относятся ко всем областям контента, специфические для дисциплин должны быть адаптированы к требованиям области контента. Как общие, так и дисциплинарные стратегии и знания должны применяться для понимания и оценки: [4, с.15-17].

- Учебники
- Журнальные и журнальные статьи
- Исторически расположенные первичные документы
- Книги в полном объеме
- Газетные статьи
- Главы книги
- Мультимедиа и цифровые тексты

Комбинировать письменную инструкцию с чтением по каждому предмету. Сочетание занятий по чтению и обучению письму, вероятно, улучшит навыки учащихся в обоих направлениях по сравнению с менее сбалансированным подходом. Чтение помогает учащимся получить знания, что ведет к лучшему письму, а письмо может углубить понимание учащимися идей. И в этом смысле студентов следует научить распознавать особенности, цели и условности хорошего письма в рамках каждого предмета.

Разбивать сложные письменные задания. Писать сложно, и ученики по каждому предмету извлекут пользу из подробных инструкций о том, как совершенствоваться. Учителя могут разбить запись на планирование, мониторинг и оценку и могут поддерживать учащихся, моделируя каждый шаг. Студентам, которым сложно писать свободно, следует оказывать адресную поддержку, поскольку это может повлиять на качество письма. Учителя английского языка также могут использовать различные подходы, включая совместное и парное письмо, чтобы мотивировать учащихся писать.

Предоставлять возможности для структурированного разговора. Обсуждение имеет значение: как само по себе, так и потому, что оно влияет на другие аспекты обучения. Качественная беседа обычно хорошо структурирована и проводится учителями. «Ответственный разговор» – это полезная основа для обеспечения высокого качества разговора, которая подчеркивает, как разговор может быть предметным. Учителя могут поддерживать учащихся, моделируя качественную речь, например, включая ключевую лексику и метакогнитивную рефлексию.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://zkoipk.kz/kz/2015c1/1103-conf.html>.
- 2 https://mel.fm/obrazovaniye/4832175-functional_literacy.
- 3 <https://rcdo.kz/publ/2102-rabota-s-tekstom-kak-osnovnoy-sposob-razvitiya-funkcionalnoy-gramotnosti-chteniya.html>.
- 4 Ирина.Л.Людмила.Р Формирование навыков функционального чтения/Книга для учителя- 4-6 с.
- 5 Сорокина.И.В, Плотникова.А.Л Функциональная грамотность как цель, ценность и результат основного общего образования- 7-11 с.
- 6 http://iro23.ru/sites/default/files/kovaleva_g.s._funk_gram_fgos_logvinova_i.m.pdf.

**ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕТУ МЕН ҮЙРЕНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
(«ПОЧЕМУ ГРАЖДАНЕ КАЗАХСТАНА НЕ ХОТЯТ УЧИТЬ
КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК?» СҰҚБАТЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕ)**

ЫСҚАҚ Б. Ә.

ф.ғ.к., қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар к.
ШАҒАРМАН Ә. П.

PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар к.

Бұл мақаланы жазуымызға түрткі болған «Почему граждане Казахстана не хотят учить казахский язык?» деген тақырыппен жарияланған [1] филология ғылымдарының кандидаты Жұлдыз Смағұлова мен журналист Сәуле Исабаеваның өзара сұқбатында қарастырған сұрақ-жауаптар болатын. Ұнағаны, Ж. Смағұлованың «Қазақ Елінде бір де бір ағылшын ұлты болмаса да адамдардың ағылшын тілін өте тамаша меңгергені арқылы тілді үйрену үшін міндетті түрде ағылшын болуы керек емесін» дәлелдегені көп сөздің түйінін берді деп ойлаймын. Әрине, мақалада қозғалған күнделікті қолданысты болдырту үшін ниетпен қатар мұқтаждық тудыру қажеттігі айтыла- айтыла жауыр болған әңгіме. Сұраныс тудыру үшін мемлекеттік тілдің жанашырлары қызмет көрсету орындарында қандай қадам жасайтынымызға дейін өтініш еткеннен кейін және оның қаншама пайдасы барын ескеріп, дәйектегенінен аздап болса да Ұлттық сана, ұжымдық сана [2]. Қазақ тіліне икемделе бастады. Қазақ тілінің игерілу, қолдану мәселелеріне байланысты магистрант, докторанттар зерттеулерінде осы тақырып өзектілігімен күн тәртібінен түскен емес. Бұл үзілмейтін, тоқтамайтын үрдіс болғанда ғана «тамшының тас төсетініндей» бір нәтижеге келеміз деп ойлаймыз.

Ж. Смағұлова халықтың демографиялық өсуі де тілдің өркендеуіне біршама ықпалы болғанымен, дамып кетуіне себеп емес екеніне француз, румын тілінің мысалымен келтіреді. Қарапайым тілмен түсіндірсек, «қазақ қазақпен қазақша сөйлемегендіктен» демографиялық көрсеткіштің өз- өзінен ықпалы аз болатыны түсінікті. Қызметте қанша тілді білсеңіз де, оның ішінде Қазақ тілінің маманы болсаңыз да қарым-қатынас құралы тіпті тек қазақ ұлтынан құралған орта болса да, ыңғайға көніп орыс тілінде жүргізілетіні шындық жайт және мұның тілдің толыққанды ресми мәртебесіне кедергі екені түсінікті.

Өте қызықты бір мәлімет арқылы зерттеуші ғалым: «Нелишне будет также вспомнить, что после падения Рима латинский еще долго оставался в Европе языком церкви, государства и науки – например, до 1809 года он являлся официальным языком Императорской академии наук в России. Похожую функцию в Средней Азии выполнял чагатайский язык – вплоть до начала 20-го века он оставался языком религиозной, философско-дидактической, научной, эпистолярной и другой литературы», – [1] деп қазіргі жаңа тынысты Қазақ Ұлттық әліпбиіне сенімсіздікпен қарайтын (орыстілді қазақ ортасына) мәселеге тіл тарихын білгеннің пайдасы барын көрсеткендей. Қолданыстағы орыс тілінің ешқашан латын тіліне қатысы болған жоқ деп білгендіктен, латынграфикасына қатысты түрлі пікірлер жиі айтылады, заманауи көшке ілескісі келген Қазақ тілінің латынграфикасына өтуіне байланысты маман ретінде қажетінде түсіндірме жұмысына осындай негізді сауатты бағыт керек екен деп ой қорыттым.

Сол сияқты зерттеушінің жауабындағы тіл рухани құндылықтар арқылы сол тілді тұтынушылар арасында, одан әрі ғылым, өнер тіліне айналады деп ой- пайымы филолог ғалымдар ғана емес, басқа да ғылым саласындағы мамандар құптайды. Әрі бұл, қазақ тілі зерттеушілері мен қайраткерлері қашаннан да өз еңбектерінде дәлелдеп келді. Бірақ кейде осы деректерге қарамастан кейін жазылған, айтылған пікір дәйектердің ықпалы басым болып жатады. Сол тұрғыдан келгенде сұқбат беруші зерттеуші ғалымның тіл тарихынан мысал ретінде келтірген грек тілін назарды қайта шоғырландырушы фактор деп қарауымызға болады. Сол заманның зиялылары қолданған белсенді грек тілі сол мемлекеттің Заң тіліне, Ғылым тіліне, Өнер тіліне айналғанын естен шығармауымыз керек: «А еще крайне важной является культура, которую представляет тот или иной язык. Например, греческий язык неразрывно связан с появлением алфавита, развитием культуры и искусства (мифология, философия,

спорт, классическая архитектура, скульптура, драматургия, поэзия и т.д.) и инновациями в государственном управлении (прямая демократия, граждане, законодательство). Наличие этого богатого культурного наследия, а особенно письменных текстов привело к тому, что в античные времена он стал обязательным языком элиты. К примеру, для Александра Македонского греческий не был родным языком...» [1]. Осыған байланысты халықаралық тілге айналған ағылшын тілінің құдыреті ағылшын тілінде жазылған ғылыми, мәдени мұраларда болып тұрғанын атап айтқан: «...посмотрите на стремительное распространение английского языка – это не только результат того, что его носители играют важную роль в мировой политике и экономике, но и следствие наличия огромного культурного и научного материала на этом языке, что делает его незаменимым» [1]. Бұдан шығар түйін неде десек, «Рухани жаңғыру. Ұлттық код» стратегиялық бағдарламасының құнын түсіріп алмай, науқандатпай, мақсатты мәніне жеткізуіміз керек. Экономика, өнер, әдебиет т.б. саладағы ағылшын тіліндегі еңбектердің қазақшаға аударма жасалуы мен Қазақ әдебиетінің басқа тілдерге тәржімалануы осындай тарих тағлымын ескеруіміз болып табылады.

Ж. Смағұлованың: «Сами по себе все языки нейтральны, они одинаково способны выполнять большинство коммуникативных функций. Однако не все социальные группы, с которыми ассоциируются те или иные языки, одинаковы» [1], – деуі қазақ тілінің қолданыс аясына қатысты көп мәселенің кілтін ашады және тіл мамандарының ғана емес, нақты әрбір ҚР азаматының заң орындаушы міндеттерімізді дұрыс орындамайтындығымызды көрсетеді. Қазақша айтқанда, бір сөзбен ниетке байланысты деп түйіндеуге болады.

Зерттеуші ғалымның тіл үйренуде сапалы контент болуы керек дегені өте дұрыс, біртіндеп бұған бет бұрдық. ЖОО міндетті оқытылатын пәндерінің бекітілген стандарты мен оқу бағдарламасында берілген тақырыптар автор айтып отырған: «Наша задача – планомерно конструировать идентичность, с которой людям хотелось бы себя идентифицировать, причем она должна ассоциироваться непосредственно с казахским языком. У нас же продолжают делать акцент на развитии самого языка, а не на планировании языковой, социальной и культурной идентичности» [1] мүмкіндігінше қамтылған бағыт дей аламыз. Автордың осылай айтқанынан мәселені тереңінен танығанын байқауымызға болады. Келесі бағыт онлайн оқу кезінде алған тәжірибемізді жетілдіріп бағдарламаны жандандыратын Қазақ тілін үйрету контентін дайындап, командалық, жеке авторлық

жетістіктерді дер кезінде тану, қолдану болып табылады. Осы мәселені зерттеп қарасаңыз, қазіргі уақытта жеке болсын, командалық болсын министрліктің бекітуімен және коммерциялық мақсаттағы онлайн мектептер қалыптаса [3] бастағанын байқайсыз. Олар өз қызметтерін түрлі форматта ұсынып, сұранысқа қарай және ҚР басқа да мемлекеттердің тәжірибесін ескеріп түрлендіруде [4]. Тіл үйрену мен үйретудің осындай тәжірибелерін тек педагогика, психологиямен қарастырып қоймай барынша кәсіпкерліктің құралдарымен сабақтастырғаны ментор мен тіл үйренуші деңгейіне жетуге ұмтылдырады деп түйіндеуге болады [5]. Мұның бәрі осы кезге дейін мүлдем болмады дей алмаймыз, бірақ барды көрсете алмадық дегеніміз дұрыс болар. Әрі оқшаулану кезінде жаңа жағдайға икемделу үшін бұрынғыдан гөрі жариялы түрде жұмыс жасау арқылы онлайн менторлы педагогиканы дамыта бастадық десек қателеспеспіз [6].

Дәл осы тіл үйрету жайында болмаса да зерттеушінің жауабындағы «Қазақстанда жасалған» деген экономикалық нишаның тіл үйренуге деген ерікті қызығушылық екенін және орны бөлек екенін мойындаймыз. Автор атап айтқан қандай да болмасын экономикалық ниша (киелі жерлер туризмі, тігін индустриясы, кішігірім шаруашылық) тілді өздігінен қызыға үйрену ортасын құрайтыны бір Димаш Құдайбергеннің мысалында дәлелденді деп ойлаймын.

Сонымен қатар зерттеушінің балалар әдебиетіне, оның ішінде әлем әдебиетін қазақ тіліне аудару мәселесіне айрықша назар аударуы тіл қолданысының оң шешімін тудыратын өзектілік болып табылатыны рас: «...издательство «Steppe&World», созданное Раисой Кадер, которая собственными силами начала переводить детские мировые бестселлеры на казахский язык, чтобы наши детки могли читать красивые и интересные книжки, необходимые для их развития» [1]. Семестрлік бақылау қорытындысы жұмысына ерікті орындайтын тақырыпқа балаларға арналған ағылшын (т.б.) тіліндегі мультфильмдерден қазақша аударма жасап дыбыстау және субтитр жазу әрекетін ұсынғанымда, оның нәтижесінен келесі жылға студенттердің өздік жұмысын, бақылау жұмысын орындауға шығармашылық жұмыстар қатарында ғана емес, тіл үйренуге қызығушылық пен түрткі болатынына көз жеткіздім. Студенттердің бірі, В1 деңгейінен апта тапсырмаларынан қинала орындаса да, осы шығармашылық жұмысты толығымен берген нұсқаулықтағыдай әрекет етіп, қызығушылық танытты. Бұндай қарапайым түрдегі шығармашылық жұмыстардың сапалы контенті сол студентті ғана емес, оның ортасын, отбасы мүшелерін Қазақ тілін үйрену әрекетіне өздігінен ынталанып, ықыласты орындауына ықпал

етті. Сондықтан мұндай мақсатты істе нақты әрекеттің ауқымды немесе кішігірімі болмайды деп есептеймін.

Сұқбатты оқи отырып, филология ғылымдарының кандидаты Жұлдыз Смағұлованың Қазақ тілін үйрету, үйрену мәселесінде жинақтап айтылған тұщымды пікірлер дәлелімен келтіріліп, ол өз кезегінде тіл маманына жұмыс тәртібін дұрыс құруда ықпалы болады деген қорытынды жасауға болады.

Зерттеушінің ағылшын тілі мысалында келтірілгендей «бір грамматиканы тереңінен түсіндіретін ғылыми база Қазақ тілінде жоқ» дегеніне, оқулық авторларының ішінде филология ғылымдарының доктор, профессор Зейнелхан Күзекованың еңбектері нақты Қазақ тілінің грамматикасын практикалық тұрғыда түсіндірудің ғылыми базасын құрайтынын, автордың екінші тіл ретінде үйренетін контингентпен жұмыс тәсілі көрінетінін айтуымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Почему граждане Казахстана не хотят учить казахский язык? https://qmonitor.kz/society/995?fbclid=IwAR1IlaAJZFabAByrLpUNcB Ae0ixiL0OGRK0-9WoP_R0szucceGFAqWt8FOA.

2 Ұлттық сана және тіл: белсенді үдерістер. Ф.ғ.д., профессор А.Б. Салқынбайдың көшбасшылық дәрісі <https://www.facebook.com/QazNULing/videos/123619216372603>.

3 Onlain balabaqsha <https://www.facebook.com/470845066380642/videos/388325905801549>.

4 Onlainmektep <https://www.facebook.com/470845066380642/videos/675837399963201>.

5 Сабактар арасында көрсетілетін ғылыми фильмдер. <https://www.facebook.com/470845066380642/videos/2284790955148975>.

6 Открытие ресурсного центра для педагогов в городе Павлодар <https://www.facebook.com/bilimland/videos/2418674121712284>.

6.12 Саясаттану ғылымының өзекті мәселелері 6.12 Актуальные проблемы политологии

ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЕ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИХ СТРАН В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

АЛИМХАНОВ Д. С.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Отличительной особенностью геоэкономического положения стран Центральной Азии является их расположение в центре евразийского континента и отсутствие прямого выхода к океанским акваториям. Это оказывает существенное влияние на развитие их экономик, отношения с торговыми партнерами и предопределяет первостепенное внимание к развитию транспортных сетей, способных компенсировать недостатки континентального расположения. Ведущей экономикой Центральной Азии является Казахстан, что во многом предопределено его статусом одного из ведущих мировых экспортеров углеводородного сырья, в первую очередь нефти. По оценкам экспертов Республика Казахстан входит в первую пятерку стран мира по обеспеченности природными ресурсами, включая цветные (медь, цинк) и редкоземельные металлы.

Несмотря на то что переход к рыночной экономике в основном завершен, Казахстану еще предстоит решить ряд насущных вопросов. Экономика Казахстана продолжает сильно зависеть от своей добывающей промышленности и связанных с ней отраслей, таких как угольная промышленность, нефтедобыча, горнообогатительная промышленность и металлургия.

В эпоху общей глобализации Казахстан ставит цель сменить приоритеты экономического развития, уменьшив долю добывающей экономики в пользу высокотехнологичного производства и сектора услуг.

Ему удалось добиться некоторого успеха в создании венчурных фондов для вливания денежных средств в научно-исследовательскую работу, но основным препятствием в смене экономического уклада в обозримой перспективе останется острая нехватка квалифицированных научных и инженерных кадров.

Казахстанская система образования остро нуждается в реформах, так как в данном виде она все еще не является конкурентоспособной по международным стандартам.

По прогнозам, экономика страны будет продолжать расти в ускоренном темпе, но несмотря на это долгосрочные экономические перспективы выглядят проблематичными ввиду существенной зависимости от колебаний мировых цен на сырье [1, с. 78].

Кыргызстан – аграрная страна. Горный рельеф большей части его территории ограничивает возможности экономического развития.

Основными продуктами сельскохозяйственного производства являются хлопок, табак, шерсть и мясо.

Важные составляющие экспорта – электроэнергетика и добыча полезных ископаемых (золото, ртуть, уран, при- родный газ).

Производственная база электро-энергетической системы включает в себя 17 электростанций суммарной мощностью 3,68 млн кВт, в том числе 15 гидроэлектростанций мощностью 2,95 млн кВт.

По соотношению вырабатываемой электроэнергии и уровня ее потребления Кыргызстан является мировым лидером. В то же время эксперты отмечают высокий уровень потерь в электроэнергетической системе Кыргызстана - до 50 % против 9–10 % в советский период, поэтому рост экспортного потенциала электроэнергетики возможен не только путем ввода новых мощностей, но и за счет снижения уровня существующих потерь.

Золотодобывающий рудник Кутмор приносит до 30 % экспортной выручки страны.

Таджикистан имеет во многом сходную с Кыргызстаном структуру экономики. Однако на его территории расположен единственный в Центральной Азии Таджикский алюминиевый завод (ТадАЗ), который входит в десятку крупнейших производителей алюминия в мире и одновременно является крупнейшим потребителем электрической энергии.

Гидроэнергетика – приоритетное направление развития экономики Таджикистана, который рассматривает в качестве потенциальных потребителей электроэнергии не только страны Центральной Азии, но и Афганистан и Пакистан.

Вместе с тем масштабные планы строительства новых ГЭС на реках Вахш и Зеравшан (Зарафшан) вызывают активное противодействие со стороны Узбекистана, опасаящегося, что это приведет к уменьшению стока рек на его территории. Особые возражения Узбекистана вызывает строительство самой высокой в мире плотины Рогунской ГЭС.

Очередной кризис в двусторонних отношениях разразился во второй половине 2011 г. Это вылилось в повышение Узбекистаном

железнодорожных тарифов на 32 %, внезапном прекращении поставок газа для Таджикистана. Предпринятые меры военного усиления на границе двух стран заставили некоторых аналитиков утверждать, что борьба за контроль над водными ресурсами является одной из наиболее вероятных причин военного конфликта в регионе. Доля сельского хозяйства в ВВП Таджикистана составляет 18,1 %, однако только 7 % территории страны пригодны для земледелия.

В целом Таджикистан демонстрирует устойчивую динамику темпов роста ВВП, хотя для развивающейся страны в сопоставлении с тем же Узбекистаном они не очень высоки [2, с. 54].

Туркменистан имеет третью по масштабам экономику среди стран Центральной Азии. В силу значительного экспортного потенциала и относительно высокого значения показателя ВВП на душу населения (среди стран ЦА) в глобальном рейтинге ИНЭС его экономика заняла более высокую конкурентную позицию, чем экономика Узбекистана. Хотя и незначительно, но по общему объему экспорта и значению сальдо торгового баланса Туркменистан также превосходит соответствующие значения Узбекистана.

Вместе с тем если оставить за скобками нефтегазовую отрасль, экономика страны остается слаборазвитой.

Доля сельского хозяйства, в основном ориентированного на выращивание хлопка и пшеницы, составляет примерно 10% ВВП, при этом в нем задействована половина трудовых ресурсов страны.

Узбекистан занимает второе место по масштабам экономики в Центральной Азии. Однако весьма ограниченные экспортные возможности и, как следствие, низкое значение показателя ВВП по паритету покупательной способности на душу населения привели к тому, что в глобальном экономическом рейтинге ИНЭС Узбекистан опустился ниже Туркменистана, который в последние годы стал важным игроком на мировом рынке природного газа.

Узбекистан за счет эффекта низкой базы и относительно слабой интеграции в глобальную экономику почти не ощутил влияния мирового финансового кризиса, темпы роста его ВВП остались достаточно высокими [3, с. 112].

В отличие от Казахстана и Туркмении Узбекистан не может всецело полагаться на ренту, связанную с добычей полезных ископаемых. Большую роль в его экономике играет сельское хозяйство. Узбекистан является вторым по значимости экспортером хлопка в мире. При этом он проводит активную политику диверсификации сельскохозяйственного производства, увеличивая посевные площади овощей и фруктов.

Промышленное производство развивается в основном по пути крупноузловой сборки автомобилей. Кооперационные связи промышленного производства советского периода во многом разрушены.

Практически свернуто производство самолетов Ил-76 и его модификаций на Ташкентском авиационном производственном объединении имени В. П. Чкалова [4, с. 45].

Таким образом, экономический потенциал центральноазиатских государств неоднороден по своей структуре и уровню развития, что предопределяет существенные различия в системе вызовов, с которыми они сталкиваются в своем развитии. Соответственно, ответы на эти вызовы через выработку стратегических целей и задач также различаются.

Основными структурными элементами системы безопасности региона выступают Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). Военно-политическое партнерство с США и НАТО в правовом плане оформлено посредством программы «Партнерство ради мира» и ряда двусторонних соглашений, в том числе по военным базам США и стран НАТО в регионе.

ОДКБ на сегодняшний день является фактически единственным военно-политическим блоком, объединяющим государства региона. В ОДКБ не входит Туркменистан, в 1995 г. объявивший о «постоянном» нейтралитете. В конце июня 2012 г. о приостановлении своего членства в ОДКБ заявил Узбекистан.

Шанхайская организация сотрудничества во многом сформировалась как инструмент, позволяющий отразить реальный рост вовлеченности Китая в дела региона, не ущемляя при этом особую роль России. Вместе с тем наметилась тенденция использования Китаем этой организации по своему усмотрению. Когда ему выгодно, используется многосторонний формат ШОС, но в ряде случаев, например на переговорах по использованию вод Иртыша, Пекин предпочитает двусторонние контакты.

В целом это отражает неустойчивость конструкции системы безопасности в регионе.

Пожалуй, только Казахстан последовательно проводит политику военнополитического партнерства с Россией в рамках ОДКБ, хотя не устает заявлять о многовекторности собственного внешнеполитического курса. С одной стороны, это обеспечивает ему пространство маневра при выстраивании отношений с Россией, а с

другой стороны, позволяет не обострять отношения с США и НАТО, активно стремящимися усилить свое военное присутствие в регионе.

Устойчивое экономическое положение позволяет ему мало зависеть от различных программ иностранной помощи, что обеспечивает возможность строить свою политику на основе коренных национальных интересов, а не сиюминутной конъюнктуры [5, с. 81].

Кыргызстан, прошедший через череду революционных потрясений, пока представляется неустойчивым элементом конструкции безопасности. Ушедшее руководство во главе с К. Бакиевым являлось ярким примером изменчивой внешней политики и несоблюдения достигнутых договоренностей.

В целом проблемой Кыргызстана представляется слабость политического класса, несущего ответственность за судьбу страны. Поэтому хотя Кыргызстан является членом ОДКБ, ЕврАзЭС и рассматривается как один из наиболее перспективных кандидатов на присоединение к ТС (решение о присоединении принято, но процедура еще не завершена) и ЕЭП, окончательность его выбора в пользу евроазиатской интеграции все еще ставится под сомнение.

Таджикистан в своем развитии в качестве независимого государства, в отличие от других государств Центральной Азии и всего постсоветского пространства, вынужден был пройти через кровопролитную гражданскую войну 1992–1997 годов. Его политическая конструкция сформирована в результате политического компромисса противоборствовавших кланов. Однако вспышки вооруженного противостояния происходят по настоящее время. Хотя за последние годы центральному правительству удалось подавить сопротивление некоторых наиболее радикальных оппонентов в регионах, влияние клановых группировок на местах остается преобладающим.

Таджикистан в целом сохраняет приверженность курсу на евроазиатскую интеграцию, однако присутствует определенная напряженность в двусторонних отношениях с Россией. На этом фоне руководство страны зондирует почву для возможного сближения с Западом.

Туркменистан в силу своего нейтрального статуса в наименьшей степени может рассматриваться как приверженец одной стратегии, обозначающей его геополитическое позиционирование. Следует отметить, что, имея протяженную границу с Ираном и являясь прикаспийским государством, Туркменистан в большей степени, чем какое-либо другое государство региона Центральной Азии, вынужден учитывать интересы своего южного соседа.

Туркменистан ведет активную торговлю с Ираном, поставляя в его северные регионы газ, а взамен импортируя широкий спектр товаров иранского производства.

При этом периодически всплывает информация о попытках США и стран НАТО обойти нейтральный статус страны и договориться об использовании инфраструктуры страны на случай военной конфронтации с Ираном.

Объективно следует ожидать серьезного усиления влияния Китая на политику Туркменистана, поскольку после строительства трубопровода в Китай он приобрел статус основного потребителя туркменского газа и важнейшего экономического партнера, на которого приходится 60 % всех его экспортных поставок.

Узбекистан предъявляет претензии на роль лидера Центральной Азии, опираясь при этом на определенные исторические предпосылки и наибольшую в регионе численность населения. Вместе с тем очевидно, что позиции экономического лидера региона в постсоветский период уверенно занял Казахстан. Экономически более успешным является и Туркменистан.

Восполнить растущий дефицит влияния Узбекистан стремится за счет приобретения статуса основного военно-политического партнера США в Центральной Азии, надеясь, что это позволит также привлечь в страну западные инвестиции, оснастить узбекские вооруженные силы американской военной техникой, выводимой из Афганистана, усилить позиции страны в спорах, прежде всего с Таджикистаном, но также и с Кыргызстаном по поводу использования водных ресурсов.

В целом, подводя итоги, заключаем, что каждое центральноазиатское государство стремится использовать свое геоэкономическое и геополитическое положение для осуществления многовекторной политики, направленной на стремительное развитие региона [6, с. 103].

ЛИТЕРАТУРА

1. Внешняя политика Казахстана. Алматы- Москва, 2005.
- 2 Хрусталева М.А. Гражданская война в Таджикистане – истоки и перспективы. М., 2007.
- 3 Каримов И. Узбекистан на пути углубления экономических реформ. СПб., 2005.
- 4 Растянников В.Г. Узбекистан. Экономический рост в агрофере аномалии XX века. М.. 2006.

5 Мансуров Т.А. Казахстан и Россия. Суверенизация, интеграция, опыт стратегического партнерства. М., 2003.

6 Касенов У. Безопасность Центральной Азии - национальные и глобальные проблемы. Алматы, 2012.

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ТУРЛЫБЕКОВА А. М.

к.и.н., асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

БЕКТУРГАНОВА А. М.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Идеи правового государства в Республике Казахстан развивались довольно не просто. Казахстан входил в состав Российской Империи с конца XVIII века и до 1917 года, а затем в качестве КазССР наша страна входила в состав СССР с 1918 по 1991 годы. Поэтому идеи правового государства в Республике Казахстан развивались под влиянием данных политических строев.

Развитие гражданского общества в Казахстане в советский период можно разделить на два этапа: до 1985 года и эпоху перестройки с 1985 по 1991 год. В советское время вся общественная жизнь в Казахстане управлялась коммунистической партией. Когда в середине 1980-х годов перестройка позволила расширить гражданское участие, экологические и демократические вопросы стали горячими темами. Однако коммунистический режим продолжал ограничивать основные права человека, такие как свобода общественных собраний и свобода слова. Тем не менее общественные движения сыграли важную роль в демократическом переходе. Экологические движения, такие как «Невада-Семей», которые добивались закрытия ядерных полигонов в Казахстане, диверсифицировались в демократические движения, открывая политическую сцену и служа основой для первых политических партий в новом независимом Казахстане [1].

После обретения независимости организованное гражданское общество в Казахстане стало более разнообразным, заметным и устойчивым. В частности, в статье 1 Конституции Республики Казахстан от 1995 г. говорится, что: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [2]. Более широкое признание со стороны

государственных органов, формальные механизмы сотрудничества гражданского общества и правительства, создание механизмов государственного финансирования НПО и дальнейший рост числа зарегистрированных НПО – все это создает основу для дальнейшего роста и укрепления гражданского общества в Казахстане.

До настоящего времени в Республике Казахстан, верховенство права и верховенство закона ещё не являются незыблемыми принципами деятельности государственных органов, законы (даже хорошие, правовые) не всегда должным образом осуществляются, присутствует произвол чиновников. Достаточно часто грубо нарушаются права и свободы человека, не всегда обеспечивают их эффективную защиту. Недостаточно развитым можно считать гражданское общество, не высок уровень правовой культуры в обществе, присутствует правовой нигилизм граждан. Путь Республики Казахстан к правовому государству долог и непрост, для формирования правового государства нужно создать должную правовую базу, преодолеть упомянутые отрицательные явления. Однако идея правового государства и её конституционное закрепление вызывают стимулы для совершенствования существующего государства, правовых норм, существующего правового порядка, общественных отношений и в целом оказывать содействие социальному прогрессу Казахстана.

Сейчас в Казахстане уже практически прошли сложные процессы развития государства и права, становления новой государственной и правовой систем. На данном этапе становится важным соблюдение тех законов, которые уже были приняты, и тогда можно будет говорить о приближении к модели правового государства. Законы должны соблюдать не только граждане Казахстана, но представители государственной власти, ведь, если население будет видеть безнаказанность чиновников, то будет считать нормой нарушение законодательства. Представители власти должны своим примером показывать уважение к законодательству нашего государства и тем самым провоцировать у населения приоритет законопослушного поведения. Необходимо также отметить, что процессы развития права и государства осложняются из-за того, что общество переживает периодические экономические и социальные кризисы, которые отражаются на уровне жизни людей и резко демонстрируют те отрицательные последствия, которые сформировала тоталитарная система за долгие десятилетия своего господства.

По моему мнению, правовым необходимо называть государство, в котором не только провозглашают равенство, верховенство закона,

приоритет прав человека над государственными интересами, но и реализуют всю совокупность данных принципов.

Таким образом, на первый план выдвигается проблема насыщения конституционными идеями всего казахстанского законодательства, его модернизации, превращения в реальный фактор экономических и политических реформ.

В преамбуле действующей Конституции, говорится, что в Казахстане существует мирное «гражданское общество, следующее идеалам свободы, равенства и согласия». Позднее, понятие гражданского общества было признано и в других официальных правовых документах Казахстана. Формальное определение дано в указе президента от июня 2006 года «Концепция развития гражданского общества на 2006-2011 годы». Согласно указу, «гражданское общество – это общество, в котором индивид со всеми его потребностями, интересами и ценностями находится в центре всех процессов и отношений». Под гражданским обществом понимаются все общественные отношения – политические, экономические, культурные, национальные, религиозные, семейные и другие, – которые независимы от государства и отражают разнообразные частные интересы. Таким образом, задача гражданского общества определяется здесь как посредничество между индивидами и государством. Его основными целями являются защита интересов каждого члена общества и представление их перед властью и обществом, осуществление общественного контроля за деятельностью органов власти, формирование внутренней и внешней политики. Согласно указу, это политические партии, местные общины, религиозные организации, профессиональные и научные союзы и ассоциации, средства массовой информации и НПО.

Позиция Казахстана в мировом Индексе свободы прессы в 2020 году 157 место, в 2016 году 160 из 180 стран, по сравнению со 154 в 2012 году. Это свидетельствует не только о том, что свобода выражения мнений ограничена, но и о том, что ситуация не улучшается [3]. Большинство казахстанских СМИ аплодировали правительственным инициативам в нефтяном секторе, таким как пересмотр контрактов с иностранными нефтяными компаниями, введение концепции казахстанского содержания, принятие закона о недروпользовании.

Таким образом, гражданское общество в целом имеет ограниченный опыт участия в публичном и критическом обсуждении вопросов природных ресурсов. Большинство инициатив по обеспечению прозрачности и общественного контроля в нефтяном секторе Казахстана были инициированы международными НПО.

ЛИТЕРАТУРА

1 Meruert Makhmutova and Aitzhan Akhmetova. CIVICUS Civil Society Index 2008- 2010 ANALYTICAL COUNTRY REPORT // Almaty, March 2011.

2 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

3 RSF. 2020. Eastern Europe. Reporters Without Borders. <https://rsf.org/index2014/en-eastern-europe.php>.

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

ЕЛЮБАЕВА Л. К.

магистрант, МПол-22н, Торайгыров университет г. Павлодар

ШАМШУДИНОВА Г. Т.

доктор PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.н., профессор, Торайгыров университет г. Павлодар

В современном мире с его постоянно меняющимися глобальными вызовами одним из важных направлений политики является демографическая политика. Под демографической политикой традиционно понимается государственная политика, направленная на достижение желательного для каждой отдельной страны режима воспроизводства населения. Комплексно демографическая политика складывается из официально декларированных государством целей, принципов, задач и конкретных мер, а также механизмов реализации.

Она призвана воздействовать на формирование желательного для общества режима воспроизводства населения, сохранения или изменения тенденций в области динамики численности и структуры населения, темпов их изменений, динамики рождаемости, смертности, семейного состава, расселения, внутренней и внешней миграции, качественных характеристик населения [1].

В Казахстане были реализованы ряд программных документов, направленных на стимулирование демографического роста. Вместе с тем были созданы уполномоченные государственные органы в сфере регулирования демографии и миграции, что способствовало преодолению негативных тенденций [2].

Политика государства в реализации задач в этой области всегда встречается с определенными проблемами [3]. В данной статье сделана попытка сделать анализ проблем и рассмотреть пути решения их в масштабах государства и региона.

Одной из главных проблем являются проблемы управления демографической политикой. На первом месте стоит проблема резонансного всплеска рождаемости.

Всплески рождаемости могут происходить по разным причинам. В 2020-2021 году, в Казахстане, как и в других странах в результате политики ограничений и изоляции наблюдается повышенная рождаемость, что может негативно сказаться для государства в плане обеспечения и решения социальных вопросов – обеспеченность медицинским обслуживанием, жильем, учреждениями дошкольного и школьного образования. Например, в густонаселенных южных регионах еще до сих пор не решена проблема трехлетнего обучения в школах. История знает и другой печальный опыт по регулированию рождаемости со стороны государства в Китае. (Программа 2+1, репрессии по отношению к нарушителям данной формулы рождаемости и т.д.) Такой перекос привел к дефициту представителей женского пола и проблемам, связанных с этим.

Другой проблемой является проблема возрастающей стоимости демографической политики. С одной стороны – это заслуга государства в реализации социальных реформ и улучшение качества жизни, с другой стороны – потребительское отношение членов общества в вопросах реализации своих обязанностей по воспитанию и содержанию детей.

Демографическая политика, основанная на принципе экономического стимулирования рождаемости приводит и к возрастанию материальных потребностей. Конечно, на современном этапе реализации демографической политики государство создает условия для защиты интересов детей. Ушли в историю проблемы с обеспечением учебниками, оборудованием для детских садов и школ, введено бесплатное питание для учеников начальных классов, в сельских зонах созданы миницентры в случае отсутствия детских садов. Это можно проследить на решении данного вопроса в России (материнский капитал и рост детских пособий, а также политику Казахстана в вопросах не только увеличения детских пособий, но и других материальных и социальных стимулов). Но тем не менее, социальные выплаты и детские пособия в условиях кризиса и роста инфляции в период пандемии не всегда удовлетворяют потребности даже в самом необходимом.

Например, в последние годы в Павлодарском регионе решены вопросы обеспечения детскими садами детей с трех лет в полном объеме, усиленно ведется работа по строительству школ, но еще существует проблема с обеспечением досуга детей.

Также можно выделить проблему территориальной дифференциации демографической политики.

Это значит, что для отдельных регионов демографическая политика должна иметь свои направления и особенности, как в масштабах областей, так и в масштабах районов и отдельных населенных пунктов. Например, целевые программы переселения должны учитывать особенности регионов. Северные области Казахстана заселены в разы меньше, чем южные регионы. В Павлодарской области остро стоит вопрос с сохранением численности населения в Майском районе, и если этот он не решится, то район потеряет статус самостоятельной административной единицы. Программа «Серпін-2050» также не решила проблемы с притоком молодежи в северные регионы, потому что молодые специалисты после получения образования в северных регионах, вновь вернулась в свои регионы.

Можно констатировать тот факт, что в политике государства продолжает доминировать подход, согласно которому развитие регионов продолжает осуществляться без учета региональных особенностей.

Современные реалии показывают, что необходимо осуществить территориальную дифференциацию демографического потенциала и прилагать усилия в преодолении проблемы перекосов в дифференциации демографической политики.

Проблема мониторинга результатов управленческого воздействия на демографическую ситуацию тоже является достаточно актуальной. В Павлодарской области предпринимаются действия по анализу результатов управленческого воздействия.

Демографическое поведение народонаселения зависит от огромного количества факторов и внутренних установок, из-за чего даже самые точные действия в отдельных отраслях и направлениях (например, в здравоохранении, социальной защите, жилищной и семейной политике) не позволяют предсказывать результаты. Учитывается плотность расселения по районам и городам области, развитие инфраструктуры и повышения качества жизни. Но действительность вносит свои коррективы. Пандемия, связанная с Covid 19 привела к запрету на междугородние перевозки – как результат оторванность сельских районов и стремление покинуть отдаленные населенные пункты, особенно среди молодежи. В

сельской зоне преобладает население не детородного возраста, отсутствие работы и другие проблемы также способствуют оттоку.

В Государственной программе развития регионов на 2020–2025 годы отмечено: «В последние 20-25 лет наблюдается интенсивная внутренняя миграция сельских жителей (особенно молодежи) в крупные и большие города, иные населенные пункты в составе ФГР. В ФГР также стремятся и кандасы, пребывающие из-за рубежа. В этой связи необходимо внедрение во всех программных документах модели «люди к инфраструктуре», что подразумевает опережающее строительство новых инфраструктурных объектов только в перспективных на долгосрочный период населенных пунктах, обозначенных в Государственной программе» [4].

Проблема, связанная с внутренней и внешней миграцией также остается актуальной для Павлодарского Прииртышья. Конечно, волна внешней миграции сегодня не такая, как в 90- начале 2000 годов, но тем не менее имеет место. Но имеет достаточно массовый характер внутренняя миграция – трудовая, образовательная.

Для успешного решения этих проблем необходимо принятие ряда программ по реализации демографической политики. И это могут быть такие меры, как:

- привлечение в регионы квалифицированных специалистов (Программа «Юг - Север»);
- учесть факторы, препятствующие реализации Программы «Серпін-2050»;
- увеличение квоты на ЭКО;
- вопросы материального стимулирования молодых семей при переселении в регионы с малой плотностью населения;
- создание рабочих мест и улучшение качества жизни в сельской местности.

Итак, соглашаемся с выводом, что демографическая политика – это система различных мер, предпринимаемых государством с целью воздействия на естественное движение населения, на решение специфических для данной страны и региона проблем населения.

Правильно реализуемая демографическая политика Республики Казахстан дала свои положительные результаты, ряд проблем, которые актуальны для многих стран современного мира нам удалось решить. Республика Казахстан признает проблемы, которые имеют место и прилагает все усилия в преодолении их в процессе претворения основных направлений политики государства, в том числе и демографической политики.

ЛИТЕРАТУРА

1 Клочкова М. С. Демография: Учеб. пособие. М.: РИОР, 2006.

2 <https://strategy2050.kz/ru/news/51196>.

3 Десять проблем управления демографической политикой. С. Градировский (Опубликовано на сайте Полит.ru 30 апреля 2008 года: <http://www.polit.ru/analytics/2008/04/29/dempolitic.html>).

4 Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020–2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990.

КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫ МЕН КӨШІ-ҚОН ПРОЦЕСТЕРІН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

КАППАСОВА Г. М.

PhD, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КСРО ыдырағаннан кейін посткеңестік кеңістіктегі көші-қон саясаты мәселесі аймақтық, шекаралық өзара іс-қимылды ескере отырып, жаңғырту қажеттілігіне байланысты сөзсіз өзектілікке ие болады.

Қазіргі саяси жүйеде көші-қон саясаты ұғымы әртүрлі мемлекеттер арасындағы көші-қон процестері жүйесіндегі қатынастардың саяси сипатын анықтайтын мемлекеттің мәнін түсінумен тығыз байланысты. Белгіленген белгілер негізінде адамдар топтарының, таптардың және басқа бірлестіктердің бірлескен қызметі мен қатынастарын ұйымдастыруға, бағыттауға және бақылауға арналған мемлекет. Бұл ретте мемлекеттің іргелі негізі оның қолында билік пен әлеуметтік қатынастарды басқаруды және тұрақты реттеуді қамтамасыз етуге ықпал ететін өзге де материалдық және материалдық емес ресурстардың шоғырлануы болып табылады.

Көші-қон саясаты басқару деңгейінде жалпы қабылданған құралдар жүйесі түрінде ұсынылған, оларды пайдалану кезінде мемлекет және өзге де қоғамдық институттар қоғам дамуының нақты кезеңіне сәйкес келетін мақсаттарға қол жеткізуді болжайды [1]. Айта кетейік, авторлардың көпшілігі көші-қон саясатын демографиялық саясаттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастырады. Жақында ғана бұл мәселенің маңыздылығын мигрантологтар (көші-қон саясаты мен көші-қон процестерін зерттейтін ғалымдар) көші-қон мәселесіне басқа көзқараспен қарауға мәжбүр етті, атап айтқанда, елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды факторы ретінде.

Әр түрлі ғалымдар мен ғылыми мектептердің көші-қонының мәнін түсіну тәсілдеріне сәйкес көші-қонның себептері туралы әртүрлі түсіндірулер бар.

Осылайша, демографиялық тәсілге сәйкес көші-қон мемлекет азаматтарының көбеюі мен саны мен жыныстық-жас құрылымын сақтау тұрғысынан ұсынылған. Бұл ретте демографиялық қауіпсіздік мемлекет алдында тұрған әлеуметтік-экономикалық және саяси міндеттерді табысты шешу үшін маңызды.

Әлеуметтанулық тәсілге сәйкес мигранттардың жаңа мәдени және этникалық ортаға бейімделу процесіне байланысты проблемалар түсінудің кілті болып табылады. Кету мен келудің жекелеген аумағының тартымдылық дәрежесі көбінесе тұлғааралық қарым-қатынастарға, көшіп-қонушы-жерлес қоғамдастықтардың қызметіне, Достық байланыстарға, этникалық топтардың бұрынғы көші-қон тәжірибесін көрсететін тарихи дәстүрлердің болуына байланысты.

Пассионарлық дүмпулер идеясына негізделген философиялық көзқарасты ұстанушылар тұжырымдамасы этникалық топ пен сыртқы орта арасындағы энергия алмасу идеясына негізделген. Биохимиялық энергияның артық болуы этностың өзгеруіне, сондай-ақ сыртқы ортаның өзгеруіне бағытталған пассионарлықтың әсерін тудырады. Сонымен қатар, пассионарлардың өзіндік ерекшелігі бар – белсенді көші-қон мінез-құлқы.

Құқықтық тәсілге сәйкес мигранттардың әртүрлі санаттарының құқықтық мәртебесін анықтау үшін халықаралық және ішкі құқық нормаларын қарастыру қажет, оның мақсаты мигранттардың негізгі құқықтарын және әртүрлі тараптардың мүдделерін қорғауға бағытталған мақсатты саясатты қалыптастыру мүмкіндіктерін реттейтін құқықтық нормаларды әзірлеу болып табылады.

Экономикалық тәсіл көші-қон туралы шешім қабылдауға ең үлкен әсер ететіндігін экономикалық факторлар түсіндіреді, олардың ішінде жақсы жұмыс орындарының болуы, жалақының жоғары деңгейі, кіру еліндегі салықтың төмен деңгейі немесе, керісінше, шығу еліндегі еңбек нарығында өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерінің болмауы сияқты факторларды атап өткен жөн.

Мигрантологтар көші-қон деп бір процесті түсінді, бірақ оның ерекшеліктерін әртүрлі жолмен ашты, сонымен қатар көші-қон процестерінің дамуына дейінгі әртүрлі себептерді анықтады.

Айта кету керек, көші-қонның қандай түрлері болмасын, олардың көпшілігі өмір сүру үшін қажетті қаржы ресурстарын алудың экономикалық қажеттілігімен байланысты, бұл еңбек

нарығындағы жағдаймен тікелей анықталады. Алайда, жоғарыда аталған көші-қон қозғалысының барлық түрлері экономикалық ғылымның пәні ретінде ұсынылған, экономикалық көші-қон және жұмыс күшінің көші-қон процесі осындай болады [2].

Осылайша, көші-қон халықтың қозғалысымен байланысты әртүрлі салаларды қамтитын күрделі құбылыс ретінде көрінеді. Халықаралық көші-қон ұйымы (ХКҰ): «Көші-қон – бұл мемлекеттердің даму процесінің бөлігі: адамдар кететін және кіруге тырысатындар, сондай-ақ қозғалу себептеріне қарамастан екі санатқа жататын мемлекеттер. Көшіп-қонушы – бұл бір мемлекеттен екінші мемлекетке ауысатын және халықаралық ұйымдар көрсететін халықаралық көші-қон қызметтеріне мұқтаж адам» [3]. Халықтың көші-қон көрсеткіштерінің жүйелері өте алуан түрлі болғандықтан, көші-қон процестерінің қалыптасуын зерттеу мигрантологтардың алдына қойылған міндеттерге байланысты әртүрлі жақтардан жүргізілуі мүмкін. Бұл қажетті мәліметтер шеңберін, сипаттамаларын, талдаудың егжей-тегжейлі дәрежесін таңдауды анықтайды. Шетелдік әлеуметтанулық мектептерде көші-қон теориялары «тарту-шығару» тұжырымдамасында, байланыстардың (желілердің) көші-қон жүйесі теориясында және ассимиляция теориясында, мәдени және этносоциологиялық бағыттарда (Э. Ли, Д. Массей, Г. Симмель, Т. Парсонс) көрініс тапқан.

Э. Равенштейннің көші-қонның он бір заңына назар аудару керек [4], олар бүгінде өзектілігін жоғалтпады, бұл олардың объективті сипатын көрсетеді.

Мигрантолог Т. Н. Заславская көші-қон процестерін көші-қон мінез-құлқы тұрғысынан анықтайды, бұл көші-қон себептерін қарастыруға, тұрғылықты жерді өзгерту туралы шешім қабылдау механизміне объективті ғана емес, сонымен бірге субъективті факторларды да қосуға мүмкіндік берді.

Мигрантолог-ғалымдар М. Б. Денисенко, Б. С. Хорев және В. А. Ионцев алғаш рет әлеуметтік-экономикалық қатынастарға байланысты халықтың жалпы көші-қон қозғалғыштығын зерттеуге кешенді көзқарас идеясына негізделген миграциология ғылымының негізін қалады.

Көші-қон процестерінің күрделі өзара байланысы және мигранттардың қабылдаушы әлеуметтік ортаға бейімделуі, бейімделу жағдайлары, бейімделу факторларын, дәрежесін, әртүрлі жағдайларға бейімделу уақытын анықтайтын факторлар туралы сұрақтарға назар аударылады, деп санайды В. С. Айрапетова, Ж. А. Зайончковская, Н. М. Лебедева.

Соңғы уақытта халықтың еңбек көші-қоны проблемаларына, оның әлеуметтік-экономикалық салдарын талдауға, халықаралық және заңсыз көші-қонға, жаһандану контекстіндегі көші-қонның жекелеген проблемаларына, сондай-ақ көші-қон саясатына қызығушылық күшейе түсті.

Көші-қон тақырыбындағы ғылыми дереккөздерді талдау мемлекеттік реттеу және сауатты көші-қон саясатын қалыптастыру проблемалары тек XX ғасырда отандық зерттеушілерді зерттеу үшін тәуелсіз тақырыпқа айналғанын көрсетеді. Бұл жағдайда көші-қон процестерін зерттеудің бірнеше кезеңдерін ажыратуға болады:

- 1) революцияға дейінгі;
- 2) XX ғасырдың 20-шы-30-шы жж. басы;
- 3) соғыстан кейінгі (1960-1980 жж.);
- 4) 90-шы жылдардың басынан қазіргі уақытқа дейін.

Қазіргі саяси жүйеде көші-қон саясаты ұғымы әртүрлі мемлекеттер арасындағы көші-қон процестері жүйесіндегі қатынастардың саяси сипатын анықтайтын мемлекеттің мәнін түсінумен тығыз байланысты. Белгіленген белгілер негізінде адамдар топтарының, таптардың және басқа бірлестіктердің бірлескен қызметі мен қатынастарын ұйымдастыруға, бағыттауға және бақылауға арналған мемлекет. Бұл ретте мемлекеттің іргелі негізі оның қолында билік пен әлеуметтік қатынастарды басқаруды және тұрақты реттеуді қамтамасыз етуге ықпал ететін өзге де материалдық және материалдық емес ресурстардың шоғырлануы болып табылады.

Бүгінгі таңда халықтың көші-қонын басқару көші-қонның оңтайлы бағыттары мен көлемдерін айқындау, қоныс аударушылар контингенттерінің қалыптасуы, халықтың көші-қон бағдарларын қалыптастыру, сондай-ақ оның бейімделуі қажеттігімен негізделген іс-қимылдар кешені болып табылады.

Халықтың көші-қонын басқару жүйесі ел азаматтарының аумақтың ағымдағы және стратегиялық қажеттіліктеріне, сондай-ақ оң дамудың нақты шарттары мен талаптарына сәйкес келетін бағыттардағы қозғалысын ынталандыруға немесе шектеуге бағытталған шаралар кешенін қамтиды.

Көші-қон саясатының мақсаттары бағынышты және жалпы әлеуметтік-экономикалық және саяси міндеттерге байланысты. Мұнда басты әлеуметтік міндет ұлттық кадрларды қалыптастыру үшін жағдай жасау, ал экономикалық міндет – аумақтарды еңбек ресурстарымен қамтамасыз ету және т.б. бұдан басқа, көші-қон саясатының мақсаттары халықтың тұрақты құрамын қалыптастыру; байырғы

тұрғындардың көші-қон белсенділігін арттыру; көшіп-қонушылардың ағынын тежеу; елдің дамуы үшін стратегиялық маңызы бар объектілерді, жобалар мен аумақтарды жұмыс күшімен қамтамасыз ету болуы мүмкін; нақты аумақтағы халықты тұрақтандыру; көшіп-қонушыларды уақытша тұрғылықты жерге тарту және т. б.

Қазақстанның алғашқы мигрантологтарының бірі Е. Н. Гладышева халықты қалыптастыру мәселелеріне жүгінді [5]. Ол көші-қонның халықтың көп этностық қалыптасуына әсерін, республиканың этнодемографиялық дамуындағы эвакуациялық фактордың рөлін көрсетті. А. Н. Алексеенко, Н. В. Алексеенконың еңбектерінде депортацияланған және Қазақстанға көшірілген халықтың саны, этникалық құрамы бойынша құнды деректер бар [6]. М. Б. Тәтімов Қазақстандағы көші-қон процестерінің маңызы мен ауқымын анықтады, депортациялық және эвакуациялық факторлардың республикадағы этнодемографиялық жағдайға әсерін көрсетті [7].

Е. Ю. Садовская Қазақстанның көші-қон дамуының ерекшелігін көрсетіп, «депортация» терминіне анықтама берді. А. Н. Табулденов депортация кезеңін, қысқа мерзімді, бірақ республика тұрғындарының санына, оның этникалық бейнесінің әртүрлілігіне айтарлықтай әсер еткен халықты эвакуациялауды қарастырады [8].

Сонымен, көші-қон қозғалыстарының негізі, теориялық тұжырымдамаларға сәйкес, экономикалық ынталандыру баршылық, халықты басқа аймақтарға немесе тіпті елдерге көшуге мәжбүр ететін нақты аймақтық экономикалық жағдай. Сонымен бірге, көші-қонның саяси өлшемінде көрініс табатын саяси фактордың да маңызы зор.

Ең танымал тұжырымдамалық тәсілдер көші-қонды табиғи жағдаймен бірдей стихиялық және нашар басқарылатын процесс ретінде қабылдауға негізделген. Бірақ бұл жерде саяси шындықтар көші-қон процестерін, негізінен көші-қон үшін танымал елдерде мемлекеттік реттеуді едәуір күшейтуді талап ететінін ескеру қажет. Бұдан басқа, көші-қон процестерін тиімді басқару үшін трансшекаралық көші-қон ағындарының себептері мен даму үрдістерін сипаттайтын әлеуметтік және экономикалық, сондай-ақ саяси және психологиялық параметрлерді кеңінен есепке алу талап етіледі.

Сондай-ақ, көші-қон процестерінің саяси өлшемі барлық әдіснамалық құралдарды қолдануды талап ететінін атап өткен жөн. Сонымен, көші-қонды әлемдік масштабта категориялық талдау әдісін қолдану оны саяси жағдайдың өзгеруіне белсенді жауап беретін және өзі осындай өзгерістердің факторы болып табылатын қайтымды саяси процесс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Жаһандану процестеріне қатысу дәрежесінің күшеюі, сондай-ақ көші-қонмен бірге жүретін көші-қон ағындарының құрылымының өзгеруі, феминизация, заңсыз көші-қонның өсуі – осы факторлардың барлығы біртіндеп көші-қон процестерін реттеу саясатының өзгеруіне және қалыптасушы факторлардың күшеюіне алып келеді.

Көші-қон саясаты мен көші-қон процестерін түсінудің теориялық тәсілдерін қарастыра отырып, қазіргі постиндустриалды және тез жаһанданған әлемде көші-қон процестері қазіргі мемлекеттер алдында туындайтын ең өткір саяси және әлеуметтік-экономикалық проблемалардың біріне айналады деп қорытынды жасауға болады.

Көші-қон акторлары әлемдегі көші-қон процестеріне айтарлықтай әсер етеді. Өршіп тұрған әскери қалыптасушы, сондай-ақ мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің төмендеуі халықты өмір сүру үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар іздеуге итермелейді.

Көші-қон ағындары айтарлықтай әртүрлілікпен бірге жүретінін ескере отырып, қазіргі уақытта көші-қон процестерінің өзіндік өзгешелігі жоқ және өздігінен дамып келеді деген қорытынды жасауға болады. Мұндай жағдайларда көші-қон процестерін бақылау қиын, бұл көші-қон саясатына көбірек назар аудару қажеттілігін тудырады, бұл көбінесе саяси шешімдерге байланысты проблемалар ретінде оның маңыздылығын анықтайды.

Көші-қонның саяси аспектілерін зерттеудің маңыздылығы көші-қон блогы түріндегі көші-қон локаутының болуымен және көші-қон саяси құбылысқа айналған кезде табиғи көші-қон қозғалыстарының бұзылуымен расталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мартиросьян А. В. Особенности формирования общественного мнения о миграционной политике. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. - 2012. - № 4.

2 Вантелей Д. И. Основы теории народонаселения. М. - 1977. - С. 119.

3 Continued effectiveness of the Organization in view of the new challenges: Doc. MC/1631 / Intergovernmental Committee for Migration. Geneva, 1989. P. 12-14.

4 Ravenstein E.G. The Laws of Migration // Journal of Royal Statistical Society. 1885. Vol. 48. P. 167-227.

5 Гладышева Е. Н. О взаимовлиянии миграции и национального состава населения: (на материалах Казахстана) // Статистика миграции населения. М., 1973. - С. 218-237.

6 Алексеенко А. Н. Население Казахстана 1920-1990 гг. Алма-Ата, 1993; Алексеенко А.Н., Алексеенко Н.В., Козыбаев М.К., Романов Ю.И. Этнос Казахстана. Астана. - 2001. - С. 46-48.

7 Татимов М. Б. Социальная обусловленность демографических процессов. Алма-Ата. - 1989. - С. 124.

8 Табулденов А. Н. Депортации народов и эвакуационно-миграционные процессы в Северном Казахстане (1937-1956 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Уральск. - 2009.

МОЛОДЁЖЬ КАК ОБЪЕКТ И СОЦИАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

САПАРОВА Д. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.полит.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Введение

Формируя внешнюю и внутреннюю политику, правящая элита обязательно должно учитывать фактор участия молодёжи в политическом процессе государства. Это обстоятельство определяется не только тем, что молодые люди составляют в структуре общества значительную часть, но и потому, что само участие в политической жизни данной страны, в отличие от других, специфично. Социологи определяют некоторые важные моменты, которые характеризуют молодёжь как особую группу в политической, экономической и вообще общественной жизни государства. В первую очередь необходимо отметить объективную сменяемость поколений, что влечёт за собой не просто смену поколений, но и, что важнее, обновлённых, зачастую значительно отличающегося от прежних времён, социально-политических взглядов, отношений, ценностей. Каждое новое поколение вносит в политический экскурс какие-то инновации, новые идеи и потребности. Дальнейшее развитие государства значительно будет зависеть от того, насколько эффективно, прагматично участвует в политической жизни страны значительный слой населения, которую мы относим к молодёжи.

Основная часть

При рассмотрении проблемы участия молодых людей в политической жизни государства, важно комплексно рассматривать степень, направления формирования политического сознания и политической культуры подрастающего поколения. Какими качествами будет обладать молодёжь, активна ли она, сформировались ли у неё твердые убеждения в правильности выбранного курса развития своего государства, безусловно, в значительной степени зависит перспектива конкретного государства.

Исследователи молодёжной политики обращают пристальное внимание ещё на один немаловажный факт. В последнее время во всем мире молодёжь постепенно приобретает статус субъекта политики, всё более отходя от роли объекта политики. Она становится более зрелой, прагматичной, смелой, политизированной, желающей решать проблемы общественного развития с позиций своих интересов. Все эти изменения являются следствием тех кардинальных сдвигов в мировом общественном процессе, которые появились в последние десятилетия. Молодые люди получают хорошее образование, прекрасно владеют современными коммуникационными средствами, могут свободно перемещаться по миру, сформировали для себя определённые стандарты жизни.

С другой стороны, политологи отмечают сложности и противоречия места и роли молодого поколения в общественном процессе, особенность его как субъекта политической реальности, сложность политической социализации молодёжи. Эта особенность заключается в следующем:

1) Стать серьёзным субъектом политического процесса значительно осложняет сам возраст представителей этой страны. В ряде стран существуют законодательно закреплённые требования к участию в политической жизни для молодёжи. Во второй половине XX века практически во всех странах Европы, Азии, Америки конституции провозгласили всеобщее избирательное право, то есть фактически были отменены любые дискриминационные цензы. И в тоже время в ряде государств избирательное право включало некоторые требования позволяющих получить право для участия в выборах. Как раз к естественным избирательным цензам относится возрастной ценз. Во всех странах именно в Конституциях заложены основы пассивного избирательного права и уже более подробно, детально определяются основные положения выборного процесса в законах о выборах. Практически в большинстве стран для пассивного

избирательного права возраст всегда выше, чем для тех, кто приходит голосовать. Например, российское законодательство разрешает принимать участие в голосовании при выборах в парламент с 18 лет, а быть избранным в парламент с 21 года. Еще жёстче к этому вопросу подошли в США. В этой стране голосовать на выборах президента можно с 18 лет, а выдвинуть свою кандидатуру на президентскую должность можно только при достижении 35 лет, в Великобритании с 21 года, в Италии с 25 лет, в Греции с 21 года. В Японии в нижнюю палату парламента избирают граждан достигших 25 лет, а в верхнюю – с 30 лет. В Саудовской Аравии пассивного права женщины добились только в 2011 году, в Болгарии, Турции – не имеют активного права солдаты, в Иране пассивным избирательным правом могут воспользоваться только мусульмане. В ряде стран воспользоваться избирательными правами могут только люди имеющие диплом об окончании высшего учебного заведения.

Узаконенная дискриминация по возрастному цензу значительно ограничивает политические и социальные возможности молодых людей. Можно, конечно, объяснить причину таких ограничений отсутствием у молодого поколения жизненного опыта, неимением должного образования и т.д. Но именно в этом возрасте подрастающее поколение начинает осознавать своё место в социуме, пытается решить социальные задачи, играть определённые социальные роли и постепенно обретать социальный статус или, по крайней мере, стремиться к нему. Именно поэтому любые статусные ограничения часто отчуждают различные группы молодых людей от важнейших социальных и политических институтов, не формируют своевременную подготовку очередного поколения к замене уходящих политических лидеров и не дают широкой возможности с позиции молодых людей выявлять и реализовывать их требования и интересы [1].

2) Другой, не менее важной особенностью молодёжи как составной части общества и её роли в политической реальности, является её социальное положение. Согласно теории возрастной психологии, именно в молодом возрасте складывается более или менее стабильная система ценностей, самосознания, и, как следствие, определяется социальный статус конкретной личности. В возрастной психологии молодость характеризуется как такой период становления личности, у него формируется самосознание, самоуважение, устойчивый образ «Я», когда он живёт ожиданиями будущего, перспективами, надеждами, ярко выраженной устремлённостью в будущее. В то же время, отмечают психологи, часто этот жизненный

период сопровождается различными стрессами, неизбежно возникающими проблемами, появляются конфликты как с самим собой, так и с обществом. Молодой человек пока ещё очень зависим, не совсем автономен. Он должен получить образование, выбрать профессию, спутника жизни. То есть молодость – это важный период перехода между зависимым и слабым периодом детства и независимой, автономной и весьма сильной стадией взрослой жизни. Именно поэтому, молодой человек в одних случаях может поступать и принимать решения как уже взрослый, сложившийся индивидуум, а в ряде жизненных коллизий поступает как подросток. На социальную зрелость человека влияют многие факторы, как например, семья, школа, студенческий коллектив, трудовой коллектив, средства массовой информации, неформальное окружение, господствующая в стране идеология и т.д. Вследствие этого политическая социализация молодых людей происходит стихийно, своеобразно, её очень сложно отслеживать и прогнозировать.

3) Третья особенность заключается в специфике социального положения молодёжи, которое серьёзно влияет на её политическую социализацию, политическую культуру и поведение. Суть в том, что в этом возрасте статус молодёжи ещё не совсем определился, он неустойчив, невысок, ограничен, неравен в сравнении с другими более взрослыми социальными группами. Такая ситуация часто провоцирует возникновение различных социальных конфликтов, которые при определённых обстоятельствах может привести к политическим сложностям. Если к этому добавляется всё растущее экономическое неравенство в обществе, то объективно создаётся почва для недовольства, социальных конфликтов, при усугублении ситуации эти социальные конфликты могут приобрести политическую направленность [2]. В этом случае молодёжь болезненно реагирует на несправедливость, начинает очень быстро политизироваться не имея при этом устойчивого политического сознания и политической культуры..

4) Необходимо при выявлении специфики политической социализации учитывать такой немаловажный фактор, как психологические особенности молодёжного возраста. Для этого возраста характерны неустойчивость психики, эмоциональная нестабильность, нетерпеливость, вспыльчивость, неосознанность высказываний, чувств и действий, нетерпимость к другим идеям и решениям. С одной стороны это поколение пока не имеет достаточного жизненного и политического опыта, а с другой – оно

полно желания изменить устоявшиеся структуры, быстро усваивает новую информацию, проникается новыми идеями, предлагает нестандартные идеи и решения, торопит политические события. При этом необходимо учитывать тот фактор, что современные молодые люди взрослеют в период, когда происходит трансформация общественно-политического строя, меняется структура общества, резко снизилась управляемость обществом, идёт заметное расслоение социума, практически мало результативна борьба с коррупцией, подвергается вполне обоснованной критике эффективность судебной системы. В последний год, в связи с разразившейся во всём мире пандемией, значительно ухудшилось образование. Проявление аномии, распространившейся во всех слоях общества, особенно болезненна и опасна в молодёжной среде. Более того, некоторые политологи прямо говорят о том, что для молодёжи эта ситуация может обернуться либо конформизмом, то есть пассивным принятием происходящего, приспособления к сложившейся ситуации, либо критическому оцениванию происходящего в государстве и чёткому пониманию, что без серьёзных изменений в обществе лучшего ожидать не следует. Но такая реакция молодёжи чревата излишней политизацией её участников [3].

5) Не менее важной особенностью характеристики молодёжи относительно её места в политической реальности является специфика молодёжного сознания. В период ранней юности молодёжь в социальной иерархии имеет очень неустойчивый набор социальных идентичностей, её жизненные позиции пока окончательно не утвердились, сознание подвижно неустойчиво, нет социальной и эмоциональной зрелости. Наука психология такое состояние сознания называет лабильным. Неустойчивость сознания и незавершённость выбора конкретной, идентичной социальной роли делает уязвимым мировоззрение молодого человека относительно возможного манипулирования им какими-то политическими силами, в том числе, что вполне допустимо, деструктивными. Риск манипулирования сознанием молодёжи в период изменения общественного строя значительно увеличивается.

Ещё одна особенность присутствует в молодёжном сознании - способность сознания переходить границу между реально в настоящее время существующим и новым для себя пространством. Это явление психологи называют транс агрессивностью. Маргинальное положение молодёжи, неопределённость или неполнота её социального статуса, априори приводит к моделированию молодёжью

некоего статусного образа жизни, который они копируют со своих кумиров. Но поскольку такого уровня достичь часто невозможно, то увеличивается разрыв между притязаниями конкретного молодого человек и теми возможностями которыми он обладает. В этом случае политические установки молодых людей принимают экстремальную форму. Чаще всего имеют место различные формы максимализма и крайности как на групповом, так и на личностном уровне.

Из всего вышесказанного можно сделать вывод о том, что сознание молодёжи достаточно легко подпадает под влияние различных политических сил в лице политических партий, политических лидеров или деструктивных элементов. Если молодёжь чётко осознает свое социальное положение, понимает тенденции общественного развития, видит успехи, сложности, проблемы и перспективы своего государства, реальные возможности своего социального и экономического роста, он сможет консолидироваться со здоровыми силами своей страны и стать позитивной, созидающей политической силой.

Но если не работать с молодёжью в таком направлении, не гарантировать ей реальные пути развития, решения насущных задач, то под воздействием средств массовой информации, путём манипулирования нестабильным сознанием молодёжи, можно получить или совершенно пассивную страту, либо агрессивную, отрицательно настроенную к существующему политическому режиму в данном государстве. Проанализированные в открытых источниках материалах размещённых в интернете видно, что многие партии или политические блоки в период избирательных кампаний часто не предлагают своим избирателям какие-либо внятные, продуманные реально требующие своего решения программы, гарантирующие улучшение жизни молодых людей. Представляется, что именно это как раз и не вызывает большого интереса и внимания юношей и девушек к деятельности тех или иных партий, и уж тем более к участию в их политической сфере. Аполитичность молодёжи также опасный итог формирования этой социальной группы, поскольку ею очень легко манипулировать в случае каких-либо политических или экономических сложностей, тем более это легко делать, поскольку создаётся больше возможностей для подчёркивания конкретных проблем молодёжи, которые берутся на вооружение деструктивные силы.

Выводы

Анализ основных моделей политического участия молодёжи показал необходимость пристального внимания к процессу социализации и политизации молодых людей. В результате

продуманной, научно обоснованной молодёжной политики можно получить в итоге социально ориентированную, креативно думающую, патриотично настроенную молодую смену, которая будет продолжать дело построения современного правового, демократического и социального государства.

ЛИТЕРАТУРА

1 Б.И. Чиркин Большая Российская энциклопедия https://www.histrf.ru/articles/article/show/passivnoie_izbiratielnoie_pravo

2 Левин К. Динамическая психология: Избранные труды. Немов Р.С. Психология: учеб. пособие для высш. учеб. заведений: в 3-х кн. 1 / Р.С. Немов. – М.: Просвещение ВЛАДОС, 2000. с.423.

3 Молодежь новой России: образ жизни и ценностные приоритеты: Аналитический доклад. Подготовлен в сотрудничестве с Представительством Фонда им. Фридриха Эберта в Российской Федерации. М., 2007. С. 68. Институт социологии РАН.

- 6.13 «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру» баяндама және «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы**
6.13 Программа «Рухани жаңғыру – взгляд в будущее» и статья «Семь граней Великой степи»

МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚ – ЖАС ҰРПАҚТЫҢ БАЙЛЫҒЫ

АУБАКИРОВА М. А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
 Бірлік НЖББМ, Павлодар обл., Ертіс ауд.

Жас ұрпақ тәрбиесіндегі тәлімдік дәстүрлер тәжірибесін, бүгінгі педагогикалық тәрбие мазмұнымен жарасымды ұштастыру негізінде, Отаны, туған елінің өркениеті үшін қызмет ететін, жинақтаған білімі мен қабілетін адамзат құндылықтарын сақтауға, насихаттауға, өмір сүретін ортасы үшін пайдаланатын азаматты тәрбиелеу – бүгінгі күннің өзекті проблемасы саналады. Бұл міндеттерді жүзеге асыру – адамзат қоғамын, жеке тұлға болмысының рухани – мәдениетін ізгілендірудің алғышарттары саналады. Қазақ халқының ғасырлар тұңғығынан бері тарихымен біте қайнасып келе жатқан ұрпақ тәрбиелеудегі тәжірибелері, біздерге дейін, сол рухани мәдениет, этикалық, эстетикалық құндылықтарын құрайтын – ұлттық әдет-ғұрып, салт-

дәстүрлер, әдеби, музыкалық, кәсіби, тұрмыстық фольклорлар мазмұны арқылы жетіп отыр. Сонымен бірге, ұрпақ тәрбиесіне, жалпы халықтың рухани дамуына байланысты педагогикалық ой-пікірлер мен идеяларды, ертедегі ғұламалардың мұраларынан, қазақ ауыз әдебиеті құндылықтарынан, ата-бабаларымыздың тәлімдік дәстүр-салтынан, билер мен шешендердің сөздерінен және дәстүрлі сәндік қолөнерінің айшықты туындыларынан халқымыздың көркем-эстетикалық талғампаздығын, дүниетанымын танып білеміз.

Сол сияқты, жас ұрпаққа ұлттық рухани, мәдени құндылықтар негізінде тәлім-тәрбие берудің маңыздылығына Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Ш. Құдайбердіұлы, әсіресе XX ғасырдың басында, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, т.б. сынды қазақ ағартушылары баса көңіл аударған. Дегенмен де, кеңестік қоғам құрылысы кезінде, әр халықтың өзіндік ұлттық ерекшеліктерін, ұрпақ тәрбиелеудегі сындарлы тәжірибелерін, біртұтас, жалпы кеңестік идеология нормаларымен айырбастағаны белгілі. Егемендік алған кезеңнен бастап, елімізде жалпы білім беретін мектептердегі оқу-тәрбие ісінің мазмұнын отандық және әлемдік өркениетті елдердегі психология, педагогика және физиология ғылымдарының жетістіктерін пайдалана отырып, жас ұрпақ тәлім-тәрбиесін, адами болмыстың қасиеттері «адамгершілік», «ізгілік», «әдептілік», «қайырымдылық», «жақсылық нышандар» мен рухани-мәдениет құндылықтары негізінде ізгілендірудің қажеттілігі туындады. Бұл мәселенің өзектілігі, тәрбие саласындағы мемлекеттік, педагогикалық құжаттар мен тұжырымдарда басты мәселелердің бірі ретінде атап көрсетілген. Бұл мәселелердің шешімін табу, өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақты жан-жақты жетіліп, үйлесімді дамыған, адамгершілік қадірқасиеттері мол жеке тұлға етіп тәрбиелеуде берік тұғырлық негіз қалайды.

Бүгінгі таңда, еліміздің болашағы – жас ұрпаққа мектеп аясында адамгершілік, имандылық, ізгілік, парасаттылық, мәдениеттілік, т.б. қадір-қасиеттерге тәрбиелеуде шешімін күтетін өзекті мәселелер бар. Әлі де болса мектеп жасындағы балалардың бойында, қоғамның өркениетті дамуына кері әсер ететін келеңсіз жат мінез-құлықтардың, рухани өрістің таяздығынан халықтық мәдени құндылықтарға деген немқұрайлы көзқарастардың бой алуы жиі көрініс беруде. Олай болса, мектептік тәлім-тәрбие мазмұнын, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардың өнегелі нұсқаларымен байыта отырып гуманизациялау, бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірінен саналады. Сондықтан, еліміздің болашағы жас ұрпақтың қалыптасуына ықпал ететін жаңа саяси, әлеуметтік, экономикалық

кұбылыстар аясында, олардың бойында, өркениетті ой-сананың ең басты бағыты саналатын – адамзаттың рухани мәдениет құндылықтарын игерте отырып тұлғалық болмысын гуманизациялау қажеттігі туындайды. Халықтың барлық озық идеялары мен тәрбиелік тәжірибесі мол мәдениетімізде жинақталғандығын рухани мәдени құндылықтарын игерту арқылы білімгерлерге эстетикалық тәрбие берудің қажеттілігін дәлелдейді. Өйткені, құндылық адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал болып саналады. Сондықтан да болашақ мектептегі бейнелеу өнері және сызу пәндерінен беретін мұғалімдерге қойылатын талап ұлттық рухани мәдениет құндылықтарын игерту негізінде берілген материалдарды пайдалану арқылы, оқушыларға эстетикалық тәрбие беру, әлеуметтендіру және шығармашылығын дамыту болып табылады. Құндылық мәселесіне арналған еңбектерден өз зерттеуімізге байланысты «құндылық» ұғымының философиялық, эстетикалық педагогикалық мәніне баса назар аударып отырып, оларды өз зерттеулеріміздің алғышарттары ретінде жүйелі түрде талдау жасаймыз [1, 25 б.].

Ұлттық, жалпы адамзаттық құндылықтар қарым-қатынастардан, қоғамдастықтан тыс жеке дара қалыптаспайды. Ұлттық сезім – ерекше әлеуметтік психологиялық құбылыс, ол сыртқы әсерлерге тез бой алдырып отырады деп дәлелдейді зерттеуші ғалымдар. Сондықтан да ол үнемі тәрбиелеуді және ақыл парасат тарапынан бақылауды қажет етеді. Сан ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы бар құндылықтар негізінде болашақ ұрпақты тәрбиелейтін мазмұнды ақпараттар өте көп. Ғұлама ойшылдардың педагогтар мен психологтардың еңбектерінде түрлі көзқарастарда баяндалып, атадан балаға ұласатын құндылық сезім ниеттер, ұмтылыстар, тұлғаның тәрбиелігін анықтайтын ізгі қасиеттерді қамтиды. Философиялық көзқарастарда құндылықтың әр түрлі көріністеріне жататын табиғи, қоғамдық құбылыстар, адамның іс-әрекетін бағалауда пайдаланылатын сұлулық, қайырымдылық, мейірімділік секілді этикалық және эстетикалық ұғымдар қолданылады. Құндылық объектісінің адам үшін қаншалықты маңызды екенін анықтайды. Құндылықтар өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адам өмірінің мәніне т.б. баға беру қатынасынан тұрады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет ғұрыптар, нормалар мен мән мағыналар қызметін өзіне бағындырады, ретке келтіреді. Рухани құндылықтарға білімді, ғылымды, өнерді, дінді жатқызады. Рухани құндылықтар арқылы адамдар өткен дәуірлердегі адамзат қолынан шыққан материалдық мұралар мен дүниетанымдық, эстетикалық, этикалық т.б. адами қасиеттерді дәріптейтін құндылықтар туралы тек

біліп қана қоймай оның маңызды және қажетті деген элементтерін өзінің рухани мұратына, мақсатына айналдырып отырады. Осындай жағдайда ғана нағыз сабақтастық болуы мүмкін. Рухани дәстүр адамды қайта түлетуі қажет. Адам тек зерделі тіршілік иесі ғана емес, сонымен бірге оның бойында қасиетті рух бар.

«Руханилық – бұл сыртқы болмыс әмбебаптығын тұлғаның ішкі ғаламына этикалық негізде айналдыру қабілеті, сол ішкі әлемді құрау қабілеті арқылы үнемі өзгеріп отыратын жағдайдың алдында адамның өзіне сәйкестігімен мен оның еркіндігін жүзеге асыра білуі». Руханилық ақыр аяғында «өзіндік мағыналық космогонияға, әлем образының тұлғаның адамгершілік заңымен бірігуіне әкеледі» [2, 113 б.]. Халқымыздың бойынан табылатын жақсы моральдық қасиеттердің түп негізі ғасырлар қойнауында қалыптасқан құндылықтар әлемінде деп білеміз. Ол құндылықтар ұрпақтан ұрпаққа сәндік қолданбалы өнер арқылы, ауыз арқылы берілген эпостарда, фольклорда, аңыздарда, айтыс өнерінде, дәстүрлі, дүниетанымдық түсінікте сақталыпты. Сондықтан жас ұрпақты білімгерлерді тәрбиелеуде рухани даму бірінші орынға шыға отырып, тұлғаның рухани деңгейін көтеру арқылы бойындағы ақылдың терең қасиеттерін ашуға мүмкіндік береді. Өз ойынан ол білімгер бойындағы дарынды тиімді пайдалануға көмектеседі. Білімгер бойындағы рухани дүниені дамыту арқылы өмірге, айналасындағы қоршаған ортаға, әсемдікке үйлесімді қатынас орнатуға болады. Жастардың рухани ішкі жандүниесін тәрбиелеу арқылы сыртқы дүниеге, көріністерге, құбылыстарға жаңаша қатынас орнатып, жоғары деңгейге көтеруге деген болмысын қалыптастыруға болады. Руханилық құбылысы әлеуметтік бола адамсыз және адамнан тыс өмір сүре алмайды, сондықтан ол жеке, дүниетаныммен, іс-әрекетімен тікелей байланысты [2, 192 б.].

Осы айтылғандар руханилықтың өнермен байланысын көрсетеді. Көре білген, сезе білген адам оны қоғамның рухани әлемін өзі толықтыра түседі. Сөйтіп, ол өз іс-әрекеті арқылы адамдар арасындағы сұлулықпен, үйлесімділікпен көмкерілген руханилықтың қалыптасуына, оның дамуына өз үлесін қоса алады. Өнерлік негіз руханилықтың әлеуметтік салада кең таралуына негіз орын алады. Әрбір өнер туындысы адам әлемін жаңа рухани күшке, рухани орынға айналдыруы шарт. Тарихи үдеріс өнерді уақыт таразысынан өткізе отырып, оның керектісін қалдырып сараптаушы, електен өткізетін сыншы болып табылады. Адамдар тарихи мұраларды, дүниелерді, көне жәдігерлерді сақтауға тырысады. Бұл барлық халықтардың ұлттық мәдениетіне тән құбылыс. Сондықтан да халық шығармашылығының,

ұлы өнер туындыларының бүгінгі күнге жеткендерін рухани - мәдени құндылықтар ретінде қабылдаймыз. Бабалардан мирас болған қазақ жері, ана-тілі, діні, салт санасы, әдет-ғұрпы, дара тұлғалары, ұлттың атын жоймай келе жатқан ұлт өкілдері мен ұлт ұрпақтық мәдени құндылықтар: сәндік қолданбалы өнері, сөз өнері, саз, бейнелеу өнері т.б. Осы қарастырылған еңбектерге қарап, рухани мәдени құндылықтар деп бір ұлт өкілдерінің құнды деп есептейтін дүниелері мен бағалы дүниелерінің жиынтығын айтамыз. Осы мәселені Ж. Наурызбаев былайша сипаттайды: «Адамның рухани ұрпағымызға берер мәдени - этностық тәрбиеге орай жанданады. Мәдени құндылықтарды қалыптастырып, жүзеге асыруға ықпал ететін үздіксіздік пен иелендіру ұстанымдары білім беру жүйесін реформалаудың базалық принципі болып табылады», – деп халықтың төл өнері арқылы эстетикалық тәрбие қажеттілігіне мән береді [3, 8 б.].

Өнер туралы айтқанда білімгер үшін жалған өнер мен нағыз руханилыққа қарай ұмтылдыратын адамның шынайы болмысына сәйкес келетін, оның – миының жадырауына үлесін қосатын нағыз өнердің айырмасын білуі керек. Туған халқымыздың, ежелден бері күнделікті тұрмыс-тіршілігімен біте қайнаскан, дәуірлер өткен сайын әр ұрпақтың дүниетанымдық сапасымен, эстетикалық талғам деңгейімен көркемдік-рухани құндылығы баи түскен өнерінің бірі – дәстүрлі сәндік-қолданбалы қолөнері. Эстетикалық әсерлі де, мәнерлі ұлттық қолөнеріміздің маңызы мен оның адамдардың дүниетанымдық көзқарасын, талғамын қалыптастырудағы мәні мен маңызы, ұлттық мәдениет құндылықтарын жасаудағы мүмкіндіктері туралы арнайы өнертану, этнографиялық, эстетикалық тәрбие туралы педагогикалық еңбектерде (Ө. Жәнібеков, М. Балтабаев, С. Ұзақбаева, Е. Асылханов, Б. Байжігітов, Ә. Қамақ т.б.) көп айтылған. Қазақтың дәстүрлі сәндік-қолданбалы өнерін оқып-үйрену барысында, біз, халқымыздың өткендегі тіршілік тұрмысына, шаруашылық түрлерін, эстетикалық салт-дәстүрлерін, қызықты мерекелерінің мазмұнын т.б. рухани мәдениетінің құндылықтарын танып білеміз.

Көркемдік өнердің басқа түрлері мен жанрлары, әлемдік сипаттағы өнер түрлеріндей қалыптаспаған Қазақстан жерінде, халықтың қоршаған шындыққа, табиғатқа деген сезімдік, танымдық көзқарастары, талғамы тек дәстүрлі сәндік-қолданбалы қолөнер арқылы қалыптасып келді. Сан ғасырлар бойы, дәстүрлі сәндік қолданбалы қолөнер туындылары, қазақ халқына жайлауда, қыстауда, көш басында, мереке-тойларда, тіпті жаугершілік кездерде де үнемі қызмет көрсетіп келді. Бүгінге дейін жеткен қолөнер мұраларынан

немесе сол өнердің дәстүрін жаңаша жандандырып жүрген халық шеберлерінің туындыларын көре отырып, қазақ халқы әсемдікті өзіне тән сезімталдықпен, талғамдық нормалармен қабылдай білгенін, сол сезім, таным талғам арқылы өзі өмір кешкен ортаға ұлттық дәстүрге сай сұлулық енгізуге үнемі күштарлықпен белсене қатысқанын танып білеміз. Күнделікті тұрмыста қолданылатын бұйымдарды ағаштан, теріден, киізден, металдан т.б. қолда бар материалдарды аса шеберлікпен өңдеп, оюлап, әсемдеп жасайтын асқан шеберлер шыққан халық - өзіндік дәстүрлі өнердің туындыларын, оның авторларын өте жоғары бағалап отырған. Ертедегі көшпенді қазақ жанұясының әр азаматы осы «мұражайда дүниеге келіп», сол мұражайдың «экспонаттарымен» өмір бойы араласып өседі, әсемдік пен көркем шығармашылықтың жасалуымен біте қайнасып, сол сұлулықты қадірлеуге, сүйіп өсуге тәрбиеленеді. Азамат болып, өз отауын тіккенде, сол сұлулықты өз қолымен жасауға деген қажеттілікті, қабілеттілікті бойына сіңіріп өседі.

Қазақ халқының ерте заманнан атадан балаға мұра болып келе жатқан, көне дәуірлерден бері жете дамыған айшықты өнерінің бірі – зергерлік өнер. Археологиялық қазбалардан табылған зергерлік әшекей бұйымдардың қалдықтарынан, ертедегі көшпенділердің темір, мыс, алтын, күміс қалайы, қорғасын сияқты металдарды өңдеудің технологиясымен айналысқанын, олардың түрлі тәсілдерді пайдаланып еңбек құралдарын, тұрмыс бұйымдарын, әшекейлік заттар жасағанын білеміз. Қазақ зергерлері металды әшекей бұйымға айналдыруда өте жоғары көркемдік талғаммен қарап, бұйымның қолданар орнына қарай айшықты нақыштар таба білді. Әйелдердің тағатын түрлі сақина, жүзік, алқа, білезік, сырға, шолпы т.б. толып жатқан сәндік бұйымдары мен қоса, қамар белдік, ат әбзелдері, төсек, сандық үй жиһаздарын да алтын, күміс, сүйекпен нақыштап безендірген. Талғамы биік зергерлер, күмістің қасиеті мен қадірін ескере отырып, өздері жасайтын бұйымның ерекшелігіне қарай пайдаланып отырған. Дегенмен де, зерттеуші ғалымдардың тұжырымдауынша, қазақ зергерлерінің бәріне тән қасиет – олардың сәндік-әшекей бұйымдарындағы қазақтың ұлттық дәстүрлерінің біртұтас бірлігі.

Әйелдер тағатын сәндік әшекейлер: өңіржиек (ақық немесе басқа асыл тастар орнатып көркемдеген, күміс баулы, екі жақ өңірге тағатын әшекей), екі-үш асыл тастардан көз орнатылған немесе қарапайм пішінді өсімдік тектес ою-өрнектермен көркемделген түрлі формадағы білезіктер, қымбат тасты жүзіктер, сақиналар, салпыншақ қоза сырғалар, әдемі түймелер мен қапсырмалар, шолпылар, сәукелені әшекейлеуге арналған түрлі пішінде әшекей бұйымдар

т.б. Қазақстанның барлық өңірінде біркелкі, ұлттық пішіндегі бірлік сақталған. Қазақ әйелінің ұлттық киімдері, зергерлік өнер бұйымдарымен бірге, киіз үй пішінімен, оның ішкі жиһаздарымен, қазақ даласының табиғатымен, ән-жыры, музыкасының үнімен, қазақ әйелдеріне тән мінезқалықтылықпен кереметтей үйлесім табатын, сұлулық пен көркемдік мәдениетіміздің құндылығы деп санауға болады. Қазақ зергерлерінің дарыны тек сәнді бұйымдар жасаумен ғана шектеліп қойған жоқ. Халық қамын ойлаған зергерлер, ел сүйген ерлерді, еліне пана болған батыр, таңдайлы шешен, ұл-қыздарын зергерлікпен бейнелеп мұра етіп қалдыра білді.

Ата-бабаларымыздың өнерін үзбеу, дамыту, келесі ұрпаққа жеткізу үшін талантты ұл-қыздардан шәкірттер дайындап, халықтың көркем мәдениетінің жібін үзбеуге күш қосты. Бұл өнер де, басқа дәстүрлі ұлттық өнерлер сияқты, жас ұрпақты көркемдікті, сұлулықты түйсіне, сезіне білуге баулитын, халқымыздың тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрлерін игеруге зор ықпал жасайтын эстетикалық тәрбие құралы. Қазақ халқы, жасөспірімдердің өмірі ересектер ықпалына тәуелді болса да, өзінше бір кіші әлем құрайтынын, өзін қоршаған әлемді, өмірлік құбылыстарды ересектерден мүлде басқаша қабылдайтынын, олардың өмір-әлемі – сол қарапайым да, нәзік, күрделі де, қызық әлемнің көркем дүниесі екенін халық үнемі ескеріп отырған. Сондықтан қазақ халқының балалар тәрбиесіне бағытталған тәлімдік дәстүрлері, өнерлері мен тәлімдік іс-шаралары – балалардың жасына, даму ерекшеліктеріне қарай танымдық, талғамдық, шығармашылық ізденіс мүмкіндіктеріне бейімделген – ұлттық, психологиялық, әлеуметтік болмысының бар мүмкіндіктерін толық пайдаланып отырған. Тұлғаның бойына, ата-бабалары ғасырлар бойы қалыптастырып, ұлттық тәрбие заңдылықтарына, мінез-құлық нормаларына айналған, өзіндік принципке негізделген қағидаларды сіңіруді мұрат тұтқан халқымыз «Сегіз қырлы, бір сырлы» қағидаға бекітілген тәлімтәрбиенің барлық түрінің тәрбие құралдарын, әдіс-тәсілдерін дүниеге әкелген. Болашақ ұрпағын өнер арқылы сұлулыққа, әсемдікке баулуда, ата-ана, ата-әже, жалпы елдің мұраты болғаны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Крымский С.Б. Контуры духовности: Новые контексты индивидуальности // Вопросы философии. - №12. 1999. 213с.

2 Байжігітов Б.К. Бейнелеу өнерінің философиялық мәселелері: Кеңістік пен уақыт ырғағындағы тұрақты сурет үлгілері. - Алматы, 1998. - 192 б.

3 Наурызбаев Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты (Оқушыларға мәдени-этникалық білім беру). – Алматы: Ана тілі, 1995. 10 б. «ҰЛТТЫҚ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР»

ЛАТЫН ӘЛІПБИНЕ КӨШУ – УАҚЫТТЫҢ ТАЛАБЫ

БАЙТЕМІРОВА С. Б.

қазақ тілі және әдебиеті пәнінің мұғалімі,
М. Әуезов атындағы ЖОББМ, Павлодар қ.

Ғалымдардың жазуынша, ең алғашқы өркениет қазіргі Тигр мен Евфрат өзендерінің арасындағы Месопотамияда пайда болған. Бұл жерлерді шумерлер мен аккад тайпалары мекендеген. Кейін біздің заманымызға дейінгі 4-3 мыңжылдықта мемлекет құрған. Қалалық мәдениет қалыптастырған. Америкалық ғалым С. Крамердің «Тарих шумерден басталады» дейтіні де сондықтан. Экономиканың өсімі елдегі сауда-саттықпен тікелей байланысты екені түсінікті. Шумерлерде де солай болған. Айырбас арқылы сауда жүрген. Тек шаруа егінін күзде орады. Ал ұста-шеберлердің тауары қашанда өзір. Біріне азық, екіншісіне құрал керек. Сондықтан саудагерлер қазіргі ақшаның, дұрысы құнды қағаздың баламасын ойлап тапқан. Олар қыш сыналарға кімнің қандай қарызы барын жазып, уақытында сол арқылы қажетін алып отырған. Осылайша, шумер жазуы дүниеге келген. Ол әлемдегі ең алғашқы жазу болып табылады.

Шумерлерден басталған үлкен жаңалық саудагерлер, керуеншілер арқылы әлемнің түкпір-түкпіріне тарады. Мысыр, Бабыл секілді ежелгі өркениеттің жазулары осының негізінде пайда болды. Бабылдан тараған жазу өнері дами келе, Финикияға жеткен. Олар жазуды дамыта келе, ең алғашқы фонетикалық жазуды дүниеге әкелді. Ал финикия әліпбиінен грек, грек әліпбиінен латын әліпбиі шыққан. Қалай болғанда да, латын тілінің ғылым тілі болуымен, бұл әліпби Еуропаның көп халқына тарады. Әр халық ондағы 26 таңбаны өз тіліне ыңғайлап отырған. Осыған байланысты жазу үсті, жазу асты белгілер мен диграфтар пайда бола бастады. Бүгінгі технология – Еуропа мен Америка өркениетінің жемісі. Сондықтан ғылым мен технология тілі латын графикасына негізделген. Бұл бүгінгі технология арқылы ғана қалыптасқан гегемония емес. XX ғасырдың басында-ақ болашақтың әліпбиі латын әліпбиі болары белгілі болған. Оның айқын дәлелі ретінде Кеңес одағындағы латындану процесін атап өтуімізге болады [1, 36 б.].

А. Луначарский Кеңес өкіметіндегі ең беделді латын әліпбиін қолдаушы болды. Оның айтуынша, В. Ленин де осы әліпбиді толығымен қолдаған. Бірақ ол латын әліпбиіне көшу туралы: «Мен осы орыс әліпбиінің латынға ауысатынына сенемін. Бірақ бұл жолда асығуға болмайды», – деген еді. Алғашқы қадам ретінде өзге графика қолданушы ұлттардың әліпбиін латынға ауыстыра бастады. Оның ішінде араб графикасын қолданатын ұлттарға баса назар аударылған. Осылай кеңес өкіметі құрамындағы 50-ге жуық ұлттың өз тіліне орайластырған латын графикасы пайда болды. 1929 жылы мемлекеттік статус беріліп, көп ұлт мектептерінде латын қарпімен оқу басталды. Орыс тілі негізінде де латын графикасының 4 нұсқасы жасалды.

Бір қарағанда бәрі дұрыс секілді. Озық әліпбиге ұмтылу жаңа құрылған мемлекетке өте қажет. Бірақ бір мәселеден айналып қаша алмаспыз сөзсіз. Ол – орыс тілінің сол күйі кирилл қарпінде қалуы. Иә, латынданған нұсқасы жасалды, бірақ 1929 жылы барлық ұлттардың латын қарпіне көшуіне мемлекеттік статус берілгенде, олар үнсіз қалды. Ал 1930 жылы Сталиннің бұйрығымен орыс әліпбиін латынға ауыстыру туралы бүкіл жұмыстар мен зерттеулер тоқтатылды. Ал латынға көшіп үлгерген ұлттар 1939 жылға дейін осы әліпбимен білім алған еді. Қорытындылай келе, Кеңес өкіметіндегі латын графикасына көшу процесі дұрыс басталып, саяси астармен жалғасын тапқан деп айта аламыз.

Қазақ әліпбиінің латын қарпіне көшу процесі 1924 жылдардан басталды. Бұл бастамаға салған жерден А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов, Х. Досмұхамедұлы секілді қазақ зиялылары үзілді-кесілді қарсы болған еді. Олар бірнеше дәйек ұсынып, араб қарпіне негізделген төте жазуда қалуды көздеген [2, 5 б.].

Негізгі аргументтердің бірі ретінде латын графикасының қолмен жазуға ыңғайсыздығы сөз болды. Мысалы, солдан оңға қарай жазу қағаз бен қол арасындағы үйкеліс күшінің көбеюіне әкеліп соғатын. Ал оңнан солға қарай төте жазумен жазу бұл кедергіні біраз азайтатын еді. Бұл, сол кезеңдегі жағдаймен қарасақ, өте маңызды дәйек. Сол кезеңдегі өкімет көзіне түсірмей, жылдам жазып, жариялау керек деген шығарма, мақаланың барлығы осы жазумен жазылатын.

Тағы бір дәлел ретінде араб графикасының қазақ тіліне орай реформаландырылғаны сөз болды. Сол тұста ешбір түркі халықтарында мұндай реформа болмаған. Латын қарпіне көшуді Н. Төреқұлов бастаған топ қолдап, өз нұсқасын ұсынды. Х. Досмұхамедов латын қарпіне қарсы болса да, мемлекет

тапсырмасымен өз нұсқасын жасап өткізді. Қазақтан бас-аяғы бес нұсқа жасалып, осылардың қосындысынан жасалған әліпби қолданысқа берілген болатын.

Жалпы латын қарпіне көшу туралы кеңес құрамындағы ешбір халықта мұнша тартыс болған жоқ. Барлығы ың-шыңсыз, жылдам қабылдады. Бұл тартыстың мәні «сол кездегі қазақ зиялыларының көптігінде және тіл саласындағы білімділігінде жатыр». Осындай талас-тартыспен қазақ халқы латын қарпіне ең соңғылардың бірі болып өткен болатын.

Жаңа технологиялар тұтастай латын қарпіне орайластырып жасалатынын айттық. Халықаралық ғылым тілі – ағылшын тілі, ал оның қарпі латын екені тағы бар. Қарапайым ғана мысал, интернеттегі 77 пайыз ақпарат ағылшын тілінде екен. Бұл үш ширектен де көп. Сондықтан ағылшын тілін меңгеру қазақ ғылымы үшін кезек күттірмейтін мәселе екені даусыз. Ал оны үйренуді жеңілдету үшін әліпбиді де сол тілге ыңғайластыру керек деген шешімге келдік. Бүгінгі қолданып отырғанымыз көңіл қимас төл әліпбиіміз емес екені даусыз. Егер грузин, қытай, жапондардай өзіміздің төл руна жазуымызды осы уақытқа дейін қолданған болсақ, қарсы шығуға болар еді. Бірақ бір бөтен әліпбиден технология тіліне жақын екінші бөтен әліпбиге өтудің сөкеттігі жоқ.

Қазақстан-2050 стратегиялық жобасында Н. Назарбаев «2025 жылдан бастап латын әліпбиіне көшуге кірісуіміз керектігін» мәлімдеген еді. 2017 жылы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы аясында бұл мақсатқа бастар нақты қадамдар жасала бастады. Сол уақыттан бері халық талқысына бірнеше латын графикасы нұсқалары ұсынылды.

Қазақтың, түркінің төл әліпбиі сақ дәуірінде қалыптасқан десек қателеспейміз. Алтын адамның жанынан табылған күміс тостағандағы жазулар Орхон-Енисей ескерткіштеріндегі жазуға ұқсайды. Қазақ даласына діннің келуімен халқымыз 10 ғасырдан астам уақыт бойы араб әліпбиін қолданды. Алғашында қадим жазуы болып, ол тұтас араб жазуының заңдылықтарына бағынған. Яғни дауысты дыбыстар таңбаланбайтын. Кейіннен жәдит жазуына ауыстық. Мұнда дауысты дыбыстар толық таңбаланатын еді. Бұл жерден араб графикасының қазақ тіліне ыңғайлана бастағанын аңғарамыз. Ал қазақ тіліне толық икемделген араб графикасын А. Байтұрсынұлы жасап берді. Оны «төте жазу» деп жүрміз. Әлемдік ғалымдар бұл графиканы «ешқандай өзгерту мен толықтыру қажеті жоқ толыққанды әліпби» деп мойындады. Ол 24 таңбадан тұратын [3].

Кирилл қарпіне негізделген қазақ әліпбиінің ұлтымыздың өмірінде маңызы ерекше екеніне дау жоқ. Бұл әліпбиі турасында Г. Мамырбек: «Түркі тілдерін кирилл әліпбиіне ыңғайлау 1876 жылдардан басталды. Кирилл әліпбиіне негізделген тұңғыш графика авторы Н. Ильминский еді. Бірақ оның әліпбиінде «қ», «н», «ғ» секілді төл әріптер болған жоқ. Ал бүгінгі қолданыстағы әліпбиі 1940 жылы қабылданды. Бұл жобаға белгілі ғалым Сәрсен Аманжолов жетекшілік етті. Қазіргі әліпбиіміздің ең басты артықшылығы ә, ө, ү, ұ, і, к, ғ, ң тәрізді дыбыстардың бәріне жеке-жеке таңба арналды. Яғни ұлттық дыбыстық ерекшелік толық қамтылды. Ал кемшілігі – тілімізде жоқ дыбыстардың таңбалары әліпби құрамына еніп кетті (ц, э, щ т.б.). Осыған байланысты төл сөздерді – қазақ емлесімен, кірме сөздерді орыс емлесімен жазатын қайшылық орын алды.

2017 жылдан бері латын әліпбиінің бірнеше нұсқасы жасалып халыққа ұсынылған еді. Бірінде диграфтар болды, екіншісінде жоласты, жолүсті таңбалар көп дедік. 2021 жылы жарияланған соңғы үлгі де сынға ұшырамай қалып жатқан жоқ. Жаңа әліпбиі заман талабына толықтай жауап береді. Жетілдірілген жаңа әліпбиі жобасында 31 таңба бар, диакритика саны төртеу: умлаут (¨), макрон (ˉ), седиль (˘), бревис (˘); диакритикамен берілген әріп саны алтау (ä, ö, ü, ð, ş); «бір дыбыс – бір әріп» принципіне толық сәйкес, диграфтар жоқ; ұлттық тілдің 28 дыбысын толық қамтиды; шеттілдік сөздегі дыбыс таңбасына Vv (в), Ff (ф), Hh (х) әріптері алынды. Негізгі артықшылығын атайық [4].

Біріншіден, дыбыстардың әртүрлі қасиетіне жеке диакритика алынды. Бұл оқылымды жеңілдетеді, тілдің дыбыс қорының әліпбиі жүйесіндегі көрінісін бедерлейді.

Екіншіден, халықаралық тәжірибе ескерілді. Мысалы, халықаралық латын жүйесінде умлауттың бір ғана мағынасы бар – дауысты дыбыстың жіңішкелігін білдіру.

Үшіншіден, кириллдегі «у» әріпінің орнына – еріндік дыбысқа жүретін «и» таңбасы, ал «и», «й» орнына і таңбасы алынды. Бұл «у» мен «и» дыбысы бар сөздердің мәтін ішінде бірден танылуына ыңғайлы: uran, vakum; uaqyt, sauda, juu, tuu; ine, jijn, kögorai, aidar; institut, inovasia, titul. Шеттілдік сөздерді халықаралық жазу кеңістігіндегі тұрқына ұқсас таңбалайды: universitet, respublika, turizm. Бұл әлемдік білім кеңістігімен интеграция үшін қолайлы.

Төртіншіден, мектеп оқушылары мен шеттілдіктердің әріп тануына, оларға тіліміздің дыбыстық жүйесін жылдам әрі тез үйретуге ыңғайлы.

Бесіншіден, жазба коммуникацияны жеңілдетеді. Диакритикамен берілген әріптердің барлығының жалпы жиілігі өте төмен, яғни олар көп болмайды. Мысалы, ä (ә), ö (ө), ü (ү), ð (ұ), ð (ғ), әріптерінің бесеуінің жалпы жиілігін қосқанда, ең жиі кездесетін жалғыз «а» әрпінен төрт есе аз болады. Жиілігі жоғары «ш» дыбысына диакритикасы әріп астынан түсетін, қолды жолдан үзбей жазуға болатын «ş» әрпі алынды: Şamşı, şeşim. Қолжазуға ыңғайлы, көзшалымға қолайлы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Егемен Қазақстан» газеті, 2017ж, №36
- 2 «Ақ желкен» журналы, №5, 2020 – 26 б.
- 3 <http://kazgazeta.kz/> сайты, 2021ж, 21наурыз
- 4 «Абай» ақпараттық порталы, 2020ж, 28 қазан

КАЗАХСКИЙ ПОЭТ – ИМПРОВИЗАТОР, ДОМБРИСТ И КОМПОЗИТОР ИСА БАЙЗАКОВ

БЕЙСЕНОВ А. Ж.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПАНЧЕНКО Е. А.

преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

В 2020 году в Казахстане отмечали 120-летие со дня рождения великого казахского поэта – импровизатора, домбриста и композитора Исы Байзакова. К этому знаменательному событию был запланирован целый ряд мероприятий. Самые значительные из них – дать имя акына Дому Культуры поселка Иртышск Павлодарской области, а в самом городе Павлодаре – установить памятник именитому земляку. Также в течение года были проведены мероприятия в библиотеках, музеях и школах города и за его пределами. Павлодарской областной филармонией имени Исы Байзакова был проведен онлайн – концерт, собравший огромное количество просмотров на просторах интернета. В связи с прошедшим юбилеем Исы Байзакова, хотелось бы вспомнить о нашем именитом земляке и вкратце изложить все то, что нам о нем известно.

Великий казахский поэт-импровизатор, домбрист и композитор Иса Байзаков родился 3 октября 1900 года в селе Ульгули Иртышского района Павлодарской области. Его происхождение из подрода Альке рода Куандык (внутриалтай-карпыки) племени Аргын [1]. Иса рос в атмосфере любви и творчества. Это было благодаря его

отцу Байзаку и матери Газизе, которые с детства прививали ему подлинный интерес и любовь к искусству. Талантливыми певцами, домбристами были его родственники Злиха и Рахмет. Мать свою Иса потерял рано. Ее не стало, когда ему было всего 9 лет. Затем мальчик воспитывался у своей любимой бабушки Жанбалы, замечательной певицы и рассказчицы. Его родной дядя Рахмет научил мальчика играть на домбре, привил любовь к народному искусству.

Старшая сестра композитора Злиха рассказывала, что среди своих сверстников мальчик был признанным авторитетом, выделялся ловкостью, быстротой и остротой ума. Иса был способен на всевозможные выдумки. Певец очень любил верховую езду, мастерски владел искусством джигитовки. Иногда на полном скаку становился на круп лошади и, стоя, вихрем проносился мимо изумленных аульных аксакалов. Сверстники Исы очень восторгались им, подражали и стремились во всем походить на него.

Первоначальные азы образования мальчик получил в аульной мусульманской школе, которую открыл и преподавал в ней местный мулла Кусаин Курлеутов. В этой же школе, классом ниже, училась будущая жена и верный друг Исы - Шарбану, дочь скотовода Акылбека. Она впоследствии стала не только женой и музой композитора, но и одной из самых ярких первых казахских актрис.

Иса с ранних лет в совершенстве овладел мастерством игры на домбре. Играл он настолько самозабвенно и виртуозно, что домбра как птица свободно порхала в его руках. Мелодичный звук ее затрагивал душу, заставляя других то плакать, то смеяться. Стихи Иса начал слагать уже с раннего детства. Песни стали частью его самого. Из глубин своей детской души он черпал яркие, неповторимые образы героев, потрясающие своей выразительностью и неожиданностью.

Уже с 14 лет он стал достаточно известным в ближних и дальних аулах, слава о нем шла по всему Прииртышью и далеко за его пределами, а его песни пел народ. Их любил и стар, и млад. Вскоре Иса стал признанным акыном, он в совершенстве владел искусством слова и музыкальным инструментом.

Юность акына совпала с первой мировой войной, в которую была вовлечена и вся царская Россия. По всем казахским аулам были объявлены массовые сборы мужчин в возрасте от 18 до 43 лет. Для войны требовались не только воины для боевых действий, но и крепкие рабочие руки на тыловых работах. Отец Исы, его брат Муса и сам Иса были призваны на тыловые работы, с которых они вернулись домой только после окончания войны. Начинается

новый и очень важный этап в его духовном становлении. Свободно овладев арабской и русской письменностью, он целенаправленно стал заниматься самообразованием. Акын Иса принимал самое активное участие в общественной жизни волости, входя в комиссии культпросвета различного уровня.

В 1919-1920 годы Иса одержал уверенную победу в айтысе с такими известными поэтами, как Багит и Кудайберген. В 1920 году им была написана пьеса «Волостной». Осенью 1921 года состоялась премьера в ауле Кызылжар, в которой сам Иса исполнял главную роль батрака Дюсембая. Пьеса имела огромный успех. Иса в те годы принимает активное участие почти во всех крупных мероприятиях, проводимых в Иртышском районе: собирает деньги и скот для голодающих Поволжья, участвует в ликвидации неграмотности, в проведении различного рода выборов в аулсоветы, а также в других мероприятиях.

В двадцатых годах Иса Байзаков проживал в Семипалатинске, а так же во многих других городах и в столице Казахстана. В 1921 году окончил рабочий факультет в Семипалатинске. По возвращении в свой родной аул он активно подключает молодежь к строительству школы, которая находится в селе Ульгули. Теперь она носит имя Исы Байзакова. В 1922 году Иса обучался в Казахском институте просвещения в городе Оренбурге. Уже с 1924 года в печати стали публиковаться песни Байзакова. С этого момента его имя становится еще более популярным среди народа. Весной 1925 года русский писатель Николай Анов по специальному заданию семипалатинской газеты «Степная правда» посетил знаменитую Кояндинскую ярмарку. Здесь он встречался с акыном – импровизатором Амре Кашаубаевым, легендарным борцом Кажмуканом Мунайтпасовым и, конечно же, с Исой Байзаковым. Тогда-то он наяву увидел магическое воздействие его выступлений на массы. Как рассказывал Николай Иванович Анов, Иса по манере выступления чем-то напоминал итальянского импровизатора, описанного А.С.Пушкиным в «Египетских ночах»: «Лицо Исы страшно побледнело, он затрепетал, как в лихорадке, глаза его засверкали чудным огнем. Импровизация началась. Домбра казалась живой, то взлетала сбоку, то из-под ноги. Иса вел себя так, как его собрат, итальянский импровизатор. Бурным потоком и стремительным ливнем льется его песня, могущественные силы акына настолько велики, что расшумевшийся народ сразу стих. Пятьдесят тысяч пеших и верховых как один слушают песни акына, и раздаются возгласыодобрения и смех» [2]. Позже Николай Анов

встречался с дочерью Исы Байзакова Макпузой. Она с особым теплом и благодарностью вспоминала о своем знаменитом отце:

«- Иса ведь тоже был актером?

- Он был акын, - сказала Макен. - Но когда создавался казахский театр, пошел на сцену. Он любил театральное искусство и хотел, чтобы и я пошла в жизни дорогой матери. Перед смертью он взял с меня слово, что буду драматической актрисой, хотя я уже была в балете».[3] Любовь к своему знаменитому отцу Заслуженная артистка Казахской ССР (1971), педагог и публицист Макпуза Байзакова пронесет через всю свою жизнь и впоследствии действительно станет очень известной актрисой Казахского драматического театра им. М. Ауэзова.

Иса Байзаков стоял у самых истоков создания казахского национального театра. В 1926 году он стал актёром открывшегося в городе Кызыл-Орде Казахского театра драмы. Иса ярко проявляет себя в нем также в качестве певца, импровизатора, музыканта - он исполняет роли главных героев в ранних пьесах Мухтара Ауэзова «Еңлік-Кебек» и «Бәйбіше-тоқал». В 1929 году труппа театра полным составом переезжает в новую столицу - город Алма-Ату. Здесь Иса очень плодотворно работает в драматическом театре и принимает самое активное участие в первых музыкальных спектаклях. Кроме этого он обладает огромными познаниями в области казахского народного песенного и инструментального творчества. Особое место и роль Исы Байзакова в истории Казахского национального театра очень точно определил Мухтар Ауэзов, сравнивая уникальное дарование акына с неукротимым ветром бескрайней казахской степи. Он писал: «На казахской сцене Иса собрал как бы многие столетия, слил различные эпохи истории культуры».

Иса Байзаков является автором огромного ряда эпических произведений, сложенных на основе казахского национального фольклора: «Красавица Куралай» (1925), «Сказка пастуха» (1926), «В предгорьях Алтая» (1939), «Қырмызы Жанай» (1940), «Кавказ» (1941), «Ақ бөпе» (1945). В них воспеты идеалы гуманизма, добра и справедливости. В своих произведениях композитор воспел прекраснейшую реку Иртыш, озера Борлыколь, Косколь, Кызылгак, огромнейший степной массив Бескелеп и другие знакомые его землякам места и географические точки на территории района.

Иса Байзаков был не только непосредственным участником создания первых музыкальных спектаклей, но и ярким исполнителем, а также активным пропагандистом лучших образцов народного

творчества. И. Байзаков обновил содержание более сорока казахских народных песен. От Исы Байзакова известный этнограф Александр Викторович Затаевич записал очень интересные народные песни, такие как: «Көкем» и «Бике», «Маньш ханша», «Жар-Жар», «Таньсу». Позже Александр Викторович издал эти песни в своих сборниках «1000 песен казахского народа» и «500 песен и кюев казахского народа». Вот как Затаевич определил дарование Исы Байзакова: «Иса Байзаков, молодой, полный находчивости и темперамента поэт-импровизатор и недурный певец, декламирующий и поющий с большой пластикой и выразительностью. В сценическом отношении также очень одаренная натура, прирожденный актер, с даром отчетливой дикции, выразительного жеста и утонченной мимики. Быстрые как каскад стихотворные импровизации на заданную из публики тему или просто – на брошенное оттуда восклицание – вызывали на моих глазах удивление и восторги не только широкой аудитории, но и отдельных серьезных и компетентных ценителей» [4].

Известный исследователь казахского народного творчества Борис Григорьевич Ерзакович записал от Исы песни: «Гәкку», «Алтай», «Кен сарай», «Бірбидай», «Қалқа», «Кербез-сұлу», в которые Иса вложил и собственный поэтический такт. Эти песни вскоре вошли в сборник обработок для фортепиано Б. Г. Ерзаковича. Казахские композиторы очень часто используют песни Байзакова в своих произведениях. Большинство народных песен из репертуара Байзакова вошли в самые первые национальные оперы композитора Е. Брусиловского «Айман Шолпан», «Ер Таргын», а в его опере «Қыз Жибек» использовалась известная всем песня «Гакку».

В 1931-1940 годах Иса работал на Казахском радио, в Союзе писателей Казахстана. Он и здесь проявил себя как уникальный поэт-импровизатор, домбрист и композитор – дает огромное количество концертов и популяризирует казахские народные песни. Эти концерты вошли в Золотой фонд Казахского радио [5].

В самые первые дни Великой Отечественной войны Иса рвется в бой. Он просит, чтобы его добровольцем отправили на фронт. По состоянию здоровья медкомиссия оставляет его в запасе. Иса понимает, что его главное оружие – это его искусство.

Он активно выступает как певец-агитатор, исполняя свои песни, проникнутые патриотическим пафосом. Иса вместе с артистами Казахстана регулярно выезжает на фронт с концертами. Свои сбережения, собранные во время концертов, он жертвует в фонд обороны. За годы войны эта сумма составила около миллиона рублей.

В этот же период он также плодотворно работал как композитор. Широкую популярность приобрела его речитативная песня «Желдірме». Песня стала визитной карточкой композитора. Тему этой песни мастерски в своем творчестве использовал один из основоположников казахской профессиональной музыки композитор Евгений Григорьевич Брусиловский. На основе этой песни Исы Байзакова Брусиловский написал свою симфоническую поэму «Желдірме». Сегодня это яркое и самобытное произведение входит в репертуар ведущих казахских народных оркестров нашей республики.

Творчество И. Байзакова многогранно исследовано в трудах таких известных казахских литературоведов как Е. Исмаилова, М. Хасенова, Р. Бердибаева.

Иса Байзаков еще при жизни стал человеком - легендой, чего редко кто из знаменитостей удостоивался. Композитор прожил свою жизнь ярко и бурно, не мысля ее вне искусства, литературы, музыки, непосредственной связи с народом. Его песни, поэтические и музыкальные импровизации и по сей день бытуют в народе как уникальное безымянное творчество, многие его мелодии мастерски использованы казахскими композиторами в операх, симфониях, поэмах, в трио, квартетах, песнях.

Великого акына Исы Байзакова не стало в 1946 году, в самом расцвете его могучего самобытного и неповторимого таланта. Его имя увековечено благодарными потомками. Именем композитора названа улица в Алмалинском и Бостандыкском районах Алматы и в Павлодаре. В Иртышском районе на фасаде Дворца культуры был установлен бюст акына. В его честь названа одна из улиц районного центра. На родине Исы Байзакова в селе Ульгули Иртышского района действует музей, и также установлен бюст. Его имя уже много лет достойно носит Павлодарская областная филармония.

Песни акына пользуются особой популярностью и в наше время. Его творчество известно не только в Павлодаре и Павлодарской области. Произведения композитора исполняются на республиканском радио и телевидении, а так же на всех мировых концертных площадках. На своих концертах песню И. Байзакова «Желдірме» с огромным удовольствием исполняет молодой современный, известный во всем мире, казахстанский певец Димаш Кудайберген. Подводя итоги вышесказанного, есть надежда, что творчество великого композитора Исы Байзакова не будет забыто потомками, и в дальнейшем окажет значительное влияние на формирование духовной культуры подрастающего поколения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Казахская ССР: краткая энциклопедия / Гл. ред. Р. Н. Нурғалиев. – Алма-Ата: Гл. ред. Казахской советской энциклопедии, 1991. – Т. 4: Язык. Литература. Фольклор. Искусство. Архитектура. – С. 146-147. – 31 300 экз. – ISBN 5-89800-023-2.
- 2 Николай Анов «Крылья песни» Алматы 1956 г.
- 3 Николай Анов, писатель, «Вечерняя Алма-Ата», 19 марта 1971г.
- 4 Кто для казахов Александр Затаевич [Электронный ресурс] <http://ehistory.kazakh.ru/ehistory/43007.php>.
- 5 <https://adebiportal.kz/ru/authors/view/345> [Электронный ресурс].

ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

КАПЕЗОВА А. А.

учитель математики, Иртышская СОШ № 4,
Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Одним из приоритетных направлений в общеобразовательной воспитательной системе РК является сегодня духовно-нравственное и эстетическое воспитание подрастающего поколения. Первый Президент нашей страны Н. А. Назарбаев отмечает огромную значимость этого направления в школах [1, 2 с.]. Именно в этой среде можно наиболее эффективно развивать духовность и нравственность учащихся, через разнообразные формы работы.

Воспитывать учащихся в духе гражданственности и патриотизма, выявлять природные задатки, развивать творческий потенциал каждого ученика, привлекать учащихся к работе по возрождению, сохранению и приумножению культурных ценностей, накопленных поколениями, развивать способности к объективной самооценке и саморегуляции в поведении, чувство собственного достоинства, способности к социальной адаптации – вот задачи, решение которых способствует решению проблемы духовно-нравственного воспитания школьников. Что же такое нравственность?

В современной педагогической литературе понятие нравственность рассматривается, как показатель общей культуры человека, его достоинств, приверженности общечеловеческим ценностям; внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек. Что подразумевается под понятием духовность? Это устремленность личности к избранным целям,

ценностная характеристика сознания; определение человеческого способа жизни, выраженное в стремлении к познанию мира и, прежде всего, самого себя – в поисках и открытии самоценного, самосовершенствования; в стремлении найти ответы на «извечные вопросы бытия» – об устройстве мира, истине, о добре и зле. В педагогике под понятием духовность подразумевается вдохновенно-чувственная сторона жизни человека и человечества, особый образ мышления и жизнедеятельности людей, основанный на приоритете нематериальных, гуманных ценностей. Как видим, «духовность» и «нравственность» во многом перекликаются. Исходя из приведенных положений, можно заключить, что духовно-нравственное воспитание – организованная и целенаправленная деятельность, вследствие которой формируются нравственные ценности у школьников, а также качества патриота и защитника Родины. Каждый школьный предмет предназначен учить тем или иным знаниям, прививать детям определенные умения и навыки. Ключевой фигурой между учеником и конкретным изучаемым предметом является учитель. Именно через школьного учителя в большей мере происходит формирование мировоззрения ученика, учитель воспитывает отношение к науке, вкус и интерес к познанию окружающего мира. Реализация задач духовно-нравственного воспитания на порядок сложнее и ответственнее, чем передача предметных знаний и возможна при особом состоянии души учителя. По словам К. Д. Ушинского, настоящего учителя и учеников роднит «особенная теплота и задушевность отношений», основой которой являются духовные качества личности педагога: вера, любовь, честность, открытость, мудрость, красота души. И не важно, какой предмет он ведёт, главное, какие условия создает учитель на своих уроках для гармоничного развития личности. Следовательно, учителю требуется не только знание предмета и методики его преподавания, но и умение направить свою деятельность на нравственное воспитание. В отличие от большинства других преподаваемых в школе дисциплин предмет математика имеет объектом своего изучения количественные отношения и пространственные формы, свойственные этим вещам. Поэтому специфика задач, встающих перед учителем математики, который хочет использовать преподавание своей науки в воспитательных целях, труднее, чем в случае большинства других наук. Действительно, задача использования уроков математики для воспитания имеет в себе специфическую трудность, очевидная причина которой заложена в абстрактном характере математической

науки. Реализация воспитательного потенциала урока математики возможна через отбор содержания материала, через структуру урока, организацию общения.

Математика является не просто областью знаний, но прежде всего существенным элементом общей культуры, языком научного восприятия мира. Математическая наука неизбежно воспитывает в человеке целый ряд черт, имеющих яркую моральную окраску и способных в дальнейшем стать важнейшими моментами в его нравственном облике. Ни один школьный предмет не может конкурировать с возможностями математики в воспитании мыслящей личности. Даже выполнение скучных и рутинных преобразований опосредованно способствует выработке таких качеств, как собранность и систематичность [2, 21 с.]. Математика учит строить и оптимизировать деятельность, вырабатывать и принимать решения, проверять действия, исправлять ошибки, различать аргументированные и бездоказательные утверждения. Решение задач требует от учащихся добросовестной и серьезной работы над приобретением и укреплением знаний, что приводит к систематическому напряжению умственных усилий, настойчивости в преодолении трудностей. При этом у учащегося воспитываются такие черты характера как трудолюбие, усидчивость, упорство в преследовании намеченной цели, умение не останавливаться перед трудностями и не впадать в уныние при неудачах. Каковы же способы и особенности математической работы, способствующей формированию духовно-нравственной личности школьника?

1. Создание проблемных ситуаций, и как следствие, научные дискуссии, споры персонального характера, связанные с развитием математики и нравственными категориями. Это позволяет развивать в детях такие черты характера, как честность и правдивость – одно из лучших украшений нравственной личности человека, когда человек постепенно преодолевает в себе привычку – подчинять законы мышления своим личным, мелким, корыстным интересам, теоретически защищать все то и только то, что ему практически выгодно; когда он учится уважать объективную правильность аргументации как высшую духовную и культурную. Проблемное обучение всегда вызывает со стороны учащихся живые споры, обсуждения, вызывает к жизни эмоции учеников. Проблемное обучение обладает также тем преимуществом, что оно, требуя от учащихся принятия самостоятельного решения проблемы, самостоятельных выводов, побуждает учащихся выражать свои взгляды при решении проблемы, отстаивать свою точку зрения,

приучает их к уважительному, терпимому отношению к позиции других участников диалога. Одним из моментов воспитательной работы на моих уроках является использование эпитафий, девизов к уроку. Эпитафия можно записать на доске, прочитать его в начале урока, а затем предложить ребятам обсудить смысл этого высказывания. И совсем необязательно цитаты должны быть посвящены математике. Приведу еще несколько примеров высказываний, которые я использую в качестве эпитафии к уроку: «Самое полезное в жизни – это собственный опыт». (В. Скотт) «Человек есть дробь. Числитель это – сравнительно с другими – достоинства человека; знаменатель – это оценка человеком самого себя. Увеличить своего числителя – свои достоинства – не во власти человека, но всякий может уменьшить своего знаменателя – свое мнение о самом себе, и этим уменьшением приблизиться к совершенству». (Л. Н. Толстой) «Усилие есть необходимое условие нравственного совершенствования». (Л. Н. Толстой) Записывать высказывания в тетради учащимся не нужно, но найдутся те, кто обязательно это сделают или хотя бы задумаются над их смыслом. 2. Специфика заданий. При этом воспитывающее воздействие заданий характеризуется двумя чертами. Во-первых, решение задач требует от учащихся добросовестной и серьезной работы над приобретением и укреплением знаний, что приводит к систематическому напряжению умственных усилий, настойчивости в преодолении трудностей, мужественной встрече неудач. При этом у учащегося, при правильном руководстве, воспитываются соответственные черты характера: трудолюбие, усидчивость, упорство в преследовании намеченной цели, умение не останавливаться перед трудностями и не впадать в уныние при неудачах Во-вторых, это присущий в значительном большинстве случаев творческий характер заданий. Т. к. решение математического задания, как правило, предполагает изобретение специально ведущего к поставленной цели рассуждения и тем самым становится творческим актом. Тот, кто изведет благородную радость творческого достижения, никогда уже не пожалеет усилий, чтобы вновь ее испытать. Содержание многих текстовых задач дает богатый материал для нравственного воспитания учащихся, тем более, что на решение задач отводится большая часть учебного времени. Поэтому при подготовке к уроку я стараюсь обращать внимание на сюжет задачи для того, чтобы в процессе решения найти несколько минут для проведения краткой целенаправленной беседы. Школа не только учит, она готовит учащихся к самостоятельной жизни, формирует их как личность, поэтому беседы нравственного характера очень важны.

Например. Задача. Рабочий делает за смену в четыре раза больше деталей чем его ученик. Сколько деталей делает каждый, если они вдвоем за смену изготавливают 70 деталей? – Как вы думаете, почему ученик работает медленнее, чем рабочий? В каждом деле необходимо умение. А чтобы его приобрести, нужно немало потратить труда и времени. Чем больше человек проявляет усердия, тем быстрее станет настоящим мастером. Задача. В классе 30 учеников. Сколько граммов хлеба окажется в пищевых отходах после посещения классом столовой, если каждый оставит полкусочка хлеба, а масса всего кусочка 0,05 кг? – Погублена целая булка! А сколько их за неделю выбросил класс? А ведь в школе не один класс и школа не одна в городе! Сколько же хлеба мы выбрасываем. Это неуважение к труду многих людей, к хлебу, потому что хлеб в жизни человека всему голова, как вы понимаете эту народную мудрость? Задачи творческого, практического, исторического содержания всегда становятся изюминкой урока. С их помощью можно не столько проверить знания учащихся по теме, но и привлечь внимание школьников к проблемам сохранения здоровья, проблемам взаимоотношений в, обратить внимание на памятные даты в истории нашей страны. С целью эмоционального воздействия на учащихся я включаю задачи, решение которых предполагает интересные факты, эпизоды из истории России, родного края. 3. Сведения из истории развития математики и истории нашей Родины Любовь к своей Родине начинается с проявления этого чувства к своему народу, к своему краю, к людям этого края. Поэтому для развития чувства патриотизма большое значение имеет и знакомство детей с историей развития народного хозяйства, культуры, науки родного государства. Для подростка очень важно иметь достойный пример для подражания. Таким примером могут служить как наши современники, так и предшественники, способные своей творческой биографией вызвать отклик и переживания у школьников. Знакомство с биографиями крупных ученых, с методами их работы дает исключительно много для формирования характера учащихся, их идеалов и высоких стремлений. Я показываю детям, что успехов и научных открытий достигают чаще всего те учёные, которые имеют хороший нравственный облик, которые живут, соблюдая некие нравственные нормы.

Например, жизнь С. В. Ковалевской, ее духовный и нравственный облик, верность науке, борьба за право женщины на умственный труд является прекрасным примером для молодого поколения. А какой поучительной в плане формирования волевых качеств является полная трудностей жизнь М. В. Ломоносова! Они прославили русскую науку,

и их имена навсегда вошли в историю математики. Через рассказы о «нематематической» деятельности великих ученых, привлекаю внимание учащихся к общечеловеческим ценностям и культуре. Своим ученикам я рассказываю о разностороннем развитии творцов математики. С. В. Ковалевская обладала незаурядным литературным талантом. Философом и поэтом, классиком персидской и таджикской литературы называют известного математика Омара Хайяма.

4. Внеклассная работа по предмету Проведение математических олимпиад, которые способствуют развитию таких ценных качеств личности, как настойчивость, целеустремленность, самостоятельность, трудолюбие. Проведение тематических праздников, конкурсов, благодаря которым формируется интерес к предмету,

отражаются основные сведения из области математики, показывается роль и связь данных предметов с другими отраслями науки – все это способствует духовно-нравственному воспитанию школьников. Важное значение для идейного и нравственного формирования школьников имеет не только содержание, но и грамотная организация учебного процесса. Для этого необходимо познавательную деятельность учащихся строить как коллективную, несомненно, не забывая о том, что каждый ребенок, существуя в социуме, является одновременно и отдельной личностью. Групповая и коллективная работа учащихся возможна на уроках практически по всем учебным предметам, в том числе и по математике. Поэтому использую как групповые, так и индивидуальные, парные, коллективные виды работ. Это тесно связано с целями, задачами обучения, возрастом учащихся, другими факторами. Групповая работа формирует такие моральные качества, как уважительное и справедливое отношение к окружающим; доброжелательность, здоровое восприятие критики; умение организовать деятельность в группе; умение влиять на поведение окружающих; умение сопереживать; прийти на выручку. Помимо этого, на своих уроках использую элементы игровой технологии, которые также способствуют духовно – нравственному воспитанию школьников. В условиях игровых отношений ребенок добровольно упражняется, осваивает нормативное поведение. В играх, более чем где-либо, требуется от ребенка умение соблюдать правила. Нарушение их дети с особой остротой подмечают и бескомпромиссно выражают свое осуждение нарушителю. Если ребенок не подчинится мнению большинства, то ему придется выслушать много неприятных слов, а может, и выйти из игры. Так ребенок учится считаться с другими, получает уроки справедливости, честности, правдивости. Игра требует

от ее участников умения действовать по правилам. «Каков ребенок в игре, таков во многом он будет в работе, когда вырастет» – говорил А. С. Макаренко. Применяя на уроках математики информационно-коммуникационные технологии, мной ставится в качестве цели не только повышение качества знаний, привитие интереса к математике, но и развитие личности учащегося, повышение его культуры. Важно показать детям, что компьютер можно использовать не только для игры, но и для учёбы, для своего совершенствования. На реализацию нравственного воспитания влияет оценивание работы учеников на уроке. Разные способы оценивания оказывают положительное воздействие на ребенка и в плане успеха и в случае неудач. Ребята, анализируя свои успехи и неудачи, проявляют такие качества как критичность, взаимоуважение, учатся радоваться успехам других, вслух высказывают критику по отношению к себе и одноклассникам [3, 32 с.]. Прием взаимопроверки позволяет воспитывать ответственность, честность, порядочность, взаимоуважение. Рефлексия в конце урока или на промежуточных этапах присутствует обязательно. Именно на этом этапе предоставляется возможность оценить урок вместе с ребятами с воспитательной точки зрения. Здесь присутствует анализ учителя, учеников и самоанализ. Делаются акценты на нравственных критериях, трудовых успехах или неудачах. За годы обучения в школе ученик приобретает множество разнообразных знаний и умений. Но все-таки одной из главных задач остается задача воспитания Человека, Личности.

Педагог – это тот человек, который должен передать новому поколению все ценные накопления веков и не передать предрассудков, пороков и болезней. Будем надеяться, что призывы к добру и справедливости найдут отклик в ещё несформировавшихся нравственно детских душах.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Послание Н.Назарбаева «Казахстанская правда» от 28.01.2012 г.
- 2 Жаутыков О. А. Математика и научно-технический прогресс. 2018.
- 3 Перова М.Н. Методика преподавания математики в школе. 336 с. 1989г.

ҚҰНДЫЛЫҚТЫҢ БАСТАУЫ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

МАКАТОВА Г. З.

казак тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, № 26 ЖОББМ, Павлодар қ.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрағат-міндеттердің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам иелері жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу біздің қоғам алдындағы борыш [3, б. 3]. Қазақ халқының ұлттық тәрбиесі – әлемде теңдесі жоқ тәрбие. Жалпы «ұлттық» деген сөздің астарында туған жерге, елге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Ал осы ұлттық тәрбиені бала бойына сіңіруде сабақта атқарылатын жұмыстың орны ерекше. Яғни тәрбие алуды сәби ана құрсағынан бастаса, оны мектепте ұлттық құндылықтарымызбен жетілдіру өте маңызды. «Ұлт боламын десен, бесігіңді түзе», – деп көрнекті қазақ халқының жазушысы Мұхтар Әуезов айтқан. Рухы асқақ, іргесі берік ел боламыз десек, ең бастысы, ұрпақ тәрбиесі мен біліміне сергек қарауымыз қажет. Бұл жөнінде Абай атамыз: «Балаға мінез үш алуан адамнан жұғады: бірінші – ата-анасынан, екіншісі – ұстазынан, үшіншісі – құрбысынан», – деген екен.

Ұлттық тәрбие атауын алғаш әдеби-педагогикалық оқулықтарға енгізген М. Жұмбаев болды. Ол педагогиканың ұлттық тәрбиеден бастау алатыны жайлы өзінің «Педагогика» деген еңбегінде жазған.

Тәрбие адамдардың пайда болуымен бірге туындаған. мінез-құлық кемшіліктері – бұл тәрбиені дұрыс бермеу нәтижесі деп есептелген. Халық баланың жас ерекшеліктерін және психологиясы туралы білімді ғасырлар бойы зерттеп жинаған. Баланың болашақта қалыптасуы біріншіден үлкендермен қарым-қатынасына байланысты болады. Зерттеуші ғалым-педагогтар және психологтар жылдар бойы бақылаған баланың ойын іс-әрекетіне байланысты бірнеше қорытынды жасады. Ата-ананың тәрбиелеу әсеріндегі маңызды ерекшелігі, баланың дидактикалық ойындар ойнауы, рухани және ақыл-ой тәрбиесіндегі маңызы көп және сол үрдісте баланың еңбек құралдары, мамандықтары туралы түрлі заттардың ерекшеліктері туралы біліп, білімде, жұмбақта және жаңылтпашта жарысады. Халық педагогикасы өзіне баланың өмірінің түрлі жақтарын қосып алды, соған қоса олардың денсаулығы, мінез-құлқы, мінез ерекшеліктері және т.б.

Халық педагогикасы тәрбиенің көптеген әдістерін қолданған. Ғасырлық тәжірибеде балаға тәрбиенің әсер ету әдістері мынадай: түсіндіру, оқыту, мадақтау, қолдау, көндіру, жеке үлгі, жаттығуды көрсету, ымдау, түспалдау, жазалау т.б. Көптеген халықтар қыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлген және оны жоғары бағалаған. Өйткені, қыз балаға ертеңгі ұрпақтың анасы, тәрбиешісі деп қараған.

Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық, мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық, рухани және материалдық құндылықтар.

Қазақ қоғамы қазір қарқынды түрде жүріп жатқан жаһандану үрдісінің ықпалынан оқшау бола алмайды. Жаһанданудың қауіпті тұсынан арылу үшін, әрбір ұлт, әрбір этнос, әрбір мемлекет өзінің болмысына бейімдеп сіңіре алуы керек. Бірақ бейімделу дегенді өзгенікің толық қабылдау деп ұқпау керек. «Бізге дәл қазіргі заманда батыстың желімен домалай жөнелетін қаңбақ ұрпақ керек емес, пайдасын алып, зиянын бойына дарытпай, дауылына қасқайып қарап тұратын тамыры ұлт рухына терең бойлаған мәуелі бәйтерек керек. Сондықтан біздің міндетіміз – рухы биік, жаны таза ұрпақ тәрбиелеу».

Оқу мен тәрбие егіз ұғым. Оны бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Тәрбие күнделікті сабақтың әрбір кезеңінде оқушы бойына сіңе бастайды. Қазіргі кезде ұлттық тәрбиенің көздері – фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары элементтерін қазақ тілі, қазақ әдебиеті сабақтарында кеңінен қолданудың маңызы артып келеді. Өз ұрпағының «сегіз қырлы, бір сырлы», өнегелі, өнерлі болып өсуін мақсат еткен ата-бабамыз өз бойындағы бар асыл қасиеттерін әлденеше ғасырлар бойы өлең-жырмен насихаттады [3, б. 10]. Әсіресе, «Өнер алды- қызыл тіл», «Жер астында жатқанды – қазбай қарап тіл табар» деп саналы сөзді сары алтыннан артық бағалаған халқымыз тілді тәрбиенің пәрменді құралы, ақыл- ойдың асыл қоймасы деп таныған.

Қоғамның белгілі қайраткері, ақын Мұхтар Шахановтың: «Халықта ең бірінші ұлттық рух болуы керек», – дегенін әрқашан есте сақтап, еліміздің жарқын болашағы үшін атсалысуымыз қажет. Ол үшін салт-дәстүрлерді жай ғана үйретіп қана қоймай, олардың тәрбиелік түп-тамырын, мәнін, алтын дінгегін түсіндіре білуіміз керек деген.

Ұлттық - жан- күйі мен ұлттық мәдениет арасында да тығыс байланыс бар. Ұлттық мінез-құлық ерекшелігі ұлт мәдениетінің түрлерінен көрініс береді. Ол жөнінде атақты композитор Н. А. Римский-Корсаков: «Музыка ұлттан тысқары өмір сүрмейді. Оның ұлттық жан-күйінің өзгешілігі сақталады» -дейді.

Ұлттық тәлім-тәрбиенің іргетасын дұрыс қалай білу мұғалімдердің ата-аналармен қосылып жүргізген шараларына байланысты болмақ. Өйткені бірінші ұлттық тәрбиенің ошағы – отбасында, екінші – мектепте болғандықтан, ата-ана мен мектеп, яғни мұғалімдер мен жұртшылық тығыз байланыста болуы шартты нәрсе екені баршамызға аян.

Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінде басталуы керек.

Адамгершілік тақырыбы мәңгілік. Ол ешқашан ескірмек емес. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру – ата-ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершіліктің қайнар бұлағы – халықта, отбасында, олардың өнерлерінде әдет-ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс-тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді.

Көрнекті педагог В. Сухомлинский: «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады» [5, б. 8], – дейді. Демек, шәкіртке жан-жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертеңгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз.

Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық педагогика қашанда халық тәрбиесін үлгі ұстайды. Ал адамгершілікке тәрбиелеудің бірден-бір жолы – осы іске көзін жеткізу, сенімін арттыру. Осы қасиеттерді балаға жасынан бойына сіңіре білсек, адамгершілік қасиеттердің берік іргетасын қалағанмыз. Бұл мәселе Жүсіппек Аймауытовтың еңбектерінде жан-жақты талданған [2, б. 38].

Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсын» деп бекер айтылмаған. Ата-ананың баланы өсіру борышын орындауы – үлкен тәрбие мектебі. Адамға тән рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастырып, дамытудың негізі отбасында қаланады. Ал, отбасындағы тәрбие бесік жырынан бастау алады әрі нәр оның маңызы ерекше. Ата-ана баласына ертегі, аңыз, әңгіме, жыр-дастандарды айту арқылы, оның ойлау, қиялдау, тыңдай білушілік пен армандау қабілетін ұштайды. Сондықтан баланың

бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік, құнды қасиеттерді сіңіріп өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуге отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады.

Халқымыздың ежелден берік ұстаған тәрбиедегі әдеп-салтының бірі – адамдар арасындағы ілтипатты қарым-қатынастар, екі жақты сыйластық. Ата-ананы, үлкенді құрметтеу, кішіге қамқор болу, жағдайы төмен адамдарға қайыр қылу, әдептілік, парасаттылық, адалдық, шыншылдық, тектілік сияқты және т.б. қасиеттер ғасырлар бойы буыннан буынға жалғасын табуда. Сол себепті жас үлкенді сыйлап атын атамай, оларды: «Ата, әже, апа, аға, тәте, көке, әпке, жеңге» – десе жасы кішілерді үлкендер өз тарапынан: «Інішек, қарындас, шырағым, бауырым т.б.», – деп құрметтеп атаған. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы – балаға үлкен сабақ. Жас балалардың үлкендер нені айтса соны айтатынын, не істесе соны істегісі келетіні бәріміз де білеміз. Баланың үйден көргені, жақындарынан естігені – ол үшін адамгершілік тәрбиесінің ең үлкені, демек жақсылыққа ұмытылып, жағымды істермен айналысатын адамның айналасындағыларға көрсетер тәлімі мол. Бала мінез-құлқының негізін қалыптастыруда, оның бойына рухани-адамгершілік сезімін, инабаттылық, әділеттілік, шыншылдық тәрізді адамдық абзал қасиеттерді егуде отбасы ең алғашқы, басты рөлді атқарады.

Ата-ананың өз борышын орындауы – үлкен тәрбие мектебі. Адамға тән рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастырып, дамытудың негізі отбасында қаланады. Ал, отбасындағы тәрбие бесік жырынан бастау алады әрі оның маңызы ерекше. Ата-ана баласына ертегі, аңыз, әңгіме, жыр-дастандарды айту арқылы, оның ойлау, қиялдау, тыңдай білушілік пен армандау қабілетін ұштайды.

Сонымен қатар, бала тәлім-тәрбиені, ізгілік қасиеттерді шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жеке тұлғаның бойындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуы, оның өзі-өзі тануына, өзіндік бағдарын анықтауына мүмкіндік туғызатындай тәлім-тәрбие өз отбасында берілуі қажет.

Қазақ халқы бала тәрбиелеуде экономикалық тәрбие деген ұғымды пайдаланбағанымен, тәрбиенің бұл түрі отбасында мақал, өсиет айту, өнеге көрсету арқылы жүзеге асқан. Мысалы, «Еңбегі қаттының ембегі тәтті», «Еңбек – өмірдің тұтқасы, тіршіліктің көзі», «Еңбек түбі – береке», «Үнемшілдік – сараңдық емес» деген мақалдары дәлел бола алады. Бұл қазақтардың экономикалық тәрбиенің негіздері еңбек тәрбиесінде екенін жақсы түсінгенін

байқатады. Қазақ отбасында экономикалық тәрбие арқылы айырбас, бөлісу және табыс табу сияқты негізгі экономикалық қатынастарды тәжірибеде меңгерту жүзеге асады. Экономикалық тәрбие берудің мәні баланы жасынан еңбекті бағалауға, уақытты ұтымды пайдалануға, үнемшілдікке, сараңдыққа салынбауға, ұқыптылыққа, ақша, қаражатқа дұрыс көзқарас қалыптастырту, осы қасиеттердің қалай келетінін немесе табысты да таза еңбекпен жасауға үйретуге тәрбиелеу болған деуге толық негіз бар.

Қазақтың айтулы қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай былай дейді: «Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды». Яғни елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету – басты міндетіміз.

Ұлы бабамыз Әбу Насыр әл-Фараби: «Адамға біліммен қатар, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың хас жауы», – деген екен. Ұрпақ тәрбиесінде ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлерін оқып үйрену, өнеге тұту, жас ұрпақты ізгілікке баулу үлкен жауапкершілікті талап етеді. Ұлттық тәрбиенің құдыретін қанша айтсақ та, тауысу мүмкін емес. Осындай ұлы тәрбие ізгіліктері бала кезден бастау алмаса, кейін өте қиынға соғатыны – дәлелдеуді қажет етпейтін ақиқат. Сондықтан, әр сабақта баланың бойына ұлттық құндылықтармызды, тәрбие қағидаларының элементтерін дарыта білу біздің міндетіміз деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ахметова М.Т. Адамгершілік-рухани тәрбиенің маңыздылығы. Алматы, 18 б.
- 2 Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. Бала тәрбиесі. 2008. 38 б.
- 3 Қалиев С, Оразаев М, Смайылова.М. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Алматы «Рауан» 1994
- 4 Тілеужан М. Рухани өнегелі тәрбие. Бала тәрбиесі. Алматы, 2006.
- 5 Бабаев С.Б. Бастауыш мектеп педагогикасы // Бастауыш мектепте оқыту. 2007.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰҒЫШ ПРЕЗИДЕНТІ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РУХАНИ ӨРЛЕУ ЖОЛЫ

МУКАТАЕВА Д. Н.

тарих пәнінің мұғалімі, ФМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Нұр-Сұлтан қ.

XX ғасырдың 30-жылдарындағы аштықты, ұжымдастыру зобалаңының, жаппай саяси-қуғын сүргінді артқа тастаған шақта, 1940 жылы 6 шілдеде Іле Алатауының баурайындағы Үшқоңыр жайлауында Әбіш пен Әлжан Назарбаевтардың шаңырағында көптен күткен үл өмірге келді. Сәбиге ат таңдаудың өзі жатқан бір хикаяға айналды. Тойға жиналған ағайын-туыс түрлі есімдерді түс-тұстан айтып жатты. Ең ақырында жаңа туған ұлдың әжесі Мырзабала мынадай ұсыныс білдірді: «Менің сүйікті немерем екі бірдей есімді алып жүрсін. Оның аты Нұрсұлтан болсын». Барлық әжелер секілді Мырзабала да немересінің азамат болып қалыптасуына ерекше еңбек сіңірді. Нұрсұлтанның анасы Әлжан Мырзабаланың балалары мен келіндеріне ақыл-кеңес беріп, халықтың байырғы дәстүрлері мен жоралғылары туралы әңгімелейтінін, немересі Нұрсұлтанның тәрбиесіне аса белсеніп кіріскенін еске алады.

Әбіш 1903 жылы Алатаудың бөктерінде, Назарбай бидің шаңырағында өмірге келді. Әбіш Назарбаев көңілді, қадірлі адам болды. Ол тек қазақ тілінде ғана емес, орыс және балқар тілдерінде де еркін сөйлейтін. Әбіш қазақ және орыс әндерін беріліп айтатын, әңгімелескен адамын зейін қойып тыңдап, пайдалы кеңес бере білетін.

Анасы Әлжан 1910 жылы Жамбыл облысы Қордай ауданы Қасық аулындағы молданың отбасында дүниеге келді. Үшқоңырға жер аударылған әкесімен бірге келген Әлжан Әбішпен танысады. Ауыл арасында ән салу мен суырыпсалмалық өнерден оның алдына түсетін ешкім жоқ еді. Жарқын жүзді Әлжан ұлын үлкенді құрметтеуге, сыйлауға баулыды, оның ұлттық дәстүрлерге, ән-жырларға, салт-ғұрыптарға құштарлығын оятты. Қиын кезеңде дүниеге келген сәби олардың басты қуанышына, өмірдің мәніне айналды, оны мағынаға толтырды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғанда, ол оның шырағы бола білді. Бүтіндей бір елдің қамқоршысына, қалқанына, қорғаушысына айналды. Нұрсұлтан Әбішұлының ата-анасы оны тәрбиелеуде барын салды.

Нұрсұлтан Әбішұлының сәбилік шағы Ұлы Отан соғысы, одан кейін күйреген халық шаруашылығын қалпына келтіру сияқты сындарлы тарихи кезеңде өтті. Бірақ оның ата-анасы қиындықтарға

мойымады. Саяси лидердің тұлғасы қалыптасуында, этномәдени кеңістік те біршама маңызды рөл атқарады. Нұрсұлтан Әбішұлы қазақ ауылында өскенін ескерсек, оның бойындағы қарапайымдылық, кішіпейілділік, мейрімділік, қонақжайлық, сабырлық және төзімділік сияқты қазақы қасиеттердің қайнары қайдан бастау алатынын түсінеміз. Ұлы Отан соғысы жылдарында депортацияланғандарды қазақтар шеттетпей, бауырына басты. Тіпті, оларға жаппай көмектесті. Қолындағы нанынан үзіп берді. Міне, осы этномәдени кеңестік Нұрсұлтан Әбішұлының бойында басқа мәдениет өкілдерімен бірлесе әрекет ету дарынын қалыптастырды. Онымен қоса, ол кездері қазақтың ауыз әдебиеті үлгілерін білетін ақылман шежіреші қарттар жас ұрпаққа шежіре таратып, ұлттың ұлы ұлдарының ерліктерін насихаттайтын, жас ұрпақты отанға адал қызмет етуге шақырып отыратын. Бұл Нұрсұлтан Әбішұлының ер, өр, батыл болып ер жетуіне септегін тигізді де, Қазақстан Республикасының мемлекеттілігін нығайтуға бағытталған мәдени-рухани, әлеуметтік-экономикалық реформаларды батыл жүргізуінде көрініс тапты. Осыдан байқайтынымыз, Нұрсұлтан Әбішұлының өміріндегі басты тағылымы халқына адал қызмет ету, қиыншылық кезеңдерінде халқымен бірге болу. Нұрсұлтан Әбішұлы, сонымен қоса, қазақы үлкенді құрметтеу, кішіге ізеттілік таныту, басқа адамдардың арнамысын сыйлау, біреудің ала жібін аттамау қағидаларын қабылдады.

Нұрсұлтан Әбішұлына барлық жағдайды жасауға тырысты. Ата-ананың өз міндеттеріне жауапты қарап, балаға барлық қамды жасауы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың табиғи қасиеттерінің ашылуына көп септігін тигізді, қажымас қайратты болып ер жетуіне негіз қалады.

1948 жылы Нұрсұлтан Назарбаев Алматы облысы, Қарасай ауданының қазіргі Үшқоңыр қаласы, Шамалған ауылындағы мектепке бірінші сыныпқа барды. Басынан бастап ол оқуға деген үлкен қызығушылық танытты. Бастауыш мектепті сәтті аяқтап, орта мектепте өте жақсы білім көрсетті.

Қаскелеңдегі Нұрсұлтан бітірген орта мектептің оқу ісінің меңгерушісі Сейітхан Исаев жас ұланның білімге құштарлығын және ақылдылығы мен алғырлығын бірден байқайды. «Ол ең үлгілі оқушы болды. Сабақты ұйып тыңдайды, оқу бағдарламасынан тыс сұрақтар да қояды. Мұғалімнің әр сөзіне мән береді. Кітаптан бас көтермейтін, үнемі оқып отыратын».

Оныншы сыныпта Нұрсұлтан Назарбаев Қаскелеңдегі Абай мектебінде оқуын жалғастырып, орта білім туралы куәлік

алды. Нұрсұлтан Әбішұлының төл тарихына, мәдениетіне деген құрметі, білімге деген құштарлығы, жаңаны тануға құлшынысы, қарапайымдылығы мен еңбекшілдігі сияқты қасиеттері мектеп қабырғасында ашыла бастады. Нұрсұлтан Әбішұлы сабаққа тиянақты дайындалды, әрбір пәнге ерекше мән бере оқыды, оқу озаты болып, ата-ананың үмітін бала кезінен ақтады.

Аттестаттау парағында 10 сынып оқушысы Назарбаевтың 16 пәннен «5» және орыс әдебиетінен бір ғана «4» деген баға алғанын көреміз.

Нұрсұлтан Әбішұлының көзқарастары қалыптасуында елдің мәдени өмірі де көп ықпал етті. Нұрсұлтан Әбішұлы мектепте оқығанда, жалпыға бірдей міндетті орта білім беру енгізіле бастады, ірі облыс орталықтарында сегіз жылдық, онжылдық мектептер ашыла бастады. Қазақстанда ірі кен орындары ашылды. Халықтың ғылыми әлеуеті өсті. Бұл да болашақ лидердің тұлғасы қалыптасуына көп ықпал етті. Қазақстанның картасында жаңа қалалар пайда болды: Рудный, Ақтау, Теміртау, Ақсу, Қаратау, Кентау. Жастардың алдында жаңа мамандықтарды меңгеруге үлкен мүмкіндіктерде ашылды. 50-жылдардың бірінші жартысында кәсіпорындар мен көлік оқуларына 483,3 мың мамандар дайарлықтан өтті, 520,7 мың адам мамандықтарын жетілдірді, кен өндірісіне Қазақстанның жоғары оқу орындары 6,1 мың инженер жіберді. Қарағанды металлургиялық комбинаты салына бастады. Оның жастық шағы Кеңес Одағындағы ірі мәдени-ғылыми жетістіктер кезеңіне тура келді. Ғарышқа ең бірінші адамның ұшуы, жер серігін ұшыру оқиғалары орын алды. Н. Ә. Назарбаевта осы мәдени ортада өсіп жетілді.

Нұрсұлтан Назарбаев мектептен кейін де үздік оқуды жалғастырды. 1958 жылы Теміртауға келді, онда Қазақстан Магниткасы – Қарағанды металлургия зауытының құрылысы басталды. Сол жерден Украинаға оқуға аттанды. Днепродзержинсктің № 8 техникалық училищесінде білім алды. Оқу озаты бола тұра, бейнеті көп металлург мамандығын таңдады, оны ойдағыдай тамамдады, сол кездері металлург мамандығында оныншы разряд ең жоғары саналатын болса, ол Отанына сегізінші разрядты иеленіп оралды. Жергілікті «Дзержинец» газетінде тіпті табысты студент туралы мақала да басылды. Шәкірттерін жақсы танып қалған ұстаздары Нұрсұлтан Әбішұлына министр болатынын болжап айтқан. Ол сол кездің өзінде мақсатын нақты анықтайтын, жаңаны тануға құлшынататын, өте ашық еді, әсіресе оның бойындағы тазалық пен пәктік адамдарды баурап алатын. Кеңес Одағындағы Коммунистік партияның көптеген басшылары белгілі бір

білім деңгейімен шектелсе, Елбасы білімін жетілдіріп отыруға көп мән берді, соған ұмтылды, оны өмірлік қағида етіп алды.

Нұрсұлтан Әбішұлы еңбек жолын 1960 жылы Қарағанды облысының Теміртау қаласындағы «Қазметаллургқұрылыс» тресінде жұмысшы болып бастады. Оның жоғарыда аталған қасиеттері қызметінде жылдам өсуіне толық мүмкіндік жасады.

Елбасы 1967 жылы Қарағанды металлургия комбинатының жанындағы жоғарғы техникалық оқу орынын тамамдайды. Президенттік кезеңінде, халыққа мемлекеттік саясатты жеткізу, түсіндіру бағытында ғылыми еңбектер жариялап тұрады. Нұрсұлтан Әбішұлыдан түйетін тағы бір тағылым, бұл мақсатын нақты анықтап, өз ісіне беріктігі және өмірдің бір орында тұрмайтындығын ескеріп, білімін үнемі жетілдіріп отыруға құлшыну. Ол білім мен ғылымға деген қызығушылығын ешқашан жоғалтқан емес, әрі білімін жетілдіріп отыруға әрқашан ұмтылып келеді.

1969 жылы партиялық қызметке орналасады, одан Теміртау қалалық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, қалалық партия комитетінде бөлім меңгерушісі, екінші хатшы қызметтерін атқарады.

1973-1977 жылдары Қарағанды металлургия комбинатында партком хатшысы, облыстық партия комитетінде екінші хатшы қызметтерін атқарады. 1979-1984 жылдары Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің хатшысы, 1984 жылы Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Министрлер Кеңесінің Төрағасы қызметіне тағайындалады.

1990 жылғы сәуірде Республика Жоғары Кеңесінде Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Президенті болып сайланды. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев кеңестік кезеңдегі қызметінде көптеген шараларды өткізуге ат салысып, ұйымдастырушылық дарынын жетілдірді. Бірінші мамырдағы халықтардың еңбек күніндегі шерулерді, Ұлы Отан соғысына қатысқан ардагерлермен жүздесулерді тағы басқа да шараларды ұйымдастыруы барысында өмірдің мәні мен мазмұнын жан-жақты қарастыруына жағдай жасады. Ол Ұлы Отан соғысы ардагерлерін кездестірді, олармен жиі сұхбаттасты, соғыстан мүгедек болып оралған жандардың жай-күйін, ал оралмағандардың отбасындағы қайғы қасіретін өз көзімен көріп өсті. Осындай ортада өскен болашақ Президент бейбітшіліктің маңызын таныды, оны жадына түйді. Назарбаевтың тағы бір тағылымы, халық үшін бейбітшіліктен асқан құндылық жоқ және болмайды да.

Кеңес Одағы басшыларының саяси қателіктері оның дүниетанымына әсер етіп, саяси тұлғасын қалыптастырды. Сол

кезеңдегі Кеңес Одағында біржақты жүргізілген саясат мемлекет пен оның тұрғындары арасында түсінбеушілік тудырып, ірі қақтығыстарға (Теміртау қаласындағы әлеуметтік негіздегі ірі қақтығыс, Ақмола қаласында неміс автономиясын құруға қарсы халықтың жаппай ереуілі, желтоқсан оқиғасы) әкеліп жатты. Н. Ә. Назарбаев осы кезеңдегі қызметі демократиялық саяси режимнің маңызын ашып берді, осы жағдайлар Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті мемлекеттің әрбір азаматының жеке бас бостандығы мен құқықтарының шектелмеуін, шешім қабылдауда, болашақта оның халыққа маңыздылығын анықтап, халықтың әлеуметтік-экономикалық пайдасын жан-жақты қарастырып барып қана жүзеге асыру ұстанымын қалыптастырды. Кеңестік кезеңдегі алған бұл сабақтарын Н. Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алған соң жеке тәжірибесі арқылы дәлелдеп берді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Буркитбай А., Ауанасова А. Нурсұлтан Назарбаев и казахстанская модель строительства (исторический аспект). – Алматы, 2012.

2 Видова О. Феномен Назарбаева / Ольга Видова. – Москва, 2020.

БІЛІМ МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚ

МУСТАФИНА Г. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Майкөңір ЖОББМ, Павлодар обл., Ертіс ауд.

Жастар еліміздің ертеңі. Осыны терең сезінген сайын, олардың тәрбиесіне ұлттық, имандылық тұрғысынан көп көңіл бөлуіміз – заман талабы. Сан ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы бар құндылықтар негізінде болашақ ұрпақты тәрбиелейтін мазмұнды ақпараттар өте көп. Елімізде болып жатқан саяси – әлеуметтік, мәдени – этникалық өзгерістер халыққа білім беру мен тәрбие ісінің мазмұнын түбегейлі өзгертуді қажет етіп отыр. Бүгінгі өмірді жалғастырушы ұрпақ бұл қоғамнан өзінің келешегіне не ала алады деген сұраққа жалпы қауым болып жауап іздестіруде.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесіндегі бірінші міндет – ол дүние жүзі елдерінде жастарды бейбітшілік рухта ынтымақтастыққа, руханилыққа тәрбиелеу және әлемдік мәдениет пен әр халықтың ұлттық мәдениетін кіріктіре меңгерту.

Екіншіден, жастардың бойындағы адами құндылықтарды: қайырымдылықты, сүйіспеншілікті дамыту, сөйтіп тәрбиелей отырып оқыту.

Үшіншіден, білім беру жүйесінің басым бағдарын жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғысынан кемелденуіне көңіл бөлу. Бүгінгі жаһандану үрдісінде әр ұлт, әр мемлекет өзіндік менталитетін, өзіндік бет-бейнесін сақтап қалуға тырысуда. Бізді де осы үрдістен алып шығар – ежелден қалыптасқан ұлттық құндылықтарымыз және білімді ұрпақ. Біз интернет жүйесімен, жаңа озық технологиямен, тіпті ғарышты игерумен де әлемді таңқалдыра алмаймыз. Санаулы жылдардан кейін еліміздегі барлық мектептердің материалдық - техникалық базасы әлемдік стандартқа сай болатынына шүбәміз жоқ. Сонда басқа елдерден немен ерекшеленеміз? Әрине ұлттық мәдениетімізбен, әдет-ғұрпымызбен, тіліміз, қазақы менталитетімізбен ерекшеленеміз. Осы тұрғыда білім үрдісінде ұлттық құндылықтарды дәріптеуді, оны білім мазмұнына енгізу арқылы ұлттық тәрбие беруді мұрат етіп отыр. Бұл орайда білім мазмұны арқылы бала рухын тербететін, жанын елжіреіп, масаттандыратын, ар намыс сезімін оятатын, білуге құмарлыққа, ақ көңілділікке ұмтылдыратын – нағыз ұлттық, қазақша сөйлейтін, өз бойынан ата – бабасының қаны мен рухын сезінетін, өз халқының би, батыр, шешен даналарының өнеге – үлгісін ұстанатын, міне осындай бойына қуат жинаған жас ұрпақ келешекте бәсекеге қабілетті, тәуелсіз еліміздің қорғаны болары сөзсіз. Ендеше қазақстандық білім моделі осыдан бастау алып, жас ұрпақты білімді, іскер білгір де білікті етіп өсірумен қатар оның адамгершілік бомысын, ішкі жан дүниесін орнықты түрде қалыптастыру болмақ.

Осы тұрғыда ұлттық құндылықтарымыз бен қазіргі кезде сабақтарда қолданылып жүрген жаңа технологиялардың ең тиімді элементтерін биология сабақтарында пайдалана отырып жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Елбасының халыққа арнаған Жолдауында: «Біз Қазақстанның барлық азаматтарының отаншылдық сезімі мен өз еліне деген сүйіспеншілігін дамытуға тиіспіз және оны қалыптастыру біздің басты міндетіміз» деген сөзін басшылыққа ала отырып, «Менің Отаным - Қазақстан» деп ойлайтын әрбір азамат ұлттық құндылықтарды бала бойына дарытатын тәрбие жұмысын жүргізуге міндетті. Қазақстан үшін білім мазмұнын жанарту мен ақпараттық өркениеттің талаптарына сай етіп лайықтап, жаңа педагогикалық технология мен инновациялық қызметтің әлемдік деңгейін қамтамасыз ете отырып, оны қазақ халқының ұлттық рухани

құндылықтарымен үйлестіре отырып, тәрбиелейтін ұлттық білім жүйесін құру – бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Біздің халқымыз өз ұрпақтарына ғасырдан - ғасырға ұлт қасиетін салт - дәстүрлермен, өнегелі әдет- ғұрыппен, үлгілі жөн жосықпен, әдепті ырым, тиыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл, инабатты қыз өсіріп отыр. Қазақ халқының әлеуметтік өмірін, тұрмыс ахуалына сәйкес қалыптасқан ырым-тиымдар бұлжытпай орындайтын заң ретінде қабылданып, баланы иманды болуға, кесепаттан аулақ болуға тәрбиелеген. Яғни, әрбір жасқа ұлттық тәрбие мен ұлттық идеология әрқашан серік болуға тиіс. Сонда ғана олар бабалар ізімен жүрген болады, бабалардың алдындағы борышын өтеген болады. Жалпы әр ұлттың өсіп, жетіліп келе жатқан жеткіншек ұл-қыздарының өз елінің тілін, ділін, әдет - ғұрпын, дәстүрін, тарихын, мәдениетін жете меңгерулеріне де бірден-бір атсалысатындар да осы күнгі ұстаздар мен тәлімгерлер.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаншыл сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, қарттар үйіндегі аталар мен әжелер, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын-алып, болдырмаудың негізгі жолы.

Сабақты үнемі бір сарынды, бір деңгейде ұйымдастыру, баланың тез шаршауына, қабылдау мен ойлау әрекеттерінің тоқырауына, қызығушылығының төмендеуіне әкеліп соғады. Сондықтан пәндерді оқытуда да, сыныптан тыс жұмыстар жүргізгенде де жаңа технология элементтерін негізге ала отырып жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беруді, қазақтың салт- дәстүрлері, әдет-ғұрыптары туралы түсінік беруді, пайдалы, қажетті дүниелерді үнемі насихаттап отыруды дағдыға айналдыру қажет.

Қазіргі Қазақстанның білім аясының ахуалы ұлттық рухтағы бағдарларды, адами құндылықтарды, салт-дәстүрлерді, ойлау тәсілі мен тілді жаңғыртуды талап етеді. Дамыған елдерден қалмай

отырып, Еліміздің ұлттық білім жүйесін қалыптастыру керек. Бұл білімді техникалық ақпараттық қамтамасыз етудің әлемдік деңгейіне жету мен жалпыадамзаттық құндылықтарды дәстүрлі ұлт жүйесімен байланыстыру арқылы қол жеткізуге болады. Осы жерде зерттеуге ұсынылып отырған идея әлемдік практикада өз тәжірибесін берген құбылыс болып табылады.

Қазіргі әлем әдебиетінің ХХІ ғ. ұсынған құндылықтары: адам құқықтары, демократия, азаматтық қоғам, толеранттылық, орнықты даму және т.б. Мәдени сабақтастыққа негізделген Жапония, Оңтүстік Корея, Кувейт, Бразилия елдерінің әлеуметтік тарихи тәжірибесі дәстүрлі құндылықтармен заман талабына сай мәдени жаңашылдықтарды үйлесімді біріктірудің өркениеттілікке жету жолының мүмкіндігін көрсетеді. Қазақ халқының да мыңжылдық көшіне қосатын мәдени құндылықтар жетістіктері жеткілікті.

Педагогикалық сөздікте «Құндылық» – адамның ішкі құқы, ізгілігі, адамдармен қарым-қатынасы, іс-әрекет кезіндегі көрсетілетін қайырымдылығы, тұрақтылығы, мейірімділік тәрбиесі» делінген.

Педагогикада «Құндылық» оқу мен тәрбие жұмысы арқылы жүзеге асады. Ал ұлттық құндылық белгілі бір ұлтқа тән, адам болмысындағы, қарым қатынасындағы адами құндылықтың, ұлылықтың жетілген жемісі. Құндылықтар жүйесі белгілі әлеуметтік-этникалық қауымдастықта қалыптасып дамитын болғандықтан ол ауқымдағы мәдени, тілдік, идеялық, мұраттық маңызы зор.

Ұлттық құндылық дегеніміз – адамзаттық құндылықтардың құрамдас бөлігі және әр ұлттың қоршаған табиғат ерекшеліктеріне қарай өмір салты негізінде ғасырлар бойы жинақталған тұрмыстық және рухани мұрасы. Елді елден, халықты халықтан айыратын бірден-бір белгі - оның ұлттық құндылықтары. Қазіргі кезең – ұлттық құндылықтардың жойылып бара жатқан кезі. Ұлттық құндылықтар ұлттық идея негізінде құралады.

Біз, ұстаздар кез келген пән сабақтарында халық даналығын, күдіретті сөз зергерлері – жыраулар мен шешендердің, ақындардың нақыл, өсиет сөздерін, классик жазушыларымыздың қанатты сөздерін ұлттық санамызға тығыз байланыстыра отырып пайдалану арқылы білім беруіміз шарт.

Осы орайда, негізгі көңіл бөлетініміз: тілге қабілеттілікті дамыту халық педагогикасының өзекті арналарымыздың бірі болып табылады.

Қысқасы, әрбір ұстаз өзі өтетін әр сабақты қазіргі заман талабына сай қазақ этнопедогогикасы және оның негізі халық педогогикасымен байланыстыра отырып оны тәрбиемен ұштастыра білім берсе, өз елін сүйетін жастарды әрі ұлттық рухы қалыптасқан өскелең ұрпақты даярлап шығара алмақ. Бұған бұрынғы ата - бабаларымыз айрықша көңіл бөліп, ұрпағының білімді, ойлы да байсалды болуын мақсат етті. Мұны біз бала бойына сіңіре отырып білім нәрімен сусындата алсақ, ұтарымыз көп. Ал бұл асыл мұраларымызды бала тәрбиесінде орынды пайдалана білу әр ұстаздың біліміне байланысты. Ол үшін өзіміз білімді әрі білікті болуымыз керек. Сонда ғана ұлттық білімді қалыптастыра аламыз. Демек, оған қол жеткізу өз қолымызда.

Жаңа дәуірдегі «қазақ ұлттық мектебі» дегеніміз қандай мектеп, оның негізгі қызметі, мақсат-мүддесі, ұстанымдары мен тұғыры қандай, ол қай бағытта жұмыс жасауы қажет? Сонымен ғылыми педагогикалық тұрғыдан жүйелі зерттелуі, қазақ ұлттық мектебінің теориялық - әдіснамалық негізін, ғылыми- тұжырымдамалық ұстанымдары мен модельдік үлгілерін, даму үрдісін анықтау талап етілуде.

Қай ұлттың, қай халықтың болсын кемеліне келіп толысуына, рухани өсуіне, әдеби-мәдени дамуына басты ықпал жасайтын негізгі тірек-ұлттық мектеп.

Қазақ тілінде оқытатын мектептердің басты міндеті – өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін, дінін қастерлейтін және оны жалпы адамзаттық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін ұлтжанды тұлға тәрбиелеу.

Қазақстан үшін білім мазмұнын жаңарту мен ақпараттық өркениеттің талаптарына сай етіп лайықтап, жаңа педагогикалық технология мен инновациялық қызметтің әлемдік деңгейін қамтамасыз ете отырып, оны қазақ халқының ұлттық рухани құндылықтарымен үйлестіре отырып, тәрбиелейтін этностық-мәдени білім жүйесін құру–бүгінгі күннің келесі мәселесі.

Ұлттық тіл - әр халықтың өзіндік ой-санасы мен парасатын, бүкіл болмыс тіршілігі мен сезім-түсінігін ұрпақтан – ұрпаққа жеткізуші күретамыр. Онсыз халық аты бар да, заты жоқ тобыр болмақ. Жан-жақты мәдениетті тұлға – беделді тарихи сана иесі. Нақ осы тарихи сана этностық та, жалпы мемлекеттік те сананың негізі болып табылады. Айналып келгенде, тарихы бар халықтың ертеңі нұрлы болмақ

Сабақтарда қолданатын жаңа технология және ұлттық элементтерді бірнеше топтарға бөліп, жүйелеуге болады.

1. Сөзжұмбақты сабақта қолданған кезде сабақтың мазмұнын ашу үшін қандай да бір ұлттық элементтердің сөздерін келтіруге болады.

Сабақта сөзжұмбақтарды пайдалану оқушыларды ойлауға, тапқырлыққа, байқампаздыққа баулып, көп білуге, жан - жақты ізденуге ынта-жігерін арттырады.

2. Салауатты өмір салтын қалыптастыруда ұлттық ойындар және ұлттық тағамдардың маңызы өте зор екенін оқушылардың санасына жеткіземіз. Ұлттық ойындардан асық иіруді оқушыларды тарауды қайталаған кезде қолданған тиімді.

3. Киіз үйдің құрылысы. XX ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан бастап қазақ мемлекетінің жеке шығуы ұлттық мәдениетін, оның ішінде киіз үй қадірі мен орнын өз дәрежесінде қайта көтеріп, ұлы бабаларымыздың киелі рухының қайта дәріптелуін, ұлттық бұйымдар туралы ұғымдарын кеңейту.

4. «Сөздің көркі – мақал». Қазақ халқы – ежелден сөз қадірін біліп, қасиетті сөздерді қастерлеп аузынан тастамай, өнеге ретінде данышпандығын өлеңмен өрнектеп, терең мағыналы сөздермен зерлеп, келе жатқан халық. Сөз зергерлерінің аузынан шыққан мәтелдер мен мақалдарды ретіне қарай қолдану ұрпақ тәрбиесіне көп себебін тигізеді. Сондықтан барлық салт-дәстүрлерімізге байланысты мақал-мәтелдерді сабақтарда көптеп қолдануға болады.

а) Ата-бабамыздың өсімдіктерді ежелден қастерлеп, қадір тұтып келгендігіне өсімдіктерге арналып қойылған адам, жер – су аттары дәлел. Осыған байланысты шөп, жер, су, аң, құстардың аттарын жеке жинақтап, кейбір тақырыптарды өткенде сөзжұмбақтарға қолданған тиімді.

ә) Қазақ халқының ата - кәсібі мал өсіру болғандықтан төрт түлік мал туралы және олардан алынатын өнімнің пайдасын қалай қолданып келгені туралы, құстар мен табиғаттағы аңдарды қалай қорғап, олардың кейбір ерекшеліктерін пайдалана білгенін оқушыларға қосымша түсініктемелер беріп отыруға болады. Мысалы: үкі тырнағы, кірпі тікені, борсық ішегі, т.б.

Тәуелсіз Қазақстанның әлемдік өркениетке жетудегі бірден - бір дара жолы – білім жүйесі. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8- бабында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Сондықтан қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үдерістерін технологияландыру мәселесі қойылып отыр [1, 3 б.].

Жаңа технологияны меңгеру оқытушының өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, білім

алушыны өзіндік жұмыс атқаруына және ең басты мәселе - білім сапасын арттыруға көмектеседі. Қазіргі оқыту барысында оқытушы қолданып жүрген көптеген технологиялар жеке тұлғаның жетілуіне, оқытудың тиімділігінің негізін құруға бағытталған.

Білім беруде қолданыс тапқан жаңа инновациялық технологиялар мыналар:

Саралап-деңгейлеп оқыту;

Лысенкованың тірек сигналдары арқылы жеделдете оқыту;

Ізгілендіру технологиясы (білім алушының өзін - өзі тану, қабілет қызығушылығын дамыту, тәрбие негізгі роль атқарады, салауатты өмір салты, сенімділікпен қарау, күштеусіз шығармашылыққа жетелеу);

Проблемалық оқыту технологиясы (проблемалық жағдаят туғызу);

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы;

Кейс технологиясы (Кейс амал-тәсілінде басты назар білім алушылардың ұсынылған шынайы немес қиялдық жағдаяттарды талдауы және осы жағдаятқа өзіндік баға беруі, өзінің ой-пікірін нақты әрі толық айтып беруі, т.б.); Модульдік оқыту технологиясы;

Ұжымдық оқыту технологиясы [2, 12 б.].

Осы инновациялық технологиялар негізінде оқытушы мен білім алушы мынадай нәтижеге қол жеткізеді:

Түрлі әдіс- тәсілдерді пайдалану сабақтың мәнін терең ашуға көмектеседі;

Білім алушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады;

Әрбір білім алушының деңгейі анықталады; Білім алушыларды түгел бағалауға болады;

Білім алушылардың жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауға, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады [4, 35 б.].

Қазіргі таңда оқытушыларға осы педагогикалық жүйені дамыту, оны тәжірибеде пайдалану шарт. Бұл жетістіктерге арнайы курс, тәжірибе алмасу, біліктілігін арттыру оқытулары және жалықпай іздену арқылы жетуге болады.

Қорыта айтқанда, біз тәрбиелеп отырған жеке тұлға білімді, білікті, іскер, еңбекқор, рухани жетілген, ұлттық болмысы шындалған, білімнің әлемдік кеңістігіне шыға алатындай әрі мейірімді болуы тиіс.

Шығыс даналығымен айтсақ, «Біліммен қарулану - батырлық, білімді жетілдіру - даналық, ал оны тиімді қолдану - іскерліктің жоғарғы деңгейі».

ӘДЕБИЕТТЕР

1 ҚР Президенті- Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

2 Бағзыбекова Н. Білім сапасын арттырудың алғы шарттары //«Қазақстан мектебі» №10, 2013 жыл.

3 Игенбаева Б. Жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқыту әдістемесі. 646,2005 ж.

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ – ЕЛ ҚАЗЫНАСЫ

ОМАРХАНОВА А. Н.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Бірлік НЖББМ, Павлодар обл., Ертіс ауд.

Оқушыларға ұлттық тәрбие берудің негізі мектепте қаланады. Әдебиет көркем сөз өнері болғандықтан, бұл сабақта әрбір сөзінде шығарманың көркемдігі мен тіл шеберлігіне көңіл аударып оқушыны терең тебіренгізіп, әсерлендіріп, оқушыларды сөз құдіретін сезінуге баулыса, мұндай сабақ әдебиеттік біліммен қатар ұлттық тәрбие бере алады.

«Терең білім – теңдесіз қазына» деген халқымыз. Білім – оқушының ақыл – ойын дамытатын парасаттылық, ұлтжандылық, адамгершілік, қасиеттерін қалыптастыратын ең негізгі құрал.

«Қазақтың өзіндік ұлттық қасиеттерінің қайта қалыптасуына қамқорлық жасау – менің президенттік те, перзенттік те парызым» – деп Елбасымыз атап көрсеткендей, бүгінгі қоғам талабына сай білім мен тәрбие беру ісінің негізгі міндеттерінің бірі - ұлттық рухани құндылықтарды сақтай отырып әлемдік өркениеттің даму көшіне ілесу [1, 2 б.] Оқу-тәрбие үрдісін ұлттық негізде ұйымдастыру мәселесіне ерекше мән берілуі тиіс. Бұл жерде ұлттық құндылықтар қазынасы болып табылатын халқымыздың бай мәдени мұрасын, ондағы педагогикалық ой - пікірлерді пайдаланудың маңыздылығы айқындала түседі.

Жас ұрпақты отансүйгіштікке, адамгершілікке тәрбиелеуде, ұлттық сана-сезімді қалыптастыруға ықпал ететін Әбділда Тәжібаевтың шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой - пікірлері қазақ педагогикасына нақты үлесін қосатыны даусыз. Әбділда Тәжібаевтың поэзиясын бір де – бір ақынның туындыларымен шатастыру мүмкін емес. Оның поэзиясы – тың ізденістің, жоғары мәдениеттің, кәнігі шебердің поэзиясы деп айтуға болады. Поэмалары қазақ әдебиетінде озық үлгідерді қалыптастырды.

Қазақ этнопедагогикасын зерттеуші ғалымдардың пікірінше, шығармашылығы арқылы тәрбие мектебіне айналған ғұлама - ойшылдармен ақын - жыраулар, т.б. ұрпақ тәрбиесіне өнегелі өсиет айта білетін тұлғалар «тәлімгер» деп аталған [2, 26 б.]. Осы пікірлерге жүгіне отырып, Әбділда Тәжібаевты тәлімгер - ақын ретінде қарастырамыз. Себебі Әбділда Тәжібаевтың шығармаларындағы педагогикалық құнды ой - пікірлер жастарға білімдік және тәрбиелік қасиеттерді қалыптастырудағы мүмкіндіктерімен айшықталады. Әбділда Тәжібаевтың өмірі мен қоғамдық қызметі, жастарға өнеге қалдырған мұрасы - ұлттық үлгідегі педагогикалық құрал, ақын шығармаларының құндылығы уақыт озған сайын әлеуеті арта түсетін рухани қазына болып табылады.

Ә. Тәжібаев поэзиясының ең басты мақсаты мен негізі ұстаздық, үйретушілік қызмет екендігіне көзімізді жеткіземіз. Өйткені, поэзияны тәрбие құралы деп қараған Әбділда ақын «Өлеңнің өмірге ұқсауы жетімсіз, өмірдің пафосы, оның ең басты мақсаты, оның ұйтқысы мен негізі жырлануы керек [3, 77 б.]. Әйтпесе поэзия ұстаздық, үйретушілік қызметін атқара алмай қалады» деген қағиданы ұстанып, өз шығармаларында тәрбие мәселесіне кеңінен тоқталғанын көреміз. Әбділда Тәжібаев өзінің шығармашылығы арқылы жас ұрпаққа тәрбие берудің мазмұнының байып, тәрбиелік ұғымдардың мағыналық тұрғыдан ашылуына және оның маңыздылығына ой - пікірін білдіреді.

Әбділда Тәжібаев тікелей педагог болмаса да өз шығармашылығын жастарға тәлім-тәрбие беруге арнағанын байқаймыз. Ақындық бейнесі адами абзал қасиеттермен қалыптасқан азамат ойы мен сөзін өзінің адамгершілік кеңістігінде тоғыстырады. Өмірді сүю арқылы адамзаттың бәрін жақсы көретін ақынға тән адами ізгі сапалар Әбділда Тәжібаев дүниетанымына негіз болғандығын аңғарамыз, Өзінен бұрынғыларды құрметтеу, өзінің замандастарын сыйлау, кіші буынға ізет білдіру сияқты азаматтық ұстанымдары арқылы жалпы оқырмандарын жақсылыққа үндейді, ізгілікке шақырады. Тәлімгер - ақын қарастырған тәлім - тәрбиелік ой - пікірлердегі ұрпақ тәрбиесінде дәріптелер аталмыш жоғары сапалар шынайы адамгершілік. Достастық, ынтымақтастық, өзара көмек негізінде және кішіпейілділік және т.б. адами қасиеттерге көзделгендігі анықталады.

«Ойсыздық, идеясыздық - көзге байланған қара орамал» деп Әбділда Тәжібаев кез келген істі ақылмен шешіп, ой таразысына салу қажеттігін айтады.

Ұлттық тәрбие дәстүріміздің арқауықайырымдылық кішіпейілділік, зеттілік, инабаттылық, үлкенге құрмет көрсету, сыйлау, ар-ұятты сақтау, қамқоршылық қасиеттері отбасынегізінде қалыптасатынын ақын өз шығармашылығында айқын көрсете білген. Тәлімгер - ақын өз туындылары арқылы игі қасиеттерге баулып, адамгершілігі мол тұлғаларды дәріптеп, әсерлі де тартымды суреттеумен қатар менмендік, жағымпаздық, екіжүзділік көлгірсеу сияқты пасықтыққа тән қылықтарды түйреп - мінейді. Осыдан байқайтынымыз, Ө. Тәжібаев адами құндылықтарды, жақсы мінезбен жаман мінезді салыстыру арқылы жастар бойына егуге тырысқан, яғни жаманның жамандығы әрқашан жақсымен қатар тұрғанда ғана көрінетінін ақын терең ұғындырады.»Жақсының жарқылдаған жаны жомарт, жаманның жаны бейім дұшпандыққа» дейді ақын. Әбділда Тәжібаев шығармашылығын зерделей келе тәлімгер-ақын жастарға эстетикалық тәрбиені төмендегі тақырыптағы өлеңдер негізінде үлгі еткенін: туған жер табиғатының сұлулығын, табиғатағы жыл мезгілдеріне қатысты әдемілікті (қыс, көктем, жаз, күз) қазақ халқының ұлттық болмысындағы сұлулықты (қазақ қыздарының), табиғаттағы жеке құбылыстар әсемдігін (тау, жер, т.б.), төрт түлік малдың сұлулығын, қасиеттілігін (жылқы, түйе, т.б.) дәріптеу арқылы сезімге әсер етіп эстетикалық талғам қалыптастыруға, әдемілікті бағалай білуге үйретуге ұмтылғанын аңғарамыз. Ө. Тәжібаев шығармашылығы жас ұрпақты еңбексүйгіштікке дағдыландыруымен қатар еліне адал қызмет ететін тұлғаларды тәрбиелейтін педагогикалық идеяларымен де құнды. Оны ақынның еңбек озаттарының өнегелі өмірін жас өрендерге үлгі етіп, табиғат көрінісімен және еңбек күйімен байланыстыра жұмысшы бейнесін сомдауы, еңбекті байлық, молшылық көзі ретінде насихаттауы, жердің қадір - қасиетін ұғындырып, егер еңбек ете білсең берер пайдасы мол екенін баса айтуы, жұмысты жат санайтын жалқауларды, онай олжа тапқысы келетін жатыпшішерлерді аямай сынға алып, оларды қоғамға зиян тигізушілер қатарына қосуы арқылы келешекте жастарға сабақ болсын деген ұғымымен үйрету, үлгі ету, мадақтау әдістерімен жүзеге асыра білуінен байқауға болады.

Өйткені ақын - кәсіби қызметін атқару үстіндегі еңбекқор тұлғаның шын көңілімен қызмететкен мамандығын мақтан тұтып, еңбек арқылы бейнеленетін сұлулықтың шынайы көрінісін жасайды. Ақын - тәлімгер эстетика мен еңбек тәрбиесін біріктіреді. Еңбек іс-әрекеттегі сұлулықты дәріптейді.

Әбділда Тәжібаев патриоттық тәрбиеге ерекше назар аударды біз көреміз. Ақын-тәлімгер болашақ ұрпаққа туған жері мен елін ұсынады

- туған жерге, сіздің рулық парызыңызды түсіндіріңіз махаббат пен мақтанш тәрбиесіне көп көңіл бөлінеді ұлттық ар-намыс, қайталанбас ерлік жастарын аудару, тәрбиелеу қажет деп санады.

«Халықтың қуаты тілдің қуаты. Біз ең сөйлейтін ана тіліміз ең айтқыш, ең білгір ең бай тілдердің біріне айналдыруымыз керек. Бұл бүгінгі біздің, ертеңгі жас ұрпақтың міндеті» деп қазақ тілінің мәртебесін көтеруді, қасиетін арттыруды көздеген. деді ол. Сонымен қатар, Әбділі Тәжібаевтың ертеңгі жастарға мол сенім артып, оларға ой салуының өздері де оларды елжандылыққа тәрбиелеп, мемлекетіміздің өркендеп, өсуіне үлкен жауапкершілік сезімін жүкттейді.

Тәжібаев шығармашылығындағы бауырмалдық сезіміне тәрбиелейтін педагогикалық идеялары өзіне ұлт өкілдеріне, олардың тіліне, мәдениет пен өнерге құрметпен қарау жүйесін қалыптастырып. Қазақстандағы ұлттар ауызбіршілігіне де өз септігін тигізіп, елімізде тыныштық пен бейбітшілікті сақтауда да аса құнды екенін дәлелдеді.

Әбділдә Тәжібаев шығармалары білім беру жүйесіндегі білім мен тәрбиенің ұлттық мазмұнын алуға, ұлттық құндылықтардың нәріптелуіне үлес қосары күмәнсіз. Олай дейтініміз, Әбділдә Тәжібаев шығармашылығының мектеп бағдарламасында оқылуы жас - өндірушілердің біліміне, тәртібіне әсер ететін тәрбие құралы ғана емес, сондай-ақ, жоғары оқу орындарындағы жастардың да танымы мен көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндігі мол.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 ҚР « Қазақстан - 2030» стратегиясы Алматы. 1997.
- 2 Қ.Бөлеев, Т. Бөлеев. Тәрбие-тәрбие зертанасы. «Қазақстан мектебі», №9, 1996. 44-46-б.
- 3 Ө. Тәжібаев. Бес томдық шығармалар жинағы. Алматы. Жазушы, 1981. Т. 5. Проза. 720-б.

ПАТРИОТИЗМ И ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ

САУЛЕНОВА К. М.

учитель русского языка и литературы, Коскольская СОШ,
Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Патриотизм - сложнейшая черта морали. В нее входит целый ряд, комплекс различных проявлений: любовь к Родине, чувство гордости зр свой народ, его труд, ненависть к врагам Родины, ее угнетателям, а также деятельная борьба за процветание своего Отечества. Все

эти черты находят свое воплощение в гражданственности. В ней выражена самая высокая мотивация поведения, определяемая его общественным долгом, назначением человека в обществе. В ней выражаются такие интегральные свойства, как честь, чувство собственного достоинства, гордость за свою принадлежность к родному краю. В ней обнаруживает себя общественная активность: не только стремление, но и умение вносить в жизнь улучшения при помощи полезных общественных дел.

Как сказал Н. А. Назарбаев: «Патриот – тот, кто носит это в сердце» [1, 2 с.]. Поэтому понятие патриотизма не может определяться только любовью к малой или большой Родине. Большая жизнь маленького человека начинается с любви к семье, к земле, а далее идет осознание своей страны, ее особенностей, определяемых миром, конфессиональной слаженностью, интернациональным воспитанием, философией нашей жизни, религией, духовно-нравственными ценностями. Все это проходит через патриотизм.

Патриотизм – это чувство гордости своим отечеством, его историей, свершениями. Это стремление сделать свою страну краше, богаче, крепче, счастливее – в этом национальная гордость и достоинство народа, сплоченного патриотическими чувствами как общественным цементом. Патриотизм как возвышенное чувство, незаменимая ценность и источник, важнейший мотив социальной значимой деятельности, наиболее полно проявляется в личности, социальной группе, достигшей высшего уровня духовно-нравственного и культурного развития.

В школьном возрасте необходимо начать целенаправленную работу по воспитанию истинного патриотизма. Большим потенциалом для формирования гражданского мировосприятия обладают уроки русского языка и литературы. На уроках русского языка необходимо использовать тексты для изложения, темы для сочинения соответствующей тематики. К произведениям патриотического содержания следует относиться особенно бережно, находить положительное и отрицательное в поступках различных героев. Следовательно, педагогу дано широкое поле деятельности по воспитанию патриотизма и гражданственности школьников на уроках русского языка и литературы.

Учебный предмет – это приспособленная к изучению та или иная научная дисциплина или область деятельности. Русский язык относится к числу важных учебных предметов, составляющих вместе с другими дисциплинами основу среднего образования выпускников.

В разные периоды развития отечественной школы состав учебного предмета «Русский язык» менялся в зависимости от общих его целей и специальных целей изучения русского языка, от уровня развития науки о русском языке и наук психолого-педагогического цикла. В отличие от остальных учебных предметов, русский язык как родной выполняет две функции: он является, во-первых, предметом изучения и, во-вторых, средством изучения всех остальных дисциплин. От уровня его преподавания во многом зависят успехи учащихся в овладении как самим русским языком, в качестве средства общения во всех формах его применения, так и всеми остальными учебными предметами [2, 21 с.].

Основная цель обучения русскому языку в школах состоит в том, чтобы обеспечить языковое развитие учащихся, помочь им овладеть речевой деятельностью на русском языке: сформировать умения и навыки грамотного письма, рационального чтения, полноценного восприятия звучащей речи, научить их свободно говорить и писать на родном языке, пользоваться им в жизни как основным средством общения. Теория приближена к практике. Она вводится для того, чтобы помочь учащимся осознать свою речь, опереться на речеведческие знания как на систему ориентиров в процессе речевой деятельности, овладеть навыками самоконтроля. Целесообразно использовать на уроках русского языка местный краеведческий материал, так как он очень удобен для анализа, полезен при записи различного рода примеров. В то же время он заставляет школьников осознать и задумываться над многими вопросами жизни, помогает осознать свой гражданский долг и полюбить свой родной край. Краеведение является одним из эффективных средств патриотического воспитания, так как соединение учебно-познавательной работы с воспитательными задачами происходит здесь естественно. Краеведческая работа представляет блестящую возможность реализовать идею межпредметных связей, органично связывать классные занятия с факультативными и внеклассными мероприятиями. Например, в ходе изучения фонетики школьникам можно предлагать для фонетического разбора и транскрибирования слова, фразы, предложения о родном крае. Изучая морфологию можно также использовать краеведческий материал, например, при изучении разделов собственные и нарицательные имена существительные; качественные, относительные и притяжательные имена прилагательные; числительные; деепричастия и причастия. Большие возможности имеет краеведение при изучении раздела «Лексика». Школьники знакомятся с особенностями местного

диалекта, изучают историзмы и архаизмы своего края. Неоценимую помощь в этой работе может оказать словарь В.И. Даля [3, 24 с.].

Большую роль в воспитании патриотических качеств у школьников на уроках русского языка играют тесты. Текст - сочетание предложений, связанных между собой по смыслу одной темой. Предложения, даже сложные, почти никогда не употребляются в речи изолированно. Они связаны с другими предложениями по смыслу и грамматически и, объединяясь с ними, образуют текст. В отличие от предложения, которое позволяет выразить мысль, текст обеспечивает развитие мысли, развитие повествования. Каждое последующее предложение не только повторяет тему предыдущего, но и развивает его мысль, добавляя к высказанному нечто новое, которое сообщается обычно в конце предложения; при чтении (произнесении текста) новое, сообщаемое последующим предложением, всегда выделяется голосом. Тексты с использованием краеведческого материала (из истории улиц, города, зданий) можно использовать для написания диктантов: свободных, творческих, выборочных и других. Тексты патриотического содержания можно использовать на уроках развития речи при написании изложений и сочинений. Данные виды работ по развитию связной письменной речи издавна практикуются на уроках русского языка. Изложение - вид работы, в основе которого лежат высказывания, создания текста на основе данного. Изложение занимает большое место в учебной деятельности, являясь для учащихся средством усвоения, а для учителя - одним из средств проверки усвоения учебного материала. Изложение служит развитию памяти, мышления и речи учащихся [3, с.26]. Сочинения, проводимые на уроках русского языка, по тематике делятся на две большие группы: сочинения на лингвистические темы и сочинения на темы из жизни (свободные темы). В современной программе сочинения на темы из жизни занимают в практике работы учителя-словесника большое место, что объясняется их широкими воспитательно-образовательными возможностями. Темы для сочинений должны быть близкими школьникам, затрагивать их интересы и стремления, опираться на жизненный опыт ребят («Город, в котором я живу», «Моя улица», «Моя малая Родина», «Памятники моего города»...).

Таким образом, педагог-словесник обладает большим количеством краеведческого материала, используя который, может эффективно работать над воспитанием патриотизма школьников на уроках русского языка.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Казахстанская Правда №22, 2011.
- 2 В.В. Вальяминов – Зернов. Педагогика и психология. 1999.
- 3 С.И. Самыгин. Педагогика и психология., Ростов на Д., 56 с. 2002.

МӘДЕНИЕТ – РУХАНИ БАЙЛЫҚ

СМАГУЛОВА Г. Ш.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№ 3 Ертіс ЖОББМ, Павлодар обл., Ертіс ауд.

Болашақ педагог мамандарды ертенгі күні рухани тәрбие үлігісін көрсете білуге дайындау қажеттігі кун санап өсіп келеді. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін тұлғаға дүниенің біртұтастығын бейнелейтін сана қалыптастыру жүйесін анықтау шарт. Бул орайда саяси, әлеуметтік, экологиялық, экономикалық қарама-қайшылықтарды жеңіп, өзіндік шешім табу үшін шынайы білім қажет. Ол белгілі бір білім, іскерлік, дағдының жиынтығы ғана емес, тұлғаның дүниетанымын, руханилығын байытатын мәдениетке бағытталған жұртқа ұқсамайтын бөлек болмыс - бітімін даралап, өзіндік тағдырын айқын - болуы тиіс.

Елбасы Қазақстан халқы Ассамблеясының XXI сессиясында «Қай халықтың болмасын өзге ұлттың бет - бейнесі, рухани дайындайтын басты белгісі - мәдениеті. Мәдениет болмысы, жаны, ақыл - ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениетті алтын қорына қосқан үлкенді - кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп тек өзінің ұлттық мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады...» – деген [1, 2 б.]. Қазақстан мемлекетінің қашан да ұлттар арасындағы татулық, тең құқықтық, толеранттықты, т.б. кездей отырып ұлттық рухтың күшеюін қолдайтындығын айғақтайды. Өткен уақыт мәдениеті жолы, болашағының сатысы. Ендеше бұрынғы мәдениет туындыларын қазіргі сана дәрежесі негізінде қоғамның осы заманғы қалпына сәйкес бағалау жан - жақты ойлауды қажет етеді. Мәдениет философиялық, психологиялық, педагогикалық ой - толғамның аса маңызды, терең теориялық мәнді ұғымдарынан тұрады. Сондықтан да мәдениет ұғымы қоғам өмірінің түрлі салаларына байланысты жиі пайдаланылады. Әрбір тарихи дәуірдің өзіндік мәдениеті болатыны сияқты әрбір халықтың өзіне ғана тән мәдени дәстүрлері болады. Бұдан мәдениеттің көп

түрлілігі ондағы жалпылықты, әмбебаптықты теріске шығарады деген қортынды жасауға болмайды. Керісінше мәдениеттің нақтылы тарих туралы оның мазмұнының күрделілігін және ондағы жалпы ерекшелікті білдіреді. Көпшілікке арналған әдебиетте мәдениет мәселесі рухани, көркемдік салалармен байланыстыра қаралады. Әрине, мәдениет адам әрекетінің саналы қызметінің көрінісі екендігі белгілі. Және де мәдениет ұғымының қоғамдағы гуманитарлық білім шеңберін кеңейтіп, кең саланы қамтитындығын ескерген жөн. Мәдениет тарихи үрдістермен ұштасып, сол тарихи үрдістердің тікелей туындысы екендігі. Сонымен бірге мәдениеттің бір ерекшелігі бойында сабақтастықты терен сақтай білуінде. Мәдениетті тусіну үшін тарихи дәуірді білу, ондағы өндірістік қатынастардың қандай болғанын анықтап, өмір салты, рухани дүниесі қандай ерекшеліктерімен анықталатындығын ажырата білу қажет. Мәдениетті ал әрекетінен, оның өзгертуші қызметінен бөліп алу мүмкін емес. халықтық мұра, ол адамның өзі, оның өткен өз қоғамның кез келген саласында жаһандану үрдісіне сәйкес мәдениет және өркениеттілік туралы қобалжулар мен пікірталастар жиі байқалады. Бұл ұғымдар біріне-бірі өте жақын болғанымен, бір емес. Жалпы, мәдениет адам баласының ақылымен, қолымен жабайы табиғаттан бөліп алып өндеген заты, құбылысы. Біз оның материалдық тұстарын емес, рухани, тәрбиелік мәнділігіне баса назар аударғымыз келеді. Жалпы адамзаттық мәдениет ұлттық мәдениеттерден құралады десек, олар сол мәдениеттердің жай жиынтығы емес. Ұлттық мәдениетсіз жалпы адамзаттық, интернационалдық мәдениеттің де болуы екіталай. Кеңес үкіметі жылдарында пайда болған мәдениеттердің ұлттық нигилизм идеяларын қолдағанын уақыт көрсетті. Оның мәдениет дамуындағы сабақтастықты, мирасқорлықты теріске шығарып қана қоймай, сонымен бірге мәдениеттегі ұлттық дара жетістіктерді түсінуді бұрмалап, мәдени - тарихи үрдістердің заңдылығын мойындамауы. Ұлттық мәдениетті ұлттар мен халықтың тарихынан бөліп алып қарауға болмайды. Ұлттық мәдениет ұлттық. халықтық дәстүрлерден дем алады, сол дәстүрлердің даму дәрежесінің көрсеткіші болады. Халық тарихынан тысқары, оның өмір салтынан оқшау ұлттық мәдениеттің болуы мүмкін емес, Бірақ қай ұлт қай халық болсын, басқа ұлттар мен ұлыстар мәдениетінің ықпалына ұшырамай тұра алмайды. Сондықтан әрбір ұлттық мәдениетте жалпы адамзаттық, интернационалдық мәдениет элементтері кездеседі. Олар мәдениеттегі интернационалдық пен халықтар бірлігін, олардың өзара тұтастығын, өзара түсінісін, өзара мәдени қарым - қатынасын, бірін - бірі сыйласуын білдіреді. Сонымен бірге әрбір ұлттық мәдениет өз дамуында түрлі

дәрежеде болуы ықтимал. Бірақ, ұлттық мәдениеттің бірі озық, ал екіншісі дамымаған деп, барлық мәдениетті бір ретке салып бағалау дұрыс емес. Адамнан тыс мәдениет те, өркениет те болмайды. Адам мәдениеті тәрбиеленетін үрдіс. Қоғамның әр мүшесін тәрбиенің жалпы адамзаттық құндылықтары аспектілерінде тәрбиелеу - азаматтық тәрбиенің басты мақсаттарының бірі. Азаматтық мәдениет, басқа ұлт, дін, нәсілдерді құрметтеу, ізгілікті, толеранттық тәрбиенің негізі арнайы мақсат ретінде білім беру орындарында қаланады. Ондағы негізгі бағыт жас ұрпақты отаншылдық, ұлтжандылық рухта тәрбиелеп, басқа азаматтар мен мемлекеттік билікті сыйлауға үйрету, ұлтаралық сыйластық сезімдерін дамыту. Бұл өте күрделі мәселе, Мағжан Жұмабаев тәрбиедегі мақсатты баяндай келе бұл туралы «Тәрбиедегі мақсат адамды һәм сол адамның, ұлттың асса, барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі - әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі әрбір ұлт бақытты болса, адамзат дүниесі бақытты» деп дәл айтқан [2, 26 б.].

XX, XXI ғғ. аралығында мәдениет пен тәрбие жаңа үндестікке көріне бастады. Бұл бойынша тәрбие тұлғаның белгілі бір мәдени - тарихи мәселені өмір қажеттілігіне сәйкес түсінуіне, сақтап қалуына, дамытуына жағдай жа сайтындығы баса көрсетіледі. Осылайша тәрбие мен білім мәдениетті тасымалдаушы, сақтаушы, дамытушы болып табылады дейді. Осы орайда көп деңгейлі тұжырымдама бірлігі ұсынылады, онда білім, бір жағынан, мәдениетті жасаса, екінші жағынан, мәдениет білімнің болуына жағдай жасайды деп қарастырады. Бірқатар ғалымдар тәрбие мен білім арқылы мәдениетке қол жеткізу өскелең ұрпақты ізгілікке қол жеткізудегі қажеттілік деп санайды. Білім оқушылардың қоршаған ортаны, адамдарды мәдениет субъектісі ретінде өзін-өзі бағалау қабілеттілігін дамытады. Яғни, бұл адам өзгелерді сыйлауды ғана емес, өзін-өзі сыйлай білуі керек дегенді білдіреді. Қазіргі кезеңдегі танымал философ, педагог, неміс ғалымы И. Г. Фихте көп мәдениеттілікке тәрбиелеудің негізінде әрбір ұлттың өзіндік ұлттық тәрбиесі болуы керектігі туралы жоба лар, ұсынады. Әрине, сайып келгенде көп мәдениетті әлеуметтік тәрбие кеңістігінде басты мәселе тұлғаға қатысты, өйткені ол шешуші орын алады. Тілі мен мәдениеті, сенімі, менталитеті әртүрлі әлеуметтік ортада мәдениеттілікке қол жеткізу өте ауқымды, салмақты мәселе. Тәуелсіздік - мәдени, рухани мәдениетті жаңа сатыға көтеретін фактор. Ол үшін қазақ мәдениетінің қайраткерлерінің рухани бірлігі керек, мәдени даму жаңа жүйеге салынуы керек. Жаңа XXI ғ. мәдени дамуымыздың негізгі бағыттары анықталуы керек болса,

мәдениеттің тарихы мен болашағын зерттеу, сара жол сілтеуде, белсенді жұмыстар жасауда педагог - ғалымдардың өзіндік орны бар. ХХІ ғ. өркениеттілік үлкен және шағын этностардың өзара толерантты қарым-қатынаста болуына негізделіп, интеграция мен өзара әрекеттесу қағидасы негізінде білім беру арқылы іс жүзіне асуы қажет. Дей тұрғанмен, бүгінгі күні оқу орындарында ұлттық мәдени, рухани, тарихи құндылықтары негізінде байқалады. Мұндай жағдайда адамды тәрбиелеу мен білім беруде жеке тұлғалар үлгісін пайдалану, адамзат жинақтаған ұлтжандылық, отансүйгіштік құндылықтарды сақтап нығайту мәнді кепілдік бере алады. Оларды жастар арасында жүйелі түрде жүргізілген тәрбие жұмыстарын демократиялық және әлеуметтік ізгілікке бағыттауда қолайлы жағдай жасап, әр түрлі ұлттаралық шиеленістерден ешқандай зардапсыз шығатын бірден - бір өткір де берік құрал деп қарастыруға болады. Жастардың бойында ұлтжандылық, азаматтық тәрбие оқу үрдісінде және арнайы ұйымдастырылған тәрбие үрдісінде жүзеге асады. Азаматтық тәрбиеде отбасының, ақпарат құралдарының ықпалы ерекше.

Өскелең ұрпақты ұлтжандылық, азаматтық тәрбиенің жалпы азаматтық құндылықтары аспектілерінде тәрбиелеу – патриоттық деп аталып қалыптасқан тәрбиенің басты мақсаттағының бірі. Азаматтық мәдениет, басқа Ұлт, дін, нәсілдерді құрметтеудің ізгіліктік негізі ерте жастан қаланады. Мемлекет тарапынан бұл турасында біршама істер атқарылуда деп айта аламыз. Мәселен, соның бірі – 1996 жылғы Қазақстан Республикасында этно мәдени білім беру тұжырымдамасының жарық көруі. Оның стратегиясы мен тактикасының мазмұны тұлғаны түрлі ұлт өкілдерінен тұратын мемлекетте жарасымды өмір сүруге дайындайды. Этникалық - мәдени білім тұжырымдамасының стратегия « бөлімінде ұлттардың тең құқықтығы этносаралық тұрақтылықтың сақталуына, қазақстандық патриотизмнің дамуына жағдай жасайтындығы айтылады. Тұжырымдаманың мақсаты этникалық сәйкестендіру мен мемлекеттік интеграцияны жүзеге асыру, ұлттық сананы қалыптастыруға, тілді дамытуға бағытталады. Және де тұлғаны қалыптастыруда өзге мәдениетті түсіне, қабылдай білуге, ана тілі мен мәдениетті, әлемдік мәдени құндылықтарды игеру арқылы жүзеге асыру қажеттігі негізге алынады. Ал тұжырымдаманың қағидалары ретінде білім беру саласында ұлттың этникалық - мәдени сұраныстарын қанағаттандыруда тең құқықтылығының қамтамасыз етілуі ескерілген. Сондай - ақ « Жан - жақты мәдениетті тұлға » ұғымына талдау жасалады да « жан - жақты мәдениетті

тұлға лингвистикалық сана, тарихи сана, географиялық сана, көркем - эстетикалық сана, құқықтық сана иесі, діннің тәрбиелік жақтары дарыған болуға тиісті » деген пікір тұжырымдалады. Бұл Қазақстан Республикасында қабылданып отырған құжаттың жеке бір ұлттың шеңберінде шектелмей, өзге ұлттармен мемлекетаралық сабақтастықта жан жақты мәдениетке жетуді көздейтіндігін дәлелдейді. Қоғамда жастар тәрбиесінде әлемдік ғылыми ойдың, мәдениет пен әдебиеттің үздік жетістіктері негізінде гуманитарлық білім берудің толымды қорын жасауды мақсат етіп, қыруар қызмет атқарып жатқан бағыттың бірі де бірегейі – мемлекеттік « Мәдени мұра » бағдарламасы деуге тұрарлық.

Бір ғана мысал, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұражайының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында 2008-2010 жылдарға арналған 7 ғылыми - қолданбалы зерттеулер. Бұл жобалар шеңберінде Орталық мұражай қорында алыс, жақын шетелдердегі мұражайлар, мұрағаттар мен кітапханаларда сақталған сирек кездесетін бірегей материалдарды жинақтау және қазақ мәдениеті мен этнографиясы бойынша деректі қор құрып, оларды баспасөзде жариялау арқылы ғалымдар көмегімен қалың жұртшылыққа дәріптеу көзделіп отыр. Сонымен қатар, Ұлыбритания, Ресей және Өзбекстан сияқты елдердің білікті мамандарымен бірлесіп, Еуразия аймағындағы тарихи - мәдени ескерткіштерге бай Қазақстанның ғана емес, жалпы адамзат тарихы мен мәдениетінің этникалық және саяси - әлеуметтік дамуының байланыстарын, эволюциясын айғақтай алатын археологиялық жазба ескерткіштерді зерттеудің қолға алынып отырғандығы.

Елбасы өз Жолдауында «Тілдердің үш тұғырлылығы» мәдени жобасын іске асыруды үкіметке тапсырды. Бүкіл қоғамымызды топтастырып отырған мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін оқыту сапасын арттыруға ерекше назар аударды. «Тілдердің үш тұғырлылығы» мәдени жобасы жан-жақты мәдениетті бала тәрбиелеу мақсатын іс жүзіне асырудың бір жолы, сондықтан да оларды сабақтастықта қарау керек. Яғни, «Тілдердің үш тұғырлылығы» мәдени жобасындағы негізгі идеяны адамды (баланы) ана тілінде рухани азықтандырып, төл түсініктерді бойына дарыту арқылы басқа ұлт тілін меңгерту қажет деп түсіну абзал. Себебі, жоғарыда атап өткен «Қазақстан Республикасында этно - мәдени білім тұжырымдамасында кемел лингвистикалық сана қалыптастыру дегенді ана тілі негізінде өзге тілдерді меңгеру деп түсіндіреді. М. Қозыбаев «Ана тілі дамыған, ата тарихы танылған, барша болмысы

көркем түрде жазылған халық қана өркениеттің төл перзенті» десе, барлық тәрбие атаулының негізі тілде жататынын «Тәрбие басы – тіл», деп М. Қашқари кезінде айтып кеткен [3, 122 б.]. Десе де тілге мән бермеу нәтижесінде өзінің діліне, тарихына, әдеби, мәдени мұраларына селқос қарайтын ұрпақ өсіп үлгерді. Өкінішке орай, «тілімізді мемлекеттік деп жариялап, басқа тілде сөйлеу біздің ғана басымызда бар» деп күйінді айтулы азамат А. Айталы. [4, 2 б.]. Тәуелсіздік талаптары туралы ойларын ортаға салып, «Қазақ баласын қазақ тілімен тәрбиелейік» дейді халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының президенті, академик Өмірзақ Айтбайұлы. Сонымен қатар ол « Қазақстанда, қазақ жерінде бой көтерген оқу ошақтарының бәрінде тәрбие жұмысы тек қана қазақша жүргізілуін талап ететін кезең келді.... қазақ тілімен тәрбие алмаған қазақ баласы болма сын « деген ұсыныс тастайды [5, 2 б.]. Көпұлтты мемлекетте әртүрлі ұлт пен ұлыстардың өкілдері жарасымды өмір сүріп, кез келген мемлекетпен терезесі тең болу үшін жастардың бойында төл мәдениетке жағымды бағдар қалыптастыруда тіл, дін тарихына терең қарап, салт-дәстүрге ден қою, мәдени-тарихи орындарға саяхат жасау сияқты білімдік шараларды жүйелі де кешенді жүргізу жолдарын іздестіре түсу қажет-ақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Егемен Қазақстан» газеті. 2014 жыл 18 қазан, 2 бет
- 2 М.Жұмабаев. Педагогика. Алматы, Ана тілі, 1992. 160 - б.3
- 3 М.Қозыбаев. Өркениет және ұлт. Алматы. 2001, 369 - б.
- 4 А. Айталы. « Қазақстандық ұлт : идея және ақиқат ». Егемен Қазақстан, 7 ақпан, 2009.
- 5 Ө.Айтбайұлы. Қазақ баласын қазақ тілімен тәрбиелейік. Егемен Қазақстан, 21 маусым, 2008.

ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВ

СМАИЛОВА Г. К.

директордың оқу ісінің орынбасары, 61 орта мектебі, Нұр-Сұлтан қ.

Жалпы адамзат баласының өмірінде екі мақсат болады десек: бірі – күнделікті мақсат, екіншісі – ізгі мақсат. Ізгі мақсаттың ауқымы кең. Ол – еліме, халқыма адал қызмет етсем, қажетіне жарасам, гүлденіп көркеюіне үлесімді қоссам деген ізгі арман. «Қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болам» деп ақын

Сұлтанмахмұт жырлағандай, бүкіл ақыл-ойын, талантын, еңбегін, бар өмірін елінің, халқының жарқын болашағына арнаған ізгі мақсат, асқақ арман иелері – ұлы тұлғалар қазақ тарихында өте көп. Осындай Қазақ халқының маңдайына біткен асыл перзенттерінің бірі– Қаныш Имантайұлы Сәтбаев шын есімі – Ғабдулғани 1899 жылы 12 сәуірде Баянауыл ауданы, Ақкелін болысы, қазіргі Сәтбаев ауылында дүниеге келген. Бала облыстық мектепке барғанда журналға Қаныш болып жазылып кеткен.

Қазақстан халқы үшін Қаныш Имантайұлы Сәтбаев - есімі ерекше аталатын қымбат жан. Жастайынан алғырлық танытып, өзінің бар ғұмырын ғылымға арнаймын деп шешім қабылдағанда тек биік мақсаттар мен халқы үшін игілікті іс атқаруды ғана көздеген Қаныш Имантайұлы кейіннен - тұңғыш тау-кен инженер-геологы, геология-минералдар ғылымының докторы, профессор, Қазақстан Ғылым Академиясын ұйымдастырушы және Тұңғыш Президенті болды.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – туған халқының кемел болашағы үшін тау-кен ғылымын дамытуға барынша үлес қосқан бірегей тұлға. Ол соғыстан кейінгі аумалы-төкпелі заманда қазақ ғылымының қарашанырағы. Ол өзі Ұлттық қазақ Академиясын құрып, сан-алуан күрделі ғылыми зерттеулер жүргізді. Сәтбаевтың негізгі ғылыми жетістіктері кентасты кендер геологиясы мен Қазақстанның минералды ресурстарын зерттеуге арналған. Жезқазған кенін зерттеу және Орталық Қазақстанның металлогендік болжам картасын жасауға көптеген еңбек сіңірді. Содай ақ минералдық шикізаттарға бай Сарыарқа, Кенді Алтай сияқты аймақтарды ерекше назарға алып зерттеп, еліміздегі тау-кен орындары туралы маңызды ғылыми еңбектер жариялады. Атасу темір-марганец кендерін игерудің негізінде Қарағанды облысында қара металлургия өнеркәсібін дамыту туралы мәселе көтеріп, Жезқазған – Ұлытау ауданында мыстан басқа темір, марганец, көмір, қорғасын кендерін ашып, ерекше геологиялық қорытындылар жасаған. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында танк бронын құюға қажет марганец тапшылығы туған кезде Сәтбаевтың жетекшілік етуімен өте қысқа мерзімде Жезді марганец кені іске қосылған. 1940 жылдан бастап Қаныш Сәтбаевтың бастамасымен КСРО Ғылым Академиясының қазақ бөлімінде докторантура жұмыс істей бастаған. Ондағы жас ғалымдарға Қаныш Сәтбаев тікелей жетекшілік етіп, осы салада көптеген ізбасар шәкірттерді тәрбиелеп шыққан. Жалғыз геология ғана емес, басқа ғылым салалары бойынша да талай азаматтардың ізденіс жолына түсіп, ғалым болуына өзінің ағалық және әкелік қамқорлығын аямаған

Сәтбаевтың әдебиет саласында, тарихта қалдырған ізі айтарлықтай жеткілікті десе де болады. Қаныш Сәтбаевтің таңдаған мамандығы геолог болса да, ол өнер мен әдебиеттен ешқашан алыстаған емес. 1926 жылы Мұхтар Әуезовтің қазақтың соңғы ханы Кенесары туралы пьеса жазып жүргенін естіп, хат арқылы өзінде бар көптеген тарихи жазбаларды, тарихи жырларды, аңыздарды хатқа түсіріп қана қоймай, жер қойнауындағы кен барлау жұмысын бұрынғы тарихпен байланыстырып, ежелгі қазба орындарын, жер астындағы қирап көмілген ескі елді мекендердің археологиялық жағдайы, жер-су атаулары туралы мақалалар да жазады.

Қаныш Сәтбаевтың «Абай жолы» романын халық өмірінің энциклопедиясы деп айтуы сол кезең үшін баға жетпес құнды бағалау еді. Оның қазақ әдебиеті мен мәдениетін жоқтай білген жанашыр болғанын академик Әлкей Марғұлан да ерекше сипаттап жазған. Ал атақты музыка зерттеушісі Затаевичке 25-ке жуық халық әнін айтып, жаздырып қалдыруы ғалымның шын мәніндегі халық өнерін бағалай білген өнерсүйгіштігін көрсетеді. Сәтбаев халық ауыз әдебиетін зерттеуді Баянауылда жүргенінен бастап, студент шағында одан әрі жалғастырған. Сонымен қатар әуесқой театр ұйымдастырып, ағасы әрі досы Мұхтар Әуезовтің «Еңлік-Кебек» пьесасын халық алдына шығарады. Мұхтар Әуезов: «Қаныштың үлкен бір ерекшелігі - оның математик, химик, биолог, физик, дәрігер, тарихшы немесе филологпен ғылыми тілде сөйлесе алуы», - деп ғалымның жан-жақтылығын ерекше дәріптей білгеніне қазақ орта мектебінің төмен және жоғары сынып оқушыларына арналған «Алгебра» оқулығын жазғаны дәлел. Кейіннен бұл оқулық Қ. И. Сәтбаев Қоры және Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің араласуымен жарық көрді. Сондай-ақ, осы орталық Қаныш Имантайұлы Ш. Уәлихановтың алғашқы толық шығармалар жинағын басып шығаруды ұйымдастырған.

Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдары Англияға сапарға шыққан қазақ ғалымы Қаныш Имантайұлына Ұлыбританияның экс премьер-министрі Уильям Черчилль қалжыңдап былай дейді:

- «Бүкіл қазақ сіз сияқты сұңғақ, батыр тұлғалы ма?» – деп сұрапты. Сонда академик Қаныш Сәтбаев:

- «О, жоқ, Черчилль мырза, қазақтардың ішіндегі ең кішісі мен, менің халқым менен де биік» деп жауап берген екен. Осы бірауыз сөзден ғалымның дене бітімі ғана емес, жан-дүниесінің, халқын сүйген жүрегінің де ірі екенін атап айтуға болады.

Қазақстанның қала, ауылдарында Сәтбаев есімімен аталатын көптеген көше, қырықтан астам мектеп және ескерткіштер бар. Қаныш Имантайұлы алты жүз қырық бір ғылыми еңбектің авторы, оның бес жүз отыз төрті орыс тілінде, тоқсан сегізі қазақ тілінде қалғандары басқа тілдерде жарық көрді. Есімі Қазақстан Ғылым Академиясының Геология ғылымдары институтына, Жезқазған кенметаллургия комбинатына, бір қалаға, Алматы, Балқаш, Атырау, Қарағанды, Қызылорда, Семей, Нұр-Сұлтан қалаларындағы көшелерге, бір планетаға берілген. Сәтбаевтың құрметіне Жоңғар Алатауы жотасындағы мұздық пен шын, Қаратаудағы ваннадий кен орнында табылған «Сәтбаевит» минералы, «Академик Сәтбаев» гладиолус гүлі аталған. Еліміздегі әйгілі ең ірі жоғары техникалық оқу орны Қазақ Ұлттық техникалық университетіне Қаныш Сәтбаев есімі берілген болатын.

Еліміздің дамуы технократтық деңгейге көтерілуі үшін өскелең ұрпақтың ғылымға деген қызығушылығын арттырып, білімін шыңдау – ұстаздар, біздің парызымыз. Сондықтан Қаныш Сәтбаев есімін алғалы отырған мектебіміздің дарынды, білгір, зияткер де қабілетті оқушыларының ғылымға деген қызығушылықтарын оятып, оларды қолдауға әрқашан дайынбыз. Осы мақсатта мектебімізде жыл ішінде төмендегідей іс-шаралар өткізіледі деп жоспарлануда. Атап айтқанда:

- Қаныш Сәтбаев оқуларын ұйымдастыру;
- Қаныштың туған жеріне, мұражайына саяхатқа шығу;
- Елорданың Жоғары оқу орындарының жас ғалым студенттерімен бірге республикалық ғылыми конференция өткізу;
- Ғалымды әр қырынан таныту мақсатында аптаның бір күнін «Сәтбаев күні» деп белгілеу;
- Ғалымның ашқан жаңалықтары мен зерттеулерінен теле-бейне-журнал шығару;
- Қаныш Сәтбаев атындағы республикалық мектептермен бірлескен «Жас ғалым» атты ғылыми жобалар жасау.
- Қаныш Сәтбаевқа қатысты өткізілген іс-шаралар туралы деректі фильм түсіру үшін жергілікті телеарналармен байланыс орнату;

Әрине, осы өткізілетін іс-шаралар ұлы ғалымның бейнесін болашақ ұрпақтың жүрегінде мәңгі сақтаумен қатар, еліміздің ғылым саласын жаңа белеске бағыттайтын жас ғалымдар дайындауға мүмкіндік беруі керек. Қаныштай асыл тұлғаның оқу ордамыздағы ізбасарлары ғылымдағы игі дәстүрлерді жаңғыртып, жаңарта түседі деген сенімдемін.

Ойымды қорытындылай келе, Қаныш Имантайұлы Сәтпаевтің – нағыз ұлтын сүйген, өзінің бойындағы бар талантын, білімін, күш-жігерін халқының игілігіне жұмсаған – келешек ұрпаққа үлгі-өнеге боларлықтай біртуар дара, қайталанбас ұлы тұлға, ерекше құбылыс екенін мақтанышпен айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Ұлы тұлғаның ұлағаты» А.Ж. Құдабаев филос.ғ.к., профессор Е. Бекмаханов атындағы өлкенің тарихы мен этнографиясы ғылымипрактикалық орталығының директоры («Білік» газетінде шыққан мақал 12.04.2019)

ЖАҒАҢДАҢУ – ЖАҢА БІЛІМГЕ КӨШУ

СУРАҒАНОВ А. У.

физика пәнінің мұғалімі, Ертiс № 4 ЖОББМ,
Павлодар обл., Ертiс ауд.

Білім сапасын көтеру – қазіргі мектептің басты мәселесі. Бұл үздіксіз жетілдіру процесі. «Осы заманғы әлем жаһандану кезеңін – адамзаттың біртұтас ақпарат және коммуникациялар кеңістігінде жан-жақты бірігуі, бүкіл планетаның біртұтас экономикалық рынокқа айналуы дәуірін бастан кешуде» деп Елбасы айтқандай, жаһандану ол әлемдік елдердің біртұтас адамзаттық мәдениетін бір жүйеде қалыптастыру және сол екпінге ілесу дегенді білдіреді [1, 2 б.].

XX ғасырдың соңындағы қоғамда болған өзгеріс жалпы білім беру жүйесінде де күрделі серпілістер әкелді. Мемлекетіміздің дүние жүзілік білім беру кеңістігіне шығуы, Қазақстанда осы кезеңге дейінгі қалыптасқан тарихи жағдайларға, жинақталған құндылықтарға және қоғамның түбірімен өзгеруіне байланысты қазіргі уақытта мектепте физикадан білім жүйесінің маңызы артуда.

Білім беру мен тәрбиелеудің негізгі мақсаты жаңаша көзқарас алды. Мектеп еліміздің интеллектуальды потенциалын арттырып қана қоймай, сонымен қатар ол әрбір оқушыдан еркін, шығармашылықпен ойлайтын, бейімділігін дамытып, келешекте өмірден өз орнының таба алатын жеке тұлға дайындай алуы қажет болып отыр. Осыған байланысты соңғы жылдары педагогика саласындағы зерттеулер білім беру мазмұнын гуманизациялауда, оқытудың тәрбиелік ролін көтеруде, оқуға қызығушылығын арттыруда дәлелдемелерге негіздеуге бағытталған. Қазіргі қоғамға

әлеуметтік жағынан бейімделу үшін адам баласына тек білім ғана емес, оны күнделікті өмірде, практикада шығармашылықпен қолдана білуі қажет.

Жаңа білім үлгісін қалыптастыруда қоғамның дамуының екі мақсатын ескеру қажет: а) өмір сүруге қажетті дүниежүзілік және жалпы ұлттық проблемаларды шешу; б) жоғары технологиялармен қамтамасыз ететін ғылыми-техникалық жаңалық ашу. «Білім» мен оның ғылым секторындағы нәтижесін білім беруде жүйелі қолдануға әкеледі. Осы проблемалардан шығу үшін әр кезеңде ғылыми-техникалық прогрестің негізі болып табылатын физиканың алатын орны ерекше болып табылады. Физика ғылымының жеткен жетістіктері өндірісті механизациялауда, энергетикада, автоматизацияда және жаңа материалдарды жасауда пайдаланылуда. Өндірістің техникалық жағынан қарулануы – кешенді механизациялау мен автоматизациялау, есептеу техникасының енуі жұмысшыдан физика ғылымының негізін біліп, оны политехникалық сипатта қолдануда дағдысы мен біліктілігін қалыптастыруды талап етуде.

Жаратылыстану ғылымдарының ішінде физиканың маңызды орын алуы тек қана ғылыми-техникалық прогрестің үздіксіз артып отыруына байланысты ғана емес, табиғаттағы басқа да ғылымдардың дамуында алатын орнына да байланысты болып отыр. Физика химия, биология, астрономия мен тығыз байланыста болғандықтан оның негізгі әдістерін осы ғылымдарда қолданады. Осының барлығы жалпы білім беретін орта мектептегі оқушыларды физика курсы бойынша дайындауда ерекше орын алады. Сонымен қатар қазіргі қоғамда өте сапалы мамандарды қажет етуде, ал бұл өз кезегінде мектептердегі білім берудің ролін арттыра түсуде.

Өткенді ескермей қазіргі қоғамның дамуы мүмкін емес. Қазіргі қоғамның дамуы өткен қоғамның жақсы жақтарын өмірде пайдалануымыздың нәтижесі десе де болады. XIX ғасырда өмір сүрген белгілі шығыстанушы Әбубәкір Диваев былай деген екен: «Білімнің нұры себілмейінше, бірде-бір озық ел бола алмайды». Егемен Қазақстанның гүлденген өркениетті ел болуы, бүгінгі жастардың көзі ашық, білімді азамат болып жетілуіне байланысты. Қазіргідей санның сапаға ауысуы кезеңінде, ұстаз алдында мынадай талап, міндеттер туындайды:

- ұстаздың алдымен өзінің білімді болуы;
- шәкірттерінен білімді талап етуші болуы;
- білімді тыңдаушы болуы;

- сонымен қатар білім жолындағыларды қолдаушы болуы. Әр мұғалімнің алдындағы сәулелі мұраты – өз пәнінен білім беріп қана қоймай, әр баланы шығармашылыққа шыңдау, баланың өзіне деген сенімін туғызу. Жаңа форматты мұғалім – рухани – адамгершілігі, рефлексияға қабілетті, ақпараттық-коммуникативтік, әлеуметтік-тұлғалық және басқа да құзырлылықтары қалыптасқан, шығармашыл ұстаз [2, 5 б.].

XXI ғасыр – ақпарат ғасыры. Ақпараттанған қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу қажет. Олар:

- компьютерлік техника;
- интернет;
- компьютерлік желі;
- электрондық және телекоммуникациялар құралдары;
- электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану

арқылы оқушылардың білім сапасын көтеру және танымдық белсенділігін қалыптастыру.

Оқытудың компьютерлік технологиясы деп оқушының өз бетімен танымдық іс-әрекетін дамытуға, оқыту мен оқуды басқаруға, сондай-ақ оқу мен практикалық есептерді ойындық түрғыдан шешуге бағытталған әдіснамалық, психологиялық, педагогикалық, бағдарламалық-техникалық және ұйымдастыру құралдарының кешенін айтады.

Педагогика ғылымы оқу құралдарын, мектеп оқулықтарын жасауда осы ғасырлар бойы алған білімімізді жинақтайды. Осы жағдайларды ескере отырып соңғы жылдары мейлінше білім беру мазмұнын гуманизациялауда зерттеулер жүргізуде. Қазіргі оқу жүйесінде мұғалім әрбір оқушыны жеке тұлға ретінде бағалағандықтан, мұғалім білімнің нақты көзі емес, оның ұйымдастырушысы болып табылуда. Оқыту үрдісі бір жақты жүрмеу үшін оқу әдістерін белсенді түрлендіріп жүргізе отырып, белсенді жүргізу үшін «жақсы оқулықтар» керек. Яғни осыдан келіп, қазіргі таңда білім беру жүйесін жетілдіруде физикадан оқу-әдістемелік кешенін (ОӘК) жасаудың дидактикалық негіздері қарастырылуда. Олар:

- а) Оқушыларға арналған оқулық дайындау;
- б) Мұғалімге арналған көмекші құралдар;
- с) Ата-аналармен бірігіп жұмыс жасауға арналған оқулықтарды дайындау.

Сонымен қатар, жалпы білім беру жүйесінің басты мақсаты – қазіргі қоғам талабына сай алынған терең білім, білік, дағдылар мен құзырлықтардың негізінде жеке адамды

қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау. Соның бірі:

1. Оқытудың жаңа технологияларын енгізу;
2. Білім беруді ақпараттандыру;
3. Халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу.

Педагогикалық технология – белгілі бір істегі адамның әдісі, шеберлігі. Осы шеберлік арқылы мұғалімнің өз сабағын оқушыға жоғары сатыда жеткізуіне мүмкіндік береді.

Мұғалім шығармашыл жаңашылдыққа жақын өзіндік қолтанбасын қосып отыратын өзгелердің үлгісін өз ісінде пайдалана отырып ізденіспен жұмыс жасайтын тұлға. Менің де мұғалім ретінде алдыма қойған мақсатым – оқушыларға ұлттық педагогикалық тәрбие мен білім берумен қатар олардың білім сапасын арттыруда шығармашылық қабілеттерін арттыру.

Сабақ ғылыми негізде білім құмарлығын таныту өздігінен ізденіс жасауға баулу жазбаша жинақтап баяндай білу өмірмен байланыстыру ұлттық әдет-ғұрыпты бойына сіңіру оқушының қызығуын арттыру оқушыларды ойлануға өз ойын ауызша жеткізуге мәдениетті сөйлеуге үйрету.

Пәндерді бір-бірімен байланыстырып оқыту педагогика тарихында ерте кезден белгілі. Ол Я. А. Коменскийдің, И. Г. Песталоццидің, К. Д. Ушинскийдің еңбектерінде зерттеліп дамытылған. Я. А. Коменский оқу пәндерін байланыстырып оқыту кезінде оқушылардың ұғымында оқу материалы жайлы толық мағлұмат қалатынын, оның терең, әрі жүйелі білімнің шарты екенін түсіндіре келіп, пән аралық байланыстың мақсатты және тиімді болуына мән береді. Пәнаралық байланыс мәселесі жан – жақты әрі жүйелі түрде ұлы орыс педагогы К. Ушинскийдің еңбектерінде де дәлелденді. Оның пікірінше әр түрлі ғылым саласынан тамшылап берілетін ғылым, адамның сыңарында жаттанды түрде жинақталмай, сапалы түрде меңгерілуі керек [3, 12 б.]. Білім сонда ғана берік, жүйелі және терең болады.

Физика сабағында пәнаралық байланысты қолданудағы мақсатым: Физика пәні бойынша білім, білік дағдыларын қалыптастыру; Оқушылардың ой-өрісін, логикалық ойлау қабілетін дамыту, пәнге деген қызығушылығын арттыру; Өзіндік танымдық-шығармашылық қабілеттерін арттыру.

Пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың жолдары мынандай:

- Әрбір жеке пәнді оқытқанда басқа пәндерді оқыту ісіне өз ықпалын тигізетіндей болуын көздеу;

- Түрлі пәндерді оқып үйренуде – өтілетін материалдарды уақыт жағынан үйлестіріп отыру.
 - Оқушылардың ғылыми теориялар мен заңдылықтарды игеруін, олардың жинақтылығымен әдістерімен, дағдыларымен сабақтастыра қалыптастыра алу.
 - Жалпы теориялық білім алу және практикалық іскерліктер мен дағдыларды бірыңғай әдіспен жүзеге асыру.
 - Оқушыларға (білім алу, икемділік пен дағдыларды қалыптастыру барысында) бірдей талап қою.
 - Оқушылардың бір пәннен білім алуға икемі мен дағдыларын пайдалана білуге әдеттендіру.
 - Әр түрлі пәндердің зерттеу әдістерінің ортақтық ерекшеліктерін көрсете білу.
 - Әр пән сабақтарында оқылатын құбылыстардың өзара байланысын ашып, дұрыс дидактикалық дүниетаным қалыптастыру.
- Пәнаралық байланысты жүзеге асырудың әдіс-тәсілдері
1. Пәнаралық сипаттағы сұрақтар беру;
 2. Жүйелі тапсырмалар орындау;
 3. Пәнаралық сипаттағы есептер шығару;
 4. Пәнаралық сипаттағы үй тапсырмаларын беру;
 5. Пәнаралық сипаттағы бақылау жұмыстарын орындау;
 6. Әр түрлі өзара байланысы бар әдебиеттерді қолдану;
 7. Оқу барысында кездесетін пәнаралық сипаттағы қиындықтарды шешу.

Физика ғылымы табиғатта болатын құбылыстарды, олардың заңдылығын зерттеумен айналысады. Физика – техника негізі. Физика – эксперименталды ғылым. Адамзаттың осы заңдылықтарды ашудағы ғылыми жетістіктері адам баласы үшін күнделікті тұрмыс тіршілігіне қажетті қарапайым еңбек құралдарынан бастап түрлі деңгейдегі техникалық құралдар мен қондырғылар жасауы адамның құдіреттілігін көрсетеді. Бүгінгі таңдағы жан-жақты саладағы жаңа заманауи техникалардың атап айтсақ ауыл шаруашылық машиналары, су асты мен үсті, өуе техникалары, нанотехнология т, б білім мен ғылымның дамуының айқын себептері. Осындай құралдар мен есептеулердің нәтижесінде адам баласы бізді қоршаған орта – табиғат туралы біршама жаңалықтарды ашты, әлі де табиғаттың ашылмаған қыр-сырларын ашуда.

Мектептегі жаратылыстану пәндерін, соның ішінде физика мен астрономия және технология пәндерін игеру – бұл физикалық құбылыстар мен заңдылықтарды түсініп қана қою емес, сонымен

бірге оларды бақылау, зерттеу, тәжірибелер мен эксперименттер арқылы қорытынды жасау және іс жүзінде қолдана білу. Техникалық үйірме баланың жан-жақты дамуына, техника тілін менгеруге байқағыштығын, ой-өрісін дамытады. Еңбектену арқылы түрлі техникалық модельдерді құрастырып, оның жұмыс істеу принципімен танысады, әрі өндірісте қалай пайдалану керектігін үйренеді. Оқушыда физика сабағында өтілген тақырыптардағы заңдылықтарды оқып, сызып, есептер шығару арқылы түсінік қалыптасады, ал сол заңдылық бойынша қандай да бір қозғалысқа келетін модель құрастырса, оның берер әсері тіптен басқаша. Физика пәнінің теориялық бөлімдерін мүмкіндіктерге қарай, осындай практикалармен ұштастырса оқушылардың пәнге деген қызығушылығының артатын көруге болады.

Білім беру мен тәрбиелеу көп қырлы және үздіксіз процесс болғандықтан мына мәселелер, атап айтсақ физика пәнін басқа пәндермен байланыс негізінде ұйымдастарудың оқушылар бойында қызығушылық қасиеттердің қалыптасуындағы тәрбиелік мүмкіндіктері, мұғалім мен оқушының бірлескен жұмысында оқушыларда қызығушылық қасиеттердің педагогикалық шарттары және т.б. дербес зерттеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қ.Р. Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар.

2 Н. А.Татибеков. Физика пәнінен білім, білік дағдыларын қалыптастыру. «Физика Қазақстан мектебінде» Алматы. 2013 ж. 44б, №11

3 Г. И. Есенова. Оқытудың инновациялық технологияларын физика сабақтарында қолдану. «Физика Қазақстан мектебінде» журналы. 2005. №1

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ӨЛЕМДІК БІЛІМ ДЕҢГЕЙІНЕ ЖЕТУ

СУРАГАНОВА А. С.
информатика пәнінің мұғалімі, Ертіс № 4 ЖОББМ,
Павлодар обл., Ертіс ауд.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталды. Қазақстан Республикасы

да ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді. Қоғамды ақпараттандыру – экономиканың, ғылымның, мәдениеттің дамуының негізгі шарттарының бірі. Осы мәселені шешудегі басты рөл мектепке жүктеледі. Адамзаттың қолы жеткен ең үлкен табыстарының бірі – осы ақпарат. Бірақ оны шектен тыс ашық қолдана берсе, жастар санасын улайтын да нәрсеге айналып кетуі мүмкін. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Елбасы атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор [1, 2 б.]. Қазақстан Республикасының білім беруді 2020 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында оқу үдерісінде ақпараттық-қатынастық технологияларды кеңінен пайдалану жалпы білім беруді дамытудың басты бағдарының бірі делінген.

Әлемдік білім алу кеңістігінде интеграциялық үрдістердің тереңдеп, кең қанат жайған жағдайында ақпараттық технологияларды меңгеру өзекті екені сөзсіз. Осы кезеңде біліктілігі жоғары дәрежеде дамыған, білімі жағынан бәсекеге түсе алатын, өзін халықаралық еңбек жәрменкесінде еркін сезініп, жүре алатын мамандар дайындау мәселесі Қазақстан оқу орындарының ең маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Сапалы білім беру қазіргі уақытта, білім алушылардың жұмысын ұйымдастыруда жаңа әдістер мен технологияларды кеңінен пайдалануды, білім беруді ақпараттандыруды талап етеді. Заман ағымына қарай ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдану айтарлықтай нәтиже беруде. Кез-келген сабақта электрондық оқулықты пайдалананып, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды. Сабақта компьютерлік технологияны тиімді пайдалану арқылы оқушылардың ойлау қабілетін дамытып, өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландыру, Excel программасында мәліметтерді енгізу, формулаларды және функцияларды пайдалану, енгізілген мәлімет арқылы диаграмма құруға машықтандыру, оқушының ақпараттық ізденіс қабілеті арттырады. Ақпараттық технологияларды пайдалану – бұрыннан пайдаланатын жүйелерге қосымша болғанда емес, дәстүрлі жүйелермен тұрақты байланыста, оқыту процесінде қатысушыларға жаңа мүмкіндіктерімен ұйымдастырылғанда ғана тиімді. Математика пәні адамның ой-өрісін, ойлау, талдау қабілетін

дамытады және білім қазынасын игеру, әсіресе математиканы оқыту, оқып -үйрену дәйектілікті, табандылықты, сонымен бірге қажырлы еңбекті талап етеді. Сондықтан, барлық оқушыларды жүйелі дайындықсыз жоғары нәтиже көрсету мүмкін емес .

Оқушыларды сырттай мемлекеттік бақылауларға дайындауда пән мұғалімі математика пәніне деген өзінің көз қарасын түсіндіріп жеткізуі және математиканы санақ жүйесі немесе қандайда-бір өлшеуші құрал ретінде қана қарастырмай, біріншіден ғылым екендігін түсіндіріп, ал екіншіден кез келген оқушы жігерлік танытып, бар күш - қайратын салып талаптанса ғана меңгеретіндігі туралы бойларына сезім тудыру қазіргі кезеңдегі мектептің ең күрделі психологиялық мақсаты деп білу өте орынды. Математика арқылы оқушыға мұғалім күнделікті іс - әрекетін ғылыми стильмен жеткізу, оларды адамгершілікке, өз-өзіне сын көзімен қарауға, сонымен қатар, жауапкершілік пен адалдыққа бейімдейді. Бұл қасиеттерді бойына сіңірген оқушы келешекте қиындыққа және уақытша психологиялық қолайсыздыққа төзімді болады.

Компьютер оқу үрдісінде қолданылатын оқытудың тиімді құралдарының бірі. Ол оқытудың әдістері мен мазмұнын анықтамайды.. Оқытудың компьютерлік технологиясы дегеніміз білім алушыларға ақпаратты компьютер арқылы дайындау және беру үрдісі. Компьютерлік технологияға әртүрлі оқыту әдістері жатады: бағдарламалық оқыту, танымдық оқыту және т.б. Компьютерлік оқыту дегеніміз – оқытудың техникалық құралдарының бірі компьютер мүмкіндіктерін қолдану болып табылады. Оны қазіргі уақытта электронды оқыту деп атауда. Электронды оқыту жүйесі рецептивті және интерактивті болып екіге бөлінеді. Интерактивті жүйе дербес компьютерді қолдану, бейнемагнитофон, бейне дискілі құрал, теледидар кешендері негізінде құрылады, білім алушы мен техника құралдары арасында екі жақты қарым-қатынас орнайды, көрнекілік пен кері байланысты қамтамасыз етеді. Олай болса, оқытудың жаңа ақпараттық технологияларын техникалық және адам ресурстарын және олардың өзара әрекеттесуін ескере отырып, білім беру формаларын оңтайландыру үшін рецептивті немесе интерактивті түрдегі электронды оқытуды жасау және жүзеге асырудың жүйелі әдісі деп санауға болады.

Қазіргі кезде компьютерлік технологияның даму деңгейі жаңа дәуірдің мультимедиялық, телекоммуникациялық мүмкіндіктері мен артықшылықтарын көрсететін, толыққанды сапалы, нақты алғышарттар болып табылады. Осылайша сабақ тақырыбына сәйкес

оқулықтан тыс қосымша материал пайдалану оқушылардың ой-өрісін өсіреді, шет елдік әріптестерін қиналмай түсінуге көмегін тигізеді. Әдістемелік мақсатына қарай компьютерлік оқыту бағдарламалары енгізуде олардың ортасында келесі типтер ерекшеленеді.

1. Тренажер – бағдарламалар іскерлік пен дағдыны қалыптастыру және бекіту үшін тағайындалған және де оқытылатындардың өздерін дайындау үшін. Бұл бағдарламаларды қолданған кезде, оқитындар теориялық материалды біледі деп жорамалданады.

2. Бақылаушы бағдарламалар - нақты білім немесе іскерлік деңгейін бақылау үшін тағайындалған. Белгілі, оқитындардың білімін бақылау өзімен ең бір маңызды және сол уақытта ұйымдастыру мінездемесі бойынша және зерттеудің теориялық деңгейі бойынша оқыту үрдісінің ең бір нашар тізбегін ұсынады. Қазіргі бақылау формалары мен әдістердің негізгі кемшілігі мынада: олар көп жағдайларды, қажетті тұрақтылықты және оқу ақпаратын меңгеру сапасындағы бағаның инварианттылығын және де осы бағаны, ақиқат білім деңгейінің адекваттығын қамтамасыз етпейді. Оқу барысын бақылауын жетілдіру түйік проблемасының құрастырылатын білім, іскерлік және дағды бағасының ақиқатының жоғарлау проблемасы айналасында концентрациялануы керек. Бұл проблеманы екі аспектіде қарастыруға болады: біріншіден, оқитындардың шын білім деңгейлерінің педагогикалық бағасының сәйкестік дәрежесінің өсуі ретінде; екіншіден, мынадай құрастыру және тарату әдіс тәсілдерімен бақылау, олар мұғалімнің субъективті орнатуларынан және кездейсоқ факторлар бағасынан тәуелсіз болуын қамтамасыз етуден тұрады. Сәйкес бақылаушы бағдарламалар дәстелерін қолдану оқыту нәтижесін және оқытушы еңбегінің үнемділігін көтеруге мүмкіндік береді, сонымен бірге бақылауға талап етілетін тұрақтылықты және мұғалімнің субъективті орнатуларынан тәуелсіздерін береді.

3. Жаңа түсініктерді меңгеру артықшылығымен бағдарланған тәлімгерлік бағдарламалар. Бұл бағдарламалардың көмегімен оқыту диалог формасында жүргізіледі, бірақ үлкен бөлікте диалог оқытылатынның немесе түрлендіру жауабы негізінде құрастырылған фактілік диалогты құрайды.

4. Көрсетуші бағдарламалар оқу материалын көрнекі көрсетуде бейнелеп түсіндіру үшін тағайындалған. Оқытушы жаңа материалды түсіндірген кезде көрнекі құралдар ретінде компьютерді табысты қолдана алады. Оқу үрдісін интенсификациялау кезінде диалогты немесе интербелсенді графикада көрсетуші бағдарламаларды қолданудың үлкен мүмкіндіктері бар.

5. Ақпаратты-анықтамалық бағдарламалар қажетті ақпаратты шығару үшін тағайындалған. Келешекте оқитын оқуға дайындалған кезде немесе оқу кезінде модем және телефон байланыс жолы арқылы басқа компьютерлерге және кітапханаға қосылған дербес компьютерді қолдануға. Бұл жағдайда ол компьютерленген кітап каталогына немесе кезеңдік баспаға қатынауда ие болатын қажетті ақпаратты ала алады. Компьютер көмегімен оқушы ұйымдастырылған ақпарат қоймасына көптеген әртүрлі мәліметтер банкісімен қатынастар ұйымдастыра алады. Энциклопедия немесе кітапханалық қолдануды білу қалай маңызды болса, компьютер көмегімен ақпаратты алу солай қажет екенін білу керек.

6. Имитациялық (еліктеуіштік) және модельдеуші бағдарламалары объекттер және оқиға «симуляция» үшін тағайындалған.

7. Егер оқиғаны іске асыру мүмкін болмаса немесе қиынға түссе онда бұл бағдарламаларды қолданудың маңызы өте зор. Бұндай бағдарламаларды қолдану кезінде абстрактілі түсінік нақты болады және оқытылатындардың арқасында жеңіл қабылданады. Одан басқа оқушылар жай массивті ақпаратты есте сақтауға қарағанда материалды белсенді меңгерген жағдайда көп білім алады [2, 25 б.].

Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды болып табылатын мәселелердің бірі – оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдалану болып табылады. Ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр. Білім беру саласында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін интенсификациялау мен модернизациялаудың тиімді тәсілдерін іздестіру жұмыстары жүргізіліп жатыр. Бұл жұмыстардың тиімділігі мен нәтижелілігі бірнеше оқу-әдістемелік, психологиялық-педагогикалық мәселелердің шешімін ғылыми түрде негіздеуді талап етеді. Оларды бірнеше бағыттарға бөлуге болады:

- оқу үрдісінде ақпараттың технологияларды іске асырудың жүйелі ғылыми-әдістемелік жолын анықтау;
- оқушылардың тәжірибелік іс-әрекетінде ақпараттық технологияларды пайдаланудың әдістемесін жасау;
- мұғалімдердің ақпараттық технологияларды меңгеру және оқу үрдісінде пайдалану бойынша кәсіби біліктерін жетілдіру;
- оқушыларды білім, білік, дағдыны меңгеру үшін ақпараттық технологияларды пайдалануға үйрету;

Қазіргі уақытта оқушыларға сапалы білім беруде компьютердің атқаратын ролі ерекше. Мұғалімнің кәсіптік деңгейі мен оқушылардың қызығушылығын арттыруда бірден-бір құрал – компьютер. Оқу үрдісінде компьютер оқып-үйрену нысаны ретінде, сонымен бірге оқыту, тәрбиелеу, дамыту мен оқытудың мазмұнын меңгеруді диагностикалау құралы ретінде әрекет етеді. Мұның өзі ақпараттық технологияларды пайдаланудың екі бағыты бар екендігін анықтауға мүмкіндік береді. Бірінші бағыт тұрғысынан алып қарасақ, ақпараттық технологиялар білім, білік, дағдыны игеру үшін қажетті ресурс болып табылып, оқушылардың саналы тәрбие, сапалы білім алуына жағдай жасайды, ал екінші бағыт тұрғысында ақпараттық технологиялар оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру тиімділігін арттырудың қуатты құралы болып табылады. Сондықтан білім беруді жаңа сатыға көтеру үшін тек білім мазмұны мен оқыту әдістерін ғана емес, ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалану арқылы оқытуды ұйымдастыру формаларын да жетілдіру керек. Мұның өзі мынадай оқу-тәрбие міндеттерін шешуге көмектеседі:

- оқу үрдісін дербестендіру. Мәселен, компьютер оқытуды нақты бір авторлық бағдарлама бойынша жүзеге асыруға мүмкіндік береді;

- нақты әрекетке негізделген кері байланысты қамтамасыз етеді. Мәселен, компьютер арқылы әрбір оқушы өзінің білімін бақылауға, тексеруге және бағалауға мүмкіндік алады;

- материалды меңгеру жылдамдығын арттыруға болады. Ақпараттық технологияны қолдану арқылы оқыту:

- жаңа ақпараттық технологияны қолдану арқылы білімнің сапасын көтеру;

- жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды енгізу арқылы білім беру мазмұнын жаңарту;

- жаңа ақпараттық технологияны қолдану саласы бойынша оқушылардың мамандыққа баулу механизмін құру;

- біздің еліміздегі және шет елдердегі жинақталған ақпараттық ресурстарға жедел ену;

- мультимедиялық электрондық оқулықтарды, виртуальдық лабораторияларды және бақылау программаларын жасақтап, қамтамасыз ету;

- білім берудің телекоммуникациялық желілерін құру;

Ақпараттық-қатынастық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр.

Қазіргі оқытушы АҚТ төңірегіндегі білімдерді игеріп қана қоймай, сондай-ақ оларды өзінің кәсіби іс-әрекетінде пайдалана алатын маман болуы тиіс. Ашық және басқа білім беру формаларында қолданылатын АҚТ құралдарының негізгі түрінің бірі электрондық басылымдар болып табылады. Қосымша материалдар, әртүрлі анықтамалық мәліметтерден ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалануға болады. Мұндай мәліметтерге математикалық формулалар, математикалық өлшем бірліктер, графиктер, сызбалар және суреттер т.б. жатқызуға болады. Мұғалім араласпай-ақ, оқушылар өздері меңгеруге тиісті ақпараттар беріледі. Қажетті ақпараттарды жинақтауда электрондық техникаларды енгізу уақыт үнемдейді, қарастырып отырған кезеңде ақпараттың толықтығын жоғарылатады, ақпараттық-анықтамалық жүйе құрамында электрондық құрырғылармен жұмыс істеу дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады.

Жаңа ақпараттық технология құралдарын математика пәні сабақтарында пайдалану, оқушының шығармашылық, интеллектуалдық қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі. Компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсаттарға қолдану, білім мазмұнын анықтауда, оқыту формалары мен әдістерін жетілдіруде жақсы әсерін тигізеді. Мұндай мүмкіндіктерді қазіргі кездегі бар және жаңадан қалыптасып келе жатқан электрондық оқыту құралдары бере алады. Осы келтірілген ережеге сай электрондық оқыту құралдарын (ЭОҚ) компьютерлік техника көмегімен өңделіп көрсетілетін, кез-келген электрондық тасымалдаушыда немесе компьютер желісінде жарияланған, білімнің сәйкес ғылыми - практикалық саласынан оқушыларға білімді, біліктілік пен дағдыларды шығармашылық тұрғыда белсенді меңгеруді қамтамасыз ететін осы сала бойынша жүйеленген материалдардан тұратын графикалық, мәтіндік, цифрлық, сөздік, музыкалық, бейне-, фото-, және басқа да ақпараттар жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Сонымен, математика бойынша электрондық оқыту құралдарын жасау үдерісінде мұғалім қандай рөл атқармасын, оның мультимедиялық оқыту бағдарламаларын жасауға қажет мәселелерді жеткілікті кәсіби деңгейде шеше алатындай білім мен дағдылары болуы тиіс. Электрондық оқулықтар негізгі білім берудің электрондық басылымдары болып табылады. Электрондық оқулықтар жоғары ғылыми және әдістемелік деңгейде жасалады және бағдарлама мен стандарттың дидактикалық бірліктерін анықтайтын, білім беру стандарттарына толығымен сәйкес келуі керек. Одан

басқа, электрондық оқулықтар интерактивті кері байланысты жүзеге асыратын пәнді оқыту барысында дидактикалық жүйенің үздіксіздігін және толықтығын қамтамасыз ету керек. Электрондық оқулықтардың негізгі қасиеттерінің бірі оның мазмұнын қағаз жүзінде шығаруға мүмкіндік жасау болып табылады. Электрондық оқулық – ғылыми-педагогикалық құрал. Электрондық оқулықтардың тиімділігі:

- теориялық материалды өз бетімен оқып үйренуге, зерттеуге мүмкіндік береді;
- сабақты иллюстрациялық материалдармен жабдықтауға көмектеседі;
- сабақта және сабақтан тыс уақытта өз бетімен әр түрлі деңгейлі шығармашылық тапсырмалар орындауға мүмкіндік береді. Мультимедиялық технологиялардың қызықты мүмкіндіктері электрондық оқу құралдарын жасауды және де басқа оқып үйренуге арналған құралдар жасауда көп қолданылады [3, 12 б.].

Мультимедиялық технологияларды кеңінен қолдану оқытудың қазіргі компьютерлік технологияларын дамытудың жаңа бағыттарын дамытуға зор үлес қосып келеді.

Оқу үдерісінде ақпараттық және қатынастық технология құралдарын кешенді пайдалану мүмкіндігін тәжірибе жүзінде жүзеге асыру бұрыннан таныс бағдарлама құралдары мен дүниежүзілік алғы шепке сәйкес келетін жаңа құралдар болып табылатын көп функционалды білім берудің электрондық басылымдарын жасау және қолдану арқылы да жетуге де болады. Компьютердің мүмкіндіктерін пайдалана отырып математика сабағында көрсету, түсіндіру, жаттықтыру, түзету және бағалауды жүзеге асыруға болады. Математика пәні мұғалімі педагогикалық жұмыста белгілі бір нәтижеге жетуді көздеп, компьютерлік техниканы математика пәнін оқытуда тиімді пайдаланып, сабақта сапалы білім беруге қол жеткізуге болатындығы айқын.

Қорытындылай келе біздің мақсатымыз қазіргі заман талабына сай ұрпақ тәрбиелеу, оларды «оқи» білуге үйрету, стандартты емес жағдайлардан шыға білуге үйрету, қашықтан оқытуға үйрету, көп материалды аз уақытқа қабылдай білуге үйрету. Осылардың бәрін іске асыру үшін жаңа технологияларды сабаққа қолдана білу әрбір мұғалімнің міндеті. Білім беруді аталған оқыту технологиясы негізінде ұйымдастыру – оқушының өзінің дербес мүмкіндіктерін ескере отырып, белсенді іс-әрекет жасауына, оқушының тұлға ретінде үнемі дамуына, өзін-өзі тәрбиелеп дамытуына, жеке ерекшеліктерін ескеруге жағдай туғыза алуымен маңызды екенін ерекше атап өтпекпін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан халқына жолдауы. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан».
- 2 Анатова Н.Я. Информационные технологии в школьном образовании. 115б, М. 1994.
- 3 М. Мақсұтқанова, Интерактивті тақта. Оқыту-тәрбиелеу технологиясы, 76б, 2010.

ҚАЗАҚТЫҢ КОРНЕКТІ ӘНШІСІ, АҚЫН-САЗГЕРІ, ҚАЗАҚ ССР-НІҢ ЕНБЕК СІЦІРГЕН ӨНЕР ҚАЙРАТКЕРІ, ҚАЗАҚСТАН КОМПОЗИТОРЛАР ОДАҒЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ МҮШЕСІ – ЕСТАЙ БЕРКЕМБАЕВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ МЕН ӨМІРЛІК ЖОЛЫ

ТЛЕГЕНОВ Е. Н.

Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, қауымд. профессор (доцент),
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

*Облысым Павлодар, Естай атым,
Жұртқа баян істері азаматтың.
Орта жүз, Сүйіндікпін бері келе,
Төлебай, Қанжығалы аргы затым, – дейді.*

Павлодар Ертіс өңірінің ән мәдениетінің шоғырын биікке көтерген ақын, композитор – Естай Беркімбаев Павлодар облысы, Қуйбышев ауданы (Қазіргі Ақтоғай ауданы), «Ақкөл» аулында 1874 жылы дүниеге келген. Руы – Алмашы. Әкесі Беркімбаев екі аяғы жоқ мүгедек болған. Естайдың бақытына бір ағасы күйлі болып, Естай жас басынан соның қолында болады. Мұндай мұқтаждық көрмей өсу – Естайдың болашағы үшін үлен роль ойнайды.

Естайдың арғы аталарында айта қалғандай әнші-күйші, ақын болмағанмен, нағашы жағынан өнерден құр болмайды. Нағашысы Қозған руынан кезінде белгілі әнші болған Байтұлым деген кісі, Естайдың шешесі Құлипа жақсы әнші, көркем дауысты, өткір адам болады. Өзінің «арқасы» болғаннан ба, Құлипа да кішкене Естайдың әуесқойлығын ерте байқайды. Шешесі ән салғанда аузына қарап, үнемі бақылап отырған жас талапкердің талабында бір нәрсе бар екендігі көп ұзамай білінеді. Ауыларасылық шағын ойында Естай өзінің бала даусымен ән салғанда, айналадағы бала түгіл, үлкендердің өзі құлақтарын түріп тындайтын болған. Он бес жасқа келгенде Естай өз айналасында әнші бала, кейін әнші жігіт

атанады. Оның бағына Павлодар уезінің жерінде әншілер өте көп және ән емес, өткір сөз, улы қалжың, сықақпен аттары әйгілі болған өнер иесі адамдар өте көп болған. Әсіресе ол өреде аты шулы Біржан сал, Ақан сері сияқты әншілерді білмейтін, әнді құрметтемейтін кісі сирек кездеседі. Міне осы бір дәстүр Естайдың тез шынығуына, өнер жағынан ерте ер жетуіне шешуші себептің бірі болады.

Жасы жиырмаға келмей жатып Естай, Біржан салдың қасында бір жылдай еріп жүреді. 1889 жылы сондай-ақ Ақан серіге шәкірт болып, 1893 жылы екеуінен де ән үйренеді. Естай әндерінде Біржанның да, Ақанның да әуендері сезіледі; шалқыған кең тыныс, шумақтық өлеңнің схемасынан әнде «шығу жайылу», кеудеден кем соқпайтын, аса дамыған қайырмалары, сөз мәні мен ән мазмұнының қабысып жатуы, азаматтық лирика, демократиялық арқау тағылар «ағаларының» дәстүрінен көшкен деуге болады. Естай қабырғасы қатып, өзінің өскен жерінде бірқатар уақыт болып, әнші деген атқа іліккесін сапарға талаптанады. Бірінші мандай түзеп, беттегені Маралды жағы болады.

Ақкөлден жүз елу шақырымдай Ертіс деген жерді жайлайтын Сүлеймен деген бай болған. Оның баласы Шошан мұрзаның айттырып қойған қалыңдығы Маралды елінде екен. Шошан қайнына барарда, бұрыннан атын халық білетін, өзінің үйінде де бірнеше рет қонақ болып, ән салған Естайға қос атпен кісі жібереді. Ел аралауды жақсы көретін әнші, мүмкін Маралды жақтан жаңа ән олжалап қайтар, күйеу жолдас болып емес, елдің ардақты әншісі болып, жайы келсе менімен барып қайтсын дейді. Естай үшін бұл бір сапар қызықты болып көрінеді. Жаңа жер, көрмеген ел әншіні қызықтырады. Күйеу келгенсін Сұлтан ауылы және айналадағы жақын ауылдардан қыз – бозбала жиналып, күнде думан болып қалады. Сол думанның бел ортасында Сұлтанның қыздары Хұсни мен Хорлан да болады. Өзі сері, өзі әнші, өзі ақын Естай бірден Хорланға ұнайды. Естайға да Хорланның бірінші көзқарасы ой салады. Екеу ретін тауып әңгімелесіп, бір-бірін сүйетіндігін жария қылады. Қалай да болса қосылудың жолдарын әңгіме етеді. Ақыры Естай Хорланды алып қашпақ болады. Өйткені берулі қызды алудың басқа жолы болмайды.

Қызының мұндай жағын хабардар болған әкесі Сұлтан Ши қаласы (Славгород маңындағы) Шұқыр деген жерді жайлайтын Хорланның күйеуі Мұхамеджанның әкесіне хабар беріп, ұйпа-жұйпа, тездетіп тойын өткізіп, «ай-күннің аманында құтты жеріне кондрайын» деп, Хорланды ұзатып жібереді. Хорлан Естайдың өле-өлгенше ішінде қалған арманы, өмірінің драмасы. Міне осы оқиғаға арнап Естай «Хорлан» әнін шығарады.

Іште бар жердің аты Маралды-Ұрық,
Сол елді сейіл қылдым кезіп жүріп.
Әмізе қорлыға деп зар илеймін,
Сол елде хұсни көркем бір қыз көріп.

Сұрасаң қыздың аты Қорлығайын,
Мағрұб қолға берді туған айын.
Әуелде жазбағасын болмайды екен,
Мақсатқа жете алмадым, не қылайын.

Бір апа, бірі сіңлі Хұсни-Хорлан,
Екеуі туған екен бір анадан.
Бұрынғы Гүлжазира қыздарындай,
Дүниеге келе бермес ондай бағылан.

Айрылдым Хорлан сенен құдай алмай,
Құр ішім тола берді жылай алмай.
Бар еді кимас күндер тату өскен,
Келер ме енді айналып о, дариға-ай!

Жұрт күлсе «ғашық адам» деп күледі,
Басына келмеген жан не біледі?
Айрылдым Хорлан сенен арманда боп,
Шіркін-ай, екі келмес бір күн еді.

– деп бітіретін, жәй шуматық ән емес, өзі жатқан бір ірі романс келіп шығады. Музыканың теориясынан құралақан болғанның өзінде Естай осы бір шығармасымен ән шығарудың класиктерінің қатарына бір-ақ секіріп шықты деуге болады. Өйткені, жоғарыда айтылғандай, «Хорлан» байырғы түсініктегі; біз естіп, біліп жүрген ән құрылысынан өзгеше. Музыкалық мазмұнының тереңдігі, тілінің аса өткірлігін былай қойғанда, «Хорлан» түр жағынан айта қалғандай мүсінді, сымға тартқандай әсем, ал басталғанан кейін дамуы, өсуі де композиторлық қағиданы оқығандай заңды. «Хорлан» – Естай шығармаларының шыңы, жүрегі десе қателеспейміз. Әңгіме әннің қай кезде шыққанында емес, қалай шыққанында. Сондықтан композитордың жас, тәжірибесі әлі баймаған кезінде жарық көрсе де, «Хорлан» шынайы, үлкен жүректен шыққан рухани презент.

Естай сүйген сұлуына бір ән шығарып тыңбайды. Ол аз сияқты көрінеді, Хорланның суреті онымен шықпайтындай болады. Күндіз-түні ойынан кетпеген Хорланына үздіксіз, сансыз жаңа ән-өлең

шығара бергісі келеді. Соның бірі Хорланның сипатын баяндағанда, ең шұрайлы поэзия тілімен Хорланды сипаттайды. Өлеңнің соңғы сөзімен байланысты ән халық арасында «Бір мысқал» атанып кетеді. Естай әндерінің ішінде музыкалық жағынан аса бір ерекшесі – «Ашу пышақ» болып аталатын шығарма. «Ашу пышақ» жай өткінші сезімнен туған емес, бірқатар философиялық негізі бар шығарма. Басында әлгі жігерлі дыбыстармен басталып, белгілі бір жан жағдайына бекіп, кейін жадыраған күндей жайдарланып, мелодия мың бұрылып, жоғары-төмен толқып, кестеленіп, өрнектеліп барып бітеді. «Ашу пышақ» әнінде азаматтық лирикамен қатар драмалық күштің де элементері бар. Сөзі де бір адамның айналасында емес, кең құлашта алынған. Естай негізінде лирик композитор. Оның көптеген әндерінде бұл айтылған жайлар анық көрінеді. Соның ішінде «Шоқ қара ағаш», «Қара көз», «Өмір», «Жай қоныр», «Бір мысқал», «Хорлан», «Гүлнар қыз», «Наз қоныр», «Сандуғаш», «Еркем», «Майда қоныр», «Алматы», «Сұрасаң руынды», «Естайдың соңғы әні» атты өлеңдері кіреді. Естайдың «Хорланын» айтпайтын адам сирек. «Хорлан» Темірболат Арғынбаевтың орындауында ұнтаспаға жазылды. «Хорлан» көп дауысты хорға түсті. «Хорланды» композитор Е. Брусиловский «Ер тарғын» операсында Тарғынның бас ариясы етіп пайдаланды. Операда «Хорлан» оркестрде де, басқа кейіпкерлердің аузында да естіледі. С. Шабельский мен Л. Шаргородский оркестр сүйемелімен жүретін, қобызға арнап жазған концертінің екінші бөлімінде «Хорланның» бір бөлімін тақырып етіп алған. Композитордың басқа әндері де әншілердің аузында, хордың, оркестрдің қойылымдарында жүр. Естай шығармашылығы кенестік музыка майданында қадірлі орын алады. Ұлы Қазан төңкерісі Естайдың шығармашылық құлашын сермеуіне жаңа жол ашады. «Жасанғырап келемін күн-күн сайын, үкімет тәрбиесін көрген сайын» деп жырлайды ол өзінің «Өмір» деп атаған өлеңінде. Ол Қазақстанның шұғылалы астанасы Алматыға жасы алпыстың бесеуіне келгенде келеді.

Жастықпен аралады талай жерді,
Табиғат композитор өлең берді.
Алпыс бесте сайрайын енді біраз,
Мінекей шаттық-шарық күнім туды.

– деп жырлайды. Ал композитор өзінің «Туды күнім» деп шығарған әнінде;

Бесеуіне алпыстың келді жасым,
Күн өткізген қорлықпен менің басым.
Баға берер өнерге жан таба алмай,
Мен бір жан босқа өткізген есіл жасын.

Дауысым екпініндей сокқан желдің,
Ән шығарып әр елге өрнек бердім.
Өнерге баға берер күн туған соң,
Қазақстан ордасын іздеп келдім.

Үкімет баға берді бұл өнерге,
Шығатын заман туды өнерлі өрге.
Енді сайра бұлбұлдай кәрі тарлан,
Құлашты қарыштайтын келдің жерге.
Ахау шіркін,
Сайра тілім!
Туды күнім!

– деп жырлайды. Бұл өлеңнің әні де өзіне сай. Әнде басынан аяғына шейін шаттықтың, шабыттың үні бар. Қайырмасында композитор дауыстың (секундалық) толқу арқылы сөздеріне үлкен жігер күш берген.

Естай 1939 жылдың сәуір айында Алматыға келіп, көптеген әндерін нотаға берген. Одан кейін Қазақстан жазушыларының екінші съезіне қатысқан. Содан ол Семейге барып, онда біраз күн болып, Керекуге қайтады. Сол Семейде болған күндерінде Естай Қайым Мұхамбетхановтың үйінде болып, Хорлан қыздың және басқа әңгімелерін айтып жаздырып кетеді. 1945 жылы Абайдың туғанына 100 жыл толған мерекеге Естай арнап шақырылады. Онда Нартай, Нұрлыбек, Төлеу, Сапарғали ақындар болады.

Келесі 1946 жылы Естай қатты ауырады. Күннен күнге мендеп, науқасының барысы қауіп туғызады. Сезімтал ақын, әнші күндерінің санаулы қалғанын біледі. Адамшылық, азаматтық қимылды өлеңнен, әннен бастаған, еңбекші халықтың қамын жеуде әнмен алдында тұрған қиыншылықтармен күрескен Естай, соңғы рет соңғы демін де, соңғы лебізін де поэзияға, музыкаға арнайды. Осылай Естайдың ақырғы «Қоштасу әні» дүниеге келеді.

Домбыра енді аман бол, қарт жолдасым,
Жасымнан жанымдағы сен мұндасым.
Тапсырдым кейінгі жас ұрпақтарға,
Мендей ғып қадірлесін, қолына алсын!

Ақының, әнші болдым, еркеледім,
Кеше көр, хош аман бол ардақты елім.
Естайдың болды енді сөзі тамам,
Ақтық сөз, айтқан қошым осы менің.

– деп, 1946 жылы бірнеше бүктелген, сарғайған қағазға жазған өлеңін, әндетіп айтуға даусы болмай, жай тақпақтап оқып, отырғандырдың біріне ұсынады да, көп ұзамай, өзі айтқандай, «Хорланын», «Жай қоңырын», «Бір мысқалын», елін-жұртын артында қалдырып, есіл әнші, ақын, композитор, азамат – Естай көзін жұмады. «Өлі деуге сия ма айтыңдаршы, өлмейтұғын артынан сөз қалдырған»-деп ұлы Абай айтқандай, артынан өшпес мұра қалдырған Естайды өлі деуге болмайды, себебі Естай әр қазақтың жүрегінің түкпірінде терең сақтаулы. Оның әндері мен өлеңдері тыңдаушысын әсемдік әлеміне бөлеп, өзінің шәрбатымен жанғашипа, дертке-дауа болып, мейірлене бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Айтжан Бәделхан «Естай» Павлодар 2002 жыл.
- 2 «Қызыл ту» газеті «Естай Беркімбаев» 26 март 1946 жыл №34
- 3 М.Ибраев «Әні кетпес құлақтан» Семей облысы «Семей таңы» газеті 1958 жыл 19 қыркүйек.
- 4 Ахмет Жұбанов «Замана бұлбұлдары».
- 5 Б.Ерзакович «Ақын Естай» 1992 жыл «Жұлдыз» журналы.
- 6 С.Бегалин «Естай есімнен кетпес» «Сахара сандуғаштары» естеліктерінен алып берілді. «Қазақстан» баспасы, Алматы, 1976 жыл.

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

ТЛЕУЛЕНОВА Л. Е.

учитель географии, Иртышская СОШ № 4,
Иртышский р-н, Павлодарская обл.

«Продолжая славные дела старшего поколения, мы проложим дорогу, по которой уверенно зашагают будущие поколения. Это будет путь развития, роста и процветания независимого Казахстана», - так ёмко сформулировал стоящую перед казахстанским обществом задачу Первый Президент нашей республики Н. А. Назарбаев [1, 2 с.]. На рубеже XXI веков произошли глобальные социальные преобразования в современном мире и в Казахстане, которые породили огромное число

проблем, вызывающих интеллектуальное, духовное, эмоциональное и физическое напряжение человека. Благодаря мощному воздействию средств массовой информации, расширению контактов, миграционным процессам человек по-новому воспринимает, понимает, открывает мир, который он изменил и в котором сам изменился. Все это проявляется на разных уровнях существования человека – физиологическом, психологическом, социальном, что отражается в перестройке ментальности, смене целей, ценностей, ориентации индивидов.

Проблема того, как человек воспринимает окружающую действительность, какое место он выбрал для себя в жизни, смотрит он на жизнь с надеждой или видит всё в мрачном фоне, всегда волновала ученых, начиная от Аристотеля, Платона и до наших дней.

География одна из самых древних наук. Это наука о Земле, о людях, живущих на ней, и не только... Пособием по географии является весь мир вокруг нас. Этот мир, как известно, очень уязвим. Сегодня на нашей планете много проблем, решать их необходимо постоянно и нам, и следующим поколениям. Чтобы их решать, необходимо с ранних лет воспитывать человека, формируя у него экологическую культуру, прививая социальную ответственность, развивая толерантность, посредством географических знаний воспитывать мировоззренческую позицию признания базовых национальных ценностей

Школе нужно с самого начала беспокоиться о духовном мире ребенка.

География – это наука, которая тесно связана с вопросами духовно-нравственного воспитания. Уроки географии в духовно-нравственном воспитании современных подростков важна. География даёт уникальные возможности не только вооружить учащихся географическими знаниями и умениями, адаптировать к условиям окружающей среды, современного мира, но и воспитывать культуру поведения в этом мире, а также осуществлять духовно-нравственное, патриотическое воспитание.

Потенциал географии по развитию этих качеств у школьников неограничен. Согласно концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина Казахстана выделяют основные базовые ценности, которые должен воспитать учитель. Это: человек, семья, Родина, многонациональность, религия, труд, искусство, наука, природа. Формированию всех этих ценностей стараюсь уделять внимание. Умения: определять свое место и роль в окружающем мире, в семье, коллективе, государстве, владеть культурными нормами и традициями закладываются на уроках географии.

Человеческая жизнь – ценность, она прочно связана с отношением к природе, среде обитания человека. Осознание личности должно начинаться с понимания того, что Земля – наш общий дом. Сегодня потребительское отношение к природе становится опасным явлением, ведёт к экологическим катастрофам для всего человечества. Поэтому в основе отношений между человеком и окружающей средой должно быть бережное отношение к природе. Ребёнок с детства должен понимать, что природа его питает, поддерживает его силы, поэтому он должен жить в единстве с природой, являясь её частью.

Духовность – это «устремление человека к тем или иным высшим ценностям и смыслу, идеалу, стремление человека переделать себя, приблизить свою жизнь к этому идеалу и внутренне освободиться от обыденности» (В. И. Даль). А нравственность - это компонент культуры, содержанием которого выступают этические ценности, составляющие основу сознания.

В настоящее время в условиях нашей страны подростковый период развития охватывает примерно возраст с 10 - 11 до 14 - 15 лет, совпадая в целом с обучением детей в средних классах школы. Преподавание географии начинается с 6-го класса, когда возраст ребят достигает 12 лет. Психологические особенности подросткового возраста, по мнению различных авторов, рассматриваются как кризисные и связаны с перестройкой в трех основных сферах: телесной, психологической и социальной. На телесном уровне происходят существенные гормональные изменения, на социальном уровне подросток занимает промежуточное положение между ребенком и взрослым, на психологическом подростковый возраст характеризуется формированием самосознания.

Основные требования к деятельности педагога:

1. Необходимость возрождения традиционной системы нравственного воспитания.
2. Изучение отечественной культуры и истории своего народа.
3. Возвращение к духовности для формирования гражданина и патриота Казахстана.
4. Воспитание духовно-нравственной личности.

Какие цели должен поставить для себя учитель:

1. Создание условий для духовно-нравственного воспитания ребенка на уроках географии.

Большую роль в этом играет сам кабинет географии. В кабинете имеются: методическая зона, познавательная зона, зона охраны труда и зона релаксации. Учитель должен сделать его уютным и интересным.

Проводит выставки работ учащихся, вывешивая сувениры и магниты, привезенные из различных уголков нашей страны и других стран. В кабинете обязательно присутствует флаг, всегда чисто и в должном порядке. Очень приятно, когда школьники младших классов скорее хотят изучать географию, чтобы учиться в кабинете географии.

2. Формирование духовно-нравственной личности на уроках географии.

Для себя ставить это первоочередной задачей почти на каждом уроке, потому что проблемы в нашем обществе существуют только по причине недостаточно высокого уровня духовно-нравственного воспитания.

Задачи, которые должен решить педагог:

1. Ознакомить учащихся с системой духовных ценностей и развивать способности реализовывать их в практической деятельности.

Как правило, многие школьники иногда даже и не подозревают о том, что совершают какие-то неблагоприятные поступки. Поэтому, приходится всегда им напоминать о системе духовных ценностей. Что нужно делать и как себя вести в различных ситуациях.

2. Формировать у школьников ценностные ориентиры, моральные нормы и нормы человеческого общежития.

Я часто обращаю внимание ребят, которые посещают другие страны, что по их поведению иностранцы судят о нашей стране в целом. Являясь «лицом» нашей страны, необходимо вести себя в соответствии всем нормам культуры поведения в обществе.

3. Способствовать приобретению опыта позитивного взаимодействия с окружающим миром, развитию коммуникативных навыков, навыков самоорганизации. Мои поездки за границу вместе с группой ребят помогают им развить опыт позитивного общения с жителями других стран, поучиться у них некоторым личностным качествам, например, заботе о чистоте на улицах города и др.

4. Формировать патриотические чувства и сознание учащихся на основе исторических ценностей.

Изучая тему «Границы Казахстана», мы говорим о Каспийском море, через которое проходит граница с другими странами. Надо спрашивать у ребят, с какими историческими событиями связано данное море.

В своей практике я применяю следующие виды работы для реализации задач по духовно-нравственному воспитанию школьников на уроках географии:

- Комбинированный урок
- Круглый стол
- Дискуссия
- Изучение духовно-нравственного наследия
- Книжное обозрение
- Тематические беседы
- Исследовательская работа
- Кинопросмотры
- Экскурсии
- Тренинги.

Использую уроки разные по форме: игры, дискуссии, конференции, беседы и прочие. Сегодня школа ответственна за воспитание нравственных качеств, за формирование многополярного мировоззрения. Любой учитель - предметник обязан вносить свою лепту в культурное образование учащегося. Воспитание уважения к другим странам, народам начинать нужно с раннего детства, развивать в дальнейшем в школе через уроки и внеклассные мероприятия, чтобы противоречивая порой информация из СМИ была детьми адекватно понята, не порождала национализм, неуважение по отношению к другим народам. Таким образом, духовно-нравственное воспитание на уроках географии должно:

- предусматривать изложение содержания урока в понятной форме, выделяя нравственные аспекты по теме;
- прививать уважение к истории, традициям, культуре своего народа и народов мира;
- воспитывать любовь к своей малой Родине, к природе, земле.

Духовность включает в себя разум, культуру мышления, уровень и качество знаний, эмоциональное и нравственное развитие. На этом духовность не исчерпывается, так как данное определение подчеркивает в духовном приоритет просветительского, то, что можно достичь образованием. В этом аспекте изучением феномена духовности занимались такие педагоги и психологи, как В. С. Соловьев, И. А. Ильин, Ш. А. Амонашвили, В. И. Додонов, В. Г. Пряникова, З. И. Равкин, Л. А. Степашко, П. В. Симонов, В. Н. Шердаков, В. П. Зинченко и др. По мнению ученых, духовность включает в себя три начала: познавательное, нравственное и эстетическое [2, 25 с.].

На уроках географии присутствует и региональный компонент. Учащиеся охотно знакомятся с историей своей малой Родины, области, города. Сегодня учащиеся с удовольствием черпают информацию из разных источников, составляют презентации, проекты, делятся ими

на уроках с другими. В статье « Взгляд в будущее: общественного сознания» Н. А. Назарбаев отметил: «...атриотизм начинается с любви к своей земле, к своему аулу, городу, региону, с любви к малой родине. Поэтому я предлагаю программу «Туған жер», которая легко перейдет в более широкую установку – «Туған ел». «Туған жерін сүйе алмаған сүйе алар ма туған елін?» или «С чего начинается Родина?» В этих произведениях есть большой смысл. Почему малая родина? Человек – существо не только рациональное, но и эмоциональное. Малая родина – это место, где ты родился и вырос, а порой и прожил всю жизнь. Там горы, реки, рассказы и мифы об их возникновении, имена людей, оставшихся в памяти народа. Можно продолжить перечисление. Все это важно. Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это основа того культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов» [3].

- Условия успешности процесса воспитания духовности включает в себя

- Культуросообразное целеполагание
- Личностно-ориентированное образование
- Гуманитарно-творческое воспитание
- Субъективно-ориентированную диагностику

Таким образом, предполагается формирование духовно-нравственных ценностей, таких как гражданственность, чувство сопричастности и гордости за свою Родину, экологические знания, нравственность, гражданская идентичность, семейные ценности, ответственность за общее благополучие.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н.А.. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // <http://www.akorda.kz>.
- 2 Тилекова Ж.Т. Методика преподавания географии: Учебно-методический комплекс дисциплины. – Алматы, 2010. – 40 с.
- 3 Современная педагогика: актуальные вопросы, достижения и инновации. Пенза. 2016. // <http://naukaip.ru>.

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ

ТУРАРХАНОВА М. М.
арнайы пәндер оқытушысы, Б. Ахметов атындағы
Жоғары педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

2018 жылы 21 қарашада Ақорда сайтында Қазақстанның Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы жарияланды. Бұл мақалада ел тарихы мен халықтың жаһандық тарихтағы рөлін түсіну қажеттілігі басты назарда болды. Мемлекет басшысы ұсынған бастама – «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жалғасы [1, 1 б.].

Мақала «Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт», «Тарихи сананы жаңғырту» атты бөлімдерден тұрады. Елбасы бұл жолы ұлттық болмысымызды сақтап, тарихымызды жаңғырту жайына кеңінен тоқталған. Әсіресе, өсіп келе жатқан жас буынды ұлттық тәрбиемен сусындату керектігі жөнінде жазған. Біздің даңқты батырларымыз, ойшылдарымыз бен ел билеушілеріміз тек Қазақстан ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайықты тұлғалар екендігін де Елбасы тілге тиек еткен.

1. ҰЛТ ТАРИХЫНДАҒЫ КЕҢІСТІК ПЕН УАҚЫТ

Кеңістік - барлық нәрсенің, ал уақыт - бүкіл оқиғаның өлшемі. Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады. Біздің жеріміз материалдық мәдениеттің көптеген дүниелерінің пайда болған орны, бастау бұлағы. Н. Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы – құнды дүние. Елбасымыз жаңа мақаласында төл тарихымыз бен мәдениетімізді жіктей келе, тарихи сананы жаңғырту мәселесін көтеріп, 7 бірдей жобаны ұсынып отыр. Олар:

1. Атқа міну мәдениеті. Ұлы дала әлемге жылқы шаруашылығы мен атқа міну мәдениетін сыйлағаны баршаға мәлім. Жылқы өсіру біздің ата-бабаларымызға сол кезеңде мүмкін емес артықшылық берді, ал жаһандық экономика мен әскери істерде ең үлкен революция болды. Ең алғаш атқа міну мәдениеті қазақ жерінде басталғаны Солтүстік Қазақстан облысының Айыртау ауданындағы Ботай қонысында жүргізілген қазба жұмыстары кезінде табылған жылқы сүйектерін зерттеу негізінде дәлелденді. Мұнда табылған аттардың азу тістерінде ауыздықтың ізі қалған. Ол жерден сол замандағы ат әбзелдері, кәдімгі құрық, теріден тігілген шалбар, тізеден асатын тері етік, тымақ та табылған. Британиялық ғалымдар ботайлықтар тұтынған керамикалық ыдыстардан қымыздың жұғынын анықтаған. Бұдан ботайлықтар жылқыны мініс көлігі

ретінде пайдаланып қана қоймай, бие сауып, қымыз ашытып, шипалы сусын өндіруді де меңгергенін көре аламыз.

2. Ұлы даладағы ежелгі металлургия. Қазақ даласы – ежелгі металлургияның отаны. Металды балқытып, одан бұйым жасауды ата-бабаларымыз осыдан сан мың ғасыр бұрын меңгерген. Оны археологтар ғылыми тұрғыда дәлелдеп келеді, қаншама құнды жәдігер табылды. Біздің ата-бабаларымыз жаңа, неғұрлым берік металдар өндірісін үнемі дамытып келді, бұл оларға жедел технологиялық прогресс үшін мүмкіндіктер ашты. Бұл ежелгі уақытта біздің жерімізде болған дала өркениеттерінің жоғары технологиялық дамуын көрсетеді.

3. Аң стилі. Біздің ата-бабаларымыз сыртқы әлеммен толық үйлесімді өмір сүрді және өздерін табиғаттың ажырамас бөлігі деп санады. Жануарлар бейнесін тұрмыста пайдалану адам мен табиғаттың өзара байланысының символына айналды, даланың рухани бағдарын айқындап берді. «Аң стилін» сақтар ою-өрнек сынды қолданбалы өнердің маңызды түрімен бірге дамыта білді. Негізгі өзегі аңдарды, хайуандарды бейнелеу болған өнердің бұл түріне тек қозғалған аңдар таңдалды. Аяқтары бұгулі бұғы, шиыршықтала бүктетілген қабылан, басы бұрулы бүркіт сияқты.

4. Алтын адам. Біздің түп-тамырымызға жаңаша көзқараспен қарауға жол ашып, әлемдік ғылым үшін сенсация саналған жаңалық – 1969 жылы Қазақстанның Есік қорғанынан табылған, өнертанушы ғалымдар арасында «қазақстандық Тутанхамон» деген атқа ие болған «Алтын адам». Жауынгердің алтынмен апталған киімдері ежелгі шеберлердің алтын өңдеу техникасын жақсы меңгергендігін көрсетеді. Бұл жаңалық дала өркениетінің зор қуаты мен эстетикасын әйгілейтін бай мифологияны паш етті. Дала халқы өз көсемдерін осылайша ұлықтап, оның мәртебесін күн денгейіне көтеріп асқақтатқан.

5. Түркі әлемінің бесігі. Елбасы мақаласының тағы бір ерекше қыры – Түркі әлемінің бесігі болған Түркі мемлекеттері мен тайпаларының қалыптасуы мен дамуының ордасы Алтай және рухани орталығы Түркістанды ерекше атап өтеді. Біздің дәуіріміздің I мыңжылдығының орта шенінде түркі дүниесінің пайда болуымен Ұлы дала төсінде жаңа кезең басталғандығы айтылады. Орасан зор кеңістікті игере білген түркілер ұлан-ғайыр далада көшпелі және отырықшы өркениеттің өзіндік өрнегін қалыптастырып, өнер, ғылым мен әлемдік сауданың орталығына айналған ортағасырлық қалалардың гүлденуіне жол ашты.

Ұлы даланы дүр сілкіндерген Ұлы Түрік қағанаттары, Елтеріс қаған, Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк сияқты данагөйлер мен

атақты қолбасшылар осы жерден шыққан. Дүниежүзіне әйгілі “Күлтегін жазуы” да, бүкіл түркі әлеміне ортақ тұлғалар Шығыстың саңлақтары Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Яссауи, Ахмет Иүгінеки, Ибн Синалар осы кезде өмір сүріп, ілім таратқан.

6. Ұлы Жібек жолы. Қазақстанның географиялық тұрғыдан ұтымды болуы, яғни Еуразия құрлығының кіндігінде орналасуы ежелден әртүрлі елдер мен өркениеттер арасында транзиттік дәліздердің пайда болуына септігін тигізді. Ол халықтар арасындағы жаһандық өзара тауар алмасу мен зияткерлік ынтымақтастықтың қалыптасуы мен дамуы үшін орнықты тұғырнамаға айналды. Сол кезеңде өмір сүрген мемлекеттер үшін маңызды нысанға айналған құрлық жолы Қытай, Үнді, Парсы, Жерорта теңізі, Таяу Шығыс сияқты алыс-жақын өркениеттерді байланыстыра отырып, мәдени және рухани құндылықтардың өзара ықпалдасуына септігін тигізген. Бүгінгі күні жаһанданған қоғамда «Ұлы Жібек жолы» жобасы қайта жанданып, еліміздің басқа мемлекеттермен байланысына ықпал етуде.

7. Алатау баурайы алма мен қызғалдақтың тарихи отаны екендігі ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Біз білетін алма – бұл алма ағашының жемістерінің генетикалық сорттары. Бүгінгі таңда әлемде өсірілген қызғалдақтардың 3000-нан астам түрі бар және олардың көпшілігі біздің жергілікті гүлдеріміздің ұрпақтары. Шын мәнінде, бұл жерде, Шу-Іле тауларында, әлі күнге дейін қазақстандық флораның інжу-маржаны – Регель қызғалдақтарын алғашқы түрін де кездестіруге болады [2, 2 б.].

II. ТАРИХИ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУ

1. Архив – 2025. Ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейінгі кезенді қамтитын барлық отандық және шетелдік мұрағаттар дүниесіне елеулі іргелі зерттеулер жүргізу үшін «Архив – 2025» жеті жылдық бағдарламасын жасау қолға алынды.

2. Ұлы даланың ұлы есімдері. Ұлы бабаларымыздың есімдерін мақтан тұту, біздің қаһармандарымыздың өмірі мен қызметі жөнінде тек еліміздегілер ғана емес, сондай-ақ шетелдегілер де білу мақсатын көздейді.

3. Түркі әлемінің генезисі. Қазақстан – күллі түркі халықтарының қасиетті «қара шаңырағы». Бүгінгі қазақтың сайын даласынан әлемнің әр түкпіріне тараған түркі тектес тайпалар мен халықтар басқа елдер мен өңірлердің тарихи үдерістеріне елеулі үлес қосты.

4. Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі. «Ұлы дала» атты ежелгі өнер және технологиялар музейін ашу ұсынылады. Онда өнер мен технологияның үлгілері, сондай-ақ археологиялық

кешендер мен түрлі тарихи дәуірлердің экспонаттары жинақталады. Елбасы «Ұлы даланың ұлы өркениеттері» атты жалпыұлттық тарихи реконструкциялар клубын құрып, соның негізінде Нұр-Сұлтанда және Қазақстанның өзге де өңірлерінде ежелгі сақтар, ғұндар, ұлы түркі қағандарының дәуірі және басқа да тақырыптар бойынша фестивальдар өткізуді ұсынды.

5. Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы. Бұл жоба аясында «Дала фольклорының антологиясы» жасалады. Мұнда Ұлы дала мұрагерлерінің өткен мыңжылдықтағы халық ауыз әдебиетінің таңдаулы үлгілері – ертегілері, аңыз-әфсаналары, қиссалары мен эпостары жинақталады.

6. Тарихтың кино өнері мен телевизиясындағы көрінісі. Қазақстанның өркениет тарихының үздіксіз дамуын көрсететін деректі-қойылымдық фильмдердің, телевизиялық сериалдар мен толық метражды көркем картиналардың арнайы циклін өндіріске енгізу.

Бұл – тарихқа деген дұрыс ұстаным. Сол арқылы түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үніліп, оның құрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туады.

Әр халықтың сан ғасырлық тарихы бар. Ал біздің қазақ халқының тарихы сонау тереңде жатыр. Адам өткен тарихын жақсы білмесе, болашаққа нық қадам баса алмайды. Өз ұлтымыздың, өз еліміздің мәдениетін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын ұмытпай, қастерлей білуіміз керек. Тарихқа көз жүгіртсек, талай қиындықтар мен тағдырдың ауыр соққылары қазақ халқының басынан аз өтпегенін көреміз [3, 4 б.].

Елбасы мақаласында көтерілген әрбір ой маңызды, салмақты. Қадым замандардан сыр шерткен осы бір дүниені түсініп оқи алсақ, көп жайға қанық болар едік. Болашақ жастар өзінің тарихын, ата салтын, этнографиясын біліп өссе, ұлттық рухпен тәрбиеленсе жоғарғы парасат иесі атанады. Елбасы айтқан жеті құндылық олардың зердесіне темірқазық іспетті болады. Өз тарихын білетін, бағалайтын және мақтан ететін халықтың болашағы зор болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н. Ә. Ұлы даланың жеті қыры: [ұлттық тарих туралы] // Егемен Қазақстан. - 2018. - 21 қараша. - 1, 2 б.

2 Назарбаев Н. Ә. Ұлы даланың жеті қыры: [ұлттық тарих туралы] / Н. Ә. Назарбаев // Президент және халық. -2018. - 23 қараша. - 1, 2 б.

3 Айтаханов Е. Тарихи тамырымызбен мақтанамыз: [Н. Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы туралы] / Е. Айтаханов // Егемен Қазақстан. -2018. - 27 желтоқсан. – 4 б.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» ЖОБАСЫ ТАРИХИ ЕСКЕРТКІШТЕРІМІЗДІ БҮГІНГІ ӘЛЕММЕН ҚАНШАЛЫҚТЫ ҰШТАСТЫРДЫ?

УТЕПБЕРГЕНОВА Г. С.

тарих пәнінің мұғалімі, ФМБ Назарбаев зияткерлік мектебі, Тараз қ.

МАХМУТ Ұ. Р.

12 сынып оқушысы, ФМБ Назарбаев зияткерлік мектебі, Тараз қ.

Әр халықтың ұлттық мәдени мұрасының маңызды бөлігін – тарихи ескерткіштер құрайды. Ұлттық құндылықтар жүйесінде ерекше орын алатын тарихи ескерткіштер – халық тарихының, ұлт өркениетінің аса маңызды куәсі, бүгінгінің баға жетпес байлығы. Әлемде халықаралық ескерткіштер мен тарихи орындар күні 1984 жылдан бері сәуір айының 18-інде атап өтіледі. Тарихи ескерткіштерді қорғауға арналған 1954 жылғы «Қарулы қактығыс кезінде мәдени мұраларды қорғау туралы», 1972 жылы ЮНЕСКО-ның «Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы», 1979 жылғы «Мәдени мұраларды заңсыз тасымалдау және оларға деген меншік құқығын беруге тыйым салу шаралары туралы» халықаралық конвенцияларының қабылдануы тарихи ескерткіштердің әлем мемлекеттері үшін маңызын дәлелдейді [1].

Жас буынды тәрбиелеуде ата-бабадан келе жатқан ұлттық мирасты ұлықтау арқылы ұғындырып, мәдениетті, елжанды тұлға етіп тәрбиелеу ұлттық құндылықтың сақталуына әкеледі. Осы бағытта 2017 жылы Елбасы Н. Назарбаев жариялаған «Рухани жаңғыру» жобасы қазіргі жаһандану заманында халқымыздың санасын жаңа биікке көтеру, ынтымақ-бірлігін арттыру, патриотизмді нығайту, салт-дәстүрімізді, мәдениетіміз бен бірегей ұлттық кодымызды сақтау сияқты маңызды басымдықтарға бағытталған [2].

Қазақстанда 25 000-нан астам тарихи-мәдени ескерткіш бар және саны жағынан ТМД елдері арасында алғашқы бестікке кіреді [3]. Тарихи жәдігерлер түпкі тамырды тануда әрі ұлттық құндылықтарды дәріптеуде аса құнды. Сондықтан, М. Жолдасбеков айтқандай «елді ояту үшін, тарихты ояту керек» [4]. «Рухани жаңғыру» жобасы бұл артықшылықты жоғалтпауда әрі заман талаптарымен ұштастыруда айтарлықтай маңызды

«Рухани жаңғыру» жобасы еліміздің дамуымен қатар, тарихи мен мәдениетін дәріптеуді көздейді. Сондықтан, бұл жоба аясында Қазақстанның барлық өңірін қамтитын «Туған жер», «Қазақстанның қасиетті жерлері» және «Жаһандағы заманауи Қазақстандық

мәдениет» жобалары қолға алынды. Бағдарлама аясында қабылданған «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасының маңызы зор. Халықтың санасына жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын сіңіру мақсатында қолға алынған жоба аясында республикамызда көпшілікке беймәлім көптеген тарихи орындар анықталды. Соның ішінде көне Тараз шаһарының 8 тарихи нысаны, ал облысымыз бойынша 35 ескерткіш осы тізімге енгізілді [5].

Қазақстанның барлық өңірінде Рухани жаңғыру бойынша шаралар қолға алынды. Барлық өңірлерде мәдениет ошақтарын қайта жаңғырту істері, мәдени шаралар және тарихи білімнің сапасын жақсартуда айтулы іс-әрекеттер қолға алынды. Мысалы, бір ғана Жамбыл облысында жалпы саны 25 жобаны іске асыруға 2 млрд 472 млн 750 мың теңге қаржы жұмсау жоспарланған [6]. Жасалынған жұмыстар өте құнды, өйткені Қазақстан тарих және мәдениет ескерткіштерінің саны жағынан ТМД елдері арасында алғашқы бестікке кіреді [7]. Тиісінше «Рухани жаңғыру» жобасы басқа ТМД елдерінен қалыс қалмай, артықшылықты жоғалтпауда әрі тарихи орындардың маңызын арттырып, заман талаптарымен ұштастыруда айтарлықтай маңызды бастама болды.

Ата-бабаларымыздың мирасын қастерлеу арқылы біз ұлттық құндылықтарды өн бойымызға сіңіре аламыз, өйткені бұл мұра тарихтан сыр шертіп қана қоймай, рухани азық пен тағылым бола алады. Мысалы, ата-бабаларымыздың сәулет өнеріндегі қайталанбас туындысы Ақыртас құрылыс кешені бойымызда елге деген мақтаныш пен махаббат сезімдерін арттырып, ел қамын ойлайтын елжанды ұрпақтың көбеюіне әкеледі.

Тарихи ескерткіштерді заман талаптарымен ұштастыруда қауіп-қатерлерден сақтану қажет. Мысалы, Өзбекстанда тарихи ескерткіштер бұзылып, мемлекет өзекті мәселемен кезікті. Өзбекстан мемлекетінің мақтанышы саналатын Самарқандтағы реставрация деңгейінің төмен болуы салдарынан тарихи маңызынан айырылу қаупі төнді [8]. Сондықтан, басқа елдердің қателігін қайталамай, ескерткіштердің тарихи маңызына аса үлкен мән берілуі керек.

Зерттеу жұмысының нәтижесі дәл әрі нақты болуы үшін, мәселені әртүрлі көзқараспен талдау қажет. Сол себепті, көбірек адамдардың пікірімен танысу мақсатында әлеуметтік зерттеу жұмысы жүргізіліп, сауалнама алынды. Жасалынған зерттеу жұмысы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының ұлттық мәдениет пен заманауи әлемді байланыстырудағы рөлін анықтауға бағытталған болатын. «Рухани жаңғыру» жобасы аясында жүргізілген іс-шаралар

барысында тарихи ескерткіштер орналасқан аймақта инфрақұрылым біршама жақсарып, реставрация жұмыстары жүргізіліп, халықтың қызығушылығы артқаны анықталды. Осылайша, бұл аталмыш жобаның тарихи ескерткіштердің еліміздегі рөлін арттырғанын, жағымды тұстары мен мүмкіндіктерінің көп екені сандық және сапалық зерттеулерді қолдану барысында дәлелденді.

Сонымен қатар, тақырып туралы жан-жақты білу мақсатында ғаламтордағы сенімді ақпарат көздері мен газет қолданылды. Екі зерттеу бөлімінен «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асқан өзгерістердің тарихи ескерткіштерді бүгінгі әлемнің талаптарымен ұштастырудағы маңызы, кемшіліктері мен әлсіз тұстары, мүмкіндіктері және қауіп қатерлері анықталды. Әр түрлі әдістер арқылы жиналынған ақпаратты сипаттау мақсатында SWOT талдау қолданылады, өйткені бұл әдіс арқылы жинақталған ақпаратты жан-жақты талдап, тиімді түрде көрсетуге болады.

Кесте 1 – Еліміздегі тарихи ескерткіштердің жағдайы мен даму мүмкіндіктеріне SWOT талдау

S (күшті жақтар)	<p>Қазақстанда 25 000-нан астам тарихи-мәдени ескерткіш бар және саны жағынан ТМД елдері арасында алғашқы бестікке кіреді.</p> <p>Жоба аясында 50-ге тарта тарих және мәдениет ескерткіштеріне реставрация жұмыстары жасалынған.</p> <p>Сенімді ақпарат көздері халыққа қолжетімді, сондықтан қарапайым халықтың тарихи ескерткіштер туралы білімі кеңейіп, оларға деген қызығушылық артуда.</p> <p>Тарихи ескерткіштерге көп көңіл бөлу және оларды дәріптеуде жобалардың жүзеге асуы олардың облыстық және республикалық деңгейдегі рөлінің артуына әкелді.</p> <p>Тарихи ескерткіштерді дәріптеу ұлттық құндылықтардың ел арасында насихатталуына әкеледі, нәтижесінде бабалардың میرасы ізгі жолда қолдануда.</p> <p>Тарихи ескерткіштер ұлттық құндылықтар жүйесінде аса маңызды, өйткені бұл мирас тарихтан сыр шертіп, ұрпақтың еліне деген махаббатын арттыруда.</p>
W (әлсіз жақтар)	<p>Барлық тарихи объектілер әлі де толық зерттелмегендіктен барлық өңірде бірдей өзгерістер орын алмады.</p> <p>Тарихи ескерткіштер 100% сақталмай, оларға жөндеу жұмыстары жүргізілуі олардың тарихи маңызын әлсіретеді.</p> <p>Тарихи ескерткіштердің көп бөлігі қаладан алыс орналасқан және инфрақұрылым жақсы дамымаған.</p> <p>Туристердің тарихи объектілерге қызығушылығы төмен.</p>

O (мүмкіндіктер)	<p>Инфрақұрылымды дамыту және тарихи ескерткіштерді жарнамалау туристердің санының артуына әкелсе, тиісінше бұл процесс экономикалық табыстың артуына әкелуі мүмкін.</p> <p>Қазақстанның тарихи құндылықтары арқылы танымал болуы, ұлттық құндылығын сақтаған ел ретінде халықаралық беделінің жоғары болуы мүмкіндігі пайда болды.</p> <p>Тарихи ескерткіштердегі инфрақұрылымның жақсаруы, туристердің артуы сол аймақта шағын шаруалардың пайда болуына алып келеді. Бұл өз кезегінде, халықты жұмыспен қамтып, әлеуметтік жағдайын жақсартуы мүмкін.</p> <p>Жаңа жолдар - жаңа мүмкіндіктердің бастауы. Инфрақұрылым жақсарса, басқа да бизнес салалары дамып, елдің экономикалық өрлеуіне әкелуі мүмкін.</p>
T (қауіп-қатерлер)	<p>Жасалынып жатқан қаржылардың тиімді қолданылатынына кепілдік жоқ. Яғни, жоспарланған іс-әрекеттер жүзеге аспай қалуы немесе жасалынған жоспардың тиімсіз болу қаупі бар.</p> <p>Тарихи ескерткіштер туристік нысанға айналып, тек кіріс көзіне айналып, тарихи маңызы жоғалуы мүмкін.</p> <p>Туристердің артуы, сол аймақта қоныстардың көбеюіне әкелуі мүмкін. Егер тиісті жұмыстар жасалынып, қатаң бақыланбаса, экологиялық мәселелердің пайда болуы қаупі бар.</p>

SWOT шешімі:

1 Қазақстандағы көптеген тарихи-мәдени ескерткіштерді бүгінгі әлеммен ұштастырып, туристердің санын аттыруға болады. Бұл өз кезегінде экономикалық өсімге әкеледі.

2 Тарихи ескерткіштердің ұлттық құндылықтар жүйесінде алар орнын бағалап, келешек ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіруде қолдану Мәңгілік ел бастамасының жүзеге асуына мүмкіндік береді.

3 Инфрақұрылымды дамыту және тарихи ескерткіштерді жарнамалау туристердің санының артуына әкелсе, тиісінше бұл процесс экономикалық табыстың артуына әкелуі мүмкін. Осылайша, жұмсалған қаражат еселеп қайтуы мүмкін.

4 Тарихи ескерткіштердің ұлттық құндылықтар жүйесінде алар орнының құнды екені ескеріліп, реставрация жұмыстары кәсіби деңгейде жүргізілуі тиіс.

5 Пайда болатын экологиялық мәселелерді туристер тарапынан түсетін қаржы есебінен шешуге болады

6 Тарихи ескерткіштердің маңыздылығын деректі фильмдер сынды әдістер арқылы дәріптеп, олардың тек кіріс көзіне айналуынан сақтануға болады

7 Республикалық деңгейде маңызы барын ескеріп, жұмсаған қаражаттың босқа кетпеуін қатаң бақылап, жақсы нәтижеге жетуге болады

8 Аталмыш жоба аясында тарихи ескерткіштердің республикалық маңызын арттырғанын негізге ала отырып, бөлінген қаржы қатаң бақылауда болуы тиіс.

9 Экологиялық мәселелерді туындатпас үшін қоқыс тастауға қатысты қатаң заңдар қолға алынуы керек.

Ұсыныстар:

- Тарихи ескерткіштерді бүгінгі әлеммен ұштастыру барысында, ең алдымен ұлттық құндылықты бірінші орынға қойып, ата-баба мирасын сақтау мақсатында жұмсалған шығынды екінші орынға қою қажет.

- Тарихи ескерткіштің тек кіріс көзіне айналуына жол бермей, тарихи маңызынан айырылмауы үшін тиісті іс-шарларды жүзеге асыру керек.

- Жас буынға тарихи ескерткіштер туралы ақпаратты сiңiруде заманауи әлемнің әдіс-тәсілдерін (мобильдік қосымшалар, фильмдер, бейнежазбалар немесе мобильдік қосымшалар, фильмдер, бейнежазбалар немесе 3D карталар) қолдану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Нұрсәуле ДАУЫМШАРОВА. Ескерткіштерді қорғау – елдіктің белгісі. <https://egemen.kz/article/188290-eskertkishterdi-qorghau-%E2%80%93eldiktinh-belgisi>

2 Гүлжанат БАЙСАРИЕВА. Тарихи ескерткіштер елімізді танытады. <https://egemen.kz/article/172210-tarikhi-eskertkishter-elimizdi-tanytady>

3 Айгүл Аханбайқызы. «Рухани құндылықтарымызды сақтау – басты аманат». <https://egemen.kz/article/166754-rukhani-qundylyqtarymyzdy-saqtau-%E2%80%93basty-amanat>

4 Мырзатай Жолдасбеков: «Бақ бағалағанның ғана басында тұрады». <https://egemen.kz/article/178319-myrzatay-zholdasbekov-baq-baghalaghannynh-ghana-basynda-turady>

5 <https://aigak.kz/2020/01/16/zhambl-oblsn-km-asar-mrzahmetovke-sra/>

6 «Тектұрмас» этно-тарихи кешені Тараздың тарихын төрткүл дүниеге танытады. <https://qamshy.kz/article/54687-tekturmas-etno-tarikhi-kesheni-tarazdynh-tarikhyn-tortkul-duniege-tanytady#>

7 Айгүл Аханбайқызы (2018.) Рухани құндылықтарымызды сақтау – басты аманат. <https://egemen.kz/article/166754-rukhani-qundylyqtarymyzdy-saqtau-%E2%80%93basty-amanat>

8 Мавлюда Юсупова. Остановить разрушение архитектурного наследия. <https://www.gazeta.uz/ru/2018/03/19/monuments/>

6.15 Психология ғылымының даму мәселелері 6.15 Проблемы развития психологической науки

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ӘЛЕУЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚҰРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

АБДУЛЛИНА М. А.

магистрант, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

КЕНЕНБАЕВА М.А.

п.ғ.к., профессор, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Жаһандану процестерінен, инновациялық экономиканың дамуынан, адам өмірінің барлық салаларына ақпараттық технологияларды енгізуден туындаған жеке тұлғаның жоғары білікті ұтқырлығы қажет болған жағдайда, зерттеу мәселелерін сәтті шешуді қамтамасыз ететін оқушылардың жеке қасиеттерін анықтау және дамыту бүгінгі мектеп білімінде өзекті болып жатыр. Қазақстан Республикасында білім беруді дамыту стратегиясын ұсынатын нормативтік құжаттар, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [1], орта білім берудің (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты [2] (ҚР Үкіметінің қаулысымен бекітілген) оқудағы оқушылардың зерттеу әлеуетін дамытудың маңыздылығы арта түсетінін куәландырады.

Оқушылардың зерттеу әлеуетін дамытудың дидактикалық негіздерін құрудың өзектілігі ізгілендіру процестерін көрсететін білім беруді қайта құрумен тығыз байланысты. Жаңа мемлекеттік білім беру стандарттарына көшу оқушылардың оқуға деген қызығушылығын қолдауға мүмкіндік беретін, олардың жеке білім беру траекториясын

құру қабілетін, бастамашылдығын, дербестігін, ынтымақтастыққа дайындығын қалыптастыратын, сабақ және сабақтан тыс іс-әрекеттің өзара байланысын қамтамасыз ететін оқытудың іс-әрекеттік (жобалау, зерттеу) әдістерін тарату үшін мүмкіндіктер ашады.

Бұл жағдай дидактиканың дамуында жаңа тенденциялардың пайда болуына әкеледі (С. В. Белова, С. В. Иванова, И. М. Осмоловская, Л. М. Перминова және т. б.), басқа ғылымдармен қарқынды өзара әрекеттесуге ықпал етеді (А. С. Берберян, В. М. Полонский, В. Н. Пустовойтов және т. б.) [3, 38-50 б.].

Тұлғаға бағытталған оқыту мәселелерін зерттейтін ғалымдар оқыту мәселелерінен жеке қасиеттерді дамыту проблемаларына, мұғалім мен студенттердің қарым-қатынасын үйлестіру тәсілдеріне (Ш. А. Амонашвили, Е. П. Белозерцев, А. П. Валицкая, М. В. Кларин, В. В. Сериков және т. б.), оқытудың барлық компоненттерін адами мағыналармен толтыруға назар аударады.

Оқушылардың зерттеушілік әлеуетін дамытудың дидактикалық тұжырымдамасын әзірлеу оқытудың басты сипаттамаларына ғылыми талдау жүргізуді қамтамасыз етуге; оқушылардың зерттеушілік әлеуетін, оның көріністерінің әртүрлі деңгейлерінде (жекелеген біліктері, зерттеушілік құзыреттері, зерттеушілік мәдениеті) сипаттаумен байланысты өзекті және перспективалы проблемаларды шешуді ғылыми жобалауды іске асыруға, олардың өзіне, басқаларға және әлемге жеке көзқарасын, дидактикалық процестегі өнімді қызмет тәжірибесін енгізу тәсілдерін ұғынуға арналған.

Тұлғаның зерттеу әлеуетін дамытудың жеке аспектілерін қарастырудың әртүрлі тәсілдері ұсынылған үлкен жұмыс көлемі оқушылардың жеке қасиеттерін дамыту мәселелеріне арналған. Олар натурализмнің, социоморфизмнің, эпистемологияның, мәдениеттанудың әдіснамалық ұстанымдарын көрсетеді. Қолда бар зерттеулерді қорытындылай келе, біз шартты түрде іздеудің осы саласында бірқатар бағыттарды бөлдік.

Зерттеулердің бірінші тобын ғылыми жұмыстар құрайды, онда зерттеу қызметі субъектісінің жеке-психологиялық қасиеттерінің көп өлшемді көп деңгейлі жүйесі ретінде «зерттеу әлеуеті» құрылымының мазмұны ашылды (Н. В. Бордовская, С. Н. Костромина, С. И. Розум және т. б.); зерттеу мінез-құлқының психологиялық заңдылықтары анықталды (А. Н. Подьяков, Н. Н. Подьяков және т. б.), студенттер мен оқушылардың ғылыми әлеуетін дамытудың психологиялық тетіктері мен шарттары (Е. А. Болотова, Н. И. Исаева, И. А. Кучерявенко және т. б.); оқушылардың мотивациясы

мен метакогнитивті дағдылары (эмоционалды интеллект теориясы (М. Martinez-Pons), Қос кодтау және визуализация теориясы (М. Sadoski, А. Paivio, S. Mousavi)), танымдық іс-әрекеттің дамуы және т. о. Гордеева және т. б.) арасында байланыс орнатылды [4, 99-121 б.].

Жұмыстардың екінші тобында оқушыларды зерттеу үшін мазмұнды іріктеу тәсілдері (В. В. Кравцов, Е. В. Петрова, Ю. В. Сенко, R. Gurevitz, Н. Inwood, К. А. Renninger және т. б.), оқытуда бүгінгі күннің ғылыми жетістіктерін және тұрақсыз, гипотетикалық заманауи білімді пайдалану (Н. А. Алексеев, Г. Ю. Семенова, О. В. Слон, М. В. Butler, N. Gallenstein, Л. Н. Березина, D. Connerly, L. Elder, D. W. Moore, R. Paul және т. б.) оқу зерттеулерінде мәтінмен жұмысты ұйымдастыру.

Үшінші жұмыс тобында оқушылардың зерттеу әлеуетінің әртүрлі көріністерін дамытуға бағытталған оқыту стратегиялары ашылады, оқудағы оқушыларды зерттеуді ұйымдастырудың құралдары мен әдістерін таңдау жолдары қарастырылады. Біз оқушылардың зерттеу әлеуетін дамыту үшін танымдық қызметті ұйымдастырудың әдістері мен нысандарын зерттеуге (И. В. Клещева, Е. В. Протасова), оқушылардың зерттеу әлеуетінің көріністерін өлшеу әдістерін әзірлеуге арналған ғылыми жұмыстарды бөлдік (В. Н. Пунчик, А. В. Торхова, Н. Н. Шестернева және т. б.), оқушылардың зерттеу мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары (Г. Ф. Валеева, И. Ф. Исаев, Р. И. Кузьмин, Л. П. Разбегаева, Е. А. Фирсова, Е. Г. Чернышенко және т. б.), зерттеу құзыреттілігі (О. А. Вихорева, А. В. Воробьева, Н. С. Дусеева, Н. А. Федотова, О. Н. Финогенова, J. Beck, M. Prenskey, (О. В. Лебедева, И. В. Гребенев, К. Gergen, Н. McLellan және т. б.), оның ішінде цифрлық технологиялардың көмегімен (Е. О. Иванова, И. В. Лебедева, И. В. Гребенев, К. Gergen, Н. McLellan және т. б.) оқушылардың зерттеу қызметін ұйымдастырудың заңдылықтары мен нұсқаларын анықтау мақсатында құрылған [5, 52-58 б.].

Төртінші жұмыс тобына білім мазмұнын игеруді ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін құруға бағытталған зерттеулер кіреді, бұл оқушылардың танымдағы шығармашылық өзін-өзі дамыту процесін жандандырады. Олардың ішінде біз өзін-өзі реттейтін оқытудың әлеуметтік-танымдық тұжырымдамасын (В. Zimmerman), трансформациялық оқыту теориясын (J. Mezirow), академиялық кедергілер теориясын (G. Schraw, I. Wadriens, L. Olafson), демократиялық оқыту теориясы (J. MacBeath, L. Moos), сондай-ақ оқу зерттеулерінде оқушылардың өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын

калыптастыруға арналған жұмыстар (И. В. Арцимович, Е. Г. Беляков, Г. К. Горбунов, А. П. Грехова, В. С. Юркевич, М. А. Brackett, J. H. McMillan, V. D. Stuyf, R. H. Tai және т. б.).

Білім алушылар тұлғасының зерттеушілік әлеуетін дамытудың мазмұндық, әрекеттік және процессуалдық жақтарын қозғайтын зерттеулердің үлкен тобына қарамастан, зерттеу қызметі процесінде оқушылар тұлғасының өзін-өзі анықтауы, шығармашылық өзін-өзі дамытуы үшін мектеп оқуының жүйелі ұйымдастырылуы жеткілікті зерттелмеген. «Тұлғаның шығармашылық өзін-өзі дамытуы - оқушылардың зерттеу әлеуетін дамыту», «зерттеу қызметі-оқушылардың зерттеу әлеуетін дамыту», «ақпараттық - білім беру ортасы-оқушылардың зерттеу әлеуетін дамыту» сияқты өзара байланыстардың бірлігін іске асыру негізінде оқушылардың зерттеу әлеуетін дамыту ұсынылған зерттеулер жоқ. Мұндай оқытуда оқушылардың мазмұнды игеруі қолда бар жеке тәжірибе мен әлеуметтік тәжірибені біріктіру процесінде жаңа жеке тәжірибе құруды көздейді, ал мектеп оқушыларының зерттеу әлеуетін дамытуды бағалау мектеп оқушыларының білім алу шарасы ретінде қарастырылатын белгілі бір деңгейге жеткенін көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар оқушылардың танымдық стратегияларын (мәдениетті дамыту, мәдениетті пайдалану, мәдениеттану, мәдениеттану) ұсынады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>

2 Орта білім берудің (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>

3 Берберян, А.С. Жоғары білім беру саласындағы дамыта оқытудың әдіснамалық қағидаттары мен практикасы: даму мәселелері мен перспективалары / А. С. Берберян // Қазіргі психология әдіснамасы. - 2018. - № 8. - 38-50 б.

4 Бордовская, Н.В. «Студенттің зерттеу әлеуеті» ұғымының әдіснамалық мәртебесі/ Н.В. Бордовская// Психологиялық-педагогикалық зерттеулердегі жаңашылдық. -2012. - № 2 (26). - 99-121 б.

5 Лебедева, О.В. Оқу процесінде оқушылардың зерттеу қызметін жобалау және ұйымдастыру / О. В. Лебедева, И. В. Гребнев // Педагогика. - 2013. -№ 8. - 52-58 б.

ТРАДИЦИОННОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЕ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

КСЕМБАЕВА С. К.

к.п.н., профессор, кафедра «Психологии и педагогики»,

Торайгыров университет, г. Павлодар

АБЫЛГАЗИН А.Б.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Проблема суицида и подходы к его пониманию лежали в основе многочисленных гипотез и исследований. Бесчисленные споры философов, верующих, научных исследователей, политиков, правителей со всех времен и народов не дали столь однозначного ответа и по сей день. Однако все люди изучавшие и изучающие данную проблему согласны с тем, что суицид является одной из самых главных проблем человечества и его будущего. Существует ли ответ, который заставил всех людей перестать совершать суицид?

Вопрос неоднозначный, ведь вопрос не в том как искоренить суицид как таковой, а как снизить его тенденцию. Появление сознательного суицида ознаменовало момент, когда человек получил возможность осознавать, понимать себя и окружающий мир. Получив такую силу, силу осознавать и мыслить, он так же получил обратные стороны этой силы, а именно сторону саморазрушения.

Согласно данным, полученных от всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), в мире за год выбирают суицид как решение проблем 800.000 человек, это 1 человек в 40 секунд по всему миру. Исследование тенденции суицида от ЮНИСЕФ в период с 1981 по 2008 годы, когда многие другие страны показывали снижение уровня суицидов, в Казахстане случаи суицидов увеличились с 22,5 до 25,6 на 100 000 населения. Это увеличение было особенно заметно среди мужского населения. В 2010 году общее количество самоубийств в Казахстане составило 3 617 случаев или около 20 % от общего числа смертей от внешних причин. Большинство смертей в результате суицида наблюдались среди молодых людей в возрасте от 18 до 29 лет, что составляет 80 % от общего числа суицидов в стране [1]. Так как же снизить количество суицидов и суицидальных поведениях среди подростков в Казахстане?

Влияние социума и семейного воспитания во многом определяют риск суицидального поведения и суицида в целом. Однако не стоит забывать и о личностных особенностях, влияние

наследственности и генетических предпосылок, рассмотрим проблему с точки зрения воспитательного процесса. Решение вопроса о снижении суицидов и суицидального поведения напрямую зависит от государственных институтов, в частности семейную консультацию.

Основной причиной суицидального поведения у подростков является проблемы в отношении с семьей. Традиционное воспитание в Казахстане не сильно изменило свои взгляды на воспитательный процесс. Так если с ранних лет детей женского пола учат быть хозяйкой, чувственной, любить животных и не драться, то с воспитанием детей мужского пола дела обстоят иначе. Детей мужского пола учат быть настоящими мужчинами, говоря стереотипные воспитательские фразы: «Мужчины не плачут», «девушкам не отвечают, даже если она тебя оскорбила», «Мужчина не должен проявлять эмоции», «Мужчина не должен бояться страха», «Мужчина не должен...» этот список может дополняться множествами фраз в котором ограничивается диапазон возможных действий и проявлений эмоции. Возможно вопрос о том, что такое воспитание является традиционной нормой и в других странах уменьшает их ответственность в формировании суицидального поведения у подростков является мнимой и нецелесообразным. Однако, стоит отметить тот факт, Казахстан как независимое государство образовалась совсем недавно и институты по развитию психологической помощи не достигли масштаба индивидуального подхода к проблематике суицида, наоборот, во многом возможность воздействия государственного института ограничиваются ее спектром влияния. Так почему же именно такое «стереотипное» воспитание в Казахстане не является перспективной в реалии возможностей страны?

Исследование ЮНИСЕФ в 2010 году выявило основные положения влияющие на суицид и суицидальное поведение у детей и подростков до 18 лет, в них входит: тяжелое социальное положение, разводы родителей, семейные конфликты, агрессивные отношения между родителями, психопатологии родителей. [2]. Не сложно заметить, большая часть проблем суицидального поведения и суицида у подростков и детей в основном лежат на их семейных отношениях с родственниками, а именно при помощи «стереотипного» воспитания.

Воспитание вышеизложенного «стереотипного» воспитания, где каждый воспитательный процесс производится при помощи

вспомогательной фразы «так воспитывали меня мои родители». Из истории мы знаем, что в разные эпохи, в разные временные промежутки менялись взгляды, ценности и верования на многие аспекты человеческой жизни, так почему же взгляды на традиционное воспитание в семье не может создать новые модели воспитания, а выбирают те модели, которые исчерпали себя и по итогу приводят к проблемам социализации подростка? Связано это с тем, что родительское воспитание является примером для будущих родителей, так как в Казахстане учат любить и чтить своих родителей. С этого мы можем сделать вывод перенятия воспитательного процесса от родителей к детям и будущим родителям.

Другой же вопрос, как влияет «стереотипное» воспитание на самих детей. Дети и подростки женского пола более свободны в выражении эмоции и проявлению любви, в то время как мужская часть имеет ограничение на проявлений каких-либо эмоции. С этого мы можем сделать вывод, что разница между завершенным суицидом и суицидальной попыткой между детьми и подростками разных полов имеет разрыв. За 2019 год среди несовершеннолетних попыток суицида сходит в соотношении 270 у девушек на 81 у мальчиков. В то время как завершенный суицид показывает 121 мальчиков на 59 девушек [3].

Дети и подростки женского пола с помощью своего воспитания могут позволить высвободить свои внутренние переживания, выплеснуть эмоции, простыми словам поделиться своими невзгодами с окружающими, в то время как дети и подростки мужского пола не могут рассказать о своих внутриличностных проблемах в силу воспитания фразы «мужчина не должен плакать или обижаться», ограниченность ответственностью «мужчина должен хорошо учиться, зарабатывать и обеспечивать семью в будущем, иначе ты не мужчина», проявления слабости «мужчина не должен показывать слабую натуру», что и приводит к замкнутости, изолированию эмоции и накопление психологических переживаний, которые в свою очередь в будущем создают стимул для суицидального поведения и суицида.

В британской статье Австрийские психологи Стивен Карр и Эндрю Джей пи Фрэнсис «Жестокое обращение в детстве и симптомы расстройства личности у взрослых в неклинической выборке» изучили вопрос связи воспитания и тенденцией суицида взяв за основу обширное количество литературы связанных с суицидом и

суицидальным поведением у детей и подростков, придя к выводу зависимости суицидального поведения и предрасположенности к нему от сложных эмоциональных переживаний в детстве, и затем возникающую психопатологию у взрослых.

Как было написано в первых абзацах, суицид не является результатом одного фактора, он состоит из множества аспектов. В Казахстане для родителей воспитание детей определенно является важным, однако экономическое состояние семьи заставляет переживать кризисы, особенно если семьи являются со средним или низким заработком. Конфликты в семье вызывают стрессовое состояние у ребенка и подростка, ведь не зная всю картину конфликта, зачастую дети принимают создающиеся конфликты на свой счет, придерживаясь мнения «они ссорятся из-за меня», в особенности такая позиция усугубляется, если один из родителей не является эмоционально стабильным в выражениях со своими детьми и высказывая фразы «я бы не хотел (-а), чтобы ты родился», «было бы лучше, если бы ты не появлялся на свет», «Родила бесполезного ребенка». Безусловно, в конфликтных ситуациях и ссорах не рождаются добрые и светлые мысли о том, что жизнь прекрасно, наоборот, у детей и подростков возникают мысли об агрессии, злости, ненависти.

Казахстан быстро развивающаяся страна с перспективным будущим, развитие отрасли психологической помощи развивается постепенно, в наше время существуют телефоны экстренной службы доверия, в которых дети и подростки могут высказаться и принять помощь со стороны психологов. Однако, тут так же имеется проблема с «стереотипным» взглядом социального воспитания. Как было изложено выше, Казахстан молодая страна и развитие психологии на ранних этапах, понятие психологической помощи обширному количеству людей не было известно. Обращение к психологу или к психологической помощи, особенно среди детей и подростков, высмеивалось социальным окружением или же предметом устного наказания и предупреждения от родителей «если будешь себя плохо вести, отправим к психологу». Обращение к психологу звучало не как получение психологической помощи или консультации, а в наличии психопатологических проблем при которых дети или подростки боялись, что их назовут психами. В этом и заключается одна из проблем суицидального поведения и суицида. Родители или же их дети не обращаются за помощью к психологам или консультантам при выявлении психологических

проблем, вместо этого оставляют ребенка с проблемой один на один, а не то социум может подумать, что их ребенок оказался психически не здоровым и получит клеймо «псих».

Для предотвращения количества суицидальных попыток и суицида требуется воздействие государства на институт семьи в виде психологических консультирования в обязательном порядке до рождения ребенка. Известно, что решение проблем намного результативнее в начале проявления проблем, а лучше если не допускать их проявления. Консультирование психологов в таком виде с будущими родителями создает возможности регулирования воспитания, но не полное изменение. Консультирование проводимое с целью помощи в дополнении и обогащений воспитательного процесса помогут будущим родителям структурировать более плодотворный вид воспитания, что вполне сможет избежать повышенного риска суицидального поведения и суицида в будущем ребенка.

Важно помнить, суицид как феномен был, есть и всегда будет. Ведь проблема суицида не заключается лишь во внешних факторах, в отношениях семьи которые влияют на ребенка, но и на генетическом уровне. Исследование генетического фактора как суицидальное поведение от британского генетика Артура Роя выявили тот факт, что наличие завершеного суицида среди биологических родителей отца и матери первого и второго поколения повышает риск суицида. Из этого мы можем сделать вывод, что сила человека ограничена в воздействии на такое явление как суицид, но ограниченность не является правом полной отменой воздействия человека на самую суть суицида, особенно детского и подросткового суицида.

ЛИТЕРАТУРА

1 Предотвращение самоубийств Глобальный императив, 2014г // Всемирная организация здравоохранения, 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL: [https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/152893/Suicide%20report%20a%20global%20imperative%20\(Rus\).pdf?sequence=3](https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/152893/Suicide%20report%20a%20global%20imperative%20(Rus).pdf?sequence=3)

2 Оценка профилактики суицида в Казахстане Восточно-Казахстанская и Кызылординская области, 2014г. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/706/file>

3 Суицид среди детей в Казахстане специальный доклад, Январь 2012г. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/media/2186/file/Публикация%20.pdf>

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАГИСТРАНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА РК (ЯКОРЯ КАРЬЕРЫ)

ӘЖІБЕК Т.

магистрант, Сатпаев университет, г. Алматы

СЕРИКПАЕВА А. К.

магистрант, Сатпаев университет, г. Алматы

ЗЫКОВА Н. М.

ассоц. профессор, Сатпаев университет, г. Алматы

В данной статье рассмотрена мотивация магистрантов технического университета к профессиональной деятельности. Упомянется, что эффективность будущей профессиональной деятельности студентов зависит от соотношения указанных типов мотивов в их мотивационной сфере. Изучена методика Э. Шейна в части карьерных ожиданий студентов, а также теория «якоря карьеры» и восемь карьерных ориентации с подробными характеристиками. В ходе работы проведено анкетирование пятидесяти магистрантов с целью выявления их карьерных ориентаций по методике Э. Шейна и сделаны выводы по анализу результатов анкетирования. Цель подобного аналитического исследования - анализ мотивации, стремлений и карьерных ожиданий магистрантов технического университета. Для достижения высокой конкурентоспособности и трудоустройства выпускников технических университетов рекомендуется усилить работу по формированию мотивированного контингента обучающихся, оказание помощи в построении карьерных планов магистрантов, например, введением курсов по карьерному планированию.

Ключевые слова: мотивация, мотив, якорь карьеры, профессионализм, магистрант, карьера, карьерная ориентация.

Введение. В настоящее время работодатели ждут выпускников, которые будут соответствовать минимальным требованиям после окончания университета: высококвалифицированные, умеющие наладить коммуникацию внутри компании, способные к саморазвитию, которые будут ответственны, смогут настойчиво и качественно выполнять свои обязанности и приведут компанию к конкурентоспособности на рынке. Успеха на профессиональном поприще специалисты смогут добиться благодаря их способностям, личным качествам, мотивации, а также от их соответствия выбранной профессии. Данная статья посвящена изучению мотивации студентов технического вуза к карьере, стремлений

и их карьерных ожиданий. Планирование и реализация карьеры является актуальной проблемой и имеет большое значение в жизни человека. Особенно важно изучение восприятия будущей работы магистрантами и выпускниками, их мотивация, планирование и продвижение в карьере, результативность которых отражается и на конкурентоспособности университетов, что соответственно может говорить о трудоустройстве выпускников в будущем.

Методология и методы исследования. Мотивационная составляющая чрезвычайно важна для формирования профессиональной компетентности и конкурентоспособности будущих специалистов. С психологической точки зрения профессиональная деятельность рассматривается как процесс, состоящий из набора упорядоченных действий, которые характеризуются мотивационным, целевым и исполнительным аспектами. При осуществлении любого вида деятельности определяющая роль отводится ее мотивам. Немотивированной деятельности не бывает (Л. Выготский, А. Леонтьев). Мотивация рассматривается как процесс психической регуляции конкретной деятельности, как механизм определения происхождения, направления и способов конкретных форм деятельности.

Мотив - сложное психическое образование, которое строит сам предмет. Высокий уровень мотивации характеризует развитие социальной составляющей конкурентоспособности специалиста и соответственно более высокий общий уровень конкурентоспособности на рынке труда. Напротив, отсутствие мотивации снижает конкурентоспособность работника [1, с. 71-74.].

Анализ психолого-педагогической литературы показал отсутствие единства взглядов ученых на трактовку структуры и содержания мотивационной сферы личности.

Мотивация характеризуется как:

- совокупность факторов, определяющих и направляющих поведение человека (Э. Ильин);
- мотивы, которые приводят к активности личности и определяют ее направленность ориентации (Л. Божович);
- процесс действия мотивов (К. Хекхаузен).

В педагогической литературе мотивы учебной деятельности классифицируются на группы:

- по направленности – социально-познавательные (М. Вовчик-Блакитна, А. Маркова);

- по модальности – положительные и отрицательные (Б. Додонов, П. Якобсон);
- по локализации стимулов поведения - внешних и внутренних (М. Рогов);
- по процессуально-производственной направленности – дискретно-процессуальной (И. Зимня).

Многочисленные исследования показывают, что эффективность будущей профессиональной деятельности студентов зависит от соотношения указанных типов мотивов в их мотивационной сфере (Р. Борковская, В. Морхун и др.).

Формирование положительной учебной мотивации, мотивации профессиональной деятельности и интереса к избранной специальности у будущих специалистов выступает психологическим условием подготовки к успешной профессиональной деятельности (А. Маркова, О. Мороз и др.). Путь к эффективной профессиональной деятельности будущих специалистов лежит через понимание их мотивации. Только зная, что кого-то мотивирует, что побуждает к действию, какие мотивы лежат в основе его действий, можно попытаться разработать эффективную систему форм и методов управления профессиональной деятельностью.

В связи с этим изучение мотивов, побуждающих студентов к овладению будущей профессией, определение оптимальных условий для их формирования является важной задачей теории и методики профессионального образования.

Мы считаем, что более глубокое знание стремлений талантливой молодежи к развитию своей карьеры в различных областях инженерии может помочь нам в формировании новой политики и стратегий их поддержки. Как только профессиональные устремления станут известны, ответственные учреждения смогут постепенно прокладывать пути для их удовлетворения и могут снизить риск того, что этот ресурс страны выберет практику за границей.

Говоря о концепции карьеры, Э.Шейн через свою теорию интересуется внутренними ценностями, интересами и целями каждого. Эти предметы считаются векторами профессиональных устремлений. Эдгар Шейн [2, с. 4; 3, с. 978; 4, с. 7] предполагает, что жизненный опыт, приобретенный каждым, формирует карьерную самооценку, которую Шейн называет «якорем карьеры». Якоря карьеры определены на основе 2 исследований 44 выборки выпускников магистерской программы Массачусетского технологического института [5]. В первом исследовании участники были опрошены, а во

втором исследовании участников снова опросили через 12 лет, после чего был проведен опрос. Результаты показывают, что у каждого человека есть четкая карьерная модель. Такой карьерный якорь включает три элемента: восприятие собственных навыков и таланта, восприятие собственных потребностей и мотивов и, соответственно, восприятие собственных взглядов и ценностей. Первые два измерения связаны с жизненным опытом человека, а третье измерение выражает реакцию на разнообразие норм и ценностей, связанных с различными социальными и рабочими ситуациями. Шейн предполагает наличие восьми возможных типов карьерных якорей, которые определяют индивидуальные различия в решениях о карьере.

Теория якоря карьеры основана на идее, что соответствие между профориентацией и окружающей средой вызовет профессиональное удовлетворение. Между тем их несоответствие вызовет неудовлетворенность и низкую доходность [3]. Имея якоря карьеры, люди могут выбирать работу, формулировать карьерные цели и определять, чего они хотят от работы [6], а также описывать свой карьерный успех и будущую карьеру [7, 8].

Согласно Шейну [5], у людей есть один доминирующий карьерный якорь, который выражает их основные личные потребности, ценности и таланты. Однако другие исследователи [9] предположили существование нескольких доминирующих карьерных якорей, которые возникают отдельно от потребностей, ценностей или талантов, и что новые карьерные якоря могут появиться в результате изменений в современном мире потребностей и предпочтений работников, такие как карьерный якорь интернационализма [10; 11].

Параметр самооценки выражается в виде размеров якоря. В последующем исследовании Шейн [12] и Делонг [13] предложили девять категорий якорей карьеры. Достоверность и внутренняя согласованность надежности этих категорий проверены Игбарией и Баруди [14] и подтверждают все категории. В таблице 1 представлены характеристики каждого компонента карьерного якоря, которые сгруппированы в соответствии с доминирующим чувством самооценки человека.

Таблица 1 – Восемь категорий якорей карьеры [14, 15]

Талант / Компетентность
Менеджмент: люди с этим якорем стремятся достичь столь же высоких структурных уровней в организации. Они хотят показать свои управленческие способности через аналитические способности.

<p>Профессиональная компетентность: отличительной чертой лиц с этой компетентностью является то, что они готовы работать только в своей области знаний и не заинтересованы в руководящих должностях. Им действительно нравится работать в соответствии со своими навыками и рядом проблем, с которыми необходимо столкнуться.</p>
<p>Мотив / потребность</p>
<p>Автономия: якорь автономной карьеры прикрепляется к людям, ориентированным на карьеру, которые позволяют им выполнять работу по-своему. Гибкость в работе важнее, чем продвижение по службе. Самостоятельная занятость, которая обеспечивает максимально широкую автономию, более подходит, например, внештатные консультанты / продавцы, профессора и тому подобное.</p>
<p>Стабильность работы и места жительства: Эти люди испытывают потребность в безопасности, защите и возможности прогнозирования и будут искать постоянную работу с минимальной вероятностью увольнения. Эти люди отождествляют свою работу со своей карьерой. Их потребность в безопасности и стабильности ограничивает выбор вариантов карьеры. Географическая стабильность: Главное – жить в своем городе (минимум переездов, командировок). Важнее остаться на одном месте жительства, чем получить повышение или новую работу на новой местности. Переезд для таких людей неприемлем, и даже частые командировки являются для них негативным фактором при рассмотрении предложения о работе.</p>
<p>Служение: люди с этим карьерным якорем делают карьеру, которая дает возможность достичь ценностей через свою работу. Например, они работают, чтобы служить другим, улучшать общественное здоровье, лечить болезни, изобретая новые продукты и так далее.</p>
<p>Предпринимательство: этот якорь достигает людей, которые хотят построить бизнес/организацию самостоятельно. Они хотят показать миру, что способны создавать бизнес и добиваться успеха. Они также любят риск</p>
<p>Ни ценности, ни мотива</p>
<p>Вызов: люди, которым нравятся вызовы, выберут эту категорию якоря карьеры. Эти люди жесткие, чтобы побеждать в соревнованиях или решать нерешенные проблемы. Инженеры или спортсмены, например, выбрали бы этот якорь.</p>
<p>Интеграция карьерных и семейных вопросов</p>
<p>Интеграция стилей жизни: уравнивание работы и личной жизни является первоочередной задачей для людей с таким якорем. Гибкий график работы позволит им добиться карьеры. Эти люди будут строить свою карьеру вокруг супругов или семей, которые могут интегрировать их рабочие требования, личные интересы, досуг и социальную жизнь.</p>

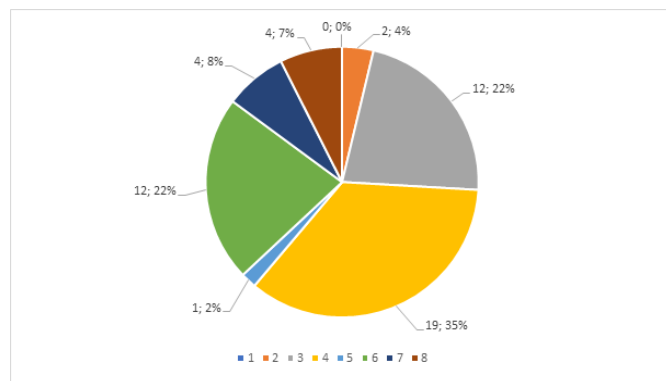
Анкетный опрос. Для изучения уровня мотивации магистрантов технического вуза был проведен диагностический эксперимент, в качестве респондентов в анкетировании приняли участие магистранты первого года обучения Казахского национального исследовательского технического университета им. К.И. Сатпаева в количестве 50 человек. Регистрацию профессиональных устремлений мы определили путем выявления карьерных якорей в соответствии с теорией Шейна.

Выводы. После опроса на каждого респондента была диагностирована его ценностная ориентация в карьере. По каждой из восьми карьерных ориентаций было подсчитано количество баллов. Таким образом была определена ведущая карьерная ориентация.

По результатам исследования можно выявить закономерность на наиболее часто встречающийся якорь карьеры. В нашем случае для магистрантов первого курса технического университета наиболее часто встречающаяся карьерная ориентация – служение (19 человек, 35 %), наиболее редко встречающаяся карьерная ориентация – профессиональная компетентность (0 человек). Подробную диаграмму по каждой карьерной ориентации можно увидеть на рисунке 1. Также стоит отметить, что у 3 человек (6 % опрошенных) было наибольшее количество баллов в нескольких карьерных ориентациях, а именно – автономия, служение, вызов и интеграция.

Итак, проведенное аналитическое исследование по изучению мотивации, стремлений и анализу карьерных ожиданий магистрантов технического университета позволяет сделать следующие выводы:

- из числа магистрантов технического университета 73 % составляют мужчины и 27 % женщины, что может сказать нам о том, что большее количество мужчин предпочитает развиваться в научной сфере, также женщины в большинстве случаев после окончания обучения в бакалавриате выходят замуж и отдают себя семейному быту;

- 1 – Профессиональная компетентность; 5 – Вызов;
 2 – Менеджмент; 6 – Интеграция стилей жизни;
 3 – Автономия; 7 – Предпринимательство;
 4 – Служение; 8 – Стабильность.

Рисунок 1 – Диаграмма отношения карьерные ориентаций студентов технического университета

- возраст магистратов варьируется от 22 до 29 лет, при этом магистрантов, в возрасте от 22 до 24 составляет 75 %, что может говорить о том, что к учебе в магистратуре обычно приходят сразу после окончания бакалавриата, чем старше человек, тем меньше его желание продолжать обучение;

- судя по результатам анкетирования 45 % женщин имеют карьерную ориентацию «интеграция стилей жизни», что может быть объяснено тем, что чаще всего они стараются совмещать карьеру и домашний быт;

- мужская часть опрошенных, из которых 34 % имеют карьерную ориентацию «автономия», считают, что гибкость в работе наиболее важна для них, также 47% имеют карьерную ориентацию «служение», что говорит о их желании помочь обществу своим трудом;

- благодаря результатам анкетирования можно проследить то, как меняются карьерные ожидания у только что окончивших учебу в бакалавриате и тех, кто уже получил небольшой опыт работы. Для первых лидирует такие критерии как «вызов» и «менеджмент», для вторых же показатели в этих ориентациях намного ниже, однако лидерство берут карьерные ориентации, как «стабильность работы и места жительства» и «предпринимательство».

ЛИТЕРАТУРА

1 Озерникова Т. Г. Мотивация и конкурентоспособность работников: проблемы взаимосвязи / Т. Г. Озерникова // Известия Иркутской государственной экономической академии. – Выпуск No1/2005. – стр. 71-74.

2 Schein, E.G. (1974). Career anchors and career path, Industrial Liaison Program, Massachusetts Institute of Technology, May, pp. 4.

3 Afam, I., Simpson, R. (2007). Moving beyond Schein's typology: individual career anchors in the context of Nigeria. *Personnel Review*, 36 (6), pp. 978-995.

4 Dazinger, N, Rachman More, D. & Valency, R. (2008). The construct validity of Schein's career anchors orientation inventory. *Career Development International*, 13(1), pp. 7-19.

5 Schein, E. H. (1978). *Career Dynamics: Matching Individual and Organizational Needs*. Boston, MA: Addison-Wesley.

6 Zaleska, K. J. and De Menezes, L. (2007). Human resources development practices and their association with employee attitudes: Between traditional and new careers. *Human Relations*, vol. 6, no. 7, pp. 987-1018.

7 Beck, J. and LaLopa, J. M. (2001). An exploratory application of Schein's career anchors inventory to hotel executives operating committee members. *International Journal of Hospitality Management*, vol. 20, no. 1, pp. 15-28

8 Schein, E. H. (1990). *Career anchors: Trainer's manual*. Sydney: Pfeiffer and Company

9 Feldman, D. C., and Bolino, M. C. (1996). Careers within careers: reconceptualizing the nature of career anchors and their consequences. *Hum. Resour. Manage. Rev.* 6, pp. 89–112. doi: 10.1016/S1053-4822(96)90014-5

10 Suutari, V., and Taka, M. (2004). Career anchors of managers with global careers. *J. Manage. Dev.* 23, pp. 833–847. doi: 10.1108/02621710410558440

11 Lazarova, M., Cerdin, J.-L., and Liao, Y. (2014). The internationalism career anchor. *Int. Stud. Manage. Organ.* 44, pp. 9–33. doi: 10.2753/IMO0020-8825440201

12 Schein, E. H. (1985). *Career anchors: Discovering your real values*. San Diego, CA: University Associate.

13 DeLong, D. J. (1982). The career orientation of MBA alumni: A multidimensional model, in Katz, R (ed) (1982). *Career issues in career orientations*. New York: Prentice-Hall, pp. 50- 64.

14 Igbaria, M. & Baroudi, J. J. (1993). A short-form measure of career orientations: A psychometric evaluation. *Journal of Management Information Systems*, vol. 10, no. 2, pp. 131-154

15 Schein, E. H. and Van Maanen, J. (2013). *Career anchors (self-assessment): The changing nature of work and careers*. San Francisco: John Wiley & Sons.

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА МОТИВАЦИЮ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

АЙМУЛЬДИНОВА Ж. Р.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПИГОВАЕВА Н. Ю.

доктор PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В статье анализируются результаты эмпирического исследования семьи как одного из социально-психологических условий мотивации обучения младших школьников. Выявлено, что взаимоотношения между родителями и детьми в семье имеют большое значение для общего психологического состояния ребенка, а также оказывают существенное влияние на успеваемость в школе и уровень мотивации обучения ребенка.

Ключевые слова: мотивация; факторы, влияющие на мотивацию обучения ребенка в школе; младший школьный возраст, семейные отношения; влияние родителей на мотивацию обучения ребенка.

В настоящее время положение института семьи в современном обществе характеризуется нестабильностью, что связано с изменениями в социальной, политической и экономической структуре общества, а также ослаблением нравственных ориентиров. Такая ситуация в обществе сопровождается моральной дестабилизацией и требует создания хорошей системы психолого-педагогического воспитания родителей, которая будет взаимодействовать между Институтом семьи и образовательным учреждением.

Вопрос духовно-нравственного, интеллектуального и физического развития обучающихся в Республике Казахстан в последнее время стал приоритетным. В государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы подчеркивается главная цель: «Система образования и подготовки кадров на всех уровнях образования базируется на единых идеологических и ценностных подходах. Воспитательная работа

должна проводиться комплексно с широким привлечением всех заинтересованных сторон: семьи, образовательных организаций и общества. В то же время образовательные организации должны уделять внимание расширению межличностного взаимодействия с родителями и законными представителями обучающихся и выстраиванию сотрудничества на принципе взаимной ответственности» [1].

Мотивация к обучению является важным фактором, регулирующим поведение человека. Приоритетное внимание уделяется рассмотрению проблем мотивации обучения в психолого-педагогической науке.

Самый важный этап школьного детства – это младший школьный возраст. В период поступления в школу происходят значительные изменения в жизни ребенка, среди которых важную роль играют изменения социальной среды развития и взаимоотношений с окружающими взрослыми и сверстниками. Отношения между ребенком и родителем в семье, само семейное воспитание существенно изменяются, и от них будет зависеть успешное личностное и интеллектуальное развитие младших школьников. Благоприятное семейное воспитание влияет на успешную адаптацию младшего школьника к новым условиям, а также влияет на его эмоциональное состояние[2].

Изучение влияния семейного воспитания важно для понимания факторов, влияющих на формирование личности ребенка. Существует прямая зависимость между влиянием семейного воспитания и формированием личностных качеств у ребенка, так как семейная среда – это совокупность личностных особенностей родителей, условий, в которых живет семья, и стиля воспитания. Проблема взаимоотношений между детьми и родителями привлекала и привлекает внимание большого количества психологов из разных сфер и школ. Подчеркивая ведущую и определяющую роль отношений с близкими взрослыми для развития ребенка, следует отметить, что ни с культурно-исторической точки зрения, ни с точки зрения деятельности эти отношения не являются предметом исследования. Отношение родителей к ребенку характеризуется высоким уровнем психологической напряженности и разнообразием в своих проявлениях. Наиболее распространенные виды поведения - внимательное, тщеславное, боязливое, раздражительное, злое, общительное, уступчивое, сенсационное, уравновешенное, настойчивое, настойчивое, настойчивое, уклончивое, уверенное и успокаивающее. Это поведение не идентифицируется в чистом виде, но приводит к бесчисленным комбинациям. Система взаимоотношений с ребенком, сложившаяся в семье, обычно называется родительским отношением. Это установки, которые играют решающую роль в

психоэмоциональном развитии детей и приведут либо к успеху, либо к неудаче ребенка в будущем [3].

Таким образом, мы определили проблемы с высокой степенью актуальности. Это проблема детско-родительских отношений, а также проблема мотивации обучения детей младшего школьного возраста.

Целью нашего исследования было изучение влияния семьи как одного из социально-психологических условий успешности мотивации обучения детей младшего школьного возраста.

Выборка представлена группой школьников 3 класса (30 человек) Щербактинской общеобразовательной школы и их родителей.

В исследовании мы применили комплекс методов:

1. теоретический (анализ социально-психологической и психолого-педагогической литературы по изучаемой проблеме);
2. эмпирический;
3. психодиагностический метод (беседа, экспертная оценка, опрос родителей, наблюдение и обобщение педагогического опыта);
4. качественный и количественный анализ результатов исследования.

Практическая значимость определяется возможностью использования результатов исследования для коррекции детско-родительских отношений в деятельности педагогических психологов, консультантов психологических центров, специалистов, организующих специальную подготовку детей к школе.

Теоретический смысл исследования заключается в следующем: на основе анализа отобранной психолого-педагогической научной литературы уточняется содержание понятий: процесс обучения младших школьников, факторы, влияющие на успешность обучения ребенка в школе, адаптация младших школьников к школе, влияние родителей на успешность обучения ребенка.

Для эксперимента мы выбрали только полные семейства.

Анализируя семьи, которые участвовали в эксперименте, хочу отметить, что материальное положение всех семей разное. Также можно сказать, что отношение к детям в семьях тоже разное. Во многих семьях, где доход высок, а родители занимают руководящие должности, например Б. Администратор, менеджер, предприниматель, няня большую часть времени проводит с ребенком, в то время как родители очень заняты на работе и не всегда знают, что происходит с ребенком во время обучения и вне школы. Соответственно, родители затруднились ответить на многие вопросы. Таких семей из 30, принявших участие в эксперименте, было 7 (23,3%).

Мы также выявили обратную связь - в семьях, где материальное положение недостаточное для семейной жизни, для нормального полноценного образования и воспитания детей, также возникают трудности и трудности в общении между родителями и детьми. Почти все родители в этой группе объясняют это своей занятой работой, нехваткой времени и энергии для общения со своими детьми. Мы также включили в эту группу родителей 7 пар (23,3%).

Остальные 16 браков (53,3%) были закреплены за семьями, в которых родители несут ответственность за воспитание и обучение детей, на этот процесс уходит много времени, а родители интересуются делами и положением детей в школе.

Анализируя данные, полученные в результате опросов, мы получили: 14 семей (46,6%) имеют определенные проблемы во взаимоотношениях между родителями и детьми. Родители из этих семей не относятся к своему ребенку всерьез, игнорируют его мнение и не слушают своего ребенка.

На следующем этапе исследования мы определили стили воспитания в семье. Для этого мы использовали методiku «Стратегии семейного воспитания». Далее были выделены: авторитарные семьи - 13 (43,4%), авторитарные семьи - 8 (26,6%), либеральные семьи - 4 (13,4%), индифферентные семьи - 5 (16,6%).

Обращаясь к эмпирическому материалу, в ходе общего анализа семей и результатов определения стратегий семейного воспитания мы обнаружили, что среди семей с высоким материальным достатком такое же количество супружеских пар, в которых стратегии были определены как авторитарные, авторитетные и безразличные - 6,6% каждый, а либерал выявлен только в одной семье (3,3%). В семьях с низким материальным положением авторитарный стиль не выявлен вообще, авторитарный и безразличный стиль выявлен у 10%.

Таким образом, среди семей с высоким и низким материальным положением были выявлены только 2 семьи с авторитарной (демократической) стратегией (т.е. 6,6%), в то время как авторитарный стиль присутствует в 5 семьях (т.е. 16,6%), демонстрируется либеральный стиль для 2 семей (т.е. 6,6%) безразличная стратегия характерна для 5 семей (т.е. 16,6%).

В ходе нашего последующего исследования возникла необходимость выявления взаимосвязи между данными, полученными нами в результате анализа семей, и уровнем академической успеваемости детей младшего школьного возраста. Для этого мы провели диагностику уровня успешности обучения детей младшего школьного возраста.

В классе, где мы проводили исследование, оценка деятельности детей с оценками начинается не раньше второго класса. Поскольку группа изучаемых детей находится в первом классе, детям не выставляли никаких оценок, а знания, которые они получили на протяжении всего исследования, незначительны, поэтому мы можем оценить их в справке по тестированию. Таким образом, мы определили уровень успеваемости, успехи в обучении детей, обучающихся в школе, используя данные, предоставленные нам учителем.

Согласно этим данным, «отличник» - это студент с большим желанием учиться и получать новые знания. Эти дети очень продуктивны. Видно, что именно ученики класса впервые выполняют задания без дополнительных объяснений со стороны учителя. «Хороший» - это ребенок, который тоже стремится к знаниям, но его трудно усвоить. Возможно, после второго или третьего объяснения такие детские задания будут выполняться правильно. Дети, для которых посещение школы было неуместным или интересным, были классифицированы как «ученики класса». Эти дети не хотят учиться, они учатся «небрежно», домашние задания часто не выполняются, а их успеваемость оставляет желать лучшего.

В ходе исследования были отобраны 3 группы детей при определенных условиях, которые различаются по успеваемости учеников экспериментального класса: отличники, отличники и отличники. Под понятием «условный» мы подразумеваем оценку учителем способностей и готовности детей учиться, уровня успеваемости в школе, но без учета оценок.

Мы проанализировали результаты, полученные в ходе беседы с учителем, и определили уровень успеваемости каждого ученика в классе по пятибалльной шкале. Выявлено: отличники - 4 человека. (13,3%), хорошие люди - 16 человек. (53,3%), С - 10 человек. (33,3%) проблемных детей не было.

Следующим этапом исследования было проведение опроса родителей для определения уровня оценки отношения к ребенку. Результаты исследования оценивались следующим образом: мы разделили отношение родителей к ребенку на два уровня: уровень 1 - высокий, когда родители воспитывают детей, они знают свои проблемы; 2 уровень - низкий, когда родители мало интересуются делами ребенка по разным причинам. Кроме того, мы разделили второй уровень на две части: 2.1 - семьи с низкими материальными доходами и 2.2 - семьи с высокой занятостью на дому, где во многих семьях воспитанием ребенка занимается няня.

Мы получили следующий опрос: 16 семей имеют высокий уровень, на котором родители воспитывают своих детей и знают их проблемы. Это 53,3%. Низкий уровень имеет: Уровень 2.1 - 7 семей с низким материальным достатком (23,3%), Уровень 2.2 также имеет 7 семей (23,3%) с высоким уровнем занятости родителей на работе.

Если провести более детальный анализ результатов исследования, то можно проследить определенную взаимосвязь между стратегией семейного воспитания, отношением родителей к детям и успешностью обучения детей в школе. Были получены следующие результаты: при авторитетной (демократичной) стратегии семейного воспитания и высоком уровне отношения к ребенку успеваемость детей в школе будет высокой - 10 детей (33,3%) учатся на «хорошо» и «отлично». . «Когда в качестве стратегии семейного воспитания выбран авторитарный стиль, но с высоким уровнем отношения к ребенку, в школе учатся 3 человека (10%).

Мы также определили 2 детей (6,6%), которые хорошо учатся и «Отлично» - это либеральная стратегия семейного воспитания в семье с высоким уровнем отношения к ребенку. Безразличный стиль с высоким уровнем отношения к ребенку - 0%.

Поэтому в ходе проделанной работы мы обнаружили, что если в семье высокий уровень отношения к ребенку и авторитетный (демократический) стиль семейного воспитания, когда родители интересуются проблемами ребенка, они в курсе всех событий. Таким образом, в жизни детей как в школе, так и за ее пределами, эти дети имеют высокий уровень успеваемости. Эти дети отличаются целеустремленностью и высокой познавательной активностью, что способствует высокой успеваемости этих детей. В семьях с низким родительским отношением к ребенку (2.1 и 2.2) успеваемость детей низкая - ученики класса С и лишь несколько детей, которые учатся «хорошо». Отличных результатов у этой категории детей не было. Следует отметить, что в этой категории детей хорошие находятся в тех семьях, где родители имеют отношение к сфере образования.

Если ученик в процессе обучения преодолел свой страх, растерянность, дезорганизацию, трудности, чувствует удовлетворение своей деятельностью и собой, имеет высокую оценку результатов обучения родителей, учителей или других людей, то можно смело сказать, что такое у ребенка все получится.

Проведя это исследование, мы обнаружили, что взаимоотношения между родителями и детьми в семье имеют большое значение для общего психологического состояния ребенка,

а также оказывают существенное влияние на уровень успеваемости и мотивацию ребенка в школе.

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что во взаимоотношениях между родителями и ребенком образовательная стратегия семьи влияет на уровень их учебной мотивации, их успехи в учебе. Однако данное исследование является первым шагом к более глубокому и детальному изучению, поэтому необходимо его последующее выполнение.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы от 27 декабря 2019 года № 988 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>

2 Гейко В.А. Роль семьи в развитии школьных успехов ребенка//Начальная школа, 1999.- №3. – С. 60-61.

3 Решетникова О. Трудности обучения в школе: комплексный подход // Школьный психолог. 2006. - №3. - <http://psy.1september.ru/article.php?ID=200600304>

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

АЛАШПАЕВА Н. О.

ТУ магистранты, бастауыш сынып мұғалімі, № 25 ЖОББМ, Павлодар қ.

Функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал кең мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығы дегеніміз – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін сыныптан тыс жерде,

кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Егер осы шарттар бастауыш сыныпта орындалғанда оқушының функционалдық сауаттылығы қалыптасады. [1]

Бастауыш сынып оқушылардың функционалдық сауаттылық мазмұны келесі мағынада сипатталады:

- оқу, жазу сауаттылығынан;
- жаратылыстану ғылымындағы сауаттылығынан;
- математикалық сауаттылығынан;
- компьютерлік сауаттылықтан;
- денсаулық мәселесіндегі сауаттылықтан;
- құқықтық сауаттылығынан.

Оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда оқу бағдарламасындағы әрбір пәннің рөлі зор. Соның ішінде бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда білім берудің алатын орны ерекше. Осы ретте, оқушыға халықтың қоғамдық өмірін, арман-мүддесін танытуда, оларға идеялық-саяси, рухани-адамгершілік, этикалық-эстетикалық т.б. тәрбие беруде, дүниеге көзқарасын, мінезін, жалпы мәдениетін қалыптастыруда көркем әдебиетті қуатты құралдардың бірі ретінде пайдалану – бастауыш сынып пәнінің басты мақсаты болып есептелсе, тіліміздің өзіндік қалыптасқан нормаларын, жалпы айтқанда грамматикасын үйрету – қазақ тілінің басты міндеті болып танылады.

Білім алу - батылдық,
оны толықтыру – даналық,
ал шебер қолдана білу – өнер!

«Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер» - деген екен Жүсіпбек Аймауытов. Сондықтан қазіргі таңда оқушыларға саналы тәрбие мен сапалы білім беру ісін жаңа талап тұрғысынан өзгертіп, оқыту тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыруға міндеттіміз.

Елбасымыз Н. Назарбаев: «Қазіргі заман мұғалімі – рухани дамыған әрі әлеуметтік тұрғыдан есейген, педагогикалық құралдардың барлық түрлерін шебер меңгерген білікті маман, өзін-өзі әрдайым жетілдіруге ұмтылатын шығармашыл тұлға. Ол жоғары білімді шығармашыл тұлғаны қалыптастырып, дамыту үшін жауапты» деген [2].

Олай болса шығармашыл тұлғаны қалыптастыру үшін әр сабағымызда біз тек оқулық шеңберіндегі білімді үйретумен шектеліп қана қоймай, кең түрде әр баланың талабына, деңгейіне сай жұмыстарды саралап, ыңғайластыруымыз керек. Тұлға

күзiреттiлiгiн дамыту үшiн, яғни бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруда жаңа инновациялық әдiс-тәсiлдердiң ең тиiмдiсiн пайдалану жоғарғы нәтиже бередi деген қағидамен, өзiм оқып, үйренiп, тәжiрибеде пайдаланып келе жатқан сын тұрғысынан ойлау технологиясының маңызы зор деген тұжырымға келдiм.

Диалогтық интербелсендi оқыту арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру. Осы мақсатта төмендегiдей әдiс-тәсiлдердi қолдануға болады.

- Екi таяқша әдiсi
- Төрт сөйлем әдiсi
- Тұжырым кестесi
- Эйлер шеңберi

Мысал ретiнде 3 сынып оқулығынан үш автордың ұқсас мәтiнi алынады. Мақсаты мәтiндегi кейiпкерлердi табу, iс-әрекетiн талдау, iс-әрекеттiң нәтижесiн шығару. Үш мәтiннiң негiзгi түйiндi ойын табу.

Оқу процесiнде қолданылған интербелсендi әдiстердi қолдану кезiндегi оқушының iс-әрекетi критериалды бағаланып, рефлексия жүргiзiлсе онда бiздiң де алдымызда отырған оқушының да жұмысы, даму деңгейi бiрден көрiнедi және олардың функционалды сауатты болып дамитындығы сөзсiз. Яғни бiз аталған мақсат, мiндеттерiмiздi, Елбасымыздың алдымызға қойылған заман талабын орындауда өзiмiздiң бiр үлесiмiздi қосамыз деген ойдамыз. Интербелсендi әдiсте оқушылар төмендегiдей бiлiм, бiлiк, дағды, машықтарға үйренедi:

- терең ойлану, жеке рефлексиялық қабiлеттердi дамыту;
- өз идеялары мен әрекеттерiн талдау және оларға баға беру;
- ақпаратты өздiгiмен түсiнiп, жан-жақты талдап, тандап алу;
- өздiгiмен жаңа түсiнiк пен бiлiм құрастыру;
- пiкiрталастарға қатысып, өз ойы мен пiкiрiн дәлелдеу;
- шешiм қабылдау және қиын мәселелердi шешу;

Сол себептi интербелсендi оқытуда студенттер келесi әрекеттердi атқаруға дайын болу керек:

- бiрлескен жұмыс;
- танымдық, коммуникативтiк, әлеуметтiк тұрғыдан белсендiлiк таныту.

Интербелсендi оқыту барысында тiл үйренушiлер белсендi болуы, өзiндiк пiкiр қалыптастырып, өз ойларын дұрыс жеткiзе бiлуге, өз қозғарасын дәлелдеуге, пiкiрталас жүргiзуге, басқаларды тыңдауға, өзге пiкiрдi сыйлауға және онымен санасуға үйренедi [3].

Интербелсендi әдiстемесiнiң жұмыс түрлерi мен әрекеттерi:

- бiрлескен жұмыстар (жұптық, топтық, ұжымдық),
- рөлдiк және iскерлiк ойындар, пiкiрталастар,
- ақпараттың әртүрлi көздерiмен жұмыс жасау (кiтап, лекция, интернет, құжаттар, мұражай т.б.)

- презентациялар,
- тренингтер,
- интервью,
- сауалнама т.б.

Өз сабағымды Блум таксономиясы негiзiнде және «Дамыта оқыту» технологиясының элементтерiн пайдалана отырып құрастыру үлгiсiн назарларыңызға ұсынғалы отырмын. Себебi, Блум таксономиясы бiр iзбен реттелген мақсаттар жүйесi арқылы оқушылардың бiлiм деңгейлерiн, шығармашылық деңгейге жетудi ұсынады.

Сонымен қатар оқушылардың ой-өpici, iзденiмпаздығы, шығармашылық қабiлеттерi дамиды. Әсiресе, оқушылардың белсендiлiгi артады. Сын тұрғысынан ойлау сабақтарының алғы шарттары:

- Сабақты белсендi өткiзiп, әр баладан еркiн жауап алуға жағдай жасау;
- Сенiмдiлiкке тәрбиелеу үшiн баланың жауабын санмен бағалау;
- Қиялын дамыту үшiн «Менiң ойымша» деген жауапқа дағдыландыру;
- Әртүрлi жауапқа бiрдей қарау, жақсысын мадақтап, жаманын сынамау;
- Тiл байлығын дамыту үшiң, қалайда жауабын соңына дейiн тыңдау;
- жауап беруге тiлек бiлдiрмеген баланы өз еркiнсiз, қинап сұрамау;
- Жеке тұлға ретiнде «Мен» деген рөлiн көтеру, өз пiкiрiн қалыптастыру.

Пән мұғалiмi оқушының назарын аудару үшiн сабақ кезiнде әртүрлi тақырыптық, пәнаралық, сыныпаралық байланыс орнатып, қызықты әңгiмелердi сахналық көрiнiс ретiнде өтудi ұйымдастыра бiлуi қажет. Сонымен қатар, түрлi көрнекiлiк құралдарын қолдану, сұрақ-жауап, талдау, жинақтау, ажырату, тақтаға жазу, айтқан ойды мысалдармен дәлелдеу, сөздiкпен жұмыс, проблемалық мәселелерге жауап беру, нақтылы және жалпылама тапсырмалар берiп, шағын шығармашылық жұмыстарды орындату, оқушының бiрiн-бiрi сынауы, өзiндiк пiкiр бiлдiруi, баяндама жасауы, ғылыми зерттеу

жазып қорғауы т.б. алуан түрлі әдіс-тәсілдерді қолдануы керек. Осындай әдіс-тәсілдерді түрлендіріп, жүйелі түрде пайдаланып мұғалімнің шәкірттері өз бетімен жұмыс істеуге тез үйренеді. Орта буын оқушыларының арнайы ереже дәптерлері, альбомдар, сөздіктері, хронологиялық кестелері болуға тиіс. Сонымен бірге, шығармашылық дәптері бөлек болғаны дұрыс. Оған оқушы өздеріне ұнаған мақал-мәтелдерді, афоризмдерді, шешендік сөздерді де жазып алып жүруге баулу керек. Осы ретте, шығармашылыққа жақын кейбір оқушылар сол дәптерге қыса әңгіме, мақала, күнделік, пікір жазып үйренуіне мүмкіндік туады. Озат мұғалімдер тәжірибелерінен толығып оның мазмұны мен жүйесі, құрылысы, кеңейіп, байып отырады. Қоғам ілгері дамыған сайын оқыту мазмұны да күнделікті жаңарып, жетіліп отырады.

Сондықтан әр түрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеден сынап қараудың маңызы зор. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік рухани, азаматтық және басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Қорыта келе оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту – бүгінгі заман талабы. Осы ретте, бастауыш сыныпта сабақты дұрыс жүргізе білудің маңызы зор. Педагогтың шеберлігі, яғни шығармашылық пен жауапкершілікті ұштастырып сабақ өтуі, бұл заман талабынан туындап отырған мәселе. Жоғары деңгейде сабақ беретін оқытушының алдынан шыққан оқушы – өмір айдынындағы өз жолын адаспай табады, азамат болып қалыптасады. Бұл ұстаз үшін абыройдың үлкені, әрбір мұғалім осыған ұмтылса ұрпақ алдындағы қарыздың өтелгені. Жоғарыда айтылған жұмыстардың барлығынан көретін нәтижеміз, тұлғаның; сөздік қоры молаяды, ізденімпаздыққа үйренеді, ойлау қабілеті артады, ойын еркін айтады, белсенділігі артады, шығармашылық жұмыс істейді, қиялы ұшталады, тапқырлыққа үйренеді.

Сөзімнің соңында көнеден келе жатқан «Қыран-түлегіне қайтпас қанат сыйлайды, ұстаз-шәкіртіне талмайтын талап сыйлайды», - деген даналық сөзіндей, ұстаз қай кезде де мектептің жүрегі, қоғамның тірегі. Қоғам тұлғаны қаншылықты жетілдірсе, жетілген тұлға қоғамды соншалықты дәрежеде дамытады. Болашақ

тізгінін ұстайтын ұрпақтың функционалды сауатты болуын біз назарда ұстауымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Оразахынова Н., Кенжебаева Г. М. - «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру жолдары» ғылыми мақаласы, 2012. - Б. 42-47.

2 Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» («Егемен Қазақстан»), 2012 ж. 10 шілде мақаласы.

3 2012 жылғы 5 қыркүйекте Назарбаев Университетіндегі Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың интерактивті дәрісі.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ТОЛЕРАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

АЛИМХАНОВА Г. С.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

НУРГАЛИЕВА М. Е.

доктор PhD, асоц. профессор (доцент),
Торайгыров университет, г. Павлодар

В последние годы в Казахстане получило широкое распространение понятие «толерантность». Мы думаем, что толерантность является той культурной направленностью, отношением личности, которая проживает в мире и согласии, в стране, семье, школе, классе. Следовательно, это предполагает наличие у каждого таких человеческих качеств, как доброжелательность, ответственность, терпимость и сдержанность.

Нам кажется, что толерантность способна к установлению и поддержанию общения с людьми. Слово «толерантность» имеет почти одинаковый смысл в различных языках: в английском – готовность быть терпимым; во французском – отношение, когда человек думает и действует иначе, чем ты сам; в китайском – быть по отношению к другим великолепным; в арабском – милосердие, терпение, сострадание; в русском – умение принять другого таким, какой он есть, в казахском – терпимость, мягкость к другим мыслям, отношениям, убеждениям, действиям, обычаям, чувствам, идеям [1, с. 172].

Толерантность – уважение, принятие, понимание-признание, потребность, ценность, норма, взгляд или убеждение. Вместе с тем, это некая морально-нравственная категория, которая формируется обществом (долг, обязанность). В последнее время проблема толерантности стала широко освещаться в средствах массовой информации, на государственном и международном уровне. Права человека, мир, демократия – необходимые условия для развития толерантности. В качестве инструментов для оценки развития общества в русле этих ценностей используются основные признаки толерантности: равенство всех людей, взаимное уважение человеческого достоинства, свобода вероисповедания, возможность соблюдать традиции национальной культуры, межгрупповое сотрудничество. Наиболее результативным для развития толерантного общества является формирование толерантности каждого члена общества, формирование социальной компетентности, социальной активности, социальной инициативности и социальной ответственности, особенно у подростков [2, с. 13].

В наши дни казахская толерантность стала не только неотъемлемой чертой характера жителей, но и частью менталитета. С самого рождения ребенок находится в многонациональном обществе, и для него различия во внешнем виде, традициях, языках уже не являются чем-то непривычным. Начиная с садика дети учатся уважать и принимать индивидуальность каждого человека и понимать, что в непохожести друг на друга нет ничего плохого. В учебных заведениях проводятся мероприятия, где демонстрируются танцы и песни самых разных наций: грузин, русских, немцев, евреев, корейцев и многих других. При всем прочем, в школах регулярно проводят профилактические беседы о признании чужой точки зрения, мнения и позиции, детей обучают искусству уважения, что в дальнейшем сыграет роль в развитии Казахстана как межэтнического и межконфессионального государства.

Рассмотрев любую социальную группу, будь то школьный класс или же рабочий коллектив, можно заметить, что в ней обязательно будут фигурировать представители разных слоев населения, разного склада ума и разных культур, но ни один из этих факторов не мешает им продолжать поддерживать дружеские взаимоотношения.

Стоит отметить, что воспитание толерантности в Казахстане – это большая заслуга государства, которое предотвращает как внутренние конфликты, так и внешние, что способствует сохранению мира на международном уровне.

Ежегодно в целях укрепления межнационального понимания и согласия проводится празднование особенной даты – Дня единства народов Казахстана, что свидетельствует о важности толерантности. Уникальным явлением в проявлении межэтнического диалога является Ассамблея народа Казахстана, идея создания которой принадлежит Первому Президенту Республики Казахстан Н. А. Назарбаеву. Государство поддерживает деятельность национально-культурных объединений, национальных газет, радио и телепрограмм, театров.

Важную роль в формировании толерантного общества играют образовательные учреждения, оказывающие непосредственное воздействие на формирование личностных черт и установок поведения подрастающего поколения. Несмотря на то, что общеобразовательные учреждения обладают необходимыми потенциальными возможностями для решения проблемы воспитания учащихся в духе толерантности, эта проблема до сих пор не получила необходимого решения на практике, формирование толерантности проходит стихийно и неэффективно [3, с. 168].

Толерантность, сформированная в школьные годы, является важнейшим условием снижения напряженности в социуме. Следовательно, на систему образования, а в частности, на педагогов ложится серьезная нагрузка по выстраиванию новых отношений в обществе. Школа, семья, средства массовой информации не всегда способствуют формированию у подростков гуманистических ориентиров, готовности к взаимопониманию, взаимодействию, то есть толерантным отношениям.

Анализ психологической литературы по исследуемой проблеме показывает, что оптимальным для развития толерантного сознания, формирования толерантных установок является подростковый возраст, когда происходит развитие психических процессов, формируется личность ребенка. Рассматриваемый возраст – этап развития подростка, предоставляющий наиболее благоприятные возможности для воспитательной деятельности по активному, целенаправленному формированию, изменению в нужном направлении его физических, психических, социокультурных качеств и способностей, а также поведения. Этот возрастной рубеж характеризуется переходом ребенка в новые социальные условия, он начинает жить по законам взрослого общества, активно формироваться как субъект социальных отношений, нести ответственность за свои поступки, вступать в деловое общение со сверстниками.

Хотелось бы выделить рекомендации по формированию толерантности:

1. Помните, что самые главные вопросы задаются не людям, а самому себе, но ответы на них следует искать вместе. Познание себя, управление собой должно стать постоянной заботой каждого молодого человека. Особого внимания требует умение управлять своим эмоциональным состоянием.

2. Учитесь путем тренировок отстраняться от своего привычного взгляда и смотреть на проблему и людей беспристрастно, вырабатывайте психологический взгляд стороннего наблюдателя.

3. Становясь старше, все больше внимания обращайтесь к появлению и преодолению своих возрастных и профессиональных стереотипов. Изменение взглядов, мыслей и поведения требует многих усилий, большой внутренней работы и активности.

4. Помните, если другие не разделяют ваших точек зрения, это не показатель их несостоятельности.

5. Относитесь с иронией к значимости своей персоны, чаще улыбайтесь.

6. Не страдайте оттого, что не все упорядочено, строго, правильно в окружающей действительности и людях, принимайте окружающий мир таким, какой он есть, ведь для нас этот мир – единственный.

7. Взаимоотношения с единомышленниками и оппонентами стимулируют когнитивные и творческие процессы, больше общайтесь с разными людьми.

8. Будьте реалистами, не ждите легкости в процессе позитивного самоизменения, а главное, не ожидайте изменения окружающих людей, но при обнаружении изменений искренне порауйтесь.

9. Если вы заинтересованы в продуктивном общении с людьми, обращайтесь к тому позитивному, что в них есть, поворачивайте людей к себе хорошей стороной. Никогда не критикуйте личность, а давайте оценку только негативному поступку (не «ты плохой», а «ты плохо поступил»).

10. Будьте терпимы к человеческим недостаткам и слабостям. В любой конфликтной ситуации учитесь находить и предлагать оптимальное решение. Умейте признавать свою неправоту и при необходимости - извиняться.

11. Делайте выбор самостоятельно, помня, что никто не может нам навязать толерантные отношения, и, если вы считаете их малоэффективными и психологически не готовы их принять, это ваше право. Развивайте наблюдательность, воображение, учитесь понимать эмоциональное состояние другого, верно истолковывать его поведение [4, с. 104].

К чему приводит отсутствие толерантности?

Толерантность предполагает уважение и понимание того, что жизни других людей могут отличаться от нашей собственной, так же, как их мнение, черты характера и внешность. Мы можем иметь другое мнение, убеждения, не соглашаться с тем, что они считают правильным. И несмотря на это, мы хотим, чтобы нас так же принимали, ценили и уважали.

Отрицание, неодобрение и прочие проявления дискриминации, например, по национальности, полу и политическим взглядам приводят сначала к конфликтам, а затем к более крупным беспорядкам, хаосу [5, с. 33].

Отсутствие толерантности порождает ненависть. Ненависть ведет к недоверию. Недоверие порождает раздробленность. Толерантность позволяет людям разного происхождения, вероисповедания и убеждений работать и жить сообща, и это способствует большей эффективности и создает единство. Там, где есть дискриминация, не может быть и мира. Отсутствие толерантности приводит к конфликтам, насилию и нестабильности.

Толерантность создает общество, в котором люди могут чувствовать себя ценными и уважаемыми, и в котором есть место для каждого человека, его идей, мыслей и мечтаний.

Даже когда люди расходятся во мнениях, они должны излагать свои мысли в уважительной манере и избегать оскорблений и провокаций. Иначе это приводит к конфликтам, стрессам и расслоению общества. Толерантность должна проявляться с обеих сторон, чтобы быть эффективной.

Проявление уважения и лояльности к мнениям других людей не означает, что вы должны идти наперекор своим принципам и ценностям или даже через силу принимать другие идеи. Толерантность – это позиция уважительного отношения к человеку, его чувствам, особенностям и индивидуальности. Мы все имеем право на свое мнение и его выражение [6, с. 24].

Таким образом, для того чтобы у людей сформировались толерантные отношения друг к другу, нужно учить детей с детства к терпимости, к уважению, к принятию различных мнений. Хочется отметить, что большую роль в формировании и в развитии толерантности, кроме семьи, занимают образовательные учреждения. Поэтому школы, колледжи и университеты ежегодно проводят мероприятия, призывающие детей к толерантности.

Будьте терпимее и всегда старайтесь понимать окружающих!

ЛИТЕРАТУРА

1. Психодиагностика толерантности личности. Под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. М.: Смысл, 2008. 172 с.
2. Кленова Н.В. Что нужно знать о толерантности // Образование в современной школе. – 2003. – № 7. – 13 с.
3. Безюлева Г.В., Шеламова Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. – М.: Вербум-М, 2003. – 168с.
4. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания // Развитие личности. – 2002. – №2. – 104с.
5. Толерантность: путь к развитию: учебное пособие / Авт.-сост. Е.И. Казакова. – СПб.: «Ютас», 2007. – 33 с.
6. Пчелинцева И. Толерантность, как она формируется? – М.: МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2001. – 24 с.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ СТУДЕНЧЕСКОГО НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА

АУБАКИРОВ Д. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

НУРГАЛИЕВА М. Е.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современный студент, готовящийся к профессиональной деятельности, имеет достаточно большой арсенал способов и средств достижения образовательных и исследовательских целей в организации высшего профессионального образования. Привлекательной формой самоорганизации студентов для развития творческих исследовательских навыков является студенческое научное общество, в котором под руководством преподавателей с помощью старших студентов можно исследовать процессы, явления, разрабатывать проекты, которые являются личными и личными. профессионально значимый, используя свой интеллектуальный и волевой потенциал.

Т. И. Торгашина рассматривает творческий потенциал личности как интегративное качество, отражающее степень возможностей реализации ее творческих способностей. В то же время он представляет содержательную характеристику творческого потенциала как единство и взаимозависимость мотивационно-личностного, интеллектуально-содержательного и процессуально-деятельностного компонентов. Ведущими элементами этих компонентов являются исследовательские навыки,

исследовательские знания, независимость и продуктивность исследовательской деятельности [1].

В своем педагогическом исследовании В. Г. Рындак рассматривает структуру творческого потенциала как совокупность его собственных потенциальных компонентов (индивидуальных психических процессов, умений); мотивационный компонент (убежденность, готовность как внутриличностная структура, механизм, гарантирующий обновление навыков и социально-психологического отношения к раскрытию существенных сильных сторон личности - потребностей, ценностных ориентаций, мотивов); познавательный компонент (приобретенный в результате обучения, творческой деятельности, включения в процесс социализации знаний, умений, установок, способов деятельности и самовыражения) [2].

Ученые В. Д. Шадриков, Б. Эльконин выявил связь творчества и мастерства, которая, по мнению Л. Г. Вяткина, представляют собой совокупность общих и частных личностных качеств. Эти возможности заключаются не столько в конкретных знаниях, навыках и умениях, сколько в реальной эвристической и творческой деятельности, требующей напряжения всех сил.

Анализ научной литературы по содержанию творческой составляющей потенциала личности показал, что у ученых нет единого представления об особенностях творческого потенциала; по содержанию - умения и готовность к творческому действию, т.е. единство творческих способностей, творческих потребностей, ценностных ориентаций и действий как условие развития, затем набор собственных компонентов, мотивационно-познавательный потенциал (горизонтальный разрез), по вертикали - единство о том, что является дореальным и постреальным. Тем не менее, ученые единодушно признают, что человеческая деятельность, представленная интеллектуальными, субъективными и другими сущностями, способствует развитию потенциальных творческих способностей.

Мы рассматриваем творческий потенциал студента, члена студенческого исследовательского молодежного сообщества, как интегрирующую черту человека, характеризующую его готовность и способность к созданию нового, оригинального исследовательского направления, содержанием которого является единство и единство. Взаимозависимость мотивационных, личностных, познавательных и деятельностных элементов.

Рассмотрим подробнее основное содержание творческого потенциала студента - члена Студенческого научного кружка.

Мы выделяем следующие структурные элементы творческого потенциала студента – члена студенческого научного кружка: мотивационный, личностный, познавательный и активный.

Мотивационная составляющая творческого потенциала – это сложившаяся система мотивационного обучения: потребности, мотивации, интересы в развитии творческого потенциала.

Интерес возникает тогда, когда есть сочетание потребностей логики развития науки, практики и готовности субъекта к их реализации, например любопытство, которое характеризует потребность человека в знаниях, освоении новых способов действия; готовность узнать больше о том, что недавно было замечено или проанализировано, и формулировка вопросов. Научная деятельность приобретает для ученика специфический личностный смысл, создает устойчивость его интереса к ней и трансформирует цели деятельности, поставленные извне, во внутренние потребности личности.

Заинтересованность в развитии творческого потенциала отражает потребность студента-члена Студенческого научного кружка в продуктивной реализации своего творческого потенциала. Потребности как источник творческой активности ученика определяют его внимание к творческому процессу, а потребность в творчестве является показателем высокого уровня развития личности. Стремясь удовлетворить свои творческие потребности, ученик достигает определенных целей в исследовательской деятельности. Именно потребность побуждает ученика искать способы удовлетворения, стимулирует активность в решении исследовательских задач. Он основан на большом желании студента реализовать себя в исследовательской деятельности. Вовлечение творческого потенциала гарантирует наилучшее удовлетворение потребности в самореализации, стремления выполнить исследовательскую задачу на высоком уровне.

В процессе развития творческого потенциала студента – члена Студенческого научного кружка необходимо формировать мотивации, характеризующие положительное отношение к развитию творческого потенциала.

Личностная составляющая творческого потенциала студента: член Студенческого научного кружка включает развитые творческие навыки.

Креативность – это сочетание многих качеств. Отметим, что вопрос о составляющих творческого потенциала человека все еще остается открытым, хотя на данный момент существует несколько гипотез по этой проблеме. Многие ученые связывают способность

к творческой активности прежде всего со спецификой мышления. Творческие люди склонны создавать новые комбинации элементов, которые большинству людей известны и которые используются только определенным образом, или создавать связи между двумя элементами, которые, на первый взгляд, не имеют ничего общего друг с другом.

В основе творческого мышления лежит иной образ мышления, который характеризуется следующими основными характеристиками: скорость – способность выражать максимальное количество идей (в данном случае имеет значение не их качество, а их количество); гибкость – способность выражать самые разные идеи; оригинальность – способность генерировать новые, нестандартные идеи (это может проявляться в ответах, решениях, не совпадающих с общепринятыми); полнота – возможность улучшить или дополнить свой «продукт».

Известный российский исследователь проблемы творчества А. Н. Лук, опирающийся на биографии выдающихся ученых, изобретателей, художников и музыкантов, выделяет следующие творческие способности: видеть проблему там, где ее не видят другие; ограничивать мыслительные операции, заменять несколько понятий одним и использовать символы, которые становятся все более информативными; применять полученные навыки решения одной проблемы к решению другой; воспринимать действительность как целое, не разделяя ее на части; далекие концепции легко ассоциируются; публиковать нужную информацию в нужное время; гибкость мышления. Перед проверкой выбрать один из вариантов решения проблемы. включите новую воспринимаемую информацию в существующие системы знаний; воспринимать вещи такими, какие они есть, и отличать наблюдаемое от того, что приносит интерпретация; легкость генерации идей; творческое воображение; возможность улучшения оригинального дизайна.

Т. В. Кудрявцев на обширном историко-культурном материале (история философии, социальные науки, искусство, отдельные сферы практики) выделил следующие универсальные творческие способности, которые развивались в процессе истории человечества: реализм воображения – образное понимание о некоторой значимой общей тенденции или законах развития целостного объекта, прежде чем человек получит четкое представление о нем и сможет вписать его в систему строгих логических категорий; способность видеть целое перед частями; надситуационно-преобразующий характер творческих решений – способность при решении проблемы не только выбирать из навязываемых извне альтернатив, но и самостоятельно

создавать альтернативу; экспериментирование – умение сознательно и целенаправленно создавать условия, в которых предметы наиболее ярко раскрывают свою сущность, скрытую в обычных ситуациях, а также умение отслеживать и анализировать особенности «поведения» предметов в этих условиях [3].

Ученые и преподаватели, занимающиеся разработкой программ и методов творческого образования на основе ТРИЗ (Теория решения изобретательских задач) и АРИЗ (Алгоритм решения изобретательских задач), считают, что одной из составляющих творческого потенциала человека является способность рисковать; расходящиеся мысли; гибкость мысли и действия; скорость мысли; умение выражать оригинальные идеи и придумывать новые; богатая фантазия; восприятие неоднозначности вещей и явлений; высокие эстетические ценности; развитая интуиция.

На основании исследований ученых мы выделили основные направления развития творческих способностей студентов:

1. Развитие воображения.

2. Развитие вербального творчества (вербальное творческое мышление) и невербального (визуальное творческое мышление).

Познавательная составляющая творческого потенциала студента – участника СНО предполагает формирование системы знаний о феномене творчества, творческом потенциале личности, исследовательской и профессионально-творческой деятельности.

Система знаний, включенная в когнитивный компонент творческого потенциала, служит основой для понимания целостного образа мира, что способствует объяснению и осознанию роли творчества в деятельности, пониманию необходимости развития творческого потенциала и технологий организации научно-исследовательской и профессиональной творческой деятельности. Они определяют направленность личности на активность в деятельности, определяют ее мотивацию и формируют творческое мышление.

Деятельностная составляющая творческого потенциала студента – члена Студенческого научного кружка предполагает наличие исследовательских навыков, стремления к активности, самостоятельности.

Исследовательские навыки включают способность мыслить с точки зрения науки, применять методологию научных исследований для решения проблемы.

Соглашаясь с мнением А. П. Акимова, В. И. Антипова, Г. С. Засобина, З. Ф. Леонова, В. Сохрина, мы выделили восемь групп исследовательских умений:

1. Умение работать с первоисточниками: библиографические навыки; знание типов каталогов и умение работать с ними; умение работать со справочниками и ориентироваться в профессиональной периодике; возможность вести учет прочитанного; умение видеть структуру представленного материала и систематизировать материал.

2. Умение наблюдать явления и факты: умение выбирать объект наблюдения; умение определять цель и задачи наблюдения и проводить наблюдения; возможность фиксировать наблюдаемые явления и анализировать данные наблюдений; умение проводить самоконтроль и самооценку.

3. Умение анализировать явления и факты: умение разбивать изучаемое явление на составные элементы; умение сравнивать и противопоставлять; умение мысленно связывать части явлений и устанавливать их взаимосвязи.

4. Умение идентифицировать проблему (задачу) и решать ее: умение анализировать учебную ситуацию; способность увидеть и сформулировать проблему, найти способы ее решения и проверить решение.

5. Умение формулировать гипотезу: умение выбирать и проверять данные, на которых основана гипотеза; возможность проведения исследовательского эксперимента; умение формулировать гипотезы; умение прояснить гипотезу.

6. Умение разрабатывать и проводить эксперимент (расчеты, теоретические исследования), обрабатывать и синтезировать результаты: умение анализировать исходные данные; умение развивать идею эксперимента (исследования), его технологию и методологию; умение провести эксперимент и подвести итоги; способность проявлять самообладание и чувство собственного достоинства.

7. Умение обобщать результаты исследования, делать общие выводы: умение анализировать проделанную работу для выявления наиболее значимых результатов; умение формулировать обобщенные выводы в соответствии с целями, задачами и результатами их реализации; умение оценивать результаты исследований с точки зрения их достоверности и практической значимости.

8. Умение использовать результаты смежных наук: умение использовать методы исследования, используемые в смежных науках; умение применять ключевые идеи и детали смежной науки в области

проводимых исследований; умение подтверждать исследовательскую идею и выводы соответствующими научными положениями.

Тот факт, что выбранные компоненты творческого потенциала студента – члена Студенческого научного кружка находятся в органической взаимосвязи, во взаимопроникновении друг с другом, позволяет рассматривать исследуемое нами качество как сложное и в то же время относительно целостное, как интегративная характеристика личности студента. Это предопределяет то, что творческий потенциал занимает одно из ведущих мест в структуре личности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Торгашина Т. И. Научно-исследовательская работа студентов педагогического вуза как средство развития их творческого потенциала: диссертация... кандидата педагогических наук: 13.00.08 / Т. И. Торгашина.- Волго- град, 1999.- 209 с.

2 Рындак В. Г. Непрерывное образование и развитие творческого потенциала учителя (теоретическое взаимо- действие): монография / В. Г. Рындак.- М.: Педагогический вестник, 1997.- 244 с.

3 Кудрявцев Т. В. Психология технического мышления / Т. В. Кудрявцев.- М.: Педагогика, 1975.- 333 с.

ПРОБЛЕМА ИНТЕРНЕТ-ЗАВИСИМОСТИ У ДЕТЕЙ

АХМЕТОВ К. Р.

магистрант, гр. МПС-12н, Торайгыров университет, г. Павлодар

Всемирная паутина – это уникальная площадка, где есть возможность найти все: от шнурков и пончиков до новых друзей. Люди перестали мыслить свою без гаджетов. Интернет помогает людям в общении и в поиске информации. Удобные приложения всегда имеются под рукой и дают возможность нам приобрести покупки или сделать заказ товаров, посмотреть фильм или послушать музыку.

Пандемия Ковид-19 привела к тому, что процессы цифровизации ускорились – потребители стали чаще делать покупки онлайн, все больше людей начали использовать интернет как главный источник информации и развлечений. Такие данные дают исследования экспертов Конференции ООН по торговле и развитию.

Пандемия коронавируса ускорила переход к цифровому миру. Скорее всего эти изменения, будут иметь долгосрочные последствия.

По словам экспертов, количество времени проведенных в интернете за последний год увеличилось на 33 %, сюда входит и категория детей от 12 лет.

Проблема потребления сама по себе уже давно исследуется психологами и социологами как некая проблема, теперь же мы отчетливо можем наблюдать, как потребление времени в интернет пространстве может сказываться на психике людей, а в частности и на психологии подростков.

А в эпоху развития информационных технологий компьютер стал восприниматься как неотъемлемая часть жизни большинства людей. Многие дети вообще не представляют себе без него ни учёбу, ни досуг и часами готовы сидеть перед экраном гаджетов.

Конечно, необходимо признать, что в современном Мире нельзя недооценивать цифровые возможности с точки зрения пользы. Даже в с ситуации с пандемией мы можем наблюдать положительные моменты, связанные с возможностями работать, получать знания, находить точки соприкосновения через сети. Но все хорошо в меру. И зачастую увлечение интернетом не несет никакой пользы, так как в прямом смысле «засасывает» как в бермудский треугольник [1].

Огромное количество социальных сетей, виртуальных игр и других интернет ресурсов поглощают сознание подростков. Зачастую дети сами того не понимая обретают интернет зависимость. Как известно нам из классических основ психологии, человеческая психика строена таким образом, что ему постоянно требуется доля самоутверждения, признания, а также общение через других индивидов.

Интернет покрывает все вышеуказанные потребности.

Если раньше для того, чтобы получить признание, обрести новые знакомство, было необходимо как минимум выйти на улицу, познакомиться с людьми, совершить подвиг, то сейчас достаточно скачать игру, выиграть пару уровней, и ты уже приобретаешь для себя сторонников, друзей и долю того самого признания.

Коммуникации в интернет пространстве предоставляет детям возможность облачаться в облик своих мечтаний, и не выходя за границы придуманных образов, осуществлять желаемую и невозможную в реальности активность.

Это и является самой основной причиной интернет-зависимости не только у детей, но также и у многих взрослых, а провоцирующим фактором развитие этой зависимости, выступает, прежде всего, анонимность и невозможность проверить, насколько представленная информация соответствует действительности.

Следующей причиной появления интернет зависимости является невозможность самовыражения. Ребенок, тяжело выражающий свои собственные мысли, испытывающий страх публичных выступлений, неспособный отстоять свою точку зрения, боящийся осуждения реального общества, в сети может спокойно высказать то, что накопилось, не боясь неодобрения и непонимания.

Впервые термин «Интернет-зависимость» ввел американский психиатр И. Голдберг, объясняя под этим понятием не конкретно медицинскую проблему по типу алкогольной либо наркотической зависимости, а поведение со сниженным уровнем самоконтроля, грозящее вытеснить нормальную жизнь [2].

«Интернет-зависимость» – это прежде всего расстройство психики, которое сопровождается большим количеством поведенческих проблем и заключается в неспособности человека вовремя выйти из интернет сети, а также в постоянном присутствии навязчивого желания туда войти. Многие психологи сравнивают феномен интернет-зависимости с пристрастием к алкоголю и наркотикам.

Несовершеннолетние, которые бесконтрольно используют цифровые ресурсы, перестают правильно оценивать риски окружающего мира, испытывают трудности в общении в живую, обретают социофобию и не умеют сопереживать, то есть у них исчезает эмпатия.

Соответственно, став взрослыми, они будут сталкиваться с проблемами в карьерном плане, и в личной жизни. Эти тенденции отрицательно сказываются на развитии мозга [3].

В то время, как – самостоятельное исследование внешнего мира стимулирует развитие независимого мышления, помогает детям осмыслить свои ощущения и опыт. Также оно учит его делать выводы и планировать свою активность. Если вместо естественных условий мозг ребенка взаимодействует с интернетом, дети в буквальном смысле вырастают «оторванными от реальности».

Отдельно хотелось бы отметить и разграничить такой вид интернет зависимости как «игровая зависимость». Это такой вид зависимости, когда ребенок, а бывает и взрослый становится зависимым от какой либо игры в интернете, особенно эти игры распространены в различных приложениях предназначенных для смартфонов.

Зачастую такие игры специально создаются таким образом, чтобы человек как можно больше отдавал денежные ресурсы, ведь существуют целые корпорации по производству соответствующих игровых приложений.

Не стоит забывать, что многие впадают в такие зависимости по причине заполнить пустое место, образовавшееся в его жизни, кто-то просто избытка свободного времени. А есть те, кто пытается добиться превосходства, не тратя на это больших усилий.

Увы, многие не понимают, что интернет зависимость тут выступает не причиной, а следствием проблем. Во-первых, речь идет о таких проблемах как порнография, суициды, сцены жестокости. Во-вторых, дети легче, чем большинство взрослых, поддаются убеждению, они более доверчивы. Поэтому могут совершенно спокойно входить в контакт со взрослыми, и доверяют незнакомым свои секреты, даже номера банковских карт с паролями своих родных.

Взрослым, которые не понимают всю серьезность интернет зависимости, необходимо вникать в эту проблему. Опасность интернет просторов заключается в том, что здесь позволено все, чего желает душа, здесь нет осуждения. И такого рода свобода это настоящая мечта для ребенка [4].

Помимо психологической проблемы интернет зависимости, также имеется ряд прочих проблем со здоровьем детей.

Например, зрение и осанка - вот главные жертвы в организме молодого пользователя, слишком много проводящего времени за компьютером. Даже самая удобная мебель тут вряд ли поможет, – человеку, а особенно молодому и активно растущему, надо много двигаться. Если же первую половину дня просиживать за партой в школе, а после обеда сначала сидеть над уроками, а потом – за компьютером, остаться здоровым будет практически невозможно.

К сожалению, интернет-зависимость в последние годы стало частью дохода психологов и психиатров, ведь людей с нездоровой тягой к интернет ресурсам становится все больше.

Интернет зависимость у детей – проблема, которая, несомненно, требует внимания родителей. Ведь ребенок не обладает такой способностью к воле, как взрослый. И попадая в такую зависимость вряд ли сможет самостоятельно из нее выпутаться, кроме того интернет зависимость несет за собой большое количество вытекающих проблем, таких как физиологические проблемы со здоровьем, либо попасть под влияние чужих людей и мн. другое [5].

Одним из самых эффективных способов борьбы с интернет зависимостью, это заставить ребенка отказаться от гаджетов на определенный промежуток времени, постараться увлечь ребенка реальной жизнью. Следует играть с ним в живые игры, приобрести настольные игры, обсуждать, как прошел день, что их интересует,

сходить вместе в книжный магазин, найти литературу, которая будет для них актуальна, заменить интернет-зависимость более интересными и проективными делами, которые действительно будут идти ему на пользу.

Возможно, следует пересмотреть увлечения, записать ребенка на спорт, где он будет в живую общаться со сверстниками и поймет, что такое общение намного интереснее, чем общение через сети. Необходимо помочь ребенку приобрести новое хобби, выезжать с ним на природу. Ребенок должен прочувствовать, что жизнь в не сети намного ярче жизни в интернете. И тогда, появится возможность избавиться от интернет зависимости.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бурова В.А. Социально-психологические аспекты интернет-зависимости. с. 68-82.
- 2 Орзак М.Х. Компьютерная зависимость: Что это? // Новости Психологии. –1998. – № 8 (15).
- 3 Фонд Развития Интернет: Интернет-риски / [Электронный ресурс].
- 4 Балонов И.М. «Компьютер и подросток» М., 2002 г. с.44-68.
- 5 <https://znaniya.com> [Электронный ресурс].

ОҚУШЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚАБІЛЕТІ: МӘНІ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ

БАЙДАУЛЕТ Е. Қ.

магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ.

ЖУСАНБАЕВА Г. М.

т.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

Қазіргі қоғамның дамуы көбінесе әртүрлі әлеуметтік институттар, соның ішінде отбасы мен мектеп қалыптастыратын қоғамдық санаға байланысты. Осыған байланысты практик-педагогтар әсіресе ертеңгі күні баланы қалай оқыту және тәрбиелеу, жаңа қоғамдастыққа кіру үшін оған қандай білім, білік және дағды беру керек деген сұрақтарды жиі қояды. Шынында да, кеше орындаушы қажет болды, ал бүгін – белсенді өмірлік ұстанымы бар, шығармашылық ойлау мен қиялға ие шығармашылық тұлға қажет. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған

мемлекеттік бағдарламасында «Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту» деп ең алғашқы мақсат етіп қояды [1]. Бұл дегеніміз мектеп кезінен бастап оқышыларды бәсекеге қабілеттілігін арттырып, ғылыми дүниетанымын кеңітіп, зерттеушілік қабілетін дамытудың өзектілігін айқындап берді. Осыған байланысты интеллектуалды қабілеттері дамыған белсенді, шығармашылық тұлғаны қалыптастыру, бүкіл оқу процесін іс-әрекет негізіне қайта құру маңызды, яғни оқу процесін зерттеу қажет.

Алайда, бағдарламалар мен оқулықтардың, білім беру мекемелерінің барлық түрлерімен бірге мектептер көп жағдайда өзгеріссіз қалады, дегенмен білім берудің түпкі мақсаты – тұлғаның өзін-өзі дамыту іс-әрекеттің жан-жақты субъектісі ретінде жарияланған. Іс жүзінде біз бұқаралық мектеп пен дәстүрлі мұғалімнің оқыту міндетін оқытылатын пәннің объективті мазмұнын ашуда көретіндігімен кездесеміз. Бұл тәсілмен мектептің еңбек өнімі білімді тұтынушы болып табылады. Осылайша, білім беру тәжірибесінде жаңадан пайда болған білім беру тәртібі мен оны жүзеге асырудағы дәстүрлі тәсіл арасындағы қайшылық көрінеді. Өмірге келген жас адам көбінесе өз мүмкіндіктерін қоғамның қажеттіліктерімен қалай байланыстыруды білмейді: мәселе оның қоғаммен қарым-қатынасында туындайды. Бұл мектеп түлегінің зерттеу қабілетінің дамымауымен тікелей байланысты.

Оқушылардың зерттеу қызметі мен зерттеу қабілеттерін дамыту мәселелерімен отандық және шетелдік психологтар, мәдениеттанушылар, философтар, педагогтар айналысты.

А. С. Обуховтың, П. И. Пидкасистыйдың, А. И. Савенковтың, И. Ф. Сладковскийдің, М. И. Скаткиннің, В. А. Славениннің және т. б. еңбектері ғылыми-педагогикалық әдебиетті талдау, негізгі мектеп оқушыларының зерттеу қызметі мәселесінің теориялық және әдіснамалық негіздерін жасауға арналған.

Білім алушылардың ғылыми-зерттеу қызметін ұйымдастырудың психологиялық негіздері Дж. Келли, А. В. Леонтович, В. И. Андреев, П. Я. Гальперин және т. б. еңбектерінде қарастырылған.

Оқушылардың зерттеу әрекетін, ғылыммен айналысуын қалыптастыруда, ғылыми-зерттеу жұмысы ерекше орын алады. Ғылыми-зерттеу жұмысымен айналысуды отандық ғалымдар З. А. Исаева университеттік білім беру жүйесіндегі мұғалімнің кәсіби-зерттеу мәдениетін қалыптастыруды [2], Ш. Т. Таубаева жалпы білім беретін мектептің мұғалімдерінің зерттеу мәдениетін

калыптастыруды [3], А. К. Мынбаева жаһандану және ақпараттану жағдайындағы жоғары мектептің ғылыми әрекетінің теориясы мен технологиясын [4], А. С. Мизимбаева магистранттардың зерттеу мәдениетін дамытуды [5] зерттеді.

Отандық және шетелдік ғалымдардың ғылым, ғылыми-зерттеу жұмыстарына берген анықтамаларын қарастырып, зерттеп, мынадай жүйеге келтірдік (1-кесте).

Кесте 1 – «Ғылыми-зерттеу» ұғымына берілген анықтамалар жүйесі

№	Анықтама	Автор, әдебиет көзі
1	Ғылыми зерттеулер - ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелеріне қол жеткізу мақсатында ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық жұмыстар шеңберінде ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет субъектілері тиісті ғылыми әдістермен және құралдармен жүзеге асыратын қолданбалы, іргелі, стратегиялық ғылыми зерттеулер	Қ а з а қ с т а н Республикасының Ғылым туралы Заңы [6]
2	Ғылыми-зерттеу жұмысы - бар білімді кеңейту және жаңа білім алу, ғылыми гипотезаларды тексеру, табиғат пен қоғам дамуының заңдылықтарын анықтау, жобаларды ғылыми жинақтау, ғылыми негіздеу мақсатында ғылыми ізденіспен, зерттеулер, эксперименттер жүргізумен байланысты жұмыс	
3	Ғылыми-зерттеу – таным іс-әрекетінің бір түрі болып табылады және жаңа ғылыми білім жасау процесі	Жиенбаева С. Н. [7]
4	Ғылыми педагогикалық зерттеу – жаңа педагогикалық білімді қалыптастыратын, танымдық әрекет түрі, оқыту, тәрбиелеу және дамудың объективті заңдылықтарын ашуға бағытталған процесс. Ол объективтілігі, дәлелділігі, нақтылығы жағынан сипатталады.	Скаткин М. И. [8]

С. Н. Жиенбаева ғылыми зерттеудің негізгі компоненттерін: тақырыбы, объектісі, пәні, өзекті мәселесі, мақсаты, міндеттері, болжамы, – деп көрсетеді [7].

Отандық ғалым С. Е. Қаңтарбай өзінің «Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістемесі» оқулығында ғылыми-педагогикалық зерттеулердің құрылымы мен логикасын 7 - кезеңге бөліп көрсетеді:

1-кезең. Зерттеу проблемасымен жалпы танысуы, оның көкейтестілігін негіздеу, зерттеу деңгейі, зерттеудің тақырыбы, нысанын зерттеу пәнін анықтау. Зерттеудің жалпы және аралық мақсатын анықтау, міндеттерін белгілеу;

2-кезең. Әдіснаманы таңдау – бастапқы тұжырымдама, тірек теориясының ережелер;

3-кезең. Зерттеу болжамын құру – теориялық конструкция, дәлелдәгә қажет ететін шындық;

4-кезең. Зерттеу әдістерін талдау. Анықтаушы экспериментті жүргізу. Мақсаты – бастапқы зерттеу пәнінің жай-күйін анықтау;

5-кезең. Қалыптастырушы экспериментті ұйымдастыру және өткізу;

6-кезең. Зерттеу нәтижесін талдау, талқылау және зерттеу жұмысын безендіру (өңдеу);

7-кезең. Тәжірибелік ұсыныстар дайындау [9].

Аубакирова Р. Ж., Тайболатов Қ. М. «Ғылыми-зерттеу іс-әрекетін ұйымдастыру: кешенді тәсіл» оқу құралында былайша жіктеп көрсетеді: мәселе, карама-қайшылық, зерттеу нысаны, зерттеу пәні, мақсаты, міндеті, болжам, жетекшілік ілім, әдістемелік және теориялық негіз, зерттеу көздері, зерттеу әдістемесі, зерттеу кезеңдері мен рәсімдері, ғылыми жаңалық, тәжірибелік маңызы, нақтылығы мен сәйкестілігі, зерттеу нәтижелерін қабылдау және енгізу [10].

А. И. Савенков зерттеушінің қабілеті бойынша зерттеу қызметін сәтті жүзеге асырудың субъективті шарттары болып табылатын жеке тұлғалық ерекшеліктер» деп түсінді. Зерттеу қабілеттерінің мысалдары:

- карама-қайшылық пен проблеманы таба білу;
- бірнеше гипотезаны құру мүмкіндігі;
- бақылау, тәжірибе және эксперимент жүргізу қабілеті
- ақпаратты талдай білу;
- ұғымдарға анықтама бере білу және басқалар.

Ғылыми-педагогикалық әдебиетте және педагогикалық тәжірибеде негізгі мектеп оқушыларының ғылыми-зерттеу қызметін ұйымдастыру мәселесін зерттеу қазіргі кезеңде оқушылардың

зерттеу күзiреттiлiгi мен әмбебап оқу әрекеттерiн дамыту мақсатында олардың ғылыми-зерттеу қызметiн ұйымдастыруды қамтамасыз етудiң объективтi қажеттiлiгi мен осы мақсатқа жетуге бағытталған теориялық негiзделген педагогикалық жағдайлардың белгiсiздiгi арасындағы қайшылықты анықтады.

Алайда, оларда оқушылардың зерттеу қабiлеттерiн дамыту мәселесi тұтастай шешiлмейдi, ол мазмұндық және басқарушылық аспектiлердi бiрлiкте қарастыратын технология ретiнде ұсынылмаған.

Оқушылардың ғылыми – зерттеу жұмыстарының түрлерiне: реферат жұмыстары, ғылыми баяндамалар, ғылыми мақала, эссе, эксперимент жүргiзу жұмыстары жатады.

Реферат жұмысы – ғылыми еңбектер, ғылыми зерттеулердiң қысқаша мазмұнын сипаттайтын, жазбаша немесе басылым түрiнде берiлетiн жұмыс. Реферат ғылыми-ақпараттық бағытта болады. Тақырыпты объективтi тұрғыда толық баяндаумен қатар, рефератта ғылыми теориялар мен ғылыми қорытындыларға талдау жасалынып, сын айтылады.

Қойылған мақсаты мен мазмұнына қарай рефераттарды төмендегiдей типтерге бөлуге болады:

Ақпараттық рефераттар – мұнда автор бiр немесе бiрнеше жұмыстың мазмұнын қысқаша баяндайды.

Бағалаушы рефераттар – белгiлi бiр мәселе бойынша бiрнеше ғылыми әдебиеттер негiзiнде жазылады және проблемаға түрлi көзқарастар, түрлi жұмыстардағы ғылыми тұжырымдамалардың сыни талдамасы келтiрiледi, реферат авторының ұстанымы аныкталады.

Ғылыми баяндамалар – дәрiсханада оқылатын немесе мақала ретiнде жарияланатын ғылыми зерттеу мен тәжiрибелiк эксперимент жұмысының мазмұнын баяндайтын ғылыми құжат.

Ғылыми мақалада деректер автордың ойын жеткiзу құралы ретiнде қолданылады. Автордың көзқарасы, оның түйiндерi кең ауқымды орынға ие және нақты дерекке негiзделген жалпылама жинағы құрайды. Мақаланың ерекшелiгi оның бiр ғана нақты ойды дамыта түсуiнде жатыр. Логикалық ой мен дәлелдердiң мақсаттылығы, сөйлемдер мен түйiндердiң нақтылығы басты назарда болады. Мақаланың мәнi ассоциация мен түйiндерден құрылатын автордың ойында жатыр. Сатылай келе тезистердiң көмегiмен автор оқырманды өзектi мәселеге жақындата түседi. Содан кейiн өзiнiң дәлелдерiнiң логикалық тiзбегiн келтiрiп, автор оқырманды өз ойының дұрыстығына иландыруға тырысады.

Эссе – философиялық, әдеби-тарихи, публицистикалық, әлеуметтанулық, саяси және тағы басқа саладағы ғылым емес, автордың жеке көзқарасын бiлдiретiн прозалық мәтiн.

Эксперимент жүргiзу. Педагогикалық эксперимент – алдын ала зерттеу мақсаты белгiлi, оқыту мен тәрбиелеудiң тиiмдi әдiс – тәсiлдерiн, формалары мен мазмұнын көрсетедi. Егер педагогикалық эксперименттi зерттеудiң өзi жүргiзсе, онда белсендi эксперимент, ал оның орнына басқа адам жүргiзсе, онда енжерлы эксперимент деп аталады. Егер мәндi педагогикалық құбылыстар зерттелсе онда констанция, ал егер болжам тексерiлсе, онда нақтылаушы не тексерушi, егер констанция және теориялық зерттеуден кейiн жаңа педагогикалық құбылыстармен ақиқаттар тексерiледi, бұл қалыптастырушы эксперимент деп аталады. Эксперимент құбылысты тек қана сипаттауға емес, сонымен бiрге оны түсiндiруге мүмкiндiк беретiн асихикалық зерттеу әдiсiн көрсетедi. Зерттеушi болып жатқан оқиғаға заңдылықтарды ашу, аса қолайлы жағдайлар кешенiн бөлiу мақсатында жрспарлы түрде ықпал етедi. Бұл әдiс негiзiнен, педагогика саласындағы ғылыми жұмыста қолданылады. Сондай-ақ жаңа жұмыс тәсiлдерiнiң және оларды онтайландырудың күнделiктi iс-әрекетiнде қолданыла алады [10].

Қорытындылай келе, оқушының ғылыми-зерттеушiлiк қабiлетiн анықтау үшiн «ғылыми-зерттеу iс-әрекетiне» теориялық талдау жасалынды. Ғылыми-зерттеу iс-әрекетiнiң құрылымы, түрлерi анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасында бiлiм берудi және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттiк бағдарламасы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> [Қаралған күнi 21.03.2021 ж.]

2 Исаева З.А. Формирование профессионально-исследовательской культуры педагога в системе университетского образования: автореф. дисс.докт.пед.наук. – Алматы, 1997. – 51 с.

3 Таубаева Ш.Т. Научные основы формирования исследовательской культуры учителя общеобразовательной школы. Дисс. докт.пед.наук. – Алматы, 2001

4 Мынбаева А.К. Теория и технология научной деятельности высшей школы в условиях глобализации и информатизации общества и образования. Автореф. дисс. докт. пед. наук. – Алматы, 2010. – 44 с.

- 5 Мизимбаева А.С. Развитие исследовательской культуры магистрантов: дисс. док. философии (PhD). – Алматы, 2015. – 150 с.
- 6 Қазақстан Республикасының Ғылым туралы Заңы. 18 ақпан 2011 ж. (adilet.zan.kz сайтынан)
- 7 Жиенбаева С.Н. Педагогикалық ғылыми-зерттеу әдістемесі. – Алматы, 2010. – 125б.
- 8 Скаткин М.И. Методология и методика педагогических исследований. М., 1986
- 9 Қаңтарбай С.Е. Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістемесі: оқулық: ҚР Білім және ғылым министрлігі бекіткен / С.Е. Қаңтарбай, Ж.А. Жүсіпова; ҚР Білім және ғылым министрлігі. – Алматы, 2012. - 272 б.
- 10 Аубакирова Р.Ж., Тайболатов Қ.М. Ғылыми-зерттеу іс-әрекетін ұйымдастыру: кешенді тәсіл: оқу құралы. – Павлодар: Toraighyrov University, 2019. – 182 б.

СТЕРЕОТИПЫ И ИХ РОЛЬ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

БОЛКОЕВА З. Л.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В статье исследуется роль стереотипов в межкультурной коммуникации, а также упоминаются основные тенденции и источники, из-за которых возникают стереотипы.

Этнический стереотип – это упрощенный, систематизированный, эмоционально окрашенный и очень устойчивый образ любой этнической группы, легко распространяемый на всех ее представителей.

Стандарты обязаны своим появлением межкультурным или межэтническим контактам. А именно когда возникают наиболее типичные черты, характерные для определенной культуры, конкретного народа. По этим характеристикам и качествам стандарты делятся на группы. Так со временем формируются этнокультурные стереотипы, которые представляют собой обобщенные представления о типичных чертах, характерных для культуры или ее народа.

В наше время смешение народов, языков, культур достигло небывалых масштабов, и особенно остро стоит вопрос воспитания толерантности к другим культурам, возникновения интереса и уважения к ним. Сравнение с другими народами дает возможность

каждому почувствовать свою уникальность. В повседневной жизни мы часто сталкиваемся с предустановленными представлениями о других культурах и национальностях, хотя часто даже не замечаем этого.

Английская вежливость, немецкая опрятность, французская галантность, итальянский темперамент, финская медлительность, русское «авось» – все это стереотипные представления о нации, применимые ко всем ее представителям. Формирование стереотипов связано с историей межэтнического и межкультурного взаимодействия разных культур. Полностью оторваться от национальных стереотипов нереально [1, с. 2].

Человек, принимающий мир через призму взглядов, взглядов и ценностей, преобладающих в его родной культуре, ведет себя в соответствии с определенными культурными нормами. В связи с этим представления общества о мире всегда условны и разнообразны и зависят от культуры, в которой человек родился и привился. Чтобы понять фактор, благодаря которому представитель другой культуры ведет себя непосредственно таким образом в определенном социокультурном контексте, нужно понимать, как он видит этот мир, разглядеть ситуацию его глазами.

Понимание иностранной культуры может быть разного уровня сложности.

Начиная от профессиональных этнографических, региональных и социологических работ о других культурах до крайне примитивных, часто идеологически негативно окрашенных произведений массовой культуры.

Наличие стереотипов, как правило, не отражается в сознании – они принимаются как нечто объективное и редко переосмысляются. Стереотипы играют важную роль в восприятии, понимании и оценке окружающей действительности, прогнозировании событий и реагировании на них.

В процессе межкультурного общения один партнер воспринимает другого вместе с его действиями и через действия, построение отношений зависит от правильного понимания действий другого человека.

По этой причине стандарты дают возможность делать предположения о причинах и вероятных последствиях своих собственных действий и действий других. Таким образом, стандарты играют очень важную роль в общении в целом и в процессе межкультурных контактов.

При встрече с представителями других культур человек выражает естественную склонность воспринимать их поведение со своей позиции. Ни один человек не способен спроектировать для себя полностью объективное представление об определенной группе людей или постоянно принимать во всех мелочах большое количество аспектов окружающего его мира. В этом отношении тенденция относить к существующим категориям неизвестные и сложные явления реальности считается естественным свойством человеческого характера.

Психологические исследования показывают, что существующие стереотипы может усилить частые контакты с другими культурами. Дело в том, что социум предрасположен при наблюдении за другими культурами обращать внимание на те особенности поведения, которые подтверждают уже существующие представления [2, с. 105].

До сих пор в обычном сознании и в средствах массовой информации стандарты широко рассматриваются как негативное явление. В частности, это связано с тем, что негативные стандарты этнических меньшинств, подвергающихся дискриминации, наиболее часто изучаются в мировой науке. Отсюда - отождествление стереотипов с предрассудками, а процесс стереотипирования - с «аморальной формой познания».

В зависимости от способов и форм использования стереотипы могут быть полезными или вредными для общения. Стереотипизация дает возможность обществу понимать ситуацию и действовать в соответствии с новыми обстоятельствами в следующих случаях:

- в случае если стереотипа сознательно придерживаются. Человек должен подразумевать, что стереотип отражает групповые нормы и ценности, групповые черты и признаки, а не специфические качества, свойственные отдельному индивиду изданной группы;
- в случае если стереотип является описательным, а не оценочным. Данный случай предполагает отражение в стереотипах реальных и объективных качеств и свойств людей данной группы, но не их оценку как положительных или отрицательных;
- в случае если стереотип точен. Это означает, что стереотип обязан правильно выражать признаки и черты группы, к которой принадлежит индивид.

За стереотипами часто невозможно определить индивидуальные характеристики общества. Так как предполагается, что все члены определенной группы обладают одинаковыми чертами. Стереотипизация предлагает слишком статичный взгляд на общество и человека, транслируя ошибочные и древние идеи. Давая искаженные

представления о другой культуре, но необходимо различать стереотипы и предрассудки. Если стереотипы могут также включать положительную оценку другой культуры, тогда предрассудки оценивают существующие межгрупповые различия более негативно, а иногда и враждебно.

К отрицательным характеристикам стереотипов можно отнести то, что они излишне обобщают и упрощают черты представителей других культур.

Общество только приближается к признанию права различных этнических сообществ на сохранение своей индивидуальности и, по возможности, на восприятие этого обстоятельства без чувства собственной неполноценности, которое в наше время довольно часто присутствует в межэтнических контактах. Этноцентризм считается обильной средой для распространения негативных этнических стандартов – феномена, который в одних аспектах сливается с патриотизмом (чувство гордости за свой этнос, его культурные ценности), а в других (высокомерие, презрение к другим народам, противопоставление «одного» «другому») – с шовинизмом.

Отрицательный момент проявляется в следующем: этнические стереотипы выступают барьером для беспрепятственного межэтнического общения, затрудняют взаимопонимание между этносами. Положительным моментом считается то, что стандарты быстро способствуют сохранению духовной культуры этносов, аккумулируя исторический опыт этносов. «Ценность любой нации как биосоциального сообщества людей и культурного феномена заключается в уникальности внутреннего мира нации, в устойчивости ее ментальной структуры, определенным образом систематизирующей получаемую информацию» (Ф. Х. Кэссиди).

Сломить такого рода стереотипы – значит пытаться лишить этнос его изначальных корней. Настоящим выходом из отрицательных ситуаций считаются стандарты. Стандарты становятся своего рода подсказками, способствующие сформировать суждения, предположения и оценки иных людей [3, с. 173].

В межкультурном общении стандарты являются результатом этноцентрической реакции – попыток судить о других людях и культурах исключительно с точки зрения их собственной культуры. Часто при межкультурном общении и оценке партнеров по общению коммуниканты с самого начала следуют установленным стандартам. Исследования показывают, что уровень стереотипов обратно пропорционален опыту межкультурного взаимодействия. Анализирует различные подходы и отношения к стандартам, а также их важность

в межкультурном общении. Первые утверждают, что стандарты могут создавать проблемы в межкультурном общении, поскольку они концентрируются на обобщенных упрощенных представлениях о конкретной нации, игнорируя уникальность каждого человека. Последние считают, что стандарты могут сыграть положительную роль в межкультурном общении, помочь преодолеть культурный шок в незнакомой этнической среде и получить базовые знания о другой нации, а также являются источником успеха в бизнесе.

Психологический механизм возникновения стереотипов основан на принципе экономии усилий, заложенном в повседневном человеческом мышлении. Повторяющиеся явления реальности подразделяются на уже известные категории, классифицируются по знакомым образцам, которые называются стереотипами. Если бы они были заброшены, жизненный процесс потребовал бы постоянного напряжения. Стереотипы помогают человеку дифференцировать и упростить окружающий мир. Считается, что они являются естественным психологическим механизмом, дающий возможность снизить сложность окружающего мира, уложить хаотичный поток впечатлений в привычные шаблоны и стандарты. Стереотипы становятся неэффективными и усложняют общение, когда, сосредотачиваясь на них, они ошибочно относят людей к неправильным группам, неправильно описывают групповые нормы, когда они смешивают стереотипы с описанием определенного человека и когда невозможно изменить стереотипы на основе реальных наблюдения и опыт.

Общество сохраняет свои стереотипы, даже если реальность и жизненный опыт им противоречат. По этой причине в условиях межкультурных контактов важно иметь умение грамотно разбираться со стереотипами, т.е. понимать и применять их, а также уметь воздерживаться от них при несоответствии между ними и реальностью.

Чтобы эффективно осуществлять межкультурное общение, нельзя полагаться только на стереотипы, которые являются лишь одним из факторов, которые необходимо учитывать [4, с. 222].

И в заключение нашей статьи из всего вышесказанного хотим сказать, что полностью свободных от стереотипов людей не бывает, можно говорить только о разной степени стереотипности коммуникантов. Стереотипы прочно укоренились в нашей системе ценностей. Считают ее неотъемлемой частью и обеспечивают особую защиту нашего положения в обществе. При всей своей схематичности и обобщенности стереотипные представления о других народах и культурах подготавливают человека к столкновению с другой культурой, ослабляют от нее культурный шок.

Независимо от аргументации или необоснованности, истинности или ложности стереотипов, все они считаются необходимым элементом любой культуры. И фактом своего существования оказывают влияние на психологию и поведение людей, имеют большое значение. влияние на их сознание и межнациональные контакты.

Стереотипы позволяют человеку сформировать представление о мире в целом.

Представители каждой нации формируют собственное представление о своей и других культурах, об окружающем мире. Это знание также присутствует в вербальной форме. Стереотипы формируются под влиянием информации одного народа о другом, традициях, этикете и моральных нормах другого народа.

Люди сохраняют свои стереотипы, если реальность и их жизненный опыт им противоречат. По этой причине в ситуации межкультурных контактов важно уметь эффективно управлять стереотипами, т.е. осознавать и использовать их. Также уметь отказываться от них, когда они не соответствуют действительности!

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации. (М) 2005г.
- 2 Рог Ю. Межкультурная коммуникация: учеб.-метод. пособие. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - С. 105.
- 3 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово, 2000. — 173 с.
- 4 Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - С. 222.

ДИАЛОГИЧЕСКИЙ СТИЛЬ ОБЩЕНИЯ, КАК ФАКТОР ПРЕОДОЛЕНИЯ ШКОЛЬНОЙ ДЕЗАДАПТАЦИИ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ

ГАУРИЕВА Б. М.

воспитатель, Детская деревня семейного типа, г. Павлодар

Современное состояние нашего общества характеризуется серьезными психологическими проблемами и трудностями. Одной из наиболее глобальных является проблема дезадаптации, как одна из форм проявления девиации, о чем свидетельствует всплеск детских нервно-психических заболеваний, распространение девиантных форм

поведения, дестабилизация семьи, массовые детские и подростковые явления бродяжничества, проституции, наркомании и т.п.

В данной статье мы рассмотрим проблемы школьной дезадаптации. Проанализируем характерные особенности школьной дезадаптации, причины ее возникновения в старшей школе. Какова все-таки необходимость использования диалогического стиля общения в рамках учебно-воспитательного процесса, приведет ли это к снижению школьной дезадаптации старших школьников. На основе изучения исследований многих отечественных и зарубежных авторов. Насколько диалогический стиль общения, составляет основу благоприятного взаимодействия субъектов учебно-воспитательного процесса.

На продолжении все своей жизни мы так или иначе сталкиваемся с проблемой адаптации. Ребенок идет в первый класс, младший школьник переходит в среднее звено, выпускник поступает в учебное заведение, человек просто меняет место жительства, место работы. От того насколько успешно пройдет период адаптации, зависит дальнейшее обучение или продвижение по службе и т.д. Поэтому, с моей точки зрения, этой проблеме необходимо уделить наибольшее внимание [1, с 19-44]

В проведенных за последние годы исследованиях, имеющих отношение к понятию «школьной дезадаптации», мало исследований, посвященных старшей школе, все внимание уделяется дошкольному, младшему школьному и раннему подростковому возрасту.

Говоря о проявлении школьной дезадаптации, то существуют определенные симптомы, рассматриваемые как критерии дезадаптации, в том числе и школьной, особенно, если они проявляются в различных комбинациях и довольно постоянно. Примерами такой симптоматики могут быть агрессия по отношению к людям и вещам, чрезмерная тревожность, постоянные фантазии, чувство собственной неполноценности, упрямство, неадекватные страхи, сверхчувствительность, неспособность сосредоточиться на работе, неуверенность, повышенная возбудимость, конфликтность, частые эмоциональные расстройства, чувство своего отличия от других, лживость, завышенная или заниженная самооценка, школьные достижения ниже уровня возрастных норм.

Если говорить о проявлении школьной дезадаптации подробнее, то к числу ее первичных внешних признаков и врачи, и психологи относят затруднения и различные нарушения школьных норм поведения. Школьная дезадаптация проявляется в зависимости школьной успеваемости от интеллекта, которая не нуждается в доказательствах.

В этой связи даже легкие, парциальные нарушения интеллектуальных функций, асинхрония в их формировании, спровоцированные школьной дезадаптацией, вероятнее всего, будут затруднять процесс обучения подростка, и требовать специальных мер коррекции.

Подведя итог, можно сказать, что основные симптомы школьной дезадаптации следующие:

- неуспеваемость в обучении по программам, соответствующим возрасту и способностям подростка, недостаточность общеобразовательных навыков и знаний;
- нарушение эмоционально-личностного отношения к обучению, к учителям, сверстникам, к жизненной перспективе;
- школьная тревожность.

Также о школьной дезадаптации свидетельствуют нарушение поведения: отказные реакции, антидисциплинарное поведение.

Каковы же причины школьной адаптации в старшей школе?

Говоря о старшем подростковом возрасте можно отметить следующее. Самая важная психологическая характеристика старшеклассника – он одновременно еще ребенок, но уже и становящийся взрослый. Старшеклассник впервые становится «соизмерим», но не равен по множеству психологических характеристик (интеллектуальное, личностное развитие, развитие самосознания) со взрослым [2, с. 218-241].

В рамках культурно-исторической концепции Л. С. Выготского, детализированной идеями Д. Б. Эльконина о ведущей деятельности, возраст рассматривается как эпоха построения личности, определяемая новообразованием, которое определяет сознание индивида, его отношение к среде, его внутреннюю и внешнюю жизнь, его деятельность и весь ход его развития в данный период. Новообразование возраста юности – «чувство взрослости»; это особая форма самосознания, через которое (чувство) юноша сравнивает и отождествляет себя с другими, находит образцы для усвоения, строит свои отношения и перестраивает свою деятельность. Именно в это время ему как никогда необходимо взаимопонимание с окружающими его взрослыми. Но в большинстве случаев он не находит его, что ведет к возникновению дисгармонического состояния, приводящего к появлению дезадаптации.

Как же все-таки необходимо выстроить систему учебно-воспитательного процесса, чтобы снизить уровень школьной дезадаптации среди старших школьников? Мы считаем, что реальным фактором преодоления школьной дезадаптации является организация учебно-воспитательного процесса на принципах диалогического

общения. Каково же понятие диалогического стиля общения и насколько высока его эффективность в преодолении школьной дезадаптации?

Сущностью диалогического общения является прямое или косвенное воздействие субъектов этого процесса друг на друга, порождающее их взаимную связь. Анализ существующих исследований в современной психологической науке, посвященной диалогу как высшему уровню общения, позволил нам выделить следующие его психологические детерминанты.

1. Активное диалогическое отношение к собеседнику. Здесь выражается вера партнеров в позитивное начало человека, в его изначальную доброту и моральность, творческие возможности, в его искренность. Отношение к партнеру как к активному субъекту, равноправному партнеру по общению, независимо от его возраста, уровня интеллекта и т.д.

2. Признание неповторимости и уникальности личности, безусловное ее принятие. Отношение к человеку как самоценности.

3. Безоценочное отношение, принятие другого.

4. Доминанта на «Собеседнике» (А. А. Ухтомский), в отличие от ориентации на своего «двойника» (когда человек проецирует свое «я» на другого человека).

5. Доброжелательность и доверительность в отношениях партнеров по общению как выражение любви друг к другу.

6. Эмоциональная и личностная открытость партнеров друг другу.

7. Искренность в выражении чувств, переживаний в общении с партнером.

8. Ориентация на актуальное состояние личности по принципу «Здесь и теперь».

9. Творческий характер активности, совершаемой в общении.

10. Свобода от стереотипов прошлого, непредвзятость взглядов, мыслей по отношению к другому человеку [3, с. 9-16].

Именно эти характеристики диалогического общения и позволяют нам считать диалог высшим уровнем общения, обладающим максимально воспитывающим, развивающим, адаптирующим потенциалом, а значит, и быть эффективным в работе с дезадаптированными детьми. Более того, в этих характеристиках диалогического общения выражена его личностно-духовная ориентация.

Включение ребенка в учебно-воспитательный процесс, построенный на принципах личностно-ориентированного диалога, оказывает существенное влияние на повышение уровня

адаптированности к школе. Это позволяет говорить о том, что диалогический характер общения как основа построения учебно-воспитательной работы способствует снижению уровня тревожности, снижению степени выраженности внутриличностных симптомокомплексов, особенно таких как тревожность по отношению к взрослым, незащищенность; враждебность; депрессивность; недоверие к себе, новым людям и ситуациям; эмоциональное напряжение и других.

На основании проведенного исследования мы выяснили, что принципиальное решение проблемы дезадаптации подростка к школе заключается в коренной перестройке содержательной сущности и технологии взаимодействия взрослого и подростка в учебно-воспитательном процессе, в переходе на диалогический, личностно-ориентированный уровень общения, характеризующийся, прежде всего, отношениями равноправных партнеров в общении, признанием неповторимости, уникальности личности и безусловное ее принятие, верой в позитивное и творческое начало в человеке, его изначальную доброту и моральность. Именно личностно-ориентированный диалог обладает максимально развивающим, воспитывающим, адаптирующим потенциалом.

Итак, подводя итог, мы можем сказать, что предложенная нами гипотеза нашла свое логическое подтверждение.

И в заключении хотелось бы отметить, что подлинно диалогическое общение, в полноте отмеченных выше его характеристик является естественным воплощением духовной, развитой, обладающей необходимыми качествами личности во взаимодействии с другими людьми. Если человек вынужден что-то подавлять в себе и скрывать от других, то диалог как высший уровень теряет свою первоначальную сущность и приобретает признаки формальности, ролевой игры, функциональности, не свойственные этому уровню общения. Свобода личности в личностно-ориентированном диалоге обнаруживает себя в творчестве, ведь общение - это творческий, уникальный акт, причем иногда полностью непредсказуемый.

Поэтому, когда мы говорим о диалогическом общении, мы предполагаем реализацию диалогически духовной личности. Это особенно важно в педагогической деятельности, где личностью учителя определяется личностное развитие его учеников, разрешение проблем, связанных с адаптацией ребенка к школе [4, с. 3-19].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности. -М., 1981. - С. 19-44.
- 2 Абульханова-Славская К.А. Личностный аспект проблемы общения. // Проблема общения в психологии. - М., 1981. - С.218-241.
- 3 Кан-Калик В.А., Ковалев Г.А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования // Вопросы психологии. - 1985, - № 4. - с.9-16.
- 4 Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности. - М., 1981. - С. 3-19.

БАЛАЛЫҚ АУТИЗМ СИНДРОМЫ

ИМАНКУЛОВА М. С.
магистр, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
САПАБЕКОВ Д. Қ.
философия докторы, қауымд. профессор,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Балалық аутизм синдромы – бұл шындықтан ауытқу, сыртқы әлемнен оқшаулану, сыртқы тітіркендіргіштер реакциясының болмауы, қоршаған ортамен барабар эмоционалды байланыстың бұзылуы.

Аутизм, тіпті ең жақын адамдармен тиісті аффективті байланыстар орнату мүмкіндігінің бұзулуы ретінде көрінеді. Бірақ нақты жағдайларда мұндай адамдарға «экстремалды жалғыздық» ретінде немқұрайдылықпен, жоғары сезімталдықпен, байланыстағы тежелумен, көзқарасқа, дауысқа және жанасуға төзбеушілікпен, сонымен қатар анамен патологиялық симбиотикалық байланыста көрінуі мүмкін. Жеңіл жағдайларда бұл эмоционалды байланыстардың жеткіліксіз дамуында, яғни эмпатияның болмауында, басқа адамдардың сезімдері мен ниеттерін түсінбеуде көрінеді. Ересектер және басқа балалармен қарым-қатынастағы қиындықтар аз болуы мүмкін, ал кіші және үлкен балалармен қарым-қатынас құрдастарына қарағанда жеңілірек [1, б. 43].

Кең мағынада аутизмді адамдармен байланыстың бұзылуы ретінде ғана емес, шындықтан жалпы бөліну ретінде де қарастыруға болады. Сыртқы әлеммен байланыстың бұзылуы полярлы түрде

көрінуі мүмкін: жалпы оқшаулану, сыртқы әсерлерге реакцияның болмауы, қоршаған ортаны қабылдаудағы парадоксизм және қоршаған ортамен байланыста мұндай баланың ерекше қамқөңілдігі. Сондай-ақ пассивтілік тән, қоршаған ортаға қызығушылықтың болмауы және белгілі бір әсерлерді үнемі іздестіру.

Аутизмнің нақты себептері мамандарға белгісіз, бірақ бұл аурудың дамуына ықпал ететін бірқатар факторлар бар, олар:

- Балалардағы церебралды паралич (ДЦП);
- Жүктілік кезінде немесе босану кезінде оттегі ашығуы;
- Жүктілік кезінде ананың жұқпалы аурулары, мысалы, қызамық, цитомегаловирус;

- Аанадағы семіздік (дәрігерлер жүктілік кезінде анасы семіздікпен және ағзадағы басқа метаболикалық бұзылулармен ауырса, балада аутизмнің даму қаупі жоғары екенін атап өтті);

- Тұқым қуалайтын бейімділік – егер балаларда аутизм жағдайлары аналық немесе әкелік жақтан болса [2, б. 11].

Мұндай балалардың бейімделуінің бұзылуы әртүрлі дәрежеде және әртүрлі белгілермен көрінеді. Сақтанудың жетіспеушілігі өте абайсыздықпен және қорқынышпен көрінеді, тамақтанудың патологиясы анорексиямен, немқұрайдылықпен, тағамдағы селективтілікпен және аузына жеуге болмайтын заттарды алу мүмкіндігімен сипатталады. Өзіне-өзі қызмет көрсету, тұрмыстық мінез-құлық дағдыларын игерудегі қиындықтар, заттарды функционалды қолдана алмау жиі байқалады, бірақ сонымен бірге күнделікті өмірде ерекше дәлдік, педантизм және ұқыптылық болуы мүмкін [3, б. 5].

Мұндай балалар жиі ыңғайсыздықты сезінеді, қоршаған ортада қауіпті көреді. Бұл қобалжулар жиі жасырылады, бірақ олар жалпыланған алаңдаушылық және белгілі бір заттардан, адамдардан, жағдайлардан тұрақты қорқыныш ретінде көрінуі мүмкін. Сыртқы жағынан қорқыныш сол уақытта кейде күлкілі және барабар емес болып көрінуі мүмкін, бірақ, әдетте, өткен шақтардағы қорқыныш пен жарақаттармен байланысты болып келеді. Сонымен қатар, ерекше құштарлық тән, стереотиптік ойындарда, қиялдарда көрінетін бір жақты мүдделер [4, б. 22].

Барлық аутист балалардың мінез – құлықтары стереотипті және монотонды. Олардың аффективті көріністері монотондылықпен ерекшеленеді, мотор белсенділігінің стереотиптік разрядтары, яғни бірдей қозғалыстардың, дыбыстардың, сөздердің қайталануы тән. Кейбір балаларда заттармен күрделі стереотиптік манипуляциялар байқалады, сөздерді, сөз тіркестерін, поэтикалық мәтіндерді,

естеліктерді, ойындарды, қиялдарды қайталайды, күнделікті өмірде олар бірдей бейімделу әрекеттерін қолданады.

Мінез – құлықтағы монотондылық обсессиямен парадоксалды түрде байланысты. Балалардың стереотиптік әрекеттерін үзуге, олардың рәсімдерін, таныс ортасын өзгертуге тырысу оларға өте жағымсыз реакция шақырады. Кейбіреулерінде аутистикалық үрдістер, қорқыныш күшейеді, ал басқалары аффективті жарылыстар береді, агрессивті болады.

Коммуникативті функцияның жалпы бұзылуымен сөйлеу патологиясының кең спектрі байқалады. Балалардың сөйлеуі нашар болуы мүмкін, бірақ сонымен қатар сөздердің үлкен қоры болуы мүмкін, күрделі фразаны қолдана алады. Эхолалияға, есімдіктерді бұруға, сөйлеу мөрлерін қолдануға бейімділік әртүрлі дәрежеде көрінеді. Сөйлеудің просодикалық компоненттерінің бұзылуы өте тән, бірақ олардың көріністері де парадоксалды: сөйлеу жалқау, әлсірейтін немесе шиеленіскен [5, б. 110].

Жалпы алғанда, моторика атиптік, ыңғайсыздық және астарлылық қозғалыс ретінде сипатталады, олар ептілік және кербездікпен үйлеседі. Бет-әлпеті айтарлықтай және нәзік болуы мүмкін, бірақ мимикасы түсініксіз.

Осылайша, балалар аутизмнің клиникалық көрінісінің ең тән белгілерінің бірі, оның критерийлерінің бірі бола алатын бұл – баланың көріністерінің парадоксы [6, б. 16].

Көптеген клиниктердің сипаттамасына сәйкес, аутизммен ауыратын балалардың дамуы көбінесе аномальды деп саналады немесе өте ерте жаста күмән мен алаңдаушылық тудырады. Бала туылғаннан белгілі бір алаңдаушылық белгілері пайда болған кезде синдромның көрінісі біртіндеп қалыптасады. Ең терең аутизм 3-5 жас аралығында байқалады. Кейінірек бұзушылықтар тегістелуі мүмкін. Дегенмен, жасы ұлғайған сайын аффективті патология жұмсарады, ал танымдық ақау одан да айқын көрінеді.

Бес жасқа дейін сөйлеуді меңгермеген және ерте балалық шақта зияткерлік көрсеткіштері төмен балалардың әлеуметтік бейімделуінің ықтималдылығы аз. Сөйлейтін балалардың арасында, Каннер мен Эйзенбергтің айтуынша, жартысы әлеуметтік бейімделуді дамытуға бейім. Бала аутизмнің психикалық даму көрсеткіштерінің төмендеуімен айқын байланысы бар.

Көптеген жылдар бойы балалар аутизміне тән психикалық бұзылулар жүйесінің негізін құрайтын орталық психикалық бұзылуды анықтауға талпыныс жасалды. Аутист балада қарым-

қатынас қажеттілігінің төмендеуін болжау табиғи болды. Алайда, мұндай балалармен жұмыс істейтін мамандардың көпшілігі олардың қарым – қатынас қажеттілігі бастапқыда бұзылмаған деп санайды. Психологтар мен тәрбиешілер мұндай баланың жақын адамға қалай қатты бауырмал болатынын біледі. Эксперименттерге сәйкес, адамның бет-әлпеті аутист бала үшін, кез-келген адам үшін де тартымды, бірақ ол көзбекөз байланысын өте қысқа уақытқа ғана төзе алады. Эксперименттерге сәйкес, адамның бет-әлпеті аутист бала үшін, кез-келген адам үшін де тартымды, бірақ ол көзбе-көз байланысын өте қысқа уақытқа ғана төзе алады [7, б. 14].

Сонымен қатар, аутист бала, әсіресе ерте жаста, дыбысқа, жарыққа, иіске, жанасуға қатысты ерекше сенсорлық осалдықты анықтайды.

Перцептивті даму сонымен қатар дарындылық пен дәрменсіздіктің үйлесімімен ерекшеленеді. Әлемнің нақты объективті бейнесін қалыптастырудың кідірісімен қатар, жеке сезімдер мен перцептивті формаларға ерекше назар аударылады. Құлақ пен көзді механикалық тітіркендірудің әдістері, жеке дыбыстармен өзін-өзі ынталандыру, музыкаға әуестену, түстер мен формаларды ерте бөлу әдістері жасалады. Сонымен, екі жасар бала басқаларға түсініксіз перцептивті белгілерге сәйкес, өзінің сүйікті жазбасын басқа заттардың арасынан анық ажыратады, стереотиптік түрде текшелерден немесе мозаикалардан өрнектер жасайды [8, б. 34].

Аутист баланың моторикасының дамуы әлемге нақты бейімделудің моторикасының дамуы емес, жағымды вестибулярлық, проприоцептивті, сезімтал сезімдерді алудың стереотиптік әдістерінің жинақталуы.

Аутист балалардың сөйлеу дамуы да ерекше. Сөйлеудің коммуникативті функциясының дамуы бұзылған, егжей-тегжейлі сөйлеуді дербес құруда айтарлықтай қиындықтар тән. Оның орнына, бала сөйлеу мөрлерін пайдаланады, анасы мен жақын адамдары оған жүгінетін қарапайым сөз тіркестерін автоматты түрде қолданады, екінші немесе үшінші тұлғада өзін атайды. Аутист бала айтатын және ойнайтын дыбыстар көбінесе коммуникативті емес; бұл кейбір музыкалық аспаптың дыбысы, сықырлауы, шикылдау болуы мүмкін [9, б. 20].

Алайда, сол бала дыбыстардың, сөздердің, рифмалардың белгілі бір комбинацияларын ойнау, неологизмдерді ойлап табу арқылы тілдің таңғажайып сезімін таба алады. Осылайша, әдетте, мақсатты сөйлеу әрекетін ұйымдастырудың материалы аутист балаларда аутогостимуляция құралына айналады [10, б. 98].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Веденина М.Ю. Общие трудности бытовой адаптации аутичных детей // Аутичный ребенок: проблемы в быту. Методические рекомендации по обучению социально-бытовым навыкам аутичных детей и подростков. – М.: Добро, 1998, с. 43.
- 2 Шрамм Р. Детский аутизм и АВА. - 2013. - 208 с.
- 3 Детский аутизм. Хрестоматия: Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических, психологических и медицинских учебных заведений / Сост.Л.М. Шипицына. - СПб.: Дидактика плюс, 2001.
- 4 Каган В.Е. Аутизм у детей. - Л.: Медицина, 1981.
- 5 Лебединский В.В. Нарушения психического развития у детей. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985.
- 6 Лебединская К. С, Никольская О. С. Дефектологические проблемы раннего детского аутизма. Сообщение 1 // Дефектология, 1987, № 6, с. 16.
- 7 Лебединская К. С, Никольская О. С. Дефектологические проблемы раннего детского аутизма. Сообщение 2 // Дефектология, 1988, с. 14.
- 8 Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. и др. Дети с нарушением общения. - М.: Просвещение, 1989.
- 9 Лебединская К.С., Никольская О.С. Диагностика раннего детского аутизма. - М.: Просвещение, 1991.
- 10 Питерс Т. Аутизм: От теоретического понимания к педагогическому воздействию. - СПб.: Институт специальной педагогики и психологии. - 1999. - 192 с.

ЯВЛЯЕТСЯ ЛИ РОЖДЕНИЕ ВТОРОГО РЕБЕНКА КРИЗИСОМ ДЛЯ СТАРШЕГО?

КИСЕЛЁВА К. В.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

НУРГАЛИЕВА М. Е.

PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

Рождение ребенка это всегда радость! Новый человек приходит в этот мир! Но как на эту радость реагируют другие дети? Совершенно по-разному. Одни безумно счастливы рождению братика или сестренки, другие могут начать испытывать ревность. Родители порой не придают значения такому поведению старшего ребенка. Они думают, что это

пройдет, ребенок привыкнет к малышу и все наладится. Но что же все таки испытывает старший ребенок? Что происходит в его душе?

Взаимоотношение детей или «сиблингов» в семье это очень интересная и актуальная тема. Многие психологи отмечают, что родители часто обращаются за психологической помощью по поводу проблемного поведения старшего ребенка, после рождения второго [3, с. 44; 4, с. 56]. Рождение первого ребенка приводит к серьезным переменам в структуре семьи, а именно, изменяются роли членов семьи и правила внутрисемейного функционирования. Данный период все исследователи называют кризисным для семьи [2, с. 70]. Но также имеются и кризисы рождения второго и последующих детей.

При рождении первенца молодые родители, конечно, переживают кризис, их социальные роли меняются, их теперь не двое. Но когда в семье появляется второй ребенок, кризис затрагивает уже и старшего. Родители прошли первый кризис рождения и знают, что их ожидает, как с этим справиться, что нужно делать. Но для малыша это все впервые. К такому он еще не готов. В целом, семейный кризис переживается членами семьи как психологический дискомфорт, повышается тревога, чувство одиночества, усталость, происходит недостаток концентрации, а также наблюдаются нарушения сна и пищевого поведения [7].

Ребенок переживает кризис по-другому. Он начинает, как бы соперничать с братиком или сестренкой за внимание и любовь. Такое соперничество именно в дошкольном возрасте – это своего рода результат появления в семье нового ребенка. Стресс, который переживает старший ребенок, особенно велик, если разница в возрасте между ним и новорожденным меньше трех лет. Вскоре после рождения брата или сестры в играх ребенка начинают появляться зависть, агрессивность и повышенная тревожность. Это связано с тем, что чаще родительское внимание сосредоточивается на младшем брате или сестре, что объясняется не только необходимостью для матери большую часть своего времени проводить с новорожденным, но и тем, что она недосыпает, испытывает переутомление или послеродовую депрессию. В такой ситуации старший ребенок начинает вести себя подобно младенцу, он неосознанно пытается привлечь к себе внимание – примерно такое же, какое уделялось ему, когда он сам был совсем маленьким и единственным ребенком.

В исследовании, посвященном становлению отношений сиблингов в контексте семейных отношений С. Kendrick и В. MacNamee просили женщин, родивших меньше месяца назад

второго ребенка, описать эмоциональное состояние их старших детей. Чаще всего матери характеризовали состояние как требовательное (92 %), плаксивое (53 %), с агрессивными проявлениями по отношению к младшему ребенку (74 %), замкнутое (26 %). Также имеется ряд исследований, доказывающих, что степень выраженности стрессовой реакции старшего ребенка после рождения младшего во многом определяется общесемейной обстановкой. На это влияет не только характер детско-родительских отношений, но и согласие супругов в вопросах воспитания, а также то, насколько гармоничными родители ощущают свои супружеские отношения [6, с. 143-169].

Первым человеком, обратившим внимание на порядок рождения детей в семье, был австрийский психолог Альфред Адлер. Рассматривая его теорию о порядке рождения можно заметить некоторые сходства, связанные с кризисом рождения второго ребенка.

Исследуя детский опыт своих пациентов, Адлер стал интересоваться связью порядка рождения и личностью человека. Он обнаружил, что старшие, средние и младшие дети из-за различий в положении в семье обладают различным социальным опытом. Старшие дети в семье некоторое время находятся в центре внимания – до тех пор, пока не появится следующий ребенок, который будет притягивать к себе все внимание родителей. А потому первенец может начать чувствовать себя неуверенно и враждебно, у него утрата прежнего чувства безопасности. Результатом таких перемен для старшего ребенка может стать авторитарность и консервативность, жесткое желание поддерживать порядок любыми средствами [5, с. 287].

Второй ребенок, по мнению Адлера, часто бывает амбициозным, непокорным и ревнивым, потому что перед ним стоит задача не только не отстать, но и превзойти старшего брата или сестру. Адлер считал, что именно второй ребенок лучше приспособлен к жизни, чем старший или младший ребенок. Ведь младших детей, как правило, в семье балуют, а потому у них чаще других возникают проблемы [5, с. 287].

Таким образом, отвечая на вопрос, – является ли рождение второго ребенка кризисом для старшего, можно с уверенностью ответить – конечно, является. Многие родители считают, что рождение второго ребенка это радостная новость не только для них, но и для старшего малыша. Однако психологи утверждают, что на самом деле старшему ребенку трудно принять новость о рождении братика или сестренки, ему сложно свыкнуться с мыслью, что теперь он будет не единственным любимчиком в семье, что эту роль ему придется делить с малышом. И если на первый взгляд ребенок

реагирует на новость с радостью, это не значит, что в душе у него все спокойно. Ведь для него меняется представление о семейной системе после рождения младшего sibлинга, также возможно повышение уровня тревожности, агрессии, снижение настроения, становятся ощутимыми нарушения эмоциональных контактов внутри семьи, иногда проявляется вербальная агрессия, направленная на мать или младшего sibлинга. У ребенка могут наблюдаться изменения в его восприятии внутренних семейных границ. Период формирования новой подсистемы или включения в нее еще одного ребенка старшие дети воспринимают как период серьезных перемен, связанных не только с необходимостью принять появление младенца, но и с изменением параметров всей семейной системы.

Говоря об этом, очень важно обеспечить ребенка психологической поддержкой, подготовить его к рождению малыша. Этому может помочь не только посещение психолога, родители могут справиться и сами, используя следующие рекомендации:

1. Нужно разговаривать со старшим ребенком еще до появления малыша. Объяснять ему, что у него будет братик или сестричка, что малыш будет часто плакать и ему нужно будет уделять много времени.

2. Нужно говорить ребенку постоянно о своей любви, он должен знать, что его не перестанут любить меньше с появлением еще одного ребенка.

3. Родители должны стараться находить время на старшего ребенка. Почитать ему книжку, поиграть с ним, порисовать или посмотреть мультики – ребенок будет счастлив, он будет чувствовать, что его любят и что он нужен родителям.

4. Когда второй ребенок уже родился нужно просить старшего о помощи: подать игрушку, последить за малышом и т. д. Ребенок должен участвовать во всем этом, так он начнет привыкать к братику или сестренке, он станет более ответственным.

5. Родители не должны разделять детей, если вы что-то покупаете одному ребенку, берите и второму.

6. Родители должны научиться выслушивать ребенка, не нужно «отмахиваться» от него, пусть ребенок говорит о всем, что его тревожит.

7. Не нужно ругать ребенка, лучше объяснить ему в чем его ошибка, что он сделал неправильно, как это исправить и не повторить в следующий раз.

Конечно, если ребенок проявляет явную агрессию, ломает игрушки, кричит, то лучше всего обратиться за помощью к специалисту.

После рождения ребенка мама не всегда сможет уделять достаточное внимание первенцу. Именно этот период для ребенка надежной опорой может стать отец. Сохранение эмоционального контакта с отцом может помочь ребенку легче перенести перестройку семейной системы, пока мать сосредоточена преимущественно на новорожденном [1, с. 117-122].

Благодаря правильным установкам родителей ребенок будет чувствовать, что его любят, принимают в семье, относятся с уважением. Такое отношение породит у него аналогичную самооценку, которая приведет к ощущению собственной ценности и успешности. Так забота родителей их тепло и требовательность, прописанные любовью, способствуют развитию положительной самооценки, а холодные, враждебные отношения приводят к противоположному эффекту.

Кризис – это как ступень, преодолевая его, семья переходит на новый уровень. Когда семья находится в кризисной ситуации, она обращается за помощью к психологу, либо за советом к своим близким, которые уже прошли этот этап. Но ребенок слишком мал, чтобы понимать, что такое кризис. И попросить помощи в этом он не может. Единственными взрослыми, кто может увидеть эту проблему и помочь ее решить, являются родители. В их руках находится маленькое создание – их ребенок, и то, как он встретит своего братика или сестренку зависит от родителей, от того как они его к этому подготовят. Как сказала Лорена Паджалунга: «Чтобы играть и быть счастливым, ребенку вполне достаточно нашей любви и готовности делать что-то вместе с ним». И это правда, все что нужно ребенку это любовь и внимание.

Таким образом, все вышеизложенное подтверждает наличие кризиса у старшего ребенка при рождении второго. Главное не усугубить этот кризис, чтобы потом не было последствий в виде ревности и ненависти к братику или сестренке. Для этого нужно вовремя принимать меры: говорить со старшим ребенком, объяснять ему, что теперь у него будет самый близкий друг, проводить время, играть. Ребенок сможет справиться с кризисом только с помощью взрослых. Из этого следует, что самое главное это жертвенная любовь родителей к старшему ребенку, благодаря этой любви, ребенок самостоятельно придет к пониманию того, что теперь он старший брат или сестра. Это поможет ребенку избежать негативных последствий кризисной ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Авдеева, Н.Н. Роль матери и отца в развитии ребенка в раннем возрасте. [Текст]/ Дошкольное воспитание. – 2005. – № 7. – С. 117-122
- 2 Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. -М: Класс, 2004 –70 с.
- 3 Хоментausкас Г. Т. Использование детского рисунка для исследования внутрисемейных отношений - Вопросы психологии №1, 1998. с.44
- 4 Якимова Т. В. Сравнительный анализ житейских и научных представлений об особенностях sibлинговых отношений в семье // Практическая психология и психоанализ, 2013, № 4. с.56
- 5 Шульц Д., Шульц С. История современной психологии, 2002, с. 287
- 6 Dunn J., Kendrick C., MacNamee B. Interaction between young sibling in the context of family relation/ The child and his family. P. 143-169 N-Y. (1981)
- 7 Weber J.G., Individual and Family Stress and Crisis, Sage publications, 2011

ДЕТЕРМИНАНТЫ АУТОДИСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ: ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

КУЛЬШАРИПОВА Г. К.

магистр, педагог-исследователь, СШ с. Калкман, г. Аксу, Павлодарская обл.
МАЖИТОВА А. К.

студент, ВШП Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Проблема преодоления сложных жизненных ситуаций рассматривается в связи с такими понятиями, как жизненная сила, выносливость, стратегии жизнеустойчивости как копинг поведения индивида. Наиболее важным в контексте саморазрушающего или аутодеструктивного поведения является связь между рисками суицидального поведения и жизнеустойчивости. Суицидальное поведение детей и подростков так же неизменно остается одной из актуальных социальных проблем. Решение этой проблемы традиционно связывают с выявлением и превенцией аутоагрессивного поведения. Целью исследования является выявление подростков с суицидальным риском, а также другими рисками аутоагрессивного поведения, что обеспечивает успешность последующей профилактической работы.

Ключевые слова: аутическое поведение: подростков с суицидальным риском; медицинские и психологические нормы; социально-психологические причины.

Понятие аутодеструктивного поведения представляет собой отклоняющееся состояние от медицинских и психологических норм, угрожающее целостности и развитию самой личности, то есть способствует саморазрушению организма путем нанесения вреда различными формами аутодиструкций.

Аутодеструктивное поведение выражается в склонности к курению, токсикомании, но в целом, данная форма относится к более взрослому возрасту. Подростки, как правило, выражают аутодиструкции в форме употребления наркотиков и алкоголя, в само порезах, в игровой и компьютерной зависимости, в пищевых злоупотреблениях и отказах пищи, но зачастую прибегают к возможности суицидального поведения и самоубийства [1].

Аутическое поведение – поведение, характеризующееся отсутствием приспособления к действительности и требованиям повседневной жизни, с уходом в мир фантазий (эскапизмом), отказом от общения и выбором одиночества. Следствия аутического поведения – недостаточная социальная стимуляция, вплоть до депривации. При этом происходит компенсаторное усиление пассивного воображения с предполагаемой реализацией неудовлетворенных желаний. Подросток погружается в «воображаемую жизнь», все больше отдаляясь от реальности. Но, личностное неблагополучие и потребность во внимании в этом случае будут проявляться либо в формировании психосоматических симптомов, либо в подавленном состоянии.

Исследуя возрастные особенности подросткового возраста и аутодеструктивное поведение можно заключить, что данный возраст является одним из самых переломных и кризисных, так как в этом возрасте закрепляются основные новообразования, сформированные ранее. Основным из главных новообразований подростка является его ведущий вид деятельности – это общение со сверстниками.

И поэтому важным, является акцент на развитии его компетенции, направленной на общение на самоутверждении себя в обществе. Неумение самоутверждаться в обществе, отсутствие смысло-жизненных ориентаций может привести к формированию отклоняющихся форм поведения, например, таких как аутодеструктивное (само разрушающее) поведение.

По мнению многих авторов детерминантами аутодеструктивного поведения может стать ряд причин, таких как (таблица 1):

Таблица 1 – Особые возрастные причины аутодеструктивного поведения

№	О с о б ы е в о з р а с т н ы е п р и ч и н ы	Содержание
1	Социально-психологические причины	возрастные особенности подросткового возраста; характерологические особенности в том числе акцентуации характера; детско-родительские отношения.
2	Биологические причины	нейропсихические заболевания; генетическая предрасположенность к аддитивному поведению.
3	Социально-экономические причины	отсутствие смысла - жизненных ориентаций; неумение ставить перед собой цели и их реализовывать. неумение общаться и приобщать себя к группе (неосознание своей групповой роли, несформированность коммуникативной компетенции). отсутствие должного внимания со стороны родителей; - акцентуации характера (например, демонстративность, ребенку хочется выделиться, чтобы его заметили).

Становится все более очевидным, что сегодня решение проблемы аутодеструктивного поведения с позиции только терапевтического, лечебного анализа явно недостаточным.

Нужна современная, модель, включающая в себя все знания о причинах распространения данного явления, методах и способах его профилактики, а главное, способность ребенка противостоять ему в плане личностного развития и саморазвития, самооценки, активации адаптивных механизмов, компенсаторной творческой активности, стратегий профилактики и коррекции.

Создание такой интегративной модели возможно на стыке двух наук – педагогики и психологии, а также на основе психолого-педагогического подходов к комплексному учету форм саморазрушающего поведения (таблица 2):

Таблица 2 – Форма саморазрушающего поведения

№	Форма	Содержание
1	Форма системы психологического анализа типов саморазрушающего поведения	особенностей различных форм саморазрушающего поведения человека в зависимости от темперамента, особенностей и акцентуаций характера, способствующих распространению этого явления.

2	Форма системы педагогического анализа для определения форм саморазрушающего поведения	Выявление условий и факторов, динамических алгоритмов, критериев, показателей и уровней, закономерностей и механизмов саморазрушающего поведения.
3	Обоснование психолого-педагогических методов профилактики	Коррекции саморазрушающего поведения подростков.

С позиции психолого-педагогического анализа аутоагрессия подростков в школьном сообществе является одним из механизмов психологической защиты. Аутоагрессия проявляется в травмах разной степени тяжести увечий, телесных повреждений, самоуничтожения доходя до суицида. А. В. Ипатов в своих работах под аутоагрессией пишет, что это психическое состояние, ведущее к саморазрушающему поведению. «Аутодиструкция» и «аутоагрессия» часто понимаются как довольно отдаленные понятия, но разные авторы проводят между ними различную грань. Г. Я. Пилягина считает, что для возникновения аутоагрессии необходима система, содержащая не менее трех компонентов (таблица 3)

Таблица 3 – Компоненты саморазрушающего поведения

№	Компоненты аутодеструктивного поведения	Содержание
1	Фрустрированное поведение подростков	это гневный человек, с образующимся внутренним конфликтом, который отрицает свое социализированное поведение.
2	Психотравмирующая ситуация для подростка	защитные паттерны поведения реализуются за счет упомянутого выше межличностного конфликта.
3	Отрицательная обратная связь в поведении	нереализованные ожидания относительно объекта и ситуации, повышение напряженности, агрессивности субъекта, необходимость разрешения межличностных конфликтов.

Эта теоретическая модель фокусируется на внешних причинах аутоагрессии. По мнению А. В. Ипатова, аутодиструкция – это ненормальное состояние человека, которое проявляется стремлением человека к самоуничтожению из-за нарушения процесса социализации. По его словам, эта психолого-педагогическая дезадаптация возникает в контексте личного конфликта и возникает из парадоксальной ситуации [4].

А. А. Руан понимает внутреннюю структуру исследования подростковой агрессии как введение понятия «агрессивная модель личности». Аутоагрессия, по его мнению, представляет собой сложный комплекс личности, который проявляется и функционирует на разных уровнях. В структуре аутоагрессивной личности выделяют 4 социальных блока (таблица 4):

Таблица 4 – Структура модели аутоагрессивной личности

№	Структура аутоагрессивного паттерна	Содержание субблоков
1	Характерологический субблок	уровень аутоагрессии оптимально соотносится с некоторыми признаками и характеристиками поведения: интроверсией, педантизмом, демонстрацией, а также депрессией и критикой.
2	Самооценочный субблок	это оценка самоагрессии и самооценки, оценка своих когнитивных способностей, самооценка тела, оценка своей независимости, автономности поведения и активности.
3	Интерактивный субблок	который связывает аутоагрессию со способностью / неспособностью успешно адаптироваться, успех / неудача межличностного взаимодействия. Уровень личной аутоагрессии отрицательно коррелирует с социализацией и положительно - с застенчивостью.
4	Социально-перцептивный субблок	Наличие аутоагрессии социально-перцептивной субъективности связано с особенностями восприятия других подростков. Аутоагрессия на самом деле не связана с негативным восприятием других. Уровень аутоагрессии коррелирует с позитивным восприятием важных «других».

Таким образом, при определении причин аутоагрессивного поведения, необходимо учитывать, как индивидуальные факторы, так и условия окружающей среды.

Проблема аутодеструктивного поведения многогранна. Мы уже упоминали о необходимости комплексного подхода, который учитывает все детерминанты аутоагрессивного поведения и в то же время позволяет учителям искать и выбирать варианты профилактики и превенции. Систематизация подходов обеспечивает комплексный характер изучения учителями условий и факторов возникновения аутодиструкций в поведении и предполагаемых паттернов саморазрушающего поведения.

Исследователи в различных областях науки стали больше говорить об управлении рисками. К актуальным задачам в этой области относятся: «выработка представлений о приемлемом уровне риска; разработка методов учета рисков; разработка профилактических мероприятий по снижению уровня риска» [5,6].

Наиболее эффективное направление управления рисками в педагогике и психологии предполагает, необходимость разделения рисков на структурные элементы и комплексной работы с ними [6].

Таким образом, программа профилактики должна включать аспекты, связанные с психологическими и педагогическими аспектами (группы профессиональной поддержки, творческие мастерские, дискуссии на актуальные педагогические темы); досуг (спортивные соревнования, танцевальные вечера и т.д.) и дальнейшее физическое воспитание (физиотерапия, оптимальная осанка, массаж), психологические аспекты (программы релаксации, тренинги для личностного роста, уверенности в себе, творчество, навыки управления конфликтами, безопасное поведение).

Одним из основных способов предотвращения профессиональной деформации является целевое моделирование и развитие ситуаций самосовершенствования, в которых педагоги постоянно сталкиваются с необходимостью активного расширения и применения имеющихся знаний, навыков и опыта, творческой практики.

Комплексная профилактическая программа как метод работы с аутодеструктивным поведением должна способствовать росту важных профессиональных личностных качеств учителя, накоплению и формированию положительных моделей поведения, связанных с личной безопасностью учителя, безопасным педагогическим поведением, профессиональной и личностной компетентностью. Такая программа будет служить надежным средством профилактики профессиональных виктимных деформаций у детей.

Для эффективного решения проблемы предотвращения саморазрушающего поведения школьников не должно быть

противоречий между теорией и практикой, так как практика требует новых методов, инструментов, форм, методологического обоснования этого вида работы.

Выявление и поиск оптимального пути решения практики согласованности теории самореализации обусловил научную проблему исследования, которая состоит в выработке у подростков нового мировоззрения на предупреждение риска аутодеструктивного поведения в постоянно трансформирующийся социальной среде.

ЛИТЕРАТУРА

1 Александров А. А., Иванова Е. И., Розанов В. Б. и др. Профилактика вредных привычек среди детей и подростков // Профилактика заболеваний и укрепление здоровья. -№ 2. - 2008. С. 31-35. 7. Кошкина Е. А., Спектор Ш. И., Сенцов В. Г. и др. Медицинские, социальные и экономические последствия наркомании и алкоголизма. М.: ПЕР СЭ, 2008. – С. 288 .

2 Вашукова Е. Ю. Аутоагрессия у наркозависимой личности в рамках психоанализа // Акмеология. 2015. № 3 (55). - С. 48-50.

3 Ениколопов С. Н. Аутоагрессия лиц старшего подросткового и юношеского возраста, склонных к поведению с преднамеренным самоповреждением // Материалы юбилейной конференции Московского психологического общества. 2005. Т. 2. - С. 167-169.

4 Ипатов А. В. Психологические особенности подростковой аутодеструкции // Акмеология. 2014. № 3 (51). - С. 128-132.

5 Ипатов А. В., Шишигина Т. Р. Аутодеструктивное поведение подростков в контексте отклоняющегося развития личности // Акмеология. 2018. № 4 (68). - С. 25-31.

6 Сергунин С. А. Психологические особенности развития старшего подростка с первичными отклонениями в поведении: дисс. канд. психол. наук. Астрахань, 2006. - С. – 187.

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СИСТЕМА ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

КУСАИНОВ Д. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

БУРДИНА Е. И.

д.п.н, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Ключевые слова: эстетическая культура, эстетическое воспитание, эстетический идеал, нравственная духовность, художественно-творческая деятельность, патриотизм.

Эстетическая культура считается значимой также обязательной составной частью культуры каждого сообщества. Под ней принято подразумевать комплекс эстетических ценностей, имеющих в обществе, но кроме того методы и средства их формирования и освоения ими. Один из основных компонентов эстетической культуры принято считать искусство в его разнообразных типах и действиях его формирования также восприятия.

Актуальность темы сопряжено с тем, что в нынешнем обществе эстетическая культура рассматривается как специальная доля общей культуры также охарактеризовывает социум с точки зрения возможности гарантировать формирование искусства также сформировывать эстетическое расположение к нему и к прочим эстетическим ценностям. Совместно с тем эстетическая культура может быть презентована как многогранное системное образование, содержащее в себя несколько трудных также разнообразных направленностей. По Этой Причине в оценке эстетической культуры может выступать эстетическое отношение и комплекс эстетических ценностей, к примеру природа и надлежащее эстетическое отношение к ней [1, с. 14].

Цель исследования: анализ и рассматривание отличительных черт эстетической культуры также эстетического воспитания личности.

Материалы и методы исследования. Ядром эстетической культуры считается культура художественная, либо искусство. В результате художественной работы в творении искусства объективируются эстетические и художественные ценности, доминирующие в обществе. В структуру эстетической культуры вступают различные разновидности художественно-созидательной работы – это народное творчество, различного рода дизайнерская деятельность, в том числе организация и эстетическая разработка предметно-пространственной среды. На настоящий период особое место в эстетической культуре принадлежит эстетике изготовления, т.е. дизайну и эстетике труда.

Развитие эстетической культуры в раннем раннем возрасте более приемлемо приступать в процессе восприятия эстетической выразительности и прелести природы также творений человеческих рук. Изящность либо прекрасное – является важной категорией эстетической культуры, концепции и практики эстетического воспитания. В наиболее совокупном варианте эстетическое воспитание можно подразумевать как развитие у человека эстетического отношения к реальности, в том числе и к искусству [4, с. 21].

Установлено полагать, что в ходе эстетического воспитания индивид приступает разбираться и понимать эстетичный эталон, образную силу искусства в соответствии с понятиями того общества, где он существует. По-другому возможно судить о приобщении личности к эстетическому эталону и опыту, когда разговор протекает о народной традиции, пришедшей к нам из глубины столетий. В этом случае нужно сосредоточить внимание на особенный – нравственный характер приобщения человека к эстетическим ценностям произведений народного искусства.

В ходе эстетического воспитания личности значимыми нюансами считаются: процесс развития и формирования эстетического восприятия, умение к сопереживанию, получение эстетического эталона также развитие эстетического вкуса, появляется качественная необходимость в разработке великолепных творений, причем не только лишь в области искусства, также в трудовой деятельности, в быту, в отношениях, в действиях людей также их поведении [5, с. 49].

Суть эстетического воздействия на личность заключается в том, что оно способно вызвать тончайшие переживания, чувства радости, восторга, глубокого душевного волнения. Таким образом, красота и эстетическая выразительность действительности воздействуют на эмоциональную сферу человека, совершенствуют и развивают ее.

Что же касается ориентации в мире эстетических ценностей, то в воспитании личности данный аспект напрямую связан с формированием и развитием эстетического вкуса. В том случае, когда речь идет об анализе произведений искусств, то правомерно, что эстетический вкус может быть конкретизирован как художественный. Бытует мнение, что критерий оценки эстетического вкуса может иметь субъективный характер, поэтому часто может быть представлен на интуитивном уровне [6, с. 7]. Если речь идет об эстетическом вкусе, то спор в этом случае не только оправдан, но и необходим. Обоснование эстетической предпочтительности с точки зрения субъективного вкуса

в результате сопоставления с общепринятым эстетическим идеалом дает более объективную оценку любому эстетическому объекту.

Что касается понятия «эстетический идеал», то его можно определить как вид «эстетического отношения», и с позиции конкретного общества он может выступать как образ должный и желаемый. Сущность же эстетического идеала может выражать его гуманистический и общечеловеческий аспект. По отношению человека к миру, по его собственным поступкам и реакции на поступки других людей, поведению и деятельности можно судить о том, каким идеалом человек руководствуется. Выразить эстетический идеал, объективировать его идеальные черты, материализовать его и тем самым предоставить возможность другим воспринимать его – это можно лишь в произведении искусства. Эстетический идеал в творческом, художественном процессе представлен образами героев произведений искусства, в которых сосредоточены те или иные идеальные черты, которым автор отдает свое предпочтение. Эстетические идеалы, культивируемые в обществе в разные времена и эпохи, в разных странах, в различных стилях и направлениях искусства, также были весьма различны, а порой и противоположны в идеализируемых качествах.

По мнению М. С. Кагана, процессы, связанные с воспитанием личности, могут быть представлены как некий способ влияния культуры общества на культуру самой личности. Таким образом, воспитание личности может быть представлено как процесс, состоящий из трех сфер, оказывающих активное влияние на личность. Первая сфера, имеющая непреднамеренный характер, порой стихийный – это влияние на жизненные условия личности среды, которая окружает человека, и условий его быта. Вторая сфера, имеющая специфический характер – это прямое воздействие на человека, который, в свою очередь, желает сформировать личность ребенка по заданной модели: это присуще родителям, учителям и т.д. Третья сфера может быть применима только в определенной возрастной категории, на основе развитого интеллектуального сознания и воли – это самовоспитание. Все вышесказанное можно применить в эстетическом воспитании личности, в художественном, и в том числе к некоторым конкретным видам деятельности. М. С. Каган в своих теоретических трудах определял это как процесс трансформации эстетической культуры общества в эстетическую культуру личности [3].

Развивая эту мысль, М. А. Верб указывает, что индивидуальная эстетическая культура складывается из трех взаимодействующих, взаимообогащающих компонентов: эстетического сознания,

эстетических чувств, эстетических способностей. Автор в своем исследовании доказал, что формирование эстетического сознания, эстетических взглядов, вкусов, потребностей, идеалов осуществляется несколькими путями. Первый путь – знакомство личности с основами научных знаний по эстетике, развитие художественного кругозора. Второй путь – осмысление, систематизация и анализ личного эстетического опыта, сопоставление прекрасного и безобразного, формирование самостоятельных эстетических суждений и оценок. Третий путь – создание специальных воспитательных ситуаций, способствующих дать правильную оценку произведениям искусства, определить их эстетический идеал и выработать в дальнейшем свои эстетические убеждения [7].

Вместе с тем, руководствуясь мнением М. А. Верба, – воспитание эстетических чувств требует иной методики. Здесь главное – руководство непосредственными впечатлениями, показ образцов, тренировка глаза и уха, создание условий для ярких коллективных и индивидуальных переживаний. Именно такой путь выбрал, создавая свою программу художественного образования, Б. М. Неменский [8, с. 89]. Развитие эстетических чувств М. А. Верб предлагает начать с наблюдения природы, потом переходить к восприятию произведений искусства и собственному процессу художественного творчества [7]. От эмоционального отклика на звуки, формы, цвета необходимо вести личность к глубоким нравственно-эстетическим переживаниям и постижению таких душевных состояний, как чувство прекрасного, возвышенного.

Формирование эстетических способностей, в том числе и художественно-творческих, базируется на диагностике индивидуальных задатков личности, на создании положительных стимулов для эстетической и художественной деятельности. Что же касается методов эстетического воспитания личности, то к ним с полным правом можно отнести: анализ произведений искусства или эстетических объектов, решения ряда эстетических задач, упражнений, поощрения и др. Формы эстетического воспитания – это беседы и лекции, кинолектории, тематические вечера, дискуссии и коллоквиумы по истории искусств, встречи, «круглый стол», мастер-класс с художниками, конкурсы молодых дизайнеров и т.д.

Итак, Ю. К. Бабанский, занимаясь вопросами эстетического воспитания, рассматривал этот аспект как деятельность преподавателя, направленную на формирование эстетических вкусов, взглядов и представлений личности, потребности нести прекрасное в жизнь.

Наряду с этим он высказывал мнение, что эстетическое воспитание личности – есть процесс, имеющий целенаправленный характер, где принимают совместное участие педагог и его воспитанники. И эта деятельность в конечном счете может быть использована в решении важной педагогической проблемы – в процессе воспитания эстетической культуры личности, в частности:

- умение проявлять эмоциональные чувства и отзывчивость на такие критерии, как: прекрасное и безобразное, возвышенное и низменное, комическое и трагическое во всех сферах жизни и искусства;
- обладать эстетическим восприятием и эстетическим идеалом, а также умением оценивать художественные достоинства произведений искусства;
- проявлять глубокий интерес и уважение к народной традиции, понимать и распознавать основные тенденции современного искусства;
- проявлять и совершенствовать свой творческий потенциал, а также интерес к эстетическому освоению мира;
- проявлять свою причастность в творческом процессе, в художественной деятельности, а также активно участвовать в создании прекрасного;
- проявлять стремление гармонично воспринимать жизненные позиции, с точки зрения закона красоты, а также стремиться утверждать эстетические идеалы в отношениях, поступках, в труде и т.д. [9].

Представленные компоненты эстетической культуры личности, по мнению Ю. К. Бабанского, одновременно могут выступать как критерии эстетической воспитанности. Если личность удовлетворяет большинству принятых показателей, то уровень его эстетического развития можно считать достаточно высоким. Для среднего уровня необходимо иметь хотя бы половину указанных критериев. Соответственно низкий уровень характеризуется почти полным отсутствием указанных эстетических проявлений.

Результаты исследования и их обсуждение. Таким образом, следует отметить, как важно сформировать положительно направленный эстетический идеал в современных условиях, когда влияние на эстетические предпочтения развивающейся личности в значительной мере оказывает агрессивная среда (реклама, телевидение, киноиндустрия), не всегда соответствующая идеям гуманизма и высокой нравственности.

Мировоззренческие аспекты художественного образования, в том числе формирование эстетических взглядов, художественного кругозора, эстетического идеала, в постсоветском периоде

полностью ложатся на плечи педагога как в высшей школе, так и в общеобразовательной среде.

Со времени переустройства нашего общества нам вполне определенно продемонстрировали тот факт, насколько были утрачены прежние эстетические и художественные идеалы искусства. Жесткая, порой неблагоприятная социальная среда значительно изменила полярность взглядов. Социальные болезни переходного периода нашли выразительное отражение в картинах многих российских художников. Ушли в прошлое «герои нашего времени» советской эпохи. На современном этапе проблема положительного идеала в искусстве, в том числе изобразительном, полностью не решена. Вместе с чрезмерной социализацией и идеализацией образов советской тематики постепенно из художественного сознания подрастающего поколения ушли в прошлое героический пафос, патриотизм, гражданственность – качества, свойственные искусству той эпохи [10, с. 138].

Эстетический идеал – наиболее общее и цельное представление человека о прекрасном в природе, обществе и самом человеке, которое воспринимается как цель. Ему присущи не только образцово-нормативные признаки, но и социально-побудительные. Таким образом, наличие у подрастающего поколения представления об идеальном в различных проявлениях ведет к активизации творческой деятельности, направленной на достижения этого идеала. Специфической чертой эстетического идеала является его образность, имеющая эмоционально-чувственный и визуально-конкретный характер. Эстетический идеал как важнейший элемент структуры художественного мировоззрения формируется на протяжении достаточно длительного времени и не является окончательно оформленным образованием. Он меняется в течение всей жизни человека, но в главных, концептуальных приоритетах остается достаточно последовательным.

Формирование положительно ориентированного идейно-эстетического идеала в настоящее время по-прежнему связано с активным введением в содержание преподавания дисциплин по искусству регионального, художественно-культурного компонента. Возрождение национального самосознания, патриотизма, высокой нравственности, духовности наиболее оптимально начинать в общеобразовательной и художественной школе на примерах изображения малой родины, края, города или села, в котором проживает ребенок. Затем изучение истории и культуры родного края, традиции народов, его населяющих, способствует

формированию в художественно-творческой деятельности такого идеала, в котором современный взгляд на жизнь проецируется на опыт и мудрость предшествующих поколений [10, с. 112].

ЛИТЕРАТУРА

1. Дубровская Е.А., Козлова С.А., Гриценко З.А. / под ред. Дубровской Е.А. М.: Юрайт / Дошкольная педагогика. Эстетическое воспитание и развитие: учебник и практикум. 2016. -186 с.
2. Безрукова В.С. Педагогика: учебное пособие. Ростов н/Д.: Феникс, 2013. - 381 с.
3. Каган М.С. Эстетическое и художественное воспитание в социалистическом обществе. Л.: Знание, 1984. - С. 20-30.
4. Бехтерев В.М. Психология и педагогика. Избранные труды. М.: Юрайт, 2019. - 286 с.
5. Собянина И.В. Художественное воспитание. М.: Карапуз, 2010. - 112 с.
6. Амиржанова А.Ш., Головачева Н.П. Искусство как средство художественного воспитания личности (на примере студентов дизайнеров) // Международный журнал экспериментального образования. № 7. - 2018. - С. 5-11.
7. Верб М.А. Педагогические основы формирования эстетической культуры старших школьников. Л.: ЛГПИ, 1980. - С. 61-77.
8. Неменский Б.М. Педагогика искусства. М.: Просвещение, 2012. - 272 с.
9. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. М.: Педагогика, 1989. - 558 с.
10. Смирнов В.И. Теория и методика воспитания. Часть III. Гуманистические воспитательные системы: учебное пособие. Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2012. - 348 с.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ

КУСАИНОВА Д. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар
БУРДИНА Е. И.

д.п.н, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

О творческом развитии способностей писали в своих трудах И. Я. Лернер, В. А. Сухомлинский, А. Н. Окунев.

Б. М. Теплов выделил три признака способностей, которые вошли в основу определения, используемого специалистами:

1. способности – это индивидуально-психологические особенности, отличающие одного человека от другого;
2. только те особенности, которые имеют отношение к успешности выполнения деятельности или нескольких деятельностей;
3. способности несводимы к знаниям, умениям и навыкам, которые уже сформированы у личности, хотя и обуславливают быстроту их усвоения и легкость [5, с. 9-20].

Развивать творческие способности необходимо для современного человека, так как обществу нужны творчески-мыслящие люди. Человек сможет правильно оценить изменения, происходящие в общественной, культурной и научной жизни, если он мыслит творчески. Ему удастся мыслить нестандартно, выдвигать неординарные идеи, строить проекты. Современное общество предъявляет всё более сложные требования к каждому поколению, вступающему в жизнь. Младший школьный возраст - это период, когда особенно всё впитывается быстро. Этот возраст является самым ответственным периодом психологического развития ребенка, интенсивного развития всех психических функций, когда закладываются основы творческих способностей, формируется структура мотивов и потребностей, нравственных норм, самооценки. Для данного возраста характерно: повышенная восприимчивость, подчинение авторитету, впечатлительность, наивное отношение ко многому, с чем они сталкиваются. Поэтому этот период в жизни ребенка – хорошая возможность для развития способностей к творчеству. И от того, насколько была использована эта возможность, во многом зависит творческий потенциал взрослого человека. Сегодня не так много людей с высоким потенциалом и объясняется это тем, что в детстве лишь очень немногие оказались в условиях, благоприятных для развития творческих способностей. Развитие способностей у детей совершается в процессе воспитания и обучения.

Одним из основных условий развития творческих способностей на занятиях в учреждениях образования, является, создание атмосферы, благоприятствующей появлению новых идей.

Главное на пути создания такой атмосферы – развитие чувства психологической защищенности у детей. Критические высказывания в адрес детей и создание у них ощущения того, что их предложения неприемлемы, приводят к подавлению их творческих способностей. К мыслям, которые высказывают дети, следует относиться с уважением. Учитель должен поощрять детей в их попытках браться за сложные задачи, развивая тем самым их мотивацию и настойчивость. Так же особое значение в развитии творческих способностей детей имеет обстановка и среда. Помещение, где проходят занятия детей, должны быть устроены так, чтобы детям было комфортно в нём прибывать. Педагог должен стать консультантом и помощником детей, оставляя за собой функцию контроля за происходящим, но в тоже время, давая возможность детям строить творческий процесс самостоятельно.

Одним из направлений исследования творчества стало исследование детского творчества. Л. С. Выготский называл детское творчество «натуральным», данное от рождения, природное, которое присуще всем нормально развивающимся детям и считал отсутствие данного патологией, он указывал, что творчество является постоянным спутником детского развития [2]. Отсутствие творчества может быть следствием жесткой системы воспитания писала Николаева Е. И.

Ученые отметили, что детское творчество имеет сенситивный период, от трех (Ф. И. Фрадкина) и до пяти лет, где проявляется творческая активность детей, и отмечают резкий спад творчества в начальной школе, это связывают с жестким педагогическим воздействием, которое ограничивает развитие творчества (В. А. Сухомлинский, С. Л. Соловейчик); другие же (Д. Б. Богоявленская, В. С. Юркевич) считают, что это происходит за счет повышения уровня интеллекта, его направленности на переработку и систематизацию знаний, на освоение норм и правил.

Путь становления творческих способностей – это путь развития изобретательского и исследовательского таланта. Одним из основных принципов обучения является принцип от простого к сложному. Этот принцип заключается в постепенном развитии творческих способностей. Существуют разные методы развития творческих способностей: практические, наглядные, словесные. К практическим методам относятся упражнения, игры, моделирование.

Упражнения - многократное повторение ребенком практических и умственных заданных действий. Упражнения подразделяются на конструктивные, подражательно-исполнительские, творческие. Игровой метод предполагает использование различных компонентов игровой деятельности в сочетании с другими приемами. Моделирование – это процесс создания моделей и их использования.

Словесными методами являются: рассказ, беседа, чтение, пересказ. В работе с детьми все эти методы должны сочетаться друг с другом. У каждого человека существуют также универсальные творческие способности.

Универсальные творческие способности - это индивидуальные особенности, качества человека, которые определяют успешность выполнения их творческой деятельности различного рода.

Успешное развитие творческих способностей возможно лишь при создании определенных условий, благоприятствующих их формированию. Такими условиями являются:

1. Ранее физическое и интеллектуальное развитие детей.
2. Создание обстановки, определяющей развитие ребенка.
3. Самостоятельное решение ребенком задач, требующих максимального напряжения, когда ребенок добирается до «потолка» своих возможностей.
4. Предоставление ребенку свободу в выборе деятельности, чередовании дел, продолжительности занятий одним делом и т.д.
5. Умная доброжелательная помощь взрослых.
6. Комфортная психологическая обстановка, поощрение взрослыми стремления ребенка к творчеству [2].

Дети младшего школьного возраста с удовольствием занимаются творчеством – лепят и рисуют, сочиняют сказки, занимаются народными промыслами. Творчество делает жизнь ребенка богаче, полнее, радостнее. Дети способны заниматься творчеством независимо от личностных комплексов.

Подростков так же не устраивает роль пассивных слушателей на уроке. Они ждут новых форм знакомства с материалом, в которых могли бы воплотиться их активность, деятельный характер мышления, тяга к самостоятельности. И великолепным способом решения данной проблемы являются познавательные задачи, развивающие способности детей, задачи, которые вызывают повышенный интерес и желание их решать. Развитием творческих способностей учащихся необходимо заниматься систематически и целенаправленно [1].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. - СПб.: Питер, 2009. – 124 с.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. - СПб., 2002. – 146 с.
3. Мельникова Е. А. // Инновационные педагогические технологии: материалы II междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). - Казань, 2015. – С. 130-133.
4. Миронов Н. В. Способность и одаренность в младшем школьном возрасте // Начальная школа. 2004. – 52 с.
5. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. Москва, Изд. Академии наук РСФСР. 1961. С. 9-20.
- 6.5. Короткова Н.А. Продуктивная деятельность детей старшего дошкольного возраста//Дошкольное воспитание.2001.-29с.
7. Винокурова Н. К. Развитие творческих способностей учащихся. М.: Образовательный центр «Педагогический поиск», 1999.- 37 с.
8. Лыкова И.А. Художественный труд в детском саду. Учебно-методическое пособие.-М.: Издательский дом «Цветной мир», 2010.-144 с.
9. Николаева Е.И. «Психология детского творчества. 2-е изд.»: Питер; Санкт-Петербург; 2010 – 26 с..
10. Парамонова Л.А. Теория и методика творческого конструирования в детском саду: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издательский центр «Академия», 2002.-192 с.

АКТУАЛЬНОСТЬ КИБЕРБУЛЛИНГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ

МАХМЕТОВА К. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

НУРГАЛИЕВА М. Е.

доктор PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

Развитие не стоит на месте и в современном обществе появляются все новые и новые способы и пути к коммуникациям. Сейчас большое развитие получило общение посредством электронных писем и сообщений через специальные приложения.

Благодаря появлению Интернета многие подростки могут быстрее социализироваться и начать осваивать социальные роли и

нормы поведения. Появившиеся коммуникации, в социальных сетях сочетающиеся с отсутствием этических норм и правил, а также с анонимностью в Интернете, приводят к появлению и развитию кибербуллинга.

Актуальность данной темы в том, что количество подростков, пользующихся социальными сетями, растёт при этом, они не видят угрозы и опасности исходящие от этих социальных сетей. Таким образом, подростки становятся незащищенными в виртуальном мире и могут быть подвержены буллингу в интернет пространстве.

Исходя, из этого можно понять, что самыми распространёнными жертвами кибербуллинга становятся подростки, так как они считаются самыми активными пользователями интернета.

Кибербуллинг это целенаправленный, повторяющийся вред в интернет пространстве, наносимый при помощи электронных устройств, таких как телефон, ноутбук, компьютер [2]. Подростки используют интернет и современные технологии для того, чтобы пугать, шантажировать, унижать или иными другими способами вызывать беспокойство у жертв. Рассылая обидные письма, распространяя сплетни, создавая веб-страницы, анкеты и профили в социальных сетях, чтобы было над кем посмеяться, собирая фото и видео материал людей, и распространяя их онлайн, без разрешения, используя анонимные приложения.

Большая часть подростков говорят, что больше всего они сталкивались с кибербуллингом в известной социальной сети «ВКонтакте», частично на Youtube площадке, в чатах, и только 12 % – в многопользовательских онлайн-играх.

Вседозволенность и широкий спектр возможностей подростка в сети становятся катализатором для будущего кибербуллинга. Вторая тенденция для развития агрессии в сети служит страх, страх подростка самому оказаться жертвой в интернете. Когда происходит массовое издевательство над кем-то, то инстинкт самосохранения подсказывает держаться тех, кто сильнее, а значит вести себя, как они. Ещё одна причина появления кибербуллинга в подростковой среде это желание быть принятым и признанным в группе сверстников. Именно по этой причине школьники стремятся самоутвердиться за счет унижения других в глазах окружающих.

Существует ещё одна причина онлайн травли и это низкий уровень самооценки или комплекс неполноценности. Эти чувства влекут за собой более агрессивные чувства, а именно зависть, злость и желание отомстить. Комплекс неполноценности у подростка

может возникнуть в результате разных причин: дискриминации, обиды, душевных терзаний, ошибок, стресса и страха неудач.

Симбиоз кибербуллинга и комплекса неполноценности создают все необходимые условия для вытеснения агрессии в интернет пространстве на кого-то другого. Под условиями следует понимать анонимность, создание виртуального образа «Я» и вседозволенности.

Локальность действий также привело к популяризации насилия в интернете. Теперь осуществить травлю можно не приближаясь к своей жертве. То есть современное пространство интернета позволила перенести весь процесс травли в «онлайн». Перенос можно осуществить посредством опубликование видео или фото материалов в различные социальные сети, такие как YouTube, Instagram, Snapchat, Twitter, ВКонтакте.

Что касается факторов риска при кибербуллинге это то, что чем больше ребёнок проводит времени в виртуальной среде, тем больше вероятность того, что он будет участвовать в кибербуллинге. Так же существует рисковое онлайн-поведение. Данному поведению свойственно выкладывание персональных данных, постоянное нахождение онлайн, проявление агрессии в сети.

К другим факторам риска можно отнести: 1. Восприятие любых события только в негативном ключе; 2. недостаток родительского внимания; 3. конфликты со сверстниками

Назвать одну основную причину кибербуллинга практически невозможно. В каждой отдельно взятой ситуации она своя.

Подросток, ставший жертвой кибербуллинга, сталкивается с большим количеством последствий психологического, педагогического, физиологического (медицинского) и социального характера. Нарушения, возникающие после кибербуллинга, затрагивают все уровни функционирования подростка. Они приводят к стойким личностным изменениям, которые препятствуют способности подростка реализовать себя в будущем [3].

Последствия кибербуллинга психологического характера достаточно серьезные, к ним следует отнести:

- снижение самооценки подростка;
- потеря уверенности в себе;
- нарушение психического развития;
- психические расстройства;
- психоэмоциональная нестабильность;
- постоянное чувство тревоги, страха, развитие паранойи;
- мысли о суициде.

Для профилактики кибербуллинга подросткам следует знать и помнить, что:

- нельзя сообщать в Интернете людям свои личные данные;
- ни в коем случае нельзя открывать либо давать доступ к своей персональной странице незнакомым людям;
- запрещается отправлять сообщения с изображениями, которые могут кого-нибудь задеть;
- необходимо следить за всей информацией, которую подростки выкладывают, скачивают в Интернете

В данный момент в странах СНГ отсутствует законодательная база, определяющая кибербуллинг и его жертв. Нет специальных программ подготовки родителей и учителей по выявлению и профилактике подобных явлений среди несовершеннолетних.

Разобравшись с тем, что такое кибербуллинг и узнав о причинах его проявления, нужно так же знать какие бывают виды кибербуллинга. Кибербуллинг может быть как прямым, так и косвенным. Прямой кибербуллинг – это непосредственные атаки на ребенка через звонки или сообщения. При косвенном в процесс травли жертвы вовлекаются другие люди: преследователь может взломать аккаунт жертвы и, маскируясь под владельца, рассылать с этого аккаунта сообщения знакомым жертвы, разрушая его коммуникативное поле и порождая сомнения в его моральных качествах [1].

Исходя из этого можно сделать выводы, что в первую очередь и родители и учителя должны объяснить детям как правильно пользоваться и вести себя в интернет-пространстве. Дети должны научиться правильно использовать социальные сети, уметь в настройках выделять приватность, не давать своим знакомым пароли от своих учетных записей и многое другое. Важно дать детям понять, что проблемы заключаются не в телефоне и не в интернете, а в том как они безответственно или невнимательно этим пользуются.

Самим преподавателям следует тоже знать, что собой представляет интернет и как он может быть опасен. Педагог должен знать, как устроены те социальные сети или те платформы, которые пользуются популярностью у детей. В дальнейшем эти знания помогут определить наличие или отсутствие кибербуллинга у подростков. Благодаря, данным знаниям, учителя смогут правильно среагировать и помочь ребёнку, оказавшемуся в этой непростой ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1 Шевко, Н.Р. Особенности проявления кибербуллинга в социальных сетях / Н.Р. Шевко, И.И. Исхаков // Ученые записки Казанского юридического института МВД России. – 2017. – Т.2. – № 1 (3). – С. 19-22.

2 Бенгина Е.А. Кибербуллинг как новая форма угрозы психологическому здоровью личности подростка / Е.А. Бенгина // Вестник университета. Современные тенденции в психологии. – 2018. – № 2. – С. 153-156.

3 Шпрангер, Э. Психология юношеского возраста / Э. Шпрангер. Под.ред. А.Г. Маклакова. — М. Прайм-Еврознак, 2007. – 345 с

КРИЗИСНОЕ ВЛИЯНИЕ БУЛЛИНГА НА ПСИХИКУ ДЕТЕЙ, ВЕДУЩЕЕ К СУИЦИДУ

МАХМЕТОВА К. К.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АБЫЛҒАЗИН А. Б.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

КИСЕЛЁВА К. В.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Психика ребенка – это основа его психологического здоровья. В детском возрасте она нестабильна, так как претерпевает изменения, и именно в этот период она особо чувствительна к внешним воздействиям. Важную роль в формировании психики играет тип воспитания. Так, неправильное поведение родителей может привести к психологическим проблемам у ребенка. Но также, кроме дома ребенок посещает и школу, и различные секции или кружки, что также влияет на его неокрепшую психику [1].

Отношение ребенка к одноклассникам, сверстникам и учителям, а также их отношение к нему оказывают свое влияние. И не всегда это влияние бывает положительным. Очень часто в подростковой среде имеет место такое явление как буллинг. Буллингом психологи называют преднамеренное систематическое агрессивное поведение одного человека в отношении другого. Причинами для буллинга могут стать различные особенности ребенка такие как, смешная фамилия, редкое и необычное имя, хобби ребенка, форма его тела, его ум. Буллинг может проявляться в форме насмешек и издевок в сторону жертвы, избиений, унижений. Как утверждают психологи

самой страшной формой буллинга для психики является бойкот. Чаще всего буллерами выступают сверстники, но не исключено и участие педагогов [2].

Схема буллинга включает в себя агрессора, самоутверждающегося за счет других, его жертву и большую группу свидетелей, которые могут занимать различные позиции по отношению к первым двум. Зачастую жертва буллинга испытывает страх, стресс, что приводит к психическим травмам. Как показывают исследования по теме буллинга, стресс могут испытывать не только жертвы, но и свидетели. Как правило, они страдают из-за чувства вины (за то, что бездействуют), они устают наблюдать за беспомощностью жертвы и переносят на нее свои негативные эмоциональные переживания [2].

Последствия травли бывают различными: это и замкнутость ребенка, и состояние депрессии, нарушение сна и аппетита, чувства тревожности, головные боли. Унижения, преследование и непрекращающиеся издевательства оставляют глубокий след на психике детей. Но самым тяжёлым негативным последствием для подростка может стать суицид.

Суицид крайняя мера, когда дети устают от постоянных издевательств и насмешек единственным выходом они видят «уход из этого мира». Они «бегут» от проблем, потому что не в силах бороться с жестокостью, которая душит их. Как правило, жертвы буллинга держат в себе эти ужасы, с которыми им приходится сталкиваться, они никому о них не рассказывают. Часто, о буллинге родные и близкие узнают уже после суицида.

Формирование суицидального поведения у детей и подростков до 18 лет входит в кризисную точку изучения суицидологии в Казахстане. Стрессовые случаи и неблагоприятные обстоятельства усугубляют действие суицидального поведения за счет стимулирования на эмоциональный окрас – восприятия реальности детьми и подростками. Незначительные вещи могут сформировать картину страшнее самой смерти, тут сказывается взгляд когнитивных искажений, при котором происходит значительное увеличение проблематики происходящего. Как это можно понимать? Каждая личность смотрит на одну и ту же вещь с разных точек и с разными критериями, у детей и подростков формирование взглядов и ценностей происходит за счет социума и семейных отношений. Так, если ребенок будет находиться в состоянии депрессии и стресса долгий промежуток времени, картина мира в этом случае будет иметь темный оттенок безысходности. Так и буллинг, имеющий в основе социально экономический оттенок

воздействия на психику детей и подростков, формируя слабость в пустой оболочке, воздействует на развивающуюся личность.

Почему же именно социально-экономический оттенок? В школах или же при взаимосвязи с окружающими у каждой группы имеется свои предположения об индивидах, которых они видят, будь то национальные, религиозные, исторические, материальные, социальные и уникально-индивидуальные. Рассмотрим более частую проблему буллинга в школах Казахстана на примере южно казахстанских школах. В основе их мотивации к буллингу чаще всего входят национальные и экономические оттенки.

Частые буллинги, связанные с национальностью, приводят жертву травли к разочарованию и ненависти в отношении своих корней. В результате того, что Казахстан мультинациональная страна, то буллинг на основе национальных особенностей не является столь неувидительным явлением, так как основная цель буллинга – унижение жертвы за счет формирования у нее взглядов того, что она находится на несколько ступеней развития ниже, чем тот, кто является агрессором. Буллингом чаще всего занимаются группой, используя психологическое давление на жертву своим количеством и мнимой превосходностью [3]. Постепенно саморазрушение посредством буллинга приводит к хаотичному развитию психических особенностей, так в основе уличных драк (школьные потасовки) между различными национальностями лежат межнациональные причины.

Экономическая причина буллинга встречается чаще всего. Так как в Казахстане имеются определенные границы между детьми из бедных и высших классов, то такое проявление буллинга является более ощутимым, но не сильнее, чем влияние средних классов к нижним.

Так, например, в средних классах мы можем увидеть картину неполной семьи, в котором ребенка воспитывает один родитель, экономическое состояние не находится в лучшем образе, домашнее насилие в таких случаях не является редкостью. Получив психологическую травму, ребенок направляется в школу, чтобы «поделиться» своими психологическими переживаниями посредством буллинга.

В наше время равноправия и гуманизации, случаи буллинга среди представителей женского пола, детей и подростков начинают прогрессировать. Основы женского буллинга состоят в их отношениях или романтических взглядах на какого-либо индивида мужского пола, на социальное положение, на внешний или экономический показатель.

Так же с психологической точки зрения, буллинг представляет собой некое искаженное понятие. Взгляд на жертву во время процесса может быть как со стороны самой жертвы или же агрессора. Как это понимать? Во-первых, если же агрессор смотрит на ситуацию со стороны жертвы, он видит себя прошлого, который переживал семейное насилие, и из-за своей слабости не мог ничего противопоставить. В этот момент агрессия буллинга может достигать своих высот и проявляться в неимоверных по жестокости действиях. Во-вторых, если взгляд происходит со стороны агрессора, то взгляд на жертву вызывает лишь реакцию злости и чувства удовольствия, которые могли формироваться в течении развития индивида. Шкала агрессии буллинга напрямую зависит от численности агрессоров, чем выше количество агрессоров, тем опаснее будет происходить унижение жертвы.

Нахождение в кризисной ситуации провоцирует возникновение различных изменений, как в эмоциональном состоянии личности, так и в содержании представлений личности об окружающих людях и взаимоотношениях с ними, о себе и своём месте в мире. Очень часто такие изменения влекут за собой и изменения в структуре личности и в психике пострадавшего. И не всегда эти изменения могут быть позитивными. Чаще всего такие изменения внесут негативизм и агрессию в характер личности. В результате этого в сознании находящегося в кризисной ситуации субъекта возможно возникновение антивитальных представлений. Наиболее уязвимыми в кризисных ситуациях жизни, в силу специфики возрастного развития, оказываются дети и подростки. Можно говорить об особой суицидальной незащищённости данной возрастной группы.

Но все же есть возможность увидеть проблему ребенка еще до «крайней меры». Во-первых, нужно разговаривать со своим ребенком. Узнавать о том, что его тревожит, что радует. Быть с ним открытым, стать для него другом. Во-вторых, нужно обращать внимание на поведение ребенка, тем более если он ведет себя не так как обычно. Хорошие родители всегда заметят или почувствуют тревожность, беспокойство и страх своего ребенка. В-третьих, очень важна работа школьного психолога и педагога. В их возможностях заметить изменения в поведении ребенка одними из первых. Так они помогут не только жертве буллинга, но и самому агрессору. В-четвертых, «свидетели». Никогда не надо молчать о том, что творится что-то плохое. Многие свидетели буллинга молчат, потому что сами боятся стать жертвами. Но их молчание делает их не лучше

агрессора, а намного хуже его. Они испытывают стресс, но ведь и жертва его испытывает. И испытывает в разы сильнее.

Суицидальное поведение в настоящее время является глобальной общественной проблемой. По последним данным Всемирной организации здравоохранения в мире ежегодно около 1 миллиона 100 тысяч человек заканчивают жизнь самоубийством, а число попыток – в десятки раз больше. Количество самоубийств не утихая растёт, и смотря на возрастные границы, к суициду больше всего склонны дети и подростки [4].

Также важно понимать, что связь суицида и религии не такое уж взаимосвязанное явление. Однако, если углубляться в суть религии, можно понять что в основе множества религиозных течений лежат принципы жизни и любви к ней или же к Богу, в то время как суицид является преднамеренным актом лишения себя жизни.

Важно помнить, что каждая религия и вероисповедание трактовала феномен суицида с разных точек зрения и с разным отношением к Богу. Так, например, у древних царей шумеров была традиция: после смерти царя все его воины и охранники выпивали смертоносный яд и отправлялись к Богу, чтобы защитить своего царя и в загробном мире, у древних кельтов же смерть от старости являлась стыдом и позором, ведь тогда некогда сильный и благородный муж становился дряхлым и слабым. Для того, чтобы показать Богу то, что он достоин жить в раю, кельты выпивали яд во взрослой жизни. В римской империи противостояние воли Бога являлось чуть ли не самым благородным поступком, за который хвалили человека совершившего суицид, так как в случае суицида, по мнению римлян, мы даем понять Богу, что человек сильнее Него, ведь мы можем менять судьбу которую нам написал Бог.

В Казахстане процветает ислам и христианство, в этих религиях есть правила насчет суицида. Суицид это грех хуже убийства, совершивший его немедленно отправится в ад и будет умирать вечность от того, чем совершил суицид. В то время на буллинг религия отвечает косвенным путем – с трактатами об уважении семьи и окружающих людей. Так, если человек будет уважать окружающих, любить природу, не обижать младших, все расы и национальности равны (если чтят одного лишь Бога), убийство и бессмысленное издевательство над слабыми является грехом. Несомненно, религия заполняет наш внутренний мир ответами на всевозможные вопросы, которые мы задаем себе в кризисные дни.

Таким образом, сталкиваясь с буллингом, жертвы воспринимают то, что с ними происходит как безнадежную ситуацию. Они начинают ненавидеть себя, чувствовать свою ненужность и в итоге смерть кажется им единственным способом прекратить свое мучение и избавить других от себя. Но ведь смерть не решение. Решится на суицид может только слабый духом человек. Сильный переживет издевательства, он будет бороться за себя, за таких же жертв как он, он поверит в себя и с его помощью в себя поверят другие жертвы буллинга. В ситуации буллинга никогда не надо «стоять в стороне», нужно искоренять его, пока для какого-то слабого духом человека это не стало концом. Вера дает нам надежду для шага вперед, так пусть это будет шаг борьбы за свободу от буллинга.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ушакова К. К. Особенности детской психики.
- 2 Петров И. Заклевательское отношение: как устроен школьный буллинг.
- 3 Оценка насилия в отношении детей в школах Казахстана. Учреждение Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан и Представительство ЮНИСЕФ в Казахстане при поддержке Министерства иностранных дел Норвегии. Астана, 2013.
- 4 Смертность российских подростков от самоубийств // Доклад, выполнен в ФБГУ «Центральный научно-исследовательский Институт организации и информатизации здравоохранения» по заказу Детского Фонда ООН (ЮНИСЕФ) в Российской Федерации. – М., 2019.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ШКОЛЕ

МУРЗАБЕКОВА Г. А.

педагог-психолог, Кеменгерская СОШ, с. Кеменгер, Павлодарский р-н

В условиях нынешней эпидемиологической ситуации представителям многих профессий приходится жить и работать по-новому.

Пожалуй, уже не осталось таких профессий, которых не коснулись бы изменения. Система образования перешла на дистанционный формат обучения, что потребовало определенных изменений в работе психолога школы. В это нелегкое время все участники образовательного процесса, а именно ученики, учителя и

родители особо нуждаются в квалифицированной психологической помощи и поддержке.

В помощь психологам, учителям и родителям на республиканском уровне созданы определенные платформы для получения психологической поддержки: так, например, есть веб-сайт covid-19.mentalcenter.kz:

- на казахском языке: <https://covid-19.mentalcenter.kz/>
- на русском языке: <https://covid-19.mentalcenter.kz/ru/> [1].

На данном сайте существует несколько разделов, таких как, «Детям и подросткам», «Людям с ограниченными возможностями», «Пожилым людям» и др.

Для получения экстренной помощи в случае бытового насилия, учащиеся могут обратиться в полицию по номеру «102» с устным заявлением о насилии или через портал qamqor.gov.kz (онлайн-приложение), также могут обратиться по бесплатному номеру «150» или +77081060810 (WhatsApp), сайт www.telefon150.kz на национальную телефонную линию доверия для детей, молодежи, и людей, попавших в ситуации насилия, которая работает в круглосуточном режиме и где оказывают психологическую и юридическую помощь, предоставят контакты участковых инспекторов, кризисных центров и других необходимых организаций. Анонимность и конфиденциальность запроса гарантируются.

В нашем регионе также функционирует кризисный центр для детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации. Вся информация об этих платформах и каналах связи, школьным психологом оперативно доводится до учащихся, классных руководителей, родителей через WhatsApp, путем распространения брошюр и памяток.

В беседе с психологом учащиеся говорят о сложности адаптации к дистанционному обучению, загруженности домашними заданиями, а иногда и об отсутствии условий для обучения. Не секрет, что в дистанционном обучении очень популярным становится формирование способности к самоорганизации в учебной деятельности и умения изменять (адаптироваться) себя.

Адаптация – это привыкание и адаптация человека к новым условиям, в данной ситуации – ученикам и учителям – к длительному периоду дистанционного обучения.

Самоорганизация (саморегуляция) означает сознательную работу ученика над собой с целью улучшения когнитивных, практических, эмоциональных, моральных и произвольных способностей и черт характера, а не просто средство достижения частных учебных целей.

Самоорганизация – это:

- возможность достичь максимального эффекта с наименьшими затратами энергии, времени и материалов;
- правильное использование времени с максимальным результатом;
- четкое понимание цели, важности, порядка выполнения и приоритетов работы.

Понятия «адаптация» и «самоорганизация» в обычном дистанционном обучении очень тесно связаны. От самоорганизации ученика в дистанционном обучении зависит время адаптации, т.е. насколько быстро ученик может адаптироваться к изменившимся условиям. И наоборот, успешность адаптации влияет на самоорганизацию (саморегуляцию) и, следовательно, на результаты обучения [2].

Введение карантина из-за распространения коронавирусной инфекции, ситуация самоизоляции и временного перехода на дистанционное обучение всех школьников вызвали стресс как у детей, так и у взрослых. Это связано с тем, что люди оказались в совершенно новых ситуациях, с которыми раньше не сталкивались. А приспособление к таким условиям всегда требует времени.

В целях оказания психолого-педагогической помощи с учащимися были проведены ряд бесед, разработаны буклеты «Формирование навыков самоорганизации и адаптации», «10 правил эффективного повышения учебной мотивации подростков», «Жизнь в условиях самоизоляции», «Советы по самообразованию во время карантина». «Гигиена умственного труда», «Как можно повысить свою работоспособность?», «Давайте жить дружно или о том, как снизить уровень агрессии в условиях карантина», «Советы подросткам, испытывающим беспокойство из-за коронавируса», «Советы для учащихся: снижение стресса, контроль тревоги, сохранение продуктивности в текущих делах», «Советы по самообразованию во время карантина» и многое другое.

Другим аспектом работы психолога являются родители, которые постоянно решают множество самых различных задач, а в период карантина и периода вынужденной самоизоляции у них возрастает организационная и психологическая нагрузка, в том числе ответственность за качество дистанционного обучения ребенка и организацию досуга ребенка дома. В сложившейся ситуации родителям и близким ребенка важно постараться самим сохранить спокойное, адекватное, и критичное отношение к происходящему. Эмоциональное состояние ребенка напрямую связано с состоянием

родителей и близких. Поэтому в своей работе мы уделяем внимание и работе с родителями. Для этого проводятся онлайн-дискуссии, раздаются брошюры на тему «Как помочь ребенку?», «Как сделать ДО комфортным?», «Что делать с агрессией ребенка?».

В беседах мы обращаем внимание родителей на соблюдение распорядка дня ребенка. Резкие изменения в распорядке дня могут привести к значительным изменениям адаптивности ребенка и привести к чрезмерному напряжению и стрессу. Советуем чередовать умственный труд с отдыхом, ежедневно разговаривать с ребенком и интересоваться положением дел.

Обращаем внимание родителей на то, что для продуктивности учебного процесса в домашней обстановке очень важна организация рабочего места и комфортная среда во время уроков. Важно уделять время и физической активности детей, самостоятельным занятиям по понравившимся направлениям деятельности [3].

Также по заявке Департамента образования нами ежегодно проводится опрос учащихся по анкете «Домашнее насилие», которое особенно актуально в контексте дистанционного обучения.

В нашем опросе приняли участие 94 учащихся. Респонденты отмечают, что 40,43 % проживают с отцом и матерью, только с матерью - 24,4 %, только с отцом – 1,19 %, с отцом и мачехой – 1,06 %, с матерью и отчимом – 14,8 %, без родителей (с бабушка, дедушка, др. родственники) – 1,6 %. На вопрос «Как складываются отношения в вашей семье?» 64,89 % ответили: «У нас дружная, сплоченная семья, нам хорошо вместе», 29,78 % ответили: «У нас есть разногласия, но мы нужны друг другу», 2,13 % ответили: «У нас каждый живет сам по себе», также 2,13 % «отношения в нашей семье напряженные, враждебные», 1,06 % отмечают, что «в нашей семье часто бывают ссоры и даже скандалы». Мнение родителей является авторитетным для 68 % респондентов, 70 % заявили, что родители относятся к ним с уважением, 8,5 % боятся наказания со стороны родителей, 65 % родителей воспитывают у детей чувство собственного достоинства, самоуважения, 75,5 % говорят, что родители поддерживают их в их начинаниях и способствуют развитию их творческих способностей. Вместе с тем, 1,8 % детей заявляют, что есть ситуации, когда хочется уйти из дома.

65,9 респондентов отмечают, что родители хвалят их за успехи, подбадривают их при неудачах; 25,5 % родителей поощряют хорошее поведение и наказывают за плохое; «Родители хвалят или ругают в зависимости от своего настроения, а не от моего поведения» – считают 4,26 % детей; «они не замечают моих добрых дел, но всегда

видят ошибки, за которые ругают и наказывают», – говорят 1,06 %. На вопрос: «Бывает ли, что ваши родители (законные опекуны) наказывают вас физически?» 92 % респондентов ответили: «нет, никогда не наказывают», а 8 % респондентов ответили «только в исключительных случаях». На вопрос: «Сталкивались ли вы с насилием над собой?» – 55,3 % ответили отрицательно, 5,3 % указали на физическое насилие; 15 % – эмоциональные; 0 % – сексуальное; 5,3 – экономическое. На вопрос «Можно ли предотвратить насилие над собой?» 35,5 % ответили «да», 3,8 % – «нет», 1,06 % – «вероятно», 1,06 % – «не знаю». На вопрос: «К кому вы обратитесь за помощью, если подверглись насилию?» 52,1 % обратились бы к своим родителям, 23,4 % к друзьям, 2,13 % к учителю, 13,8 % к брату или сестре, 2,13 % к медицинскому работнику, к сожалению, 3,19 % ни к кому бы не обратились, 13,8 % затруднились ответить.

После проведения анкетирования с подростками были проведены беседы «Нет насилию!» В период дистанционного обучения не меньшую нагрузку испытывают и школьные учителя, психологом проводятся онлайн-беседы, направленные на профилактику эмоционального выгорания, разрабатываются памятки «Мотивация обучения для учительского состава», «Как помочь себе?» и др.

Учащиеся и родители были проинформированы о возможности получения круглосуточной психологической помощи в экстренных случаях, через WhatsApp направлялась информация с номерами телефонов доверия, электронной почтой и телефоном школьного психолога. В период самоизоляции учащиеся обращались к психологу в основном по поводу проблем с обучением, учителя - по поводу конфликтов, возникающих из-за оценок, классные руководители - по поводу недопонимания с учениками. Психологом школы поддерживается постоянная связь с классными руководителями, которые при необходимости перенаправляют учащихся к нему, или обращаются за консультацией. С детьми группы риска постоянно поддерживается связь через социальные сети, проводятся индивидуальные беседы и консультации. С учащимися начальной школы, обучающимися в дежурных классах вся работа психолога проводится в штатном режиме с соблюдением санитарных норм.

ЛИТЕРАТУРА

1 Рекомендации для специалистов психологической службы в системе образования, в связи с распространением коронавирусной инфекции Режим доступа: <https://covid-19.mentalcenter.kz/ru/>

2 Вельков А.И. Главные принципы самоорганизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: glavnye_principy_samoorganizacii.html.

3 Николаева Е.И. Психология семьи. – СПб.: Питер, 2019. – 268 с.

КАК СТРЕСС ДЕЙСТВУЕТ НА МУЖЧИН И ЖЕНЩИН

ТУЛЕКОВА Г. М.

доктор PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

МУХТИЗАРОВА М. Б.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В настоящее время в связи с изменением социально-экономической и политической обстановки в Казахстане и в мире стрессоустойчивость приобретает особую важность.

Во-первых, последствия затянувшегося кризиса привели к ухудшению качества жизни людей, сокращению рабочих мест, высокой конкуренции на мировом рынке труда и т.д. Для общества это было кардинальным изменением и исходя из всего случившегося, было выявлено что люди не могут справиться со стрессом и их ситуацией. Во-вторых, плохая экологическая обстановка, поэтому люди становятся всё более подвержены к заболеваниям, в том числе и психогенным. В-третьих, средства массовой информации постоянно выкладывают информацию относительно внешних угроз и конфликтов на межгосударственных и региональных уровнях [4].

Увеличивается давление на психику людей, повышается тревожность и это приводит к тому, что фоном их жизни становится боязнь, неуверенность в завтрашнем дне и агрессия, снижаются адаптационные возможности психики. Кроме того, в больших городах замечается немалое количество трудовой миграции, что также приводит к социальным конфликтам: расхождения и диссонанс в культуре и обычаях, соперничество местного населения с мигрантами за рабочие места приводят к росту общественной напряженности. Таким образом, проблема профилактики стресса и повышения стрессоустойчивости в современном окружении имеет необычную важность, определенную общественным заказом. Одна из причин особого внимания к проблеме стрессоустойчивости возникает из за увеличения норм к профессиональной деятельности, в связи с ростом конкуренции на высокотехнологичном рынке труда с активным развитием информационных технологий, с наступлением эры научно-технических инноваций.

В современном обществе увеличивается давление на человека разнообразных стрессогенных факторов –таких, как увеличение темпа современной жизни и объема получаемой информации, виртуализация социума, перемены в социальной жизни, ухудшение экологической обстановки, природные и техногенные катастрофы. Для нашего времени характерно постоянное увеличение нагрузки на психику и нервную систему людей. Экономическая проблема, снизился уровень жизни на основе повышения цен, временной политической обстановки, остановки работы массовых предприятий, которая влечёт за собой высокое увольнение работников, приводит к росту социальной напряженности. Человек в наше время живет в состоянии постоянного стресса [2].

В эмоциональной области различие между женщинами и мужчинами большинство психологов соединяют прямо с особенностями воспитания тех и других. Женщины эмоционально зависимы от мужчин, значимость в любви, допустима эмоциональность, при запрете на раскрытое формулирование чувств и проявления агрессии. В мужском окружении предписывается быть решительным, независимым и невозмутимым.

Не секрет, некоторые люди способны выражать удивительную стойкость в своих жизненных испытаниях, тем временем для других сходные события могут стать причиной не только серьезных моральных переживаний, но и физических расстройств.

Согласно заключению Всемирной организации здравоохранения, стресс будет одной из основных причин смертности людей в ближайшие двадцать лет. Бесчисленные исследования подтвердили, что плохие новости больше влияют на женский пол, чем на мужской. В прочих изучениях подмечено, что мужской пол более чувствительный к стрессу, чем женский, потому как эстрогены помогают представительницам женского пола лучше справляться с нервным напряжением.

Мужской гормон тестостерон обладает гораздо меньшую устойчивость к эмоциональным нагрузкам. Большую часть женщинам для преодоления стресса порой нужно лишь выговориться, а мужчины переживают на более глубоком уровне. Таким образом, женщины больше подвержены стрессу, но мужчины переживают его тяжелее.

Большую часть мужчин полагают, что основанием развития стресса для них является -тяжелая трудовая деятельность. Причиной стресса для женщин, являются межличностные конфликты, неприятности в семье. Так как причины появления стресса у

мужчин и женщин разные, то разные и способы борьбы с ними. Большую часть мужчин предрасположены срываться на своих близких, друзьях. Также что, находясь в состоянии стресса, они предрасположены к развитию вредных привычек (начинают больше курить, злоупотреблять алкоголем), практически не занимаются спортом. А женщины стараются решить возникающие конфликты спокойно, переключиться на положительные эмоции, занимаются домашними делами, спортом.

Стрессоустойчивость – это когда человек адекватно выдерживает напряженную или не обычную ситуацию, не погружаясь в состояние стресса.

У кого лучше стрессоустойчивость – у женщин или у мужчин? На внешний фактор мы думаем, что мужчины вообще сильнее и стрессы роходят легче, но это выходит иначе. В целом женщины лучше адаптируются к неблагоприятным воздействиям, и в этом смысле -женщины более стрессоустойчивы, чем мужчины. Тем не менее, при резких и внезапных неприятностях, по данным литературы, слабее все таки женщины [3].

Укрепление и охрана здоровья людей требует не только развития соответствующих стратегий и мобилизации ресурсов в различной жизнедеятельности, но и создание устойчивой и эффективной основы для обеспечения интеграции деятельности государства. Основными функциями СОЗ будут: повышение информированности людей и его вовлечение в мероприятия по профилактике и снижению вредного воздействия различных факторов окружающей среды, нездорового питания и поведенческих рисков; за нарушениями психического здоровья и травматизмом; снабжение, координация и расширение, взаимодействия, направленного на охрану и укрепление здоровья населения страны; обеспечение соблюдения законодательства и других правовых норм в области охраны здоровья и эпидемиологической безопасности; внедрение международных систем долгосрочного моделирования и прогнозирования развития заболеваний на популяционном (национальном) и региональном уровнях. [1].

Правила по которым нужно следовать при антистрессовой жизни

- Говорите смело о своих проблемах, обзаведитесь человеком, которому можно и желательно всегда выговариваться. Так же можете и вы выслушать его.

- Учитесь устраивать перерыв. Старайтесь снимать своё напряжение при помощи любимого занятия, нужно отвлекаться от проблем.

- Подавляйте свою злость. Не нужно принимать решение в таком активном состоянии.

- Старайтесь уступать и договариваться, даже если вы невиновны. Безусловно, если от этого не зависит ваша безопасность.

- Разделяйте каждую проблему на множество задач. Из всех заданий начинайте работу с самых важных задач.

- Не старайтесь оказаться безупречным и наилучшим во всем и везде. Каждый из нас особенный и хорош в своём деле. Занимайтесь в своей сфере.

- Позвольте другим быть собой. Не пытайтесь изменить людей, для себя, не выставляйте завышенные требования, позвольте им быть собой. Пытайтесь меньше критиковать. Ищите в них не недостатки, а достоинства.

- Будьте справедливы к соперникам. Не надо стараться обгонять всех людей.

- Не нужно погружаться в себя. Если вы будите жалеть себя и избегать общество, то ваша ситуация лучше не станет. Если вы будите активны то обязательно найдёте выход из сложившейся ситуации.

Чтоб справиться с отрицательными эмоциями и мыслями поможет такая техника как переключения внимания во время напряжения и множество мыслей, эмоций найдите в помещении какой-либо предмет, например, стрелку часов. Следите за стрелкой и ни о чем не думайте. Мысли будут иногда приходить – снова концентрируйте внимание на стрелке. Проводите это упражнение каждый день, даже когда находитесь в спокойном состоянии. Цель занятия – обрести контроль над своими мыслями. Начинайте с 3-5 минут. Повторяйте упражнение два раза в день, желательно после пробуждения и перед сном.

Преодолеть стресс можно только активностью. Нельзя просто ждать, нужно помогать себе. Чтоб повысить стрессоустойчивость помогают такие качества, как эмоциональная устойчивость, выносливость, усидчивость, открытость, доброжелательность, решительность, низкий уровень тревожности.

Иногда у нас бывает так что мы ищем интуитивно и подсознательно пути расслабления, отдыха, релаксации. Лень иногда является признаком переутомления. Главное уметь расслабляться и успокаиваться, чтобы восстанавливать свои силы и настраивать себя на активную работу.

Таким образом, в целях повышения стрессоустойчивости нужно работать над собой как душевно так и физически, так же уделять для себя время, проводить время в кругу близких, родных для вас людей. Обратит внимание на себя и провести работу по (питанию, уходу, спорту, выходу эмоций, каждодневные радости, хобби как любимое дело, в котором вас обязательно ждет успех, любовь к себе, и регулярное развитие себя самой).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2020 годы.
- 2 Куликов Леонид Васильевич. Психология настроения личности : Дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.11 : СПб., 1997 429 с. РГБ ОД, 71:99- 19/10- 8.
- 3 Михеева, А.В. Методика диагностики стрессоустойчивости/ А.В. Михеева // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2011. №2. С. 74–776.
- 4 Михеева, А.В. Виды стресса: проблема классификации/ А.В. Михеева // Актуальные проблемы современной психологии: материалы Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. М.: РУДН, 2014. С. 87–95.

РОЛЬ ПРЕДМЕТА «САМОПОЗНАНИЕ» В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКА

МЫНАЛИМОВ А. Ж.

учитель самопознания, Жана-аульская СОШ,
с. Жана-аул, Щербактинский р-н, Павлодарская обл.

*«В каждом человеке – СОЛНЦЕ,
Только пусть светит.»*

Сократ

Во все времена люди высоко ценили духовно-нравственное воспитание. Глубокие социально-экономические изменения, происходящие в современном обществе, заставляют задуматься о будущем Казахстана, о его молодежи. В современное время моральные ориентиры смяты, молодое поколение можно обвинить в бездуховности, безверии, агрессивности. Поэтому актуальность

проблемы воспитания школьников как личности связана как минимум с четырьмя положениями:

- во-первых, наше общество необходимо широко образованные, высоконравственные люди, обладающие не только знаниями, но и прекрасными личностными качествами.

- во-вторых, в современном мире маленький человек живет и развивается, окруженный множеством различных источников сильного влияния на него, как положительного, так и отрицательного, которые (источники) ежедневно падают на незрелый интеллект и чувства ребенка, на еще формирующуюся сферу нравственности.

- в-третьих, самообразование не гарантирует высокого уровня духовно-нравственного воспитания, так как воспитание – это качество личности, определяющее повседневное поведение человека, его отношение к другим людям на основе уважения и доброжелательности к каждому человеку.

- в-четвертых, вооруженность нравственными знаниями важна еще и потому, что она не только информирует младшего школьника о нормах поведения, принятых в современном обществе, но и дает представление о последствиях нарушения норм или последствиях этого поступка для окружающих [1, с. 6].

Современное казахстанское образование ставит во главу угла деятельности учителя формирование компетентной, общительной, уверенной в себе личности. И начинать этот процесс нужно с самого раннего возраста. Когда ребенок приходит в первый класс, у него уже почти сформирована самооценка. Воспитатель либо подтвердит это, либо поможет вам изменить это, не нарушая личное пространство вашего ребенка.

Учителю самопознания, как никакому другому учителю, позволено настолько приблизиться к душе своего ученика, что он, действуя тонко, разумно, осторожно, может помочь ему понять самого себя. Насколько учитель искренен и открыт для восприятия ребенка, настолько в будущем растущий человек научится принимать себя, уважать и любить. Только дух поддержки, доверия, принятия ребенка без осуждения поможет ему начать формировать свою позитивную Я-концепцию. Позиция педагога предполагает умение найти индивидуальный подход к ребенку. Урок самопознания имеет доверительные отношения между учителем и детьми. Дети более открыты, доверчивы. Они легко рассказывают не только о своих успехах, но и о своих трудностях. Учитель ориентируется на эмоциональную жизнь ученика, и ему необходимо проявить максимум сочувствия, понимания и такта [1, с. 15].

Перед общеобразовательной школой стоит задача подготовки ответственного гражданина, способного самостоятельно оценивать происходящее и строить свою деятельность в соответствии с интересами окружающих его людей. Решение этой задачи связано с формированием устойчивых духовно-нравственных свойств личности студента.

В этой связи нельзя не оценить роль и значение Программы нравственно-духовного воспитания «Самопознание», инициированной в 2001 году Первой леди Республики Казахстан Сарой Алпысовной Назарбаевой.

«Программа» Самопознание «помогает найти путь к себе, раскрыть свои лучшие качества, свое высокое Я и всегда оставаться личностью» – эти слова принадлежат автору идеи «Самопознания».

Прежде всего, необходимо определить смысл самого понятия самопознания [2, с. 23].

Самопознание начинается в очень раннем детстве, но тогда оно имеет совершенно особую форму и содержание. Во-первых, ребенок учится отделять себя от физического мира – он еще не знает, что принадлежит его телу, а что нет. Позже он начинает осознавать себя в другом смысле-как член социальной микрогруппы. Но и здесь на первых порах наблюдается сходное явление: он все еще не отделяет себя от других, что выражается в некотором детском эгоцентризме: в сознании ребенка он сам является как бы центром социального микрокосма, а другие существуют для того, чтобы «служить» ему. Наконец, в подростковом возрасте начинается реализация «духовного я» – умственных способностей, характера, нравственных качеств. Этот процесс сильно стимулируется активным усвоением того пласта культурного опыта, который выражает обобщенную работу поколений в решении духовно-нравственных проблем. В жизни подростка этот процесс начинается с вопросов: «кто я?», «что со мной не так?», «кем я должен быть?». Именно в этом возрасте начинает формироваться «идеальное Я» – сознательный личный идеал. Сравнение с ней часто вызывает недовольство собой и желание изменить себя. Это начало самосовершенствования. Самосовершенствование-это очень сложный процесс, имеющий много граней. Иногда эти грани настолько тонки, что невозможно обойтись без помощи развивающейся личности. Такую помощь в полной мере оказывают учителя общеобразовательных школ, которые преподают предмет «Самопознание», то есть мы с вами [2, с. 36].

Предмет «Самопознание»-это удивительный предмет, где каждый ребенок учится слушать свое сердце и делать только то хорошее,

доброе, что оно подсказывает. Только через этот путь каждый из них может найти свое место в жизни. Только пройдя этот путь красоты жизненных ценностей, каждый ребенок сможет выполнить миссию Человека на Земле. Ведь чем духовнее и нравственнее человек, тем он Человечнее. И каждый из них будет отзывчивее, теплее, добрее, чувственнее в общении с окружающим миром.

На занятиях по самопознанию учащиеся учатся ближе узнавать свое «Я», учатся оценивать себя, видеть себя со стороны: свою внешность, особенности и поведение, индивидуальные черты характера, анализировать собственные успехи и достижения.

Любовь, доброта, дружба – эти простые слова на уроке самопознания приобретают новый смысл, становятся волшебными.

Идеи самопознания постепенно интегрируются с другими общеобразовательными дисциплинами, на таких уроках знания из разных областей науки гармонично переплетаются, дополняя друг друга, а дети наблюдают, сравнивают, делают собственные выводы, познают мир. И мы знаем, что лучше всего исследовать мир с любовью, добротой и красотой [2, с. 31].

Часто после уроков самопознания, глядя в наши открытые глаза, невольно думаешь, что жизнь продолжается, и мы, учителя самопознания, мысленно благодарим природу за то, что она не позволила нам ожесточить нашу душу, что она наделила многих людей такими прекрасными качествами, как доброта, бескорыстие, сострадание. Возможно, именно поэтому на земле есть жизнь. Мы живем до тех пор, пока чувствуем, любим и верим, пока наше сердце способно болеть за ближнего, а наши души не успокаиваются равнодушием. Именно такому отношению ко всему на земле, особенно к детям, учит нас предмет «Самопознание». В образовательном процессе велика роль программы «Самопознание». Она возвращает педагогике духовное измерение, обогащая ее, по мнению О. Сулейменов, с глубиной прошлого, широтой настоящего и высотой будущего. Сегодня стало очевидным, что программа нравственно-духовного воспитания «самопознание» вышла за рамки отдельного предмета, заполнив другие дисциплины, внеклассную деятельность, работу с родителями, то есть все то, что воспитывает личность ребенка светом и теплом духовных ценностей.

Сегодня перед каждым педагогом стоит задача воспитания гражданина Казахстана, который знает и ценит свое культурно-историческое наследие, любит родную землю, готов жить, трудиться, создавать в ней новые культурные ценности, чтобы дети

с раннего возраста овладевали искусством всегда быть здоровыми и счастливыми, учились и росли, находя мудрость жизни и счастье на службе человечеству. Осознайте, кто они, для чего живут и к чему должны стремиться. Каждый ребенок должен раскрыть себя! [4, с. 6]

Воспитывать-значит питать душу ребенка энергией своего сердца, неустанно развивая в его воспитаннике стремление к высоким вещам, несмотря на все тяготы жизни. Поэтому важно, чтобы рядом был Учитель – человек, который знает, как жить и для чего жить, который наделен особым профессиональным взглядом, который способен видеть в каждом человеке его лучшее, его будущее. Именно такие учителя преподают курс «Самопознание» в наших школах.

Отдавайте свое сердце детям, будьте внимательны и добры к ним, не оставайтесь равнодушными к проблемам детей, и тогда они смогут построить именно такое общество, в котором будут царить ЧЕСТЬ, ДОСТОИНСТВО и ВЫСОКИЕ ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ.

Нам хотелось закончить словами Великой женщины Сары Алпыскызы Назарбаевой:

«Бог дает нам возможность раскрыть себя, раскрыть нашу божественную природу, природу человека, быть настоящей личностью. Вот почему мы сейчас учим и обязаны учить наших детей. Мир, счастье, любовь ко всему миру – я желаю вам всего этого.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаева С. А. Этика жизни. - М.; Алматы, 2001.
- 2 Назарбаева С. А. «Самопознание». - М.; Алматы, 2009.
- 3 Абрамова Г. С. Возрастная психология. Учебник для вузов. - М.; Екатеринбург: Аспект Пресс; 2009.
- 4 Хухлаева О. В. Психология подростка. - М.: Академия, 2008.

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

НАЗАРЕНКО А. О.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПФЕЙФЕР Н. Э.

д.п.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В современном мире важную значимость приобретают коммуникативные связи и отношения между странами,

актуализируется проблема формирования коммуникативной компетентности и межличностной коммуникации. Это объясняет значение в современном образовании коммуникативного подхода. С разработкой и реализацией данного подхода связано решение проблемы формирования «человека коммуникации» – личности, которая, наряду с большим багажом знаний, обладает активным, гибким, адаптивным мышлением и поведением, умением грамотно взаимодействовать с окружающей реальностью, согласовывать, понимать, адекватно действовать в жизненных ситуациях.

Формирование коммуникативных компетентностей как ключевая задача современного образования находит отражение в «Концепции модернизации образования на период до 2015 г.», в Законе РК «Об образовании», «Доктрине национального единства Казахстана», одобренного 19 апреля 2010 года на заседании Совета Ассамблеи народов Казахстана. В этих документах обоснованы новые принципы казахстанского образования, сделан акцент на востребованность в формировании предприимчивого человека, обладающего коммуникативной компетентностью, способного гибко и адаптивно принимать ответственные решения, самостоятельно прогнозировать их возможные последствия в динамике современного мира.

Формирование коммуникативных способностей учащихся на начальной ступени обучения является важным критерием для осмысления интегративной характеристики личности, необходимым фактором усвоения конкретной суммы предметных знаний о мире, базовой основой формирования гибкого интеллекта, мобильного мышления, толерантного поведения и адаптивных форм социокультурной деятельности. Такое определение является ответом на вызовы современного динамичного мира, требующего человека столь же динамичного, способного к быстрому освоению инноваций, к переменам в формах деятельности, к овладению практиками самотрансформации.

Коммуникативная способность младших школьников характеризуется единством предметных и над (не) предметных знаний, умений, навыков, включающих:

- умение говорить;
- понимать;
- согласовывать действия и мысли для создания коммуникативной среды.

Совокупность предметных и над (не) предметных знаний позволит младшему школьнику комфортно включиться в современный быстро меняющийся мир культуры.

Анализ основных форм учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе показывает, что его содержание не включает формирование коммуникативных способностей в качестве существенной и самостоятельной задачи. Опросы, анкетирование, анализ протоколов воспитательных дел, включенное наблюдение показывает, что педагоги ориентируются в основном на организацию передачи знаний и тем самым ограничивают коммуникацию задачами усвоения предметных знаний, умений, навыков. Это обуславливает дефицит взаимодействия, коммуникации и актуализирует необходимость коммуникативного подхода в формировании коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности.

Философский аспект понимания коммуникативной способности человека в русле коммуникативного подхода определяется как обобщение и систематизация многомерного восприятия окружающей реальности с пониманием смысловой и оценочной информации.

В социолингвистическом контексте коммуникативные способности в русле коммуникативного подхода рассматриваются как умение человека производить нравственный отбор социальных ориентиров и организовывать собственную деятельность в соответствии с этими ориентирами. Также это владение когнитивными, эмоциональными и моторными способами поведения и знаниями, позволяющими создавать и понимать высказывания.

В психолого-педагогических исследованиях сущность и специфика формирования коммуникативных способностей в русле коммуникативного подхода раскрывается в связи с выделением:

- мотивационного аспекта – потребностями, мотивами, интересами;
- операционного аспекта – механизмами и средствами деятельности;
- поведенческими проявлениями в труде, деятельности, работе.

Таким образом, процесс формирования коммуникативных способностей в русле коммуникативного подхода можно определить как совокупность умений и навыков, необходимых для эффективного общения, как ситуативную адаптивность и свободное владение вербальными, невербальными средствами, как готовность личности к общению, развитию соответствующих ценностей, установок и умений.

Специфической особенностью формирования коммуникативных способностей является способность человека к успешной речевой

деятельности, общению. Структура и содержание коммуникативных способностей в трудах многих ученых раскрывается в связи с выяснением специфики субъектов образовательного процесса, деятельности педагога в учебном процессе и определяется как способность к эффективному общению, сформированность коммуникативных умений, знания о способах целенаправленного и релевантного использования речевых средств для решения задач общения.

Адекватное осмысление формирования коммуникативных способностей в целом и их формирование у младших школьников, возможно посредством технологии в русле определения границ коммуникативного подхода.

Идеальные представления о необходимости технологии формирования коммуникативных способностей указывается в педагогических концепциях личностно-ориентированного образования, развивающего обучения, педагогике М. Монтессори, гуманистической педагогике Ш. Амонашвили, инновационном опыте педагогов Е. Л. Ильина, С. Ю. Курганова, В. А. Сухомлинского [5 с. 192].

Реальные цели внедрения технологии формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности показывают, что в школьной практике данные технологии рассматриваются как важные задачи в ряду других. Однако, педагоги сталкиваются с трудностями в организации и внедрении технологии формирования коммуникативных способностей, связанными с поиском моделей формирования коммуникативных способностей.

Разработка и реализация технологии формирования коммуникативных способностей подтверждается анализом педагогических исследований цели, содержания, структуры, типологии, эффективности средств и роли педагога [4, с. 375]. Это позволило выяснить, что проблема технологии формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности является ведущим средством воспитания, но его осмысление в рамках коммуникативного подхода осуществляется на уровне интуиции. В педагогических исследованиях последних лет не акцентирован вопрос относительно принципов коммуникативного подхода. Они рассматриваются вне связи друг с другом, без опоры на идеи, теорию коммуникации и принципы технологии.

Обращение к теоретической разработке педагогических принципов реализации коммуникативного подхода, отражающих коммуникативные цели, содержание, механизмы и средства технологии по организации внеурочной деятельности, направленных

на формирование коммуникативных способностей младших школьников, выявило противоречия между:

- осознанием педагогами необходимости формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности и отсутствием концептуальной основы технологии формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности в русле коммуникативного подхода;

- необходимостью формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности и отсутствием обоснованных моделей коммуникации, позволяющих это осуществить.

Наличие выявленных противоречий свидетельствует о необходимости постановки и решения проблемы: какова технологическая основа формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности. Обозначенная проблема обусловила выбор темы: «Технология формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности»

По государственному общеобязательному стандарту образования во внеурочной деятельности определяются следующие направления:

Таблица 1 – Направления во внеурочной деятельности

№	Направления	Пример
1	Спортивно - оздоровительное	Экскурсии, подвижные игры, спортивные акции, тематические беседы о здоровом образе жизни «Что такое питание»
2	Обще-интеллектуальное	Экскурсии, викторины, проекты к урокам, доклады, сообщения, знакомство с библиотекой
3	Социальное	Творческие акции, экскурсии, конкурсы, выставки рисунков, поделок и творческих работ учащихся, тематические беседы по культуре поведения и речи, концерты
4	Общекультурное	Творческие акции, экскурсии, конкурсы, выставки рисунков, поделок и творческих работ учащихся, тематические беседы по культуре поведения и речи, концерты
5	Духовно-нравственное	Творческие акции, экскурсии, конкурсы, выставки рисунков, поделок и творческих работ учащихся, тематические беседы по культуре поведения и речи, концерты.

Для осуществления развития коммуникативных умений младших школьников в начальном образовании доступны следующие виды внеурочной деятельности:

Таблица 2 – Виды внеурочной деятельности младших школьников

№	Виды внеурочной деятельности
1	Игровая деятельность
2	Познавательная деятельность
3	Проблемно-ценностное общение
4	Досугово-развлекательная деятельность (досуговое общение)
5	Художественно-эстетическое творчество
6	Социальное творчество (социально преобразующая добровольческая деятельность)
7	Трудовая (производственная) деятельность
8	Спортивно-оздоровительная деятельность
9	туристско-краеведческая деятельность

Вышеуказанное установило значимость, также дало возможность более точно определить вопрос изучения, содержащуюся в розыске линий более результативного расклада к развитию коммуникативных возможностей меньших подростков в внешкольной работы. Недостаток исследования абстрактных раскладов к заключению вышеобозначенной трудности, значимость трудности также ее неудовлетворительная методичная изученность установила подбор проблемы изучения: «Технология развития коммуникативных возможностей меньших школьников во внешкольной деятельности». Проблеме развития коммуникативных умений младших школьников посвящен ряд исследований последних десятилетий, среди которых следует отметить работы А. Г. Антоновой, Е. А. Архиповой, О. А. Веселковой, Ю. В. Касаткиной, Р. В. Овчаровой, Д. Б. Эльконин [6, с. 360] и др. В качестве основных средств развития данных умений младших школьников авторы используют коммуникативные упражнения, беседы, коммуникативные игры, игровые задания, которые могут быть эффективно применены как в учебной, так и во внеурочной деятельности. Внеурочная деятельность призвана развивать такие умения как: кооперации (объединения), интеракции (взаимодействия), интериоризации (усвоения), что в свою очередь способствует развитию коммуникативных умений.

По словам Л. А. Карпенко, «коммуникативные навыки – это способ установления отношений между людьми, которыми владеет человек. К ним относится способность связываться с незнакомцем, понимать его личные качества и намерения, предвидеть результаты своего поведения и соответственно строить свое собственное» [2, с.247].

Л. А. Аухадеева, учитывая коммуникативную активность, предположила, что каждая сторона коммуникативной деятельности соответствует владению блока определенных навыков. Под коммуникативными навыками автор понимает не только обмен информацией, но и все навыки, необходимые в общении. Коммуникативные навыки включают три взаимосвязанные группы [1, с.223]:

Таблица 3 – группы коммуникативных навыков

№	Группы	Понимание умений
1	Социально-психологические	Умения строить взаимоотношения в деятельности и общении. Основное назначение этой группы – выработка стратегии и построение плана действия, ориентированного на психолого-педагогическое воздействие на коллектив и его членов с целью достижения стоящих перед ним задач
2	Коммуникативно-организаторские (оперативные)	Осуществляют последовательность выполнения этапов управленческого цикла: планирование, инструктирование и контроль
3	Интегрированные коммуникативные умения	Позволяют ориентироваться в ситуации общения, управлять своим поведением, слушать и понимать партнера

Во внеурочной деятельности младших школьников активно используются формы и методы развития коммуникативных навыков.

По словам Н. А. Лошкарева, «метод обучения (от греч. Methodos – способ, способ исследования, обучения, презентации) – совокупность методов и операций познания и практической трансформации реальности; способ достижения определенных результатов в знаниях и практике [3, с. 234].

В начальных классах большое количество методов обучения используются при обучении коммуникативной деятельности.

Перечислим некоторые из них:

Таблица 4 – Приемы коммуникативной деятельности

№	Приемы
1	Создание ситуации, требующей использования определенного слова, словосочетания
2	Использование создавшейся ситуации
3	Использование игр
4	Применение игровых приемов

Данные методы базируются на заинтересованности детей.

Способность общаться очень важна и в значительной степени определяет дальнейшее развитие младшего школьника, так как коммуникативная компетентность – это способность получать и передавать информацию. От уровня развития коммуникативных умений, в том числе умений кооперации (объединения), интериоризации (усвоения) и интеграции (взаимодействия), зависит развитие младшего школьника как личности и его дальнейшая социальная адаптация.

Во внеклассных мероприятиях учитель может специально создавать речевые ситуации для закрепления и улучшения речевого общения или использовать естественные речевые ситуации.

Комплекс внеклассных мероприятий - комплекс мероприятий, направленных на развитие коммуникативных навыков у младших школьников. Рассмотрим следующие несколько форм:

Дидактическая игра по праву является ведущей деятельностью. Дидактическая игра – многогранное, сложное педагогическое явление. Это игровой метод обучения детей, форма обучения, самостоятельная игровая деятельность, средство всестороннего воспитания личности, а также одно из средств развития познавательной деятельности и развития у детей коммуникативных навыков.

Режиссерские игры – это своего рода самостоятельные сюжетные игры. В отличие от ролевых игр, в которых ребенок примеряет роли для себя, в режиссерских персонажах используются исключительно игрушки.

Коммуникативная подготовка способствует развитию способности обмениваться информацией с другими людьми, создавая условия для наиболее эффективной передачи информации.

Экскурсия – это форма организации учебного процесса, направленная на усвоение учебного материала, но проводимая вне школы. Тур включен в систему уроков и является важной частью учебного процесса. Тур конкретизирует программный материал, расширяет кругозор и углубляет знания студентов.

Групповая форма работы – это совместная деятельность детей и учителя, в которой реализуются все виды взаимодействий: учитель – ученик, ученик – ученик, ученик – группа, ученик – учитель, где проводится исследовательская, поисковая и коллективно распределенная деятельности, заменяют репродуктивную деятельность.

В целях формирования коммуникативных навыков во внешкольной работе используются формы (тренинг, массовая, личная и совместная деятельность), а также методы (диалог, ролевая игра и морализаторское веселье, предполагаемая работа), которые обеспечивают введение у младших школьников в работе коммуникативной ориентации является наличие поддержки для постепенного формирования коммуникативных навыков, в основе которых увеличение их коммуникативных тем, знаний, потребностей также усугубляется коммуникативной работой с течением времени.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Аухадеева Л.А. Коммуникативная культура студентов педагогического вуза / Л. А. Аухадеева. – М.: ВИНТИ, 2006. – 223 с.
- 2 Карпенко Л.А. Краткий психологический словарь / Л.А. Карпенко. – М.: Академия – 2005. – 247с.
- 3 Лошкарева Н.А. «Программа развития общих учебных умений и навыков у младших школьников / Сост. Н.А. Лошкарева // Народное образование. – 1982. – № 10. С. 228 – 234
- 4 Педагогические технологии обучения: опыт, инновации, внедрение. Методическое пособие, часть 1. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2015. – 375 с.
- 5 Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
- 6 Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин – 2-е изд. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – 360 с.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНҒА ТӘУЕЛДІЛІГІ: ПАЙДА БОЛУ ФАКТОРЛАРЫ ЖӘНЕ АЛДЫН-АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САПАБЕКОВ Д. Қ.

PhD, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АХМЕТОВА Н. Д.

магистрант, 2 курс, Психология мамандығы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялардың дамуы адамның күнделікті өміріне әсер етуінің артуына байланысты тәуелділіктің жаңа түрлері пайда болды. Қазіргі қоғамның ең өткір мәселелерінің бірі-жас ұрпақ арасында компьютерлік тәуелділіктің әртүрлі формаларының, атап айтқанда компьютерлік ойындардың таралуы. Дәл осы жастар өздерінің осалдығына және жаңа ақпараттың, соның ішінде компьютерлік ойындар жайлы ақпараттардан дұрыс қорғана алмауына байланысты ересек өмірге еңбестен өзінің «менін» жоғалтуы мүмкін. Компьютерлік ойынға тәуелділік адамның тозуына, пайдалы әлеуметтік байланыстардың жоғалуына, әлеуметтік мәртебенің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Жастарымыз әлеуметтік тұрғыдан нашарлап, тиімді әлеуметтік қызметке лайықты қызмет жасай алмай қалады. Ойынға тәуелді адамның барлық ойлары мен тілектері тек негізгі қажеттілікті қанағаттандыру үшін – ойын процесін жүзеге асыруды ғана көздейді. Бұл фактілер жастардың компьютерлік тәуелділігінің психологиясын, оның көріну ерекшеліктерін, пайда болу факторлары мен даму динамикасын мұқият зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Компьютерлік ойынға тәуелділікті зерттеу барысында біз психологиялық тәуелділіктің бір түрін түсінеміз, ол компьютерлік ойындарға деген құмарлықта көрінеді, онда ойнаушы виртуалды кейіпкердің рөліне толық еніп, сол адамның өмірін сүріп кетеді. Ал, шынайы өмірде өзін ыңғайсыз сезініп, шынайылықтан құр қалады. Компьютерлік ойындардың алуан түрлілігі жас ұрпақтың қызығушылығын оятады, олар үшін бір мезетте көп ойыншы ойнай алатын немесе бір ойыншы және онлайн ойындар тартымды және қызықты болып көрінеді. Компьютерлік ойындардың тартымдылық факторлары көптеген көріністерге ие: «квест» сюжеттік желісінің өтуі; «бастықтар» мен «мобтарды» өлтіру; күрделі детективтік және экшн-сюжеттерді ашу; жарқын визуалды сурет, нақты графикалық құрылымдар; қазіргі заманғы озық аппараттық құралдарды қолдана

отырып, кинематографиялық эффект қолдану арқылы нақты немесе ойдан шығарылған әлемді виртуалды түрде салыстырмалы түрде сенімді түрлендіру арқылы ойынға құмар азаматтарды тартады.

Сондықтан компьютерлік ойынға тәуелділікті қалыптастырудың психологиялық механизмдерін зерттеудің маңызды элементі: компьютерлік ойындардың әртүрлі жанрларын, олардың ойыншыларға тартымдылық факторларын талдау болып табылады. Біз жүргізген зерттеулер жанр бойынша ең танымал компьютерлік ойындарды жіктеуге және сипаттауға мүмкіндік берді:

1. MMORPG («жаппай мультипликациялық рөлдік ойын») – рөлдік және жаппай онлайн - ойынның буданы болып табылатын ойын жанры. MMORPG-дің бір ерекшелігі-ортақ виртуалды әлемнің болуы, дамудың әртүрлі формалары және басқа ойыншылармен әлеуметтік өзара әрекеттесу мүмкіндігі. Бұл компьютерлік ойындардың бұл түрін жастар арасында өте танымал етеді. Ойыншының кейіпкерін дамыту, жаңа таныстар орнату, ерекше, өзіндік кейіпкер бейнесін жасай алуы, кейіпкерді дамытудың нұсқаларын таңдау, «билдтер», дағдылар мен сипаттамаларды құрастыру, маңызды ортада өзін-өзі бекіту мүмкіндігі арқылы өзінің шығармашылық әлеуетін іске асыру. Бұл жанр ойыншыларға басқа адамдармен-ойыншылармен өзара әрекеттесудің ерекше мүмкіндігін ұсынады. Мысалы, шынайы өмірде әлеуметтік мақұлданбаған мінез-құлықты басуға мәжбүр болған адам, ойында мұны істеуге және моральдық көзқарастарды ұстануға міндетті емес, нәтижесінде жастарымыздың ойыны белгілі бір бағытта құрылады және басқа ойыншылармен өзара әрекеттесудің әлеуметтік салдары болады. Көптеген ойыншылардың пікірінше, ойын қоғамның шекаралары мен көзқарастарынан босатады және әлеуметтік өзара әрекеттесу мен мінез-құлықтың әртүрлі нұсқаларын сынап көруге мүмкіндік береді. Мұндай ойындардың мысалдары: World of Warcraft; Allodes-Онлайн, ArcheAge, Aion, Newerwinter, Tera, Lineage, т.б.

2. Соғыс жанрына тоқталсам (Actionshooter) – бұл белгілі бір компьютерлік ойынның тақырыбына байланысты әр түрлі ойын кейіпкерлерін, кино кейіпкерлерін қолдана отырып, квесттік сюжеттік желі бойынша құрылған көп ойыншы кооперативі. Мұндай ойындар кездейсоқ немесе ұйымдасқан түрде құрылған топ мүшелері арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесумен сипатталады. Ойынның мәні - бір команданың екіншісінен жеңуі (орташа есеппен бір команданың саны 6-12 адам), әр түрлі ойын режимдерінде (жалауды түсіру, жауды жою, жүкті алып жүру, нүктені ұстап алу

және т.б.) және түрлері белгілі бір компьютерлік ойыннан (Overwatch, Counter-441 Strike: Global Offensive, Call of Duty, Battlefield).

3. Спорттық симуляторлар - бұл жанрға бір ойыншы немесе көп ойыншы ойындарды жатқызамыз, онда бірінші орынға жарысу мүмкіндігі алға шығады және шынайы түрде жарыс машиналарының, автомобильдердің, спортшылардың (футболшылар, хоккейшілер, баскетболшылар, UFC жауынгерлері, волейболшылар және т.б.) қозғалыс механикасын және графикалық ойын құрылымдарын, орналасқан жерін, нақты спортшылардың белгілі бір компьютерлік ойын шеңберіндегі сыртқы келбетін сапалы ұсынуды көздейді (Fifa, need for speed, Formula 1, UFC, Basketball, NHLHockey, NHLHockey, Nhlhockey, Nhlhockey, Nhlhockey, Nhlhockey, Nhlhockey, Nhlhockey, Nhlhockey, Forza Motorsport).

4. Бір ойыншы және көп ойыншы ойындары – бұл санатқа Action - Adventure, Quest, Slasher, Stealth, Survival/Horror элементтері бар бір ойыншы және көп ойыншы ойындары, RPG (экшн-приключения, квест, жою, жасырын әрекет (жасырын әрекет), тірі қалу, қорқыныш, рөлдік экшн, қадамдық экшн, бірінші және үшінші мергендер) жатқызамыз. Аталған ойын жанрының мәні – сюжеттік квест сызығынан (компания) өту. Жалпы алғанда, бір ойын бірнеше ойын жанрларын қамтуы мүмкін (GTA, Far Cry, Witcher, Hellblade: Сенуа «Сакрифис, Девил Май Кри, Крисис, Assassin» Sreed, StarWars: Battlefront, Mad Max, Mass Effect, Unreal Tournament). Ғаламдық, қадамдық, тактикалық, экономикалық, тарихи, MOBA стратегиялары мен нақты уақыттағы стратегиялары. Ойын жанрының бұл түрі ресурстарды жинауды, ғимараттар салуды, әскерлерді жалдауды, белгілі бір мемлекеттердің әскери, экономикалық, ішкі және сыртқы саясатын жүргізуді немесе ойынның басында таңдалған ойын ішіндегі нәсілдерді қамтиды. Ойын процесі стратегиялық картада жүзеге асырылады. Әдетте стратегиялар стратегиялық жанрлардың әртүрлі түрлерін біріктіреді (Totalwar: Shogun, Rome, Medieval, Medieval 2, Empire, Napoleon, Shogun 2, Rome 2, Attila; Star Craft, Warcraft, The Sims, Cities: Skylines, казактар).

6. Коллекциялық карта ойындары. Бастапқыда ойыншыға ойынның тақырыбына байланысты карталардың негізгі жиынтығы беріледі, карталар бір ойын кейіпкерлерін, оның физикалық дағдылары мен сиқырлық күшін көрсетеді немесе белгілі бір қолдау карталары немесе ресурстары бар карталар беріледі. Одан әрі ойын барысында жеңістер немесе ерекше ойын жетістіктері үшін

ойыншыға қарапайым, сирек кездесетін, ерекше, аңызға айналған карталар немесе жақсарту карталары (Hearthstone) беріледі.

7. Жекпе-жек жанры бұл – Fighting (күрес - күрес, жекпе-жек). Ойын аренада, шектеулі кеңістікте өтеді, онда бір немесе бірнеше қолданушы басқаратын кейіпкерлермен бір-бірін жеңгенге дейін бір-біріне қарсы күреседі, физикалық, сиқырлы техниканы қолдана отырып және әр түрлі қаруды қолдана отырып, компьютерлік ойынның сипаты мен тақырыбына байланысты жүргізіледі (Mortal Combat, Street Fighter, UFC, Tekken, Injustice).

8. Ойын-конструктор («күмсалғыш», «Крафтинг»). Ойындардың бұл жанры қолөнерді (ойын заттарын жасау және жақсарту) және ресурстарды өндіруді қамтиды. Бұл түрдегі ойындар қатаң сюжеттік желінің болмауымен және ойынның логикалық аяқталуымен, қол жетімді тізімнен әрекеттерді таңдау еркіндігімен және кейіпкердің даму жолымен сипатталады. Осы жанрдағы ең танымал ойындардың бірі-Minecraft.

9. Аркада. Жүгірушілер (басты кейіпкер-пайдаланушы басқаратын «жүгіруші», қозғалыс траекториясын және кейде жылдамдық режимінің әртүрлі вариацияларын белгілейді). Кликерлер (тінтуірді басу арқылы кез-келген ойын әрекетін орындауды білдіреді). Ойын ритмі (музыкалық сүйемелдеудің берілген ырғағына сәйкес белгілі бір ойын өрістерін (аймақтарды, аймақтарды) уақтылы басу керек). Бұл ойын шектеулі уақыт жағдайында түрлі деңгейлерден өтуді, бонустар мен ұпайларды жинауды, кедергілерді жеңуді, «пасхалкаларды» (компьютер ойынындағы құпиялар) табуды көздейтін іс-қимыл ойын болып табылады. Бұл ойындар геймплейді игерудің қарапайымдылығымен сипатталады.

10. Симуляторлар. Бұл жанрдағы ойындар шындықты модельдейді, ойыншыға нақты тәжірибені немесе нақты өмірлік жағдайды ойнатуға көмектеседі. Оларға, әдетте, мыналар жатады: ферма тренажерлері, көлік жүргізу, балық аулау, аң аулау және т. б. [1].

Мұндай ойындардың басты міндеті-белгілі бір кәсіптердің нақты тәжірибесі мен атмосферасын, іс-әрекеттерді, әлеуметтік өзара әрекеттесулерді, өмірлік жағдайларды және Виртуалды кеңістіктегі шешімдерді таңдауды жеткізу. Жастарға компьютерлік-ойын тәуелділігін қалыптастырудың әлеуметтік-психологиялық тетіктерін анықтау және муниципалды деңгейде оның алдын-алуды ұйымдастыруды жақсарту бойынша ұсыныстар жасау үшін, біз жастарда компьютерлік-ойын тәуелділігінің себептері мен ерекшеліктерін анықтау бойынша зерттеу жүргіздік. Зерттеуге

Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарының студенттері және «Фейсбук» әлеуметтік желісінің белсенді қолданушылары болып табылатын 18-24 жас аралығындағы жастар қатысты. Зерттеу барысында көптеген жастар үшін компьютерлік ойындар ойнау, кез-келген басқа бос уақытты өткізу сияқты (52 %) ойын-сауықтың маңызды түрі екендігі анықталды. Жастарымыздың ақ ғана бөлігі компьютерлік ойын-бұл күнделікті күйбең тіршіліктен алшақтататын ойын және «уақытты өлтірудің» бір әдісі (46 %) деп санайды екен. Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сүйенсек компьютерлік ойындар, қазіргі жастардың күнделікті өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатынына көзіміз жетті.

Бұл компьютерлік ойындардың адамның жеке басын қалыптастыруға әсерінің маңыздылығын көрсетеді, оның барысында адами құндылықтар, адамның дүниетанымы, қоғамдағы жастардың мінез-құлық нормалары оң немесе теріс бағытта өзгеруі мүмкін деген сөз. Респонденттердің көпшілігі компьютерлік ойындар ойнау себебі туралы сұраққа, бос уақыттың көп болуы туралы жауап берді (47 %) және респонденттердің аз бөлігі компьютерлік ойындар ойнап, ойын әлеміне шақырған достарының болуы туралы жауап қатты (42 %) [2].

Бұл мәліметтер бос уақыт пен компьютерлік ойындар ойнайтын достардың көп болуы, жастардың компьютерлік-ойын тәуелділігінің пайда болуына әсер ететінін көрсетті. Өзін бір іспен айналысуға күші жетпеген жастарымыз қазіргі уақытта нақты әлем қанағаттандыра алмайтын нәрсені, ойыннан іздеп, өз қажеттіліктерін ойын арқылы қанағаттандырады. Жүргізілген зерттеу жастардың компьютерлік-ойын тәуелділігінің пайда болуына ықпал ететін себептерді анықтауға мүмкіндік берді: бос уақыттың балама түрлерінің болмауы; бос уақыттың көп болуы; компьютерлік ойындар ойнайтын, ойын қауымдастықтарын құратын және компьютерлік ойынға шақыратын достардың болуы; жаңа және белгісіз нәрсені білуге деген ұмтылыс; ондағы өзін-өзі сәтті жүзеге асыру мақсатында шындықтан қашып, басқа ортаға кету. Сондай-ақ, осы зерттеу аясында біз муниципалды деңгейде жастардың тәуелді мінез-құлқының 442 алдын-алуды ұйымдастырудың ерекшеліктерін талдадық (мысалы, Павлодар қаласы), бұл келесі тенденцияларды анықтауға мүмкіндік берді:

1. Павлодар қаласында жастар арасында тәуелділіктің алдын-алу бойынша белсенді және әр түрлі жұмыстар жүргізілуде. Алайда, қазіргі уақытта қолданыстағы профилактикалық бағдарламалардың көпшілігінде химиялық тәуелділіктердің алдын

алуға баса назар аударылады. Тәуелді мінез-құлықтың барлық түрлерінің алдын алуға бағытталған кешенді бағдарламалар бар, бірақ олар негізінен жасөспірімдер аудиториясына және жалпы білім беру мекемелеріне бағытталған.

2. Павлодар қаласының халықты әлеуметтік қорғау мекемелерінде профилактикалық іс-шаралар фрагменттік және эпизодтық сипатта болады. Көбінесе бұл мекемелердегі алдын-алу жұмыстарының жеткіліксіздігі алдын-алу технологияларының жетіспеушілігімен, ресурстардың жетіспеушілігімен байланысты. Тәуелділіктің алдын-алумен айналысатын мекемелердің жоғары пайызы негізінен отбасы мен балаларға әлеуметтік қызмет көрсету мекемелері есебінен қол жеткізіледі.

3. Муниципалды деңгейде қалыптасқан тәуелділік мінез-құлқының алдын-алу жүйесі 18-24 жас аралығындағы жастарда компьютерлік-ойын тәуелділігінің дамуына жол бермеу үшін алдын-алу шараларын, негізінен салауатты өмір салтын насихаттау және жастардың сәтті дамуына жағдай жасау арқылы кеңейтуге және қазіргі әлеуметтік орта жағдайында олардың өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Зерттеу негізінде жастардың компьютерлік ойынға тәуелділіктің дамуын болдырмаудың негізгі шаралары анықталды: ойын сеансын өз бетінше шектеу және бақылау қажеттілігі туралы ақпараттандыру; бос уақытын жоспарлау дағдыларын қалыптастыру, оны бос уақыттың басқа түрлерімен толтыру; уақытты өткізудің баламасын ұсыну, бос уақытты өткізудің басқа түрлерінің пайдасына дәлелдеу; білім беру мекемелерінде, интернет желісінде, БАҚ-та жастар арасында профилактикалық іс-шаралар өткізу [3].

Қорытынды. Ойын индустриясында компьютерлік ойындардың кең спектрінің болуы әр жас адамның өз мүдделеріне, өмірлік ұстанымына, жеке қабілеттері мен жеке қабілеттеріне сәйкес келетін ойынды таңдай алатындығына ықпал етеді. Бірақ компьютерлік ойындардың сан алуан әлемі компьютерлік-ойын тәуелділігінің пайда болуының қайнар көзі емес. Компьютерлік ойындар – бұл бос уақытты өткізудің ойын-сауық құралы. Біздің ойымызша, жастарда компьютерлік ойынға тәуелділіктің қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін негізгі факторлар: жас ұрпақты әлеуметтендірудің агенті ретінде интернет кеңістігінің күшеюі; микросоциалдық ортаның әсері; бос уақытты жоспарлау, оны бос уақытты балама түрлерімен толтыру дағдыларының болмауы; әлеуметтік бейімделу проблемалары, нақты өмірдегі қиындықтардан басқа ыңғайлы ортаға кетуге деген ұмтылысқа әкелуі. Сонымен қатар, жастар

арасында тәуелділіктің заманауи түрлерін тарату проблемасының маңыздылығына қарамастан, тәуелді мінез-құлықтың алдын-алудың қолданыстағы тәсілдері тиімді емес. Көп жағдайда тәуелділіктің химиялық түрлерінің алдын алуға баса назар аударылады, ал алдын-алу бағдарламалары негізінен жасөспірімдер мен жалпы білім беру мекемелеріне бағытталған. Бұл мәселені шешу, қазіргі заманғы әлеуметтік орта жағдайында, жастарымыздың өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасау арқылы және жастардың компьютерлік-ойын тәуелділігінің дамуына жол бермеу үшін, алдын-алу шараларын қолдану аясын кеңейтіп және қолданыстағы алдын-алу жүйесінің әлеуетін дұрыс пайдалана алсақ қана мүмкін болады деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Аветисова А. А. Компьютерлік ойындардағы ойыншылардың психологиялық ерекшеліктері // Психология. ЭЖМ журналы. 2011. №4. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-igrokov-v-kompyuternyeigry>

2 Богачева Наталья Вадимовна. Компьютерлік ойындар және ойыншылардың танымдық саласының психологиялық ерекшелігі (аяқталуы) // Мәскеу университетінің хабаршысы. 14 Сериясы: Психология. 2015. №1. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompyuternye-igry-i-psihologicheskaya-spetsifika-kognitivnoy-sfery-geymerovokonchanie>

3 Худяков А.В., Урсу А. В., Старченкова А. М. Компьютерлік ойынға тәуелділік, клиника, динамика және эпидемиология // Ресейдегі Медициналық психология: электрон. ғылыми. журн. – 2015. – N 4(33). – URL: <http://mprj.ru>

ҚЫЗДАРДЫ ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮРДЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗЫ

РАХИМБАЕВА А. К.

магистрант, I курс, «Психология және педагогика» мамандығы,
Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.,
мұғалім, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.

Қазақ халқы бала тәрбиесіне өте көп көңіл бөлген. Баланың ана құрсағында пайда болуына, оның өмірге келуіне, оның алғашқы қадамына, алғаш атқа отыруына, алғаш жолға шығуына арналған жеке-жеке әдет-ғұрпымыз, жол-жоралығымыз бар. Сондықтан ертеңгі ана, бүгінгі қыздарымызды тәрбиелеу ананың және барша қауымның міндеті.

Халқымыз «Қызға қырық үйден тыю, қала берсе қара күннен тыю» деген мақалға қаншама философиялық ой сыйғызған. Яғни қыз бала тәрбиесіне тек қана анасы ғана жауапты емес, бүкіл ауыл, ру жауапты болып отыр. Қыз баланы құрметтеу, олардың алдында дөрекі сөйлемей, ізетті болу-халқымыздың игі дәстүрлерінің бірі.

Ал, қазіргі заманда бала тәрбиесіне тек қана ана емес, радио мен теледидар, газет-журнал, кітаптар мен кинолар, барлар мен дискотекалар жан-жақты әсер етіп, оны тәрбиелеуде. Бұл тәрбиенің жағымды жақтары да, жағымсыз жақтары да толып жатыр. Ата-аналары күнұзақ жұмыста, бала тәрбиесіне бөлінетін уақыт күннен-күнге азайып барады. Сондықтан қыздарымыз өзімен-өзі қалып бара жатқан жайы бар.

Мектеп жасындағы қыз балалар тәрбиесін негізінен үш кезеңге бөлуге болады. Бастауыш сыныптар кезеңіндегі тәрбиенің мақсаты тазалыққа, ұқыптылыққа, жинақылыққа үйрете отырып, баланың көп білуге құштарлығын арттыру, кітап оқу мәдениетін дамыту.

Бесінші-сегізінші сыныптар арасында алғашқы кезеңдегі тәрбие түрлері ары қарай дамытыла түседі. Бұл тұста, жас ерекшелігіне қарай, қыз бала анасынан ешнәрсе бүкпейді. Қит еткен нәрсенің бәрін айтып келеді. Сол шыншылдығы мен ашықтығын пайдаланып, қыз баланың келешегіне ең керекті нәзіктік, ілтипаттылық, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, тұрақтылық сияқты мінездерді қалыптастыру-басты борыш. Сонда бұл сипаттар келешекте жарасымды жар, аяулы ана, қоғамымыздың белсенді мүшесі болатын қыз баланың бойынан әрқашан нұр болып төгіледі [1].

Үшінші кезең тоғызыншы-он бірінші сыныптарды қамтиды. Бұл аралықтағы тәрбие алдыңғы кезеңдермен тығыз байланысты. Адамға деген мейірім бала кезден, ең жақын адамын сүюден басталады. Сондықтан әрбір қыз балаға ата-анасын, туыстарын, ұстазын сыйлап, қадірлей білуді үйретсе, болашақта одан елін, жерін, халқын сүйетін, өз шаңырағын ардақтайтын, балаларын жанындай жақсы көретін қамқор ана, қайратты жан, нәзік ару шығары сөзсіз.

Қыз баланы құрметтеу, олардың алдында дөрекі сөйлемей, ізетті болу, ер-тұрманы әшекейленген сұлу жорғаларды қыздарына, қарындастарына мінгізу, киімнің әсем-сәндісін, әшекейлі бұйымдардың жақсысын қыздарына арнау – ежелгі дәстүр.

Қыз баланың тәрбиесі ата-анаға да үлкен сын еді. Жүн түту, жіп иіру, шекпен тоқу, кесте тігу, құрақ құрау, оюлап киіз басу, кілем тоқу, арқан есу, көрпе көктеу тағы басқа өнерді қыздарына бөгде босағаға бармай тұрып-ақ үйреткен. Осылай еңбекке баулу арқылы

отбасы алдындағы жауапкершілік сезімін дамытып, психологиялық жағынан даярлай бастаған [2].

Қыздарымыздың асыл қасиеті, жан-дүниесі нәзік, адал махаббат иесі болғандығын, дәулетке, байлыққа, жиһазға қызықпағандығын жыр-дастандардан білеміз. Қазақ қыздары махаббат атты асыл сезімді айрықша қастерлеп, аялаған. Сүйген адамымен қол ұстасып бірге жүрсе, тіпті қатықсыз қара көже ішсе де бақыттымын деп, өмірге риза болған.

«Қыз» ең қасиетті сөз. Қасиетті болатыны бүкіл адамзат қыздан тарайды: қыз келін болады, келін анаға айналады, ал ана әже деген зор дәрежеге жетеді. Осы үшеуі арқылы ұрпақ өсіріп, ұлт қатарын көбейтеді.

Қазақтар әдетте елге келін болып түскен қыз өз елінің барлық жақсы қасиеттерін, рухани-моральдық құндылықтарын өзімен бірге ала келіп, табалдырығын аттаған босағасының игілігіне, қала берді бүкіл сол бір қалың елге сіңірген. Бұл жақсы үрдіс, ғибратты ғадет бүкіл ұлттың бірлігіне, рухани болмысына игі ықпалын тигізген. Сондықтан да халқымыз қыздарына төрден орын беріп, қонақ деп еркелеткен, парасаттылыққа баулып еркін өсірген [3].

Ерке қыз, иманды әйел, қасиетті ана солардан шыққан. Қазақтың батыл қыздары, ақын қыздары, ақылды қыздары ұлтты тәрбиеледі. Пәранжі-сәтiр кимеген, сөйте тұра еркіндік пен есерліктің ара жігін ажырата білген парасатты, тапқыр, төзімді, өнерлі, шашын төбесіне түйіп жауға шапқан батыр қыздар қазақта болған.

Қазақ қыздары ғасырлар бойы осындай отбасылық тәрбиемен өсті. Олардың отбасынан алған бар тәрбиесі жақсы келін болу ғана еді. Одан өзге ешқандай мамандықтары болған жоқ. Жан-жақты білім беретін, әртүрлі мамандықтарға үйрететін, өз бойындағы өнерін өрістететін мемлекеттік тәрбие алуға қазақ қыздарының қолы XX ғасырдың орта кезінде ғана жетті. 1944 жылы Алматыда қазақ қыздарына арналған Мемлекеттік педагогикалық институт ашылған. Бұл институт өз қыздарын жақсы келін болуға ғана емес, әр саладағы жақсы мамандар болуға тәрбиеледі.

Қазіргі біз өмір сүріп жатқан қоғамға тоқталсақ-тәуелсіз, еркін еліміз осы заманның даму үрдісі жылдамдығымен зымырап келеді. Алдағы мақсат-дамыған елу елдің қатарына ену. Ал қоғам да уақыттан қалмай, ортамызға келген жаңа дүниелерге еніп, қалыптасу үстінде. Уақыт талабы-жарнамалық технология. Сондықтан қоғам уақыт талабына сай өмір сүру үшін, заман, адамдардың жеке тұлғалық факторларды талап етеді. Ұлттық сана-сезімге сініп, арғы

тегімізден келе жатқан адами қасиеттерімізді жойып алмауды қажет еткендей. Қазақ халқы ежелден келе жатқан мәдени мұрасымен тәрбиелік мәні зор салт-дәстүрін жалғастырып келеді.

Мектеп қабырғасында жүрген бірсыпыра қыздарымыз жарассын-жараспасын денелерін жартылай жалаңаш қалдыратын киімдер киіп, қымбат әшекейлер, алтын тағып, бет-ауыздарын бояп, өздерінің инабаттылығы мен сыпайылығынан, жастық жарасымдылығынан айырылады. Табиғаттың өзі жан дүниесін сұлу, нәзік, мейірбан етіп жаратқанына мән бермейді. «Жастықтың өзі жастығымен әдемі» дегендей, жас қыздардың өздері-ақ қырдың қызыл гүліндей әсем ғой. Табиғат берген көрік пен сымбаттан артық не бар.

Қыздарымыз осындай ұлтжандылығымен, өздеріне тән нәзіктігімен, сүйкімділігімен және рухани тазалығымен ерекшеленуі тиіс. Ар-намысын жоғары ұстай білген қыз ғана жұрт алдында әрдайым абыройлы сыйлы. Ертеңгі күні не болатынын білмегендіктен, тек өздеріне сеніп, бүгінгі күнмен ғана өмір сүретін адамдар тобына айналып бара жатырмыз ба? – деп, қорқамыз. Себебі, біздің қоршаған ортамыз келген жаңа дүниелерге еніп, қалыптасу үстінде. Сондықтан шығар, біз, өзіміздің адами құндылықтарымызды жоғалтып, кейбірі ну орманның ішінде жүргендей адасып, теріс жолға түскендері қаншама?

Бізде, Екібастұз қаласындағы 25 қыздар гимназиясында оқып, білім алып жатқандар негізінен ауылдан келген қыздар. Ауылдағы ең қажетті, әрі қасиетті шаңырақ, бар қазақтың алтын бесігі – мектеп. Сондықтан да қазақ халқының алтын бесігі – ұлттық мектептерге маман дайындау – біздің институт ұжымы үшін өрелі, әрі қастерлі міндет. Ұлы даланың дана қыздарының бүгінгі жас ұрпағы елдіктің ұраншысы және инабатқа толы өмірдің қозғаушы күші болса екен дейміз. Өз халқын сүйе білген жас адамдардың бойында ұлттық намыс та, ұлттық рух та, жарасымдылық та молынан табыулады. Жас өскін талшыбық сияқты. Оны аялап-мәпелесең, бәйтерек болып өседі. Қыздар саналы да тәрбиелі болып өссе, терең білім алса, жоғарыда айтылған өрелі міндет биігінен көрінеріміз хақ.

Өзіміз аталмыш жастардың біреуі бола отырып, жастардан жиіркенуге шақырудан аулақпыз. Күнделікті жол үстінде тіл мен сипаты бұзылмаған, көркемділігі мен инабаттылығы бойына жарасқан қаракөз апай-сінділерімізді топтап жолықтыруға болады. Ұлттық салт-дәстүрімізді, рухани қазынамызды жоғалтпай заман ағымынан қалмау – уақыт талабы. Өсіп-өркендеп келе жатқан мемлекетіміздің тірегі жастар! Ал біздің жастарымыздың баянды болашағына сеніміміз мол!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Болмысова А. Қазақ қыздарын тәрбиелейік // Әдебиет айдыны. – 21 қыркүйек. – 2006. – Б.10-11.
- 2 Ардақты қыз-келіншектер. // Ана тілі. – 29шілде. – 2002. – Б.4.
- 3 Тұрысов Ә.Т. Этнопедагогиканы оқыту қажет. //Егемен Қазақстан. – 13 сәуір. – 2004. – Б.7-8.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ ВУЗАХ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

РЫБКЕ В. Ф.

Педагогический высший колледж имени Б. Ахметова г. Павлодар

Проблема дистанционного обучения особенно остро переживается всеми обучающимися, родителями и педагогами. На протяжении нескольких месяцев школьники и студенты были помещены в информационно-образовательную среду. В связи с этим важным становится рассмотрение вопроса о психологическом состоянии обучающихся, и особенно их эмоционально-волевой сферы, поскольку залог успешного обучения – это не только правильно организованная работа преподавателей, но и проявление самоорганизации, мотивации, саморегуляции эмоций и воли самих обучающихся [1, с. 81].

Последствия пандемии, необходимость поиска новых технологий и подходов к организации и проведению занятий в сложившихся условиях явились мощным катализатором онлайн-образования, перехода к дистанционным формам, что не только расширило его географию, но и потребовало современных и эффективных технологий, более широкого использования форм дистанционного образования [2, с. 15].

В настоящее время интенсивное развитие электронного образования и дистанционных образовательных технологий в высшем образовании обусловлено не только необходимостью удовлетворения требованиям Государственного образовательного стандарта Республики Казахстан, стратегических программных документов Республики Казахстан, но и готовностью преподавателей и обучающихся более эффективно использовать преимущества электронного, дистанционного образования [3, с. 11].

Проблема, по нашему мнению, заключается в противоречии между, с одной стороны, социальной потребностью в подготовке

онлайн-курсов и, с другой – недостаточной научно-методической и технической поддержкой преподавателей в процессе формирования необходимых компетенций для создания собственных курсов.

Данной современной проблеме сегодня посвящено много, как зарубежных, так и казахстанских публикаций и исследований. Попытки оценки эффективности обучения с использованием дистанционных технологий, обоснования и наполнения содержанием наиболее приемлемых, адекватных способов организации дистанционного обучения неоднократно предпринимались зарубежными исследователями (Шалагинова К. С., Декина Е. В., Бовина И. Б., Дворянчиков Н. В., Панюкова С. В., Сергеева В. С., Зарецкий В. К., Судакова Л. В., Адаскина А. А., Мелюхина Н. А. и др.).

В Казахстане данным вопросом занимались такие авторы, как: Сатова Р. К., Даулбаева Г., Сыдыков Е., Муканова А., Кенебаева А. С., Хибина Н. Н., Дабылтаева М. М. и др.).

В данной статье мы опишем как преимущества, так и недостатки современной дистанционной формы обучения, рассмотрим психолого-педагогический аспект и перспективы развития данной формы обучения с точки зрения ведущих специалистов в данной области.

Достоинства: огромный плюс дистанционного обучения – возможность обучаться в своем темпе. По мнению Даулбаевой Г., учащимся не нужно беспокоиться о том, что они отстанут от своих однокурсников. Всегда можно вернуться к изучению более сложных вопросов, несколько раз посмотреть видеолекции, перечитать переписку с преподавателем, успешно проходить аттестации. К положительным моментам можно отнести возможности обучения в разных вузах, у разных преподавателей. Все это требует от студента ответственности, большого желания учиться самостоятельно, умения выстроить индивидуальную программу, хорошее знание компьютера. «Сама я поддерживаю такой вид образования при возможности его хорошей организации» [4, с. 12].

В качестве основных достоинств в настоящее время рассматриваются следующие: дистанционное обучение выполняет полиаспектные функции (привлечение внимания, повышение интереса и мотивации к учебно-профессиональной деятельности, развитие образной и ассоциативной памяти и мышления, самостоятельного поиска информации и ее критического осмысления, формирование умений самостоятельной работы, культуры представления результатов и др.), что позволяет обучающимся самостоятельно планировать учебный процесс, распоряжаться

собственным временем, выбирать наиболее оптимальные режимы обучения, экономить время на передвижениях, облегчает доступ к информации, делает возможность получения знаний более доступным, решает проблемы работающих студентов [5, с. 114].

К плюсам дистанционного обучения слушатели относят доступный индивидуальный темп изучения контента в рамках установленных сроков; доступность обучения без особых финансовых затрат; актуальность учебного контента и то, что можно скачать для работы готовые материалы; предоставление возможности дополнительного профессионального обучения специалистам без отрыва от основной профессиональной деятельности. Также автор Муканова А. отмечает и то, что большой процент самостоятельной работы способствует появлению чувства большей ответственности за качество собственного образования [6, с. 27].

Недостатки: между тем, несмотря на наличие явных достоинств, дистанционное обучение не лишено недостатков, в качестве которых С. В. Панюкова, В. С. Сергеева выделяют, в первую очередь, зависимость от наличия технических средств, обязательное владение данными средствами, недостаточный уровень компьютерной грамотности слушателей и т.п. Также авторы отмечают, что в данном исследовании речь идет о возможности организационного и методического обеспечения дистанционного обучения студентов с инвалидностью. При работе с нормой количество трудностей не уменьшается, добавляется недостаточная разработанность систем администрирования учебного процесса, невозможность использования некоторых педагогических приемов для усвоения материала и др. Решения требуют и вопросы, касающиеся поиска способов и возможностей заполнения возникающего коммуникативного вакуума, восполнения дефицита общения со сверстниками, возможности поиска альтернативы непосредственному межличностному общению в условиях вынужденного перехода на дистант [7, с. 72].

Вахабова Г. И., проведя социально-психологический анализ влияния технологий на человека, на его социальный опыт, пришла к выводу, что проникновение социальных медиа в повседневную жизнь индивида приводит к трансформации и упрощению процесса коммуникации, преобразованию властных отношений и норм, сопряженных с этим процессом, что вызывает особое опасение, на наш взгляд, применительно к процессу обучения, выстраиванию отношений в диаде «преподаватель-студент», «учитель-ученик» [8, с. 112].

В крайне затруднительном положении, как отмечает Ю.В. Зарецкий, в условиях перехода работы в цифровом формате оказались и педагоги, что потребовало поиска новых технологий поддержки, а в ряде случаев – оказания психологической помощи. Ученый с помощью конкретных примеров иллюстрирует значение поддержки субъектной позиции ученика в учебной деятельности и ее решающей роли в условиях дистанционного обучения как для преодоления учебных трудностей, так и для общего развития ученика [9, с.121].

Кроме того, активная цифровизация современной жизненной среды и связанная с этим трансформация условий для социализации подрастающего поколения ставят перед педагогами новые задачи, нацеленные на повышение рискологической компетентности школьников в пользовании интернетом.

Амренова А. А., Сапарханова Н. А., проведя исследование, посвященное влиянию режима обучения на субъективные показатели работоспособности, наравне с обоснованием наиболее приемлемого для обучающихся способа организации учебного процесса делают еще один важный вывод о том, что у участников образовательного процесса должна быть возможность выбора, который в идеале подкрепляется и базируется на научных данных [10, с.24].

Кроме того, как отмечают в своих исследованиях Кенебаева А. С., Хибина Н. Н., Дабылтаева М. М., специфика реакции на распространение коронавируса и всего, что с ним связано, получившая название «инфодемии», обнажает остроту психологических проблем и необходимость их решения. Отмечен рост тревоги, имеющей в ситуации пандемии неоднородный характер: в ее структуре доминирует тревога по поводу заражения и негативных последствий [11, с. 12].

По мнению Ениколопова С. Н., Казьминой О. Ю., основной проблемой цифровизации обучения в образовательных учреждениях является низкая скоростная система и высокая оплата Интернета, из-за чего школы ограничивают доступ к wi-fi-системе. Также слушатели отмечают и некоторые негативные стороны дистанционного обучения: отсутствие очного общения сказывается на качестве обучения, особенно при формировании выпускных квалификационных работ; отсутствие на качественном уровне технической оснащенности и помехи; долгая работа за компьютером создает стрессовые ситуации [12, с.114].

Автор Блинов В. И., считает, что, развитие информационных технологий – это очень хорошо, но всё-таки работа педагогов и

обучающихся онлайн не заменит живое общение и взаимодействие. Ведь в период дистанционного обучения большая часть студентов испытывала раздражительность и чувство утомляемости. Результаты многих исследований преподавателей вузов, колледжей и педагогов школ подчеркивают, что дистанционное обучение существенным образом оказывает влияние на психологическую и эмоционально-волевою сферу личности [13, с. 63].

Дистанционное обучение, проходящее в режиме онлайн, приобрело государственную поддержку. Вузы, будучи вместе со школами и колледжами основными элементами образовательной системы государства, получили мощный стимул к поиску новых технологий организации обучения в формате онлайн. Как отмечают специалисты, казахстанская система высшего образования «стресс-тест» выдержала, а университеты в целом достойно прошли испытание сезоном «удаленки», дистанционные технологии прошли проверку на прочность, подтвердили право на широкое применение в высшей школе. В условиях пандемии преподаватели вузов перешли к использованию дистанционных технологий при проведении лекций, семинарских и практических занятий, а впоследствии - приема зачетов, экзаменов и итоговой аттестации.

Итак, следует отметить, что наравне с трудностями и достаточным количеством проблем отмечены и позитивные моменты, обусловленные не только и не столько хорошим владением техникой современной молодежью, сколько ростом мотивации, активности и инициативности казахстанцев, стремлением развиваться, работать в новых форматах.

Непривычный формат повлиял на социально-психологический климат обучения. «Свыше 70 % опрошенных студентов вузов Казахстана пожаловались на нехватку очного общения со своими сокурсниками и преподавателями во время дистанционного обучения». Практически треть студентов чувствуют смущение, когда преподаватель просит включить веб-камеру, также 35 % студентов сложно задавать вопросы преподавателю онлайн». Такие же переживания испытывают и преподаватели, выбирая место установки камеры с наиболее выгодным ракурсом обзора [14, с. 22].

Также авторы отмечают психологические проблемы онлайн-обучения такие как: Если у человека нет комфортного места работы, например, отдельного оборудованного кабинета, в процессе онлайн-общения происходит как бы проникновение посторонних людей на личную территорию, что может вызвать дискомфорт.

Несоответствие созданного имиджа человека на месте работы или обучения с видом его личного пространства может привести к изменению уже ранее существующих взаимоотношений между преподавателем и студентом и необходимости в дальнейшем изменении правил взаимодействия.

Продолжительность дистанционного формата обучения по времени, сопровождающаяся тревожным информационным полем, связанным с экономическими и экзистенциальными угрозами, повышает потребность в психолого-педагогическом сопровождении всех участников процесса. Студенты, находясь в рамках самоизоляции за многие километры от места нахождения вуза, с трудом понимают, что психологическую помощь можно получить и там. Поэтому важное значение приобретает работа психолого-педагогических центров вузов и информирование об их работе как преподавателей, так и студентов. При этом решающую роль будет иметь наличие доверительных отношений между преподавателями (кураторами) и обучающимися [15, с.11].

Нарушению социально-психологического комфорта в период дистанционного обучения служит ситуация контроля знаний со стороны преподавателей по отношению к студентам и возможность контроля работы преподавателей со стороны администрации вуза. У студентов возникает соблазн воспользоваться удаленностью педагога и использовать все преимущества этого положения (предложить написать за него конспект или ответить на вопросы теста знакомым, воспользоваться чужой работой, использовать технические средства при ответе по видеосвязи и т.д.). Преподаватель, понимая все это, старается не допустить невыполнения конкретным студентом задания, что зачастую приводит к ужесточению критериев контроля и увеличению учебной нагрузки на студента. К этому же ведет стремление преподавателя подтвердить свою компетентность администрации вуза, так как проконтролировать все его действия стало возможным в онлайн-формате.

Таким образом, «в качестве основных угроз, связанных с невозможностью либерализации образования, перехода на дистанционный формат, называют:

- 1) спад мотивации студентов к обучению;
- 2) нехватку у студентов навыков и умений для поддержания дисциплины и усердия в дистанционном обучении;
- 3) эмоциональные срывы как студентов, так и преподавателей;
- 4) рост нагрузки на преподавателей;

5) отсутствие в системе образования индивидуального подхода, обезличенность;

6) невозможность контролировать уровень знаний;

7) ограничение в ряде направлений (прежде всего, технических, математических) на дистанционную передачу знаний;

8) формализация процессов образования, склонность к шаблонным, унифицированным решениям».

Отличительная черта дистанционного обучения – опосредованное, психологическое взаимодействие обучающегося и педагога.

Анализ психолого- педагогических аспектов дистанционного образования, в том числе на основе результатов исследований различных концепций ученых в данной области, показал:

- возможности и перспективы развития информационно-образовательной среды вуза при обучении студентов;

- важность использования смешанной формы – дистанционного и очного обучения;

- наличие индивидуализации образовательного процесса;

- необходимость учета запросов студентов и целей профессионального образования при использовании дистанционных технологий;

- обеспечение в позитивной мотивационно-эмоциональной среде взаимодействия преподавателей и студентов;

- возможность повышения мотивации студентов к обучению в условиях дистанционного образования;

- расширение возможностей при организации коммуникации, взаимодействия со студентом при изучении ими дистанционного курса;

- организацию психолого-педагогического сопровождения студентов в условиях дистанционного обучения, в том числе различных категорий (студенты с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью);

- формирование психологической готовности преподавателей и студентов к расширению образовательных возможностей с использованием дистанционных технологий (мониторинг, психолого-педагогическая поддержка субъектов образовательного процесса и др.).

Какие же имеются пути решения психологических проблем и трудностей, возникающих в процессе массового, мирового дистанционного обучения сегодня?

Мы согласны с А. Г. Кисловым в том, что «пандемия и перспективы необходимости адаптации к ней не только популяционно, но и организационно (социокультурно) ведут к трансформации

моделей, стереотипов, ориентиров поведения, отношений» и полагаем, что для качественного перехода к цифровой дидактике следует, в первую очередь, изменить отношение и видение проблемы цифровой трансформации образовательного процесса у педагогов.

Е. Г. Белякова считает, что «проблемой является готовность самих преподавателей к реализации обучения в онлайн-формате. Школьники и студенты достаточно свободно ощущают себя в виртуальной среде в отличие от преподавателей, принадлежащих к доцифровому поколению».

Следовательно, одно из возможных решений данной проблемы мы видим в поэтапном формировании «цифровой толерантности» у представителей до - цифрового поколения, которая предполагает готовность и желание использовать цифровые технологии в образовательном процессе с поэтапным смещением педагогических приоритетов в сторону цифровой дидактики.

«Цифровая толерантность» педагога проявляется в психологическом восприятии особенностей цифрового поколения студентов; в постановке и решении профессиональных задач с акцентом на цифровые технологии; в средствах обработки / оцифровки информации; в осознанном отношении и активном действии относительно проблемы совершенствования цифровых навыков педагога. В связи с этим, педагог со сформированной цифровой толерантностью более мотивирован на самостоятельный поиск и применение инновационных технологий в образовательном процессе, легче воспринимает цифровые трансформации в связи с отсутствием внутреннего сопротивления, гибок и флексивен при переработке информации, склонен к принятию ответственных решений по вопросу изменения вектора педагогической деятельности в сторону цифровой дидактики.

На основе классификации личностно-профессиональных качеств, необходимых современному педагогу для успешной профессиональной, дистанционной деятельности, предложенных В. В. Диковой, мы сформулировали наши определения понятий:

- работоспособность – это умение работать круглосуточно (24/7), с ненормированным рабочим графиком;

- клиентоориентированность – это центрирование на индивидуальных, образовательных запросах студента и построение индивидуального образовательного маршрута обучения с использованием онлайн-ресурсов;

- самообучаемость – это осознанное профессиональное саморазвитие в аспекте формирования цифровой грамотности и цифровой компетентности у педагогов;

- многозадачность – это способность комбинировать педагогические и цифровые навыки: спланировать лекцию, расписать ее, выложить на площадке «YouTube», спроектировать практическое задание, организовать «обратную связь» со студентами и др.;

- профессиональная мобильность – это умение быстро и оперативно решать многочисленные профессиональные задачи и выполнять их на высоком уровне сложности;

- критическое мышление – это способность критически переосмысливать полученную информацию, осуществлять анализ и синтез на основе релевантных данных.

Логично возникают следующие вопросы: как изменится система образования после окончания пандемии? каким образом будут сочетаться онлайн- и оффлайн-форматы обучения? как мотивировать педагогов на использование цифровых технологий и онлайн-ресурсов?

Мы разделяем авторскую позицию Амреновой А. А., Сапархановой Н. А. о том, что после выхода из карантина уместнее сочетать элементы оффлайн- обучения с онлайн-обучением: с одной стороны, широкое распространение получают цифровые технологии, с другой стороны, «есть важные элементы процесса обучения, для которых требуется реальное присутствие и окружение: практика, работа в лабораториях, проведение исследований, живой диалог между студентом и преподавателем». На наш взгляд, цифровая дидактика призвана вывести педагогику на новый уровень, однако те элементы обучения, которые требуют проявления живого участия и эмпатии со стороны педагога, не предполагают переноса на онлайн-формат [16, с. 21].

Вывод:

Ситуация, связанная с необходимостью резкого перехода на дистанционный формат обучения, выявила все достоинства и недостатки традиционного очного формата и показала высокие мобилизационные возможности системы образования. Можно сделать вывод, что освоение дистанционных форм обучения будет способствовать дальнейшему развитию и совершенствованию процесса обучения.

Образовательный процесс подготовки студентов в современных условиях требует понимания непрерывности и связанности личностного и профессионального развития.

Переживание своего личностного опыта будущими студентами-специалистам помогает осознанию изменений в себе, в своем внутреннем мире. Применение дистанционного образования в подготовке любого специалиста возможно при повышении квалификации, обучении по программам переподготовки с применением дистанционных технологий, расширении знаний в отдельных областях психологии для профессионального саморазвития и т.д. Несмотря на то, что дистанционное обучение неплохо показало себя во время коронавирусной пандемии весной 2020 года, очень важно, чтобы между преподавателем и студентом было прямое общение. Преподаватели видят в дистанционном образовании новые возможности («цифра повысит доступ к качественному образованию»). В настоящее время имеет место запрос на педагогов, профессионально работающих в смешанной (реально-виртуальной) образовательной среде, готовых к реализации профессиональной деятельности в современных условиях, занимающихся ее проектированием и изменением.

Результаты исследования свидетельствуют о необходимости сочетания традиционного и дистанционного обучения, об актуальности подготовки выпускников, обладающих компетенциями, необходимыми в цифровую эпоху, о дальнейшем развитии цифровой образовательной среды в вузе, включении отдельных онлайн-курсов в учебный процесс, педагогическом проектировании современного процесса дистанционного обучения, развитии цифровых инструментов для организации интерактивного и психологически комфортного взаимодействия преподавателей и студентов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Шалагинова КС., Декина Е.В. Психолого-педагогические аспекты дистанционного образования в условиях пандемии: по результатам анкетирования студентов-будущих психологов // Психолого-педагогические исследования. - 2020. - № 8. - С. 80-94.
- 2 Бовина И.Б., Дворянчиков Н.В. Поведение онлайн и офлайн: две реальности или одна? // Психологическая наука и образование. - 2021. - № 2. - С. 14-18
- 3 Сатова Р.К. Особенности организации и планирования дистанционного обучения в вузах РК на период пандемии Covid-19 // Закон kz. - 2020. - № 10. - С. 10-15

4 Даулбаева Г. Школьное дистанционное обучение в условиях пандемии // Республиканская образовательная общественно-политическая газета Білімді Ел. - № 11. - 2020. - С. 12-19

5 Дистанционное образование в период пандемии: сборник статей /главный редактор Сыдыков Е. – Нур-Султан: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2020. – 435 с.

6 Муканова А. Дистанционное обучение – серьезный вызов // Республиканская газета «Казахстанская правда». – 2020. - № 7. – С. 27-36

7 Панюкова С.В., Сергеева В.С. Организационное и методическое обеспечение дистанционного обучения студентов с инвалидностью [Электронный ресурс] // Психолого-педагогические исследования. - 2021. - № 3.- С. 72-83.

8 Вахабова Г.И. Перспективы развития дистанционного обучения в Казахстане // Педагогическая наука и практика. – 2020. – № 4. - С. 111-115

9 Зарецкий В.К., Судакова Л.В. Помощь в преодолении учебных трудностей средствами рефлексивно-деятельностного подхода в условиях дистанционного обучения : случай Мити // Консультативная психология и психотерапия. - 2021. - № 1. - С. 120-136.

10 Амренова А.А., Сапарханова Н.А. Влияние режима обучения на показатели работоспособности школьников [Электронный ресурс] // Психолого-педагогические исследования.- 2020. -Том 12. -№2. -С. 24-37.

11 Кенебаева А.С., Хибина Н.Н., Дабылтаева М.М. Дистанционное обучение в условиях пандемии COVID-19» Отчет по итогам институционального исследования – Алматы: КазНацЖенПУ, 2020. – 33 с.

12 Ениколопов С.Н., Казьмина О.Ю. Динамика психологических реакций на начальном этапе пандемии COVID-19 [Электронный ресурс] // Психологическая газета. 2020. - № 12. – С. 114-119

14 Блинов В.И. Внезапное дистанционное обучение: первый месяц аврала (по результатам экспресс-исследования и экспресс-опроса): в 2 ч. / В.И. Блинов, И.С. Сергеев, Е.Ю. Есенина // Профессиональное образование и рынок труда. - 2021. - №2. - С. 63-68.

15 Дикова В.В. Будущее уже наступило, или Педагог в режиме онлайн / В.В. Дикова // Профессиональное образование и рынок труда. - 2021. - №2. - С. 53-54.

16 Вахабова Г.И. Массовые открытые онлайн-курсы в системе подготовки и повышения квалификации педагогических кадров // Образование и наука. - 2021. - № 1. - С. 119-136.

17 Сапарханова Н.А. Онлайн-обучение и его качество в вузе // Высшее образование в России. – 2021. - №1. - С. 55-67.

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ ВИЗУАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ МАССОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ НА УРОВЕНЬ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

САРСЕКЕНОВА Ж. Ю.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ТУЛЕКОВА Г. М.

PhD, асоп. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В современном мире социальные сети занимают важную роль в жизни любого человека. Увеличение объема циркулирующего потока информации в социуме прочно связано не только с техническими решениями по их хранению, накоплению и воспроизводству, но и с использованием этой информации для воздействия на целевую аудиторию и формирования общественного мнения по социально значимым вопросам и проблемам.

Средства массовой коммуникации нашего дня дают огромную возможность передавать разнообразную информацию максимально доступным методом на неограниченные по численности аудитории, преодолевают временные и пространственные границы, оказывают влияние на демографические, социальные, национальные, государственные а так же иные стороны жизни современного общества.

Психология массовой коммуникации тесно связана с такими отраслями знаний, как теория коммуникации, общая и социальная психология, социология, социология массовой коммуникации и политика а так же экономика. Различные исследования в этой сфере считаются новыми и их очень мало.

При изучении и исследовании «массовых коммуникаций», между понятиями «коммуникация» и «общение» обнаруживаются не простые отношения. Массовая коммуникация предполагает обратную связь, но чаще всего опосредованную или отсроченную, что приводит к усложнению диалоговых форм взаимодействия участников этих коммуникаций.

Социальные и психологические функции массовой коммуникации основаны на субъективных, психологических нуждах членов социума. Если средства массовой коммуникации будут игнорировать желание людей, не будут удовлетворять их потребности, то сообщения средств массовых коммуникаций могут быть отвергнуты аудиторией. Среди социальных и психологических функций массовой коммуникации выделяются: функция социальной ориентировки; функция

социальной идентификации с группой; функция контакта; функция самоутверждения и самопознания; утилитарная функция; функция эмоциональной разрядки, или релаксации.

Распространение интернет-технологий - одно из важнейших условий социально-экономического развития общества, которое проявляется в новом направлении социокультурной динамики и формировании общества сетевого типа. Это приводит к серьезным трансформациям в экономической и трудовой сферах, системе государственных институтов, в политике, культуре и формированию информационной эпохи 21 века.

В результате формируется новое социальное пространство, в котором социальные отношения стремительно трансформируются и видоизменяются.

Слово «счастье» идентично термину «благополучие», и эти два термина используются как синонимы в повседневной жизни.

Положительные (позитивные) эмоции, такие как безопасность, радость, стабильность и надежда, обычно считаются показателем счастья. Поэтому использование социальных сетей – одна из важнейших потребностей нашего времени, связанных с концепцией счастья.

Характерными для современной цифровой эпохи являются такие известные процессы как, глобализация, компьютеризации всех сфер, а так же отраслей жизни, приоритет международных отношений, поиск возможностей в преодолении отрицательных (негативных) последствий научного и технического прогресса. В середине XX века появились теории и концепции нового, современного глобального общества для концептуального осмысления общественного прогресса в рамках цифровой информационной революции [1].

Информационное общество - это совершенно новый этап и шаг в развитии человеческой цивилизации, который характеризуется высокой динамикой коммуникативных процессов (в эпоху цифрализации и модернизации, обмен информации происходит с быстрой скоростью), осуществляемых с помощью новейших технологий и сети Интернета, а средства массовой коммуникации осуществляют такую функцию, как интеграция и объединение разных людей.

Наряду с глобализацией и информатизацией быстро растет виртуализация, в условиях которой все больший процент человеческой деятельности перемещается в киберпространство.

Распространение интернет-технологий абсолютно во всех сферах жизни общества является одним из важнейших условий социально-экономического развития общества, что проявляется

в формировании сетевой экономики, социокультурной динамике и появлении так называемого «сетевого общества». Сетевое взаимосвязанное общество - это социальная структура, полностью отражающая современную информационную эпоху.

Психологические способы массового и коммуникативного воздействия на аудиторию разнообразны, можно выделить основные явления:

1. Заражение – это особый метод воздействия, который точным образом объединяет большие массы людей, это бессознательная, непроизвольная восприимчивость человека к определенным психическим состояниям.

2. Внушение – это метод целенаправленного стимулирования сферы сознания индивида, который приводит к изменению его поведения по заданной программе.

3. Подражание – это воспроизведение отдельными людьми поведения других людей. Способность подражать человеку используется средствами массовой коммуникации для формирования определенных моделей поведения аудитории путем демонстрации поведения определенных людей, пользующихся доверием и авторитетом среди массовой аудитории.

Достижению поставленной цели по воздействию на массовую аудиторию подчинены все звенья коммуникативного акта: коммуникатор, сообщение, каналы передачи, аудитория как носитель эффекта воздействия.

Коммуникатор – это ссылка, которая устанавливает контакт с массовой аудиторией через СМИ. При изучении телевизионной коммуникации выделяются следующие виды воздействия:

Вторжение – это вид активного воздействия на зрителя, независимо от того, насколько он подготовлен к получению информации. Типичная ситуация отсутствия информации о характере и отношении аудитории

Уход – это вид воздействия, который можно охарактеризовать, как взаимным отчуждением коммуникатора и аудитории: зритель не пытается понять автора программы, который, в свою очередь, не спешит проникать в душу зрителя.

Самораскрытие – это вид воздействия, когда коммуникатор активно начинает самовыражаться.

Вовлечение – это своего рода влияние, которое предполагает единство коммуникатора и зрителя, то есть их участие, помощь, сотворчество, единый темп деятельности, единый опыт из прошлого,

настоящего и будущего. Вовлечение - наиболее эффективный вид воздействия, потому что видимость диалога и близость коммуникатора к проблемам и отношениям аудитории позволяет снизить или даже устранить барьер сопротивления влиянию, которое люди имеют, когда они чувствуют себя вынужденными влиять на них.

Термин «способность к жизни» используется для обозначения психологического состояния человека. Жизнеспособность – это субъективное состояние человека, ведущего активный образ жизни. Жизнеспособность как аспект благополучия часто ассоциируется с позитивным и динамичным психологическим состоянием. События происходящие в социальных сетях также могут привести к чрезмерному возбуждению, стрессу или психическому истощению [2]. Таким образом, участие в социальной деятельности через массовые коммуникации (например, репост, обновление статуса, публикация и «лайк» контента, комментарии и т.д.) может иметь большое влияние на жизнеспособность человека. Исходя из этого, так как социальные сети стали неотъемлемой частью социальной жизни людей, особенно важно изучить, как участие в социальных сетях влияет на устойчивость человека.

Социальная сеть – это интерактивная система, в которой пользователи создают контент не только для себя, но и в ответ на контент, созданный другими. Получение (позитивных или положительных) отзывов в массовых коммуникациях повышает самооценку. Таким образом, мы можем сделать вывод, что социальное взаимодействие или контакт и социальные отношения позитивно и положительно влияют на психологическое состояние человека.

С каждым годом все большее количество людей проводит свободное время в социальных сетях.

Социальные сети вышли на первый план в последние годы, особенно среди студентов старших классов и университетов, а так же взрослого и более зрелого поколения.

Facebook – одна из самых популярных социальных сетей с более чем миллиардом пользователей по всему миру и в среднем 739 миллионами активных пользователей в день.

Наряду с другими социальными сетями, Facebook позволяет пользователям создавать профили, делиться личной информацией, добавлять контактную информацию, чтобы делиться фотографиями, сообщениями и общаться с другими людьми. По словам создателей, Facebook помогает пользователям оставаться в сети, чтобы они могли общаться с друзьями и семьей, узнавать, что происходит в мире, а также делиться информацией и выражать свои личные мысли [3].

Одной из интересных и важных функций социальной сети Facebook является возможность публично заявить о состоянии ваших отношений (например, в браке, в отношениях, холост или же разведен). Это позволяет людям сделать еще один важный шаг и переместить одного из романтических партнеров в новое состояние своего статуса (например, замужем за...).

Наше исследование направлено на оценку того, действительно ли использование социальных сетей старшеклассниками позволяет прогнозировать уровень психического благополучия, счастья и удовлетворенности жизнью.

Для изучения использования социальных сетей, перед учащимися поставлен всего один вопрос: «Как часто вы используете Facebook в день?». Исследование проводилось с 30 учениками в средней общеобразовательной школе №24 г. Павлодара (24 учащихся проводят в социальной сети от 8 и более часов, 6 учащихся менее 8 часов).

Результаты показали, что использование социальных сетей влияет на уровень счастья, психического благополучия и удовлетворенности жизнью. Согласно результатам исследования, использование социальных сетей является важным аспектом для старшеклассников, чтобы они были счастливы и довольны своей жизнью.

Социальные сети необходимы для социального, эмоционального и когнитивного развития молодых людей.

Исследования показали, что использование социальных сетей делает людей счастливыми. Удовлетворенность жизнью и другие показатели качества жизни отражают общую оценку своего окружения, которая может быть положительной или отрицательной.

Справедливо утверждается, что «субъективное восприятие удовлетворенности жизнью объективно влияет на социальную ситуацию в гораздо большей степени, чем реальное положение дел». Как заявил С. В. Степножин, «удовлетворенность или неудовлетворенность населения своей жизнью - важный показатель внутренней стабильности общества, уровня общественной поддержки деятельности органов и государственных институтов в целом» [4].

Большое и разнообразное количество возможностей проявить индивидуальность, креативность, свободное выражение своей позиции в социальных сетях позволяет старшим школьникам осознать потребность в самовыражении и достичь определенного положения среди своих сверстников [5]. Тем не менее декларируемая ценность данных функций занижена самими школьниками. Вероятно, это связано с неявным характером функций самоактуализации и

самопрезентации, которые зачастую оказываются связанными с другими функциями (например, конструирование образа пользователя через общение). Несмотря на то, что коммуникативная функция была отмечена школьниками как самая важная, наибольшую практическую значимость с их точки зрения имеют развлекательные возможности социальных сетей: прослушивание и скачивание музыки и кино [6].

Кроме того, были обнаружены положительные и отрицательные (позитивные и негативные) эффекты социальных сетей. С одной стороны, социальные сети помогают школьникам решать возрастные проблемы (общение со сверстниками, избавление от проблем, находить единомышленников, приобретать новые увлечения), а также способствуют приобретению новых знаний, умений и навыков [7].

С другой стороны, времяпрепровождение в социальных сетях часто является препятствием для обучения в школе (40% родителей сказали, что их ребенок начал меньше времени уделять урокам) и влияет на предпочтения в других видах досуга (ребенок стал меньше двигаться, заниматься спортом) [8].

Особым внутренним риском является также возникновение зависимости от социальных сетей: согласно исследованию, школьники, которые проводят более 5 часов в день в Интернете и в социальных сетях, оставляют некоторые задачи вне сети в пользу того, чтобы проводить время за компьютером, ноутбуком или смартфоном.

Одним из основных мотивов регистрации и присутствия школьников в социальных сетях является мотив общения (мотив коммуникативирования), выражающийся в нахождении и поддержании контактов с друзьями и знакомыми. Другой наиболее популярный мотив - познавательный (поиск информации), третье место в рейтинге занял мотив принадлежности, который отражает потребность подростков в принадлежности к той или иной социальной группе. Значительную часть школьников-студентов привлекают развлекательные возможности социальных сетей: социальные сети – это пространство для них, бесплатное как от самих взрослых, так и от норм и правил взрослого мира. Из опрошенных, 40% студентов используют эти преимущества для самовыражения своих антиобщественных желаний (мотив самоутверждения), тогда как другие используют эти качества для самореализации (достижения популярности, демонстрации индивидуальности) [9].

В XXI веке уровень развития технологий повышается невероятными темпами и постоянно связывает и сближает людей всех возрастов и типов, и это, как правило, касается подростков,

которые являются наиболее уязвимыми в мире массовых коммуникаций. Однако, если взглянуть на развитие таких стран, как Казахстан, можно заметить, что технический прогресс как следствие, социальные сети набирают обороты и становятся популярными с каждым днем.

Распространение социальных сетей в мире растет, а это значит, что будет все больше и больше людей, которые смогут участвовать в исследованиях через социальные сети. Мы выявили изменения в социальных и коммуникативных практиках и образе жизни значительной части современных людей, которые произошли в связи с расширением социальных сетей.

Использование массовых коммуникаций занимает огромное место в жизни старшекласников-подростков. Учащиеся старших классов в нашем исследовании родились в эпоху Веб (Интернета), которая определяется как цифровой мир, который с каждым днем набирает обороты и расширяет свои границы [10].

Данное исследование было направлено на оценку влияния использования социальных сетей старшекласниками на уровень удовлетворенности жизнью и субъективное благополучие человека.

Счастье является социокультурным феноменом, объединяющим множество аспектов социальной реальности, каждый из которых важен как для отдельного человека, так и для общества в целом. В настоящее время в мире формируется мощное интеллектуальное движение, связанное с попытками исследования счастья научными методами [11].

Актуальность данной проблемы определяется особой значимостью исследуемого понятия, а также запросом со стороны социума, обусловленным естественным желанием каждого индивидуума быть счастливым, необходимостью улучшения социального здоровья и качества жизни населения [12].

ЛИТЕРАТУРА

1 Муканов И.М., Дуйсенбеков Д.Д. Возможности применения социально-психологической диагностики поведенческого тезауруса субъектов в ситуациях выбора // Создание системы психолого-социологического обеспечения безопасности: опыт становления и перспективы развития. Алматы, 2003;

2 Ryan, R. M., and Deci, E. L. From ego depletion to vitality: Theory and Findings concerning the facilitation of energy available to the self. *Social and Personality Psychology Compass* 2, 2 (2008);

3 Facebook Inc. Company Info // Facebook Newsroom. URL: <https://newsroom.fb.com/companyinfo/> (дата обращения: 07.12.2020);

4 Степашин С.В. Государственный аудит и экономика будущего. М.: Наука, 2008.

5 Batterham P.J. Recruitment of mental health survey participants using Internet advertising: content, characteristics and cost effectiveness // *International journal of methods in psychiatric research*. 2014. Vol. 23, N 2. P. 184–191.

6 Kross E. et al. Facebook Use Predicts Declines in Subjective Well-Being in Young Adults // *PLoS One*. 2013. Vol. 8, N 8. P. e69841.

7 Uysal, R., Satici, S. A., & Akin, A. (2013). Mediating effect of Facebook addiction on the relationship between subjective vitality and subjective happiness. *Psychological Reports*, 113(3), 948–953.

8 Lee, W. Y. Z., Cheoung, M. K. C., & Thadani, R. D. (2012). An investigation into the problematic use of Facebook. In 45th Hawaii international conference on system sciences.

9 [http://refhub.elsevier.com/S0747-5632\(15\)00191-0/h0235](http://refhub.elsevier.com/S0747-5632(15)00191-0/h0235)

10 [http://refhub.elsevier.com/S0747-5632\(15\)00191-0/h0050](http://refhub.elsevier.com/S0747-5632(15)00191-0/h0050)

МЕТОДЫ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ ДЛЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРАХА

ФЕДЬКОВИЧ Д. С.

магистрант. 2 курс, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПФЕЙФЕР Н. Э.

научный руководитель, д.п.н., профессор,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и методы преодоления страха, психологических сбоев в сложнокоординационных видах спорта на примере спортивной акробатики, при выполнении соревновательных упражнений и проведении тренировочных занятий. Методика определения причин появления психологических сбоев, анализ их причин, предлагаемые способы предотвращения будущего появления и восстановления спортсменов после их появления, внесение корректировок в психологическое состояние спортсменов акробатов.

Ключевые слова: спортивная деятельность; страх; психологическое сопровождение спортсменов; спортсмен; стресс-факторы.

Актуальность темы исследования. В современном спорте все большее место занимает психологическая поддержка спортсменов. Особое внимание стоит уделить сложным видам спорта, такие виды спорта, как спортивная акробатика, спортивная гимнастика, прыжки на батуте и прыжки на акробатической дорожке. В этих видах спортивной деятельности на первый план выходит не только физическая и техническая подготовка спортсменов, но в последнее время и психологическая, особенно в прыжках на АКД.

Поскольку психология в спорте имеет весьма важное значение в достижении спортсменами высоких результатов на соревнованиях, то соответственно значительную роль играет психологическое состояние акробатов к выполнению соревновательных упражнений. Современный спорт на соревнованиях мирового уровня - это борьба личностей [1]. В связи с этим психологи в области спорта все больше внимания уделяют тому, какая внутренняя картина у спортсменов складывается из восприятия их работы во время тренировок и соревнований, результатов спортивной деятельности.

Также важно, как спортсмены воспринимают факторы, способствующие достижению успеха или создающие препятствия на пути к достижению своих целей. В контексте психологической подготовки большое значение имеет процесс психологического сопровождения длительной подготовки спортсменов. Сюда входит выявление причин возникновения психических расстройств, страха предотвращение их возникновения и восстановление работоспособности спортсменов после их возникновения.

Алексеев А. В. (1985) утверждал, что «... с помощью правильно выполненной разминки можно подготовить к соревнованиям не только тело, но и дух» Действительно, во многих случаях путь к оптимальному психическому состоянию лежит через точно найденные и умело используемые физические ощущения. В настоящее время восприятие и субъективный опыт различных ситуаций в спортивной карьере вызывает интерес зарубежных психологов в области спорта, что ярко проявляется в их работе [2].

Объектом исследования являлись психологические факторы технических сбоев у спортсменов, специализирующихся в спортивной акробатике, а в качестве предмета исследования рассматривалось отношение акробатов-прыгунов к проблеме страха, вариации отношения и реакция на них.

С целью выявления субъективной картины ситуаций, важных для спортсменов во время тренировок и соревнований, необходимо

использовать количественные и качественные методы исследования (интервью, анализ мемуаров и сочинений). Именно эти методы раскрывают специфику переживаний и страха спортсменов, который они испытывают во время событий, влияющих на их спортивную жизнь.

На наш взгляд, внутреннее психологическое состояние спортсмена дает больше информативности, чем картина, сформированная из сторонних наблюдений. Используя контент-анализ мемуаров и / или писем спортсменов, мы можем увидеть, как прыгуны-акробаты воспринимают трудности в своей спортивной карьере. Определение причин неудач («промахов»), методика профилактики и промахов психологического восстановления спортсмена позволят не только предотвратить травмы и повысить устойчивость соревновательных упражнений, но и оптимизировать выход акробатов до уровня более высокого уровня спортивного мастерства, чтобы увеличить продолжительность его мастерства и карьеры [3].

Методика. В настоящее время разработано множество методов борьбы с навязчивыми страхами. Чтобы выбрать тот или иной способ лечения, нужно однозначно установить объект, вызывающий страх. Одним из самых распространенных и эффективных является метод «сближения». Суть метода заключается в постепенном сближении человека, с объектом спортсменов у него ужас. Если человек хочет побороть свой страх, то ему придется встретиться с ним лицом к лицу. Например, если человек панически боится высоты, то его ежедневно заставляют подниматься все выше и выше, со временем происходит адаптация и пациент перестает испытывать навязчивый страх. Другим популярным методом лечения фобий является НЛП (нейролингвистическое программирование), хотя НЛП до конца не признано ортодоксальной наукой и остаются вопросы по поводу его этичности, ярые приверженцы данного метода уверяют в его действенности. Суть НЛП заключается в копировании вербального и невербального поведения других людей, чаще всего добившихся высших результатов в какой-либо сфере деятельности.

Гипноз - еще один метод, применяемый для избавления от страхов. Победить фобии реально, для этого человеку следует стараться мыслить позитивно и гнать от себя все страшные и навязчивые мысли. Рисование - данный метод дает возможность человеку отобразить свои страхи на бумаге, в процессе которого, он начинает сближаться со своей проблемой. Данный метод является наиболее эффективным по отношению к детям.

Для этого исследования был проведен опрос акробатических прыгунов. В нем приняли участие 10 спортсменов. Из них: 7 – девочек, 3 – мальчика. Ответы на специальные вопросы позволили выделить ключевые понятия для определения категорий контент-анализа, который является одним из методов изучения документов, используемых в различных социальных и социально-психологических исследованиях. Это позволит определить частоту и объем упоминаний смысловых единиц по данной проблеме исследования.

Мы, используя данный метод, сформулировали разнообразие отношений спортсменов к данной проблеме. Все проведенные беседы были записаны в форме изложения. Контент-анализ дает возможность выделить особенности проблем исследования и получить оценки и мнения по данной проблеме, которые известны только спортсменам высокой квалификации, специализирующимся в прыжках на АКД, а также позволяет получить обширную и разностороннюю информацию о проблеме и предоставляет о возможность проверить уже существующие гипотезы по заскокам данной теме [4, 7]. На основе результатов опроса спортсменов был выявлен часто встречаемый фактор психологического сбоя и появилась возможность применить метод математической статистики.

Результаты исследований анализировали методами статистической обработки полученных количественных данных. Была получена вариационная статистика с определением удельного веса ($У_{кс}$) числа случаев, где смысловая единица оказалась главной ($К_{гл}$), числа случаев, где смысловая единица оказалась второстепенной ($К_{вт}$), и суммы анализируемых данных (Σ). Данные обобщались следующей формулой:

$$У_{кс} = 100\% \cdot \frac{k_{гл} + k_{вт}}{\Sigma(2k_{гл} + k_{вт})}$$

Статистическая обработка проводилась с использованием программы «Microsoft Office Excel 2016».

Результаты и их единица. Все респонденты за время своей спортивной деятельности встречались с психологическими сбоями (барьерами, «блоками», «заскоками»). Они по-разному называли это психологическое явление, но после уточнения у спортсменов смысла данных слов было выяснено, что все формулировки имеют единый смысл и смысловую нагрузку [8]. Из всех опрошенных спортсменов только один не использовал общие формулировки, такие как блок, барьер, сбой или «заскок». Частота встречаемых формулировок

психологических сбоев у спортсменов, испытывающих страх представлена на рисунке 1.

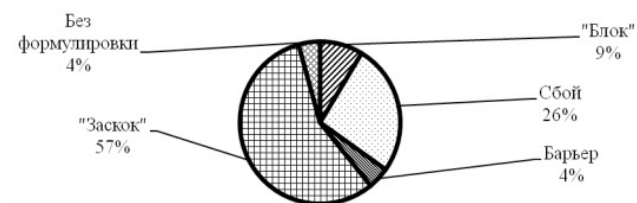

Рисунок 1 – Формулировки психологических сбоев в результате страха, используемые акробатами-прыгунами в тренировочном процессе

Необходимо было понять, есть ли разница между этими формулировками для спортсменов акробатов. И теперь, когда понятно, что смысловая единица одна, мы определились с объемом и разнообразием постановок и формулировок проблемы. В дальнейшем при работе со спортсменами по профилактике преодоления страха не возникнет сомнений в том, подходит ли та или иная формулировка для выявленных проблем. Следующим этапом исследования было определение представления психологических факторов технических сбоев высококвалифицированными спортсменами, специализирующимися на прыжках, и причин блуд возникновения страха этой проблемы [9].

Спортсмены, участвовавшие в исследовании, обсуждали, какие психологические факторы и причины могут вызывать у них технические сбой. Акробаты предполагали, что такими причинами могли быть перетренированность или большое количество повторений сложных элементов и упражнений на координацию. На основании их мнений мы смогли определить частоту психологических факторов технического сбоя. Для многих спортсменов падения и травмы не были исходным психологическим фактором технической неисправности, но сыграли важную роль в их спортивной деятельности, поэтому мы выделили подпункт «Падение (этой травма)» [10].

Но как спортсмены переживают эти психические сбой? Из заявлений, полученных от спортсменов, видно, что понятие технической неисправности, вызванной психологическими факторами, а именно страхом, у спортсменов довольно неясно. Для прояснения данного вопроса и более четкого определения границ понимания этого вопроса спортсменами были проведены

дополнительные встречи с респондентами. Главный вопрос, который задавали всем, был: «Как вы относитесь к техническому сбою из-за психологического фактора? Как ты себя чувствовал? «Не все опрошенные акробаты-прыгуны смогли четко описать свои чувства, но в большинстве случаев они чувствовали страх, и почти у всех срабатывал «инстинкт самосохранения» [11].

Таким образом, мы можем предложить формулировку понятия «психологический сбой» – это внезапная, кратковременная утрата спортсменом технической и/ или психической работоспособности вследствие особого вида отказа от двигательной деятельности на психологическом уровне, характерная для сложнокоординационных видов спорта. На протяжении всех разговоров спортсмены пытались выяснить причины и определить последовательность возникновения психологических сбоев, но все они возникали неожиданно, без каких-либо предпосылок. Мы предположили, что причиной может быть потеря внимания во время тренировочного мероприятия, поскольку элитные виды спорта в первую очередь направлены на достижение высоких результатов, а тренер редко обращает внимание на внутреннее состояние спортсмена.

По формуле, описанной в методике исследования, были рассчитаны первичная и вторичная смысловые единицы выступления высококвалифицированных акробатов-прыгунов (таблица 1).

Таблица 1 – Психологические причины технических сбоев акробатов, смысловые единицы изложений спортсменов

Причины	Главная смысловая единица	Второстепенная смысловая единица
Перетренированность	5	1
Неправильная техника	2	1
Страх	3	1
Падение других спортсменов	3	1
Изменение техники	1	-
Неготовность к выполнению	5	1
Падения (травмы)	1	10
другое	1	1

Исходя из полученных данных, можно сказать, что основными причинами психологических сбоев у акробатов-прыгунов являются перетренированность, неготовность к выполнению элемента или соревновательного упражнения и страх, вследствие чего может произойти падение и травмирование спортсмена.

Но говорить, что каждый из представленных пунктов нужно рассматривать как самостоятельную причину появления сбоя, нельзя. Данную проблему нужно рассматривать комплексно, так как все представленные психологические факторы могут быть достаточно тесно переплетены друг с другом и каждый из них может оказывать большое влияние на психологическое состояние спортсмена или быть началом из цепочки факторов, приводящих в итоге к психологическому сбою.

Заключение.

Результаты исследования позволяют определить наиболее значимые меры профилактики психологических сбоев у акробатов-прыгунов. К ним относятся: развитие навыка концентрации в условиях помех, профилактика возникновения негативных мыслей, обучение позитивному формулированию целей, профилактика перетренированности, обучение спортсменов навыкам релаксации как средства восстановления после психических нагрузок, совершенствование навыков рефлексии собственного спортивного опыта. Решение перечисленных задач требует повышения психологической компетентности тренеров и спортсменов, привлечения спортивных психологов к систематической работе по психологическому сопровождению спортсменов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алексеев А.В. Себя заскок преодолеть! - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Физкультура и спорт, 1985. - 192 с.
- 2 Воскресенская Е.В. Психология страха и тревоги в спортивной деятельности (теория и практика): методические рекомендации / Е.В. Воскресенская, Е.В. Мельник, Н.В. Кухтова. - Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2015. - 53 с.
- 3 Горская Г.Б. Психологическое обеспечение многолетней подготовки спортсменов: Учеб. пособие. - Краснодар: КГУФКСТ, 2008. - 220 с.
- 4 Крыжановская В.А. Тезисы докладов XLIV научной конференции студентов и молодых ученых вузов Южного федерального округа (февраль - март 2017 г. Краснодар): материалы конференции / В.А. Крыжановская, В.В. Тронеv, Г.Б. Горская, Л.В. Жигайлова. - Краснодар: КГУФКСТ, 2017. - Часть 1. - С. 283-284.
- 5 Мирзоева Е.В. Количественные и качественные методы исследования в социальной работе: Курс лекций. - Краснодар: КГУФКСТ, 2012. - 104 с.

6 Родионов В.А. Спортивная психология: учеб. для академ. бакалавриата / авт. коллектив: В.А. Родионов [и др.] под общ. ред. В.А. Родионова, А.В. Родионова, В.Г. Сивицкого. - М.: Юрайт, 2016. - 368 с.

7 Фоломеева Т.М. Методы социально-психологического исследования: Учебное пособие для вузов / Под ред. Т.В. Фоломеевой. - Кемерово: Юнити, 2002. - С. 35-48.

8 Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности: Учеб. пособие. - М.: Добросвет, 2000. - 596 с.

9 Fletcher D., Wagstaff C.R.D. Organizational psychology in elite sport: its emergence, application and future. // Psychology of sport and exercise. 2009. V.10. P.427-434.

10 Lazarus R.S. Stress and emotion. N.-Y.: Springer Publishing Company, 2006. – 360p.

11 Samygin S.I. Youth and sports: psychological barriers in elite sport Samygin S.I., Samygin P.S., Ossipova A.A., Humanitarian, socio-economic and social Sciences scholar N 9 / 2015, P. 280-284.

6.16 Әлеуметтік жұмыс: тәжірибе және перспективалар

6.16 Социальная работа: опыт и перспективы

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРДІҢ КӘСІБИЛІГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

ИСКАКОВА А. М.

кәсіптік оқыту магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КУДИЯРБЕКОВА Г. К.

педагогика магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде ортадағы адамға бағытталған. Адамдарға көмектесу үшін жеке қызмет бола отырып, әлеуметтік жұмыс «жеке тұлға және қоршаған орта» жағдайында барлық мәселелер жиынтығын шешуге бағытталған. Егер адам алдыңғы қатарда болса, адам проблемалары әлеуметтік қызметкерлердің назарында болуы тиіс.

Әлеуметтік жұмыс адамның жеке және әлеуметтік қолайсыздығы кезеңдеріндегі адамның жалпы қажеттіліктеріндегі

көмекпен қатар, адамды тұтастай қорғауды, оның қажеттіліктерін, мүдделерін, адамның қадір-қасиетін және лайықты өмір сүру құқығын қорғауды болжайды.

Сіз кез-келген адам әлеуметтік қызметкер бола алады деп ойлай алмайсыз. Әлеуметтік жұмыс үшін бәрі бірдей қолайлы бола бермейді және мұндағы басты анықтаушы фактор үміткердің құндылықтар жүйесі болып табылады, ол сайып келгенде оның кәсіби жарамдылығы мен іс жүзіндегі тиімділігін анықтайды. Мұндағы әрбір адамның абсолютті құндылығы туралы идея жеке тұлғаның бүкіл құндылық бағдарының негізі ретінде философиялық ұғым категориясынан негізгі психологиялық сенім категориясына өтеді [1, 3 б.].

Бүгінгі күні нағыз кәсіби маманға, ұтымды тәсілдерді қолдану негізінде, физикалық және ақыл-ой күштерін минималды шығындармен жұмыстың маңызды сапалық және сандық нәтижелеріне қол жеткізу мүмкіндігі төн.

Еңбек тиімділігі нәтижелердің оны іске асыруға кететін шығындарға қатынасы ретінде анықталатыны белгілі. Қазіргі заманғы өзгеру жағдайындағы әлеуметтік қызметкердің кәсіби маман ретіндегі қызметіне келетін болсақ, бұл берілген тапсырманы ойдағыдай орындау үшін адам қосымша ішкі ресурстарды қолдануға мәжбүр болатынын білдіреді. Бұл ресурстар оң нәтиже алу үшін де, әлеуметтік ортаның қолайсыз әсерін өтеу үшін де қолданылады. Тиісінше, шығындар жағы жоғарылайды, бұл ағза күштерінің жұмылдырылуының жоғарылауында, психикалық шиеленісте және т.б.

Адам бірден кәсіпқой бола алмайды. Кәсібилендіру процесі кәсіпқойлықты дамытудың белгілі кезеңдерін қамтиды.

Белгілі бір іс-әрекетті бастаған кезде адам қажетті кәсіби шеберлікке ие болмайды. Алғашқы кезеңдерде оның қызметінің тиімділігі, сапасы және сенімділігі төмен, ал қызмет процесі, керісінше, көп шығындарды талап етеді. Бұл әсіресе әлеуметтік жұмыс үшін төн, ол теориялық білімді де, дамыған практикалық біліктер мен дағдыларды да қажет етеді, өйткені әлеуметтік қызметкердің операцияларды орындау тәжірибесі мен дағдыларының жеткіліксіздігі оның жұмысын тиімсіз етеді.

Соған қарамастан, жұмыс жүргізілуде: маман өз қызметінің мақсаттарын анықтайды, оған жету үшін өзінің қолындағы құралдар кешенін пайдаланады және белгілі бір нәтижелерге қол жеткізеді [3, 15 б.].

Кәсіби шеберлік қазіргі кәсіпқойды анықтайтын және сипаттайтын нақты кәсіби дағдылар мен сапалардың болуымен сипатталады. Кәсіби шеберлік уақыт өткен сайын және кәсіби қызмет аясында дамиды.

Әлеуметтік жұмыстағы кәсіпқойлық - бұл әлеуметтік жұмыскердің білімі, білігі мен дағдылары, және үнемі жоғары деңгейде сақталады, адамдарға олардың өмірлік мәселелерін шешуде, жоғары жұмыс пен нәтижеге қол жеткізуде білікті көмек көрсетеді.

Әлеуметтік қызметкердің кәсібилігі мыналардың болуымен сипатталады:

- кәсіби қабілеттілігі;
- әр түрлі модификациядағы жұмысты орындау үшін терең мотивация;

- рухани-адамгершілік қасиеттер, адамдармен жұмыс істеуге бейімділік, адаммен жұмыс істеуге әлеуметтік-генетикалық бейімділік;

- кәсіби шеберлік;
- өзінің қызметіне объективті сыни көзқарас;
- кәсіби білім мен дағдылар;
- бүкіл өмір бойы үйрену және өзін-өзі дамыту қабілеті;
- жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жағдайы ретіндегі кәсіби мақтанш [4, 9 б.].

Әлеуметтік жұмыс мамандықты да, кәсіпті де біріктіреді, сондықтан кәсіпқойлық осы компоненттердің үйлесімділік дәрежесімен, олардың тұтастығы мен дәйектілігімен өлшенуі мүмкін.

Әлеуметтік қызметкердің еңбек қызметінің сәттілігіне жеке тұлғаның кәсіби құндылықтар жүйесінің қалыптасу деңгейі үлкен әсер етеді.

Кәсіби құндылықтарды екі аспектіде қарастыруға болады.

Біріншіден, кәсіби құндылықтарды жеке тұлғаның кәсіби қызметке бағыттылығы, кәсіби қызметтің мәні ретінде түсінуге болады.

Екіншіден, кәсіби құндылықтарды белгілі бір кәсіптің құндылықтары тұрғысынан қарастыруға болады. Сонымен, әлеуметтік жұмыс үшін кәсіби құндылықтар болып гуманизм, альтруизм, өзін-өзі анықтау, әлеуметтік әділеттілік және т.б болып табылады.

Бірқатар кәсіби маңызды қасиеттер ажыратылады, онсыз әлеуметтік қызметкер кәсіби маман бола алмайды, оларды дамыту керек немесе олар бастапқыда сол адамға тиесілі болуы мүмкін.

Кәсіби құзыреттілік - бұл әлеуметтік қызметкердің кәсіби маңызды сапасы. Білім мен мәдениеттің жоғары деңгейі, кәсіби маңызды мәселелердің кең спектрін білу, яғни, педагогика, психология, құқықтану және т.б. саласындағы білімдері.

Алайда, әлеуметтік жұмыстың негізгі кәсіби құндылығындағы жетекші қажеттілік - өзгелердің мүддесі үшін өз кәсібіне қызмет ету болып табылады, бұл әлеуметтік жұмыс маманының кәсіби және жеке қызметін осы мақсатқа жетуге бағыттайды.

Жоғары қарым-қатынас, көпшілдік, әлеуметтік батылдық, бастамашылдық, адамдарды басқара білу, олардың ұстанымдары мен сенімдеріне әсер ету, сенімділікті ояту және оған қиын кезеңдерде адамды қолдау қабілеті. Мұндай қасиеттерді ұйымдастырушылық және коммуникативті дағдылар ретінде белгілеуге болады.

Риясыздық, адалдық, әдептілік, жауапкершілік, жоғары адамгершілік. Бұл қасиеттер әлеуметтік қызметкердің жоғары моральдық-этикалық деңгейін сипаттайды.

Мақсатқа жетудегі тиімділік, қуат, табандылық және егер бұл орын алса, психологиялық ыңғайсыздықты сезінуге дайын болу. Мұндай қасиеттер нейропсихикалық төзімділікке ие адамдарға тән. Әлеуметтік қызметкердің өзіне деген қатынасы [5, 37 б.].

Психологтардың айтуы бойынша, егер адам өзімен қалай дұрыс қарым-қатынас жасауды білмесе, өзінің психологиялық мәселелерін шешуді білмесе, онда ол басқалардың мәселелерін шеше алуы екіталай.

Осы кәсіби маңызды қасиеттердің әрқайсысы біртекті психологиялық білім емес, психологиялық сипаттамалардың күрделі жиынтығы болып табылады. Олардың әрқайсысының маңызы әр түрлі болуы мүмкін, бірақ олардың барлығы кәсіби әлеуметтік жұмыс үшін өте маңызды. Бұл қасиеттердің ішінде дамитын және өтейтін қасиеттер бар, дами алатын, бірақ оны өтей алмайтын қасиеттер де бар. Сондықтан, әлеуметтік қызметкерлерді кәсіби іріктеу кезінде осы сипаттамалар мен ерекшеліктердің барлығы ескерілуі керек.

Осылайша, әлеуметтік қызметкердің жеке қасиеттері көбінесе оның клиентпен өзара әрекеттесуінің жетістігін анықтайды және оның кәсіби жарамдылығының қажетті шарты болып табылады. Кәсіби және этикалық сапалардың қалыптасуы қоғам мен кәсіптің рухани құндылықтарын сіңіру, оларды қызмет барысында наным мен қажеттілікке айналдыру арқылы жүреді. Ол клиентке, оның қоршаған ортасына және бүкіл қоғамға жеткізетін әлеуметтік

қызметкердің жеке басының қасиеттері қоғамдық мораль деңгейінің жоғарылауына және сол арқылы бірқатар әлеуметтік мәселелердің шешілуіне ықпал етеді [5, 3 б.].

Бүгінгі күні құзыреттілік мәселесіне қызығушылық кәсіби стандарттарды енгізуге байланысты әсіресе өзекті болып табылады. Әлеуметтік қызметкерге қажет негізгі құзыреттердің құрамын толықтыруға көп көңіл бөлінеді. Осы анықтамаларға сүйене отырып, «құзыреттілік» пен «құзырет» ұғымдарын бөліп алған жөн.

Құзырет дегеніміз белгілі бір салалардағы адамның беделін білдіреді, мұнда маман құзыреттілік танытуы керек, ал «құзыреттілік» жеке сипаттаманы білдіреді және берілген өкілеттік шеңберін жүзеге асыру қабілетін білдіреді.

А. А. Деркач кәсіби құзыреттілікті түсіндірудің «құзыреттілік» сияқты аспектісіне назар аударады - бұл беделді тұлғаның белгілі бір әрекеттерді немесе әрекеттерді белгілі бір жағдайларда, техникалық тапсырмада орындау заңды қабылдаған қабілеті. Сондықтан құзыретті маман туралы айта отырып, бұл «белгілі бір саланы өте жақсы білетін маман, ол бірдене жасауға немесе шешім қабылдауға, өз білімі мен беделіне сәйкес бірдене айтуға, мәселелерді шешуге құқылы» [6, 55 б.].

Кәсіби құзыреттілік – бұл адамның белгілі бір кәсіптік міндеттерді шешу қабілеті. Кәсіби шеберлік кәсіби құзыреттіліктің көптеген түрлерінен тұрады. Құзыреттілік шеңберінде құзыреттіліктер кейде білімге, дағдыға, сондай-ақ сенімділік дәрежесіне және осы қабілетті пайдалану қажеттілігіне байланысты бір нәрсе жасау қабілеті ретінде ажыратылады.

Ұзақ уақыт бойы кәсіпқойлық тұжырымдамасы қызметтің жоғары тиімділігіне немесе өнімділігіне қол жеткізу, кәсіби және тұлғалық дамуға, кәсіби мәселелерді шешудің жаңа әдістері мен алгоритмдерін жасауға байланысты мәселелер тұрғысынан қарастырылып келді.

Бұл тенденцияның басым болуы кәсіпқойлықтың белсенділік аспектісін дамытуға баса назар аударуға әкелді. Іргелі анықтама және маңызды әдіснамалық нұсқаулық – бұл қызмет субъектісінің сапалы сипаттамасы ретіндегі қызметтің кәсібилігі – оның қазіргі заманғы мазмұны мен кәсіби мәселелерді шешудің заманауи құралдарына ие өнімділігімен анықталатын осы кәсіптің өкілі. оны жүзеге асыру жолдары.

Сонымен қатар, соңғы жылдары психологияда жүргізілген зерттеулер кәсіпқойлықты іс-әрекет контекстімен қатар, жеке

тұлғаға байланысты қарастыру керек екенін көрсетті, бұл қызмет пен тұлғаның бірлігінің маңызды әдіснамалық принципіне сәйкес келеді (Б. Г. Ананиев, А. А. Бодалев және т.б.) [7, 22 б.].

Ұсынылған проблема бойынша жүргізілген зерттеулерді талдау көрсеткендей, кез-келген жеке кәсіпқойлық түрі кәсіби және тұлғалық даму барысы мен оның тиімділік дәрежесін анықтайтын интегративті білім беру түрі ретінде қарастырылады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, кәсіби шеберлікті қорытындылауға болады:

- жеке тұлғаға қатысты;
- арнайы және негізгі құзыреттердің белгілі бір жиынтығын қамтиды;
- кәсіби қасиеттерінде, білімінде, білігі мен дағдыларында көрінеді;
- дами алады және сәйкесінше диагностика жасалуы мүмкін.

Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құзыреттілігінде оның жеке және кәсіби өзін-өзі дамытуы маңызды рөл атқарады, бұл адамның бүкіл өмірлік жолында кәсіби өзін-өзі анықтаудан бастап, кәсіби өмірден кетуге дейін кәсіби тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Кәсіби маман дегеніміз – стандартты емес ойлау қабілеті, қиындықтарды түсіну, қиындықтарға мойымау, бастамашылдық пен тәуелсіздік таныту, дұрыс шешім қабылдауға негіз таба білу, өзінің кәсіби-педагогикалық деңгейін көтеру арқылы өзін-өзі үздіксіз тәрбиелеу.

Жеке және кәсіби даму процесі бірегей және қайталанбас болып табылады, оның барысында жеке тұлғаның кәсіби өзін-өзі растауының психологиялық компоненттерінің интеграцияланған құрылымдары қалыптасады.

Әлеуметтік қызметкердің кәсіби құзыреттілігін ескере отырып, кәсіби стандартқа тоқталу қажет. Онда:

- халыққа әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы нормативтік құқықтық актілердің негізгі ережелері, соның ішінде әкімшілік регламенттер, халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің ұлттық және мемлекеттік стандарттарын;
- әлеуметтік кеңес беруді жүзеге асыруды;
- тамақ дайындаудың қарапайым ережелерін;
- үй шаруашылығын жүргізуді ұйымдастыру және принциптерін;
- қарттар мен мүгедектерді үйде күту ережелерін;
- егде жастағы адамдар мен мүгедектер психологиясының негіздерін;

- алғашқы медициналық көмек көрсету ережелерін;
- әлеуметтік жұмыстағы этика негіздерін білуі қажет [8, 3 б.].

Әлеуметтік жұмыстағы кәсіпқойлықты дамытудың мәні мен дәстүрлері экономикалық, әлеуметтанулық, психологиялық, этикалық, культологиялық және басқа сипаттағы көптеген факторлармен анықталады.

Кәсіби шеберлік қоғамдағы әлеуметтік жұмыстың рөліндегі түбегейлі өзгерістерді көрсетеді, бұл елдегі жағымсыз трансформацияларға реакция ретінде қабылданады.

Бүгінгі күні әлеуметтік қызметкердің үнемі кәсіби және жеке дамуы мәселесі ерекше өткір тұр. Қазіргі заманғы маман тиімді және мобильді ғана емес, сонымен қатар белсенді жұмыс істей алатын, жанжалды жағдайлардың алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстар жүргізе алатын, әртүрлі санаттағы азаматтарға арналған әлеуметтік қызметтерге қатысты нормативтік-құқықтық базаның жаңартулары бойынша сауатты және жеңіл түсініктемелер бере алатын болуы керек, интеллектуалды дамыған, креативті, клиенттерге өз күшін табуда және ішкі ресурстарын іске қосуда көмектесуге қабілетті және белсенді өмірлік ұстанымға ие болуы керек, өйткені бүгінде қиын жағдайлар мен кедергілерді мықты адам ғана жеңе алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қайсанова Т. Әлеуметтік жұмыс мамандығына кіріспе.- Оқу құралы.- Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚМУ Баспасы, 2012. – 70 б.
- 2 Таженова Г. Әлеуметтік-педагогикалық жұмысының технологиялар 5В012300 – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының студенттеріне арналған оқу оқу-әдістемелік құралы / құраст.: Г.Б.Таженова. – Павлодар: ПМПУ, 2018. – 120 с.
- 3 Павленок П.Д. Теория, история и методика социальной работы. Уч. пособие. - М., 2003
- 4 Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие/ Отв. ред. д.и.н., Е.И. Холостова; д.и.н., проф. А.С. Сорвина. – М.: ИНФРА – М, 2001
- 5 Конвисарь А.А. Этические основы поведения социального работника; учебное пособие / А.А. Конвисарь. – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2018. – 104 с.

6 Деркач А.А. (ред.). Психология профессиональной деятельности: Лекции в помощь преподавателю, М.: Изд-во РАГС, 2004. – 342 с.

7 Бодалев А.А. Психология общения/А.А.Бодалаев.– М., 1996.

8 «Халықты әлеуметтік қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсету» стандарты, 2009 жылғы 3 қарашадағы N 323-Ө Бұйрығы

9 Беякова Г.И. Профессиональная этика/Г.И.Беякова. – М., 1975.

10 Ахметов А. Еңбек құқығы: оқулық / А. Ахметов, Г. Ахметов.- Алматы: Заң Әдебиеті, 2005

Мазмұны

6 Секция. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
6 Секция. Гуманитарные и социальные науки6.9 Тарих және өлкетану
6.9 История и краеведение

Ақшамбаева Т. Н., Рахимов Е. К., Апсаликова А. М. XIX ғасырдың басындағы Қазақ қоғамындағы дәстүрлі басқару жүйесінің дағдарысы	3
Ақашұлы Н., Тұрлыбекова А. М. Қазақстанның қасиетті географиясы: Қазақ-Жоңғар соғысы кезеңіндегі, Ертіс Өңірінде сақталған ескерткіштер	10
Апсаликова А. М. Тілектес ауылы: кеше, бүгін, ертең.....	15
Асқарұлы Д. Кеңестік тоталитарлық жүйе және Түркі халықтарының қуғын-сүргінге ұшырауы	21
Аубакиров М. Н., Кулумбаева М. Ж. Қазақстан халқы ассамблеясы манызды қоғамдық институт ретінде.....	27
Байгабулова А. К. Сұлтанбет – Ертіс өңірінің билеушісі.....	31
Батталов А. Б. Музыкальное и философское наследие Абая.....	37
Бөрібай О., Жүсіпов Е. К., Мұсагажинова А. А. Мәңгілік елдің ұлы тарихы – Қазақ хандығының құрылуы.....	43
Идрисова І. Н., Кабиденнова Ж. Д. Шетелдік деректердегі Қазақстан тарихы.....	48
Икласов А. Е. Сравнение датских и норвежских добровольческих формирований СС на Восточном фронте и на Балканах во время Второй мировой войны.....	53
Кабиденнова Ж. Д., Мусагажинова А. А. Постнормальное (постпривычное) время в историческом измерении.....	59
Касаткина Т. Н. Рост и популяризация интерактивных технологий в музеях мира	63
Кожокар В. А. Издательская деятельность краеведческих музеев северо-востока Казахстана в 60-70 гг XX века	69
Комаров В. В. Военное вооружение казахов и казаков.....	73
Кузембаев А. С., Торайғыров Е. М. Қазақстан Республикасы – алаш идеясының өмірлік шындыққа айналуының көрінісі.....	79

Кульмаганбетова Р. А., Ельмуратова Б. Ж. Екібастұз қаласының өткені мен даму болашағы. Шағын және орта кәсіпкерлік туралы	83
Кутышева Е. А. Роль Дмитрия Багаева в изучении исторического и культурного наследия Павлодарского Прииртышья.....	95
Рахимбаева З. Е., Торайғыров Е. М. «Декабрь 1986-го» как протест системе	99
Садвакасова С. М. Қазақстан жазба графикасы тарихы және тіл ерекшеліктері.....	104
Токтасынова Р. М., Акишев А. А. Музейдегі қор жұмысын жасақтау және мұражай кеністігінде инновациялық технологияларды қолдану	108
Шабамбаева А.Г., Дукенбаева З.О. Вклад А.Ж. Машанова в проведении 1100-летнего юбилея Абу Наср аль-Фараби	112

6.10 Археология және этнология
6.10 Археология и этнология

Адуова А. Т. Жаңабет, жаңатап – қажылар қонысы	116
Безгазимова А. И., Торайғыров Е. М. Түркі және моңғол халықтарының этногенезі мен этникалық байланыстары.....	121
Даулеткалиева Р. Л. Табу мен эвфемизмдердің этномәдени негіздері (Биологиялық процестер бойынша).....	126

6.11 Көптілділік білім берудің өзгеріс үрдісі ретінде
6.11 Полиязычие как тренд образования

Аймульдина А., Қулахметова М. С. Особенности критериального оценивания на уроках английского языка: преимущества и недостатки	135
Ақашева Д. С. Научно-исследовательская работа «Идея трехязычия: русский, казахский, английский в журнале «Wake up, жастар!».....	142
Бабич И. М. Условия формирования готовности будущих учителей к преподаванию химии на английском языке	146
Babich I. M., Baratova A. A., Mukanova R. Zh. Approaches to CLIL and IBL integration in preparing pre-service chemistry teachers	152

Бабич И. М.	
Формирование готовности будущих учителей химии к преподаванию на английском языке с помощью интерактивного учебного пособия «Learning and Teaching Chemistry in English».....	158
Galiev A. S.	
Concept and essence of intercultural communicative competence.....	163
Дошанова Б. Б., Муканова Б. Т.	
Шет тілдерін оқытуда қажетті ресурс ретінде көптілділікті пайдалану	169
Киргеева Г. К.	
Реализация полиязычия в школьной среде: на уроках самопознания и внеклассной работе по самопознанию.....	174
Koblanova A. A., Anesova A. Zh.	
The lesson study – in our practice.....	178
Лысенко С. А., Герасимова И. В.	
Формирование билингвальной (русско-английской) химической компетенции у обучающихся 7-х классов	183
Нургожина Б. В., Жумабекова Б.Б.	
Молодежный сленг как один из факторов восприятия русского языка студентами с государственным языком обучения в вузе.....	187
Нуркина Н. А.	
Қазақ тілін қашықтықтан оқыту ерекшеліктері	190
Нурпейсова А. У., Анесова А. Ж.	
Ағылшын тілін оқытудағы лингвоелтанымдық аспектісі	194
Төлеш Г. Б.	
Үштілділік – үлкен әлемге жарқын жол.....	200
Усербаев А. Е.	
Роль функциональной грамотности в формировании читательской и письменной грамотности	202
Ысқақ Б. Ә., Шаһарман Ә. П.	
Қазақ тілін үйрету мен үйрену мәселелері («Почему граждане Казахстана не хотят учить казахский язык?» сұқбатының негізінде).....	206
6.12 Саясаттану ғылымының өзекті мәселелері	
6.12 Актуальные проблемы политологии	
Алимханов Д. С.	
Геоэкономическое и геополитическое положение центральноазиатских стран в современном мире.....	211
Турлыбекова А. М., Бектурганова А. М.	
Формирование гражданского общества в республике казахстан	217
Елюбаева Л. К., Шамшудинова Г. Т., Алтыбасарова М. А.	
Демографическая политика Республики Казахстан: проблемы и пути решения	220

Капсасова Г. М.	
Көші-қон саясаты мен көші-қон процестерін талдаудың теориялық негіздері.....	224
Сапарова Д. А., Алтыбасарова М. А.	
Молодёжь как объект и социальный субъект политического процесса.....	230

6.13 «Болашаққа бағдар – Рухани жаңғыру» баяндама және «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы
6.13 Программа «Рухани жаңғыру – взгляд в будущее» и статья «Семь граней Великой степи»

Аубакирова М. А.	
Мәдени құндылық – жас ұрпақтың байлығы	236
Байтемірова С. Б.	
Латын әліпбиіне көшу – уақыттың талабы	243
Бейсенов А. Ж., Панченко Е. А.	
Казахский поэт – импровизатор, домбрист и композитор Иса Байзаков	247
Капезова А. А.	
Формирование мировоззрения учащихся в процессе обучения.....	253
Мақатова Г. З.	
Құндылықтың бастауы – ұлттық тәрбие	260
Мукатаева Д. Н.	
Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаевтың рухани өрлеу жолы.....	265
Мустафина Г. Ж.	
Білім мазмұны және ұлттық рухани құндылық	269
Омарханова А. Н.	
Ұлттық тәрбие – ел қазынасы.....	276
Сауленова К. М.	
Патриотизм и духовное развитие	279
Смагулова Г. Ш.	
Мәдениет – рухани байлық.....	283
Смаилова Г. К.	
Қаныш Имантайұлы Сәтбаев.....	288
Сураганов А. У.	
Жаһандану – жаңа білімге көшу.....	292
Сураганова А. С.	
Ақпараттық жүйені қалыптастыру – әлемдік білім деңгейіне жету.....	297
Тлегенов Е. Н.	
Қазақтың корнекті әншісі, ақын-сазгері, қазақ ССР-нің еңбек сіңірген өнер қайраткері, Қазақстан композиторлар одағының алғашқы мүшесі – Естай Беркембаевтың шығармашылығы мен өмірлік жолы.....	305

Тлеунова Л. Е.	
Духовно-нравственное воспитание учащихся на уроках географии.....	310
Турарханова М. М.	
Ұлы даланың жеті қыры.....	316
Утепбергенова Г. С., Махмут Ұ. Р.	
«Рухани Жаңғыру» жобасы тарихи ескерткіштерімізді бүгінгі әлеммен қаншалықты ұштастырды?.....	320
6.15 Психология ғылымының даму мәселелері	
6.15 Проблемы развития психологической науки	
Абдуллина М. А., Кененбаева М. А.	
Оқушылардың зерттеу әлеуетін дамытудың дидактикалық тұжырымдамасын құрудың теориялық және әдіснамалық негіздері.....	325
Ксембаева С. К., Абылгазин А. Б.	
Традиционное воспитание как фактор формирование суицидального поведения в Казахстане	329
Әжібек Т., Серікпаева А. К., Зыкова Н. М.	
Особенности мотивации профессиональной деятельности магистрантов технического вуза РК (Якоря карьеры)	334
Аймұльдинова Ж. Р., Пиговаева Н. Ю.	
Влияние семьи на мотивацию обучения младших школьников	342
Алашпаева Н. О.	
Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жолдары.....	348
Алимханова Г. С., Нурғалиева М. Е.	
Формирование и развитие толерантного поведения	353
Аубакиров Д. А., Нурғалиева М. Е.	
Развитие творческого потенциала студента в условиях студенческого научного общества.....	358
Ахметов К. Р.	
Проблема интернет-зависимости у детей.....	364
Байдаулет Е. Қ., Жусанбаева Г. М.	
Оқушының ғылыми-зерттеушілік қабілеті: мәні және мазмұны.....	368
Болкеева З. Л.	
Стереотипы и их роль в межкультурной коммуникации.....	374
Гауриева Б. М.	
Диалогический стиль общения, как фактор преодоления школьной дезадаптации в старшей школе	379
Иманкулова М. С., Сапабеков Д. Қ.	
Балалық аутизм синдромы.....	384
Киселёва К. В., Нурғалиева М. Е.	
Является ли рождение второго ребенка кризисом для старшего?	388

Кульшарипова Г. К., Мажитова А. К.	
Детерминанты аутодеструктивного поведения: возрастные особенности подросткового возраста.....	393
Кусайнов Д. К., Бурдина Е. И.	
Эстетическая культура и система эстетического воспитания личности	400
Кусайнова Д. А., Бурдина Е. И.	
Развитие творческих способностей.....	407
Махметова К. К., Нурғалиева М. Е.	
Актуальность кибербуллинга в образовательной сфере.....	410
Махметова К. К., Абылгазин А. Б., Киселёва К. В.	
Кризисное влияние буллинга на психику детей, ведущее к суициду.....	414
Мурзабекова Г. А.	
Психолого-педагогическое сопровождение дистанционного обучения в школе	419
Тулекова Г. М., Мухтизарова М. Б.	
Как стресс действует на мужчин и женщин.....	424
Мыналимов А. Ж.	
Роль предмета «Самопознание» в формировании личности школьника.....	428
Назаренко А. О., Пфейфер Н. Э.	
Технология формирования коммуникативных способностей младших школьников во внеурочной деятельности	432
Сапабеков Д. Қ., Ахметова Н. Д.	
Жасөспірімдердің компьютерлік ойынға тәуелділігі: пайда болу факторлары және алдын-алу ерекшеліктері.....	441
Рахимбаева А. К.	
Қыздарды ұлттық дәстүрде тәрбиелеудің маңызы	447
Рыбке В. Ф.	
Психологические проблемы и перспективы развития дистанционного обучения в современных вузах: психологический аспект	451
Сарсекенова Ж. Ю., Тулекова Г. М.	
Социальные и психологические факторы влияния визуальной информации пользователей массовых коммуникаций на уровень удовлетворенности жизни населения	462
Федькович Д. С., Пфейфер Н. Э.	
Методы, применяемые для преодоления страха.....	469
6.16 Әлеуметтік жұмыс: тәжірибе және перспективалар	
6.16 Социальная работа: опыт и перспективы	
Искакова А. М., Кудиярбекова Г. К.	
Әлеуметтік қызметкердің кәсібилігі өзекті мәселе ретінде	476

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХХІ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ТОМ 17

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева

Корректор: А. Р. Омарова

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Басуға 16.04.2021 ж.

Өріп түрі Times.

Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$, Офсеттік қағаз.

Шартты баспа табағы 28,2. Таралымы 500 дана.

Тапсырыс № 3771

«Toraighyrov University» баспасы

«Торайғыров университеті» КЕАҚ

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.